

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการการคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อพัฒนาทัศนคติ
ในการวิพากษ์วิจารณ์
โดยใช้กระบวนการกลุ่ม ระยะที่ 2 และ 3

โดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ลำยอง สำเร็จดี และคณะ

2546

กิตติกรรมประกาศ

โครงการวิจัยเรื่องนี้สำเร็จได้ด้วยความร่วมมือจากชาวบ้านชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก คณะครูและนักเรียนโรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก มิตรภาพที่ 73 คณะกรรมการชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก และผู้บริหารการศึกษาในท้องถิ่น ทุกหน่วยงานที่ให้ข้อมูล และร่วมกิจกรรมวิจัยด้วยความเสียสละและเต็มใจ ผู้วิจัยขอขอบคุณอย่างยิ่ง

ขอบคุณ ดร.ลีลาภรณ์ บัวสาย รองศาสตราจารย์ ดร.อมรวิชัย นาครทรรพ รองศาสตราจารย์ ดร.อาชัญญา รัตนอุบล คุณเบญจมาศ ตีรแพทย์วณิชย์ คุณดวงแก้ว จันทร์สระแก้ว คุณสุพัตรา เรืองวุฒิกุล ที่ได้ให้คำปรึกษาและคำแนะนำต่าง ๆ ในการดำเนินงาน ตลอดเวลาในการทำวิจัย

ขอบคุณทีมงานวิจัย คณะกรรมการจัดทำแผนการสอน คณะกรรมการการศึกษา และจัดทำเอกสารเสริมหลักสูตร คณะกรรมการสร้างหลักสูตรเสริมระบบคิด นักเรียน ครู แม่บ้าน ผู้ปกครอง และผู้ให้แรงงานที่ได้ให้ความร่วมมือในการทดลองใช้กิจกรรมอย่างดียิ่ง

ขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิ และนักวิชาการทุกท่านที่กล่าวถึงในบรรณานุกรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ศาสตราจารย์ ดร.โกวิท วรพิพัฒน์ ผู้สร้างทฤษฎี “คิดเป็น” (Khit-pen) รองศาสตราจารย์ ดร.ทิตินา แหมมณี ผู้เป็นต้นแบบเรื่อง “กระบวนกลุ่ม” รองศาสตราจารย์ทวีศักดิ์ วลลิโกดม และรองศาสตราจารย์ ดร.กาญจนา แก้วเทพ ผู้เป็นพลังผลักดันจนเกิดโครงการวิจัยเรื่องนี้

ลายอง สำเร็จดี

ลำยอง ลำเจียก : การคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ โดยใช้กระบวนการกลุ่ม
ระยะที่ 2 และ 3 (Development of Attitude to criticize information by group discussion
on information analysis Phase 2 and phase 3)

บทคัดย่อ

โครงการวิจัยเรื่อง “การคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ โดยใช้กระบวนการกลุ่ม ระยะที่ 2 และ 3” ดำเนินการระหว่างเดือนเมษายน 2544 ถึง เดือนกันยายน 2545 มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างรูปแบบในการคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ โดยใช้ 1) กระบวนการกลุ่ม 2) ศึกษาระดับความเปลี่ยนแปลงด้านความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณของกลุ่ม ๆ ผลกระทบที่เกิดขึ้น และปัจจัยเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับการคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical thinking) 3) ศึกษากระบวนการและผลที่เกิดขึ้นจากการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ในการคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อเสริมสร้างทักษะและความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณให้นักเรียน กลุ่มเป้าหมายมี 5 กลุ่ม คือ ครู นักเรียน ผู้ปกครอง แม่บ้าน และผู้ใช้แรงงาน ดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) เป็นการวิจัยร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ศึกษาในพื้นที่ชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก มีกิจกรรมวิจัย 6 กิจกรรม คือ 1) การศึกษาดูงาน 2) การอบรมประชุมสัมมนาทางวิชาการ 3) การให้ความรู้แบบกลุ่มย่อย 4) กระบวนการคัดสรรเรื่องเพื่อฝึกคิด 5) กระบวนการฝึกคิดอย่างมีวิจารณญาณ 6) กระบวนการจัดทำหลักสูตรเสริมระบบคิด ผลการวิจัยปรากฏดังนี้

1. กลุ่มเป้าหมายมีพฤติกรรมในการรับข้อมูลข่าวสารจากสื่อบุคคลทั้งภายในและภายนอกชุมชน แต่จะเชื่อบุคคลในชุมชนมากกว่า ระดับการคิดอย่างมีวิจารณญาณก่อนการทดลองใช้รูปแบบกิจกรรมทั้ง 6 แบบ อยู่ในระดับค่อนข้างต่ำถึงปานกลางทุกกลุ่ม ยกเว้นกลุ่มครูซึ่งอยู่ในระดับดี หลังจากการทดลองใช้รูปแบบกิจกรรมพัฒนาระบบคิดอย่างมีวิจารณญาณตามทฤษฎี “คิดเป็น” พบว่าระดับความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณของกลุ่มเป้าหมายทุกกลุ่มเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น ส่งผลกระทบต่อชุมชนทั้งในระยะสั้นและระยะยาว 2 ประการ คือ 1) กลไกที่เอื้อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์และการติดต่อสื่อสารกันอย่างต่อเนื่อง 2) เกิดจากฐานการเรียนรู้และเกิดกระบวนการเรียนรู้ขึ้นในชุมชนที่ได้รับความร่วมมือระหว่างสถาบันการศึกษา โรงเรียน และชุมชน

2. ผลจากการใช้กระบวนการกลุ่มพัฒนาระบบคิดให้กับชุมชน พบว่ากระบวนการกลุ่มในชุมชนวัดจันทร์ตะวันตกเกิดขึ้นภายใต้ปัจจัยเงื่อนไข 7 ประการ คือ 1) โอกาสและเวทีที่เป็นแหล่งแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน 2) กระบวนการเรียนรู้และกระบวนการตัดสินใจร่วมกัน 3) ลักษณะของความเป็นผู้นำและภาวะผู้นำ 4) เครื่องมือ / วิธีการติดต่อสื่อสาร 5) ความรู้สึกนึกคิดของประชาชนในเรื่องระบบคิดแบบพึ่งตนเองและการมีส่วนร่วม 6) กิจกรรมที่ทำงานร่วมกันโดยใช้กระบวนการกลุ่ม 7) ความสามัคคีและความร่วมมือกันระหว่างสมาชิกในกลุ่ม ปัจจัยเงื่อนไขทั้ง 7 ประการส่งผลให้เกิดการแปลงรูปทางความคิด (Transformation Think) เปลี่ยนแปลงวิธีคิด เกิดการตั้งคำถามและแสดงความคิดเห็นที่หลากหลายลุ่มลึก ผ่านกระบวนการถ่วงดุลของพินิจบนพื้นฐานของข้อมูล 3 ด้าน ตามทฤษฎี “คิดเป็น” จนได้ข้อสรุปของกระบวนการคิดและการตัดสินใจอันสามารถนำไปสู่การแก้ปัญหาที่ถูกต้องเหมาะสม

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	(1)
กิตติกรรมประกาศ	(2)
สารบัญ	(3)
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของเรื่อง	1
นิยามศัพท์เฉพาะ	8
วัตถุประสงค์เชิงการพัฒนา	13
วัตถุประสงค์การวิจัย	14
คำถามหลักในการวิจัย	14
ขอบเขตการวิจัย	15
ระเบียบวิธีการวิจัย	16
แนวทางการดำเนินงาน	16
ขั้นตอนและวิธีการศึกษา	17
การเก็บข้อมูล	18
การวิเคราะห์ข้อมูล	19
ขั้นตอนการดำเนินงานและการประเมินผลโครงการพัฒนา	20
ผลที่คาดว่าจะได้รับ	20
บทที่ 2 แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	22
แนวคิดด้านการพัฒนา	22
แนวคิดทฤษฎีการพัฒนาระยะหลัก	37
ปรัชญาของการพัฒนาชุมชน	57
แนวคิดด้านบทบาทของชุมชนกับการพัฒนา	70
แนวคิดเกี่ยวกับผู้รับข่าวสาร	88
แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับทัศนคติ	90
แนวคิดเรื่องการประเมินโครงการ	95

	หน้า
	แนวคิดเรื่องระบบการสื่อสารเพื่อชุมชน 101
	ผลงานวิจัยเกี่ยวกับสื่อบุคคลและการสื่อสารระหว่างบุคคล 106
	แนวคิดเรื่องกลไกทางสมองกับการพัฒนาความคิดของมนุษย์ 111
	การฝึกทักษะการคิดและลักษณะการคิด 111
	คุณค่าของกระบวนการคิด 114
	กระบวนการคิดเป็นเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมที่ยั่งยืน 127
	กรอบแนวคิดทฤษฎี 131
บทที่ 3	สภาวะพื้นฐานของชุมชน 134
	ลักษณะพื้นฐานของจังหวัดพิษณุโลก 134
	ลักษณะพื้นฐานของเทศบาลนครพิษณุโลก 143
	ลักษณะพื้นฐานของชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก 151
	ลักษณะพื้นฐานของวัดจันทร์ตะวันตก 168
	ลักษณะพื้นฐานของโรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก 171
	พฤติกรรมการรับข้อมูลข่าวสาร 180
	ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับระบบคิด 186
	กระบวนการกลุ่มและเครือข่ายชุมชนในการดำเนินงานโครงการ 191
	ผลจากการจัดเสวนากลุ่มผู้นำชุมชนและคณะครูอาจารย์ 195
บทที่ 4	การจัดกิจกรรมเพิ่มทักษะความรู้ความสามารถในการพินิจถั่นกรอง 206
	กระบวนการจัดทำแผนปฏิบัติการ 210
	ผลของการจัดทำแผนปฏิบัติการ 214
	รูปแบบและขั้นตอนการจัดกิจกรรมเพิ่มความรู้ความสามารถ 221
	ในการพินิจถั่นกรอง 221
	กิจกรรมที่ 1 โครงการศึกษาดูงาน 222
	กิจกรรมที่ 2 โครงการอบรมประชุมสัมมนาทางวิชาการ 228
	กิจกรรมที่ 3 โครงการให้ความรู้แบบกลุ่มย่อย 232
	กิจกรรมที่ 4 กระบวนการคัดสรรเรื่องเพื่อฝึกคิด 243
	กิจกรรมที่ 5 กระบวนการฝึกคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณ 245

	หน้า
ระดับการเปลี่ยนแปลงด้านความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณ	252
กิจกรรมที่ 6 กระบวนการจัดทำหลักสูตรเสริมระบบคิด	260
ผลการจัดทำหลักสูตรเสริมระบบคิด	265
วิธีการใช้กระบวนการกลุ่มพัฒนาระบบคิดให้กับชุมชน	268
ผลของการใช้กระบวนการกลุ่มจัดรูปแบบกิจกรรมเพื่อพินิจถ่วงข้อมูล	
ข่าวสารร่วมกัน	273
ปัจจัยเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องและมีปฏิสัมพันธ์กับพฤติกรรมในการพินิจ	
ถ่วงถ่วงข้อมูลข่าวสาร	274
ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชนทั้งระยะสั้นและระยะยาว	276
กระบวนการและผลที่เกิดขึ้นจากการทำงานร่วมกันระหว่าง	
สถาบันการศึกษา โรงเรียน และชุมชน	277
บทที่ 5 บทสรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ	279
สรุปผลการวิจัย	279
อภิปรายผลการวิจัย	280
สรุปบทเรียนจากโครงการ	284
ปัจจัยที่ทำให้โครงการอยู่ต่อไปได้	286
ข้อเสนอแนะในการวิจัยระยะต่อไป	290
บรรณานุกรม	291

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของเรื่อง

ผลการวิจัยระยะที่ 1 (กันยายน 2541 – มีนาคม 2542) ซึ่งขัดเกี่ยวกับพฤติกรรม การอ่านของคนในชุมชนที่ลดลง เพราะปัจจัยแวดล้อมที่เป็นอุปสรรคหลายประการและแรงบันดาลใจจากสื่อประเภทต่าง ๆ คนจึงหันไปสนใจรับข้อมูลข่าวสารจากการบอกเล่าของคนใกล้ชิด และจากสื่อมวลชนเพิ่มขึ้น เมื่อมีเวลาว่างก็จะจับกลุ่มกันวิพากษ์วิจารณ์ข่าวสารข้อมูลที่ได้รับจากแหล่งต่าง ๆ โดยมีได้มุ่งหวังให้เกิดประโยชน์อย่างจริงจังแต่ประการใด นอกจากนี้ยังพบว่าสมาชิกในชุมชนมีปฏิสัมพันธ์ติดต่อกันตลอดเวลา เพื่อถ่ายทอดแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารการเรียนรู้ ทักษะ และปรึกษาหารือเกี่ยวกับปัญหาของชุมชน มีการพบปะเพื่อทำกิจกรรมร่วมกันครั้งละมาก ๆ หรือทั่วทั้งชุมชน โดยมีรูปแบบและวิธีการศึกษาในกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต รวมทั้งประเพณีและวัตรปฏิบัติตามค่านิยมทางศาสนา คนในชุมชนรู้จักกันดีและมีคนส่วนใหญ่ที่รู้จักครอบคลุมไปถึงพ่อแม่พี่น้องเครือญาติ การปฏิสัมพันธ์ที่ต่อเนื่องเช่นนี้ เป็นปัจจัยเสริมให้เกิดการเรียนรู้และเกิดความร่วมมือร่วมใจระหว่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเหนียวแน่นในการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมต่าง ๆ เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มอาชีพต่าง ๆ กลุ่มสหกรณ์ กลุ่มครู กลุ่มผู้ปกครอง เป็นต้น กลุ่มเหล่านี้สร้างความเข้มแข็งและจิตวิญญาณของชุมชนให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

แต่เนื่องจากเงื่อนไขสำคัญที่สกัดกั้นกระบวนการเรียนรู้และการรับข้อมูลข่าวสารของชุมชนถูกโครงสร้างของรัฐสกัดไว้ไม่ให้เติบโต ไม่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้พัฒนาความคิด จิตวิญญาณ ไม่มีส่วนร่วมในการคิดจัดการเลือกสรรและตัดสินใจหากเป็นการทำตามที่รัฐกำหนดมาแบบสำเร็จรูปยิ่งในปัจจุบันฐานการเรียนรู้ ค่านิยมของการพัฒนาแบบใหม่ ค่านิยมตะวันตกซึ่งให้การเรียนรู้อย่างต่อเนื่องแก่สมาชิกในชุมชนโดยผ่านสื่อมวลชน และวิถีชีวิตแบบเมืองเปลี่ยนฐานการศึกษาและเนื้อหาที่มีผลกระทบโดยตรงต่อระบบครอบครัวอันเป็นสถาบันพื้นฐานของชุมชนและสังคมโดยรวม เพราะสื่อมวลชนเป็นปัจจัยที่มีผลให้ปฏิสัมพันธ์และการสื่อสารในชุมชนโดยผ่านสื่อมวลชน และวิถีชีวิตแบบเมืองเปลี่ยนฐานการศึกษาและเนื้อหาที่มีผลกระทบโดยตรงต่อระบบครอบครัวอันเป็นสถาบันพื้นฐานของชุมชนและสังคมโดยรวม เพราะสื่อมวลชนเป็นปัจจัยที่มี

ผลให้ปฏิสัมพันธ์และการสื่อสารในชุมชนลดลง ขาดการปรึกษาหารือ ลดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน โดยหันไปเรียนรู้จากทางสื่อมวลชนและอื่น ๆ แทน

การแผ่อิทธิพลของสื่อมวลชน เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชุมชนเปิดมากขึ้นและมีส่วนทำให้ชุมชนชนบท ชุมชนชานเมืองกลายสภาพเป็นสังคมเมืองเร็วขึ้น เช่นเดียวกับชุมชนวัดจันทร์ตะวันตกที่มีลักษณะกำลังระหว่างชุมชนชนบทกับชุมชนเมือง คนในชุมชนต้องปรับตัวท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง เนื่องจากการพัฒนาที่หลากหลายทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาและข่าวสารข้อมูลที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว คนในชุมชนจำเป็นต้องมีปฏิสัมพันธ์กับผู้ที่มีความคิด ความเชื่อ ความนิยม และการประพฤติที่แตกต่างจากการออกไป ความเจริญวิ่งเข้ามาทุกทิศทางชาวบ้านมองความเจริญอยู่ข้างหน้าแต่วิ่งไปไม่ถึง คนส่วนหนึ่งมุ่งสู่สิ่งที่ทำให้ทะเลาะเถียงกันมากขึ้น เกิดการแสวงหาเกิดการบริโภคที่เกินพอดี เพราะหลงเชื่อและตกเป็นเหยื่อข้อมูลข่าวสารเพราะมิได้คัดกรองและมิได้หยุดคิดไตร่ตรอง

หากประชาชนในชุมชนที่มีกรรมร่วมกันเป็นกลุ่มเพื่อประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ได้รับการพัฒนาฝึกฝนอบรมให้มีทักษะในการคัดกรองข้อมูลข่าวสารอย่างถูกต้องเหมาะสมและรู้จักใช้กระบวนการกลุ่มในการแก้ปัญหาโดยการคิดพิจารณาคัดกรองข่าวสารอย่างมีวิจารณญาณ ก็จะเป็นการพัฒนาทักษะการคิดเชิงวิเคราะห์ (Critical thinking) อันจะเกิดประโยชน์อย่างยิ่งทั้งแก่ตนเองครอบครัว ชุมชนและสังคมส่วนรวม

แนวคิดทฤษฎีของนักวิจัย นักคิด นักการศึกษาจำนวนไม่น้อยที่มองเห็นตรงกันว่า การสื่อสารแบบใหม่เป็นยาค้ำที่สำคัญสำหรับการพัฒนาแบบกระจายอำนาจ (decentralization) กาญจนา แก้วเทพ (2543) สรุปบทบาทของการสื่อสารว่าหลากหลายตั้งแต่เพิ่มอำนาจให้แก่ประชาชนในการที่จะคิดอย่างอิสระ ตัดสินใจและดำเนินงาน พัฒนาได้อย่างอิสระ ช่วยเสริมความเสมอภาคในชุมชนและเป็นตัวประสานแนวคิดทั้งแบบเก่าและแบบใหม่ที่จะนำมาใช้ในงานพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารประเภทใด จะแสดงบทบาทเป็นผู้อำนวยความสะดวกด้านข่าวสารทุกประเภท จากทุกแหล่งข่าวให้แก่ชุมชน (Facilitator role) นอกจากนี้ยังเห็นว่าพัฒนาการของแนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อพัฒนาควรหันมาให้ความสำคัญกับการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งเป็นการวิจัยที่มีลักษณะเสมอภาคระหว่างนักวิจัยและผู้ถูกวิจัย ทั้งยังเป็นการวิจัยที่ให้คำตอบ เรื่อง “กระบวนการ” (process) พร้อมกับได้คำตอบในเรื่องผลลัพธ์ (product) อีกทางหนึ่ง และได้เน้นย้ำถึงความสำคัญของการสื่อสารเพื่อพัฒนาว่าเป็นปัจจัยชี้ขาดในเรื่องความสำเร็จหรือความล้มเหลวของการพัฒนาเลยทีเดียว

วิจารณ์ พาณิช (2540) ผู้อำนวยการกองทุนสนับสนุนการวิจัยกล่าวถึงความสำคัญ
ของข้อมูลข่าวสารว่า “ข้อมูลข่าวสารเป็นเครื่องมือให้อำนาจ (Empower) อนาคตการศึกษาจะล้ม
เหลวหรือไม่อยู่ที่ครูและผู้บริหารการศึกษา”

วีระ ธีรภัทร (2543) เตือนสติผู้รับข่าวสารข้อมูลว่า “การรับข้อมูลข่าวสารอย่าพึ่งพา
คนอื่น ต้องพยายามศึกษาให้เข้าใจ ศึกษาให้ละเอียดก่อนการตัดสินใจ อย่าคิดแต่จะถามคนอื่น
และอย่าปักใจเชื่อคนอื่นจนกว่าจะคิดอย่างรอบคอบและได้ข้อมูลประกอบอย่างเพียงพอ” อนุช
อาภาภิรม (2543) ได้ให้ “บทเรียนบางประการว่าด้วยการสร้าง “การรู้” จากข่าวสาร” โดยเปิด
ประเด็นว่าการสื่อสารนั้นมีทั้งจากปากต่อปาก จากสื่อมวลชนและจากมวลชนถึงมวลชน มีจำนวน
ไม่น้อยที่เป็นข่าวปลอมขัดขวางการรับข่าวจริง ปრაกฏการเช่นนี้ทำให้ผู้คนเกิดความรู้สึกว่าถูกทับ
ถมด้วยข่าวสารแต่ใช้ประโยชน์จากข่าวสารไม่ได้เต็มที่คาด การประมวล จำแนก คัดกรองข่าวสาร
สามารถสร้าง “การรู้” หรือ “ความรู้” ได้

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต 2543) ได้อ้างแนวคิดทางพระพุทธศาสนาที่เน้นเรื่อง
ศรัทธาและความเชื่อที่จะต้องเป็นข้อมูลข่าวสาร นักบริโภคข่าวชอบเสพข่าวเพื่อสนองความอยากรู้
อย่างเห็น ตื่นเต้น เพลิิดเพลินตื่นไปตามข่าว เชื่อข่าวเป็นเรื่องที่มีรสชาติ ช่วยให้เกิดความสนุก
สนานเป็นผู้ถูกกระทำโดยข่าวสารข้อมูล แล้วก็กลายเป็นผู้รับเคราะห์ไป

อุทัย ดุลยเกษม (2540) ได้ให้แนวคิดเรื่องการพัฒนาฟื้นฟู เพื่อความเข้มแข็งของชุม
ชนไม่เพียงผลการวิจัยแต่ต้องให้ความสำคัญกับกระบวนการที่ใช้ด้วยว่าสนองตอบต่อผลที่คาด
หวังจะให้เกิดหรือไม่ หากชุมชนอ่อนแอระบบอื่น ๆ ก็อ่อนแอตามไปด้วย รวมทั้งระบบการสื่อสาร
เนื่องจากขาดการตรวจสอบ ควบคุมโดยประชาชนที่มีคุณภาพ ดังนั้นการฟื้นฟูความเข้มแข็งของ
ชุมชนภายใต้เงื่อนไขที่เหมาะสม โดยใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือแต่จะต้องทำหน้าที่พัฒนาทั้ง
ปัจเจกบุคคล ชุมชนและสิ่งแวดล้อมได้อย่างบูรณาการและต่อเนื่อง และผลของการพัฒนาทั้ง 3
ระดับนั้น ก็จะต้องมีผลตอบสนองกับมาพัฒนาบุคคลชุมชน และสิ่งแวดล้อมเองด้วยเช่นกัน การ
ศึกษาดังกล่าวจึงจะทำให้ชุมชนเข้มแข็งอย่างแท้จริง กระบวนการศึกษาได้ทำหน้าที่พัฒนาสติ
ปัญญา บุคคลด้วย

บุญรักษ์ บุญญะเขตมาลา (2542) ได้แสดงความกล้าหาญต่อสื่อมวลชนทุกแขนงให้
ตระหนักในความเปลี่ยนแปลงของโลกและเห็นว่าหลายกรณีสื่อถูกสร้างขึ้นตามความต้องการ
ของธุรกิจที่มีเงินทุนหมุนเวียนสูง ไม่ใช่สื่ออิสระที่มุ่งเป็นตัวแทนของผู้บริโภคอย่างแท้จริง ปัจจุบัน
สังคมจึงจำใจรับข่าวสารจากผู้ผลิตที่ไร้จิตนาการและมีมุมมองแคบแบบทางเดียว (one –
dimensional) ต่อต้านสติปัญญา (anti – intellectual) สื่อมวลชนที่ดีเป็นเหมือนกระจกที่สะท้อน

ภาพความจริงในสังคมให้คนเห็นอย่างชัดเจนและทำหน้าที่เหมือนคบไฟให้แสงสว่าง จุดประกายความคิด สร้างกระแสสำนึกให้คนในชาติพัฒนาตนเองและพร้อมที่จะก้าวไปข้างหน้าอย่างมีศักดิ์ศรีและรู้เท่าทัน

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2538) ได้แสดงความวิตกกังวลในปัจจุบันประชาชนเกิดความสับสน เพราะคนอยู่สองโลกคือโลกแห่งความเป็นจริงกับโลกเทคโนโลยีที่มีข้อมูลข่าวสารแพร่กระจายอย่างรวดเร็ว ทำให้ปรับตัวยาก และสังเกตได้ว่าคนในปัจจุบันรู้เรื่องทันสมัยทุกอย่างทุกด้านทางวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ และภาษาต่างประเทศ แต่เรากลับไม่รู้จักรากของใกล้ตัวและไม่รู้จักตัวเอง ผู้ที่จะช่วยแก้ปัญหานี้ได้ก็คือครู จึงควรให้ความสำคัญเรื่องการอบรมและพัฒนาครู เพราะครูเป็นผู้มีบทบาทในการพัฒนามนุษย์ สร้างพลังคน ดังนั้นในเวทีแห่งการแข่งขันครูต้องสร้างคนให้มีสมรรถนะดี มีความรู้ดี และรับข้อมูลข่าวสารดี ซึ่งแนวคิดนี้สอดคล้องกับ อุทัย ดุลยเกษม (2540) ที่เห็นว่าหากบุคลากรทางการศึกษาในโรงเรียน ในชุมชน รวมทั้งภาคอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาของชุมชนร่วมกัน และเมื่อปัจเจกบุคคลได้รับการพัฒนา ย่อมเป็นพื้นฐานให้ชุมชนมีสมาชิกที่มีคุณภาพส่งผลให้คนในชุมชนเกิดการเรียนรู้อย่างกว้างขวาง เพิ่มพูนความรู้ความสามารถ ทักษะทั้งในด้านการคิดและการปฏิบัติในด้านต่าง ๆ มากขึ้นรวมไปถึงปัญหาและจริยธรรม กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ก่อให้เกิดการสังสมและพัฒนาองค์กร ความรู้หรือภูมิปัญญาของชุมชนที่ส่งผลให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งยั่งยืน

ลิปพนนท์ เกตุทัต (2538) กล่าวถึงชีวิตที่สุขว่า “คือชีวิตที่ต้องรู้ด้วยสติปัญญาจากเป็นสุขสมองใฝ่รู้และไตร่ตรอง เรียนรู้เกี่ยวกับสังคมและธรรมชาติ เรียนรู้เกี่ยวกับตัวเอง สุขภาพอนามัยและเรียนรู้ความรู้ต่าง ๆ ในโลก” ความคิดนี้สอดคล้องกับ สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2540) ที่บอกว่า “คนที่คิดอะไรด้านเดียว รู้อะไรด้านเดียว ย่อมไม่สมบูรณ์ โลกปัจจุบันต้องการคนรู้ 3 มิติ คือ รู้ด้านวิทยาศาสตร์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรอบตัวเรา เพื่อให้ตระหนักถึงปัญญา รู้เพื่อเข้าใจตนเองและสังคม ทำให้เกิดความรับผิดชอบ และมีมิติที่สาม คือ ความรู้ด้านมนุษยศาสตร์เพื่อให้คนมีคุณธรรม รูปแบบการพัฒนาคนจึงควรให้ความรู้ที่ครอบคลุมทั้ง 3 ด้าน”

อารี วัลยเสรี (2538) มองว่าสังคมจะดีขึ้นถ้าได้ฝึกให้คนคิดและรู้จักยุทธวิธีในการคิด จึงควรอบรมครูให้รู้จักทำหน้าที่เป็น “Guide Line” ประเวศ วะสี (2538) กล่าวถึงวิกฤตของมนุษย์ในปัจจุบันว่าเป็นวิกฤตทางปัญญา คนปรับตัวไม่ได้เพราะว่าคิดไม่เป็น “และขาดวิจารณญาณ” เช่นเดียวกับ วิจิตร ศรีสอาน (2538) ที่เชื่อว่าการพัฒนาครูการอบรมครูให้มียุทธวิธีในการสอนและรับข้อมูลข่าวสารอย่างพินิจพิจารณาเป็นเรื่องจำเป็นมาก ส่วน วิชัย ดันศิริ (2538) ให้ความสำคัญกับการศึกษาชุมชนและมีความเห็นว่าชุมชนไม่พัฒนาไม่ยั่งยืนถ้าสมาชิกในชุมชนไม่

พัฒนา ดังนั้นแต่ละคนต้องพัฒนาศักยภาพของตนเองก่อนพัฒนาวิสัยทัศน์ของตนจึงจะสามารถพัฒนาชุมชนได้

ผลจากการศึกษาวิเคราะห์เอกสารและความเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิในด้านการศึกษาและจิตวิทยา พบว่าหลายท่านมีความเห็นสอดคล้อง หนุนรับซึ่งกันและกันในเรื่องการพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์โดยใช้กระบวนการกลุ่ม เช่น ศรีสุรางค์ ทิเนกุล (2541) และ ธีระวัฒน์ นาคะบุตร (2542) บอกตรงกันว่าการคิดและการวิพากษ์วิจารณ์เป็นทักษะทางสมองที่ฝึกฝนและพัฒนาได้ และสามารถนำไปแก้ปัญหาในชีวิตประจำวันได้ ในส่วนที่เกี่ยวกับทัศนคติ นราพร เล็กสุขุม (2530) กล่าวว่า “ทัศนคติเกิดจากการเรียนรู้หรือประสบการณ์ของบุคคล มิใช่สิ่งที่ติดตัวมาแต่กำเนิด ดังนั้นถ้าสถานการณ์หรือเหตุการณ์เปลี่ยนไป ทัศนคติดีย่อมเปลี่ยนไปด้วย”

เจตนา นาควัชระ (2526) ยกย่องการวิจารณ์ว่า เป็นทางนำไปสู่ความจริงและสัจธรรม เพราะความคิดขัดแย้งมักก่อให้เกิดความคิดใหม่ ๆ เจือ สตะเวทิน (2518) เชื่อมั่นว่าการวิพากษ์วิจารณ์เป็นการสร้างปัญญา และส่งเสริมความก้าวหน้า Liberman และ Foster (1968) มีความเห็นว่าปฏิกิริยาตอบสนองจากการวิจารณ์ช่วยให้รายละเอียดเกี่ยวกับสังคม ศีลธรรมและค่านิยมที่ปรากฏอยู่ สุธา ศาสตรี (2524) เห็นว่าการวิจารณ์ในลักษณะของการแสดงความคิดเห็นเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของมนุษย์ นักภาษาและวรรณกรรมอาวุโส กุหลาบ มัลลิกะมาส (2521) ได้ให้ข้อสังเกตว่า ได้มีการศึกษาอบรมให้คนไทยตระหนักในคุณค่าของการวิจารณ์มานานแล้ว เพราะการวิจารณ์ช่วยส่งเสริมให้เกิดความซาบซึ้งในเรื่องที่เกี่ยวข้องในชีวิตประจำวันของคนไทยมาโดยตลอด

แนวคิดสำคัญของ ศ.นพ.วิจารณ์ พานิช ที่ได้ย้ำให้เห็นถึงเส้นทางสร้างสรรค์ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยตอนหนึ่งว่า “กิจกรรมการวิจัยเป็นกิจกรรมทางปัญญาที่ต้องเริ่มต้นด้วยความไม่เชื่อ การถกเถียงโต้แย้งและข้อคิดเห็นบนพื้นฐานของความเท่าเทียมกัน เคารพความคิดเห็นของกันและกันสร้างความสัมพันธ์ในแนวราบ วัฒนธรรมในแนวตั้งเป็นวัฒนธรรมอำนาจและครอบงำ เป็นอุปสรรคต่อการคิดแหวกแนว คิดสร้างสรรค์ คิดค้นหาหลักการใหม่ ๆ

นอกจากนี้ เมธีวิจัยอาวุโสของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย รศ.ดร.ศรีศักดิ์ วัลลิโกคม ได้กล่าวสนับสนุนการสร้างรูปแบบกิจกรรม เพื่อพัฒนาทัศนคติในการรับข้อมูลข่าวสารของกลุ่มคนในชุมชนว่า “การสร้าง การปลูกฝังทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ข้อมูลข่าวสารที่ได้รับจากสื่อประเภทใดก็ตามจะเป็นจุดหมายปลายทางที่ทำให้กลุ่มคนที่ได้รับการพัฒนามีทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ที่ถูกต้องเหมาะสมทั้งยังสามารถบอกเล่า โน้มนำ ชักจูงคนใกล้ชิด คนในครอบครัว คนในชุมชนนอกกลุ่มของคนให้ปรับเปลี่ยนทัศนคติได้ โดยค่อย ๆ เรียนรู้ ค่อย ๆ พัฒนาจากข้างใน จนเกิดวัฒนธรรมในการคิดเชิงวิพากษ์วิจารณ์บนพื้นฐานของความเท่าเทียม เป็นการสร้าง

ความสามารถในการวิเคราะห์ (Critical ability) ซึ่งได้คุณค่าของการคิดที่มีคุณภาพ อันนำไปสู่การดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องและมีคุณภาพ เป็นการสร้างชุมชนให้เกิดการเรียนรู้ รู้เท่าทันกลลวงของข้อมูลข่าวสารในสังคมเปิดอย่างปัจจุบันจึงจำเป็นมาก เพราะเป็นการสร้างเครื่องกรองสารพิษเพื่อช่วยประชาชนให้รอดพ้นจากการเป็นเหยื่อ”

พรชูลี อาชวบำรุง (2543) ได้กำหนดกรอบคิดวิจารณ์ญาณ (A Framework for Critical Thinking) ไว้อย่างชัดเจนว่าการคิดและการเรียนรู้สัมพันธ์ซึ่งกันและกันเป็นการเรียนรู้ชีวิต จึงจำเป็นต้องทำให้วิธีการคิดของตนดีขึ้นเรื่อย ๆ และตระหนักว่าจะนำกระบวนการทางปัญญาเพื่อนำมาใช้ในการคิดนั้นมีลักษณะอย่างไร เพื่อเพิ่มพูนความรู้ทั้งในด้านกว้างและด้านลึก สามารถพัฒนาได้ด้วยการฝึก ปฏิบัติขยายความคิดโดยการสังเกต พิจารณาตัดสิน เรียนรู้ที่จะได้แย่ง นำเสนอความคิดและประเมินการใช้เหตุผลของผู้อื่น

Mccarthy (1992 อ้างอิงใน พรชูลี อาชวบำรุง 2543) มีความเห็นว่าการคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณทำให้คนมีประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานทุกด้านและยังเตือนให้ตระหนักว่า “ผลของการคิดแบบไม่เพียงพอ ไม่ดีพอและการไม่คิดเป็นสิ่งที่ส่งผลเสียอย่างยิ่งและทำให้อำนาจคนเสียหายได้” การคิดวิจารณ์ญาณช่วยให้ท่านมีศรัทธาในตนเอง มีอำนาจและสามารถควบคุมชีวิตของตนเองได้”

Toffer (1980) กล่าวถึงยุคที่มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารอย่างรวดเร็ว สิ่งแวดล้อมทางปัญญาต่างพัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็วทำให้คนเราจำเป็นต้องคิดพิจารณาเรื่องของเหตุผล โดยใช้หลักการต่าง ๆ มากขึ้น Chinn (1991) เห็นว่าสิ่งแวดล้อมทางเทคโนโลยีและข้อมูลข่าวสารกำลังเปลี่ยนแปลงชีวิตของคนเรา ครุจึงจำเป็นต้องมีทักษะการคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณ เพื่อพัฒนาระบบการสอนที่ใช้เทคโนโลยีร่วมสมัย ส่วน Paul (1990) ได้ระบุข้อบ่งชี้ถึงองค์ประกอบที่มีอิทธิพลต่อการคิดของคนเราว่า คนเรานั้นมีแนวโน้มคิดเหมือนคนรอบข้าง คิดเหมือนกลุ่มเพื่อนที่ตนเป็นสมาชิกอยู่ คิดเหมือนเพราะได้รับผลตอบแทนและคิดเหมือนผู้ที่ให้ผลประโยชน์ต่อตน

นอกจากนี้ยังมีนักวิจัยอีกหลายคนมีผลการวิจัยออกมาในเชิงสนับสนุนการพัฒนาโดยใช้กระบวนการกลุ่มและเชื่อว่ากลุ่มมีอิทธิพลสูงเพราะเมื่อให้การเรียนรู้แก่กลุ่มการเรียนรู้จะเกิดขึ้นในระดับปัจเจกบุคคล แต่ปัจเจกบุคคลกลับถ่ายทอดความรู้ให้แก่บุคคลหรือกลุ่มได้อีกทอดหนึ่ง เช่น Liflon (1966) พบว่า “กลุ่มจะก่อให้เกิดผลดีเมื่ออยู่ในที่ปลอดภัยที่สามารถแสดงความคิดเห็นได้เต็มที่และมีสมาชิกที่พร้อมจะยอมรับความคิดเห็นที่แตกต่าง” Back (1951) และ Kelman (1963) มีความเห็นตรงกันในเรื่อง “การยอมกลืนกลืนพฤติกรรมใหม่จะเกิดขึ้นเมื่อพฤติกรรมนั้นเป็นที่สังเกตได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม การสร้างเอกลักษณ์อันมีพื้นฐานมาจากความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกัน และการเปลี่ยนแปลงภายในจิตใจ เมื่อค่านิยมนั้นตรงตามทัศนคติของตน”

ผลการวิจัยด้านสื่อมวลชน กาญจนา แก้วเทพ และคณะ (2543) ได้สรุปผลการวิจัยจากชิ้นงานที่มีคุณค่าไว้เป็นจำนวนมากใน “สื่อเพื่อชุมชนและประมวลองค์ความรู้” โดยแยกตามประเภทของสื่อ เช่น สื่อบุคคลที่เป็นบุคคลภายนอก มีงานวิจัยในช่วง พ.ศ. 2520 ถึง 2540 จำนวน 9 เรื่อง มีข้อน่าสังเกตว่างานทั้งหมดมีเป้าหมายอยู่ในภาคเกษตรสื่อบุคคลภายนอกส่วนใหญ่เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ และใช้วิธีการวิจัยเชิงปริมาณ ส่วนประเด็นที่เป็นสื่อบุคคลที่เป็นคนในภายในชุมชนในช่วงดังกล่าวมีงานวิจัย จำนวน 16 เรื่อง ใช้การวิจัยเชิงปริมาณ เปลี่ยนเฉพาะสื่อแต่ไม่ได้เปลี่ยนการวิจัยและศึกษาในประเด็นบทบาท คุณลักษณะการเปิดรับข่าวสารและการแสวงหาข่าวสาร นอกจากนี้ยังมีการศึกษาสื่อมวลชนด้วยทฤษฎีวิพากษ์วิจารณ์อีก จำนวน 5 เรื่อง เป็นการศึกษโดยใช้ทฤษฎีหลายสำนักโดยใช้วิธีการวิจัยทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ

แนวคิดสำคัญของผู้ทรงคุณวุฒิทั้งหลาย ล้วนมีความคิดเห็นสอดคล้องร้อยรับและตอกย้ำให้เห็นถึงความจำเป็นในการพัฒนา**พลังปัญญา**ด้วยการฝึกคิดอย่างมีวิจารณญาณให้แก่ประชาชน และโลกปัจจุบันอยู่เป็นยุคการแพร่กระจายของข้อมูลข่าวสารเปลี่ยนจากยุค “โลกกว้างทางแคบ” เป็น “โลกแคบทางกว้าง” คนทั่วทุกมุมโลก ไม่เว้นแม้แต่ในชนบทที่ห่างไกลก็มีโอกาสรับข้อมูลข่าวสารได้อย่างทั่วถึง เพราะความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ข่าวสารจึงท่วมทับผู้คนอยู่ตลอดเวลา จนยากจะแยกแยะว่าข่าวสารใดเป็นเท็จ ข่าวสารใดเป็นจริง ข้อมูลข่าวสารใดเป็นกลวง โดยเฉพาะผู้ต้องการศึกษาที่อยู่ในชุมชนหรือในชนบท ตลอดจนคนที่ขาดวิญญานอาจถูกการโฆษณาชวนเชื่อโน้มนำให้หลงผิดได้ง่าย อันอาจนำไปสู่ความเสียหายนานาประการเช่นเดียวกับ**ชาวชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก** เทศบาลนครพิษณุโลกก็อาจหลุดรอดจากวังวนของข้อมูลข่าวสารที่โถมทับมาทั่วทุกทิศทางในยุคนี้ไปได้ ชาวบ้านจำนวนมากไม่รู้ ไม่ตระหนักถึงพิษภัยของข้อมูลข่าวสาร และหลงผิดคือว่าทุกเรื่องของข่าวสารที่ผ่านมาเชื่อถือได้ ผลที่ตามมาคือเชื่อถือข่าวสาร ไม่รู้เท่าทันกลลวงของข้อมูลข่าวสาร เช่น เชื่อในคำโฆษณาสินค้าที่ล้นมุ้งประเด็นเด่น ๆ และนำเสนอเฉพาะด้านดีเพียงด้านเดียว โดยมีได้เฉลี่ยใจ พลิกดูอีกด้านหนึ่งซึ่งเป็นด้านลบเกิดค่านิยมผิด ๆ ในการเลียนแบบการบริโภคจนเกินความพอดีจะมีหนี้สินท่วมทับเพราะทนต่อความยั่วเย้า ยั่ววนของคำโฆษณาไม่ไหว ประกอบกับมีวัฒนธรรมใหม่ ๆ จากซีกโลกตะวันตกไหลเข้ามาในชุมชน ก็ยังทำให้ชาวบ้านเกิดความสับสนเหมือนคนอยู่บนสองโลก คือ โลกแห่งความเป็นจริงกับโลกของข้อมูลข่าวสาร

ด้วยตระหนักในความเปลี่ยนแปลงของโลก ความเปลี่ยนแปลงของสังคมในยุคข้อมูลข่าวสารที่ส่งผลกระทบโดยตรงต่อคนในชุมชนเมือง ซึ่งตกอยู่ในภาวะสับสนยากในการปรับตัวให้สอดคล้องกับโลกยุคปัจจุบัน จึงเห็นความจำเป็นในการสร้างรูปแบบกิจกรรม เพื่อพัฒนาทัศนคติ

ในการรับข้อมูลข่าวสารของคนในชุมชนว่า การสร้าง การปลูกฝังทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ข้อมูลข่าวสารของคนในชุมชนว่า การสร้าง การปลูกฝัง ทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ข้อมูลข่าวสารที่ประชาชนได้รับจากสื่อประเภทใดก็ตาม จะเป็นจุดหมายปลายทางที่ทำให้กลุ่มคนที่ได้รับการพัฒนามีทัศนคติที่ดีในการวิพากษ์วิจารณ์ได้อย่างถูกต้องเหมาะสม ทั้งยังสามารถบอกเล่า โน้มน้าว ชักจูงคนใกล้ชิด คนในครอบครัว คนในชุมชน รวมทั้งคนนอกกลุ่มของตนให้ปรับเปลี่ยนทัศนคติได้ โดยค่อย ๆ เรียนรู้ ค่อย ๆ พัฒนา จากข้างใน จนเกิดวัฒนธรรมในการคิดเชิงวิพากษ์วิจารณ์บนพื้นฐานของความเท่าเทียม เป็นการสร้างความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical ability) ซึ่งได้คุณค่าของการคิดที่มีคุณภาพ อันนำไปสู่การดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องเหมาะสมและมีคุณภาพ เป็นการสร้างชุมชนให้เกิดการเรียนรู้ รู้เท่าทันกลลวงของข้อมูลข่าวสารในสังคมเปิดอย่างปัจจุบัน จึงจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นการสร้างเครื่องกรองสารพิษ เพื่อช่วยประชาชนให้รอดพ้นจากการตกเป็นเหยื่อของข้อมูลข่าวสารในยุคนี้และยุคต่อ ๆ ไปได้

นิยามศัพท์เฉพาะ

การเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ความเข้าใจ ความรู้สึก อารมณ์ ทักษะหรือความชำนาญโดยพฤติกรรมด้านต่าง ๆ ที่เปลี่ยนไปนั้นต้องเป็นพฤติกรรมที่มีลักษณะค่อนข้างถาวรและเป็นพฤติกรรมที่เกิดจากการได้รับประสบการณ์หรือการฝึกฝน

ทัศนคติ หมายถึง ความเข้าใจ ความเห็น ความรู้สึกและท่าทีของบุคคลที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้วมุ่งหมายจะแสดงลักษณะนั้นออกมาให้ปรากฏแก่ผู้อื่นความโน้มเอียงที่ได้จากการเรียนรู้จะตอบสนองต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งในทางที่ชอบหรือไม่ชอบอย่างคงเส้นคงวา ทัศนคติเป็นสิ่งที่ไม่สามารถวัดได้โดยตรง เพราะเป็นความคิดเห็น ความรู้สึกของบุคคลมีอาจเห็นเป็นอื่นได้ ได้กลั่นหรือสัมผัสได้ ทัศนคติเป็นภาวะเชิงสันนิษฐาน (Hypothetical constructs) เราไม่สามารถสังเกตทัศนคติ ได้โดยตรงแต่ผลของมันที่ออกมาในรูปของพฤติกรรมสามารถสังเกตและวัดได้จากพฤติกรรมของบุคคลที่แสดงออก การวัดทัศนคติจึงเป็นการวัดทางอ้อมโดยที่ ต้องมาจากการตอบสนองรวมทั้งระดับความเข้มข้นของความรู้สึกที่ตอบสนอง วิธีที่ใช้เพื่อวัดทัศนคติของบุคคลคือวิธีที่ให้บุคคลตอบแบบสอบถามซึ่งประกอบด้วยข้อความที่เกี่ยวกับทัศนคติแต่ละเรื่อง การวัดทัศนคติจะต้องสมบูรณ์เพียงไรนั้นขึ้นอยู่กับความชัดเจนสมบูรณ์ เป็นเรื่องปัจจุบัน หลีกเลี่ยงข้อความที่ไม่สามารถแสดงความคิดเห็นได้ และไม่ใช้คำที่ชี้เฉพาะเจาะจงเกินไป

การวิพากษ์วิจารณ์ หมายถึง การวิจารณ์ตีพิมพ์ แสดงความคิดเห็น ตรวจสอบ ใคร่ครวญ สืบค้น ศึกษา ทำความเข้าใจในเนื้อหาของเรื่องราวข่าวสารอย่างละเอียด อธิบายให้ ความกระจ่าง เพื่อตีความ หาความหมายที่แท้จริง แล้วพิจารณาเพื่อวิเคราะห์และประเมินค่าได้

ข้อมูลข่าวสาร หมายถึง คำบอกเล่า คำบอกกล่าว คำเล่าลือ หรือเรื่องราวที่เกิดขึ้น ใหม่ หรือเป็นที่น่าสนใจ ข้อความที่เขียนหรือเผยแพร่ผ่านสื่อประเภทต่าง ๆ รวมทั้งข้อเท็จจริงและ เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนและในสังคม

การโฆษณาชวนเชื่อ หมายถึง ความพยายามในการจัดกระทำทัศนคติของกลุ่มผู้ฟัง ผู้อ่าน มีการสื่อสารที่มีเจตนาชักชวนเป็นการกระตุ้น (activation) การดัดแปลง (shaping) ทัศนคติที่ซ่อนเร้นอยู่ (latent attitude) ให้เปลี่ยนมาเป็นพฤติกรรมที่แสดงออกชัดเจน กระบวนการ กระตุ้นมี 5 ขั้นตอน คือ 1. ได้รับความสนใจ 2. ให้ข่าวสารความคิดใหม่ ๆ 3. เลือกข่าวสารหรือความคิดบาง ประการ 4. ก่อให้เกิดการกระทำที่สัมพันธ์กับทัศนคติโดยเฉพาะ และ 5. ทำให้กลุ่มผู้ฟัง ผู้อ่าน ไวต่อ ความรู้สึก (audience Sensilization)

การคัดกรองข้อมูลข่าวสาร หมายถึง การเลือกการกรองหรือการแยกแยะข้อมูลข่าว สารที่รวม ๆ กันอยู่ ให้เห็นรายละเอียด ตรวจสอบความคิดต่าง ๆ อย่างระมัดระวัง พินิจพิจารณา สถานการณ์จากมิติที่หลากหลาย เพื่อให้เข้าใจในข้อมูลข่าวสารอย่างลุ่มลึกและครอบคลุม ผ่าน กระบวนการคิดอย่างมีวิจารณญาณด้วยการอภิปรายความคิดเห็นในวิถีทางที่เป็นระบบระเบียบ โดยใช้กระบวนการกลุ่ม

การคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical Thinking) หมายถึง กระบวนการทางปัญญา อย่างมีระบบระเบียบ มุ่งสู่วัตถุประสงค์ และลงมือปฏิบัติจริงที่ใช้ตรวจสอบการคิดของตนเอง และ การคิดของผู้อื่นอย่างระมัดระวัง เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจที่ดีขึ้นและชัดเจนขึ้น การคิดวิจ ารณ ญาณ หมายความว่า ความสามารถและทัศนคติในการคิดชุดหนึ่ง ซึ่งมีคุณลักษณะดังต่อไปนี้ (Chatfee 1994)

1. คิดอย่างจริงจังเกี่ยวกับการใช้สติปัญญา ความรู้และทักษะ เพื่อตั้งคำถามสำรวจ และจัดการกับตนเอง ผู้อื่น และสถานการณ์ในชีวิต
2. สำรวจเหตุการณ์อย่างระมัดระวัง โดยการถามคำถามและพยายามหาคำตอบที่ เกี่ยวข้องกับคำถามเหล่านั้น
3. คิดเพื่อตน โดยสำรวจตรวจสอบความคิดต่าง ๆ อย่างระมัดระวัง และนำมาสู่ข้อสรุปจากการจงใจคิดให้รอบคอบ

4. การพิจารณาสถานการณ์จากมิติที่หลากหลายเพื่อพัฒนาความเข้าใจอย่างลุ่มลึกและครอบคลุม

5. การอภิปรายความคิดในวิถีทางที่มีระบบระเบียบ เพื่อแลกเปลี่ยนและสำรวจความคิดเห็นกับผู้อื่น

องค์ประกอบที่มีอิทธิพลต่อการคิด หมายถึง องค์ประกอบ 4 ประการ ที่มีอิทธิพลต่อการคิดดังต่อไปนี้ (Paul 1990)

1. ผู้คนคิดเหมือนกับผู้คนซึ่งอยู่รอบข้าง
2. ผู้คนมักคิดในลักษณะที่ตนเองคิดเฉพาะได้รับสิ่งตอบแทนในทางบวก
3. ผู้คนคิดเหมือนกลุ่มคนที่ตนเองเป็นสมาชิกและเชื่อตามที่กลุ่มเชื่อ
4. ผลประโยชน์ของบุคคลมีอิทธิพลต่อการคิด หรือการที่อยู่ในกลุ่มนั้น ทำให้บุคคลคนนั้นคิดในลักษณะเฉพาะบางอย่าง

เหตุการณ์ปฏิสัมพันธ์ หมายถึง การแลกเปลี่ยนที่เป็นเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่เกิดขึ้นในกลุ่มต่าง ๆ เป็นการสื่อสารรายวันซึ่งเป็นหัวใจของการปฏิบัติงาน มีการตัดสินใจร่วมกันระหว่างสมาชิกในกลุ่มเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมโดยมีจุดเน้นในการ “อภิปราย” ด้วยการตกลงกันว่าอะไรเป็นประเด็นหลัก เป็นจุดศูนย์กลางของปัญหาทักษะการคิดอย่างมีวิจารณญาณสัมพันธ์กับการเน้นที่สามารถแบ่งแยกปัญหาหลักจากปัญหารองและทำให้ปัญหาต่าง ๆ ที่ชัดเจนขึ้น โดยมีจุดเน้นดังต่อไปนี้

กิจกรรมพัฒนาการคิดวิจารณ์ญาณ เป็นกิจกรรมที่มีลักษณะของการสนทนาแลกเปลี่ยนทัศนะซึ่งกัน (Dialogue) และแสวงหาความร่วมมือจากหลายฝ่าย (Collaboration) และก่อให้เกิดการตัดสินใจโดยกลุ่ม (Group decision making) การรับข้อมูลข่าวสารเป็นไปอย่างกระตือรือร้น (Active) และมักมีปฏิริยาแบบป้อนกลับ (Feedback) ทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ

การรับข้อมูลข่าวสารแบบมีส่วนร่วม คือ การมีส่วนร่วม และการเข้าถึง (Accessibility) ด้วยการเปิดอภิปราย ชี้แจงให้ข้อมูลและตัดสินใจเลือกส่วนการมีส่วนร่วมนั้น คือ การกระตุ้นให้ชุมชนมองเห็นคุณค่าของตนเองด้วยการอบรมฝึกฝนเพื่อให้ชุมชนได้แสดงความรู้สึกปัญหา วิเคราะห์ปัญหา รวมทั้งวิธีแก้ปัญหามาจากทัศนะของชุมชน เป็นการยกระดับความมีสติและความรับผิดชอบต่อชุมชน เวทีสำหรับแลกเปลี่ยนข่าวสารและทัศนะของทุกคนในกลุ่มทุกกลุ่ม

สื่อบุคคลที่เป็นบุคคลภายนอก หมายถึง เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐ นักพัฒนาขององค์การพัฒนาเอกชน นักการตลาด พ่อค้าเร่ (Sale man) ธุรกิจเอกชนนักการเมือง ท้องถิ่น

สื่อบุคคลที่เป็นคนในชุมชน ได้แก่ ผู้นำชุมชน ครู พระสงฆ์ ผู้สูงอายุ พ่อค้า แม่ค้า ในชุมชน ศิลปินพื้นบ้าน ช่างฝีมือ

ตลาดเสรีทางความคิด (Platform) คือกิจกรรมที่ดำเนินการในชุมชน มีกลไกในการเร่งกระบวนการพบปะ แสดงความคิดเห็นในการรับข้อมูลข่าวสาร มีการรับฟังข้อเสนอแนะ และกระบวนการตัดสินใจ (Speeding up)

กระบวนการกลุ่ม หมายถึง กลุ่มบุคคลและกลุ่มต่าง ๆ ที่รวมตัวเข้าด้วยกันเป็นรูปแบบของความสัมพันธ์เกิดเป็นระบบทางสังคมย่อยในระบบทั้งหมด การพัฒนาโดยใช้กระบวนการกลุ่ม กำหนดกรอบ 5 ประการ ดังนี้คือ พัฒนาความพร้อมการสร้างสัมพันธ์ภาพ การรักษาสัมพันธ์ภาพ การอธิบายปัญหาอย่างถูกต้อง และการอธิบายเกณฑ์การประเมินผล ความเปลี่ยนแปลง

กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการศึกษาของชุมชนที่เกิดขึ้นด้วยวิธีการหลายแบบทั้งการสอน การสังเกต การอ่าน การฟัง การถาม การทดลองทำ การเลียนแบบ การคิด ไตร่ตรอง การแลกเปลี่ยน เป็นต้น กระบวนการเรียนรู้ที่หลากหลายรูปแบบนี้มีความยืดหยุ่น แต่ไม่แยกออกจากวิถีชีวิตจริงของบุคคลและชุมชน เนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้มีลักษณะเป็นองค์รวม (Holistic) ในกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิตนี้จะเกิดกระบวนการพัฒนาสิ่งที่ถ่ายทอดไปด้วย เนื่องจากการเรียนรู้แบบปฏิสัมพันธ์และการศึกษาจากการปฏิบัติทำให้เกิดการเรียนรู้ใหม่ ๆ ทุกด้านอย่างต่อเนื่องที่กลายเป็นภูมิปัญญาของชุมชนแต่ละแห่ง

เครื่องชี้วัดผลการดำเนินงาน

การดำเนินงานตามโครงการเพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบรรลุเป้าหมายใด พิจารณาจากเครื่องชี้วัด (Indicator) ดังนี้

1. โครงสร้างความสัมพันธ์ การดำเนินงานก่อให้เกิดเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์จากแบบแนวดิ่งมาเป็นแนวราบระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ครูกับผู้ปกครองและชาวบ้าน โรงเรียนชุมชนและภาคีอื่น ๆ เครื่องชี้วัดโครงสร้างแบบแนวราบคือ เกิดความสัมพันธ์แบบไม่มีลำดับชั้นหรือมีแต่อำนาจไม่แตกต่างกันมาก มีการตัดสินใจเกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วมของทั้งหมดและเข้าใจในผลของการตัดสินใจ ทุกส่วนมีการร่วมคิดร่วมเสนอความเห็นอย่างเสมอภาค ผู้นำมีการหมุนเวียนไม่ผูกขาดและมีบทบาทในเชิงประสานงานมากกว่าเป็นผู้ชี้แนะ

2. การเปลี่ยนแปลงวิสัยทัศน์ และทัศนคติด้านการวิพากษ์วิจารณ์ ในการรับข้อมูลข่าวสารของบุคคลที่เกี่ยวข้องทั้งในส่วนของโรงเรียนและชุมชน ในประเด็นต่อไปนี้เป็นคือ วัตถุประสงค์ของการจัดกระบวนการกลุ่มเพื่อพัฒนาทัศนคติในการรับข้อมูลข่าวสารในชุมชน ความสำคัญของการกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต ความสำคัญของการร่วมมือระหว่างโรงเรียน-ชุมชน และภาคีอื่น ๆ

3. ความสามารถในการจัดการ เครื่องชี้วัดหรือการดำเนินงานที่มีการวางแผนที่ชัดเจน มีระบบการประชุม การติดตามผล และการประเมินผลที่ต่อเนื่อง มีกระบวนการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ฯลฯ ในการดำเนินงาน ไม่ใช่การขึ้นนำ สั่งการ รวบอำนาจ ผู้นำหรือกลุ่มผู้นำมีการหมุนเวียนไม่มีการติดยึดที่ตัวบุคคล ทรัพยากรในการดำเนินงานเพิ่มขึ้น เช่น ทุน บุคคล ความรู้ รวมทั้งสามารถแก้ปัญหาและอุปสรรคของการบริหารจัดการได้

4. การมีส่วนร่วม

4.1 ด้านปริมาณ มีชาวบ้านและภาคีอื่น ๆ ทั้งในชุมชน และนอกชุมชน เข้าร่วมด้วยมากขึ้น หลากหลายขึ้นทั้งในส่วนบุคคลและกลุ่ม

4.2 ด้านคุณภาพ ชาวบ้านมีส่วนร่วมคิด ร่วมเสนอแนะ ร่วมตัดสินใจ ร่วมการเลือกสรร ร่วมดำเนินการ บนพื้นฐานของความเข้าใจในวัตถุประสงค์ บทบาทการมีส่วนร่วมขยายจากด้านการรับข่าวสาร โดยเฉพาะไปสู่การสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนในปัจจัยอื่น ๆ ด้วย

5. กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต – ชุมชน เครื่องชี้วัดคือความเปลี่ยนแปลงไปสู่แนวทางของการพัฒนาความสามารถในการรับข้อมูลข่าวสารอย่างมีวิจารณญาณ การพัฒนาทักษะ ความสามารถและทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ที่ถูกต้องเหมาะสม เพื่อตอบสนองต่อกลุ่มบุคคล ความเข้มแข็งของชุมชนและเป็นเงื่อนไขให้เกิดการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น เครื่องชี้วัดคือ ฐานการเรียนรู้ขยายจากโรงเรียนสู่ชนบท ขยายจากครูสู่บุคคลอื่น ๆ ในชุมชน ขยายจากกลุ่มต่าง ๆ สู่ปัจเจกบุคคลและส่งผลกระทบต่อกลุ่มบุคคลอื่น ๆ ในชุมชน นอกชุมชน กระบวนการเรียนรู้ที่ศึกษาจากชีวิตจริงของจริงในชุมชน โดยให้ออกการเรียนรู้ด้วยการคิดเอง หาคำตอบเอง ผู้เรียนมีความรู้มีความเข้าใจในวิถีชีวิตของชุมชนขึ้น มีความรู้ที่สามารถนำไปใช้ในชีวิตของตนเองได้โดยตรง นอกจากนี้ครูและผู้ที่เกี่ยวข้องด้านการให้การศึกษามีความรู้เพิ่มขึ้นเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านต่าง ๆ

6. ศักยภาพความเข้มแข็งของชุมชน เครื่องชี้วัดคือ ชุมชนมีความสามารถเพิ่มขึ้นจากเดิมในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น เช่น แก้ปัญหาได้เร็วขึ้น มีวิธีในการแก้ปัญหาเพิ่มขึ้น เกิดโครงสร้างของความร่วมมือแบบแนวราบขึ้นในความสัมพันธ์ด้านต่าง ๆ ของชุมชน เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจหลากหลายขึ้นในชุมชน เพื่อลดการพึ่งพิงจากภายนอกให้น้อยลง การบริโภคเปลี่ยน

แปลงไปจากเงินออม หัสนิน การพนัน ยาเสพติด อบายมุข การบริโภคอุปโภคทรัพยากรท้องถิ่น มีกลุ่มผู้นำตามธรรมชาติเพิ่มมากขึ้น ไม่ซ้ำอยู่ที่คนกลุ่มเดียว มีความสัมพันธ์เชิงสังคมมากขึ้น ดูจากกรณีข้อขัดแย้งน้อยลง ความร่วมมือในกิจกรรมที่ไม่มีรายได้เพิ่มขึ้นและปฏิสัมพันธ์ภายในชุมชนมีเพิ่มมากขึ้น ดูจากกิจกรรมและการเข้าร่วมกิจกรรมของคนชุมชน

ดัชนีวัดความสำเร็จของโครงการ

ดัชนีที่ใช้วัดความสำเร็จของโครงการจะดำเนินการวัดเมื่อสิ้นสุดโครงการ

1. กลุ่มเป้าหมายได้รับความรู้และมีทักษะอันพึงประสงค์เพิ่มขึ้นในด้านทักษะการคิดเชิงวิเคราะห์ ทักษะในการสื่อสาร ทักษะในการทำงานร่วมกับผู้อื่น ทักษะในการแสวงหาความรู้
2. กลุ่มเป้าหมายเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในทางที่ดีขึ้น ในด้านการคิดเชิงวิเคราะห์โดยใช้กิจกรรม และเกิดทักษะอันพึงประสงค์ ได้แก่ การมีความรับผิดชอบ มีนิสัยรักการทำงาน มีความคิดสร้างสรรค์ กล้าคิด กล้าแสดงออก กล้าแสดงความคิดเห็น และกล้าวิพากษ์วิจารณ์อย่างมีเหตุผล มีความสามารถในการถ้อยแถลง ความสามารถในการเชิงวิจารณ์ที่ได้บริหารจัดการกิจกรรมไปใช้ในวิถีอื่น ๆ ของชีวิตได้
3. ผู้บริหารโรงเรียน ผู้นำชุมชนให้การสนับสนุนการดำเนินงานดีขึ้น
4. กลุ่มแกนนำในชุมชน และอาสาสมัครประจำชุมชน ทำหน้าที่รณรงค์ส่งเสริมเพื่อพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ต่อไปได้ หลังจากโครงการสิ้นสุดแล้ว และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในทางที่ดีขึ้นอย่างถาวรได้
5. การเพิ่มความสามารถในการจัดการของชุมชน ในด้านการเรียนรู้ด้วยตนเอง การแลกเปลี่ยนความรู้จากชุมชนอื่น บทบาทของหน่วยงานรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรศาสนา องค์กรธุรกิจ บทบาทของมหาวิทยาลัย สถาบันการศึกษา และนักวิชาการ
6. องค์กรประกอบของชุมชนเข้มแข็งขึ้น ได้แก่ มีกลุ่มหลากหลายที่รวมตัวกันอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ การมีจิตสำนึกในการพึ่งตนเอง รักเอื้ออาทรต่อกัน การมีเป้าหมายเพื่อประโยชน์ร่วมกัน และประโยชน์ส่วนรวม มีการจัดการที่ดี มีการใช้ทรัพยากรในชุมชนอย่างมีคุณค่า และมีประสิทธิภาพ มีการเรียนรู้เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายและติดต่อสื่อสารกันหลากหลายรูปแบบ มีการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มอย่างต่อเนื่อง

วัตถุประสงค์เชิงการพัฒนา

เป็นการวิจัยเพื่อฟื้นความสามารถของชุมชนในเรื่องการวิพากษ์วิจารณ์ และเสริมสร้างศักยภาพของกลุ่มต่าง ๆ ในฐานะเป็นกลไกเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยกระบวนการ

การกลุ่มคัดกรองข้อมูลข่าวสาร พัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ ด้วยการทำงานร่วมกันระหว่างสถาบันการศึกษากับชุมชน สร้างกระบวนการวิพากษ์วิจารณ์โดยใช้พลังแห่งปัญญา ใคร่ครวญ ไตร่ตรอง หยุดคิด คิดต่อ และมีปฏิกิริยาตอบโต้ประสบการณ์ที่ได้รับ และเมื่อพบเป็นประสบการณ์ที่ต่างกันบริบทที่แตกต่างออกไปก็พร้อมที่จะรับความเปลี่ยนแปลงทุกด้านเกิดความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์ (Critical ability) และสามารถถ่ายทอดความสามารถในเชิงวิจารณ์ที่ได้รับจากการจัดรูปแบบพัฒนาไปใช้ในวิถีอื่น ๆ ของชีวิตได้

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อสร้างรูปแบบพัฒนาระบบคิดในการคัดกรองข้อมูลข่าวสาร เพื่อพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ของคนในชุมชน โดยกระบวนการกลุ่ม
2. เพื่อศึกษาระดับการเปลี่ยนแปลงด้านความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์ของกลุ่มต่าง ๆ ผลกระทบที่เกิดขึ้นและปัจจัยเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสร้างความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์
3. เพื่อศึกษากระบวนการ และผลที่เกิดขึ้นจากการทำงานร่วมกัน ระหว่าง โรงเรียน กับกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนในการคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อเสริมสร้างทักษะและความสามารถด้านการคิดเชิงวิเคราะห์ให้นักเรียน

คำถามหลักในการวิจัย

1. การสร้างกระบวนการกลุ่มต้องทำอะไรบ้าง ทำอย่างไร โดยใครบ้าง และจะจัดกิจกรรมอะไรอย่างไรที่จะช่วยยกระดับการคิดอย่างมีวิจารณญาณให้แก่กลุ่มต่าง ๆ ได้
2. ลักษณะของการคัดกรองข่าวสาร และลักษณะของการแสดงความคิดเห็นมีลักษณะอย่างไร อะไรคือรูปแบบที่ทำให้คนในชุมชนได้สติ ได้มีการไตร่ตรองร่วมกันมากขึ้น
3. กระบวนการเรียนรู้ เพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในการรับข้อมูลข่าวสารและพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์เป็นอย่างไร มีวิธีการจัดระบบคิดให้ชุมชนอย่างไร มีปัจจัยเงื่อนไขหรือองค์ประกอบอะไรบ้างที่ช่วยให้คนเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม และทัศนคติในการรับข้อมูลข่าวสารอย่างมีวิจารณญาณและเปลี่ยนแปลงอย่างไร เพียงใด

4. ภายใต้อาณัติและการและเงื่อนไขอย่างไรที่เอื้ออำนวยให้กลุ่มต่าง ๆ คิดได้ดีที่สุด เพราะเหตุใดมีปัจจัยเงื่อนไขหรือองค์ประกอบใดบ้างที่มีอิทธิพลต่อการคิด และมีผลต่อการคิดของคนในชุมชน องค์ประกอบเหล่านี้มีอิทธิพลอย่างไร และใครบ้างที่เป็นเครือข่ายสนับสนุนคนในชุมชนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์

5. โรงเรียนจะมีส่วนร่วมในกระบวนการคัดกรองข้อมูลข่าวสารได้อย่างไร ครูควรมีบทบาทอย่างไร ในการทำหน้าที่เป็นตัวจักรกลสำคัญในการกระตุ้นเวทีความคิด ครูมีความรู้และทักษะในการคัดกรองข่าวสารและการคิดวิจารณ์อย่างไร เพียงใด ครูและกลุ่มต่าง ๆ สามารถเปลี่ยนพฤติกรรมของตนเองและของคนอื่น ๆ ได้หรือไม่ อย่างไร เพียงใด

6. มีตัวชี้วัดหรือวิธีประเมินผลอย่างไรที่แสดงให้เห็นถึงเครื่องชี้วัด (indicator) ผลการดำเนินงานและความสำเร็จของโครงการที่บอกได้ว่าประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ทักษะ และความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์ดีขึ้น

ขอบเขตการวิจัย

กลุ่มเป้าหมายที่จะพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์และคัดกรองข้อมูลข่าวสาร โดยใช้กระบวนการกลุ่มครั้งนี้ ได้แก่ กลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก จำแนกกลุ่มเป้าหมายออกเป็น 5 กลุ่ม คือ กลุ่มครู กลุ่มผู้ปกครอง กลุ่มนักเรียน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผู้ใช้แรงงาน ส่วนสื่อบุคคลนั้นเลือกศึกษาสื่อบุคคลภายนอกชุมชน ได้แก่ เจ้าหน้าที่ของรัฐ นักพัฒนาองค์กรพัฒนาเอกชน พ่อค้าเร่ (Saleman) นักการเมืองท้องถิ่น สื่อบุคคลภายในชุมชน ได้แก่ พระสงฆ์ ผู้สูงอายุ กลุ่มครู ศิลปินพื้นบ้าน ช่างฝีมือ พ่อค้า แม่ค้าของชุมชน ผู้นำชุมชน

วิธีการวิจัย

โครงการนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory action research) ในส่วนที่เป็น action research มุ่งเน้นการวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบ (model development) โดยการ design รูปแบบกิจกรรมการคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อพัฒนาทัศนคติและความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์ (critical thinking) ให้แก่กลุ่มเป้าหมายดำเนินการปฏิบัติการทดลองว่าใช้ได้หรือไม่ เพื่อสร้างเป็นรูปแบบการทำงานที่สามารถนำไปปรับใช้พื้นที่อื่น ๆ ได้ และในส่วนของ “งานพัฒนา” ที่มีลักษณะของ “การมีส่วนร่วม” (participatory) เน้นการสร้าง

กลไกในการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริงจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการวิจัยเพื่อขับเคลื่อนงานวิจัยด้านชุมชนในวงกว้างนับตั้งแต่การระบุปัญหา การวิเคราะห์ปัญหา กระบวนการตัดสินใจในการดำเนินงาน การติดตามผล การใช้ประโยชน์ การประเมินผล จนถึงสิ้นสุดการวิจัย ทั้งนี้ เน้นการมีส่วนร่วมของคนทุกกลุ่มคือ กลุ่มคนที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง กลุ่มคนที่เป็นกลไกทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และกลุ่มคนที่ได้รับผลจากการเปลี่ยนแปลง

การวิจัยเรื่องนี้เป็นวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยการสัมภาษณ์เจาะลึก (In – depth interview) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant observation) และการสนทนากลุ่ม (Focus group interview)

ระเบียบวิธีวิจัย

1. ตัวอย่าง ใช้ตัวอย่างจากประชากรชุมชนวัดจันทร์ จำแนกเป็น 5 กลุ่ม ตามที่ระบุไว้ในขอบเขตของการวิจัย ในการเลือกตัวอย่างใช้วิธีสุ่มแบบจงใจ (Purposive sampling)
2. เครื่องมือในการเก็บข้อมูล ประกอบด้วยคำถามกว้าง ๆ เป็นคำถามแบบปลายเปิด คำถามที่ปรากฏในเครื่องมือในการเก็บข้อมูลจะครอบคลุมเรื่องต่าง ๆ ตามที่ระบุไว้ในกรอบการศึกษาและวัตถุประสงค์ของการวิจัย
3. การเก็บข้อมูล ใช้การเก็บข้อมูลหลายวิธีผสมกัน (Multimethods of data collection) อันได้แก่ การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสนทนากลุ่ม สภาภาพ และกระบวนการกลุ่ม
4. การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงคุณภาพ โดยการจัดทำข้อมูลให้เป็นระเบียบเป็นเรื่อง ๆ (Categories) ให้ความหมาย (Meaning) อธิบายความ (Elucidation) และเรียบเรียงพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive analysis)

แนวทางการดำเนินงาน

การดำเนินงานของโครงการนี้ ได้แบ่งการวิจัยออกเป็น 3 ระยะ ที่มีความเกี่ยวพันกัน
ดังนี้

ระยะที่ 1 เป็นการวิจัยเชิงประเมินสถานะพื้นฐานของชุมชน

ระยะเวลา : 6 เดือน (กันยายน 2541 – มีนาคม 2542)

เป้าหมาย : เป็นการวิจัยระยะเริ่มต้นก่อนเริ่มการพัฒนา เน้นการสำรวจ
สภาพชุมชนเพื่อนำมาวิเคราะห์สถานการณ์ ประเมินความต้องการของ
ชุมชน ก่อนที่จะสังเคราะห์ประเด็นพัฒนาและวางโครงการพัฒนาระดับ
ปฏิบัติ

ระยะเวลา : 6 เดือน (เมษายน 2544 – กันยายน 2544)

ระยะที่ 2 เป็นการวิจัยเชิงพัฒนา

เป้าหมาย : เป็นการวิจัยที่ดำเนินการต่อเนื่องจากระยะแรก เป็นการศึกษา
กระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เป็นการพัฒนา
ระดับปฏิบัติ

ระยะเวลา : 6 เดือน (ตุลาคม 2544 – มีนาคม 2545)

ระยะที่ 3 การประเมินผลการพัฒนา

เป้าหมาย : เป็นการวิจัยที่เกิดขึ้นหลังจากการพัฒนาผ่านพ้นไปแล้วระยะ
หนึ่ง เป็นการเจาะลึกถึงกระบวนการทำงาน และติดตาม
ประเมินผลเพื่อให้ได้ข้อมูลสำคัญ อันเป็นประโยชน์ต่อการ
ปรับปรุงภาคปฏิบัติ

ระยะเวลา : 6 เดือน (เมษายน 2545 – กันยายน 2545)

ขั้นตอนและวิธีการศึกษา

ขั้นตอนของการดำเนินการโครงการวิจัย มีดังนี้

1. **ขั้นเตรียมตัวเข้าสนาม** ประชุมร่วมกับคณะกรรมการชุมชน คณะกรรมการ
บริหารโรงเรียน แนะนำตัว แนะนำโครงการ สร้างความสัมพันธ์กับชุมชน และเลือกผู้ให้ข้อมูล
สำคัญ (Key Informant)

2. **ขั้นปฏิบัติการภาคสนาม** มีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

2.1 **การสังเกตแบบมีส่วนร่วม** มีกรอบที่ใช้ในการสังเกต 6 ประเภท คือ สังเกต
การณ์กระทำ (acts) แบบแผนการกระทำ (activities) ความหมาย (meanings) ความสัมพันธ์
(relationship) การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน (participation) และสภาพสังคม (setting)

2.2 **การสัมภาษณ์** ใช้การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal interview)
ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์โดยเปิดกว้าง มีลักษณะยืดหยุ่น แบ่งออกเป็น การสัมภาษณ์แบบมีจุดความ

สนใจเฉพาะ (Focus interview) หรือการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (Indepth interview) การตะล่อม
กล่อมเกลา (Probe) และการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key information interview)

2.3 การใช้ข้อมูลเอกสาร ได้แก่ ข้อมูลเกี่ยวกับร่องรอยตามปกติธรรมชาติ ข้อมูล
มูลสถิติ บันทึกต่าง ๆ และข้อมูลที่น่าจะสังเกตเห็นโดยง่าย มีทั้งเอกสารขั้นต้น และเอกสารขั้นรองที่
ตรวจสอบแล้วว่าถูกต้องและสามารถนำไปใช้ได้

2.4 การรวบรวมข้อมูล ตลอดเวลาที่ปฏิบัติการภาคสนาม มีการจดบันทึกภาค
สนาม (Fieldnotes) เป็นการบันทึกสิ่งที่สังเกตได้ และประเด็นที่ได้จากการสัมภาษณ์ และมีบท
วิเคราะห์เบื้องต้นทุกครั้ง เพื่อตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์ของข้อมูล

2.5 การใช้อุปกรณ์ช่วยรวบรวมข้อมูล ใช้อุปกรณ์ด้านโสตทัศนศึกษา ได้แก่
กล้องถ่ายรูปหรือถ่ายสไลด์ แถบบันทึกเสียงขนาดเล็ก เป็นต้น

3. ขั้นตอนตรวจสอบข้อมูล ใช้วิธีตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) และ
ตรวจสอบกับผู้มีส่วนได้เสีย (Steak Volder)

4. ขั้นตอนวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงคุณภาพ คือ การวิเคราะห์แบบ
อุปนัย (Analytic Induction) การวิเคราะห์โดยการจำแนกชนิดข้อมูล (Typological Analysis)
และการวิเคราะห์โดยการเปรียบเทียบข้อมูล (constant Comparison) ให้ความหมาย (Meaning)
และเรียบเรียงแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive analysis)

5. ขั้นตอนเสนอผลการวิจัย แบ่งการนำเสนอออกเป็น 5 บท ดังนี้ บทที่ 1 เป็นบทนำ
ที่ช่วยให้เข้าใจภาพรวมของโครงการ บทที่ 2 เป็นบทสำรวจงานวิจัยตำราบทความที่เกี่ยวข้องเพื่อ
ให้เห็นที่มาของกรอบแนวคิดทฤษฎีในการวิจัย บทที่ 3-4 เป็นรายงานผลการศึกษา บทที่ 5 เป็นบท
สรุป อภิปรายผล ข้อเสนอแนะ ส่วนในภาคผนวกจะประกอบ 1) ข้อมูลด้านพฤติกรรมการรับข้อมูล
ข่าวสาร 2) เอกสารเสริมหลักสูตร 3) ตัวอย่างแผนการสอนเสริมระบบคิด 4) ภาพกิจกรรมในการ
ศึกษารวบรวมข้อมูล

การเก็บข้อมูล

1. ศักยภาพเดิมของชุมชนที่เป็นอยู่ด้านพฤติกรรม ในการรับข้อมูลข่าวสาร ระดับ
การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ระดับการคัดกรองข้อมูลข่าวสารและระดับการคิดอย่างมีวิจารณญาณ
(Critical thinking) ของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนศึกษาสาเหตุปัจจัย เงื่อนไขตัวแปรอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง
และมีปฏิสัมพันธ์ต่อระบบคิดและระบบการเรียนรู้ของชุมชน

2. ทดลองปฏิบัติการใช้รูปแบบกิจกรรม เพื่อพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์-วิจารณ์ของกลุ่มเป้าหมาย หารูปแบบหรือวิธีการในการพัฒนารูปแบบ (Model development) ให้ตรงตามความต้องการของผู้ใช้ประโยชน์

3. ศึกษาระดับการเปลี่ยนแปลงด้านความสามารถของกลุ่มต่าง ๆ ในการคิดเชิงวิเคราะห์ที่เกิดผลกระทบต่อกลุ่มอื่น ๆ ในชุมชน ในด้านการรับรู้ข้อมูลข่าวสารวิพากษ์วิจารณ์ และความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณ (critical ability)

การวิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์ในประเด็นต่อไปนี้

1. ปัจจัยเงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง และมีปฏิสัมพันธ์กับพฤติกรรม ในการรับข้อมูลข่าวสารของชุมชน กระบวนการและขั้นตอนในการสร้างกระบวนการเรียนรู้และความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์ด้านการคัดกรองข้อมูลข่าวสารกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน

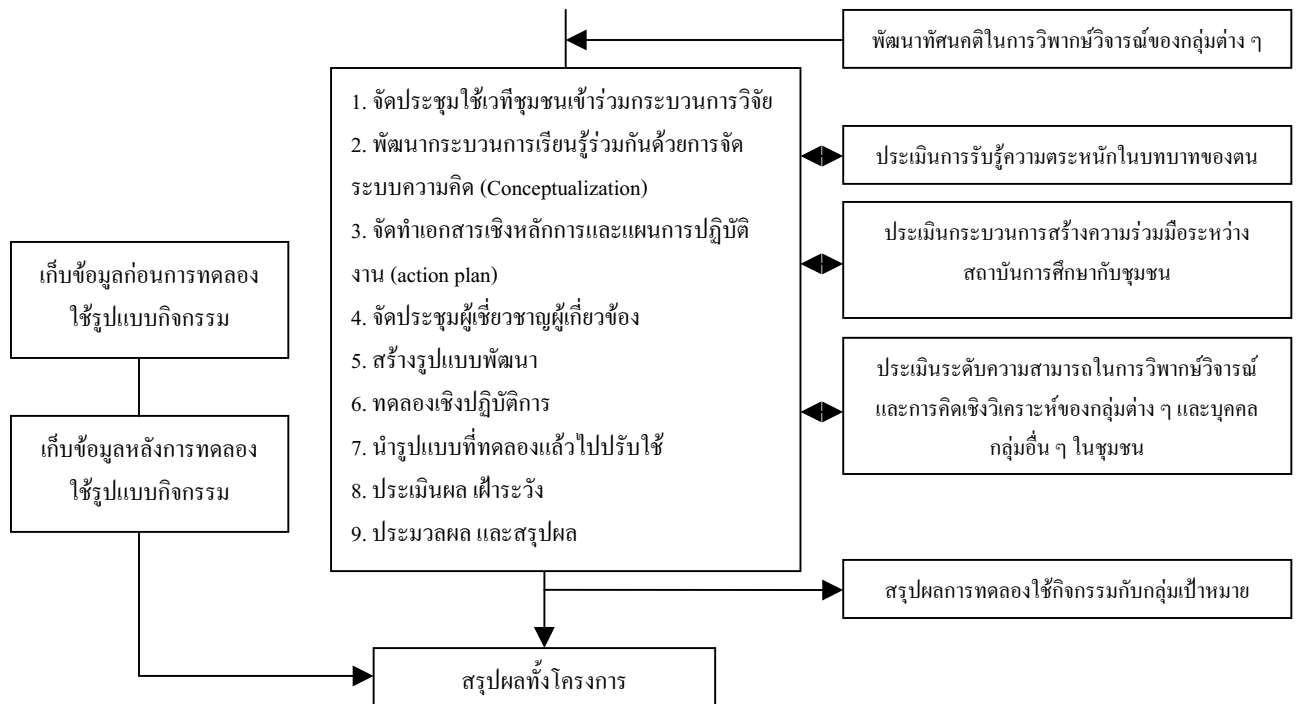
2. วิธีการใช้กระบวนการกลุ่มพัฒนาระบบคิดให้กับชุมชน และผลของการใช้กระบวนการใช้รูปแบบกิจกรรมพัฒนาเพื่อพินิจถ่วงข้อมูลข่าวสารร่วมกัน

3. ระดับการเปลี่ยนแปลงด้านความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์ของกลุ่มต่าง ๆ ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชนทั้งในระยะสั้นและระยะยาว และปัจจัยเงื่อนไขในบริบทชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการสร้างความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์

4. กระบวนการและผลที่เกิดขึ้นจากการทำงานร่วมกันระหว่างสถาบันการศึกษา โรงเรียน และชุมชน เพื่อเสริมสร้างทักษะความรู้ความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์ให้นักเรียน

5. กระบวนการเก็บข้อมูล กระบวนการทำงานของทีมวิจัยกระบวนการวิจัยและผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นทุกระยะ

ขั้นตอนการดำเนินงานและการประเมินผลโครงการพัฒนา

ผลที่คาดว่าจะได้รับ (Out put)

1. สร้างองค์กรแห่งการเรียนรู้ โดยใช้รูปแบบการพัฒนาระบบคิดเป็นเครื่องมือในการพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น ด้านความรู้ทักษะและความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical ability) ในกลุ่มต่าง ๆ และเกิดผลกระทบต่อกันกลุ่มอื่น ๆ ในชุมชน ทั้งในด้านการรับรู้ข้อมูลข่าวสารการวิพากษ์วิจารณ์ และการคิดเชิงวิเคราะห์

2. สร้างนวัตกรรม (Innovation) ด้านการจัดระบบคิดเพื่อเพิ่มพูนคุณภาพชีวิต อันจะนำไปสู่สังคมที่สงบสุข ทำให้คนในชุมชนมีความเฉลียวฉลาด มีความคิดอ่านที่กว้างขวางลึกซึ้งมากขึ้น รับรู้สิ่งรอบตัวอย่างมีวิจารณญาณ สามารถอ่านโยงความสามารถในเชิงวิจารณ์ที่ได้รับจากกิจกรรมพัฒนาระบบคิดไปใช้ในวิถีอื่น ๆ ของชีวิตได้

3. ช่วยสร้างนักวิจัยในท้องถิ่น สร้างสนามปฏิบัติการด้านการวิจัยชุมชนให้นักศึกษาของสภาสถาบันราชภัฏ และสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาอื่น ๆ ในระดับปริญญาตรี ปริญญาโท และปริญญาเอก สามารถสร้างกระแสการวิจัยให้เกิดขึ้นในภูมิภาค

4. ได้รูปแบบการพัฒนาแนวใหม่ โดยใช้กระบวนการกลุ่ม เกิดตลาดเสรีทางความคิด (Platform) แบบให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมและแสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่ ได้รวบรวมความคิดเห็นของประชาชน (Gathering people's opinions) ในด้านต่าง ๆ ได้แหล่งทรัพยากรที่สามารถนำมาแก้ปัญหาได้

5. ได้องค์ความรู้ใหม่ และเกิดกระบวนการเรียนรู้ในท้องถิ่นที่เป็นประโยชน์กับคนในท้องถิ่น เกิดองค์กรในชุมชนที่จัดการสานงานต่อไปเป็นการต่อยอดจากฐานเดิมที่ชุมชนมีอยู่ ทำให้ชุมชนแก้ปัญหาเป็น เต็มโตและแข็งแกร่งเร็วขึ้น

6. ประชาชนในชุมชนมีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการรวมตัวกัน มีการเรียนรู้ การจัดการ การแก้ปัญหาร่วมกัน และการร่วมมือช่วยเหลือ เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์และประโยชน์สุขร่วมกัน

7. ได้รายงานการวิจัย เอกสารตำรา คู่มือการฝึกอบรม รูปแบบกิจการพัฒนา ระบบคิด เพื่อพัฒนาทัศนคติ บทความภาษาไทยและภาษาอังกฤษลงในวารสารวิชาการในประเทศและต่างประเทศจำนวนหนึ่ง

8. มีส่วนช่วยในการปรับทิศทางการศึกษาของรัฐคืนสู่ท้องถิ่นบนพื้นฐานแนวความคิดแบบชุมชน นำรูปแบบกิจกรรมไปปรับใช้ขยายผลให้แก่ชุมชน และสถาบันการศึกษา ทำให้แนวทางการพัฒนาแบบชุมชนเป็นที่เรียกร้องต้องการของประชาชนมากขึ้น

9. เกิดกระบวนการบริหารแบบเกื้อกูล (Sustainable fair minded management) ที่เป็นการเกื้อกูลจนเจือดำรงภารกิจกันบนพื้นฐานมิตรภาพ และความเท่าเทียมได้วิธีการพัฒนาเชิงรุกที่มุ่งสร้างสรรค์และนำพาคุณภาพชีวิตที่ดีให้แก่ชุมชน ช่วยให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และชุมชนแห่งการเรียนรู้กันทุกฝ่าย ทั้งการคิด การกระทำ เพื่อยกระดับความรู้ จิตสำนึก และทักษะต่าง ๆ ให้กับชุมชนแบบยั่งยืน

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดทฤษฎีด้านการพัฒนา

ปรัชญาด้านการพัฒนาของประเทศไทย ได้เปลี่ยนแปลงมาโดยตลอด โดยในช่วงแรกก่อนที่ประเทศจะมีแผนพัฒนาฯ แห่งชาติ เป็นการพัฒนาที่วางอยู่บนพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ ทั้งในภาคเกษตรกรรมและภาคอุตสาหกรรม ต่อมาเมื่อเริ่มมีแผนพัฒนาฯ แห่งชาติแล้วทิศทางของการพัฒนาจึงเปลี่ยนแปลงเป็นการพัฒนาที่เน้นรัฐเป็นศูนย์กลางและมุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจแต่เพียงประการเดียว แล้วจึงค่อย ๆ มีการปรับเปลี่ยนมาเป็นการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับ “คน” ในฐานะจุดมุ่งหมายสูงสุดของการพัฒนามากยิ่งขึ้น

ตลอดระยะเวลาอันยาวนานของการพัฒนาประเทศ ผลที่ได้รับจากการพัฒนาที่สำคัญประการหนึ่ง ได้แก่ ความสำเร็จของรัฐในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้สังคมไทยก้าวเข้าสู่ความทันสมัย ทั้งด้านโครงสร้างพื้นฐาน ค่านิยม และโครงสร้างสังคมต่าง ๆ ในขณะเดียวกันก็พบว่าอัตราการถูกทำลายลงของทรัพยากรธรรมชาติทั้งป่าไม้ คุณภาพของดินและน้ำได้ลดลงอย่างมีนัยสำคัญ นอกจากนี้ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศที่อาศัยอยู่ในภาคเกษตรกรรมต้องตกอยู่ในภาวะยากจน มีปัญหาหนี้สิน และประสบปัญหามากมายทั้งด้านการขาดแคลนปัจจัยขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิต ปัญหาสุขภาพจิตเสื่อมโทรม และปัญหาสังคมอื่น ๆ จึงเกิดคำถามในเชิงนโยบายมากมายว่า แผนการพัฒนาฯ และทิศทางการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาถูกต้องและเหมาะสมหรือไม่อย่างไร เพราะยิ่งพัฒนายิ่งพบว่า ช่องว่างระหว่างคนร่ำรวยและคนยากจนยิ่งขยายห่างมากยิ่งขึ้นตามลำดับ ในขณะเดียวกันคุณภาพชีวิตของประชาชนในชนบทและในเมืองก็ทวีความเหลื่อมล้ำกันมากยิ่งขึ้น (พัชรินทร์ สิริสุนทร 2543)

นิยามความหมายของการพัฒนา

ได้มีผู้ให้คำจำกัดความของการพัฒนาไว้มากมาย พอสรุปได้ดังนี้

- การพัฒนาสังคม หมายถึง กิจกรรม และขบวนการที่ทำให้สังคมดีขึ้น เจริญขึ้น ก้าวหน้าขึ้น (สมพร เทพสิทธิธำ 2536)

- การพัฒนาสังคม หมายถึง การปรับปรุงภาวะความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้นในด้านการศึกษา สาธารณสุข สวัสดิการสังคม รวมถึงการปรับปรุงและเสริมสร้างที่อยู่อาศัยและอาชีพของประชาชนให้ดีขึ้น (จรรยา สุภาพ 2519)
- การพัฒนาสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงสังคมจากรูปแบบหนึ่งไปสู่อีกรูปแบบหนึ่ง จากชั้นต่ำไปสู่ชั้นสูง จากสถานการณ์ที่ไม่มีคุณภาพไปสู่สถานการณ์ที่มีคุณภาพ จากสภาพที่ปราศจากมนุษยธรรมไปสู่สภาพที่มีมนุษยธรรม การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เรียกว่า “พลิกฟ้าพลิกแผ่นดิน” (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ 2522)
- การพัฒนาสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์ ที่เป็นไปตามทิศทางที่พึงปรารถนา และด้วยอัตราการเปลี่ยนแปลงที่พอจะกำหนดกฎเกณฑ์ได้ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่คำนึงถึงโครงสร้างทางสังคม โดยมีมนุษย์เป็นเป้าหมายของการพัฒนา (สุนทร โคมิน 2526)

ความสำคัญของการพัฒนา

การพัฒนาเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการสร้างเสริมคุณภาพชีวิตของคนในสังคม และการพัฒนาซึ่งนับว่าสำคัญที่สุดก็คือการพัฒนาคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนในฐานะที่เป็นกลุ่มหรือสมาชิกส่วนใหญ่ในสังคม การพัฒนาจึงมีความสำคัญ ดังพอสรุปได้ดังนี้ (อุทัย หิรัญโต 2522)

- เป็นกระบวนการที่พัฒนาคนให้เป็นบุคคลที่มีความศักยภาพสูงขึ้น สามารถใช้สติปัญญาในการตัดสินใจแก้ปัญหาของตนเอง และปัญหาที่เกี่ยวข้องกับส่วนรวมได้
- พัฒนาคนให้เป็นผู้ซึ่งมีทักษะ สามารถดำเนินกิจการของสังคมได้โดยสมบูรณ์
- พัฒนาให้บุคคลสามารถอยู่ร่วมกับคนอื่น ๆ ในสังคมได้อย่างปกติสุข เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคมต่อไป

รูปแบบ วิธีการ และองค์ประกอบของการพัฒนาสังคม

การพัฒนาสังคมสามารถกระทำได้หลากหลายรูปแบบและวิธีการ เช่น การสังคมสงเคราะห์ในระดับปัจเจกบุคคล การพัฒนาชุมชนชนบท การจัดระเบียบชุมชนใหม่ และการกระทำกับระบบตลอดจนโครงสร้างชุมชน แต่อย่างไรก็ตาม หัวใจสำคัญของการพัฒนาอยู่ที่การรักษา “ดุลยภาพของการพัฒนา” กล่าวคือ ต้องเป็นการพัฒนาระบบต่าง ๆ ในสังคมอย่างเท่า

เทียมกัน โดยใช้ความรู้ทางวิชาการอย่างถูกต้อง ครอบคลุม และหลากหลายในลักษณะของสหสาขาวิชาให้สอดคล้องกับเงื่อนไข ปรากฏการณ์ และกฎเกณฑ์ของสังคม และที่สำคัญที่สุด ก่อนเริ่มกระบวนการพัฒนาสังคมทุกครั้ง จะต้องมีการดำเนินการเพื่อแสวงหาข้อเท็จจริงทางสังคมในเบื้องต้น (พัชรินทร์ สิริสุนทร 2543)

องค์ประกอบของการพัฒนาที่สำคัญมีอยู่ 3 ประการ พอสรุปได้ คือ นโยบายของรัฐในการพัฒนาเป้าหมายในการพัฒนา และงบประมาณเพื่อสนับสนุนการพัฒนา อนึ่งองค์ประกอบทั้งหมดที่ได้กล่าวมานั้น ควรวางอยู่บนพื้นฐานของการสร้างดุลยภาพการพัฒนา เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนส่วนใหญ่ของสังคม นักทฤษฎีศักยภาพการพัฒนาและการแพร่กระจาย (Development potential diffusion theory) มีแนวความคิดว่าการพัฒนาให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้ นักพัฒนาควรคำนึงถึงปัจจัยในการพัฒนาที่สำคัญ ดังพอสรุปได้คือ (สัญญา สัญญาวิวัฒน์ 2540)

- ทรัพยากรธรรมชาติ (Natural resources)
- มนุษย์ ซึ่งได้รับผลของการพัฒนา (Development outcomes)
- องค์การทางสังคม (Social organization) เช่น กลุ่ม องค์การต่าง ๆ ทั้งในภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน
- ภาวะผู้นำ (Leadership) ในสังคม
- การติดต่อ (Contact) เพื่อรับข้อมูลข่าวสาร ทั้งจากภายในและภายนอกสังคม
- ความรู้ (Education) และการฝึกอบรม (Training)

แผนการพัฒนาแห่งชาติ

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาแห่งชาติของประเทศไทย พบว่าโดยทั่วไปสามารถจำแนกแผนพัฒนาของประเทศออกเป็น 3 ช่วงสำคัญ ๆ ดังพอสรุปได้ดังนี้ (พัชรินทร์ สิริสุนทร 2543)

ช่วงแรกของการพัฒนา

หมายความว่า ช่วงก่อนปี พ.ศ. 2398 เป็นช่วงที่ประเทศไทยอยู่ภายใต้การปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช เป็นยุคที่ประเทศมีความอุดมสมบูรณ์มากด้านทรัพยากรธรรมชาติ

ในขณะที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจยังเป็นแบบยังชีพ ไม่มีระบบการผลิตที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการค้าหรือส่งออกแข่งขันในระบบตลาด แต่เป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างสินค้ากับสินค้าเป็นสำคัญ

ช่วงที่สองของการพัฒนา

หมายถึง ช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2398 - 2508 เป็นช่วงที่ประเทศไทยเริ่มต้นทำการค้ากับต่างประเทศอย่างเป็นระบบหรือเป็นทางการเป็นครั้งแรก โดยในปี พ.ศ. 2398 ไทยได้ทำสัญญาบารัตริ่งเพื่อทำการค้าขายกับต่างประเทศ โดยรัฐเข้ามามีบทบาทมากขึ้นในการควบคุมและจัดองค์การทางการค้า เพื่อตอบสนองความต้องการของต่างชาติ จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2493 รัฐได้ก่อตั้งสภาเศรษฐกิจแห่งชาติ เพื่อทำการศึกษาและวางแผนการพัฒนาประเทศ ภายใต้คำแนะนำของธนาคารโลก และสรุปเป็นรายงานส่งในปี พ.ศ. 2501

ช่วงที่สามของการพัฒนา

ได้แก่ ช่วงปี พ.ศ. 2504 ถึงปัจจุบัน เป็นระยะเวลาที่ประเทศไทยได้จัดทำแผนพัฒนาประเทศขึ้น โดยแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติอย่างเป็นรูปธรรมฉบับแรกเริ่มขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2504 เป็นแผนระยะ 6 ปี แต่แผนพัฒนาฯ แห่งชาติ 3 แผนแรกมุ่งเน้นเพียงการพัฒนาและความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ดังมีรายละเอียดพอสรุปได้ดังนี้

แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรก (พ.ศ. 2504 – 2509)

แผนพัฒนาฯ ฉบับนี้มุ่งเน้นเพียงการเติบโตทางเศรษฐกิจและการผลิตสินค้าเพื่อทดแทนการนำเข้า (Import substitution) เน้นการลงทุนก่อสร้างด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน เช่น ถนน เขื่อน ไฟฟ้า และมุ่งกระตุ้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจในภาคธุรกิจเอกชนเป็นหลัก ในแผนฯ นี้ มีการก่อตั้งสำนักงานส่งเสริมการลงทุนให้เอกชน (BOI) โดยรัฐไม่เข้าไปแข่งขันแต่ให้ความคุ้มครองและให้สิทธิพิเศษ ผลจากการพัฒนาตามแนวทางดังกล่าว ปรากฏว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว คือ มีค่าใช้จ่ายรวมของประเทศ (GDP) เติบโตถึงร้อยละ 8.1 และมีรายได้จากภาคเกษตรเพิ่มขึ้นร้อยละ 6.3 ด้านการก่อสร้างเพิ่มขึ้นร้อยละ 11.3 และมีภาวะเงินเฟ้อเพียงร้อยละ 1.3 ในขณะที่รายได้ประชากรต่อหัวเพิ่มจาก 2,137 บาทต่อคนต่อปี (พ.ศ. 2504) เป็น 3,063

บาทต่อคนต่อปี (พ.ศ. 2509) หรือหมายความว่าคนไทยมีรายได้สูงขึ้นถึงร้อยละ 50 ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว แต่จุดด้อยของแผนฯ นี้ ก็คือ การตั้ง BOI เพื่อส่งเสริมและคุ้มครองธุรกิจ ทำให้ธุรกิจไทยกลายเป็นอุตสาหกรรมทารก (Infant industry) คือ ไม่เติบโตเนื่องจากถูก “อุ้ม” โดยรัฐผ่านระบบผูกขาด และการได้รับสิทธิพิเศษ ทำให้ขาดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2510 – 2514)

มีการเพิ่มมิติของ “สังคม” เข้าไปในแผนฯ ฉบับนี้ด้วย แต่รายละเอียดในแผนฯ ส่วนใหญ่ยังคงเป็นโครงการต่อเนื่องมาจากแผนฯ ฉบับแรก คือเน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure) เช่น ถนน และสาธารณูปโภคต่าง ๆ (เพิ่มกำลังการผลิตพลังงานไฟฟ้าเป็น 1,169 เมกกะวัตต์ ในปี พ.ศ. 2514, สร้างถนนเพิ่มขึ้นจาก 8,498 กิโลเมตรเป็น 11,761 กิโลเมตร และเนื้อที่ชลประทานเพิ่มขึ้นเป็น 13.3 ล้านไร่ในปีเดียวกัน) ซึ่งการดำเนินการตามแผนฯ ดังกล่าวได้นำไปสู่การเปิดชนบทไทยเข้าสู่ยุคการเกษตรเพื่อการค้า (Cash cropping) เช่น อ้อย ข้าวโพด มันสำปะหลัง สับปะรด นอกจากนี้ยังมีการส่งเสริมให้เอกชนเข้ามาลงทุนอย่างต่อเนื่อง ทำให้ GDP สูงขึ้นคืออยู่ที่ร้อยละ 7.8 โดยมีรายได้ต่อหัวของประชากรเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 100 จากแผนพัฒนาฯ ฉบับแรก ซึ่งเคยเท่ากับ 4,104 บาท (พ.ศ. 2514)

ในช่วงแผนฯ ฉบับนี้ ประเทศไทยได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของประชาคมโลกจากการเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรม ค่าเงินดอลลาร์ตกต่ำ อเมริกานถอนฐานทัพออกจากเวียดนาม และตัดงบประมาณช่วยเหลือประเทศไทย ผลเสียที่ได้รับจากแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้คือ เกิดความผันผวนทางการเมืองภายหลังที่อเมริกันถอนทัพพลและยุติความช่วยเหลือ ทำให้ช่องว่างของรายได้และสภาพความเป็นอยู่ระหว่างคนรวยกับคนจนขยายห่างมากขึ้น ป่าไม้ถูกทำลายลงเป็นจำนวนมาก และทรัพยากรธรรมชาติอยู่ในภาวะเสื่อมโทรมเนื่องจากการเกษตรเพื่อการค้าเกิดภาวะเงินเฟ้อ และเกิดธุรกิจการขายที่ดินเพื่อเก็งกำไร ข้อดีของแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้คือการเริ่มเน้นการวางแผนพัฒนากำลังคน และกระจายการพัฒนาสู่ชนบทมากยิ่งขึ้น แต่อย่างไรก็ตามการพัฒนาเศรษฐกิจส่วนใหญ่ ยังดำเนินไปเพื่อมุ่งเน้นการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้า

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515 – 2519)

เป็นการใช้ประโยชน์จากโครงสร้างพื้นฐานที่ได้ดำเนินการเอาไว้ในแผนพัฒนาฯ ทั้ง 2 ฉบับที่ผ่านมา มีการเน้นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนมากยิ่งขึ้น เช่น โครงการด้านการ

ศึกษา สาธารณสุข และมีการกำหนดนโยบายประชากรเป็นครั้งแรกในแผนฯ ฉบับนี้ แต่โดยทั่วไปยังเน้นการส่งออก มีการตั้งศูนย์บริการส่งออก คณะกรรมการส่งออก ปรับโครงสร้างภาษีศุลกากร และให้เงินกู้ดอกเบี้ยต่ำกับผู้ทำอุตสาหกรรมส่งออก นอกจากนี้รัฐยังรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ โดยการควบคุมเงินเฟ้อ เน้นการกระจายบริการทางสังคมออกสู่ภูมิภาค

ผลที่ได้จากการพัฒนาตามแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ ได้แก่ GDP อยู่ที่ร้อยละ 6.5 ภาวะเงินเฟ้ออยู่ที่ร้อยละ 10.8 การส่งออกสินค้าอุตสาหกรรมลดลง สืบเนื่องมาจากภาวะวิกฤตน้ำมัน (Oil shock) จากน้ำมันที่มีราคาสูง ค่าเงินดอลลาร์ตกต่ำ และเศรษฐกิจของประชาคมโลกผันผวน อุตสาหกรรมการส่งออกประเภทเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มเพิ่มขึ้นในอัตราที่สูงกว่าการส่งออกข้าว และอัตราการเพิ่มของประชากรลดลงเหลือเพียงร้อยละ 2.6 เท่านั้น

ดังนั้น เมื่อสิ้นสุดแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ ถึงแม้ว่าประชาชนในชนบทบางส่วนจะได้รับผลจากการพัฒนาด้านการศึกษาและการสาธารณสุข แต่สภาพแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าไม้ก็เสื่อมโทรมและลดปริมาณลงอย่างมาก ในขณะที่เดียวกันช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนก็ยิ่งไกลกันมากยิ่งขึ้น

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520 – 2524)

มุ่งเน้นการแก้ไขปัญหาสังคม มีการขยายสาขาการผลิตทางการเกษตร เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนของประชาชน แผนฯ ฉบับนี้ นับเป็นแผนแรกที่รัฐเริ่มให้ความสำคัญกับประเด็นปัญหาสังคม เนื่องจากในช่วงนี้ เป็นยุคที่ประชาชนมีการเคลื่อนไหวทางการเมืองค่อนข้างสูง แผนฯ นี้ จึงถูกปรับเปลี่ยนชื่อแผนใหม่โดยเพิ่มคำว่า “สังคม” เรียกว่าแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จุดเด่นของแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ได้แก่ การเริ่มกำหนดแนวทางในการขยายและกระจายบริการทางสังคมไปสู่ภูมิภาคเป็นครั้งแรก มีโครงสร้างงานในชนบท (ก.ส.ช.) เพื่อบรรเทาการว่างงานตามฤดูกาล มีการปรับปรุงระบบบริหารการพัฒนาชนบทของชาติใหม่ หรือที่รู้จักกันในนามของ “ระบบ กชช.” ซึ่งประกอบด้วยองค์กรในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับชาติ จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน และองค์ประสานงาน มีการประกาศใช้แผนงานพัฒนาชนบทพื้นที่ยากจน (พ.ศ. 2525) เพื่อแก้ปัญหาความซ้ำซ้อน และสร้างความร่วมมือในการพัฒนาชนบทระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับประชาชน

นอกจากนี้แผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ ยังเน้นด้านการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติเพิ่มมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามพบว่า กลวิธีในการพัฒนายังคงมุ่งปรับโครงสร้างอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกสร้าง

ความเท่าเทียมด้านเศรษฐกิจ ขยายการผลิตสาขาเกษตรและการป้องกันเงินเฟ้อ และเมื่อสิ้นสุดแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ ผลที่ได้จากการพัฒนานี้คือ GDP อยู่ที่ร้อยละ 7.4 ภาวะเงินเฟ้อร้อยละ 11.6 ประเทศตกอยู่ในภาวะขาดดุลทางการค้าระหว่างประเทศ ขาดดุลทางการคลัง เกิดช่องว่างในการกระจายรายได้มากยิ่งขึ้น โดยพบว่ารายได้ต่อหัวของเกษตรกรเท่ากับ 11,464 บาท/คน/ปี ซึ่งน้อยกว่าผู้ประกอบอาชีพอุตสาหกรรมถึง 5 เท่า

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า แนวทางที่กำหนดไว้อย่างสรวุหุของแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ เกิดผลในทางปฏิบัติที่เป็นประโยชน์ในการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน ส่วนใหญ่ของประเทศซึ่งอาศัยอยู่ในชนบทน้อยมาก โดยพบว่า เมื่อสิ้นสุดแผนพัฒนาฯ ด้วยแนวทางการพัฒนาประเทศแบบ “Top – down development approach” หรือการพัฒนาที่แผนฯ และทิศทางการกำหนดจากเบื้องบนซึ่งรัฐใช้ผสมผสานกับการพัฒนาแบบ “ให้เปล่า” และการเน้นเพียงความเติบโตทางเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียว โดยไม่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้ส่งผลให้ประเทศต้องสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติเพิ่มขึ้นอีกเป็นจำนวนมหาศาล เกิดความเหลื่อมล้ำทางรายได้มากขึ้น ในขณะเดียวกัน เสถียรภาพทางเศรษฐกิจและฐานะทางการเงินของประเทศตกอยู่ในภาวะเสื่อมโทรมเป็นอย่างมาก

การพัฒนาการศึกษาอาจประสบความสำเร็จในเชิงปริมาณ แต่ในเชิงคุณภาพนับว่า
ล้าหลัง ถึงแม้รัฐจะจัดสรรงบประมาณประเมินเพื่อดำเนินโครงการเป็นจำนวนมากกว่า 12,500
หมู่บ้าน (เฉลี่ย 1 หมู่บ้านต่อ 8 โครงการ) แต่โครงการต่าง ๆ ก็ขาดความต่อเนื่องและขาดการติดตามผลและประเมินผลที่มีประสิทธิภาพ

นอกจากนี้ อิทธิพลจากปัจจัยภายนอก ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงราคาน้ำมันความผันแปรของตลาดการเงินระหว่างประเทศ ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก (พ.ศ. 2523 – 2525) ส่งผลให้เศรษฐกิจส่วนรวมของประเทศตกต่ำลง และประเทศต้องตกเป็นหนี้จากการทำสัญญาเงินกู้ผูกพันไว้กับต่างชาติถึง 6,167.9 ล้านดอลลาร์สหรัฐ

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525 – 2529)

มุ่งเน้นการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาอุตสาหกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งอุตสาหกรรมการส่งออก นอกจากนี้ได้เริ่มเกิดแนวคิดด้านการพัฒนาที่เน้นการพัฒนาชนบทแบบผสมผสาน โดยชุมชนมีส่วนร่วมภายใต้ระบบของคณะกรรมการพัฒนาชนบทแห่งชาติ (กชช.) จุดเด่นของแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ อยู่ที่มีการวางแผนเชิงรุกมากขึ้น เช่น มี

โครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกที่ชลบุรี ระยอง และฉะเชิงเทรา และมีโครงการพัฒนาเมืองหลัก โครงการแปรรูปรัฐวิสาหกิจและลดบทบาทของรัฐเพื่อให้เอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของประเทศ (กรอ.) ใน พ.ศ. 2524 ในรูปของการทำงานแบบร่วมมือกัน ในระหว่างสาขา (Inter sectoral) เน้นด้านการท่องเที่ยว และลดการทำสัญญาเงินกู้ผูกพันลง คือ เหลือเพียง 6,104.4 ล้านบาท สามารถผลิตพลังงานในประเทศได้เพิ่มมากขึ้น จากแหล่งพลังงานที่หลากหลาย เช่น แหล่งพลังงานจากน้ำ ลิกไนต์ ก๊าซธรรมชาติ และน้ำมันดิบ ส่งผลให้สัดส่วนการพึ่งพาพลังงานจากต่างประเทศลดลงจากร้อยละ 90 ของพลังงานเชิงพาณิชย์ (พ.ศ. 2524) เหลือเพียงร้อยละ 58 (พ.ศ. 2529) เป็นผลให้มูลค่าการนำเข้าพลังงานจากต่างประเทศลดลงจาก 61,956 ล้านบาท (พ.ศ. 2524) เหลือเพียง 30,650 ล้านบาท (พ.ศ. 2529)

สำหรับแผนเชิงรับ ได้แก่ โครงการเร่งความเติบโตทางเศรษฐกิจและแบบมีเสถียรภาพ รักษาวินัยทางการเงิน การคลัง แก้ปัญหาการขาดดุลการค้า วางรากฐานการผลิตให้กว้างขวางมากขึ้น มีการกำหนดพื้นที่เป้าหมายในการพัฒนาชนบทพื้นที่หลัก ขยายและกระจายบริการทางสังคมออกสู่ชนบท จัดโครงการแก้ปัญหาความยากจนของประชากรในชนบทที่ด้อยได้ 12,562 หมู่บ้าน เน้นความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของประชาชน

ผลที่ได้จากการพัฒนาตามแผนฯ ฉบับนี้ คือ GDP เติบโตร้อยละ 5.4 เงินเฟ้อลดลงเหลือร้อยละ 2.8 รายได้ประชาชาติต่อประชากรต่อปีต่อคนเท่ากับ 20,860 บาท ดุลบัญชีเดินสะพัดเกินดุลเป็นครั้งแรกในรอบ 20 ปี (พ.ศ. 2529) จากรายได้ของบริการท่องเที่ยว แต่อย่างไรก็ตามการพัฒนาอุตสาหกรรมที่ส่วนใหญ่กระจุกตัวอยู่เฉพาะในเขตกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียง ทำให้การเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตกระจุกตัวอยู่เฉพาะในเขตเมืองหลวงและเมืองใหญ่ (โรงงานอุตสาหกรรมที่ได้รับอนุญาตให้จัดตั้งในกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียง, ภาคตะวันออกเฉิยเหนือ, ภาคเหนือ, ภาคกลาง และภาคใต้ คิดเป็นร้อยละ 40.4, 31.0, 13.7, 10.1 และ 4.8 ตามลำดับ)

นอกจากนี้ การที่อิทธิพลของเศรษฐกิจโลกตกต่ำ และการเพิ่มขึ้นของการแข่งขัน และการกีดกันทางการค้า ตลอดจนลัทธิวัฒนธรรมครอบโลก (Globalization) ส่งผลให้ยอดเงินกู้ของเกษตรกรเพิ่มขึ้นประมาณปีละ 5,700 ล้านบาท หรือร้อยละ 11.7 ต่อปี (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2529 : 7)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530 – 2534)

มีวัตถุประสงค์หลักที่สำคัญ เพื่อเน้นนโยบายการแก้ไขปัญหาความไม่สมดุลทางเศรษฐกิจมหภาค เรื่องดุลการชำระเงิน รวมทั้งให้ความสำคัญกับนโยบายสมดุลระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองมากยิ่งขึ้น จุดเด่นของแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ คือ แผนการทองเที่ยวที่เน้นเศรษฐกิจบริการมากขึ้น มีการแลกเปลี่ยนระบบการวางแผน แบบสาขางานมาเป็นแบบแผนงาน สำหรับแนวทางดำเนินงานที่สำคัญ ได้แก่ การยกระดับคุณภาพปัจจัยพื้นฐาน การปรับปรุงระบบการผลิต การตลาด เน้นคุณภาพและประสิทธิภาพการบริหารทั้งภาครัฐและเอกชน มุ่งกระจายรายได้และความเจริญไปสู่ภูมิภาคและชนบทให้มากขึ้น

ผลจากการพัฒนาพบว่า GDP เติบโตถึงร้อยละ 10.9 สถานะการเงินการคลังของประเทศดีขึ้น มีสัดส่วนการค้าระหว่างประเทศต่อผลผลิตรวมประชาชาติเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 47.4 เป็นร้อยละ 67.4 ในปีสุดท้ายของแผนฯ รายได้ต่อหัวของประชากรต่อคนต่อปีเพิ่มเป็น 41,000 บาท ในขณะที่สัดส่วนของความยากจน (DSR) ลดลงจากร้อยละ 20.6 เป็นร้อยละ 10.5 (พ.ศ. 2534) เงินคงคลังของประเทศเพิ่มจาก 11,000 ล้านบาท เป็น 184,000 ล้านบาท ในปีท้ายแผนฯ และรายได้จากการส่งออกของประเทศสูงขึ้นเท่ากับร้อยละ 25.7 ของ GDP

แต่อย่างไรก็ตาม การเกิดวิกฤตทางการเมืองในช่วงเวลาดังกล่าว ประกอบกับความไม่ชัดเจนของเป้าหมายการพัฒนา และความไม่สอดคล้องระหว่างแผนปฏิบัติการกับวัตถุประสงค์ ตัวอย่างเช่น แผนฯ ต้องการยกระดับทักษะฝีมือและความรู้พื้นฐานให้แก่แรงงานที่มีอายุระหว่าง 24 – 45 ปี ทั้ง ๆ ที่ตามความเป็นจริง ประชากรในวัยแรงงานได้ลดจำนวนลง เนื่องจากกลายไปเป็นแรงงานแฝง ในขณะเดียวกันก็มีแรงงานจากต่างประเทศทะลักเข้ามามาก ทำให้ไม่สามารถดำเนินการตามแผนฯ ได้

นอกจากนี้ การที่กองทุนต่างประเทศถอนเงินลงทุนออกไปเป็นจำนวนมาก ทั้ง ๆ ที่ประเทศไทยได้รับการโหวตให้เป็นประเทศที่นำลงทุนที่สุดในโลก ในระหว่างปี พ.ศ. 2534 หรือการที่ราคาที่ดินและสินค้าต่าง ๆ สูงขึ้นอย่างผิดปกติ ล้วนเป็นอิทธิพลจากปัจจัยภายนอกที่สำคัญ ซึ่งทำให้ผลของการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากแผนฯ ฉบับนี้ไม่ยั่งยืน

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 – 2539)

มุ่งเน้นนโยบายเศรษฐกิจ เพื่อนำประเทศไปสู่ความเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ จุดเด่นของแผนฯ นี้คือ การให้ความสำคัญกับความสมดุลของการพัฒนามากยิ่งขึ้น กล่าวคือรัฐมีแนวทางให้ประเทศสามารถรักษาอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ให้อยู่ในระดับสูงอย่างมีเสถียร

ภาพ เน้นการกระจายรายได้และกระจายการพัฒนาออกสู่ภูมิภาค เน้นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม

ผลที่ได้จากการดำเนินการตามแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ปรากฏว่า GDP ขยายตัวเฉลี่ยร้อยละ 8.2 รายได้ประชาชาติต่อหัวเฉลี่ยเท่ากับ 71,000 บาท เด็กในชนบทเข้าเรียนในภาคบังคับร้อยละ 97.7 อายุเฉลี่ยของคนไทยสูงขึ้นจาก 63 ปี ใน พ.ศ. 2533 เป็น 67.6 ปี (พ.ศ. 2537) ส่งผลให้ World Bank ประกาศให้ประเทศไทยเป็นประเทศที่หลุดพ้นจากความยากจน (มีรายได้ต่อปีมากกว่า 1,500\$US หรือเท่ากับ 38,000 บาท/คน/ปี) การลงทุนขนาดใหญ่ในภาคเอกชนเท่ากับ 318,000 ล้านบาท ภาครัฐเท่ากับ 700,000 ล้านบาท มีมูลค่าการส่งออกเท่ากับ 1 ล้านล้านบาท)

อิทธิพลภายนอกประเทศที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ ได้แก่ กระแสความนิยมในระบบประชาธิปไตย (Democratization) กระบวนการโลกาภิวัตน์ (Globalization) อาณาบริเวณศึกษา (Regionalization) และการอพยพจัดตั้งชุมชนใหม่ (Resettlement / Relocalization) และการเปิดประเทศของจีน

สำหรับปัญหาสำคัญที่พบจากแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ ได้แก่ การกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรม โดยสัดส่วนรายได้ของกลุ่มรายได้สูงร้อยละ 20 แตกต่างจากกลุ่มร้อยละ 20 ต่ำถึง 16 เท่า รายได้ต่อหัวของคนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือน้อยกว่าคนกรุงเทพฯ ถึง 12 เท่า ประเทศขาดดุลการค้าถึง 3.79 ล้านล้านบาท กล่าวคือ มีมูลค่าการส่งออก 1.389 ล้านบาท แต่นำเข้าถึง 1.768 ล้านล้านบาท ใน 2 เดือนแรกของปี พ.ศ. 2539 และเพียง 2 ปีแรกของการดำเนินการตามแผนฯ ฉบับนี้ ป่าไม้ของชาติถูกทำลายไปถึงปีละ 1 ล้านไร่ (สมนึก นนธิจันทร์ 2539)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 – 2544)

เน้นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ แต่เนื่องจากวิกฤตเศรษฐกิจในช่วงปี พ.ศ. 2540 จึงมีการปรับแผนฯ ให้สอดคล้องกับภาวะดังกล่าว (กระทรวงสาธารณสุข พ.ศ. 2540 – 2541) จุดเด่นของแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ คือ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เน้นการพัฒนาแบบองค์รวม คือ ไม่แยกส่วนระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมและสังคมออกจากกัน และมีการกำหนดวิสัยทัศน์ในการพัฒนาที่สำคัญว่าประกอบด้วย

- ทุกคนมีความเสมอภาพในโอกาสที่จะได้รับการพัฒนา
- การพัฒนาเศรษฐกิจ ต้องไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- มีการกระจายอำนาจ และการสนับสนุนให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา

- สังคมไทยเป็นสังคมที่มีเสถียรภาพ เอกภาพ และเคารพในสิทธิมนุษยชน

มีการตั้งคณะกรรมการขึ้นมา 3 ฝ่าย เพื่อทำหน้าที่ วางแผนทรัพยากรมนุษย์และพัฒนาสังคม พัฒนาสมรรถนะทางเศรษฐกิจ และการพัฒนาชนบท โดยเน้นการชี้แจงแนวทางการดำเนินงานให้ทุกคนที่ได้รับผลจากการพัฒนาได้รับทราบ และได้มีส่วนร่วมพัฒนาประเทศในทุกมิติและเน้นการพัฒนาที่วางอยู่บนพื้นฐานของความเป็นไทย และการแข่งขันในกระแสสากล โดยยุทธศาสตร์ที่ใช้ประกอบด้วย การเพิ่มศักยภาพของคน การเสริมสร้างการมีส่วนร่วมการพัฒนาประชารัฐ การสร้างความเข้มแข็งด้านเศรษฐกิจ และเน้นด้านการมีส่วนร่วมการพัฒนาประชารัฐ การสร้างความเข้มแข็งด้านเศรษฐกิจ และเน้นด้านการบริการและการจัดการ การเพิ่มปริมาณและเตรียมความพร้อมในทุก ๆ ด้านของเด็กปฐมวัย เพื่อเพิ่มคุณภาพการศึกษาในทุกระดับ ยกกระดับทักษะฝีมือ และความรู้พื้นฐานให้แก่แรงงานในสถานประกอบการ การเพิ่มปริมาณและเตรียมความพร้อมในทุก ๆ ด้านของเด็กปฐมวัย เพื่อเพิ่มคุณภาพการศึกษาในทุกระดับ ยกกระดับทักษะฝีมือ และความรู้พื้นฐานให้แก่แรงงานในสถานประกอบการ รักษาเสถียรภาพของเศรษฐกิจไทย โดยลดการขาดดุลบัญชีเดินสะพัดให้อยู่ในระดับร้อยละ 32.4 ของผลิตรวมในปีสุดท้ายของแผนฯ และรักษาอัตราเงินเฟ้อให้อยู่ในระดับที่ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้บริโภค

แต่อย่างไรก็ตาม การที่ประเทศไทยต้องเผชิญกับวิกฤตเศรษฐกิจในช่วงกลางปี พ.ศ. 2540 ส่งผลให้ประเทศต้องกู้ยืมเงินจาก IMF ตลอดจนแหล่งเงินกู้ต่างชาติอื่น ๆ อีกมากกว่า \$363.4 พันล้านดอลลาร์สหรัฐ และ GDP ได้ลดลงจากร้อยละ 8 ในปี พ.ศ. 2539 เหลือเพียงร้อยละ 1.5 หรือน้อยกว่า (The Economist Intelligence Unit : 1997) เกิดปัญหาว่างงาน การล้มละลายของบริษัทธุรกิจเอกชนต่าง ๆ และนำไปสู่การถูกรวบอำนาจเศรษฐกิจจากบริษัทข้ามชาติ และสถาบันการเงินระหว่างประเทศต่าง ๆ

ณ จุดนี้เองที่ภาคเกษตรกรรม ได้แสดงให้เห็นถึงศักยภาพที่ยังมีอยู่ ภายใต้สภาพการณ์ที่บีบบังคับว่าสามารถโอบอุ้มแรงงานหนุ่มสาวจำนวนมหาศาลที่ตกงานและหวนกลับคืนภูมิภาคได้ กระแสการพัฒนาใหม่ในช่วงศตวรรษที่ 20 – 21 จึงเกิดขึ้นมากมายในรูปของ การพัฒนาแบบทางเลือก (Alternative development approach) ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานของยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับปัจจัยด้านสังคมวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ควบคู่ไปกับการให้ความสำคัญกับปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ (The indigenous development approach) แม้ว่าการออกแบบความคิดในการพัฒนา กระบวนการประยุกต์ใช้ และหลักฐานสนับสนุนแนวคิดดังกล่าวยังอยู่ในลักษณะของกรณีศึกษา (Case study) มากกว่าการสรุปเป็นเกณฑ์ทั่วไป แต่ยุทธ

ศาสตร์การพัฒนาแบบภูมิปัญญา นับเป็นแนวทางการพัฒนาแบบทางเลือกที่สำคัญประการหนึ่งที่คาดว่าจะมีบทบาทในการกำหนดทิศทางและเสนอรูปแบบในการพัฒนาชนบทในศตวรรษที่ 21

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545 – 2549)

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งเป็นหน่วยงานสำคัญที่มีภารกิจหลักรับผิดชอบในการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เพื่อใช้เป็นกรอบในการพัฒนาประเทศ ได้จัดประชุมระดมความคิดเห็นเพื่อจัดทำกรอบวิสัยทัศน์แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 ว่าควรมีลักษณะสำคัญดังนี้

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 ควรเป็นแผนยุทธศาสตร์กว้าง ๆ ที่ชี้นำการพัฒนาประเทศในระยะ 20 – 30 ปีข้างหน้า ที่มีความต่อเนื่องกับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 โดยมีกระบวนการทัศน์การมองภาพรวมหรือมีวิสัยทัศน์ที่ชัดเจน ครอบคลุมจุดมุ่งหมายสำคัญทุกด้าน ทั้งเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการเมืองการปกครองอย่างมีสมดุล นอกจากนี้ต้องมีปรัชญาเบื้องหลังวิสัยทัศน์ที่ต้องสร้างความชัดเจนในเรื่องที่สำคัญ ๆ เพื่อให้สามารถแปลงแผนฯ ไปสู่ภาคปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม อาทิ เศรษฐกิจพอเพียง การมีส่วนร่วมในทุกระดับตั้งแต่ระดับท้องถิ่น ระดับภูมิภาค ระดับชาติ และระดับนานาชาติ จุดเด่นของแผนฯ คือต้องมีความยืดหยุ่นและมีการปรับแผนฯ ทุกปีอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ตอบสนองความต้องการของชุมชน เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable development) และความอยู่ดีมีสุขของคนไทย โดยเน้นการพัฒนาทุกมิติ (Comprehensive planning)

สำหรับการพัฒนาภาคเหนือตอนล่าง แผนฯ ฉบับนี้ได้กำหนดทิศทางไว้อย่างชัดเจนพอสรุปได้ดังนี้

- มุ่งให้ความสำคัญในฐานะที่เป็นแหล่งวัฒนธรรมที่เป็นศูนย์กลางอนุภูมิภาค 6 ประเทศ ลุ่มน้ำโขง และการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่เน้นแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมและมรดกโลก
- เป็นศูนย์กลางการคมนาคมขนส่งเชื่อมโยงประเทศเพื่อนบ้าน โดยการหลีกเลี่ยงการบุกเบิกทำลายป่าอนุรักษ์ เป็นคลังสินค้าเกษตรแปรรูป ให้มีความสำคัญกับสินค้าพื้นเมือง และมุ่งเน้นการเป็นศูนย์ขนถ่ายสินค้าทางบก และทางน้ำ เพื่อการส่งออกสู่ตลาดอินโดจีน
- ยกระดับการผลิตไปสู่การเกษตรแบบครบวงจร และการเป็นคลังผลิตอาหารของประเทศ

- เพื่อเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจที่มีการพัฒนาที่สมดุลและกระจายทรัพยากรทั่วถึง ทั้งด้านเศรษฐกิจ การค้าชายแดน การแพทย์แผนไทย
- มุ่งสู่เศรษฐกิจการเกษตรอุตสาหกรรมแปรรูปแบบพอเพียงและเชิงธุรกิจ มีการใช้เทคโนโลยีและการกำหนดพื้นที่ที่เหมาะสมในการผลิตทางการเกษตร พื้นฟูแหล่งน้ำขนาดเล็ก และพัฒนามาตรฐานการผลิตควบคู่กับการพัฒนาแหล่งเงินทุนเพื่อการเกษตรเพิ่มมากขึ้น
- พัฒนาระบบการออมทรัพย์ในชุมชน ธนาคารคนจน รวมทั้งพัฒนาระบบตลาด และเพิ่มมูลค่าผลผลิต เชื่อมโยงเครือข่ายตลาดกลางเกษตรให้เข้มแข็ง
- ส่งเสริมการพัฒนาเทคโนโลยีการผลิต และเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้และมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นศูนย์กลางสินค้าเกษตรเพื่อการส่งออกสู่อินโดจีน
- พัฒนาเศรษฐกิจการค้าเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศในอนุภูมิภาคควบคู่ไปกับการพัฒนาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมให้เอื้อต่อการค้าการลงทุน
- มุ่งพัฒนาโครงข่ายคมนาคมขนส่งทั้งทางถนน รถไฟ ทางน้ำ และทางอากาศ รวมทั้งระบบโทรคมนาคม ส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมเกษตรแปรรูป พัฒนาแหล่งน้ำลุ่มน้ำปาก

โดยสรุปจะเห็นว่า ทิศทางการพัฒนาประเทศไทยตามที่ปรากฏในแผนพัฒนาฯ ที่ผ่านมามี 8 ฉบับ ได้มีการปรับเปลี่ยนมาให้ความสำคัญกับประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ ซึ่งอาศัยอยู่ในภาคเกษตรกรรมมากขึ้น โดยในการจัดทำกรอบวิสัยทัศน์ของแผนฯ ฉบับสุดท้าย รัฐได้มุ่งเน้นการพัฒนาแบบยั่งยืนที่คำนึงถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีการให้ความสำคัญกับความหลากหลายทางภูมิศาสตร์การพัฒนาที่จำแนกตามรายการภาค

แต่อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่า แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่รัฐยังคงให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก ได้แก่ การผลิตพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการส่งออก การท่องเที่ยวและการลงทุนในโครงการขนาดใหญ่เพื่อสร้างโครงสร้างพื้นฐาน เพื่อตอบสนองความต้องการด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ และการมุ่งขยายตลาดการค้าออกสู่ประเทศเพื่อนบ้านในอินโดจีนมากขึ้น

นอกจากนี้ยังพบว่า ประเด็นสำคัญที่ถูกกละเลยและยังไม่ได้มีการกล่าวไว้ในแผนฯ ฉบับสุดท้ายมีมากมาย ดังพอสรุปได้ดังนี้ (พัชรินทร์ สิริสุนทร 2543)

- ขาดสถาบันที่จะทำหน้าที่กำหนดแนวทางหรือกลไก เพื่อสร้างการเชื่อมโยงที่เป็นรูปธรรมระหว่างระบบการเกษตรแบบพอเพียง ธุรกิจชุมชน กับระบบธุรกิจโลก
- ขาดกลไกที่จะทำหน้าที่ตรวจสอบระบบการพัฒนาประเทศของรัฐให้เป็นไปสอดคล้องตามแผนฯ
- ความไม่ชัดเจนในบทบาทขององค์กรประชาชน

- ละเลยการจัดวางโครงสร้างระบบสหกรณ์ที่เป็นอิสระไม่ถูกครอบงำโดยรัฐและระบบราชการ
- ไม่มีการเตรียมดำเนินการด้านกฎหมายลิขสิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาไทย ทั้งด้านการแพทย์ เมล็ดพันธุ์พืช และผลผลิตทางการเกษตรที่สำคัญ ๆ เช่น ข้าวหอมมะลิ กล้วยไม้ กล้วยมะม่วง ตลอดจนสมุนไพรพื้นบ้านต่าง ๆ
- ไม่มีมาตรการทั้งทางด้านกฎหมาย ระบบภาษีสิ่งแวดล้อม และกลไกในการควบคุมกำกับดูแล เพื่อป้องกันการบุกรุกทำลายโบราณสถาน โบราณวัตถุ และทรัพยากรธรรมชาติ โดยการท่องเที่ยว “เชิงอนุรักษ์”

ดังนั้น จึงอาจคาดเดาได้ว่า ผลที่ได้จากการพัฒนาตามกรอบวิสัยทัศน์ดังกล่าว น่าจะนำมาซึ่งการสูญเสียและความเสื่อมโทรมลงของทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งป่าไม้ ดิน และแหล่งน้ำอีกเป็นจำนวนมาก ปัญหาการกระทบกระทั่งกันกับประเทศเพื่อนบ้าน และความขัดแย้งซึ่งเกิดจากการแย่งชิงทรัพยากร การท่องเที่ยวที่บุกรุกทำลายโบราณสถานและโบราณวัตถุและภาวะการชะงักงันของกระบวนการสร้างและพัฒนาภูมิปัญญาไทย

สถานการณ์และแนวโน้มการพัฒนาของประเทศไทย

ในช่วงเกือบสี่ทศวรรษที่ผ่านมา ประเทศไทยมีอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจเฉลี่ยกว่าร้อยละ 7 ต่อปี มีผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติต่อหัวเพิ่มขึ้นถึง 28 เท่า โดยเฉพาะในช่วงตั้งแต่ พ.ศ. 2529 เป็นต้นมา ซึ่งความเจริญด้านเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วนี้ นับว่ามีส่วนสำคัญในการลดภาวะความยากจนของประเทศ แม้ว่าสัดส่วนประชากรยากจนลดลง จากร้อยละ 57 ใน พ.ศ. 2505 เหลือร้อยละ 11.4 ใน พ.ศ. 2539 แต่ปัญหาการกระจายรายได้และความมั่นคงไปสู่ภาคเกษตรกรรมยังคงเป็นปัญหาที่สำคัญ

การที่ประเทศประสบปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจอย่างรุนแรงใน พ.ศ. 2540 ได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนอย่างมาก คือ ทำให้อัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่เคยเติบโตเฉลี่ยกว่าร้อยละ 7 กลับเป็นติดลบถึงร้อยละ 0.4 และ -9.4 ใน พ.ศ. 2540 และ 2541 ตามลำดับ และการที่อัตราแลกเปลี่ยนได้ลดลงด้วย ได้ส่งผลกระทบต่อผลผลิตมวลรวมต่อหัวที่ลดลงเช่นกัน ทำให้อัตราสัดส่วนของประชากรที่ยากจนเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 11.4 ใน พ.ศ. 2539 เป็นร้อยละ 13.0 ใน พ.ศ. 2541

อนึ่ง จากการศึกษาพบว่า วิกฤตเศรษฐกิจดังกล่าว เกิดขึ้นจากปัญหาโครงสร้างและปัจจัยพื้นฐานของประเทศที่สั่งสมมานาน และไม่เคยมีการดำเนินการแก้ไขอย่างจริงจัง ปัจจัย

ที่สำคัญประการหนึ่งสืบเนื่องมาจาก การที่เอกชนได้ก่อนนี้ระยะสั้นเป็นจำนวนมหาศาลในธุรกิจ การลงทุนที่ไม่ก่อให้เกิดผลตอบแทนที่คุ้มค่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งการลงทุนด้านธุรกิจ อสังหาริมทรัพย์ อุตสาหกรรมรถยนต์ ปิโตรเคมี และโรงพยาบาลเอกชน นอกจากนี้ ยังพบว่า สาเหตุที่สำคัญซึ่งทำให้ระบบเศรษฐกิจของประเทศล่มสลายมีที่มาจากโครงสร้างการผลิตที่อ่อนแอ และการพึ่งพิงต่างชาติเป็นประการสำคัญ การที่รัฐเปิดเสรีทางการเงินโดยขาดมาตรฐานในการ กำกับดูแล และขาดการตรวจสอบที่มีประสิทธิภาพ ปัญหาการด้อยประสิทธิภาพด้านการบริหาร จัดการของภาครัฐ ล้วนเป็นปัจจัยสำคัญ ที่นำประเทศไปสู่ภาวะวิกฤตทั้งสิ้น

นอกจากนี้ การที่ประเทศไทยได้ประกาศใช้ระบบอัตราแลกเปลี่ยนลอยตัวเมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ. 2540 และได้ขอความช่วยเหลือทางการเงินและวิชาการจากกองทุนการเงิน ระหว่างประเทศ (International Monetary Fund – IMF) ในวันที่ 14 สิงหาคม พ.ศ. 2540 ในขณะที่ IMF ได้ปรับลดการประมาณการอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของโลก พ.ศ. 2541 เป็น ร้อยละ 20.2 จากเดิมที่เคยประมาณการเอาไว้ร้อยละ 3.1 และสำหรับ พ.ศ. 2542 เป็นร้อยละ 2.2 จากเดิมที่เคยประมาณการเอาไว้ร้อยละ 3.7 นำประเทศไปสู่วิกฤตทางการเงินการคลังที่รุนแรง

ด้วยกระแสโลกาภิวัตน์ (Globalization) ตลอดจนอิทธิพลของบรรษัทข้ามชาติ และ องค์การการเงินระหว่างประเทศต่าง ๆ ผนวกกับปัญหาการทุจริตในหมู่ข้าราชการและนักธุรกิจการ เมืองไทย ส่งผลให้วิกฤตเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในกลุ่มประเทศอาเซียน ได้แก่ อินโดนีเซีย และมาเลเซีย นำมาซึ่งการหดตัวของภาคอุตสาหกรรมอย่างรุนแรง ทำให้เกิดการย้ายงานจากภาคอุตสาหกรรม กลับสู่ภาคเกษตรกรรมมากขึ้น สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ประมาณการณั้ว่า อัตราการขยายตัวของภาคเกษตรกรรมได้ลดลงเหลือเพียงร้อยละ 1.1 ในขณะที่ ภาคอุตสาหกรรมลดลงถึงร้อยละ 9.5 ในปี พ.ศ. 2541

จึงกล่าวได้ว่า ในช่วงระยะเวลาเกือบสี่ทศวรรษที่ผ่านมา แม้ว่าเศรษฐกิจของประเทศ จะเติบโตขึ้นอย่างมากและรวดเร็วในบางช่วงเวลา แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ช่องว่างระหว่างคนรวย และคนจนกลับขยายกว้างมากยิ่งขึ้น โดยในปี พ.ศ. 2505 ประชากรกลุ่มที่มีรายได้สูงสุด หนึ่งใน ห้าประชากรทั้งหมด มีส่วนแบ่งรายได้ร้อยละ 49.8 และส่วนแบ่งนี้ได้เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 59.5 ในปี พ.ศ. 2535 และร้อยละ 53.9 ในปี พ.ศ. 2541 ในขณะที่ในช่วงระยะเวลาเดียวกัน ประชาชนกลุ่มที่ มีรายได้ต่ำสุด หนึ่งในห้าของประชากรทั้งหมด มีส่วนแบ่งรายได้ลดลงจากร้อยละ 7.9 ใน พ.ศ. 2505 เป็นร้อยละ 3.8 ใน พ.ศ. 2535 และเพิ่มเป็นร้อยละ 4.8 ใน พ.ศ. 2541 อนึ่ง การกระจายรายได้ที่เพิ่ม ขึ้นเล็กน้อยในช่วง พ.ศ. 2537 ถึง พ.ศ. 2539 คาดว่าเกิดจากการใช้นโยบายกระจายความเจริญสู่ภูมิภาค มากกว่าเกิดจากความเข้มแข็งของปัจจัยพื้นฐานด้านการผลิตของภาคเกษตรกรรม

ปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจในช่วงปี พ.ศ. 2540 ได้ก่อให้เกิดปัญหาความยากจนเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ โดยพบว่า สัดส่วนคนจนได้เพิ่มขึ้นร้อยละ 11.4 ใน พ.ศ. 2539 เป็นร้อยละ 13.0 ใน พ.ศ. 2541 และเป็นการเพิ่มทั้งชนบท เขตสุขภาพิบาล และในระดับหมู่บ้าน จากการศึกษาของ ศาสตราจารย์นันต์ นันต์ คัคควานี มหาวิทยาลัย นิวเซาท์เวลส์ ออสเตรเลีย และสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในเรื่องผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจต่อภาวการณ์มีงานทำ การว่างงาน และรายได้ พบว่าในระยะแรกวิกฤตเศรษฐกิจไม่ได้ส่งผลกระทบต่อความไม่เท่าเทียมกันด้านรายได้ของประชาชนไทย แต่ในระยะต่อมา ได้ส่งผลกระทบต่อคนจนที่มีการศึกษา มากกว่าคนรวยที่มีระดับการศึกษาสูง (อ้างอิงใน พัชรินทร์ สิริสมุท 2543)

แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนากระแสหลัก (Mainstream Development theory and approach)

August Comte (1788 – 1857) นักสังคมวิทยา กล่าวว่า ความรู้คือองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดในการกำหนดรูปแบบของการจัดระเบียบสังคม การเปลี่ยนแปลงขององค์การและสถาบันต่าง ๆ ทางสังคม ได้แก่ สถาบันทางเศรษฐกิจ การเมือง ศาสนา ฯลฯ ล้วนวางอยู่บนพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงในองค์ความรู้หรือความเชื่อของสมาชิกในสังคมนั้น ๆ ทั้งสิ้น ดังนั้น การที่จะเปลี่ยนแปลงหรือแก้ไขสภาพสังคม จึงต้องแก้ไขที่ความรู้หรือความเชื่อของสมาชิกในสังคมก่อน

Comte เชื่อว่า การที่สังคมเปลี่ยนจากยุคหนึ่งไปสู่อีกยุคหนึ่งนั้น เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงด้านองค์ความรู้ของมนุษย์ และยุควิทยาศาสตร์ (Scientific or positive era) เป็นยุคที่มนุษย์ประสบความสำเร็จได้มากกว่าทุกยุคที่ผ่านมา (Thompson and Tunstall 1976 : 18) กล่าวคือ เป็นยุคที่มนุษย์ศึกษาปรากฏการณ์ธรรมชาติด้วยความรู้ที่แท้จริง ซึ่งได้มาจากการค้นคว้าแสวงหากฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์มาอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ

ทฤษฎีวิวัฒนาการ (Evolutionary theory)

การมีความรู้ความเข้าใจในทฤษฎีวิวัฒนาการนับว่ามีความสำคัญต่อการวางพื้นฐานแนวความคิดและทฤษฎีการพัฒนาอื่น ๆ เนื่องจากทฤษฎีทางการพัฒนาสังคมในระยะต่อมามีหลายทฤษฎี ได้รับอิทธิพลทางความคิดจากทฤษฎีวิวัฒนาการอย่างกว้างขวาง

Charles Darwin เป็นนักวิชาการคนสำคัญที่นำเสนอแนวคิดทฤษฎีวิวัฒนาการ โดย Darwin ได้ตีพิมพ์หนังสือชื่อ On the Origin Species ในปี พ.ศ. 1859 ซึ่งเรียบเรียงขึ้นจากการสังเกตและเก็บรวบรวมข้อมูลสัตว์ชนิดต่าง ๆ ทั่วโลก Darwin ได้นำเสนอแนวคิดที่สำคัญเกี่ยวกับพัฒนาการของมนุษย์ชาติและสัตว์ สัตว์ในแง่มุมใหม่ที่ไม่เคยมีการกล่าวถึงมาก่อนชื่อ ทฤษฎีวิวัฒนาการ (Theory of evolution)

Darwin เชื่อว่า พัฒนาการของมนุษย์เกิดจากกระบวนการคัดสรร (Random process) ซึ่งเป็นการคัดเลือกตามธรรมชาติ (Natural selection) ซึ่งมีพื้นฐานความเชื่อว่าสิ่งมีชีวิตทุกชนิดต้องการอาหารและปัจจัยที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต เช่น อาหาร และที่พักหรือที่อยู่อาศัย แต่เนื่องจากในสภาพความเป็นจริง ธรรมชาติไม่สามารถตอบสนองความต้องการของสิ่งมีชีวิตทุกชนิดได้ เพราะอัตราการเพิ่มขึ้นของสิ่งมีชีวิตกับอัตราการเพิ่มขึ้นของอาหารและทรัพยากรธรรมชาติเป็นไปโดยไม่สมดุลกัน ดังนั้น สิ่งที่มีชีวิตที่มีการปรับตัวที่ดีหรือเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมเท่านั้นที่สามารถดำรงเผ่าพันธุ์ต่อไปได้ ในขณะที่สิ่งมีชีวิตบางกลุ่มที่ไม่สามารถปรับตัวได้อย่างเหมาะสมก็จะสูญพันธุ์ไป กระบวนการคัดเลือกตามธรรมชาติ จึงเป็นกระบวนการต่อเนื่องที่เป็นกลไกทางชีววิทยาของการเปลี่ยนแปลง (Biological mechanism of mutation) ที่เกิดขึ้นกับสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย

ทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงคลาสสิก (Classic evolutionary theory)

ทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงคลาสสิก นับเป็นทฤษฎีสังคมศาสตร์ทฤษฎีแรกที่พยายามอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยนำแนวคิดพื้นฐานของทฤษฎีวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตมาใช้ในการอธิบาย นักทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงคลาสสิกที่สำคัญมี 2 คน ได้แก่ Edward B. Tylor (1818 – 1889) มีแนวคิดสำคัญพอสรุปได้ดังนี้ (อ้างอิงใน พัทธินทร์ สิริสมุท 2543)

Edward B. Tylor (1832 – 1917) เป็นนักมานุษยวิทยาอาชีพคนแรกที่สนใจพัฒนาการของวัฒนธรรม โดย Tylor มีความเชื่อว่า พฤติกรรมของมนุษย์ สังคม และวัฒนธรรมจะพัฒนาไปตามลำดับขั้นตอน คือ เริ่มจากหยาบที่สุด หรือไม่ดีที่สุด ไปจนถึงละเอียดลึกซึ้งที่สุดหรือดีที่สุด ซึ่งเป็นการนำแนวคิดด้านสังคมวัฒนธรรมไปเปรียบเทียบกับวิวัฒนาการทางร่างกายของสิ่งมีชีวิต โดยพัฒนาการขั้นแรกซึ่งถือว่าเป็นขั้นต่ำสุดของสังคม เรียกว่า “Savagery” ขั้นกลาง หรือ “Barbarism” และขั้นสุดท้ายหรือขั้นเจริญที่สุด เรียกว่า “Civilization” โดย Tylor เชื่อว่าหลังจาก

ขั้นนี้แล้ว สังคมและวัฒนธรรมอาจเสื่อมสลายไปได้เช่นเดียวกับสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ดังนั้นเพื่อความอยู่รอด (Survivals) สังคมและวัฒนธรรมจึงต้องมีการปรับตัวตลอดเวลา

Tylor (1958) สรุปว่า มนุษย์มีวิวัฒนาการของพฤติกรรมเหมือน ๆ กัน และผ่านขั้นตอนเดียวกันตามลำดับ เนื่องจากมนุษย์ในทุกสังคมล้วนมีความต้องการและมีความคิดพื้นฐานที่คล้ายกัน ดังนั้นเมื่อต้องเผชิญกับปัญหา มนุษย์จึงมักมีวิธีการแก้ไขปัญหาที่เหมือน ๆ กัน ซึ่งพฤติกรรมพื้นฐานเหล่านี้เองที่ต่อมาได้กลายเป็นสถาบันพื้นฐานของมนุษย์ซึ่งเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปในทุกสังคม เช่น สถาบันทางเศรษฐกิจเพื่อตอบสนองความต้องการด้านอาหาร สถาบันสุขภาพเพื่อการรักษาเยียวยา และสถาบันครอบครัวเพื่อปกป้องดูแลสมาชิกที่ช่วยตัวเองไม่ได้ โดย Tylor เชื่อว่าสิ่งที่แตกต่างกันในแต่ละสังคม เป็นเพียงส่วนปลีกย่อยของวัฒนธรรมซึ่งแต่ละสังคมหยิบยืมกันได้

Lewis Henry Morgan มีความเชื่อที่สอดคล้องกับ Tylor ว่าพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมจะต้องผ่าน 3 ลำดับขั้นตอนคือ จาก Savagery, Barbarism หรือ Barbarianism และ Civilization โดยมนุษย์จะไม่สามารถกระโดดข้ามขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งได้ แต่จะค่อย ๆ พัฒนาไปช้า ๆ ตามขั้นตอนต่าง ๆ

Morgan เสนอลำดับขั้นตอนของวิวัฒนาการทางครอบครัวได้ 6 ขั้นตอน จากการศึกษาคำเป็นอยู่ของดินแดนแดงเผ่าอิโรควัวส์ในสหรัฐอเมริกาว่าประกอบด้วย ขั้นการสมสู่แบบล่าสอนเยี่ยงสัตว์, ขั้นการแยกกลุ่ม, ขั้นการเกิดระบบเครือญาติ, ขั้น Barbarism, ขั้นสังคมแบบชายเป็นใหญ่ และขั้น Civilization

โดยสรุป นักวิวัฒนาการเชิงคลาสสิกทั้งสองคนข้างต้นมีความเชื่อพื้นฐานว่า ทุกสังคมโลกจะเคลื่อนที่ไปตามขั้นตอนที่คล้ายคลึงกัน โดยขั้นตอนต่าง ๆ ที่เหมือนกันนี้ มีรากฐานมาจากความคิดที่เรียกว่าเอกภาพทางจิตที่เหมือนกัน (Psychic unity) ของมนุษย์ นั่นคือการที่มนุษย์ในทุกสังคมมีความสามารถที่คิดอย่างมีเหตุผลเหมือน ๆ กัน จึงทำให้กระบวนการแก้ปัญหาของมนุษย์เป็นไปในรูปแบบและทิศทางเดียวกัน (พัชรินทร์ สิริสมุท 2543)

ความแตกต่างของวิวัฒนาการที่เกิดขึ้นในแต่ละสังคมที่นักทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงคลาสสิกเสนอ เกิดจากการเปรียบเทียบอัตราความก้าวหน้าขององค์ความรู้และเทคโนโลยีระหว่างสังคมต่าง ๆ ที่วางอยู่บนพื้นฐานความเชื่อว่า พัฒนาการที่ล้ำหน้ากว่าขององค์ความรู้และเทคโนโลยีของสังคมยุโรป ตั้งแต่ช่วงศตวรรษที่ 16 ซึ่งถือว่าเป็นยุคแห่งการค้นพบเป็นต้นมา เมื่อเปรียบเทียบกับสังคมดั้งเดิมอื่น ๆ ในเวลาเดียวกัน คือหลักฐานที่ยืนยันความเจริญที่สูงกว่าของโลกตะวันตก ด้วยเหตุผลดังกล่าวทำให้นักวิวัฒนาการเชิงคลาสสิกส่วนใหญ่มีความเชื่อว่า

อารยธรรมของทวีปยุโรปคือยอดสุดของกระบวนการวิวัฒนาการ โดยมีอารยธรรมของสังคมดั้งเดิมอื่น ๆ อยู่ในชั้นล่างสุดของมนุษยชาติ สำหรับสังคมที่อยู่ใกล้เคียง นักวิวัฒนาการเชิงคลาสสิกอธิบายการเป็นอิสระจากกันของวัฒนธรรมแต่ละสังคม ว่าเกิดจากอิทธิพลของการติดต่อสัมพันธ์กับสังคมอื่น หรือการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม

ข้อด้อยของนักคิดทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงคลาสสิก ได้แก่ การไม่สนใจในกระบวนการทางประวัติศาสตร์ แต่สนใจเพียงการค้นหากฎเกณฑ์ทั่วไปของพัฒนาการทางวัฒนธรรม นอกจากนี้โครงร่างทฤษฎีวิวัฒนาการของนักทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงคลาสสิก เช่น Morgan และ Tylor ก็มีรากฐานมาจากข้อมูลที่ไม่เพียงพอ จึงไม่สามารถนำไปอธิบายความเหมือนและความแตกต่างทางวัฒนธรรมในแต่ละสังคมได้ เช่น ประเทศไทยสร้างชาติมาประมาณ 700 ปีแล้ว ในขณะที่สหรัฐอเมริกาเมื่ออายุไม่เกิน 300 ปี แต่เพราะสาเหตุใดไทยจึงยังคงเป็นประเทศด้อยพัฒนาอยู่

จากข้อบกพร่องดังกล่าวข้างต้น ทำให้มีนักคิดอีกหลายคนเคยได้พยายามพัฒนาและปรับปรุงวิวัฒนาการเชิงคลาสสิก เช่น Leslie A. White (1949, 1969) นักวิวัฒนาการยุคใหม่ (Neo – evolutionist) โดยใช้ชื่อว่า “Universal evolutionism” ซึ่งนับเป็น “Specific evolution” ที่มีความเชื่อพื้นฐานว่า มนุษย์เป็นผู้ควบคุมสิ่งแวดล้อม แต่แนวคิดของ White เป็นเพียงการนำเสนอแนวความคิดกว้าง ๆ ซึ่งขาดหลักฐานสนับสนุน และเกิดจากการเพิ่มรายละเอียดปลีกย่อยจากแนวคิดของ Tylor และ Morgan

นอกจาก White แล้ว ยังมีนักทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงคลาสสิกชื่อ Julian Steward (1949) ได้เสนอแนวคิด “Multilinear evolutionism” ซึ่งนับเป็น “General evolution” ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานความเชื่อว่า สิ่งแวดล้อมหรือธรรมชาติที่หลากหลายเป็นผู้ควบคุมและเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมที่หลากหลายของมนุษย์ ตลอดจนระดับความเจริญของแต่ละสังคม และการที่มนุษย์ต้องปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติ ทำให้เกิดรูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติและมนุษย์หรือระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม (Nature – culture relations) ขึ้น

สังคมที่เจริญแล้วจึงเป็นสังคมที่มนุษย์สามารถปรับตัวให้อยู่ในสภาพแวดล้อมได้อย่างเหมาะสม แนวคิดดังกล่าวนี้มีความสอดคล้องอย่างมากกับแนวคิดของ Charles Darwin (1927) ในเรื่อง “ความอยู่รอดของผู้ที่เหมาะสม” (Survival for the fittest) และเป็นที่มาของทฤษฎีนิเวศวิทยาทางวัฒนธรรม (Cultural ecology) ซึ่งเป็นทฤษฎีต่อเนื่องกับทฤษฎี “วิวัฒนาการหลายสาย” (Multilineal evolutionism) ของ White ที่เชื่อว่าสิ่งแวดล้อมเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ และเป็นตัวควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ โดยมนุษย์เป็นเพียงผู้มีหน้าที่จัดสรรสิ่งแวดล้อม (พัชรินทร์ สิริสุนทร 2543)

ทฤษฎีความทันสมัย (Modernization theory)

ระหว่าง ค.ศ. 1950 ถึง 1960 เป็นช่วงระยะเวลาที่ทฤษฎีความทันสมัยมีบทบาทอย่างสำคัญมากต่อกระบวนการคิดด้านการพัฒนาสังคม การที่นักเศรษฐศาสตร์ได้เข้ามามีบทบาทอย่างกว้างขวางในการกำหนดรูปแบบตลอดจนทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศตะวันตกที่มีการพัฒนาอุตสาหกรรมอยู่ในระดับแนวหน้า ส่งผลให้มหาอำนาจตะวันตกโดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศสหรัฐอเมริกาซึ่งกลายเป็นสัญลักษณ์ของ “โลกเสรี” (Free world) เกิดแนวคิดด้านการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเพียงประการเดียว (Growth – only development approach) การถ่ายทอดแนวคิดดังกล่าวสู่ประเทศด้อยพัฒนาในโลกที่สาม (The Third World) เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ทฤษฎีความทันสมัยเข้ามามีบทบาทในการกำหนดทิศทางการพัฒนาและอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประชาคมโลก สาระสำคัญของปัจจัยดังกล่าวพอสรุปได้ดังนี้ (Lord Lugard quoted in Sachs 1992 a : 5 อ้างอิงในพัชรินทร์ สิริสุนทร 2543)

ประการแรก การที่ประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลายมีโอกาสติดต่อกับประเทศตะวันตกและการที่ประเทศด้อยพัฒนาส่วนใหญ่ได้ตกเป็นประเทศอาณานิคมของประเทศตะวันตกทั้งหลาย (Koczberski 1998 ; Rahnama 1997) ส่งผลให้เกิดการแพร่กระจายโลกทัศน์ด้านการพัฒนาที่วางอยู่บนพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจแบบทุนเสรีนิยมและค่านิยมในเรื่องความเหนือกว่าทั้งด้านวัฒนธรรม เชื้อชาติ และอารยธรรมตะวันตก ผ่านช่องทางที่สำคัญ ได้แก่

- ทางเครือข่ายเศรษฐกิจและการค้า ;
- โดยการใช้กำลังทหาร ;
- โดยการเผยแพร่ศาสนา (Kim 1984) ;
- การเผยแพร่ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (Hay 1970)

แต่อย่างไรก็ตาม การที่ประเทศด้อยพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรม นำโครงสร้างสถาบันและรูปแบบของระบบการเมือง การเศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรมของตะวันตกมาใช้ผ่านระบบการจัดการศึกษาแผนใหม่ที่มีเนื้อหาและวัตถุประสงค์เพื่อชนชั้นปกครอง เพื่อนำประเทศไปสู่ความเป็นสังคมแบบอุตสาหกรรม รวมทั้งการนำค่านิยมตะวันตกบางประการ เช่น ปัจเจกนิยม เหตุผลนิยม วัตถุนิยม และโลกียะนิยมมาปลูกฝังให้แก่ประชาชนในประเทศด้อยพัฒนาอุตสาหกรรม นอกจากจะไม่สอดคล้องกับลักษณะค่านิยมและบุคลิกลักษณะพื้นฐานของประชาชนที่มีค่า

นิยมแบบครอบครัวนิยม ชุมชนนิยม จิตนิยม การเคารพธรรมชาติ และการสมานฉันท์ทางสังคม แล้ว ยังไม่ตอบสนองกับความต้องการความจำเป็นของประชาชนในท้องถิ่น (UNESCO 1982) ซึ่งเป็นสังคมที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ และประชาชนส่วนใหญ่ดำรงชีวิตอยู่ในภาคเกษตรกรรม เพราะการปลูกฝังค่านิยมและแนวคิดดังกล่าว นอกจากจะนำมาซึ่งความรู้สึกสูญเสียวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ของชนชาติต่าง ๆ ในภูมิภาคนี้ (Itty 1984 a, Sivaraksa 1986) ยังวางอยู่บนพื้นฐานของการพัฒนาที่อิงอยู่

การที่โลกทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ของตะวันตกถูกเผยแพร่ออกสู่ประชาคมโลกอย่างกว้างขวาง ตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา ส่งผลให้แนวคิดเรื่องการควบคุมและอยู่เหนือธรรมชาติ กลายเป็นแนวคิดการพัฒนาระยะหลัก ที่นำมาซึ่งความขัดแย้งทางความคิดและการทำลายทรัพยากรธรรมชาติจำนวนมาก กล่าวคือ ในขณะที่ Marx มีความเชื่อมั่นในการเติบโตของระบบอุตสาหกรรม การพัฒนาทางเทคโนโลยี และ “ความเป็นน่านเหนือธรรมชาติ” (Schmidt 1972) Descartes ยกย่องความรู้เชิงปฏิบัติที่ทำให้มนุษย์กลายเป็น “ผู้ปกครองและเจ้านายของธรรมชาติ” และ Locke ให้ความสำคัญกับปัจเจกชน การสะสมทรัพย์สินสมบัติ การพัฒนาเทคโนโลยี และ “การกำราบธรรมชาติ” (Barbour 1980)

พุทธศาสนานิยายเซ็น ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมญี่ปุ่นกลับให้ความสำคัญกับองค์ประกอบด้านสุนทรียภาพในการมองธรรมชาติ ดังปรากฏในการแสดงออกของรูปแบบการจัดสวน บทกวีไฮกุ และพิธีชงชา (Watanabe 1974) ศาสนาอื่นดูเหมือนว่ามนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่ต้องพึ่งพาพระเจ้าและธรรมชาติ และความจริงแท้เป็นความสัมพันธ์อันต่อเนื่องที่ดำรงอยู่ โดยไม่สามารถแยกออกเป็นส่วน ๆ เพื่อการวิเคราะห์ได้ (Thomas 1989) และพุทธศาสนามุ่งปลดปล่อยบุคคลให้หลุดพ้นจากอดีตและตัวตน มุ่งเน้นความเรียบง่าย และการประหยัด (Watanabe 1974)

ประการที่สอง ปรากฏการณ์การเกิดแนวคิดนิยมตะวันตก (pro – western ideology) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเกิดแนวคิดอเมริกันนิยม (Americanisationism) ภายหลังการสิ้นสุดลงของสงครามเย็น ทำให้อเมริกันถูกมองว่าเป็นผู้นำของโลกเสรี (Leadership of the free world) ที่ถูกผลักดันให้เข้าไปมีส่วนร่วมในการทำสงครามกับกลุ่มประเทศที่ชั่วร้ายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งกลุ่มประเทศที่ชั่วร้ายในที่นี้ หมายความว่าประเทศสังคมนิยมทั้งที่ปกครองโดยรัฐบาลคอมมิวนิสต์ ณ ช่วงเวลานี้เองที่ภาพของระบบเผด็จการนาซีได้ถูกแทนที่อย่างสมบูรณ์โดยคอมมิวนิสต์

ความสำเร็จของการโฆษณาชวนเชื่อ กระแสการสร้างภาพ และวาทกรรมการพัฒนาที่สร้างขึ้นโดยประเทศทุนนิยมเสรีซึ่งนำโดยอเมริกัน ทำให้ประเทศสังคมนิยมถูกตีค่าในทำนองเดียวกับความมืดดำ การกดขี่ข่มเหงและความด้อยพัฒนา ที่เป็นสาเหตุสำคัญซึ่งบ่อนทำลายระบบ

ประชาธิปไตยและการกินดีอยู่ดีของประชาชน นอกจากนี้คอมมิวนิสต์ยังถูกตัดสินว่าเป็นภาพลักษณ์ของความชั่วร้าย ปาเถื่อน และเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการสร้างเสริมอิสรภาพ เสรีภาพ และความสงบสุขของประชาคมโลก

จากวาทกรรมการพัฒนา (Development discourse) ที่ถูกสร้างขึ้นโดยประเทศพัฒนาอุตสาหกรรมดังกล่าว ทำให้ประเทศเกษตรกรรมเป็นจำนวนมากในโลก ถูกผลักให้เข้าไปอยู่ในกลุ่มของประเทศโลกที่สาม (The Third World countries) ด้อยพัฒนาและล้าหลัง ซึ่งต้องได้รับความช่วยเหลืออย่างเร่งด่วนทั้งทางด้านการเมือง การศึกษา เทคโนโลยี และด้านเศรษฐกิจจากประเทศที่พัฒนาแล้วทางด้านอุตสาหกรรม

เพื่อรักษาไว้ซึ่งดุลยภาพและความสงบสุขของประชาคมโลก กรอบแนวคิดของการพัฒนา (Development conceptual framework) ที่วางอยู่บนพื้นฐานของการให้ความสำคัญและการปลูกฝังค่านิยมด้านทุนเสรีนิยม (Pro – capitalist ideology) จึงได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางว่าเป็นทางออกที่ดีที่สุด การพัฒนาในช่วงเวลาดังกล่าว จึงเป็นการสวิงกลับอย่างรุนแรงของแนวคิดด้านการพัฒนาจากซ้ายสุดหรือคอมมิวนิสต์มาสู่ขวาสุดหรือประชาธิปไตยที่มุ่งเน้นระบบเศรษฐกิจแบบทุนเสรีนิยม

ทฤษฎีการพึ่งพา (Dependency theory)

Santos (1979 : 66) ได้ให้คำนิยามของการพึ่งพา (Dependency) ว่าหมายความว่าสถานการณ์ที่ระบบเศรษฐกิจของประเทศหนึ่งถูกกำหนดโดยการพัฒนาและการครอบงำทางเศรษฐกิจของอีกประเทศหนึ่ง การพึ่งพาจึงเป็นเงื่อนไขที่เกิดจากโครงสร้างภายในของสังคมที่ถูกกำหนดและให้นิยามใหม่

ทฤษฎีการพึ่งพามีจุดกำเนิดที่สำคัญอยู่ในละตินอเมริกา เนื่องจากกลุ่มประเทศในภูมิภาคดังกล่าวเกิดความตระหนักในอิทธิพลของระบบการค้าและตลาดโลกที่มีต่อวิถีการดำเนินชีวิตและอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศ ภายหลังการเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในช่วงศตวรรษที่ 1930 ติดตามมาด้วยการเกิดสงครามโลกครั้งที่สอง การก่อตั้ง The United Nations Economic Commission for Latin America (ECLA) ในชิลีในปี 1948 มีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อแสดงให้เห็นถึงรูปแบบและทิศทางของการพัฒนาตามแบบประเทศทุนเสรีนิยม ซึ่งพบว่าไม่เหมาะสมกับกลุ่มประเทศด้อยพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบการค้าเสรีที่นำมาสู่ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ค่าแรงงานราคาถูก และการสูญเสียดุลทางการค้าในละตินอเมริกา ในขณะที่ประเทศพัฒนาทาง

อุตสาหกรรมกลับได้รับผลประโยชน์ตอบแทนมากมายในรูปของการเพิ่มขึ้นของรายได้และผลผลิตรวม

นักทฤษฎีการพึ่งพามีแนวคิดที่สำคัญ พอสรุปได้ดังนี้

- กระบวนการทางประวัติศาสตร์ของสังคมต่าง ๆ ที่พัฒนาแล้ว ล้วนเกิดขึ้นจากการที่สังคมหนึ่ง ๆ มีปฏิสัมพันธ์กับสังคมอื่นไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง กล่าวคือ ไม่มีสังคมที่พัฒนาแล้วสังคมใดที่สามารถพัฒนาได้อย่างโดดเดี่ยว และรูปแบบในการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสังคมอาจอยู่ในลักษณะของการทำสงคราม การเอารัดเอาเปรียบและการแย่งชิงทรัพยากรเพื่อนำมาเลี้ยงดูประชากรในชาติของตนเอง
- ค่านิยม ทัศนคติ และเทคโนโลยี เพื่อนำไปสู่การเป็นสังคมอุตสาหกรรมคือสิ่งที่สำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการพัฒนา โดยอาศัยกระบวนการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Cultural diffusion process) เป็นเครื่องมือที่สำคัญ
- ประชาคมโลกจะถูกแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่พัฒนาทางอุตสาหกรรมในระดับสูงหรือกลุ่มประเทศในตะวันตกที่เจริญแล้ว (Centre) กับประเทศด้อยพัฒนาที่ยังคงเป็นสังคมเกษตรกรรมที่ใช้เทคโนโลยีต่ำ (Periphery) และทั้งสองส่วนเชื่อมโยงกันด้วยระบบเศรษฐกิจโดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศ
- การเชื่อมโยงของสังคมทั้งสองระบบคือปัจจัยสำคัญที่ทำให้ประเทศด้อยพัฒนาไม่สามารถพัฒนาได้ และมีเพียงประเทศพัฒนาแล้วที่ได้รับผลประโยชน์ ส่วนใหญ่ของกระบวนการพัฒนา ในขณะที่ประเทศด้อยพัฒนาถูกผลักดันให้ไปอยู่ตามแนวชายขอบ ไม่สามารถพึ่งพิงตนเองได้

Andre Gunder Frank (1971 : 11) กล่าวว่า “ระบบทุนนิยมทั้งในระดับโลกและระดับชาติคือปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดภาวะการด้อยพัฒนาในปัจจุบัน” Frank ให้คำจำกัดความของ “ทุนนิยม” ว่าหมายความว่า การแลกเปลี่ยนในระบบโลกที่มีลักษณะครอบงำ และดักตวงผลประโยชน์ เขาเชื่อว่าสาเหตุความด้อยพัฒนาในประเทศโลกที่สามซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยศตวรรษที่ 16 ล้วนเกิดจากระบบทุนนิยมเป็นสำคัญ ตัวอย่างเช่น การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจจากการเกษตรแบบยังชีพเป็นการเกษตรเพื่อการค้า ทำให้ประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลายถูกครอบงำทางเศรษฐกิจโดยประเทศทุนเสรีนิยม

Frank (1971) ได้เสนอแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางกับบริวาร (Metropolis – satellite relationship) ว่าอยู่ในรูปของการเอารัดเอาเปรียบจากประเทศที่พัฒนาแล้ว หรือในที่นี้หมายความว่า Metropolis ที่กระทำต่อประเทศด้อยพัฒนา หรือ Satellite โดย

อาศัยการดักตวงผลประโยชน์และการเอาเปรียบทางเศรษฐกิจ เพื่อให้ประเทศด้อยพัฒนาหรือประเทศบริวารไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ ดังตัวอย่างที่เกิดขึ้นกับประเทศต่าง ๆ ในละตินอเมริกา และประเทศด้อยพัฒนาในโลกที่สาม เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามรูปแบบของความสัมพันธ์แบบพึ่งพาดังกล่าวอาจเกิดขึ้นได้ในทุกระดับ ทั้งระดับนานาชาติ ระดับภูมิภาค และในระดับหมู่บ้าน เช่น ในระดับชุมชนอาจเกิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจเพื่อเอาเปรียบกันระหว่างเกษตรกรรายใหญ่กับเกษตรกรซึ่งไร้ที่ดินทำกิน

Frank เชื่อว่ากลไกสำคัญที่สร้างเงื่อนไขการพึ่งพาดังกล่าวขึ้น เกิดจากชนชั้นปกครอง เช่น รัฐบาล รัฐมนตรี และนายทุนต่าง ๆ ที่สามารถใช้กลไกของรัฐเพื่อสร้างนโยบายทางเศรษฐกิจที่นำไปสู่ภาวะความด้อยพัฒนา (A policy of underdevelopment) ของคนส่วนใหญ่ในชาติ และความอ่อนแอหรือความเสียสมดุลทางอำนาจของศูนย์กลาง (Metropolis) อาจเกิดจากปัจจัยหลายประการ ได้แก่ ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ และสงครามอันส่งผลให้ประเทศพัฒนาแล้วทั้งหลายไม่สามารถรักษากลไกแห่งอำนาจของคนเหนือประเทศบริวารเอาไว้ได้ (Satellite) ดังที่ปรากฏใน Brazil, Mexico, Argentina และ India ในวิกฤตเศรษฐกิจช่วงศตวรรษที่ 1930 และช่วงที่เกิดสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นต้น

Wallerstein (1979 : 5) เป็นนักทฤษฎีในกลุ่มการพึ่งพาคนสำคัญอีกคนหนึ่ง ที่ให้คำจำกัดความของการพึ่งพาว่าหมายถึง ระบบการแบ่งงานกันทำของส่วนหรืออาณาเขตบริเวณต่าง ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของแต่ละส่วน โดยอาศัยกระบวนการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจที่ไม่เป็นธรรมระหว่าง 3 ส่วนของสังคม ได้แก่ ส่วนของศูนย์กลาง (Core) ส่วนแนวกันชน (Semi – periphery) และส่วนชายขอบ (Periphery) โดย Wallerstein เชื่อว่า ส่วนของศูนย์กลาง ซึ่งในที่นี้หมายความว่า ประเทศหรือสังคมอุตสาหกรรมที่พัฒนาแล้ว ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการดักตวงผลประโยชน์จากประเทศหรือสังคมชายขอบ และนำไปสู่ภาวะการด้อยพัฒนา ความอ่อนแอ และการพึ่งพาสังคมอื่นของประเทศหรือสังคมชายขอบในที่สุด ในขณะที่เดียวกันส่วนศูนย์กลางก็สร้างส่วนแนวกันชน (Semi – periphery) ขึ้นเพื่อทำหน้าที่เป็นตัวกลางที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาของส่วนชายขอบ แต่สร้างเสริมผลประโยชน์เพื่อเกื้อหนุนส่วนศูนย์กลาง

โดยสรุป จึงกล่าวได้ว่า แนวคิดทฤษฎีการพึ่งพาได้นำเสนอแนวคิดใหม่ ที่ตอบโต้สำนักความทันสมัย โดยการชี้ให้เห็นว่า สาเหตุของความด้อยพัฒนาและความล้มเหลวทั้งหลายที่เกิดขึ้นในประเทศหรือสังคมต่าง ๆ ในโลก ล้วนเกิดจากระบบหรือสังคมทุนนิยม การเปลี่ยนแปลงหน่วยของการวิเคราะห์ใหม่จากแนวคิดเดิมของทฤษฎีความทันสมัยที่สนใจเพียงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมประเทศด้อยพัฒนามาเป็นการให้ความสนใจในระบบโลกทั้งระบบในฐานะหน่วย

ของการวิเคราะห์ (The world economy as the principal object of analysis) ของทฤษฎีการพึ่งพา ตลอดจนการให้ความสำคัญกับรูปแบบของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกิดขึ้นในส่วนต่าง ๆ ของระบบเศรษฐกิจโลก จึงนับเป็นจุดเด่นของนักคิดในสำนักทฤษฎีนี้ (พัชรินทร์ สิริสุนทร 2543)

ทฤษฎีโลกาภิวัตน์ (Globalization theory)

ในยุคปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ทฤษฎีโลกาภิวัตน์เป็นทฤษฎีหนึ่งที่ช่วยทำอธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมมนุษย์ไปสู่ยุคศหัสวรรษที่สาม ถึงแม้ว่าคำว่า “โลก” (Global) ได้มีการใช้กันอย่างกว้างขวางมาเกือบ 400 ปีมาแล้ว แต่คำว่า “โลกาภิวัตน์” (Globalization) นับว่าเป็นคำที่เพิ่งมีการใช้ใน ค.ศ. 1960 (OED 1989 s.v.globalism, globalization, globalize, globalized) และต่อมาได้ถูกใช้อย่างแพร่หลายเมื่อประมาณ 20 ปีมานี้ Robertson (1992 : 8) กล่าวว่า โลกาภิวัตน์ หมายความว่า ถึง แบบแผน ของการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมในประชาคมโลก

มีผู้ให้คำจำกัดความของคำว่า “โลกาภิวัตน์” ไว้มากมาย เช่น การกระทำให้เป็นระบบโลก การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมในโลก เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตาม คำจำกัดความของคำว่าโลกาภิวัตน์ส่วนใหญ่ มักจะเกี่ยวข้องกับการสร้างเครือข่ายนานาชาติ เพื่อเพิ่มระดับหรือเร่งให้เกิดการวางแผนสำหรับการสร้างระบบตลาดสากลหรือตลาดนานาชาติขึ้น ในประชาคมโลก กระบวนการโลกาภิวัตน์ จึงหมายความว่าถึงกระบวนการจัดการทางสังคมวัฒนธรรมที่ถูกครอบงำโดยวัฒนธรรมตะวันตกและสังคมทุนนิยม เพื่อควบคุมมนุษยชาติอื่นนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงประชาคมโลก กระบวนการโลกาภิวัตน์จึงเป็นผลกระทบโดยตรงของการแผ่ขยายอิทธิพลของวัฒนธรรมยุโรปสู่ประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลาย โดยอาศัยกระบวนการจัดตั้งชุมชนใหม่ (Resettlement) การล่าอาณานิคม (Colonisation) และการครอบงำทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง เพื่อให้ประชาคมโลกมีวัฒนธรรมเป็นหนึ่งเดียวกันนั่นคือวัฒนธรรมทุนเสรีนิยม

โดยทั่วไปจะเห็นได้ว่า กระบวนการโลกาภิวัตน์มีฐานแนวความคิดที่ได้รับอิทธิพลอย่างมากจากแนวคิดทฤษฎีความทันสมัย (Modernisation Theory) กล่าวคือ เป็นทฤษฎีที่ให้ความสำคัญอย่างมากต่ออิทธิพลของปัจจัยภายนอก ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยด้านเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง และวัฒนธรรมของประเทศตะวันตกที่กระทำต่อประเทศด้อยพัฒนาทางอุตสาหกรรมในลักษณะทางเดียว (One – way) ผ่านการเชื่อมโยงของระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ (Information

technology) เพื่อการดักดวงผลประโยชน์กลับคืนสู่ประเทศที่พัฒนาแล้ว ผ่านการเอารัดเอาเปรียบประเทศเกษตรกรรมที่ด้อยพัฒนาในโลกที่สาม

ในทัศนะของ Marx กระบวนการโลกาภิวัตน์จึงเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่น่าไปสู่การสร้างเสริมอำนาจให้แก่ชนชั้นนายทุน โดยอาศัยการเชื่อมโยงระบบตลาดต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ในรูปของตลาดแบบไร้พรมแดนและการผลิตขนาดใหญ่ เป็นเครื่องมือสำคัญในการนำสังคมต่าง ๆ ไปสู่สังคมอุตสาหกรรมใหม่ (Marx 1977 : 222-223) ในทัศนะของ Marx กระบวนการพัฒนาตามแนวทางดังกล่าว จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ ซึ่งไม่ได้ก่อให้เกิดศักยภาพในการผลิตที่มีประสิทธิภาพในสังคมด้อยพัฒนา แต่นำไปสู่กระบวนการสร้างวัฒนธรรมแบบบริโภคนิยม

ตามแนวคิดของนักทฤษฎีโลกาภิวัตน์ทรัพยากรธรรมชาติและวัตถุดิบทั้งหลายในสังคมซึ่งอยู่ในระบบอุตสาหกรรมใหม่ จึงสามารถถูกดึงและดูดซับจากประเทศพัฒนาอุตสาหกรรมได้ไม่ว่าจะอยู่มุมใดของโลก และกระบวนการนี้ก็นำไปสู่การพึ่งพาของบรรดาประเทศด้อยพัฒนาต่าง ๆ ต่อประเทศพัฒนาอุตสาหกรรมใหม่ โดยอาศัยเครือข่ายนายทุน นักธุรกิจ และนักการเมืองที่ถูกสร้างขึ้นในสังคมด้อยพัฒนาเป็นกลไกในการเชื่อมโยงระหว่างเครือข่ายในท้องถิ่นเข้ากับเครือข่ายในระบบโลก

กระบวนการโลกาภิวัตน์ จึงเป็นปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับวิถีการดำเนินชีวิตของประชาชนทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ชุมชน ชาติ และระดับประชาคมโลกใน 3 ด้าน ดังนี้

- ด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ การจัดการทางสังคมเพื่อการผลิต แลกเปลี่ยน การกระจาย และการบริโภคสินค้าและบริการ
- ด้านการเมือง ได้แก่ การจัดการทางสังคมเพื่อการสร้างศูนย์อำนาจทั้งด้านความมั่นคงในภาครัฐ พลเรือน และกองทัพ ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงในระดับสถาบันเพื่อควบคุมประชาชนและอาณาบริเวณ
- ด้านวัฒนธรรม ได้แก่ การจัดการทางสังคมเพื่อการผลิต แลกเปลี่ยน และการแสดงออก ซึ่งสัญลักษณ์ซึ่งเป็นตัวแทนของข้อเท็จจริง ความหมาย ระบบคุณค่า ค่านิยม ความเชื่อ และขนบธรรมเนียม

ความเชื่อมโยงของกระบวนการโลกาภิวัตน์ จึงเป็นความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรหรือสถาบันทางสังคมกับอาณาบริเวณหรือสังคมหนึ่ง ๆ โดยความเชื่อมโยงนี้อยู่ในรูปของการแลกเปลี่ยนที่สำคัญ ๆ ได้แก่

- การแลกเปลี่ยนทางวัตถุ ได้แก่ การค้า การเช่า แรงงาน บริการ และเงินทุน ซึ่งมักอยู่ในความสัมพันธ์ 2 ระดับ คือ ระดับท้องถิ่น ประกอบด้วยความสัมพันธ์ตรงที่เกิดขึ้นในชุมชนและสังคม เพื่อแลกเปลี่ยนแรงงาน ทุน และวัตถุดิบ กับระดับนานาชาติ ผ่านการค้าแบบไร้พรมแดน โดยผู้เชี่ยวชาญจากภายนอกอาณาบริเวณ
- การแลกเปลี่ยนทางการเมืองในรูปของการให้ความสนับสนุน ความมั่นคง การใช้กำลังอำนาจ และการช่วยเหลือ ผ่านองค์กรข้ามชาติต่าง ๆ
- การแลกเปลี่ยนในเชิงสัญลักษณ์ ได้แก่ การสื่อสารโดยใช้ภาษา การประชาสัมพันธ์ การแสดง การสอน พิธีกรรม การสนุกสนานบันเทิง การโฆษณาชวนเชื่อ การโฆษณา การรวบรวมข้อมูล และการเปลี่ยนแปลงเพื่อจัดกระทำกับข้อมูล และนิทรรศการ เป็นต้น

โดยสรุป กระบวนการโลกาภิวัตน์จึงเป็นความสัมพันธ์ที่ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบในสามระดับหน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์ คือ การแลกเปลี่ยนด้านวัตถุในระดับท้องถิ่นหรือชุมชน (Material exchanges localize) การแลกเปลี่ยนด้านการเมืองการปกครองในระดับนานาชาติ (Political exchanges internationalize) และการแลกเปลี่ยนสัญลักษณ์ในระดับโลก (Symbolic exchanges globalize) แต่อย่างไรก็ตาม อัตราของการเกิดขึ้นของกระบวนการโลกาภิวัตน์จะเกิดขึ้นมากที่สุดในบริบทของวัฒนธรรม

แนวคิดการพัฒนาแบบทางเลือก (Alternative development theory)

การพัฒนาที่มุ่งเน้นเพียงความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจแต่เพียงประการเดียว ก่อให้เกิดผลกระทบจากการพัฒนามากมาย ทั้งทางด้านความเสื่อมโทรมลงของทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ปัญหาสังคม ความไม่เท่าเทียมกัน ภาวะการฉีกพาด้านนี้ และภาวะการด้อยพัฒนาในประเทศโลกที่สาม ภาวะวิกฤตต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทั้งวิกฤตทางเศรษฐกิจ สังคม และวิกฤตทางปัญญา ก่อให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวางในสังคมจากนักวิชาการ องค์กรประชาชน และนักพัฒนาภาคเอกชน

จากภาวะดังกล่าว ก่อให้เกิดกระแสการพัฒนาแนวทางใหม่ ที่รู้จักกันในนามของกระแสการพัฒนาทางเลือก (Alternative development approach) ซึ่งให้ความสำคัญกับประชาชน ความเท่าเทียมกัน ศักยภาพของชุมชน และวัฒนธรรมนิยม ดังพอสรุปแนวคิดทฤษฎีที่สำคัญได้ดังนี้

แนวคิดผู้แสดงทางสังคม (Actor – oriented approach)

เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นในช่วงปลายของปี ค.ศ. 1960 และตอนต้นของปี 1970 เป็นแนวคิดที่มุ่งเชื่อมโยงรูปแบบกระบวนการตัดสินใจ (Decision – making models) กับการวิเคราะห์การปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์และปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น Actor – oriented approach เป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ในระดับกลางและในระดับจุลภาคหรือระดับบุคคล จุดเด่นของแนวคิดนี้ คือ การตีความชนชั้น (Class) ในลักษณะของการก่อตั้งขึ้นในรูปขององค์กร (Agency) การรวมกันของปัจเจกบุคคล (Encompassing individuals) การร่วมมือร่วมใจกันของนายทุน องค์กรท้องถิ่น พรรคและองค์กรการเมือง และระบบราชการ (Schuurman 1993)

Actor – oriented approach มีแนวคิดว่า ผู้แสดงทางสังคม (Social actor) หมายถึงประชาชน ซึ่งเป็นสมาชิกในองค์กร หรือสถาบันทั้งภาครัฐ เอกชน และประชาชน ที่ทำหน้าที่เป็นองค์ประกอบสำคัญที่มีบทบาทในการกำหนดทิศทางและอัตราของการพัฒนาเช่นเดียวกับปัจจัยหรือองค์ประกอบภายนอกอื่น ๆ ดังนั้น การศึกษาการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม ผู้ศึกษาจึงต้องให้ความสนใจทั้งในส่วนของปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก

Long (1992) เสนอว่า การศึกษาด้านการวางแผนและการพัฒนาควรหลีกเลี่ยงกรอบแนวคิดที่วางอยู่บนพื้นฐานของการพัฒนาแบบรวมศูนย์ (Top – down development process) แต่ควรเน้นการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม และผู้แสดงทางสังคมตลอดจนองค์กรท้องถิ่นควรมีบทบาทสำคัญที่สุดในการวางแผน กำหนดทิศทางของโครงการ ตลอดจนยุทธศาสตร์การพัฒนาด้วยตนเอง ตัวอย่างที่ชัดเจน ได้แก่ การพัฒนาในโครงการชุมชนจัดตั้งใหม่ (Resettlement scheme)ทั้งหลาย ที่มักมีกรอบแนวคิดของการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเติบโตเพียงประการเดียว (Growth only model) แต่ละเลยองค์กรประชาชนและผู้แสดงทางสังคม ซึ่งแนวทางการพัฒนาดังกล่าวคือสาเหตุสำคัญที่ทำให้โครงการชุมชนจัดตั้งใหม่ ส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมดไม่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ได้ตั้งเอาไว้ ซึ่งได้แก่การแก้ปัญหาความยากจนและการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชน (Cernea 1996 : 12 ; Scudder 1991 ; Long and Long 1992 ; Long and Roberts 1984 : 248 – 255 อ้างอิงใน พัชรินทร์ สิริสุนทร 2543)

แม้แนวคิดของผู้แสดงทางสังคมจะมีลักษณะเด่นคือ การให้ความสำคัญกับประชาชน องค์กรประชาชน และปัจจัยด้านสังคม วัฒนธรรม ควบคู่ไปกับปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ แต่นักทฤษฎีในสำนักความคิดนี้ยังคงได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวางในส่วนของรายละเอียดประเด็นการเชื่อมโยงระหว่างแนวคิดทฤษฎีกับการศึกษาในภาคสนาม และการเคลื่อนไหวทาง

สังคม นอกจากนี้จุดอ่อนด้านความเชื่อมโยงของหน่วยในการวิเคราะห์ระหว่างระดับปัจเจกบุคคลหรือระดับจุลภาคกับระดับโครงสร้างก็ยังเป็นประเด็นสำคัญ ซึ่งนักคิดในสำนักนี้จึงต้องให้ความสำคัญและปรับปรุงต่อไป (Schuurman 1993 ; Long and Long 1992 : 38 ; Slater 1990 ; Sklair 1988 อ้างอิงใน พชรินทร์ สิริสุนทร 2543)

แนวคิดบทบาทหญิง – ชาย (Gender development approach)

เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นจากการละเลยหรือไม่ให้ความสำคัญกับบทบาทของผู้หญิงในการพัฒนา ในอดีตนักทฤษฎีบทบาทหญิง – ชาย มีแนวคิดที่สำคัญว่าผู้หญิงคือผู้แสดงที่สำคัญในการพัฒนาเท่า ๆ กับผู้ชาย ดังนั้นกรอบแนวคิดการพัฒนาแบบทางเลือกจึงไม่ควรวางอยู่บนพื้นฐานของคติที่ละเลยผู้หญิง เพราะถือว่าเป็นมิติหนึ่งของความไม่เป็นธรรมในสังคม หรือเป็นรูปแบบหนึ่งของการเลือกปฏิบัติ อันอาจทำให้ผู้หญิงถูกผลักให้กลายเป็นกลุ่มคนชายขอบ

นักทฤษฎีบทบาทหญิง – ชาย ได้เสนอกรอบแนวคิดในการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับผู้หญิงใน 6 องค์ประกอบ ได้แก่ ด้านการทำงาน ด้านงานบ้าน ด้านเพศ ด้านวัฒนธรรม ด้านความรุนแรง และด้านนโยบายของรัฐ (Walby 1990) โดยนักทฤษฎีบทบาทหญิง – ชาย มีความคิดว่าการให้คำจำกัดความด้านการพัฒนา ควรให้ความสำคัญในลักษณะของปัจเจกบุคคลที่มุ่งเน้นการพัฒนาศักยภาพของบุคคลทั้งในชีวิตส่วนบุคคลและชีวิตทางสังคม และผู้หญิงควรเข้าไปมีบทบาทในการพัฒนามากกว่าเป็นเพียงผู้ถูกกระทำ (Townsen 1988 ; Radcliffe and Townsend 1988 ; Moser 1989 ; Sen and Grown 1987 ; Durkelman and Davidaon 1987 ; Moser and Peake 1987)

แนวคิดความหลากหลายและพหุนิยม (Diversity Pluralism)

นักทฤษฎีความหลากหลายและพหุนิยมมีแนวคิดที่สำคัญว่า ความหลากหลายควรเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างกรอบแนวคิดด้านการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดของ Post – modernist ที่ให้ความสำคัญกับ “การเคลื่อนไหวทางสังคม” (Social movement) ในสังคมของประเทศด้อยพัฒนาด้านอุตสาหกรรม เนื่องจากแนวคิดการเคลื่อนไหวทางสังคม ประกอบด้วย ความหลากหลายทั้งในด้านวัตถุประสงค์ ความเป็นมา ความต้องการ และบุคลิกลักษณะของผู้แสดงทางสังคม และองค์กรหรือสถาบันที่เกี่ยวข้อง

นอกจากนี้ นักทฤษฎีความหลากหลายและพหุนิยมยังมีแนวความคิดว่า ความหลากหลายทางด้านวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และด้านการเมืองการปกครองของประเทศด้อยพัฒนาอุตสาหกรรม ซึ่งเกิดจากลักษณะเฉพาะของโครงสร้างสังคมที่ถูกกำหนดโดยปัจจัยทั้งภายในและภายนอกที่สลับซับซ้อน ซึ่งมีอิทธิพลต่อกระบวนการพัฒนา ต้องอาศัยวิธีการที่หลากหลายและมีลักษณะที่แตกต่างกันไปในแต่ละสังคมเพื่อทำความเข้าใจ อธิบาย และวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละระดับ กล่าวคือ ทั้งระดับจุลภาพ ระดับมหภาค และระดับกลาง โดยประเด็นสำคัญที่ควรให้ความสนใจ ได้แก่ เรื่องของอำนาจ (Power) ผู้แสดงทางสังคม (Social actor) ความเป็นธรรม (Equality) และความหลากหลาย (Diversity) ทางด้านสังคม ประชากร กลุ่มชาติพันธุ์ วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมทางกายภาพ

แนวคิดเรื่องอำนาจ (Empowerment)

เป็นแนวคิดที่เกิดจากการพัฒนาระดับรากหญ้า (Grassroots) ของผู้หญิงในประเทศด้อยพัฒนาอุตสาหกรรม ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานการให้ความสำคัญกับความหลากหลาย และความแตกต่างของปัจจัยสังคม วัฒนธรรม ตามสภาพการณ์ที่เป็นจริงในสังคมมากกว่าการนำแนวคิดสตรีนิยม (Feminism) ของประเทศตะวันตกมาใช้

นักทฤษฎีให้อำนาจเชื่อว่า วิฤตในสังคม วัฒนธรรม และชีวิตประจำวันของผู้หญิงในประเทศด้อยพัฒนาอุตสาหกรรม อาจเป็นหนทางหนึ่งที่จะนำไปสู่การพัฒนาศักยภาพของผู้หญิงเพื่อให้มีอำนาจในการต่อรอง นักทฤษฎีการให้อำนาจปฏิเสธการพัฒนาแบบรวมศูนย์จากเบื้องบน (Top – down development approach) และเชื่อว่าแนวทางการพัฒนาดังกล่าวเป็นสาเหตุของการด้อยพัฒนาในสังคมประเทศโลกที่สาม โดยมองว่าการละเลยและไม่ให้ความสำคัญกับพลวัตขององค์กรท้องถิ่น และปัจจัยด้านสังคมวัฒนธรรม คือ องค์ประกอบที่สำคัญของการนำไปสู่ภาวะด้อยพัฒนา

แนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืน (Sustainable development approach)

เป็นแนวคิดการพัฒนาทางเลือกที่เกิดขึ้นภายหลังการพิมพ์เผยแพร่ “The World Conservation Strategy (IUCN 1980) and Caring for the Earth (IUCN 1991)” ถึงแม้คำจำกัด

ความของคำว่า “การพัฒนาแบบยั่งยืน” จะยังไม่ชัดเจนและมีความแตกต่างกันไปในแต่ละสังคม คือ เริ่มตั้งแต่การปฏิเสธการพัฒนาอย่างสิ้นเชิง ไปจนกระทั่งถึงภาวะการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในระดับที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน (IUCN 1980 ; McCormick 1986 ; Brandt 1980 ; Brundtland 1987 ; Cotgrove 1982)

แต่อย่างไรก็ตาม แนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืนก็ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางจาก นักวิชาการและสังคมโดยทั่วไป Tisdell (1988 : 382) เสนอว่า ถึงแม้ว่าการพัฒนาแบบยั่งยืนจะเป็นแนวคิดที่มีคำจำกัดความที่ไม่ชัดเจนแต่ก็นับว่าเป็นแนวคิดการพัฒนาแบบทางเลือกที่สำคัญ และไม่ควรที่จะถูกละเลย

คำจำกัดความของคำว่า “การพัฒนาแบบยั่งยืน” (Sustainable development) ที่น่าสนใจที่สุด ได้แก่ คำจำกัดความของ The World Commission on Environment and Development ซึ่งกล่าวว่าการพัฒนาหมายความว่า “การตอบสนองความต้องการในปัจจุบันของ ประชาชนและสังคม” โดยไม่กระทบหรือลดความสามารถในการพัฒนาหรือความต้องการของ คนในสังคมในรุ่นต่อไป (Brundtland 1987 : 43)

แนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืน เป็นอีกแนวคิดหนึ่งของการพัฒนาแบบทางเลือกที่ให้ความสำคัญกับผู้แสดงทางสังคมในทุกขั้นตอนของการพัฒนา และให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาประชาชน โดยเชื่อว่า ประชาชนคือกุญแจสำคัญที่ตัดสินใจ ควบคุม และผลักดันให้ ผลของการพัฒนาสำเร็จหรือล้มเหลว นอกจากนี้แนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืน ยังให้ความสำคัญกับการพัฒนาเชิงอนุรักษ์ ที่สนใจผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นกับทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งป่าไม้ ดิน และ แหล่งน้ำ โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์ในระดับการปฏิบัติการในภาคสนาม (Micro – level of practice) และการวิจัยในประเทศด้อยพัฒนาอุตสาหกรรม เพื่อศึกษาวาทกรรมการพัฒนา (Development discourses) การแก้ปัญหาความยากจน (the alleviation of poverty) และรัฐสวัสดิการ (National welfare) (Mies 1986 ; Shiva 1988)

ถึงแม้ว่าแนวคิดเรื่อง การพัฒนาแบบยั่งยืนจะเป็นแนวคิดที่กลายเป็นคำพูดที่กล่าว ขานกัน โดยทั่วไปทั้งในหมู่นักวางแผนการพัฒนา นักปฏิบัติ และองค์กรพัฒนาทั้งภาครัฐและเอกชนในปัจจุบัน ความไม่ชัดเจนในดัชนีชี้วัดความสำเร็จของการพัฒนาแบบยั่งยืน กรอบแนวคิดที่จะใช้ในการศึกษา วิเคราะห์ และข้อจำกัดในการนำแนวคิดไปใช้อธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ยังเป็น ปัญหาสำคัญของการนำแนวคิดไปสู่การปฏิบัติ Adams (1990 : 207) กล่าวว่า “ไม่มีข้อโต้แย้งว่า การพัฒนาแบบยั่งยืนเป็นการพัฒนาแบบทางเลือกของกระบวนทัศน์ใหม่ที่สนใจ แต่แนวคิดดัง

กล่าวยังคงห่างไกลจากการอยู่ในระดับของทฤษฎีการพัฒนา ดังนั้นผู้ที่จะนำแนวคิดนี้ไปใช้จึงควรพิจารณาอย่างรอบคอบ” (Redclift 1987 : 4 ; 1990 : 5)

แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน (People's Participation Approach)

แนวคิดการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเกิดขึ้นจากข้อด้อยของการพัฒนาแบบเดิมที่เน้นการรวมศูนย์ไว้ที่ส่วนกลาง และการคุกคามของระบบทุนเสรีนิยมที่ก่อให้เกิดปัญหาความยากจน และช่องว่างระหว่างคนจนและประเทศที่ยากจนกับคนรวย และประเทศที่ร่ำรวยขยายห่างขึ้น แนวคิดการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ คือ เพื่อเคลื่อนย้ายปัจจัยในการพัฒนาทั้งทรัพยากรหรือปัจจัยในการผลิต และประชาชนเข้ามาสู่กระบวนการพัฒนา โดยเน้นกลวิธีการแก้ไข ปัญหาความยากจนตามกระบวนการที่ได้มาจากการเรียนรู้จากประชาชนเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่ของสังคม

นักวิชาการจำนวนมากได้ให้คำจำกัดความของการมีส่วนร่วมไว้ ดังพอสรุปได้ดังนี้

- ความร่วมมือของประชาชนทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและกลุ่ม เพื่อเข้าร่วมรับผิดชอบในกระบวนการพัฒนา เพื่อการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ต้องการโดยผ่านองค์กร เพื่อให้บรรลุถึงการเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์ (กรรณิกา ชมดี 2524 : 11)
- กระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกันของทุกฝ่าย เป็นการฟื้นฟูพื้นฐานความมั่นคง เพื่อนำไปสู่การปกครองของตนเองของท้องถิ่นได้ในบั้นปลาย จุดเริ่มต้นของการมีส่วนร่วมของประชาชน เริ่มจากการเข้าร่วมกิจกรรมของแต่ละคน มีประโยชน์เกี่ยวข้องและสนใจเป็นเรื่อง ๆ ไป ที่สำคัญคือ กิจกรรมเหล่านั้นต้องสัมพันธ์กับความต้องการและปัญหาของประชาชน (เสน่ห์ จามริก และคณะ 2524 : 30)
- การให้ประชาชนเป็นผู้ค้นคิดปัญหา เป็นผู้ที่ทำทุกอย่าง ไม่ใช่เรากำหนดไว้ว่าประชาชนเข้าร่วมมือในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ทุกอย่างต้องเป็นเราเองที่ประชาชนคิดขึ้นมา (อดิน รพีพัฒน์ 2527 : 20)

โดยสรุป การพัฒนาแบบมีส่วนร่วม วางอยู่บนพื้นฐานที่สำคัญดังนี้

- ระบบประชาธิปไตย คือ ระบบที่ดีที่สุดที่จะช่วยให้สังคมสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ของการพัฒนา ดังนั้น สังคมจึงมีความจำเป็นต้องนำกระบวนการ ตลอดจนแนวคิดประชาธิปไตยจากสังคมตะวันตกมาใช้ในสังคมของประเทศด้อยพัฒนาอุตสาหกรรมในโลกที่สาม
- ความทันสมัยด้านทัศนคติ สถาบัน วัฒนธรรมบริโภคนิยม และระบบเศรษฐกิจแบบทุนเสรีนิยม คือ องค์ประกอบที่สำคัญ

Stiefel และ Wolfe (1984 : 10) กล่าวว่า รูปแบบการมีส่วนร่วมที่นิยมมากที่สุด ในการพัฒนาตามแนวทางนี้ ก็คือ การเปลี่ยนแปลงประชาชนที่ล้าหลัง อยู่ในสังคมแบบจารีตและไม่มีส่วนร่วมมาสู่ประชาชนที่ทันสมัย มีความรับผิดชอบในหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายในกระบวนการพัฒนา ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าการมีส่วนร่วมในความหมายนี้ ก็คือการสร้างกลไกและหนทางไปสู่การพัฒนาตามรูปแบบตะวันตก

แต่อย่างไรก็ตาม พบว่ามีความแตกต่างในแนวคิดด้านการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมแนวใหม่ที่เริ่มให้ความสำคัญกับประสิทธิภาพ ความเท่าเทียม และอำนาจของประชาชนมากยิ่งขึ้น (Uphoff 1991) ดังที่ The United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD) ได้เน้นว่าการมีส่วนร่วมเป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่จะเปลี่ยนแปลงภาวะการพึ่งพาการทำให้เป็นชายขอบ และนำประชาชนส่วนใหญ่ไปสู่อำนาจที่แท้จริง (Pearse and Stiefel 1979 : 5)

กรอบแนวคิดในการพัฒนาในศตวรรษที่ 20 จึงให้ความสำคัญกับผู้แสดงทางสังคม บทบาท การปฏิสัมพันธ์ และองค์กรที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการพัฒนา โดยสรุปการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมตามแนวคิดนี้ จึงหมายความว่า การมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการพัฒนา เริ่มตั้งแต่การตัดสินใจ การออกแบบโครงการ การวางแผนและการดำเนินงานตามแผนการตรวจสอบความถูกต้องและความน่าเชื่อถือในข้อมูลด้านสังคมประชากรที่องค์กรหรือหน่วยงานภายนอกอื่น ๆ เก็บรวบรวมมาได้ การให้ความช่วยเหลือและให้ความรู้ด้านเทคโนโลยีท้องถิ่น และการประเมินผลโครงการ (Cernea 1991 : 465 – 466)

“ประชาชน” ตามความหมายนี้ จึงไม่ได้หมายความว่าเพียงประชากรเป้าหมาย (Target group) แต่หมายความว่า ผู้ได้รับประโยชน์ หรือ “หุ้นส่วน” (Partner) ที่ต้องการได้รับประโยชน์จากผลของการพัฒนาตามที่กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์

ปรัชญาและแนวความคิดและการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชนเป็นการวิธีการพัฒนาใช้ในชุมชนวิธีการหนึ่ง เช่นเดียวกับการพัฒนาการศึกษา การพัฒนาการเมือง การพัฒนาชนบท การพัฒนาการเกษตร การพัฒนาเศรษฐกิจ เป็นต้น ซึ่งมีปรัชญา แนวความคิด หลักการ วิธีการและแนวทางปฏิบัติที่เป็นลักษณะเฉพาะของตนเอง การพัฒนาชุมชนจึงแตกต่างออกไปจากการพัฒนาที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ดังนั้นการพัฒนาที่เกิดขึ้นในชุมชน จึงไม่ใช่การพัฒนาชุมชนทั้งหมด เนื่องจากเนื้อหาสาระของการพัฒนาชุมชนมีขอบข่ายกว้างขวาง จึงได้จัดแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ ปรัชญาและแนวความคิดของการพัฒนาชุมชน หลักและวิธีการพัฒนาชุมชน กระบวนการพัฒนาชุมชน วรรณกรรมวิจัยตอนที่ จะศึกษาเกี่ยวกับปรัชญา และแนวความคิดของการพัฒนาชุมชน ได้แก่ ความเป็นมา ปรัชญา แนวความคิด ความหมายลักษณะ องค์ประกอบเป้าหมาย และการพัฒนาด้านอื่น ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน

ความเป็นมาของการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชน (Community Development) มีที่มาจากคำว่า “การศึกษามวลชน” (Mass Education) โดยได้นำมาใช้เป็นครั้งแรกในประเทศอังกฤษ อันเป็นผลมาจากรายงานเกี่ยวกับการศึกษามวลชนในสังคมแอฟริกัน (Mass Education in African Society) ซึ่งคณะกรรมการที่ปรึกษาฝ่ายการศึกษาของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของประเทศไทยได้นำเสนอต่อรัฐบาล เมื่อ ปี ค.ศ. 1944 รายงานฉบับนี้เสนอแนะให้รัฐบาลประเทศไทย กำหนดนโยบายการปกครองอาณานิคมในทวีปแอฟริกา ด้วยการเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน ร่วมควบคุมการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของตนเอง เพื่อสร้างความรัก ความศรัทธา และความจงรักภักดีแก่ประชาชน ซึ่งเป็นลักษณะของการพัฒนาชุมชน แต่ไม่ได้รับความนิยมมากนัก เพราะว่า “มวลชน” มีความหมายในทางการเมืองมากเกินไป และคำว่า **การศึกษา** ในประเทศต่าง ๆ ก็ให้ความหมายได้หลายประเด็น เมื่อแปลความหมายเป็นภาษาท้องถิ่นของแต่ละประเทศก็อาจจะมี ความแตกต่างกันและมีความเข้าใจผิดขึ้นได้ คำว่าการพัฒนาชุมชน ถูกนำมาใช้แทนคำว่า การศึกษามวลชนครั้งแรกเมื่อปี ค.ศ. 1948 โดยที่ประชุมสัมมนาของผู้เชี่ยวชาญเรื่องการบริหารและการปกครองประเทศในทวีปแอฟริกา (African Administration) ที่มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ประเทศอังกฤษ หลังจากนั้นก็ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายไปทั่วโลก (สานิตย์ บุญชู 2525 : 7-9) เป็นเช่นนี้ เนื่องจากเหตุผลหลายประการ คือ

1. การพัฒนาชุมชนเป็นคำกลาง ๆ ที่ทุกประเทศสามารถนำไปใช้ได้ ไม่ว่าประเทศนั้นปกครองด้วยระบอบใดและใช้เศรษฐกิจระบบใด เพราะทุกประเทศมีชุมชน และการพัฒนาชุมชนในวิธีการหนึ่งในการพัฒนาประเทศ

2. คำว่า การพัฒนาชุมชน เกิดขึ้นเมื่อปี ค.ศ. 1948 หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลงแล้ว ประเทศที่เป็นเจ้าของอาณานิคม โดยเฉพาะประเทศอังกฤษได้พยายามแสวงหาแนวทางที่เหมาะสม เพื่อนำมาใช้บริหารและปกครองดินแดนในอาณานิคมของตน การพัฒนาชุมชนในวิธีการที่ถูกลำเอียงอย่างได้ผล จึงทำให้ได้รับความนิยมมากขึ้น

3. หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ประเทศอาณานิคมที่ถูกปกครองโดยประเทศอื่น เกิดความตื่นตัวเรื่องอิสรภาพในการปกครองตนเอง จึงเกิดประเทศเอกราชใหม่ ๆ ขึ้นเป็นจำนวนมาก ประเทศเหล่านี้ยังด้อยพัฒนาล้าหลังในด้านต่าง ๆ จึงนำวิธีการพัฒนาชุมชนไปใช้ในการพัฒนาประเทศ

4. ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 นักเศรษฐศาสตร์กำหนดคำว่า การพัฒนา ขึ้นใช้และได้รับความนิยมแพร่หลายในระดับหนึ่งแล้ว หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 นักวิชาการสาขาอื่น ๆ โดยเฉพาะนักสังคมวิทยาได้ให้ความสนใจกับการพัฒนาสังคมและชุมชนอย่างจริงจัง ทำให้การพัฒนาชุมชนแพร่หลายมากยิ่งขึ้น รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องการพัฒนา ศึกษาได้จากบทที่ 1 ผ่านมา

5. องค์การสหประชาชาติยอมรับและสนับสนุน หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ประเทศต่าง ๆ ประสบปัญหาจากภัยของสงคราม และผลต่อเนื่องจากการเรียกร้องเอกราช และการแยกตัวของประเทศอาณานิคมดังกล่าวมาแล้ว องค์การสหประชาชาติจึงนำวิธีการพัฒนาชุมชนไปใช้แก้ไขปัญหาดังกล่าวต่าง ๆ ทำให้การพัฒนาชุมชนมีความเป็นสากล คือ ใช้กันทั่วไปทุกประเทศ โดยได้กำหนดความหมาย หลักการ และวิธีการของการพัฒนาชุมชนขึ้นใช้ร่วมกัน ทั้งยังกำหนดทศวรรษแห่งการพัฒนา ระหว่างปี ค.ศ. 1960 – 1969 ขึ้นเป็นครั้งแรก และยังให้ปี ค.ศ. 1970 – 1979 เป็นทศวรรษที่สองแห่งการพัฒนาติดต่อกันอีกด้วย นับเป็นการสนับสนุนให้การพัฒนาชุมชนแพร่หลายและรวดเร็วยิ่งขึ้น

6. หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ประเทศต่าง ๆ ในโลกแบ่งตามอุดมการณ์ และลัทธิทางการเมืองและเศรษฐกิจออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มเสรีประชาธิปไตย กับกลุ่มสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ ทั้งสองกลุ่มต่างแข่งขันกันพัฒนาประเทศตามอุดมการณ์และวิธีการของตน มีแผนและโครงการพัฒนาที่ชัดเจนที่สำคัญ คือ ได้นำเอาวิธีการพัฒนาชุมชนไปใช้ในการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มประเทศเสรีประชาธิปไตย ซึ่งนำโดยประเทศสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ มีปรัชญาและแนว

ความคิดในเรื่องการปกครองของประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชน ซึ่งตรงกับปรัชญาและแนวความคิดของการพัฒนาชุมชน จึงสนับสนุนการพัฒนาชุมชนให้แพร่หลายมากยิ่งขึ้น

ปรัชญาของการพัฒนาชุมชน

ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนมาจากหลักการเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ที่มีความแตกต่างกัน ทั้งรูปร่าง มโนสำนึก และจิตใจ มนุษย์จึงไม่มีความเท่าเทียมกัน แต่โดยข้อเท็จจริงมนุษย์ทุกคนจะมีสิทธิและความเสมอภาคในการมีโอกาที่จะกระทำสิ่งต่าง ๆ สิทธิและโอกาที่จะก้าวหน้า แสดงความรู้ ความสามารถ การประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ให้พัฒนาขึ้น เป็นต้น แต่โอกาสเหล่านั้นขึ้นอยู่กับภาวะธรรมชาติและภาวะกายภาพของแต่ละบุคคล ดังนั้น มนุษย์จึงย่อมไม่มีสิทธิและความเสมอภาคในความสำเร็จของชีวิตโดยเท่าเทียมกัน (ยุววัฒน์ วุฒิเมธี 2534 : 4) ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนเกิดจากการผสมผสานหลักการดังกล่าวเข้ากับความหมายของการพัฒนาชุมชนที่มุ่งเน้นการพัฒนาศักยภาพและโอกาสในการประสบความสำเร็จในชีวิตของคนมี 5 ประการ คือ

1. บุคคลแต่ละคนมีความสำคัญ ถึงแม้บุคคลจะมีความแตกต่างกัน แต่ทุกคนมีสิทธิที่พึงได้รับความยุติธรรมอย่างมีเกียรติในฐานะที่เป็นมนุษย์ผู้หนึ่ง
2. บุคคลแต่ละคนมีสิทธิ เสรีภาพในการกำหนดวิถีการดำรงชีวิตตามความต้องการของตน โดยไม่ถูกบีบบังคับจากบุคคลอื่น
3. บุคคลแต่ละคนมีศักยภาพหรือพลังความรู้ความสามารถในด้านต่าง ๆ ทั้งที่เปิดเผยและแฝงเร้น ศักยภาพเหล่านี้มีประโยชน์ต่อบุคคลและชุมชนเป็นอย่างมาก ถ้ารู้จักนำมาใช้อย่างถูกวิธีโดยเฉพาะอย่างยิ่ง พลังที่แฝงเร้นอยู่ในบุคคล ซึ่งไม่ถูกนำมาใช้ประโยชน์มากนัก
4. การพัฒนาศักยภาพของบุคคลและชุมชน เป็นสิ่งที่มีความสำคัญยิ่งต่อชีวิตของบุคคลและสังคม โดยสามารถพัฒนาได้ด้วยวิธีการให้การศึกษาและการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม
5. ถ้ามีโอกาสบุคคลแต่ละคนมีความสามารถในการพัฒนาศักยภาพ หรือพลังความสามารถของตนได้

จะเห็นได้ว่าปรัชญาของการพัฒนาชุมชน ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความศรัทธาในศักยภาพพลังความสามารถของคนเป็นอย่างมาก คนแต่ละคนมีความสามารถพัฒนาตนเองได้ ถ้ามีโอกาสพัฒนาชุมชนจึงต้องพัฒนาบุคคลให้มีความคิดและความสามารถเพิ่มขึ้นให้บุคคลได้รับความอบรม มีอิสรภาพ เสรีภาพ และความเสมอภาคในการดำรงชีวิต โดยใช้วิธีการให้การศึกษาและการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนนี้มีความสอดคล้องกับปรัชญาทางการเมือง

การปกครองแบบเสรีประชาธิปไตยเป็นอย่างมาก ประเทศสหรัฐอเมริกาจึงนำไปใช้และเผยแพร่ปรัชญาทั้งสองนี้ควบคู่กันไป ทำให้การพัฒนาชุมชนได้รับความนิมอย่างกว้างขวางดังกล่าวนี้อแล้ว

แนวความคิดของการพัฒนาชุมชน จากปรัชญาของการพัฒนาชุมชนที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่าการพัฒนาชุมชนมีแนวความคิดดังต่อไปนี้

1. **คนเป็นทรัพยากรที่สำคัญมากที่สุดของชุมชน** ปรัชญาของการพัฒนาชุมชน มั่นในพลังความสามารถของคน การดำรงอยู่ หรือการล่มสลายของชุมชน การพัฒนาหรือความถอยของชุมชน ขึ้นอยู่กับคนในชุมชนเป็นสำคัญ การพัฒนาชุมชนจึงต้องให้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา คือ พัฒนาคคนให้มีขีดความสามารถในการพัฒนาตนเองและชุมชน จนมีมาตรฐานในการดำรงชีวิตหรือมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความพร้อมที่จะพัฒนาชุมชนของตนเองในส่วนหนึ่ง

2. **การมีส่วนร่วมของประชาชน** การพัฒนาชุมชนเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมคิดร่วมปฏิบัติและร่วมรับผิดชอบในทุก ๆ ขั้นตอน ทั้งร่วมคิด ร่วมวางแผน ปฏิบัติงาน ร่วมประเมินผล และร่วมกับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่า การพัฒนาชุมชนเป็นของประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชน การมีส่วนร่วมของประชาชน จึงเป็นแนวความคิดที่สำคัญประการหนึ่งของการพัฒนาชุมชน

3. **การช่วยเหลือตัวเองของชุมชน** จากความเชื่อในปรัชญาเรื่องศักยภาพ และพลังความสามารถของชุมชน การพัฒนาชุมชนจึงเป็นการเสริมสร้างขีดความสามารถของประชาชน และชุมชนสามารถที่จะพัฒนาชุมชนได้ด้วยตนเอง การขอความช่วยเหลือจากภายนอกชุมชน ต้องเป็นสิ่งเกินขีดความสามารถของชุมชนเท่านั้น เพื่อให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ ศีลธรรม และสุขภาพ (ประเวศ วะสี 2541 : 10)

4. **การใช้ทรัพยากรในชุมชน** การพัฒนาชุมชนใดผลประโยชน์ย่อมเกิดขึ้นแก่ชุมชน ดังนั้น นอกจากการพัฒนาด้วยการช่วยตนเองของคนในชุมชนแล้ว ต้องใช้ทรัพยากรต่าง ๆ เช่น คน เงิน วัสดุอุปกรณ์ และทรัพยากรอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาที่มีอยู่ในชุมชน ไม่หวังพึ่งพาจากภายนอกชุมชน เพราะชุมชนอื่น ๆ ก็มีความจำเป็นที่จะต้องใช้ทรัพยากรเพื่อพัฒนาชุมชนของตนเช่นเดียวกัน ในเรื่องของการใช้ทรัพยากรเพื่อการพัฒนาชุมชนนี้ ส่วนหนึ่งรัฐบาลจะให้การสนับสนุน แต่มักจะเป็นโครงการขนาดใหญ่ ต้องใช้ทรัพยากรมาก เป็นแผนและโครงการที่รัฐดำเนินการผ่านหน่วยงานราชการ ไม่ใช่เป็นแผนและโครงการพัฒนาของประชาชนในชุมชน

5. **การริเริ่มของประชาชนในชุมชน** ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนเชื่อในสิทธิเสรีภาพของคน การพัฒนาชุมชนต้องเกิดจากความต้องการที่แท้จริงของประชาชนในชุมชน โดย

ประชาชนเป็นผู้เริ่มในการจัดทำโครงการ ไม่ใช่ถูกกำหนดโดยบุคคลหรือหน่วยงานชุมชนการดำเนินงานพัฒนาในขั้นตอนต่าง ๆ ต้องให้ประชาชนในชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบ หน่วยงานอื่น ๆ ควรเป็นหน่วยที่สนับสนุนส่งเสริมเท่านั้น แนวความคิดดังกล่าวนี้ จะเกิดขึ้นได้โดยวิถีการศึกษาชุมชน จนมีความรู้ ความสามารถในการระดับที่เรียกว่า คิดเป็น ทำเป็น จนมีความสามารถที่จะค้นหาปัญหา วิธีการแก้ไขปัญหา และดำเนินการแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเอง

6. ขีดความสามารถของชุมชนและรัฐบาล การพัฒนาชุมชนมุ่งเน้นให้ดำเนินการโดยคนและทรัพยากรในชุมชนเป็นสำคัญ เพราะรัฐบาลมีขีดความสามารถจำกัดทั้งบุคลากร งบประมาณ หรือทรัพยากร ระบบการบริหารและดำเนินงานพัฒนา ส่วนประชาชนในชุมชนเองก็มีขีดจำกัดในเรื่องความไม่พร้อมของคนและทรัพยากรที่ใช้ในการพัฒนาไม่เพียงพอ ดังนั้น การจะดำเนินงานพัฒนาชุมชนในชุมชนใดจึงต้องคำนึงถึงขีดความสามารถของชุมชนและรัฐบาลกล่าวคือชุมชนที่มีความพร้อมมากก็พึ่งขีดความสามารถของตนเองมาก ชุมชนและรัฐนี้จะต้องเป็นส่วนและสอดคล้องซึ่งกันและกัน

7. การร่วมมือกันระหว่างรับกับประชาชน การพัฒนาชุมชนจะประสบความสำเร็จได้ ต้องเกิดจากการร่วมมือกันระหว่างรัฐบาลและประชาชน ไม่ปล่อยให้ฝ่ายหนึ่งรับผิดชอบเพียงฝ่ายเดียว เพราะทั้งรัฐบาลและประชาชนในชุมชนต่าง ๆ ก็มีขีดความสามารถที่จำกัด ไม่สามารถดำเนินงานพัฒนาชุมชนให้มีประสิทธิภาพได้ การร่วมมือระหว่างรัฐบาลและประชาชนนี้ต้องตั้งอยู่บนปรัชญาและแนวความคิดของการพัฒนาชุมชน คือ การช่วยเหลือตัวเอง การใช้ทรัพยากรในชุมชน การมีส่วนร่วมของประชาชน และการสนับสนุนส่งเสริมของรัฐบาลอย่างเหมาะสม นอกจากการร่วมมือระหว่างรัฐกับประชาชนในชุมชนแล้ว ยังสามารถขอรับการสนับสนุนจากภาคเอกชนและชุมชนภายนอกที่พร้อมจะให้การสนับสนุนอีกทางหนึ่ง

8. การพัฒนาแบบเบ็ดเสร็จ การพัฒนาชุมชนต้องดำเนินการไปพร้อม ๆ กัน หลาย ๆ ด้าน จะมุ่งเพียงด้านใดด้านหนึ่งไม่ได้ เพราะกิจกรรมในการพัฒนาชุมชนมีหลายกิจกรรมดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ต้องสอดคล้องและเป็นแนวทางเดียวกัน เพื่อการประหยัดแรงงาน งบประมาณ และเวลาที่ใช้ การดำเนินงานพัฒนาชุมชนจึงต้องเกี่ยวข้องกับบุคคล และหน่วยงานต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ต้องใช้การประสานงานที่ดี จึงจะประสบความสำเร็จ

9. ความสมดุลในการพัฒนา การพัฒนาชุมชนมีกิจกรรมที่ต้องดำเนินการหลายด้าน เพียงกิจกรรมเดียว ต้องดำเนินการไปพร้อมกันทุกด้าน ไม่มุ่งในเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ ทุกกิจกรรมมีความเกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด จึงต้องคำนึงถึงความสมดุลในการพัฒนาด้วย เช่น

สมดุระหว่างการพัฒนาคนกับสิ่งแวดล้อม ความสมดุระหว่างสิ่งที่เป็นรูปธรรมสมดุระหว่างการพัฒนาร่างกายกับจิตใจของคน ความสมดุระหว่างเพศและวัย เป็นต้น

10. การศึกษาภาคชีวิต การพัฒนาชุมชน มีลักษณะเป็นการให้การศึกษาแก่ประชาชนทุกระดับอย่างต่อเนื่องกันไปตลอดชีวิต การพัฒนาชุมชนจึงมีลักษณะที่เป็นกระบวนการ เป็นโครงการ และเป็นขบวนการทางสังคม (Sanders 1958 : 1 อ้างถึงในรัชนี้กร เศรษฐ : 305) ดังนี้

10.1 การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการ (Process) คือ มีความต่อเนื่องของปฏิกริยาต่อกันของคนในชุมชน การพัฒนาชุมชนจึงต้องมีการดำเนินงานเป็นขั้นตอนต่อเนื่องกันข้ามขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งไม่ได้

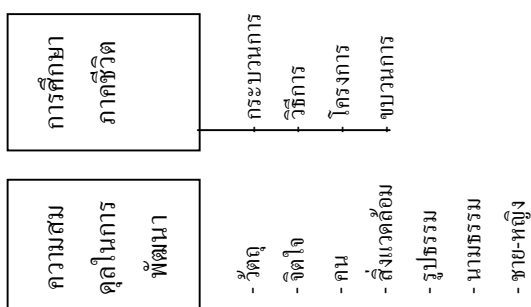
10.2 การพัฒนาชุมชนเป็นวิธีการ (Method) ซึ่งนำไปสู่เป้าหมายที่วางไว้ จึงต้องกำหนดวัตถุประสงค์และวิธีการดำเนินงานให้ชัดเจน มีความสอดคล้องกับแนวนโยบายของรัฐบาลตามความต้องการของประชาชนในชุมชนและเหมาะสมกับสภาพพื้นฐานของชุมชน

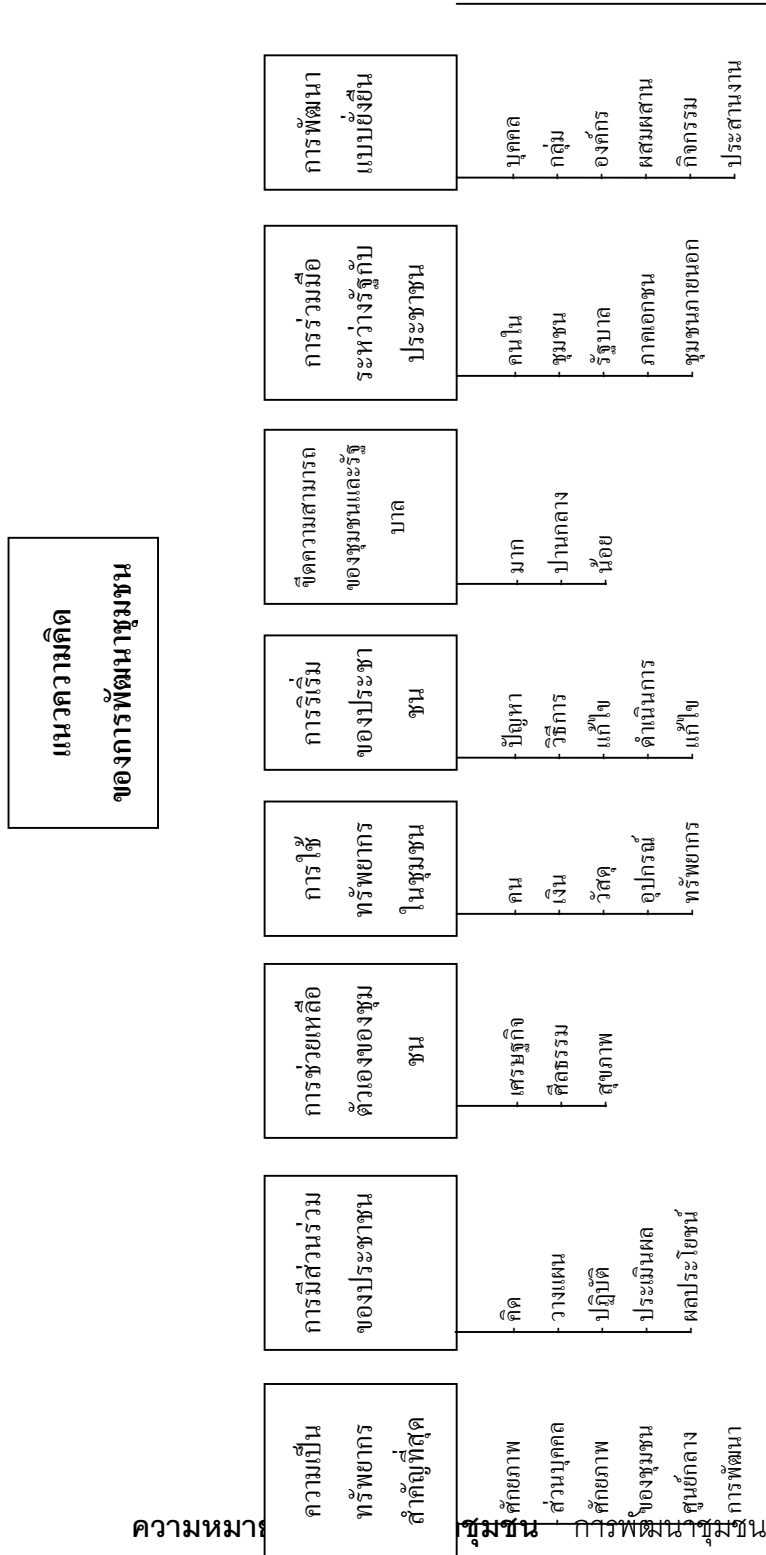
10.3 การพัฒนาชุมชนเป็นโครงการ (Program) ประกอบด้วยเนื้อหาและแผนงาน โดยเน้นความคิดริเริ่มของชุมชน การสนับสนุนส่งเสริมความก้าวหน้าของคนในชุมชน การมีส่วนร่วมของประชาชน การสนับสนุนจากรัฐบาล และการประสานงานระหว่างบุคคลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

10.4 การพัฒนาชุมชนเป็นขบวนการทางสังคม (Social Process) ซึ่งเกี่ยวข้องกับการแพร่ระบาดทางอารมณ์ อันก่อให้เกิดพฤติกรรมการมีส่วนร่วมของบุคคลในชุมชน การพัฒนาจึงต้องใช้แรงจูงใจ กระตุ้นให้ประชาชนมีความตื่นตัว เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา (Movement)

จะเห็นได้ว่าแนวความคิดของการพัฒนาชุมชน ตั้งอยู่บนพื้นฐานของปรัชญาการพัฒนาที่ให้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา โดยเป็นผู้ริเริ่ม ร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมกันรับผลที่เกิดขึ้น ความคิดดังกล่าวนี้ เป็นแนวทางของการกำหนดความหมายของการพัฒนาชุมชน

แนวความคิดในการพัฒนาชุมชนทั้ง 10 ประการ ที่กล่าวมาแล้วนี้ มีลักษณะดังแผนภูมิ

ความหมายของชุมชน การพัฒนาชุมชน เป็นที่ยอมรับกันอย่างแพร่หลาย ดังได้กล่าวมาแล้ว หน่วยงานราชการและนักปฏิบัติการณ์การพัฒนารัฐธรรมนูญขององค์กร

ระหว่างประเทศและประเทศ จึงได้ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชนไว้มากมาย ซึ่งส่วนใหญ่มีความสอดคล้องคล้ายคลึงกัน ความหมายที่ควรศึกษามีดังนี้

1. ที่ประชุมสัมมนาของผู้เชี่ยวชาญเรื่องการบริหารและการปกครองของประเทศในทวีปอเมริกา ณ มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ประเทศอังกฤษ ได้ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชนเป็นครั้งแรก เมื่อปี ค.ศ. 1948 ว่า การพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการมุ่งส่งเสริมความเป็นประชาชนให้ดีขึ้น โดยอาศัยความร่วมมืออย่างจริงจังของประชาชนและเกิดจากความริเริ่มขึ้น ทั้งนี้ให้ได้รับการตอบสนองจากประชาชนด้วยความกระตือรือร้นอย่างแท้จริง (สัญญา สัญญาวิวัฒน์ 6 : 10)

2. องค์การสหประชาชาติ ได้ให้ความหมายไว้เป็นครั้งแรก เมื่อปี ค.ศ. 1955 ว่า การพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการสร้างเสริมความเจริญทางด้านเศรษฐกิจและสังคมให้แก่ชุมชน การมีส่วนร่วมอย่างจริงจัง และการพึ่งตนเองอย่างแท้จริง โดยความริเริ่มของประชาชนใน (UN Bureau of Social Affairs 1955 : 6) ปีต่อมาได้ปรับปรุงใหม่ให้เหมาะสมยิ่งขึ้น เป็นที่ยอมรับทั่วไปว่า การพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการรวมกำลังระหว่างประชาชนกับเจ้าหน้าที่ของรัฐบาล เพื่อปรับปรุงสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนให้เจริญยิ่งขึ้นและผสมผสานเข้าเป็นชีวิตของชาติ ทำให้ประชาชนสามารถอุทิศตนเอง ความก้าวหน้าของประเทศชาติได้อย่างเต็มที่ (Change 1969 : 96 – 97 อ้างถึงในรัชนิกร 2528 : 305-306)

3. องค์การบริหารวิเทศกิจของประเทศสหรัฐอเมริกา (The United States Agency for national Development) ได้ให้ความหมายไว้เมื่อปี ค.ศ. 1956 ว่า การพัฒนาชุมชนกระบวนการแห่งการกระทำทางสังคม ซึ่งประชาชนในชุมชนร่วมกันจัดวางแผนและลงมือปฏิบัติการด้วยตนเอง โดยกำหนดว่ากลุ่มของตนและแต่ละบุคคล มีความต้องการอย่างไร มีอะไรร่วมกัน แล้วจัดทำแผนของกลุ่มและของแต่ละบุคคล เพื่อให้ได้มาในสิ่งที่ต้องการและสามารถแก้ไขปัญหาเหล่านั้น โดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนนั้นให้มากที่สุด แล้วเสริมด้วยการและวัสดุจากองค์การหรือหน่วยงาน ภาครัฐบาลและเอกชนที่อยู่นอกชุมชน (สัญญา สัญญาวิวัฒน์ 2526 : 11)

4. นักวิชาการต่างประเทศได้ให้ความหมายเอาไว้ทำนองเดียวกันว่า การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการทางสังคม ซึ่งประชาชนในชุมชนนั้นได้มีส่วนร่วมในการวางแผนและปฏิบัติการก่อตั้งกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหา ตลอดจนขอความช่วยเหลือจากองค์การของรัฐบาลหรือองค์การอาสาสมัครอื่น ๆ (ชีรวัดน์ นิเจนตร 2528 : 22) อันเป็นการร่วมกำลังดำเนินการปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนให้มีความเป็นปึกแผ่นและดำเนินงานไปในแนวทางที่ต้องการระหว่างประชาชนกับรัฐบาล (Dunham 1958 : 3) ซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งที่นำมาสร้างความเจริญให้แก่ชุมชน ประกอบ

ด้วยการช่วยตนเอง การให้ความสำคัญต่อความต้องการที่แท้จริงของประชาชนลักษณะของสังคมวัฒนธรรม ประเพณีและลักษณะอื่น ๆ ของชุมชนแห่งนั้นเป็นส่วนรวม (Sautory 1962 : 1)

5. กรมการพัฒนาชุมชนของประเทศไทย (2527 : 1) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การพัฒนาชุมชน คือ การพัฒนาความรู้ ความสามารถของประชาชน เพื่อให้เกิดความเชื่อมั่นในการช่วยตนเอง เพื่อนบ้านและชุมชน ให้มีมาตรฐานความเป็นอยู่ดีขึ้น โดยการร่วมมือกันระหว่างประชาชนกับรัฐบาล เป็นวิธีการที่นำเอาบริการของรัฐบาลผนวกเข้ากับความต้องการของประชาชนเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้น

6. นักวิชาการและนักพัฒนาชุมชนของประเทศไทย คือ พัฒน์ บุญรัตน์พันธุ์ (252 : 1) นิรุติ ไชยกุล (2522 : 1) ไพรัตน์ เดชะรินทร์ (2524 : 13) ยุวัฒน์ วุฒิเมธี (2525 : 3) และ สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2526 : 10) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชนไว้ในทำนองเดียวกันว่า “การพัฒนาชุมชน” เป็นกระบวนการที่รัฐบาลและประชาชนในชุมชน ร่วมมือกันวางแผนเพื่อปรับปรุงสร้างสรรค์ชุมชนให้เกิดความเจริญก้าวหน้าทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง และสิ่งแวดล้อม ตามความต้องการของประชาชนในชุมชน โดยอาศัยความคิดริเริ่ม การพึ่งตนเองของประชาชนเป็นสำคัญ แต่ถ้าประชาชนไม่เกิดความคิดริเริ่มด้วยตนเอง รัฐบาลก็ใช้เทคนิคกระตุ้นเตือนให้เกิดความคิดริเริ่มขึ้น และถ้ามีความจำเป็นก็อาจขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานหรือองค์กรภายนอกชุมชน

จากความหมายที่กล่าวมาแล้วอาจสรุปได้ว่า “การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการพัฒนาคนและกลุ่มคนในชุมชนให้มีศักยภาพเพียงพอและร่วมมือกันปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองและชุมชนตามแผนและโครงการที่กำหนดไว้ ทั้งการใช้พลังของชุมชนและการสนับสนุนจากภายนอกชุมชน”

การกำหนดความหมายของการพัฒนาชุมชนนั้นมี 2 แนวทาง คือ วิธีแรก นำคำว่า “การพัฒนา” กับ “ชุมชน” มารวมกัน แล้วกำหนดความหมายขึ้นใหม่ วิธีที่สอง ถือว่าการพัฒนาชุมชนเป็นคำคำเดียว มีความหมายเฉพาะของตัวเอง ซึ่งมีความหมายไม่แตกต่างกันเกี่ยวกับความหมายของการพัฒนาชุมชนนี้ มีคนเป็นจำนวนมากเข้าใจว่ามีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า “การพัฒนา” และนำมาใช้แทนกันอยู่เสมอซึ่งไม่ถูกต้อง เพราะ “การพัฒนาชุมชน” เป็นคำที่มีความหมายเฉพาะ มุ่งการเน้นพัฒนาคนในชุมชนด้วยวิธีการพัฒนาชุมชนเป็นสำคัญ ส่วน “การพัฒนา” เป็นคำกลาง ๆ ที่ใช้ทั่วไป และใช้ประกอบกับคำอื่น โดยไม่เน้นที่ตัวคนในชุมชนเท่านั้น เช่น การพัฒนาเทคโนโลยี การพัฒนาชนบท การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาคมนาคมสื่อสาร เป็นต้น ซึ่งการพัฒนาชุมชนแตกต่างกับการพัฒนาเหล่านี้อย่างชัดเจน การพัฒนาชุมชนเป็นวิธีการที่สามารถ

นำไปช่วยในการดำเนินงานพัฒนาด้านอื่น ๆ ให้ประสบความสำเร็จอีกด้วย เพราะการพัฒนาชุมชนเป็นการพัฒนาคนให้มีความพร้อมที่จะรองรับการพัฒนาเหล่านั้นได้นั่นเอง

ลักษณะของการพัฒนาชุมชน การพัฒนาชุมชนมีความเป็นมา ปรัชญา แนวความคิด ความหมายที่เป็นของตนเองสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการกำหนดลักษณะของการพัฒนาชุมชน ได้ดังนี้

1. เป็นการดำเนินงานโดยคนและใช้ทรัพยากรในชุมชนเป็นสำคัญ ไม่พึ่งพาบุคคล ทรัพยากรนอกชุมชน นอกจากมีความจำเป็นจริง ๆ คือ เกินขีดความสามารถของชุมชนเท่านั้น
2. เป็นการร่วมมือกันระหว่างคนในชุมชนด้วยกัน คนในชุมชนกับหน่วยงานของรัฐ คนในชุมชนกับภาคเอกชน เพื่อส่งเสริมสนับสนุนให้การพัฒนาชุมชนประสบความสำเร็จตามความสามารถที่มีอยู่
3. เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีเป้าหมายหรือทิศทาง สามารถควบคุมความสมดุลที่จะเปลี่ยนแปลงได้ กำหนดปริมาณคุณภาพและผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อสิ่งแวดล้อมได้
4. เกิดจากความตั้งใจและการกระทำของมนุษย์ ตามแผนและโครงการที่กำหนดขึ้น ไม่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ
5. เป็นการพัฒนาคุณภาพของคนในชุมชน ให้มีความรู้ ความสามารถในการพัฒนาตนเอง บุคคลอื่นและสิ่งแวดล้อม เพื่อนำไปใช้ในการยกระดับคุณภาพชีวิตของตนเองและชุมชนได้มาตรฐานที่ต้องการ
6. เป็นกระบวนการให้การศึกษา โดยใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคนในชุมชนให้มีคุณภาพและมีความพร้อมที่จะรองรับการพัฒนา
7. เป็นกระบวนการจัดองค์กรหรือกลุ่ม เพื่อการพัฒนาชุมชนเป็นการผนึกกำลังของคนในชุมชนเข้าด้วยกัน เพื่อให้เกิดศักยภาพหรือพลังของชุมชน และนำมาใช้ในการพัฒนาชุมชน
8. เป็นการนำกลวิธีหรือวิธีการต่าง ๆ มาใช้ เช่น การใช้ตัวนำการเปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงเจตคติ การสร้างผู้นำ การสร้างกลุ่ม การเสริมสร้างทักษะและความสามารถในการด้านต่าง ๆ เป็นต้น จึงมีลักษณะเป็นการผสมผสานวิธีการเหล่านี้มาใช้ในการพัฒนาชุมชน
9. มีลักษณะเป็นประชาธิปไตย การพัฒนาชุมชนเป็นของคนในชุมชน ดำเนินการโดยคนในชุมชน เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในชุมชน เป็นการให้สิทธิเสรีภาพ อิสระภาพ เสมอภาค ตามระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย เปิดโอกาสให้คนในชุมชนเป็นผู้กำหนดวิธีการดำรงชีวิตของตนเองและชุมชนได้ด้วยตนเอง นอกจากนี้ การพัฒนาชุมชนเป็นการดำเนินงานโดยคน

และกลุ่มคนเป็นจำนวนมาก การทำงานร่วมกันให้ประสบความสำเร็จนั้นต้องนำวิธีการแบบประชาธิปไตยมาใช้จึงจะประสบความสำเร็จ

10. เป็นการศึกษาภาคชีวิต การพัฒนาชุมชนมีลักษณะเป็นกระบวนการ วิธีการ โครงการ และขบวนการทางสังคม ซึ่งเป็นลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ และการตัดสินใจร่วมกันของชุมชน (ทวีศักดิ์ นโพธิ์ 2541 : 10) ที่ต่อเนื่องกันไปทุกเพศทุกวัย คือ ตลอดชีวิตของคนในชุมชน ไม่สิ้นสุดในช่วงชีวิตใดชีวิตหนึ่ง เพราะชุมชนไม่หยุดนิ่ง มีการเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การพัฒนาชุมชนจึงต้องดำเนินการต่อเนื่องกันไปไม่มีสิ้นสุด

องค์ประกอบของการพัฒนาชุมชน ถ้าพิจารณาจากลักษณะที่สำคัญของการพัฒนาชุมชนแล้ว องค์ประกอบของการพัฒนาชุมชน มีดังต่อไปนี้

1. คนในชุมชน เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุด เพราะการพัฒนาชุมชนเป็นเรื่องของคนในชุมชนโดยตรง โดยเฉพาะศักยภาพหรือพลังความสามารถของคนในชุมชน
2. สิ่งแวดล้อมในชุมชน ทั้งสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น ทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ และสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น การจัดระเบียบทางสังคม สถาบันทางสังคมขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม เทคโนโลยีต่าง ๆ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้มีส่วนสำคัญในการสนับสนุนงานพัฒนาชุมชน
3. วัสดุอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา เช่น วัสดุสำนักงาน วัสดุก่อสร้าง เครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ยานพาหนะ เครื่องมือ เครื่องจักร เป็นต้น วัสดุอุปกรณ์เหล่านี้ต้องมีคุณภาพเหมาะสม และเพียงพอกับกิจกรรมการพัฒนาชุมชนที่กำหนดขึ้น
4. กลวิธีหรือวิธีการพัฒนา การพัฒนาชุมชนมีหลายกลวิธี เช่น การให้การศึกษา อบรมการจัดระเบียบชุมชน การสร้างผู้นำ การสร้างกลุ่มและองค์กร การวางแผนและโครงการ การประสานงาน เป็นต้น
5. กระบวนการพัฒนาชุมชน ซึ่งมีลำดับขั้นตอนดำเนินงาน คือ การศึกษาชุมชน การวิเคราะห์ปัญหา การวางแผนแก้ปัญหา ในลักษณะของโครงการ พิจารณาวิธีการดำเนินงาน การดำเนินงาน การประเมินผลงาน และการทบทวน เพื่อแก้ไขปัญหและอุปสรรค
6. การสนับสนุนช่วยเหลือจากรัฐบาลและภาคเอกชน เป็นการสนับสนุนช่วยเหลือเฉพาะในสิ่งที่มีความจำเป็น เกินขีดความสามารถของชุมชน หรือเพื่อกระตุ้นเตือนเร่งรัดให้ประชาชนเกิดความตื่นตัว และเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนา ไม่ใช่เรื่องพื้นฐานของการพัฒนา
7. การบริหารการจัดการ การพัฒนาชุมชน มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับคน องค์กร หน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน ทั้งภาครัฐบาลและภาคเอกชน มีวิธีการและ

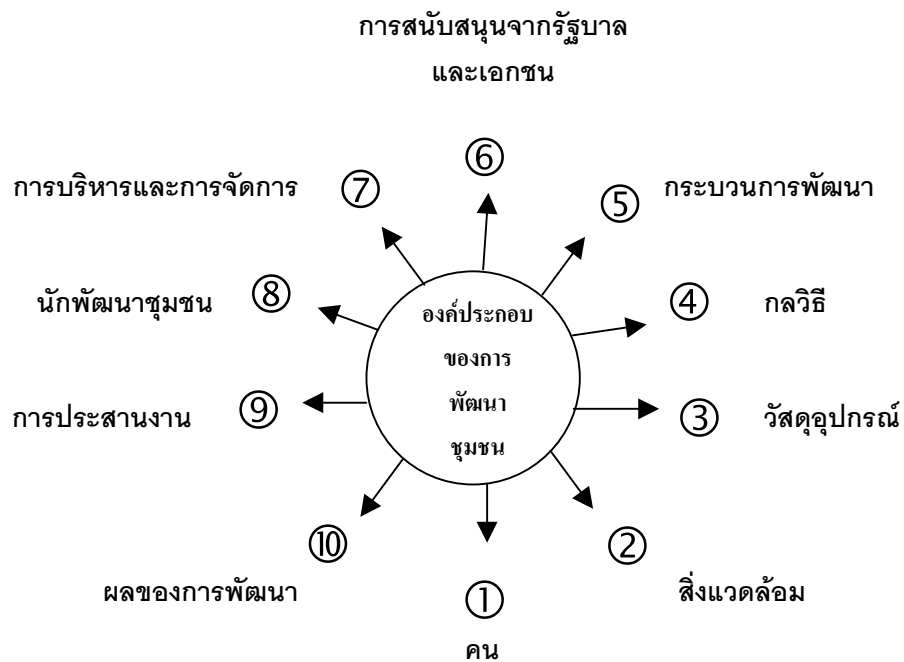
กระบวนการหลายขั้นตอน จึงจำเป็นต้องมีการบริหารและการจัดการที่ดีในระยะเตรียมการ ระหว่างการดำเนินงาน และหลังจากได้รับผลของการพัฒนาแล้ว

8. นักพัฒนาชุมชน นักพัฒนาชุมชนเป็นผู้มีความรู้ ความสามารถในการพัฒนาชุมชน เทคนิค วิธีในการจูงใจ การระดมพลัง หรือศักยภาพของคนในชุมชนมาใช้พัฒนาชุมชนของตนเอง ตามปรัชญา แนวความคิดและวิธีการพัฒนาชุมชนอย่างแท้จริง ในระยะแรก นักพัฒนาชุมชนจะมาจากภายนอกชุมชนที่เป็นข้าราชการหรือนักพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชนก็ได้ พัฒนาชุมชนดังกล่าวนี้ จะต้องสร้างนักพัฒนาที่เป็นคนในชุมชนขึ้นมารองรับงานพัฒนาชุมชนต่อไป

9. การประสานงาน การพัฒนาชุมชนมีลักษณะและองค์ประกอบหลายประการ ดังได้กล่าวมาแล้ว องค์ประกอบที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ การประสานงาน เพื่อให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา ดำเนินกิจกรรมพัฒนาอย่างประสาน สอดคล้อง เป็นไปในทิศทางเดียวกัน ถูกต้องตามตอนที่วางไว้

10. ผลงานที่เกิดขึ้น องค์ประกอบที่สำคัญของการพัฒนาชุมชนคือความสำเร็จในการพัฒนา ดังนั้น กระบวนการพัฒนาชุมชนที่ผ่านไปในแต่ละขั้นตอน จึงอาจจะมีผลเกิดขึ้นไม่ อย่างไรก็ดี ก็อย่างหนึ่ง ไม่มากนักน้อย เพื่อสร้างความเชื่อมั่นในความสำเร็จของการพัฒนาชุมชน ผลงานที่เกิดขึ้นนี้ต้องเป็นของประชาชนในชุมชนอย่างทั่วถึงและยุติธรรม

องค์ประกอบของการพัฒนาชุมชนนี้ ต่างมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ส่งผลกระทบซึ่งกันและกัน ทั้งเกื้อหนุนและเหนี่ยวรั้ง จึงต้องดำเนินงานไปพร้อม ๆ กัน และมีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนมาก เพราะการดำเนินงานพัฒนาชุมชนให้ประสบความสำเร็จ คือ การพัฒนาองค์ประกอบเหล่านี้ให้มีคุณภาพ มีปริมาณเพิ่มขึ้น และเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมนั่นเอง องค์ประกอบดังกล่าว มีลักษณะดังแสดงไว้ในแผนภูมิ

เป้าหมายของการพัฒนาชุมชน เมื่อศึกษาวิเคราะห์ปรัชญา แนวความคิด ความหมาย ลักษณะ และองค์ประกอบของการพัฒนาชุมชนแล้ว พบว่าการพัฒนาชุมชนมีเป้าหมายที่สำคัญ 2 ประการ คือ การพัฒนาคนให้มีความสุข และการพัฒนากลุ่มคนให้เข้มแข็งพึ่งตนเองได้ และมีความสุข ดังนี้

การพัฒนาศักยภาพให้มีความสุข คนมีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนมาก เพราะคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เนื่องจากเป็นผู้มีบทบาทในการพัฒนาชุมชน ทั้งเป็นผู้ดำเนินงาน เป็นผู้ได้รับผลที่เกิดขึ้นและเป็นผู้สืบทอดงานพัฒนาไม่ให้สิ้นสุด คนจึงเป็นเป้าหมายสุดท้ายหรือเป้าหมายสูงสุด (Ultimate Goal) ของการพัฒนาชุมชน จึงต้องพัฒนาคนให้มีคุณภาพ คุณธรรม และมีความสุข (สัญญา สัญญาวิวัฒน์ 2541 : 9-13) โดยวิธีต่อไปนี้

การพัฒนาคนให้มีคุณภาพ คือ ให้คนมีความรู้ ความสามารถ มีทักษะในการประกอบกิจการงานให้บรรลุเป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีความสามารถในการประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองและครอบครัว มีความรู้ทางการเมืองและความรู้ที่จำเป็นในการดำรงชีวิต เฉลียวฉลาด มีวิสัยทัศน์ สุขภาพดี บุคลิกภาพดี สามารถพึ่งพาตนเองได้ ใช้ชีวิตร่วมกับผู้อื่นได้ เป็นต้น

การพัฒนาคนให้มีคุณธรรม คือ ทำให้คนเป็นคนดี ทั้งการคิด การพูด และการประพฤติปฏิบัติอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม เช่น ละเว้นอบายมุข ขยันหมั่นเพียร ซื่อสัตย์สุจริต ยุติธรรม เห็นประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว เอื้ออาทร

ต่อคนอื่น รู้จักความพอเพียงในสิ่งต่าง ๆ มีความอดทน สามารถยับยั้งตนเองไม่ให้ประพฤติชั่วได้ เป็นต้น

การพัฒนาคนให้มีความสุข คือ การทำให้คนมีความสุขสงบ มีจิตใจงามเยือกเย็น มั่นคง ฝ่องใส ไม่มีความเครียด มีความสุขุมเยือกเย็น มีเมตตากรุณา รู้จักความเพียงพอ

การพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ และมีความสุข การพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ และมีความสุข คือ การทำให้คนในชุมชนมีจิตสำนึกร่วมกัน มารวมตัวกันในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกันในการกระทำบางอย่าง ด้วยความรักและความอาทรต่อกัน ภายใต้ระบบการจัดการให้เกิดความรู้สึกร่วมกัน เพื่อประโยชน์สาธารณะ รวมตัวกันอาจจะเป็นกลุ่มเล็ก ๆ กระจัดกระจายกันก็ได้ แต่สามารถติดต่อสื่อสารกันได้จนกลายเป็นองค์กร () และมีความเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายย่อย ๆ ขึ้น ทำให้เกิดโครงสร้างสังคมแนวใหม่ที่มีความสัมพันธ์กันในแนวราบที่เท่ากัน ซึ่งเมื่อประสานกับโครงสร้างที่มีความสัมพันธ์ในแนวดิ่งด้วยความสมานฉันท์แล้ว ก็จะทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งขึ้น (civif Community) มีลักษณะสำคัญ ดังนี้

1. มีจิตสำนึกชุมชน (Community consciousness) หรือเป็นชุมชนที่มีจิตวิญญาณ คือ สมาชิกสำนึกตนเองเป็นเจ้าของชุมชน มีความตั้งใจที่จะเข้าร่วมรับผิดชอบกับบุคคลอื่น ๆ อย่างเท่าเทียมกันและมีมิตรภาพ ยอมรับในศักยภาพของกันและกัน และยอมรับในความแตกต่างหลากหลายระหว่างสมาชิก มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของชุมชน เป็นต้น

2. มีจิตวิญญาณชุมชน (Community Spiritually) คือ การที่สมาชิกมีความจงรักภักดี ชุมชน เลียสละทำงานเพื่อชุมชน ห่วงแทนชุมชน มีสิ่งยึดเหนี่ยวร่วมกัน เช่น วัด เครือญาติ ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบต่าง ๆ ทำให้ชุมชนมีจิตใจเหมือนเป็นสิ่งมีชีวิตอย่างหนึ่ง ความมีจิตวิญญาณชุมชน ทำให้เกิดความปิติ ความสุขอย่างล้นเหลือ และเกิดพลังอย่างมหิพาร เป็นพลังเยียวยา (Healing Power) ที่ทำให้คนและชุมชนมีความสุข

3. เป็นชุมชนเรียนรู้ (Community Learning) คือ สมาชิกช่วยกันเรียนรู้เป็นกลุ่ม มีความตื่นตัวอยู่ตลอดเวลา รู้ข่าวคราวในด้านต่าง ๆ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ซึ่งอยู่นอกชุมชน และความรู้เกี่ยวกับชุมชนที่เป็นผลมาจากการปฏิบัติหรือประสบการณ์ที่ได้รับร่วมกัน หรือเป็นกระบวนการเรียนรู้ และการตัดสินใจร่วมกัน ความรู้ที่เกิดขึ้นจึงเป็นการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ผ่านการแลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดร่วมกัน เพื่อนำไปสู่การตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน

การเป็นชุมชนเรียนรู้ ทำให้สมาชิกมีการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการดำเนินงานพัฒนาชุมชนร่วมกัน เพราะผลจากการเรียนรู้จะนำไปสู่การคิดหาวิธีการที่จะร่วมกันพัฒนาชุมชนของตน

4. มีองค์กรชุมชนเข้มแข็ง คือ ประชาชนรวมตัวกันอย่างเหนียวแน่นด้วยจิตสำนึกชุมชน และจิตวิญญาณชุมชน ผนึกกำลังกัน เพื่อช่วยกันแก้ไขปัญหาของชุมชน ซึ่งเป็นผลมาจากการเรียนรู้ร่วมกัน ไม่ใช่ต่างคนต่างทำ

5. มีการจัดการชุมชนที่ดี (Community Management) คือ สมาชิกของชุมชนมีความสามารถในการจัดการตนเองและชุมชนได้ วางแผน จัดกระบวนการดำเนินงานและประเมินผลการพัฒนาชุมชนของตนเอง ทำให้องค์กรชุมชนมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

6. มีเครือข่ายชุมชน

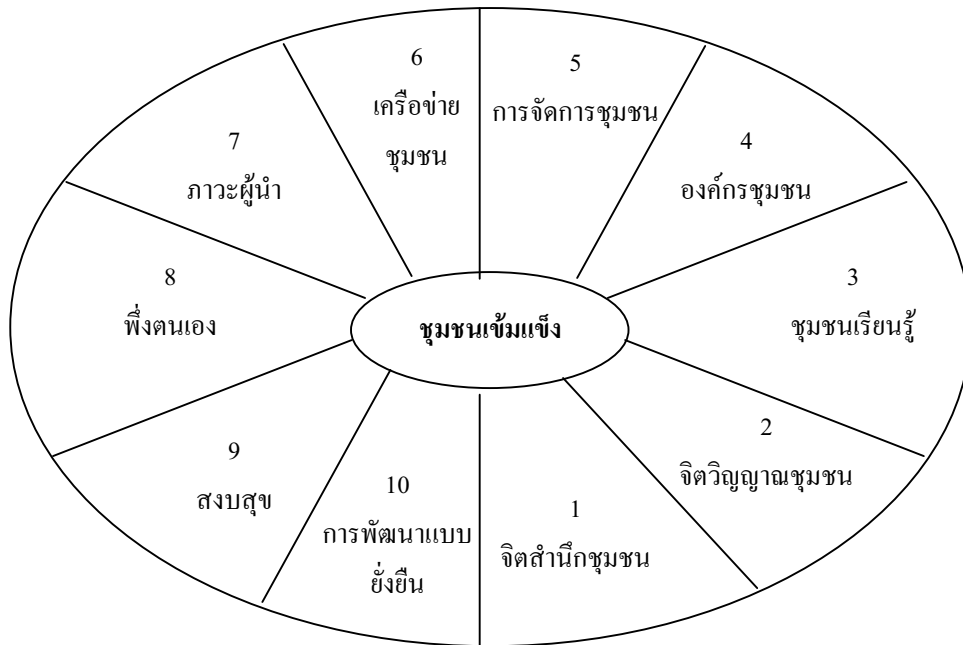
7. มีภาวะผู้นำชุมชน

8. เป็นชุมชนที่พึ่งตนเองได้ คือ สมาชิกและองค์กรต่าง ๆ ในชุมชนมีความเข้มแข็ง พอที่จะช่วยเหลือหรือพึ่งตนเองได้ ทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง สังคมและวัฒนธรรม ในยามปกติและประสบกับภาวะวิกฤตต่าง ๆ อันเป็นการพัฒนาแบบยั่งยืนที่พึงประสงค์

9. เป็นชุมชนสงบสุข เป็นชุมชนเข้มแข็ง เป็นผลสืบเนื่องมาจากการพัฒนาคนให้มีคุณภาพ คุณธรรม และมีความสุข เมื่อคนมารวมกันเป็นชุมชน และสร้างชุมชนให้เข้มแข็งได้ ก็ทำให้คนในชุมชนมีความสุข บรรลุเป้าหมายของการพัฒนาชุมชน

10. เป็นการพัฒนาแบบยั่งยืน ชุมชนเข้มแข็งมีลักษณะดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ทำให้ดำรงอยู่และดำรงต่อไปได้ โดยไม่ล่มสลาย อันเป็นการพัฒนาแบบยั่งยืนนั่นเอง

ชุมชนที่เข้มแข็ง จึงสามารถแก้ปัญหาได้ทุกด้าน ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรมแวดล้อม การเมือง และสุขภาพ เป้าหมายของการพัฒนาชุมชน อาจสรุปได้ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แนวคิดด้านบทบาทของชุมชนกับการศึกษา

ความเคลื่อนไหวในสังคมไทยตั้งแต่เริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2524 – 2529) ซึ่งเป็นแผนพัฒนาที่เป็นกลยุทธ์การมีส่วนร่วมและการพึ่งตนเองในการพัฒนา เป็นช่วงเวลาที่องค์กรเอกชนเริ่มมีบทบาทในการพัฒนาสังคมและนำเสนอความคิดใหม่ ๆ ที่ได้จากการสรุปประสบการณ์การทำงานในชุมชน จึงเกิดกระแสความคิดเรื่องวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งก่อตัวขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2524 และพัฒนามาเป็นกระแสภูมิปัญญาในปี พ.ศ. 2528 หลังจากนั้นชุมชน องค์กรชุมชน วัฒนธรรมชุมชน และภูมิปัญญาชาวบ้าน ก็ได้รับการยอมรับมากขึ้น เกิดเป็นความคิดและยุทธวิธีที่เป็นรูปธรรมชัดเจนขึ้น มีการนำเสนอแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน เกษตรกรรมยั่งยืน ธุรกิจชุมชน สวัสดิการชุมชน ป่าชุมชน การศึกษาในวิถีของชุมชน ประเด็นเหล่านี้ได้รับการยอมรับและกำหนดไว้ในแผน 8 จนกล่าวได้ว่า แผน 8 คือ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่ยอมรับการดำรงอยู่ บทบาทขององค์กรชุมชนและเครือข่ายในการพัฒนาสังคมไทย

การพัฒนาดังกล่าวมิได้เกิดขึ้นเฉพาะด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมเท่านั้น แต่รวมถึงด้านการศึกษาด้วย การศึกษาวิจัยในระยะหลังจึงให้ความสำคัญกับความรู้และประสบการณ์ระดับชุมชน เช่น ประเด็นภูมิปัญญาชาวบ้าน (สกศ, 2531) เครือข่ายการเรียนรู้ (สกศ, 2535) รูปแบบการมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการจัดการศึกษา (สกศ, 2539) เครือข่าย

ครูเพื่อการพัฒนาชีวิตและสังคม (สกศ, และหน่วยงานอื่น ๆ, 2540) โครงการนำร่องหลักสูตรภูมิปัญญาท้องถิ่น (สพช, 2537 – 2539) การวิจัยหลักสูตรภูมิปัญญา (กรมวิชาการ, 2538 – 2539) โครงการโรงเรียนชุมชน (สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2538 – ปัจจุบัน) เครือข่ายครูเพื่อเด็ก เพื่อชุมชน (สวช. และมูลนิธิหมู่บ้าน, 2534 – ปัจจุบัน) การศึกษาไทยในยุคโลกาภิวัตน์ (ธนาคารกสิกรไทย, 2538 – ปัจจุบัน)

วิชิต นันทสุวรรณ และ จำนงค์ แรกพินิจ (2541 : 1-4) ได้เสนอประเด็นบทบาทของชุมชนกับการศึกษาว่าตั้งอยู่บนพื้นฐานความเป็นจริงตามสถานการณ์ปัจจุบันที่ต้องคำนึงชุมชน การศึกษา เครือข่ายการเรียนรู้ และชุมชนยั่งยืน โดยได้จำแนกองค์ประกอบด้านต่าง ๆ ของชุมชน และได้ย้าแนวคิดว่าการศึกษาเป็นทั้งกระบวนการและเนื้อหาในการพัฒนาคนได้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมและการสร้างภูมิปัญญาให้แก่สังคมและระบบการศึกษาตามนโยบายแผนการศึกษาแห่งชาติ (พ.ศ. 2535) เป็นระบบที่ให้ผู้คนได้ศึกษาเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต เพื่อพัฒนาตนเองทั้งด้านปัญญา จิตใจ ร่างกาย และสังคมอย่างสมดุล ทั้งยังสามารถเสริมสร้างความเจริญก้าวหน้าให้แก่ประเทศได้ ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียนหรือการศึกษาตามอัธยาศัย

การศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเครือข่ายการเรียนรู้ในสังคมไทย วิชิต นันทสุวรรณ (2538) พบว่า กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนมีข้อค้นพบเกี่ยวกับเครือข่ายชาวบ้านที่เป็นรูปแบบความสัมพันธ์ของบุคคลหรือชุมชนเพื่อแก้ปัญหาเอาชนะข้อจำกัดของพัฒนาตนเองและ จำนงค์ แรกพินิจ (2539) พบว่า เครือข่ายของชาวบ้านและชุมชนที่มีอยู่ในสังคมไทย โดยทั่วไปเกิดขึ้นบนพื้นฐานของการพึ่งพาอาศัยและแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน เช่น แลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ ทรัพยากรธรรมชาติ ผลผลิต และเงินทุน

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2539) ซึ่งอยู่ในกลุ่มองค์กรรัฐและนักวิชาการได้ให้ความหมายของเครือข่ายการเรียนรู้ว่า คือ การที่ชาวบ้านรวมตัวกัน ขบคิดปัญหาร่วมกัน ร่วมพลังกันแก้ปัญหา หาผู้นำขึ้นมาแล้วรวมตัวกันเพื่อมีอำนาจต่อรอง มีการต่อสู้ทางความคิด มีการเรียนรู้จากภายนอก มีการไปมาหาสู่เรียนรู้ดูงาน จนกระทั่งเกิดกระบวนการแก้ปัญหาได้

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2535) มีความเห็นว่าเครือข่ายการเรียนรู้ หมายถึง การประสานแหล่งความรู้และข้อมูลข่าวสารการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และการปฏิบัติงานอย่างสอดคล้อง เชื่อมโยงกันทั้งระหว่างหน่วยงานที่รับผิดชอบกับการจัดการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบ และระหว่างหน่วยงานอื่น ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนในระดับต่าง ๆ ตลอดจนระบบการเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการ เพื่อสร้างแลกเปลี่ยนถ่ายทอด และกระจายความรู้อย่างต่อเนื่อง

ตลอดชีวิต ประทีป อินแสง (2539) ให้ความหมายของเครือข่ายการเรียนรู้ว่า หมายถึง ขอบเขตแห่งความสัมพันธ์ของกิจกรรมการเรียนรู้ที่มีลักษณะประสานติดต่อสัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างต่อเนื่อง ในกิจกรรมหนึ่งหรือหลายกิจกรรม ระหว่างคนกับคน และกลุ่มกับกลุ่ม

นอกจากนี้ วิจิต นันทสุวรรณ (2539) ยังได้กล่าวถึง กระบวนการของเครือข่ายที่ทำให้ความสำคัญกับเวทีชาวบ้านที่เป็นเรื่องเริ่มต้นของเครือข่ายและพัฒนาเป็นองค์กรเครือข่าย กิจกรรมระดับเครือข่ายเกิดขึ้นจากการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนความคิด และประสบการณ์ในประเด็นการจัดการ ซึ่งอาจเริ่มต้นจากความร่วมมือในวงเล็ก ๆ แล้วพัฒนาระบบการจัดการเฉพาะกิจกรรมที่ชัดเจน ขยายแวดวงความร่วมมือให้กว้างออกไป

วิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540) ได้สรุปผลของการเรียนรู้ที่ชาวบ้านและชุมชนเป็นผู้สร้างพบว่า การเรียนรู้ดังกล่าวเกิดจากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ปัญหา แสวงหาทางออกที่เหมาะสมด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น ประชุม สัมมนา ศึกษาดูงาน และการเรียนรู้ผ่านสื่อต่าง ๆ การสร้างสรรค์กิจกรรมที่เป็นผลมาจากการตัดสินใจของตนเองและชุมชน ประเมินผลกิจกรรมและนำผลที่ได้ไปปรับปรุงกระบวนการ ผลของกระบวนการเรียนรู้พิจารณาได้จากการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมด้านความรู้ ความคิด ความรู้สึก และกระบวนการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง

ความหมายของเครือข่ายการเรียนรู้ในสังคมไทย จึงเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ใหม่ที่มีบทบาท 2 ด้าน คือ ด้านการพัฒนาเป็นการร่วมมือกันของคนและองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม และด้านการเรียนรู้ซึ่งเป็นการเสริมสร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ประสบการณ์ และความรู้เป็นเครือข่ายในความหมายของสังคม มีการพัฒนาระบบสารสนเทศ โดยใช้เทคโนโลยีการสื่อสารเป็นเครื่องมือหลักในการจัดความสัมพันธ์และเชื่อมโยงคนกับองค์กรที่เกี่ยวข้อง ทั้งในด้านการเรียนรู้และการพัฒนา ซึ่งเป็นเครือข่ายในความหมายทางด้านเทคโนโลยี

เมื่อการศึกษาเป็นกระบวนการที่ทำให้มนุษย์สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตของคน การจัดการศึกษาโดยกระบวนการเครือข่ายจึงเป็นแนวทางใหม่ของการจัดการศึกษาที่มีลักษณะสำคัญ ซึ่งสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2538) สรุปไว้ดังนี้

1. เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตของทุกคน ทุกเพศ ทุกวัยในลักษณะที่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนต่าง ๆ
2. อาศัยองค์ความรู้เดิมหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นฐานในการพัฒนา โดยมีการประยุกต์ใช้วิทยาการสมัยใหม่ด้วยความเหมาะสม

3. เมืองคือชุมชนเป็นหน่วยของการจัดการศึกษา โดยสมาชิกในชุมชนมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เพื่อแก้ปัญหาของคนในชุมชนร่วมกัน

การจัดการศึกษาในลักษณะเครือข่ายการเรียนรู้ จึงเป็นหัวใจสำคัญในการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน เนื่องจากกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และแก้ปัญหาร่วมกัน ทำให้คนในชุมชนได้มีโอกาสคิด วิเคราะห์หาสาเหตุ และหาแนวทางแก้ไขทดลองปฏิบัติและสรุปบทเรียนร่วมกัน กระบวนการดังกล่าวเมื่อนำมาใช้ในชีวิตจริงของคนในชุมชน จะช่วยให้คนเหล่านี้เรียนรู้และพัฒนาความสามารถในการคิดวิเคราะห์ได้อย่างรวดเร็ว เพราะเป็นการเรียนรู้จากปัญหาจริง ซึ่งจะช่วยให้ชุมชนสามารถยกระดับการเรียนรู้ในการจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ได้

แนวทางการพัฒนาเพื่อความยั่งยืนของชุมชน หรือชุมชนยั่งยืน (Sustainable Community) นอกจากวิธีการดังกล่าวมาแล้วข้างต้น วิจิต นันทสุวรรณ และ จำนงค์ แรกพินิจ (2541 : 8 - 10) ได้กล่าวถึงระบบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน 10 ระบบ ระบบเหล่านี้สัมพันธ์กันอย่างเป็นกระบวนการ เช่น ระบบคุณค่าที่ปรากฏอยู่ในกฎระเบียบ ในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ และในกระบวนการถ่ายทอดการเรียนรู้ของชุมชน ระบบการเรียนรู้ซึ่งเป็นแกนกลางของกิจกรรมทุก ระบบ โดยมี “ภูมิปัญญา” เป็นแกนกลาง เชื่อมร้อยความรู้ทุกส่วนเข้าด้วยกันเป็นองค์ความรู้ใหม่ของชุมชน ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ที่คำนึงถึงวงจรความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ ระบบทุนชุมชนที่ก่อตัวมาจากปัญหาหนี้สิน ทำให้เกิดการระดมทุน การบริหารจัดการมีเป้าหมายเพื่อสนองปัจจัยพื้นฐานของสมาชิกในชุมชน ธุรกิจชุมชน หรือการตลาดที่ชุมชนต้องการ ระบบอุตสาหกรรมชุมชนเป็นระบบคู่กับระบบธุรกิจ อาจผลิตผลิตภัณฑ์จากทรัพยากรในท้องถิ่นหรือวัตถุดิบจากภายนอกมาผลิต เพื่อตอบสนองการบริโภคและการใช้สอยในชุมชน ระบบสิ่งแวดล้อมที่ครอบคลุมสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อวิถีชีวิต ระบบสวัสดิการชุมชนที่เป็นการสร้างหลักประกัน ความมั่นคงในชีวิตร่วมกัน ระบบการรักษาสุขภาพชุมชน ที่ตั้งอยู่ในพื้นฐานความรู้ด้านการแพทย์แผนไทย และระบบการจัดการของชุมชน เพื่อให้ชุมชนอยู่ในทิศทางเดียวกัน

ชุมชนหนึ่ง ๆ อาจไม่สามารถพัฒนาได้ทั้งหมด 10 ระบบ แต่ชุมชนสามารถสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างชุมชน เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนด้วยกันขึ้นมามากแทนได้

ในช่วง 100 ปีที่ผ่านมา ได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า การศึกษากระแสหลักไม่สามารถตอบสนองความต้องการและไม่สามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ทั้งในชุมชนเมืองและในชุมชนโดยเฉพาะในชนบท ปัญหาต่าง ๆ ยิ่งโหมทวีลงไปมากขึ้น และซับซ้อนจนกลายเป็นลูกโซ่ของปัญหาที่ยากจะเยียวยา

เรื่องบทบาทและรูปแบบในการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาตนเอง ที่เป็นการจัดการศึกษาที่เกิดจากศักยภาพของชุมชน เพื่อพัฒนาชุมชนให้เต็มศักยภาพ อันจะนำไปสู่การแก้ปัญหาและลดข้อจำกัดภายในชุมชน การศึกษาที่ชุมชนจัดขึ้นจึงควรมุ่งให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตและตอบสนองความต้องการของผู้ที่อยู่ในบริบททางวัฒนธรรมสังคมเดียวกัน โดยยึดหลักให้ผู้เรียนได้เรียนในที่มีความรู้ การเรียนรู้จึงไม่ถูกจำกัดด้วยเวลา สถานที่ เพศ และวัย เป็นการเปิดโอกาสให้คนได้เรียนรู้ตามอัธยาศัยอย่างแท้จริง เป็นรูปแบบการจัดการศึกษาในวิถีชุมชน

วิจิต นันทสุวรรณ และ จำนงค์ แรกพินิจ (2541 : 22) ได้เสนอแนวคิดที่ได้จากประสบการณ์ในการศึกษาชุมชนไว้อย่างละเอียด สรุปได้ดังนี้

การสร้างกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนต้องอาศัยองค์ประกอบ 3 อย่าง ที่อยู่ในชุมชน ได้แก่ คน ความรู้ และทรัพยากร ส่วนวิธีการหรือกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนมี 4 ขั้นตอน คือ วิเคราะห์ – สังเคราะห์ศักยภาพและปัญหาของชุมชน แสวงหาทางออก สร้างกิจกรรมและประเมินผลกิจกรรม

เสรี พงศ์พิศ (2536 : 469 – 470) ได้กล่าวถึงเครือข่ายการเรียนรู้อีกรูปแบบหนึ่งของการจัดการศึกษาของชุมชน ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่ช่วยให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้น และรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงภายนอก ซึ่งต้องอาศัยความรู้และบทบาทที่หลากหลายจากองค์กรอื่นเข้ามาประยุกต์ใช้ทำให้การไปมาหาสู่ระหว่างชุมชน หรือองค์กรชุมชนเป็นสิ่งจำเป็นและกลายมาเป็นพื้นฐานเครือข่ายการเรียนรู้ ดังนั้นเครือข่ายการเรียนรู้ในความหมายนี้ จึงหมายถึงการร่วมมือกันในกิจกรรม 4 อย่าง คือ การแบ่งปันความรู้และประสบการณ์ การแบ่งปันทรัพยากร การแลกเปลี่ยนผลผลิต และการช่วยเหลือกันทางการเงิน

ประเด็นสำคัญอย่างยิ่งก็คือ บทบาทของชุมชนในการจัดการศึกษา โดยมีส่วนร่วมกับโรงเรียน วิจิต นันทสุวรรณ และ จำนงค์ แรกพินิจ (2540 : 28-29) ได้จำแนกบทบาทและรูปแบบที่สำคัญ สรุปได้ดังนี้คือ บทบาทของผู้สอนที่ผ่านผู้นำ ผู้รู้ และผู้ทรงภูมิปัญญา บทบาทในการบริหารและจัดการโรงเรียนในรูปคณะกรรมการโรงเรียน หรือคณะทำงานอื่น ๆ ตามความจำเป็น บทบาทของชุมชนและรูปแบบการเชื่อมประสานระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ทั้งจากชุมชนสู่โรงเรียน และจากโรงเรียนสู่ชุมชน เป็นการเรียนรู้สองแบบ ภายใต้กระบวนการเดียวกัน คือ การเรียนรู้ที่เด็กและเยาวชนได้เรียนรู้จากวิถีชีวิตของพ่อแม่และชาวบ้านในชุมชน และการเรียนรู้ในโรงเรียนที่เน้นให้เด็กนำประสบการณ์จากชุมชนกลับมาแลกเปลี่ยนจัดในห้องเรียน ซึ่งอยู่ภายใต้การดูแลและชี้แนะของครู แสดงให้เห็นถึงกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาการด้านการศึกษาของชุมชนที่เกิดขึ้นตลอดเวลา จนได้รูปแบบการศึกษาที่เหมาะสมกับตนเอง

เรื่องสำคัญยิ่งอีกเรื่อง คือ เรื่อง “หลักสูตร” วิจิต นันทสุวรรณ และจำนงค์ แรกพิณิจ (2541 : 35) ได้เสนอพัฒนาการสำคัญของหลักสูตรที่ชุมชนมีบทบาท แบ่งออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

1. ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนหลักสูตร การเสนอแนะวิชาการเรียนและโปรแกรมการศึกษา จัดทำโปรแกรมส่งเสริมและสนับสนุนการเรียนรู้ ตลอดจนถึงการประเมินผล การเรียน การงานพื้นฐานอาชีพต่าง ๆ ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความชำนาญพิเศษในท้องถิ่นได้รับบารมี แต่งตั้งให้เป็นกรรมการประเมินผลการเรียนรู้ร่วมกับครู

2. การกำหนดแนวทางของหลักสูตรที่สัมพันธ์สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง และวิถีชีวิตของสมาชิกในชุมชน เช่น เป็นหลักสูตรที่เน้นผู้เรียนเป็นหลัก เน้นการนำไปใช้จริงและการพัฒนาองค์รวมของผู้เรียน และหลักสูตรต้องเป็นประโยชน์ต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน สอดคล้อง กับสภาพและความต้องการของชุมชน

3. เน้นการใช้กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ในชั้นเรียน โดยทดลองใช้หลักสูตร ทำการประเมินผลอย่างต่อเนื่องและปรับแต่งหลักสูตรเพื่อให้เหมาะสมกับผู้เรียน แล้วนำเสนอความเห็นต่อคณะกรรมการบริหารโรงเรียน

ดังนั้น บทบาทของชุมชนในการจัดการศึกษาในทางยุทธศาสตร์ สามารถแยกแยะได้ 2 ลักษณะ คือ การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาที่มีบทบาทผ่านรูปการจัดการหรือองค์กรที่มีกฎหมายรองรับ และการมีบทบาทในเชิงกระบวนการ คือ เข้าไปเกี่ยวข้องกับในระดับต่าง ๆ ตามยุทธวิธีในการจัดการศึกษา และอีกด้านหนึ่งก็คือ ชุมชนมีอิสระในการจัดการศึกษาเรียนรู้โดยรัฐให้การสนับสนุน

อุทัย ดุลยเกษม และ อรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540) กล่าวถึงชุมชนเข้มแข็งว่า สมาชิกชุมชนมีความผาสุกหรือมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ มีศักยภาพในการพึ่งพาตนเองสูง มีทุนแรงงานและทรัพยากรเพื่อใช้ในการยังชีพ มีการพึ่งพาภายนอกอยู่ในลักษณะของการมีอำนาจในการจัดการ รู้จักเลือกและตัดสินใจ มีความสามารถสืบสานวัฒนธรรมและวิถีชีวิต มีการพึ่งพาอาศัยกัน คนในชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งที่เป็นงานส่วนตัวและส่วนรวมในการอาชีพ วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม การแก้ปัญหาชุมชนร่วมกัน มีความสามัคคีรักใคร่ เอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน และสามารถธำรงรักษาความอุดมสมบูรณ์ของสภาพแวดล้อมไว้ได้ และที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือชุมชนจะต้องมีการพัฒนาศักยภาพของตนอย่างต่อเนื่องโดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน สร้างภูมิปัญญาในด้านต่าง ๆ เมื่อชุมชนมีความรู้ก็สามารถพัฒนาตนเองและชุมชนของตนเอง ตลอดจนสามารถถ่ายทอดความรู้นั้นต่อไปได้ ศูนย์วิจัยนโยบายการศึกษา (2540) ระบุว่า ความเข้มแข็งของชุมชนเป็นผลมาจาก **สภาวะพื้นฐาน** ได้แก่ วิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม ภูมิ

ปัญญา ภาวะผู้นำ รูปแบบการทำมาหากิน ทรัพยากร สภาพสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมการปกครองตนเอง เป็นต้น รวมทั้ง **กระบวนการทางสังคมในชุมชนนั้น** ๆ ได้แก่ การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชน การเรียนรู้ร่วมกัน การแก้ปัญหาร่วมกันในชุมชน ลักษณะสัมพันธ์ภาพระหว่างกลุ่มคนฝ่ายต่าง ๆ ในชุมชน กลไกที่เอื้อให้เกิดปฏิสัมพันธ์และการติดต่อสื่อสารที่ต่อเนื่อง สภาพะพื้นฐานและกระบวนการทางสังคมในชุมชนจะมีปฏิสัมพันธ์กันและหล่อหลอมกันเกิดเป็นพลังชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การมีการออมทุนร่วมกัน การมีสภาพครอบครัวที่อบอุ่น การมีสภาพแวดล้อมในชุมชนสมบูรณ์ยั่งยืน การมีการศึกษาที่เหมาะสมกับท้องถิ่นในรูปแบบหลักสูตรท้องถิ่น เป็นต้น พลังชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ จะเป็นตัวบ่งชี้ความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งสามารถที่จะเผชิญกับแรงปะทะที่มาจากภายนอกชุมชนได้ เมื่อชุมชนมีความเข้มแข็ง ชุมชนก็สามารถที่จะใช้ความเข้มแข็งต้านแรงปะทะต่าง ๆ ได้ โดยการใช้การวินิจฉัยวิเคราะห์พิจารณาไตร่ตรองเลือกวิถีชีวิตและวิถีการพัฒนาที่เหมาะสมกับตนเองได้

ชุตติมา เวทการ และคณะ (2543) กล่าวถึงบทบาทของโรงเรียนในการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนว่า โรงเรียนเป็นสถาบันที่ทำหน้าที่หลอมรวมและมีปฏิสัมพันธ์กันทั้งสภาพะพื้นฐานของชุมชน กระบวนการชุมชนและพลังชุมชนไว้ในรูปแบบต่าง ๆ และสามารถที่จะแสดงพลังเสริมให้ชุมชนในวิถีทางต่าง ๆ ที่เหมาะสม ดังนั้นแนวความคิดในการศึกษาบทบาทของโรงเรียนในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน สรุปได้ดังนี้

1. **สภาพะพื้นฐานของชุมชน** สภาพะพื้นฐานของโรงเรียนในเชิงสัมพันธ์กับชุมชน ควรมีการศึกษาควบคู่กันไป เช่น

- วิสัยทัศน์และขีดความสามารถของบุคลากรโรงเรียน โดยเฉพาะด้านการทำงานร่วมกับชุมชน
- ภาวะผู้นำของโรงเรียน ขีดความสามารถของผู้บริหารในการริเริ่มรักษาสัมพันธ์ภาพที่ดีและการทำงานร่วมกับชุมชน
- ทรัพยากรของโรงเรียน สภาพทางกายภาพทั่วไป และศักยภาพในการใช้ทรัพยากรเหล่านั้น เพื่อประโยชน์ใช้สอยของชุมชน
- ประวัติความเป็นมาของโรงเรียนในเชิงสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน หลักฐานแสดงความสัมพันธ์ที่เคยมีมาระหว่างผู้บริหารและบุคลากรในโรงเรียนกับชุมชน

2. การศึกษากระบวนการชุมชนและกระบวนการโรงเรียน – ชุมชน บนฐานความเข้าใจเกี่ยวกับสถานะพื้นฐานของโรงเรียนและชุมชน ซึ่งหมายถึงกิจกรรมในรูปแบบต่าง ๆ ที่เน้นลักษณะการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน อาทิ

- การนำชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานของโรงเรียน เช่น การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ โดยนำเอาผู้รู้ในชุมชนมาช่วยสอน การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น หรือการระดมทรัพยากรท้องถิ่นมาสนับสนุนการจัดการเรียนการสอน เป็นต้น
- การที่โรงเรียนเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการพบปะ แลกเปลี่ยน การเรียนรู้ และแสวงหาความรู้ของคนในชุมชน
- การมีกิจกรรมส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

3. พลังโรงเรียนที่ช่วยเสริมพลังชุมชน ที่ออกมาในรูปกิจกรรมต่าง ๆ จะเป็นพลังที่เข้าไปเสริมการสืบสานวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของท้องถิ่น การสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ความยั่งยืนของสภาพแวดล้อม ฯลฯ ซึ่งเป็นตัวบ่งชี้ถึงความเข้มแข็งของชุมชน เช่น การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นของโรงเรียนที่สอดคล้องกับความต้องการของโรงเรียนและชุมชน การริเริ่มโครงการที่สอดคล้องกับความต้องการของโรงเรียนและชุมชน การริเริ่มโครงการพัฒนาอาชีพของนักเรียนและผู้ปกครองร่วมกับชุมชน การริเริ่มกลุ่มออมทรัพย์ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นต้น

อุทัย ดุลยเกษม และ อรศรี งามวิทย์พงศ์ (2540) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน การทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนมีปัจจัยและเงื่อนไขที่จะทำให้โรงเรียนสามารถทำหน้าที่หรือแสดงบทบาทได้ ดังนี้

1. บุคลากรในชุมชนจะต้องมีวิสัยทัศน์ในเรื่องการศึกษาของชุมชนร่วมกัน ซึ่งเกิดจากการร่วมกันคิด ร่วมกันวางแผนและทำงานร่วมกันของชุมชนและโรงเรียน จึงควรแสวงหากระบวนการสร้างวิสัยทัศน์และผู้ที่เกี่ยวข้องร่วมกัน

2. การมีส่วนร่วมและสนับสนุนจากภาคีอื่น ๆ เช่น ครอบครัว สถาบันศาสนา กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มอาชีพ องค์การบริหารส่วนตำบล องค์การพัฒนาเอกชน นักวิชาการ ชุมชนอื่นซึ่งเกี่ยวข้องกับการแสวงหาความรู้ ความคิด กำลังใจ ประสพการณ์ บทเรียน งบประมาณ เพื่อเป็นแนวทางให้เกิดความร่วมมือและพัฒนาไปสู่การผลักดันให้การศึกษาทำหน้าที่สร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน

3. โครงสร้างของการจัดการศึกษาตามแนวราบ ได้แก่ การเปิดโอกาสให้ท้องถิ่นชุมชนได้มีอำนาจในการบริหารมากขึ้น และมีการจัดโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับภาคีอื่น

เช่น ครอบครัว ชุมชน วัด อบต. เปลี่ยนจากโรงเรียนเป็นศูนย์กลางมาเป็นแนวราบ มีลักษณะความเสมอภาคมากขึ้นและเปิดโอกาสให้ภาคีอื่นได้เข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น มีการกระจายความรู้ให้หลากหลายโดยไม่ผูกขาดกับโรงเรียน การศึกษาจึงเป็นเรื่องของชุมชนที่จะต้องร่วมกันรับผิดชอบและช่วยกันแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกัน

4. นโยบายการจัดการศึกษาของรัฐ จะต้องปรับปรุงในเรื่องเป้าหมายที่มาจากรัฐฝ่ายเดียวมาสู่ความต้องการของผู้เรียนและชุมชน กระจายการศึกษาจากโรงเรียนไปสู่แหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย ส่วนในด้านการปรับปรุงระบบบริหารจัดการโรงเรียนให้เปลี่ยนจากระบบแนวตั้งมาเป็นแนวราบมากขึ้น เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างจริงจังของภาคีอื่นและให้ความสำคัญในการพัฒนาระบบโรงเรียน การพัฒนาครู ให้มุ่งที่การศึกษาเพื่อพัฒนาผู้เรียนและชุมชน มีการปรับปรุงหลักสูตร กระบวนการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับการพัฒนาวิถีชีวิตของบุคคลและชุมชนและเอื้อให้เกิดการถ่ายทอดสติปัญญาอย่างต่อเนื่องของชุมชน

5. ชุมชนมีเงื่อนไขพื้นฐานในการพัฒนา เช่น มีทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรบุคคล ผลผลิต รายได้ มีปัจจัยแห่งความเข้มแข็งบางส่วนเหลืออยู่ เช่น กลุ่มผู้นำตามธรรมชาติ ความสัมพันธ์ทางสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่จะพัฒนาได้ หากชุมชนมีปัจจัยเหล่านี้อยู่ก็ทำให้โรงเรียนหรือภาคีอื่น ๆ เข้าร่วมในการพัฒนาชุมชนในด้านต่าง ๆ ได้ และช่วยให้เกิดกิจกรรมที่จะพัฒนาความเข้มแข็งได้ง่ายขึ้น

กระบวนการเกิดความร่วมมือและทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนและชุมชนจะเกิดขึ้นได้ ต้องอาศัย “เงื่อนไขที่จำเป็น” นอกเหนือจาก “ปัจจัยพอเพียง” ดังที่กล่าวไปแล้ว ซึ่งความยั่งยืนของการพัฒนานั้น เงื่อนไขทั้งสองจะต้องอยู่ในลักษณะสมดุล เงื่อนไขจำเป็นที่จะทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนมี 3 ประการ คือ

1. บุคลากรที่เกี่ยวข้องเห็นคุณค่าและความสำคัญของการเรียนรู้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาความรู้และจิตสำนึก การเรียนรู้จะต้องมีการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างบุคคล มองเห็นประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับตนเองและชุมชน จึงจะทำให้เกิดการร่วมมือกันขึ้น การเรียนรู้ไม่ได้มุ่งที่ความสำเร็จของงานเพียงอย่างเดียว แต่เป็นการให้ความสำคัญในเรื่องการเรียนรู้แก่ทุกฝ่ายที่จะสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาความรู้และจิตสำนึกของชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีความผูกพัน มีทัศนคติและวิสัยทัศน์ร่วมกัน ที่จะเสริมความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน

2. บุคลากรมีทัศนคติที่เคารพและเชื่อมั่นในศักยภาพของกันและกัน เกิดความร่วมมือกันอย่างเสมอภาค ปราศจากการครอบงำ ช่วยส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพและเป็นการสร้างสัมพันธภาพให้เกิดขึ้นภายในชุมชน

3. บุคลากรให้การยอมรับความแตกต่างระหว่างบุคคล มีความคิดเห็นที่ยืดหยุ่น สามารถยอมรับความคิดเห็นที่ไม่ตรงกันและสามารถลดความขัดแย้งหรือความรุนแรงต่าง ๆ ได้ ก็เป็นผลให้การทำงานร่วมกันนั้นดำเนินไปได้อย่างราบรื่น

กระบวนการเกิดและการดำเนินความร่วมมือระหว่างโรงเรียนและชุมชนมีลำดับขั้นดังต่อไปนี้

1. การแสวงหาระบบหรือกลไกที่จะสร้างหรือพัฒนาบุคลากรให้มีทัศนคติหรือวิถีทัศน์ที่เอื้อต่อการเกิดความร่วมมือและการทำงานร่วมกัน

2. เมื่อผ่านการปรึกษาและมองปัญหาร่วมกันแล้ว จึงค่อยขยายไปสู่การร่วมกันคิดวิเคราะห์ กำหนดแนวทางแก้ปัญหาและวางแผนกิจกรรมการพัฒนาต่าง ๆ ที่จะแก้ปัญหาที่ประสบอยู่และพัฒนาทัศนคติ ความสามารถและสติปัญญาของบุคคล

3. จัดกระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติและจัดการตามกิจกรรมที่กำหนด โดยการสรุปและประเมินผลการดำเนินการกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ เพื่อนำมาพัฒนากิจกรรมและการเรียนรู้ใหม่อย่างต่อเนื่อง

4. แสวงหาแนวทางของการขยายความคิด กิจกรรม การเรียนรู้ไปสู่ประชาชนในชุมชนและภาคีต่าง ๆ เพื่อขยายการมีส่วนร่วมให้ทั่วถึงและผลักดันให้เกิดโครงสร้างของกิจกรรมแบบแนวราบอย่างต่อเนื่องในชุมชน

5. สำรวจหารูปแบบและระบบของการร่วมมือและสัมพันธ์กับภาคีอื่น ๆ ภายนอกชุมชน ที่จะพัฒนาศักยภาพของท้องถิ่น เพื่อความเข้มแข็งของบุคคล โรงเรียนและชุมชนโดยมุ่งให้เกิดการพัฒนาอย่างบูรณาการ

ลีลาภรณ์ นาครวรรณ (2539) แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ไว้ดังนี้

1. เป็นลักษณะการเรียนรู้ร่วมกัน การเรียนที่เกิดจากกระบวนการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ปัญหา เสนอทางเลือกการแก้ปัญหาและตัดสินใจร่วมกัน

2. เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง ผ่านกระบวนการคิด – ทำ ทบทวนวิเคราะห์และช่วยทำให้กลุ่มได้เรียนรู้การแก้ปัญหาต่าง ๆ ตามสถานการณ์ที่แตกต่างกันไป

3. เป็นการเรียนรู้จากปัญหาในชีวิตจริง ที่ได้พยายามแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน

4. เป็นการเรียนรู้และทำงานร่วมกันเป็นเครือข่ายที่สัมพันธ์กับแนวราบเป็นความสัมพันธ์ของกลุ่มที่มีวัตถุประสงค์ที่จะเรียนรู้และทำงานร่วมกัน

การเรียนรู้ของชุมชนจะต้องมีพลังและความสมดุลระหว่างองค์ประกอบ 3 ประการ คือ **ภูมิปัญญาและธรรมะ การเรียนรู้ และการจัดการ** จึงจะแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ ภูมิปัญญาและธรรมะจะต้องเป็นสิ่งที่อยู่ในตัวผู้นำและสมาชิกของชุมชน ภูมิปัญญาเป็นองค์ความรู้ที่สัมพันธ์กับการดำรงชีวิตร่วมกันของชุมชน มีสาระทางด้านธรรมะอยู่ในตัว ซึ่งนำไปสู่การดำรงชีวิตอย่างเป็นสุข ส่วนการเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการศึกษาเรียนรู้ของคนในชุมชน ซึ่งได้แก่เรื่องของการคิดวิเคราะห์ การตั้งคำถามและการหาคำตอบเกี่ยวกับปัญหา สาเหตุและแนวทางแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ดังนั้นการพัฒนาการเรียนรู้ของชุมชนจึงหมายถึงกระบวนการที่ชุมชนร่วมกันคิด วิเคราะห์ ปัญหา สาเหตุ หาทางเลือกของการแก้ปัญหา ตัดสินใจเลือกทางแก้ปัญหาและสรุปผลเพื่อยกระดับความสามารถในการแก้ปัญหาให้สูงขึ้น นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับการจัดการซึ่งเป็นเรื่องของกลไกการทำงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ ชุมชนจะเข้มแข็งได้จะต้องมีการจัดการซึ่งเป็นการกระจายบทบาทภาระหน้าที่ ความรับผิดชอบในด้านต่าง ๆ ให้สมาชิกมีการกำหนดสิทธิ กติกา และวินัยในการอยู่ร่วมกันเป็นองค์กร

การส่งเสริมและการพัฒนาการเรียนรู้ต้องอาศัยจุดอ่อนจุดแข็งของหลายฝ่าย ได้แก่ สถาบันการศึกษาภายในชุมชน ได้แก่ วัดและโรงเรียน ที่มีความใกล้ชิดกับชุมชน และชุมชนให้การยอมรับ เป็นสถานที่ที่จะช่วยกระตุ้นให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และแก้ปัญหาร่วมกัน ส่วนสถาบันที่อยู่นอกชุมชนมีความสามารถที่จะเชื่อมระหว่างภูมิปัญญาดั้งเดิมกับความรู้สมัยใหม่ โดยผ่านกิจกรรมการเรียนการสอน การวิจัย การให้บริการชุมชนและการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม นอกจากนี้หน่วยงานของรัฐ ซึ่งมีจุดเด่นในด้านทรัพยากรและความชอบธรรม ควรมีบทบาทในการสนับสนุนกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน ส่วนการกระตุ้นกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาในชุมชน การเชื่อมโยงเครือข่ายและการประสานความร่วมมือระหว่างชุมชนกับฝ่ายต่าง ๆ นั้น องค์กรพัฒนาเอกชนมีความคล่องตัวในการดำเนินการ และถ้าเป็นเรื่องของความรู้และการจัดการทางธุรกิจ จะต้องอาศัยการสนับสนุนขององค์กรธุรกิจเอกชน และองค์กรชุมชนจะต้องมีผู้นำที่สามารถในการดำเนินการพัฒนาชุมชนของตน ทำให้เกิดความสามัคคี มีธรรมะและมีกิจกรรมการเรียนรู้ร่วมกันและมีการจัดการอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นกระบวนการที่เคลื่อนไหวไม่หยุดนิ่ง การเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาต่าง ๆ ตามเหตุปัจจัยในเวลาใดเวลาหนึ่งนั้น จะต้องมีการบริหารจัดการเครือข่ายที่ดี จึงจะรักษากระบวนการเรียนรู้ร่วมกันที่เข้มแข็งและเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2541) ได้เสนอผลการศึกษา และแนวคิดเกี่ยวกับการจัดศึกษาตามวิถีชีวิตชุมชน และได้แนวทางในการส่งเสริมและพัฒนา ดังนี้

1. หลักการจัดการศึกษาในวิถีชุมชนเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมพื้นบ้าน หรือภูมิปัญญาชาวบ้านสืบทอดจากอดีตสู่ปัจจุบัน รูปแบบการจัดการศึกษามีรูปแบบแตกต่างกันไปตามยุคสมัย แต่ปรัชญาในการจัดการศึกษายังคงยึดหลักการเดิม คือ การเชื่อมโยงการศึกษาเข้ากับวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญ คือ การถ่ายทอดวัฒนธรรมเป็นมิติสำคัญของการศึกษาในวิถีชีวิตชุมชน การศึกษาชุมชนเป็นพลังขับเคลื่อนทางวัฒนธรรม การศึกษาในวิถีชุมชนเป็นฐานแห่งการศึกษาตามอรรถาธิบาย

2. การประยุกต์การศึกษาในวิถีชีวิตชุมชนในปัจจุบัน สามารถนำไปประยุกต์และขยายผลในการพัฒนาศักยภาพของบุคคลและชุมชนได้ โดยมีประเด็นการพิจารณาดังนี้ คือ การจัดการศึกษาในวิถีชุมชนเชิงสถาบันการศึกษา การจัดการศึกษาในวิถีชุมชนเชิงวงจรชีวิต การศึกษาในชีวิตชุมชนเชิงห้วงชีวิต

3. การศึกษาในวิถีชีวิตชุมชนเชิงบริบทสังคม เป็นการศึกษาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของอิทธิพลของสภาพแวดล้อมทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง สิ่งแวดล้อมทางจิตใจและธรรมชาติของแต่ละท้องถิ่น

4. ในการจัดการหลักสูตรการศึกษาในวิถีชุมชน จะต้องคำนึงถึงองค์ประกอบในด้านวัฒนธรรม ค่านิยมของสังคม ซึ่งได้แก่ ประเพณีและความเชื่อ องค์ประกอบด้านวงจรชีวิต ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านแบบอย่างทางอุดมการณ์ของชายและหญิง และด้านเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

สรุปคือการศึกษาของชุมชนจะต้องไม่ทำให้เกิดการแตกแยกขึ้นในวิถีชีวิตชุมชนในท้องถิ่น เปิดโอกาสให้ทุกคนได้เรียนรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตของตนและการเรียนรู้โดยการมีส่วนร่วมในการศึกษา ทั้งในระบบและนอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยอย่างผสมกลมกลืน

ปาริฉัตร วลัยเสถียร และคณะ (2543) ได้ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมและการเรียนรู้เป็นหัวใจสำคัญในการเสริมสร้างพลังอำนาจให้แก่ชุมชน ซึ่งก็หมายถึงการสร้างให้ชุมชนมีพลังที่จะดำเนินการสิ่งใดสิ่งหนึ่งด้วยการตัดสินใจด้วยตนเอง โดยต้องให้มีส่วนร่วมทั้งกระบวนการและเป้าหมายในการทำงาน ตั้งแต่การวิเคราะห์ตนเอง การวางแผน การลงมือปฏิบัติงาน และการติดตามผลงาน วิธีการและเทคนิคในการเสริมสร้างการมีการเรียนรู้ของชุมชน ได้แก่

1. การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมโดยการปฏิบัติจริง ได้แก่ การศึกษาวิเคราะห์ชุมชน การกำหนดปัญหา การแสวงหาทางเลือก การวางแผน การปฏิบัติการควบคุมและประเมินผล นอกจากนี้ยังมีการจัดการเรียนรู้โดยการสาธิตและการทดลองภายใต้เงื่อนไขเดียวกับที่ชุมชนมีอยู่

2. การเรียนรู้จากประสบการณ์ของผู้อื่น โดยการศึกษาดูงานอย่างมีจุดมุ่งหมายที่ชัดเจน มีการวิเคราะห์ การแลกเปลี่ยนความรู้ การสรุปบทเรียน โดยต้องมีการเตรียมตัวทั้งสองฝ่าย คือทั้งผู้ไปศึกษาดูงานและผู้ให้การศึกษาดูงาน

3. การเรียนรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการเรียนรู้จากปราชญ์ชาวบ้านหรือสถาบันชุมชน แล้วนำมาผสมผสานกับองค์ความรู้ใหม่ ให้เหมาะสมกับสภาพเงื่อนไขของท้องถิ่น

4. การเรียนรู้จากสถานการณ์จำลองหรือตัวอย่าง เช่น กรณีปัญหา การแสดงบทบาทสมมติ การแสดงละคร เกม นิทาน เป็นต้น

5. การเรียนรู้จากการถ่ายทอด เป็นการเรียนรู้จากการถ่ายทอดเนื้อหาโดยตรง เช่น การให้ข้อมูลข่าวสาร การบอกเล่า การบรรยาย การอภิปราย นิทรรศการ และสื่อต่าง ๆ เทคนิคการเรียนรู้ที่ดี ควรเป็นเทคนิคผสมผสาน และต้องคำนึงหลักการที่สำคัญ คือ การเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการดำรงชีวิต การเรียนรู้ที่ผู้เรียนมีส่วนร่วมและเรียนรู้ซึ่งกันและกัน การเรียนรู้ที่ให้คุณค่าแก่ภูมิปัญญาท้องถิ่น คุณลักษณะของกลุ่มเป้าหมาย เช่น เพศ วัย อาชีพ พื้นฐานการศึกษา และประสบการณ์

ดังนั้น การเลือกรูปแบบและเทคนิคการส่งเสริมการเรียนรู้ ควรคำนึงถึงมิติต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กลุ่มเป้าหมาย เนื้อหาการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับความต้องการ ความสัมพันธ์กับชีวิตวัฒนธรรม คุณค่าความรู้เดิม การสร้างความรู้ใหม่ ตลอดจนความเหมาะสมของสื่อต่าง ๆ ด้วย

นเรศ สงเคราะห์สุข (2541 : 13-14) ได้สรุปประสบการณ์ในการทำงานของโครงการพัฒนาที่สูงที่ถือว่าเป็นยุทธศาสตร์ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ดังนี้

1. การจัดกระบวนการเรียนรู้ (Learning Process) การจัดการเรียนรู้ที่เหมาะสมสามารถทำได้หลายวิธี ได้แก่ การจัดเวทีวิเคราะห์สถานการณ์ของหมู่บ้าน เพื่อทำความเข้าใจและเรียนรู้ร่วมกันในประเด็นต่าง ๆ การจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ภายในชุมชนและระหว่างชุมชน การจัดนิทรรศการดูงาน และการเชิญผู้มีประสบการณ์มาให้ข้อคิดเห็นและแลกเปลี่ยนแนวคิด การจัดฝึกอบรมเพื่อพัฒนาทักษะเฉพาะด้านต่าง ๆ การลงมือปฏิบัติจริง การถอดประสบการณ์ และสรุปบทเรียนจะนำไปสู่กระบวนการปรับปรุงการทำงานที่เหมาะสมยิ่งขึ้น

2. การพัฒนาผู้นำและเครือข่าย เพื่อให้ผู้นำเกิดความมั่นใจในความรู้หรือความสามารถที่มีอยู่ จะช่วยให้ผู้นำสามารถริเริ่มกิจกรรม การแก้ไขปัญหา หรือกิจกรรมพัฒนาได้โดยการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ระหว่างผู้นำ ทั้งภายในชุมชนเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่กว้างและ

ชัดเจนขึ้น สนับสนุนให้เกิดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง และการสนับสนุนข้อมูลข่าวสารที่จำเป็นอย่างต่อเนื่อง การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการดำเนินการร่วมกันของเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง จะทำให้เกิดกระบวนการจัดการและการจัดองค์การร่วมกัน

กระบวนการมีส่วนร่วมเป็นกิจกรรมสำคัญในการพัฒนาชุมชนในปัจจุบัน เพราะเชื่อว่าสิทธิ ศักดิ์ศรี ความเท่าเทียมกันของมนุษย์ และความสัมพันธ์ตามแนวราบเป็นความต้องการที่แท้จริงของมนุษย์ในโลกปัจจุบัน แนวคิดในการจัดการศึกษาที่ดีต้องเป็นการจัดการศึกษาเพื่อชุมชน ให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย กำหนดหลักสูตรร่วมกำกับดูแลการดำเนินงานของโรงเรียน พจณี เทียมศักดิ์ (2543 : 57) ได้จำแนกการมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับชุมชนออกเป็น 3 รูปแบบ คือ 1) การมีส่วนร่วมแบบชายขอบ (Marginal participation) หมายถึง แบบของการมีส่วนร่วมที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีความรู้สึกว่าด้อยอำนาจกว่าทำให้ความเข้มแข็งของการมีส่วนร่วมน้อย 2) การมีส่วนร่วมแบบบางส่วน (Partial participation) หมายถึง แบบของการมีส่วนร่วมในกิจกรรมเฉพาะบางกิจกรรม 3) การมีส่วนร่วมแบบสมบูรณ์ (Full participation) หมายถึง การที่ทุกฝ่ายมีส่วนร่วม และมีอิทธิพลต่อการกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ทุกกิจกรรมเป็นการร่วมมือกันอย่างสมบูรณ์

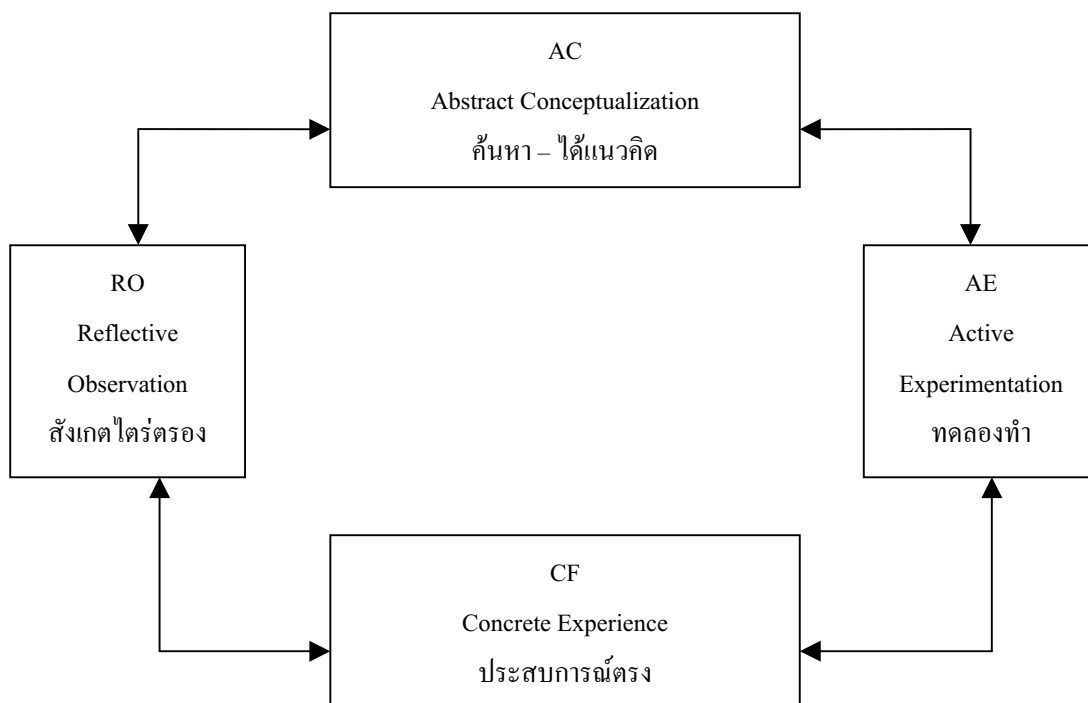
ปรากฏการณ์มีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนและชุมชนที่ผ่านมาและที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน มีแบบของการมีส่วนร่วมทั้ง 3 ลักษณะ โดยพบว่า ส่วนใหญ่จะเป็นการมีส่วนร่วมแบบชายขอบและแบบบางส่วน หากโรงเรียนและชุมชนได้มีปรากฏการณ์ของการมีส่วนร่วมแบบสมบูรณ์จะเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งในตัวเองและช่วยเหลือตนเองได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่ทุกคนปรารถนา กล่าวคือการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนแบบชายขอบเป็นปรากฏการณ์ที่พบเห็นอยู่ทั่วไป บุคคล ชุมชน และองค์กรต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมการจัดการศึกษาในโรงเรียน ในลักษณะได้รับการประสานงานหรือขอความร่วมมือชั่วคราวหรือเฉพาะเรื่อง โดยไม่มีการให้ความคิดเห็นหรือตัดสินใจ การมีส่วนร่วมแบบนี้จะมีโครงสร้างของความสัมพันธ์ไม่เท่าเทียมกัน ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากมาจาทงเดียว ผลที่พบเห็น คือโรงเรียนจะมีอำนาจเหนือประชาชนอย่างชัดเจน

การมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนแบบบางส่วน เป็นการมีส่วนร่วมที่เท่าเทียมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน แต่ไม่สมบูรณ์ทุกกิจกรรม ตัวอย่างของการมีส่วนร่วมแบบบางส่วน คือ กลุ่มผู้ปกครอง กลุ่มคณะกรรมการโรงเรียนที่เข้ามามีส่วนร่วมกิจกรรมเป็นบางครั้งกับโรงเรียนหรือกลุ่มครู และนักเรียนที่ออกไปร่วมกิจกรรมกับชุมชนในโอกาสต่าง ๆ ในขณะที่การมีส่วนร่วมแบบสมบูรณ์เป็นความจำเป็นที่แท้จริง และสอดคล้องกับแนวคิดในการจัดการศึกษาตามพระราช

บัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ซึ่งน่าจะเป็นหนทางที่ถูกต้องในการสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในทุกชุมชนของประเทศ

ลักษณะของกลุ่มองค์กรและชุมชนที่มีการเรียนรู้ (Learning community) บริบททางสังคมในปัจจุบันจะต้องรวมตัวกันเป็นกลุ่ม เป็นองค์กรและเป็นชุมชน บุคคลจำเป็นจะต้องอยู่รอดและสามารถดำรงชีวิตอยู่ในโลกได้อย่างมีความสุข กลุ่มองค์กรหรือชุมชนใดมีการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลาก็สามารถพัฒนาตนให้ทันต่อกระแสเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในทางกลับกัน กลุ่ม องค์กรหรือชุมชนใดไม่เรียนรู้ก็จะล้าหลัง ปิณรส มาลากุล (2543 : 80) ได้เสนอลักษณะของกลุ่มองค์กรที่มีการเรียนรู้ไว้ว่า 1) กลุ่มองค์กรชุมชนมีความสามารถในการคิดเชิงระบบ (system Thinking) 2) สมาชิกมีการกำหนดวิสัยทัศน์ร่วมกัน (Shared Vision) 3) สมาชิกมีการเรียนรู้ร่วมกันเป็นทีม (Team Learning) 4) ส่งเสริมให้สมาชิกสามารถพัฒนาตนเองไปสู่ความเป็นเลิศ (Personal Mastery) 5) สมาชิกมีความสามารถในการปรับเปลี่ยนกรอบความคิดของตนให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของโลก (Rethinking) วงจรการเรียนรู้ของโรงเรียนและชุมชนปรากฏดังแผนภูมิ

แผนภูมิแสดงวงจรการเรียนรู้ของโรงเรียนและชุมชน

ที่มา : ปิณรส มาลากุล ณ อยุธยา 2543 : 86

จากแผนภูมิอธิบายได้ว่า กระบวนการศึกษาโรงเรียนและชุมชนตามแนวคิดดังกล่าว เป็นการเรียนรู้ที่ได้ข้อมูลมาจาก 4 วิธีการ คือ จากประสบการณ์ตรง การปฏิบัติจริง การทดลองทำ ค้นหาแนวคิด และการสังเกตแล้วนำมาไตร่ตรอง ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่ผสมผสานแบบหลากหลาย เข้าด้วยกัน เชื่อว่าจะได้ข้อมูลที่ชัดเจนเพียงพอ ปัจจุบันนิยมนำมาใช้ในการจัดกระบวนการเรียน การสอนในชั้นเรียนกันอย่างแพร่หลาย

แนวคิดเรื่องการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น หลักสูตรท้องถิ่น หมายถึง มวลประสบการณ์ ที่สถานศึกษาหรือหน่วยงานและบุคคลในท้องถิ่นจัดให้กับผู้เรียนตามสภาพและความต้องการของ ท้องถิ่นนั้น ๆ

ความจำเป็นที่ต้องมีการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น สรุปได้ดังนี้ (ใจทิพย์ เชื้อรัตนพงษ์, 2539 : 108-110)

1. หลักสูตรแกนกลางหรือหลักสูตรแม่บทได้กำหนดกิจกรรมและหลักสูตรแม่บทไว้ อย่างกว้าง ๆ เนื้อหาสาระและประสบการณ์เป็นหลักการทั่ว ๆ ไป ไม่ตอบสนองปัญหาและความ ต้องการของท้องถิ่นแต่ละแห่งได้หมด

2. การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มีผลกระทบโดยตรงต่อธรรมชาติและชีวิตของชนบทยุคใหม่ ทั้งในเมืองและ ชนบท จึงต้องมีหลักสูตรระดับท้องถิ่นเพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้และประสบการณ์ไปพัฒนา ตน ครอบครัวและท้องถิ่นของตนเอง ตลอดจนดำเนินชีวิตอยู่ในท้องถิ่นได้อย่างมีความสุข

3. การเรียนรู้ที่ดีจะเรียนรู้จากสิ่งที่ใกล้ตัวไปยังสิ่งที่ไกลตัว ดังนั้นจึงควรมีหลักสูตร ระดับท้องถิ่น เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ชีวิตจริงตามสภาพเศรษฐกิจสังคมของท้องถิ่นตน ซึ่งจะช่วยให้ ผู้เรียนรู้จักตนเอง ชีวิต เข้าใจและมีความรู้สึกที่ดีต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมรอบตัว และปลูกฝังให้ผู้ เรียนมีความรักและผูกพัน รวมถึงเกิดความรักภูมิใจในท้องถิ่นของตน

4. ทรัพยากรท้องถิ่นโดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้านมีอยู่มาก และสะสมมาเป็นเวลานาน หลักสูตรแม่บทไม่สามารถนำเอาทรัพยากรดังกล่าวมาใช้ได้ แต่หลักสูตรท้องถิ่นสามารถบูรณาการเอาทรัพยากรท้องถิ่นและภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการเรียน การสอนได้ทั้งด้านอาชีพ หัตถกรรม เกษตรกรรม ดนตรี การแสดง วรรณกรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ซึ่งจะทำให้ผู้เรียนได้รู้จักท้องถิ่นของตนเอง เกิดความรักและผูกพันกับท้องถิ่นของตนและ สามารถใช้ทรัพยากรท้องถิ่นในการประกอบอาชีพได้

ในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นทั้งในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ท้องถิ่นหรือ โรงเรียนสามารถที่จะปรับองค์ประกอบส่วนใดส่วนหนึ่งของหลักสูตรแม่บท เพื่อให้สอดคล้องกับ

สภาพปัญหา และความต้องการของท้องถิ่น ทั้งในรายวิชาบังคับและวิชาเลือกเสรีทุกรายวิชา โดยที่ไม่ทำให้จุดประสงค์ในแม่บทและคาบเวลาเปลี่ยนแปลงไปจากที่กำหนดไว้ในหลักสูตรแม่บท รวมทั้งยังสามารถสร้างหลักสูตรรายวิชาใหม่ในรายวิชาบังคับและวิชาเลือกเสรีทุกรายวิชา โดยที่ไม่ทำให้จุดประสงค์ในแม่บทและคาบเวลาเปลี่ยนแปลงไปจากที่กำหนดไว้ในหลักสูตรแม่บท รวมทั้งยังสามารถสร้างหลักสูตรรายวิชาใหม่ในรายวิชาบังคับเลือกและวิชาเลือกเสรีได้ด้วย โดยสรุปการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นสามารถทำได้ 3 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ (ใจทิพย์ เชื้อรัตนพงษ์, 2539 : 123-131)

1. จัดทำหลักสูตรรายวิชาใหม่ที่ไม่ได้ปรากฏอยู่ในหลักสูตรแม่บท หรือการสร้างหลักสูตรย่อยในระดับท้องถิ่นเข้ามาเสริมหลักสูตรแม่บท โดยไม่ทำให้จุดประสงค์และคาบเวลาเปลี่ยนแปลงไปจากที่กำหนดไว้ในหลักสูตรแม่บท

2. การปรับหลักสูตรแม่บทให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการท้องถิ่น โดยดำเนินการดังนี้

ก. ปรับ เพิ่ม และ / หรือขยายเนื้อหาสาระรายวิชาในหลักสูตรแม่บท

ข. ปรับ เพิ่ม และ / หรือขยายกิจกรรมการเรียนการสอนและกิจกรรมเสริม

ค. ปรับ เพิ่ม และ / หรือจัดทำสื่อการเรียนการสอนขึ้นมาใหม่

3. การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นในลักษณะหลักสูตรระยะสั้น สำหรับท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งโดยเฉพาะ (โดยไม่มีหลักสูตรแม่บทและเป็นกรอบในการกำหนด)

การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นสามารถดำเนินการได้ทั้งในระดับเขตการศึกษา จังหวัด อำเภอ กลุ่มโรงเรียนและโรงเรียน มีกระบวนการดำเนินงานดังนี้

ขั้นที่ 1 การจัดตั้งกรรมการเพื่อพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น คัดเลือกจากบุคคลที่มีความรู้ความสามารถด้านเนื้อหาวิชา การสอน สภาพท้องถิ่น การพัฒนาหลักสูตร ได้แก่ ครูผู้สอน ผู้บริหาร ศึกษาานิเทศก์ วิทยากรท้องถิ่น นักวิชาการ

ขั้นที่ 2 การศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานด้านต่าง ๆ ได้แก่ ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพและความต้องการของชุมชน สัมรวจสภาพและความต้องการของผู้เรียน ศึกษาทำความเข้าใจในหลักสูตรแม่บท วิเคราะห์ศักยภาพของโรงเรียน เพื่อสรุปเป็นความต้องการที่จำเป็นและเป็นไปได้ในการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น

ขั้นที่ 3 การกำหนดจุดประสงค์ของหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อกำหนดสภาพที่ต้องการให้เกิดกับผู้เรียนเมื่อจบรายวิชานั้น โดยต้องสอดคล้องกับจุดประสงค์ของกลุ่มวิชา / กลุ่มประสบการณ์

ขั้นที่ 4 การกำหนดเนื้อหา จะต้องกำหนดให้สอดคล้องกับจุดประสงค์รายวิชา เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น วัยและพื้นฐานความรู้เดิมของผู้เรียน มีความต่อเนื่องกับรายวิชาในชั้นต้นและรายวิชาในกลุ่มเดียวกัน มีความถูกต้อง ทันสมัย น่าสนใจและเหมาะสมกับคาบเวลา

ขั้นที่ 5 การกำหนดกิจกรรม เพื่อให้ผู้เรียนเกิดประสบการณ์การเรียนรู้ โดยพิจารณาจุดประสงค์อย่างละเอียด เน้นทักษะกระบวนการ เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ทำกิจกรรม โดยครู ผู้สอน ช่วยประสานกิจกรรมและชี้แนะ และกิจกรรมไม่ควรมากและน้อยเกินไป

ขั้นที่ 6 การกำหนดคาบเวลาเรียน มักยึดตามโครงสร้างของหลักสูตรแม่บทและปริมาณเนื้อหาที่ผู้เรียนต้องเรียนรู้ ต้องไม่ทำให้คาบเวลาเรียนสำหรับกลุ่มประสบการณ์ / หน่วยการเรียนรู้ย้อยที่มีอยู่เปลี่ยนแปลงไป

ขั้นที่ 7 การกำหนดเกณฑ์การวัดผลประเมินผล ให้ตรงกับเจตนารมณ์ของหลักสูตร เช่น วิธีการวัด เกณฑ์การตัดสิน เวลาเรียน

ขั้นที่ 8 การจัดทำเอกสารหลักสูตร เช่น แผนการสอน คู่มือครู หนังสืออ่านเพิ่มเติม และสื่อต่าง ๆ

ขั้นที่ 9 การตรวจสอบคุณภาพการใช้หลักสูตรและวัสดุหลักสูตรต่าง ๆ เพื่อนำผลมาปรับปรุงข้อบกพร่องก่อนนำไปใช้จริง เป็นการทดลองใช้หลักสูตร

ขั้นที่ 10 การเสนออนุมัติการใช้หลักสูตร โดยเสนอต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องตามลำดับชั้น กล่าวคือ ท้องถิ่นเสนอต่อคณะกรรมการการศึกษาการศาสนาและวัฒนธรรม เขตการศึกษา กรมวิชาการ และกระทรวงศึกษาธิการ

ขั้นที่ 11 การนำหลักสูตรไปใช้ เมื่อหลักสูตรได้รับการอนุมัติต้องมีการอบรมครูเกี่ยวกับวิธีการใช้หลักสูตร

ขั้นที่ 12 การประเมินผลหลักสูตร เพื่อดูว่าหลักสูตรเมื่อนำไปปฏิบัติจริงได้ผลเพียงใด จะหาทางปรับปรุงแก้ไข ค้นหาข้อดีข้อเสียวิธีการจัดประสบการณ์การเรียนการสอน และการตัดสินใจของฝ่ายบริหารว่าควรใช้หลักสูตรต่อไปหรือไม่ ซึ่งต้องพิจารณาวางแผนว่าประเมินหลักสูตรด้านใดบ้าง เช่น เอกสารหลักสูตร การใช้หลักสูตร ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนหรือประเมินหลักสูตรทั้งระบบ

กล่าวโดยสรุปกระบวนการพัฒนาหลักสูตรนั้น มีกระบวนการใหญ่ 3 กระบวนการ คือ กระบวนการวางแผนการจัดทำหรือยกร่างหลักสูตร การนำหลักสูตรไปใช้ และการประเมินผลหลักสูตร

แนวคิดเกี่ยวกับผู้รับข่าวสาร

ผู้รับข่าวสาร อาจหมายถึง บุคคลเพียงคนเดียว เช่น การพูดคุยระหว่าง 2 คน หรืออาจหมายถึงกลุ่มบุคคลก็ได้ ในการติดต่อสื่อสารนั้น บุคคลที่เป็นผู้รับสารอาจเปลี่ยนเป็นผู้ส่งสารในเวลาอื่นได้ เช่น ในการพูดคุยกันผู้รับสารอาจกลายเป็นผู้ส่งสาร

ผู้ส่งสาร มีความสำคัญต่อการสื่อสาร มีความสัมพันธ์ในฐานะที่เป็นองค์ประกอบหนึ่งของกระบวนการติดต่อสื่อสาร และผู้รับสารมีอิทธิพลต่อองค์ประกอบของการสื่อสารอีกด้วย (สมรทองดี, 2532 : 227)

นอกจากนี้ ความพึงพอใจในการติดต่อสื่อสารจะไม่เกิดขึ้น ถ้าหากไม่ได้พิจารณาถึงปัจจัยของผู้รับสาร หรือคุณลักษณะของผู้รับสารในฐานะที่เป็นผู้รับการติดต่อสื่อสารโดยตรง ซึ่ง กริช สืบสนธิ์ (2525 : 5) กล่าวว่า เมื่อใดก็ตามที่ผู้ส่งสารมีความพึงพอใจในการติดต่อสื่อสารของตนเอง จงเตือนตนเองไว้เสมอว่า อาจประสบความล้มเหลวได้ ความพึงพอใจในการติดต่อสื่อสารของตนเองมักจะตัดสินใจจากการที่ได้ติดต่อสื่อสารไปตามรสนิยม ความรู้สึกทัศนคติและตัดสินใจด้วยตนเองว่าได้ผลเป็นที่น่าพึงพอใจ การที่จะบอกว่าข่าวสารที่ส่งไปนั้นเป็นที่น่าพึงพอใจเพียงใดน่าจะกำหนดโดยผู้รับสาร ทั้งนี้เนื่องจากบุคคลแต่ละคนมีภูมิหลังส่วนตัวที่แตกต่างกัน จึงมีจุดที่จะพิจารณาและตีความที่แตกต่างกันออกไป ในขณะที่มีการส่งและรับสาร ดังนั้น การส่งข่าวสารอย่างมีประสิทธิภาพ จะต้องคำนึงถึงปัจจัยอันเกี่ยวข้องกับผู้รับสารหลายประการด้วยกัน คือ

1. ความต้องการของผู้รับสาร โดยทั่วไปแล้ว ในการรับข่าวสารของแต่ละบุคคลนั้น จะเป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการของตน ประกอบด้วย

- 1.1 ต้องการข่าวสารที่เป็นประโยชน์กับตน
- 1.2 ต้องการข่าวสารที่สอดคล้องกับความเชื่อถือ ทัศนคติ และค่านิยมของตน
- 1.3 ต้องการประสบการณ์ใหม่
- 1.4 ต้องการความสะดวกและรวดเร็วในการสื่อสาร

2. ความแตกต่างของรับสาร ผู้รับสารแต่ละคนจะมีลักษณะที่แตกต่างกันในหลาย ๆ ด้าน ได้แก่ วัย เพศ การศึกษา และฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม

2.1 วัย หรือ อายุ เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้มีความแตกต่างในเรื่องของความคิดและพฤติกรรม บุคคลที่มีอายุมากจะมีวิธีการตอบสนองต่อการติดต่อสื่อสารจากบุคคลที่มีอายุน้อย และบุคคลที่มีอายุน้อยจะมีพฤติกรรมตอบสนองต่อการสื่อสารเปลี่ยนแปลงไปเมื่อมีอายุมากขึ้น (Myers and Myers, 1982 : 5)

โดยทั่วไปแล้วคนที่มีอายุน้อย มักมีความคิดเสรีนิยม (Liberal) ยึดถืออุดมการณ์ (idealistic) ใจร้อน (impatient) และมองโลกในแง่ดี (optimistic) มากกว่าคนที่มีอายุมาก สำหรับคนที่มีอายุมากมักจะมีความคิดอนุรักษนิยม (conservative) ยึดถือการปฏิบัติ (pragmatic) ระวัง (cautious) และมองโลกในแง่ร้าย (pessimistic) มากกว่าคนที่มีอายุน้อย สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ เนื่องจาก คนที่มีอายุมากมีประสบการณ์ชีวิตที่เคยผ่านยุคปัญหาต่าง ๆ ตลอดจนมีความผูกพันที่ยาวนาน และมีผลประโยชน์ในสังคมมากกว่าคนที่มีอายุน้อย (ปรมะ สตะเวทิน, 2526 : 105)

นอกจากนั้น โดยปกติแล้วคนที่วัยต่างกันมักจะมีความต้องการในสิ่งต่าง ๆ แตกต่างกัน มีความสนใจข่าวสารที่แตกต่างกันด้วย (ปรมะ สตะเวทิน 2526 : 106) ดังนั้น อายุจึงน่าจะเป็นตัวกำหนดความคิดเห็น ความต้องการความพึงพอใจในการติดต่อสื่อสารที่แตกต่างกัน

2.2 เพศ ความแตกต่างทางเพศ ทำให้บุคคลมีพฤติกรรมของการติดต่อสื่อสารที่แตกต่างกัน กล่าวคือ เพศหญิงมีแนวโน้มและมีความต้องการที่จะส่งและรับข่าวสารมากกว่าเพศชาย ในขณะที่เพศชายไม่ได้มีความต้องการที่จะส่งและรับข่าวสารเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่มีความต้องการที่จะสร้างสัมพันธ์อันดีให้เกิดขึ้นจากการรับและส่งข่าวสารนั้นด้วย (wio, Goldhabers an Yates, 1980 : 87)

การวิจัยทางจิตวิทยาหลายเรื่อง ได้แสดงให้เห็นว่า ผู้หญิงกับผู้ชายมีความแตกต่างกันอย่างมาก ในเรื่องความคิด ค่านิยม และทัศนคติ ทั้งนี้ เพราะวัฒนธรรมและสังคมกำหนดบทบาทของคนทั้งสองเพศไว้ต่างกัน ผู้หญิงมักจะเป็นคนที่มีจิตใจอ่อนไหว หยั่งถึงจิตใจได้ดีกว่าเพศชาย ในขณะที่เพศชายใช้เหตุผลมากกว่าเพศหญิง และจะจดจำข่าวสารได้มากกว่า (ปรมะ สตะเวทิน, 2526 : 106)

ความแตกต่างทางเพศ จึงน่าจะเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมในการติดต่อสื่อสารและความต้องการในการรับข่าวสารแตกต่างกัน

2.3 การศึกษา มีอิทธิพลต่อประสิทธิภาพการสื่อสารของผู้รับสารเป็นอย่างมาก ซึ่งอาจจะพบได้ตั้งแต่การแปลความ การมีความความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ เป็นสิ่งที่ทำให้พฤติกรรมในการรับข่าวสารต่างกันไป ผู้ส่งสารจึงต้องตระหนักและระมัดระวังในการให้ข่าวสารนั้น ผู้รับสารมีการศึกษาอยู่ในระดับใด เพื่อจะได้เสนอข่าวสาร คำแนะนำและบริการ โดยเลือกใช้ภาษาให้เหมาะสมกับผู้รับสาร (สมร ทองดี, 2532 : 229)

2.4 ฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจ หมายความว่ารวมทั้งภูมิหลังครอบครัว เชื้อชาติ และชาติพันธุ์ อาชีพ รายได้ และความเป็นอยู่ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของคน จึงอาจกล่าวโดยสรุปว่า ฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจนั้นมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมของผู้รับสาร

3. ความตั้งใจ และประสบการณ์เดิม ในขณะที่มีความต้องการจะช่วยให้บุคคลรับรู้ข่าวสารได้ดีกว่า ดังคำที่กล่าวว่า เราเห็นสิ่งที่อยากเห็นและได้ยินในสิ่งที่เราต้องการได้ยิน ดังนั้น ความตั้งใจ และประสบการณ์เดิมของผู้รับสาร จึงมีความสำคัญต่อการรับข่าวสารเช่นกัน

4. ความคาดหวังและความพึงพอใจ ความคาดหวังเป็นความรู้สึกที่สะท้อนให้เห็นถึงความต้องการของคนในการที่จะดีต่อสภาพแวดล้อมเพื่อให้ได้มาในสิ่งที่ต้องการ ส่วนความพึงพอใจในการติดต่อสื่อสาร คือ ความพึงพอใจในข่าวสารที่ได้รับ (Information satisfaction) เพราะข่าวสารต่าง ๆ ที่ได้รับนั้น ผู้รับสามารถนำไปใช้ในการตัดสินใจและการปฏิบัติงานต่าง ๆ ให้ลุล่วงไปได้ (Evans, 1962 : 772-882) ดังนั้น ผู้ให้ข่าวสารและบริการ จึงควรศึกษาถึงปัจจัยต่าง ๆ ดังกล่าวของบุคคล เพื่อจะได้ให้ข่าวสารและบริการได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

เพราะฉะนั้น การสร้างความพึงพอใจในการติดต่อสื่อสารให้เกิดขึ้น นอกจากจะต้องคำนึงถึงความพึงพอใจในเรื่องของข่าวสารที่ได้รับ ความเพียงพอของข่าวสารและช่องทางของการติดต่อสื่อสารแล้ว ยังจะต้องคำนึงถึงปัจจัยผู้รับสาร ซึ่งเป็นปัจจัยที่เกี่ยวกับความแตกต่างของบุคคลด้วย ทั้งนี้ เนื่องจากความแตกต่างของบุคคลด้วย เนื่องจากความแตกต่างของบุคคลเป็นธรรมชาติของมนุษย์อย่างหนึ่ง และเป็นตัวการสำคัญที่ทำให้การแปรรูปความรู้สึกนึกคิดของแต่ละบุคคลแตกต่างกัน และความรู้สึกนึกคิดที่แตกต่างกันนี้ จะมีความแตกต่างกันมากน้อยเพียงใดเป็นผลของระดับความแตกต่างของบุคคลนั้น ๆ นั่นเอง (วุฒิชัย จำนง, 2520 : 103)

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับทัศนคติ

ความหมายเกี่ยวกับทัศนคติ

คำว่า ทัศนคติ มาจากภาษาละตินว่า Aputs ซึ่งความหมายที่ให้ไว้คือ เหมาะเจาะ (Fitness) หรือการปรุงแต่ง (Adaptness)

คำว่า ทัศนคติ ตรงกับภาษาอังกฤษ Attitude ซึ่งแปลว่า ความรู้สึก ความเห็นในทางจิตวิทยาถือว่าทัศนคติ เป็นตัวแปรหนึ่งที่ไม่สามารถสังเกตเห็นได้ง่าย แต่จะต้องอาศัยการค้นคว้าศึกษาด้วยวิธีที่ซับซ้อน มีผู้ให้คำนิยามหรือความหมายของคำว่า ทัศนคติ แตกต่างกันดังนี้ คือ

Gordon Allport (1935 : 810) ได้กล่าวสรุปว่า ทักษะ เป็นสภาพความพร้อมของสมองและประสาทที่จัดไว้เป็นระเบียบโดยอาศัยประสบการณ์เข้าช่วย ซึ่งจะมีผลหรือมีอิทธิพลโดยตรงต่อการตอบสนองของบุคคลที่มีต่อสิ่งต่าง ๆ หรือประสบการณ์ต่าง ๆ ทั้งหมด ซึ่งมีส่วนเกี่ยวกับบุคคลนั้น

G.Murphy, L.Murphy และ T.Newcomb (1973 : 887) ให้ความหมายว่า หมายถึงความชอบ หรือไม่ชอบ พึงพอใจ หรือไม่พึงพอใจ ที่บุคคลแสดงออกมาต่อสิ่งต่าง ๆ

Kretch และ Crutchfield (1969 : 1) ให้ความหมายว่า ทักษะเป็นผลรวมของกระบวนการที่ก่อให้เกิดภาพการรับรู้ อารมณ์ยอมรับ และเกี่ยวพันความรู้ ซึ่งกระบวนการเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของประสบการณ์บุคคล

จากความหมายที่นักวิชาการหลายท่านได้อธิบายไว้ จึงอาจสรุปได้ว่า ทักษะเป็นลักษณะความพร้อมทางจิตใจที่จะแสดงความรู้สึกหรือความนึกคิดออกมาในลักษณะของพฤติกรรม และการปฏิบัติต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งในเชิงบวกหรือในเชิงลบ ซึ่งขึ้นกับพื้นฐานจากความเชื่อหรือประสบการณ์ที่เคยได้รับของแต่ละบุคคล

ลักษณะของทักษะ

ทักษะมีลักษณะที่สำคัญ 4 ประการ คือ

ก. ทักษะเป็นสภาวะก่อนพฤติกรรมได้ตอบ (Predisposition to Respond) ต่อเหตุการณ์หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยเฉพาะ หรือเรียกว่าเป็นสภาวะพร้อมที่จะมีพฤติกรรมแล้ว

ข. ทักษะจะมีความคงตัวอยู่ในช่วงระยะเวลา (Persistenr Over Time) คือ มีความมั่นคงพอสมควร เปลี่ยนแปลงได้ยาก แต่ไม่ได้หมายความว่า จะไม่มีการเปลี่ยนแปลง

ค. ทักษะเป็นตัวแปรที่นำไปสู่ความสอดคล้องระหว่างพฤติกรรมกับความรู้สึกนึกคิด ไม่ว่าจะเป็นในรูปของการแสดงออกโดยวาจา หรือการแสดงความรู้สึก ตลอดจนการที่จะต้องเผชิญหรือหลีกเลี่ยงต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง

ง. ทักษะมีคุณสมบัติของแรงจูงใจในอันที่จะทำให้บุคคลประเมินเหตุการณ์ หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งหมายความว่าต่อไปถึงการกำหนดทิศทางพฤติกรรมด้วย

องค์ประกอบของทัศนคติ

องค์ประกอบของทัศนคติแบ่งได้ 3 ประการ คือ (Freeman, 1970 : 247)

1. องค์ประกอบทางด้านความคิด ความเข้าใจ (The Cognitive Component) ซึ่งจะช่วยในการประเมินค่าสรุปผลสิ่งเร้าต่าง ๆ ทัศนคติจะแสดงออกมาในลักษณะของความเชื่อว่าจะไร้อะไรผิด

2. องค์ประกอบทางด้านเท่าที่ความรู้สึก (the Affective Component) เป็นส่วนประกอบทางด้านความรู้สึกหรืออารมณ์ที่สืบเนื่องมาจากการที่บุคคลได้ประเมิน ความรู้สึกต่อสิ่งเร้านั้น ทัศนคติจะแสดงออกมาในลักษณะของความชอบหรือไม่ชอบ พอใจหรือไม่พอใจ

3. องค์ประกอบทางด้านพฤติกรรมหรือด้านการปฏิบัติ (The Behavioral component) เป็นส่วนประกอบที่แสดงแนวโน้มของบุคคลที่จะประพฤติเป็นความพร้อมที่จะกระทำ ทัศนคติจึงแสดงออกมาในลักษณะของการยอมรับหรือปฏิเสธ

องค์ประกอบทั้ง 3 นี้ ไม่จำเป็นที่จะต้องสอดคล้องสัมพันธ์กันได้ เช่น บางคนจะมีความรู้มากมายเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แต่กลับมีความรู้สึกรุนแรงมากเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ และพยายามกระทำการปกป้องหรือต่อต้านสิ่งนั้น แต่ในทางกลับกัน บุคคลนั้นอาจมีความรู้ในเรื่องนั้น ๆ เป็นอย่างดี แต่ความรู้สึกและการกระทำก็ยังคงเดิมไม่เปลี่ยนแปลงไปตามความรู้สึกที่ได้ทราบมา เช่น รู้ว่าบุหรี่ยาพิษและเป็นอันตรายต่อสุขภาพ แต่ก็ยังคงปฏิบัติอยู่ คือสูบบุหรี่ทุกวัน เป็นต้น

ปัจจัยที่ทำให้เกิดทัศนคติ

ทัศนคติเป็นสิ่งที่เกิดจากการเรียนรู้มากกว่าเป็นสิ่งที่กำหนดขึ้นเอง (ไพบุลย์ อินทริวิชา, 2517 : 17) สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ จึงมีอิทธิพลต่อทัศนคติของบุคคล ได้แก่

1. การเรียนรู้ ได้แก่ การอบรมสั่งสอน อันจะเป็นสะสมและรวบรวมประสบการณ์เอาไว้เป็นจำนวนมาก เช่น เด็กที่เกิดในครอบครัวนับถือศาสนาพุทธก็จะมีศาสนาพุทธ เพราะได้รับอิทธิพลจากการอบรมสั่งสอนประสบการณ์ต่าง ๆ ไว้

2. ประสบการณ์ส่วนตัวของบุคคลโดยตรง เช่น บุคคลที่เคยรับประทานอาหารทะเลแล้วแพ้ ก็ย่อมจะมีทัศนคติไม่ดีต่ออาหารทะเล

3. เหตุการณ์ประทับใจใน 2 ข้อแรกนั้น จะเป็นการสะสมประสบการณ์หลาย ๆ ครั้ง และเกิดเป็นทัศนคติ แต่ทัศนคติก็สามารถเกิดขึ้นได้หากได้รับประสบการณ์เพียงครั้งเดียว และรู้สึกประทับใจ ซึ่งอาจจะประทับใจในทางบวกหรือลบก็ได้
4. การรับเอาแบบทัศนคติของผู้อื่นมาเป็นของตน โดยจะยอมรับเอาทัศนคติของผู้ที่เหนือกว่ารับมาปฏิบัติต่อ เช่น รุ่นน้องรับทัศนคติบางเรื่องมาจากรุ่นพี่
5. เกิดจากลักษณะบุคลิกภาพของแต่ละคน เช่น คนมองโลกในแง่ร้ายก็จะมีแนวโน้มที่จะมีทัศนคติไม่ดีต่อสิ่งต่าง ๆ อยู่เสมอ
6. เกิดจากอิทธิพลของสื่อมวลชน สื่อมวลชนเป็นแหล่งให้ข้อมูลที่ก่อให้เกิดทั้งความเข้าใจและอารมณ์ ชักจูงไปสู่การปฏิบัติได้

ความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมกับทัศนคติ

ในทางจิตวิทยาถือว่า ทัศนคติ เป็นตัวแปรตัวหนึ่งที่ไม่สามารถสังเกตเห็นได้ง่าย แต่นักวิชาการหลายท่านชี้ให้เห็นว่า ทัศนคติมีส่วนในการกำหนดทิศทางของพฤติกรรมและการแสดงออก แต่ไม่ได้กำหนดปริมาณการแสดงพฤติกรรม การสังเกต ทัศนคติจากพฤติกรรมเพียงอย่างเดียว ก็ไม่สามารถทำนายทัศนคติของบุคคลได้ เพราะในบางครั้งบรรยากาศแบบเผชิญหน้าภายใต้แรงกดดันของมารยาทและการอบรมทางสังคม ทำให้บุคคลนั้น ๆ แสดงพฤติกรรมไม่ตรงกับทัศนคติที่มีให้

ทัศนคติแสดงออกมาในรูปของพฤติกรรม 2 ลักษณะ คือ

1. ทัศนคติเชิงนิมิตหรือทางบวก (Positive) เป็นพฤติกรรมที่แสดงออกมาในลักษณะพึงพอใจ และเห็นชอบด้วย ทำให้บุคคลต้องการเข้าใกล้สิ่งนั้น
2. ทัศนคติเชิงนิเสธหรือทางลบ (Negative) เป็นพฤติกรรมที่แสดงออกมาในลักษณะไม่พึงพอใจ ไม่เห็นด้วย ไม่ชอบ จะทำให้บุคคลพยายามหลีกเลี่ยงที่จะเข้าใกล้สิ่งนั้น

การวัดทัศนคติ

อุทัย หิรัญโต (2535) กล่าวว่า การหยังวัดทัศนคติของบุคคลหรือกลุ่มชนได้โดยมีหลักดังนี้

1. ทิศทาง (Direction) หมายถึง ทัศนคติเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย ชอบหรือไม่ชอบ

2. องศา (Degree) หมายถึง การแสดงออกมาน้อย หรือพอใจ ไม่พอใจในระดับมากน้อยเพียงใด

3. ความแน่นอน (Intensity) คือ ความรู้สึกชอบหรือไม่ชอบดังกล่าวนี้ จะมีลักษณะแน่นอน ไม่เปลี่ยนแปลงเร็ว

วิธีการวัดทัศนคติ

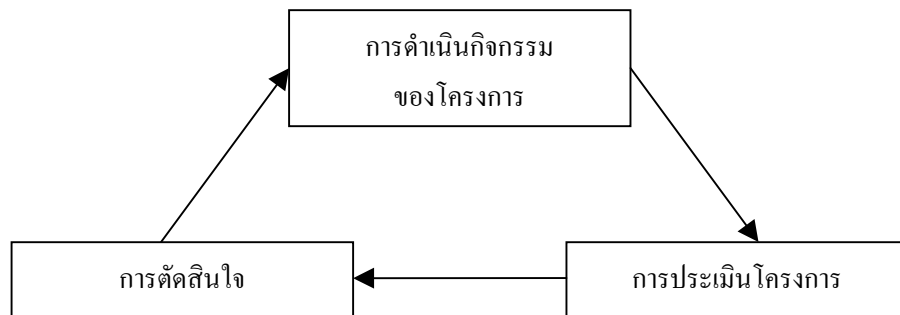
วิธีการที่นิยมใช้ในการวัดทัศนคติ มีดังนี้

ลิเคอร์ต (Likert) ได้สร้างแบบวัดทัศนคติที่เป็นนิยมพอ ๆ กันแบบวัดทัศนคติ ของเทอร์สตันในแบบวัดทัศนคติของลิเคอร์ตกำหนดให้ข้อในแบบวัดทัศนคติ คือ ผลรวมของคะแนนทุกข้อในแบบวัดทัศนคติ ซึ่งลิเคอร์ต ถือว่า ผู้มีทัศนคติต่อสิ่งใดก็ย่อมจะมีโอกาสที่ตอบเห็นด้วยกับข้อความที่สนับสนุนสิ่งนั้นก็จะมีความถี่ และโอกาสที่จะตอบเห็นด้วยกับข้อความที่ต่อต้านสิ่งนั้นก็จะมีความถี่น้อย และโอกาสจะตอบเห็นด้วยกับข้อความที่ต่อต้านสิ่งนั้นจะมีความถี่มาก คะแนนรวมของทุกข้อจะเป็นเครื่องมือชี้วัดทัศนคติของลิเคอร์ต ครั้งแรกจะต้องรวบรวมข้อความที่เกี่ยวข้องในสิ่งที่จะศึกษาให้ได้มากที่สุด เช่นเดียวกับของเทอร์สตัน นำข้อความที่รวบรวมได้ไปลองใช้กับกลุ่มตัวอย่างที่ต้องการจะศึกษา โดยเลือกตอบว่า เห็นอย่างอย่างยิ่ง เห็นด้วย ไม่แน่ใจ ไม่เห็นด้วยอย่างยิ่งเพียงอย่างใดอย่างหนึ่งต่อข้อความแต่ละข้อ การเปรียบเทียบทัศนคติให้เป็นคะแนนข้อที่สนับสนุนคำตอบว่า เห็นด้วยอย่างยิ่ง ให้คะแนน 5 คะแนน และลดลงเรื่อย ๆ จนถึงคำตอบไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง ให้คะแนน 1 คะแนน ส่วนข้อความที่ต่อต้าน ถ้าตอบไม่เห็นด้วยอย่างยิ่งให้ 5 คะแนน และลดลงเรื่อย ๆ จนถึงตอบว่าเห็นด้วยอย่างยิ่งจะให้ 1 คะแนน

จะเห็นได้ว่า ทัศนคติเป็นลักษณะความพร้อมทางจิตใจที่จะแสดงความรู้สึกหรือความนึกคิดออกมาในลักษณะของพฤติกรรม และการปฏิบัติต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งในเชิงบวกหรือเชิงลบ ขึ้นอยู่กับพื้นฐานจากความเชื่อหรือประสบการณ์ที่เคยได้รับของแต่ละบุคคล การศึกษาเพื่อประเมินทัศนคติจึงเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง เพื่อที่จะได้ทราบทัศนคติของผู้ใช้บริการว่าเป็นเช่นไร และเป็นแนวทางในการปรับปรุงแก้ไข

แนวคิดเรื่องการประเมินโครงการ

รูปแบบการประเมินแบบซีฟพีโมเดลของสตัฟเฟิลบีม สตัฟเฟิลบีม กล่าวว่า “การประเมิน เป็นกระบวนการของการระบุ หรือกำหนดข้อมูลที่ต้องการ รวมทั้งการดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล และนำข้อมูลมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ให้เกิดสารสนเทศที่มีประโยชน์ เพื่อนำเสนอสำหรับใช้เป็นทางเลือกในการตัดสินใจ” โดยมีแนวคิดความคิดพื้นฐาน คือ

แผนภูมิ แสดงความคิดพื้นฐานการประเมินของสตัฟเฟิลบีม

สตัฟเฟิลบีม ได้จำแนกขั้นตอนของการประเมิน เป็น 3 ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ 1 กำหนด หรือระบุข้อมูลที่ต้องการ

ขั้นตอนที่ 2 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ขั้นตอนที่ 3 วิเคราะห์และจัดการสารสนเทศ เพื่อนำเสนอผู้บริหาร

สตัฟเฟิลบีม ได้กำหนดประเด็นที่ประเมินออกเป็น 4 ประเภท ซึ่งเป็นที่มาของการกำหนดชื่อของรูปแบบการประเมินว่า รูปแบบการประเมินแบบซีป (CIPP Model) ที่มาจากอักษรภาษาอังกฤษตัวแรกของประเด็นที่จะประเมิน ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

1. **การประเมินสภาวะแวดล้อม** (context Evaluation : C) เป็นการประเมินก่อนการดำเนินการโครงการ เพื่อพิจารณาหลักการและเหตุผล ความจำเป็นที่ต้องดำเนินโครงการ ประเด็นปัญหาและความเหมาะสมของเป้าหมายโครงการ

2. **การประเมินปัจจัยเบื้องต้น** (Input Evaluation : I) เป็นการประเมิน เพื่อพิจารณาความเหมาะสมของความพอเพียงของทรัพยากร อาทิ จำนวนคน งบประมาณ วัสดุ อุปกรณ์

3. การประเมินกระบวนการ (Process Evaluation : P) เป็นการประเมิน เพื่อหาข้อบกพร่องของการดำเนินการ ที่ใช้เป็นข้อมูลในการพัฒนา แก้ไข ปรับปรุง ให้การดำเนินการช่วงต่อไปมีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยมีการบันทึกไว้เป็นหลักฐานทุกขั้นตอน

4. การประเมินผลผลิตที่เกิดขึ้น (Product Evaluation : P) เป็นการประเมินเพื่อเปรียบเทียบผลผลิตที่เกิดขึ้นกับจุดประสงค์ของโครงการ รวมทั้งการพิจารณาในประเด็นของการยุติ เลิก ขยาย หรือปรับเปลี่ยนโครงการ

ประเภทของการตัดสินใจที่สอดคล้องกับประเด็นที่ประเมิน ดังนี้

1. การตัดสินใจเพื่อการวางแผน (Planning Decisions) เป็นการตัดสินใจที่ใช้ข้อมูลจากการประเมินสภาพแวดล้อมที่ได้นำไปใช้ในการกำหนดจุดประสงค์ของโครงการให้สอดคล้องกับแผนการดำเนินการ

2. การตัดสินใจเพื่อกำหนดโครงสร้างของโครงการ (Structuring Decisions) เป็นการตัดสินใจที่ใช้ข้อมูลจากปัจจัยเบื้องต้นที่ได้นำไปใช้ในการกำหนดโครงสร้างของแผนงาน และขั้นตอนของการดำเนินการของโครงการ

3. การตัดสินใจเพื่อนำโครงการไปปฏิบัติ (Implementing Decisions) เป็นการตัดสินใจที่ใช้ข้อมูลจากการประเมินกระบวนการ เพื่อพิจารณาควบคุมการดำเนินการให้เป็นไปตามแผนและปรับปรุงแก้ไขการดำเนินการให้มีประสิทธิภาพมากที่สุด

4. การตัดสินใจเพื่อทบทวนโครงการ (Recycling Decisions) เป็นการตัดสินใจที่ใช้ข้อมูลจากการประเมินผลผลิตที่เกิดขึ้น เพื่อพิจารณาการยุติ ล้มเลิก หรือปรับขยายโครงการที่จะนำไปใช้ในโอกาสต่อไป

ความหมายของการประเมินโครงการ การประเมินโครงการ ยังไม่มีวิธีการหรือความหมายที่ชัดเจนเป็นที่ยอมรับพอที่จะใช้เป็นมาตรฐาน ได้มีแนวคิดเห็นที่แตกต่างกันมากในแต่ละบุคคลแต่ละกลุ่ม (เทียนฉาย ประสานสิน. 2538 : 26 อ้างอิงมาจาก รุทแมน 2529 : 2) ในการประเมินครั้งนี้ผู้วิจัยได้นำแนวความคิดมาใช้ของนักวิชาการหลายด้านมาเสนอ ดังนี้ หมายถึงกระบวนการรวมและเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลและการทำรายงานสรุปเนื้อหาข้อสนเทศต่าง ๆ เสนอให้กับผู้ที่มีอำนาจหน้าที่ในการตัดสินใจในทางเลือกที่มีอยู่อย่างเหมาะสม

จากความหมายของการประเมินข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่าเป็นความหมายในลักษณะภาพรวมกว้าง ๆ อาจจะพิจารณาความหมายในลักษณะเจาะจงที่เป้าหมายสุดท้ายอันเป็นองค์ประกอบสำคัญของการประเมินแล้ว ความหมายของการประเมินสามารถแบ่งได้ 3 ลักษณะ คือ (ภูมิศรี จันทรดา 2535 : 23 อ้างอิงมาจาก INNOTEC. 1983 : 2)

1. ความหมายที่เน้นคุณค่านิยามว่าการประเมิน (Value – centered Definition) หมายถึง กระบวนการกำหนดคุณค่า หรือผลที่ได้ของสิ่งใดสิ่งหนึ่งเมื่อเทียบกับเกณฑ์

2. ความหมายที่เน้นในเรื่องจุดประสงค์ (Objective – centered Definition) นิยามว่าการประเมิน คือ กระบวนการกำหนดความสำเร็จและความล้มเหลวของโครงการว่าเป็นไปตามวัตถุประสงค์มากน้อยเพียงใด

3. ความหมายในเรื่องการตัดสินใจ (Decision – centered Definition) นิยามว่า การประเมิน หมายถึง กระบวนการของระบบการรวบรวมข้อมูลตลอดจนการใช้ข้อมูลข่าวสาร เพื่อนำไปให้ผู้มีหน้าที่ตัดสินใจได้ในการตัดสินใจหาทางเลือกที่มีอยู่อย่างเหมาะสม

วิรัตน์ สุขยิ่ง (รัตนะ เทพดลไชย. 2535 : 27 อ้างอิงมาจากวิรัตน์ สุขยิ่ง. 2523 : 16) กล่าวว่า การประเมินโครงการเป็นการวิเคราะห์กิจกรรมต่าง ๆ ของโครงการทั้งด้านผลที่เกิดขึ้น (Effecte) และผลกระทบของโครงการ (Impact) ทั้งนี้เพื่อจะได้เสนอแนวทางแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของโครงการเป็นการประเมินทั้งที่โครงการยังอยู่ในระหว่างการดำเนินงานและโครงการที่สิ้นสุดลงแล้ว

นิศา ชูโต (2527 : 8) ให้ความหมายของการประเมินโครงการว่า เป็นการใช้เทคนิคการวิจัยทางสังคมศาสตร์ เพื่อหาข้อมูลที่เป็นจริงและเชื่อถือได้เกี่ยวกับโครงการ เพื่อตัดสินใจว่าโครงการดังกล่าวดีหรือไม่ดีอย่างไร

ประชัย เปี่ยมสมบูรณ์ (2529 : 7) ได้ให้ความหมายของการประเมินผลโครงการว่า หมายถึง กระบวนการที่มุ่งแสวงหาคำตอบ สำหรับคำถามที่วางแผนงาน โครงการบรรลุผลตามวัตถุประสงค์ และเป้าประสงค์ที่กำหนดไว้หรือไม่ และระดับใด

ประเภทของการประเมินโครงการ การประเมินโครงการ ได้มีผู้พยายามจัดกลุ่มลักษณะของการประเมินโครงการและได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องนี้แตกต่างกันไป ทั้งนี้แล้วแต่ปัจจัยที่ยึดเป็นหลักในการประเมิน สำนักคณะกรรมการประถมศึกษาแห่งชาติ (2529 : 15-19) ได้แยกประเภทของการประเมินโครงการตามเกณฑ์ดังนี้ คือ

1. โดยเกณฑ์ตามลักษณะเวลาของการบริหารโครงการซึ่งสอดคล้องกับเกณฑ์ของสมพร แสงชัย และสุนทร เกิดแก้ว (2520 : 32 – 36) ได้แบ่งการประเมินเป็น 3 ระยะ คือ

1.1 การประเมินก่อนเริ่มโครงการ เป็นการประเมินว่า โครงการที่เสนอมามีเหมาะสมหรือไม่ ควรเริ่มทำโครงการนี้หรือไม่ โครงการที่จัดทำมุ่งแก้ปัญหาที่สำคัญหรือไม่ควรปรับปรุงแก้ไขตอนไหน ถ้าไม่มีข้อแก้ไขสมควรอนุมัติให้ดำเนินการต่อไป

1.2 การประเมินโครงการขณะดำเนินงาน เป็นการประเมินเพื่อปรับปรุงโครงการ เพื่อให้การประเมินผลเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

1.3 การประเมินโครงการหลังการดำเนินงาน เป็นการประเมินผลโครงการว่าเมื่อดำเนินการจนสิ้นสุดแล้วได้รับความสำเร็จตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้มากน้อยเพียงใด

2. โดยเกณฑ์ของลักษณะการตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการได้แบ่งการประเมินผลโครงการออกเป็น 2 ประเภท คือ

2.1 การประเมินความก้าวหน้าของโครงการ หรือการประเมินผลโครงการเพื่อการปรับปรุงโครงการ การประเมินประเภทนี้จะต้องจัดทำขณะที่โครงการดำเนินการอยู่ ซึ่งตรงกับการประเมินผลโครงการขณะดำเนินการนั่นเอง เป็นการประเมินตามกิจกรรมของโครงการที่อาจกำหนดไว้ในรูปแผนภูมิ Gantt's Chart หรือ PERT หรือ C.P.M.

2.2 การประเมินผลสัมฤทธิ์ของโครงการ เพื่อตรวจสอบว่าโครงการประสบผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ เป้าหมายที่วางไว้หรือไม่ ผลการประเมินจะเป็นประโยชน์ต่อการตัดสินใจว่า ควรยุติโครงการหรือดำเนินโครงการต่อไป โดยไม่ต้องปรับขยายบางส่วนก่อนดำเนินการต่อไป หรือควรไปรวมกับงานประจำบางอย่าง คือ แปรเปลี่ยนสภาพจากโครงการเป็นส่วนหนึ่งของงานประจำ การตัดสินใจเกี่ยวกับสภาพของโครงการดังกล่าวจำเป็นต้องอาศัยข้อมูล ซึ่งเป็นผลจากการประเมินโครงการแบบรวมสรุป สำหรับภาระหน้าที่ของการประเมินรวม สรุปเช่นเดียวกับการประเมินผลโครงการหลังการดำเนินงานดังกล่าวมาแล้ว

3. โดยเกณฑ์ของสิ่งที่ถูกประเมินสามารถจำแนกการประเมินโครงการ ออกเป็น 4 ประเภท

3.1 การประเมินสภาพแวดล้อม (Context Evaluation) ของโครงการซึ่งเป็นการประเมินเกี่ยวกับนโยบาย แรงกดดันทางเศรษฐกิจ และสังคม ความต้องการของบุคคลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับโครงการ

3.2 การประเมินปัจจัยเบื้องต้น (Input Evaluation) เทียบเคียงได้กับการประเมินก่อนเริ่มโครงการ กล่าวคือ เป็นการประเมินเพื่่มุ่งเน้นว่ามีปัจจัยพร้อมมูลที่จะดำเนินโครงการหรือไม่

3.3 การประเมินกระบวนการ (Process Evaluation) เช่นเดียวกับการประเมินผลโครงการขณะดำเนินงาน หรือการประเมินผลโครงการในเชิงความก้าวหน้าของโครงการหรือการประเมินผลเพื่อการปรับปรุงโครงการ

3.4 การประเมินผลผลิตหรือผลงาน (Product Evaluation) เป็นการประเมินผลโครงการหลังการดำเนินงานสิ้นสุดแล้ว ซึ่งประกอบด้วยการประเมินผลลัพธ์ (Output Evaluation) โดยพิจารณาจากปริมาณคุณภาพของผลผลิตเปรียบเทียบกับวัตถุประสงค์ของโครงการ อีกส่วนหนึ่ง คือ ผลกระทบ (Impact Evaluation) โดยเปรียบเทียบกับวัตถุประสงค์ของแผนงานหรือโครงการ

วัตถุประสงค์และความสำคัญของการประเมินโครงการ

สุขุม มูลเมือง (2530 : 1) กล่าวว่า การประเมินนั้นเกิดขึ้นอยู่ทุกเวลาในชีวิตประจำวันของคนเรา บางครั้งเราอาจจะไม่รู้ตัวว่าได้ใช้วิธีการประเมินด้วยซ้ำ เพราะว่าในตลอดชีวิตของคนเรานั้นจะต้องประสบกับการตัดสินใจอยู่ตลอดเวลา และในการตัดสินใจนั้นจำเป็นต้องอาศัยข้อมูลและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เพื่อช่วยในการตัดสินใจ เพื่อให้ได้ผลลัพธ์ออกมาดีที่สุด แต่อย่างไรก็ตาม การประเมินในลักษณะเช่นนี้ ก็ยังเป็นการประเมินแบบที่มีระบบหรือแบบแผนที่แน่นอน การตัดสินใจของเราจึงมักจะใช้ประสบการณ์เดิมของตนเป็นเกณฑ์ ดังนั้นถ้าการตัดสินใจเกี่ยวข้องกับสิ่งมีความสลับซับซ้อนมาก ๆ มีผลกระทบจากการตัดสินใจสูงและเกี่ยวข้องกับบุคคลหรือกลุ่มคนเป็นจำนวนมาก การตัดสินใจนั้นจำเป็นต้องอาศัยข้อมูลและสารสนเทศที่ถูกต้องและเพียงพอ รวมทั้งเทคนิควิธีที่ใช้ในการตัดสินใจนั้นจะต้องมีประสิทธิภาพและเป็นระบบ มีความเชื่อถือและได้รับการยอมรับจากทุกฝ่ายจึงจะทำให้การตัดสินใจถูกต้อง

วิระพล สุวรรณนันท (2531 : 23) ได้กล่าวถึงความสำคัญของการประเมินโครงการ โดยสรุปสาระสำคัญเป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้

1. ช่วยชี้ให้เห็นว่า โครงการนั้นจำเป็นหรือไม่ มีความเป็นไปได้เพียงไร เพื่อนำไปใช้ในการตัดสินใจว่าควรอนุมัติให้ทำโครงการนั้นหรือไม่
2. ช่วยให้ทราบว่าปัจจัยต่าง ๆ ที่จะใช้ในการดำเนินโครงการ มีความพร้อมและเหมาะสมเพียงไร เพื่อนำผลไปใช้ปรับปรุงสิ่งที่ยังบกพร่องก่อนที่จะเริ่มโครงการ
3. ทำให้ทราบข้อบกพร่องในการดำเนินงานแต่ละขั้นตอน ช่วยในการตัดสินใจปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงขั้นตอนการดำเนินงาน ส่วนที่ยังบกพร่องอยู่ในช่วงที่โครงการนั้นกำลังดำเนินการ
4. ทำให้ทราบว่าโครงการนั้นบรรลุผลตามวัตถุประสงค์ของโครงการหรือไม่ เพื่อนำผลไปใช้ในการตัดสินใจว่าควรยกเลิกโครงการหรือดำเนินโครงการนั้นอีกต่อไป
5. ช่วยกระตุ้นให้มีการเร่งรัดปรับปรุงวิธีดำเนินงาน

6. ช่วยควบคุมการดำเนินงานให้มีคุณภาพและมีประสิทธิภาพ เป็นการลดความสูญเปล่าในการใช้ทรัพยากร

7. เพื่อใช้เป็นแนวทางในการกำหนดวิธีดำเนินงานในครั้งต่อไป

กระบวนการประเมินโครงการ การประเมินโครงการเป็นกระบวนการของการตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ ของโครงการอย่างเป็นระบบ โดยมีวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายเพื่อการปรับปรุงโครงการให้ดีขึ้น กระบวนการในการประเมินผลโครงการอาจมีขั้นตอนและรายละเอียดที่แตกต่างไปตามแนวคิดของนักวิชาการทางการประเมินผลโครงการแต่ละบุคคล หรืออาจมีรายละเอียดที่แตกต่างเพราะรูปแบบ หรือประเภทของการประเมินผล หรือประเมินไปตามแต่ละประเภทของโครงการ การประเมินผลโครงการนอกจากจะประเมินโครงการทั้งหมดโดยส่วนรวมแล้ว แต่ละส่วนของโครงการจะต้องได้รับการประเมินควบคู่กันไป กล่าวคือ การประเมินข้อมูลนำเข้า (Input) การประเมินตัวกระบวนการ (Process) และการประเมินผลงาน (Product) ซึ่งแต่ละส่วนและนโยบายทั้งหมดของโครงการจะประกอบด้วยขั้นตอนที่สำคัญดังนี้ (ภูมิศรี จันทรา. 2535 37-39)

1. การศึกษาและพิจารณาถึงรายละเอียดของวัตถุประสงค์โครงการ ซึ่งเป็นการประเมินเพื่อให้ทราบว่าโครงการที่กำหนดขึ้นนั้น มีวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายที่สามารถดำเนินการได้หรือไม่ มีการปรับเปลี่ยนวัตถุประสงค์ให้มีความเฉพาะเจาะจงและปฏิบัติได้โดยลักษณะใด การประเมินผลโครงการในขั้นตอนนี้ ถือได้ว่าเป็นการประเมินก่อนที่จะลงมือปฏิบัติจริง เป็นการตรวจสอบและทบทวนความเรียบร้อยของวัตถุประสงค์โครงการเป็นสำคัญ

2. การศึกษาความเป็นไปได้ของข้อมูล ซึ่งเป็นการประเมินข้อมูลและทรัพยากรต่าง ๆ ที่จะต้องดำเนินการว่ายังมีความเหมาะสมเพียงพอที่จะใช้ปฏิบัติงานหรือไม่ ข้อมูลและทรัพยากรที่มีอยู่ สามารถที่จะสนองตอบวัตถุประสงค์ได้มากน้อยเพียงใด และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นยังจะใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ได้หรือไม่ การประเมินในขั้นตอนนี้เป็นการตรวจสอบทบทวนความเหมาะสมของทรัพยากรที่จะต้องใช้เพื่อบริหารโครงการนั่นเอง

3. การเก็บรวบรวมและการกระทำข้อมูลหรือทรัพยากร ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ถึงกระบวนการในการดำเนินโครงการในลักษณะเป็นการรวบรวมและจำแนกข้อมูลให้เป็นหมวดหมู่ และให้ความเป็นจริงมากที่สุด เพราะหากการดำเนินงานในขั้นตอนนี้มีปัญหาย่อมทำให้ผลงานที่เกิดขึ้นมีปัญหาตามไปด้วย กล่าวคือ แม้ว่าผู้บริหารโครงการจะทราบถึงทรัพยากรที่จะต้องใช้ ทั้งปริมาณและคุณภาพเป็นอย่างดีแล้ว แต่ในขั้นตอนของการรวบรวม และจัดดำเนินงานกับข้อมูลไม่

เพียงพอ ผลที่เกิดขึ้นย่อมด้อยคุณภาพด้วย การประเมินในขั้นตอนนี้ เป็นการตรวจสอบกระบวนการว่าเหมาะสมกับข้อมูลหรือทรัพยากรที่นำเข้าหรือไม่

4. การวิเคราะห์ การแปลความหมาย และการสรุปผลซึ่งเป็นขั้นตอนที่ข้อมูลได้ผ่านกระบวนการจำแนกข้อมูลเป็นหมวดหมู่เรียบร้อยแล้ว และผู้ประเมินจะต้องมาทำการวิเคราะห์ผลที่เกิดขึ้นว่าเป็นเช่นใด ตรงตามวัตถุประสงค์หรือมาตรฐานที่กำหนดไว้หรือไม่ จะมีการปรับปรุงแก้ไขให้ดียิ่งขึ้นในลักษณะใด ผลที่เกิดขึ้นจะมีแนวโน้มไปในลักษณะใด การประเมินในขั้นตอนนี้เป็นการประเมินผลงานของโครงการที่เกิดขึ้น และรวมไปถึงการประเมินโครงการ โดยทั้งหมดว่าด้วยทรัพยากรหรือข้อมูลนำเข้าที่มีอยู่ด้วยกระบวนการที่ใช้ และด้วยผลงานที่ปรากฏนั้นโครงการโดยรวมเป็นเช่นใด เป็นโครงการที่ให้ผลประโยชน์คุ้มค่ากับการดำเนินงานหรือไม่ ควรปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้นแล้วดำเนินการต่อไป หรือจะล้มเลิกยุติโครงการนี้เสีย

โดยกระบวนการที่กล่าวมาแล้ว เป็นกระบวนการทั่วไปของการประเมินโครงการ หรือประเมินการปฏิบัติงานทุกชนิด และในการประเมินโครงการแต่ละโครงการนั้น ปัจจัยอีกปัจจัยหนึ่งที่จะต้องเกี่ยวข้องและมีส่วนสำคัญในการพิจารณาเพื่อการประเมินผลโครงการด้วย คือ ระยะเวลา (Timing Periods) ของการดำเนินงานโครงการ นอกจากนี้ในการประเมินโครงการจะต้องอาศัยสิ่งสำคัญหรือข้อคิดที่สำคัญอีกหลายชนิด เช่น ข้อเท็จจริง ผลประโยชน์ ข้อผูกพัน ความเป็นไปได้ มาตรฐาน และอื่น ๆ เพื่อประกอบในการพิจารณา

แนวคิดเรื่องระบบการสื่อสารเพื่อชุมชน

กาญจนา แก้วเทพ และคณะ (2543) ได้รวบรวม ประมวล และสังเคราะห์องค์ความรู้จากผลงานวิจัยที่ผ่านมาที่เกี่ยวข้องกับสื่อประเภทต่าง ๆ ทั้งสื่อบุคคล สื่อมวลชน สื่อพื้นบ้าน และสื่อเฉพาะกิจกับการพัฒนา เพื่อชี้ให้เห็นถึงบทบาทและคุณประโยชน์ของสื่อต่อการพัฒนาต่าง ๆ ตลอดจนนำเสนอแนวคิดการสื่อสารแนวใหม่ที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน เอกลักษณะของงานวิจัยเรื่องนี้ อาศัยกรอบแนวคิดทฤษฎีด้านนิเทศศาสตร์ 3 แนวคิดสำคัญคือ แนวคิดเรื่องผลกระทบต่อสื่อมวลชนที่มีต่อสังคม แนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อการพัฒนา และแนวคิดเรื่องการใช้สื่อแบบมีส่วนร่วม

แนวคิดเรื่องผลกระทบของสื่อมวลชนที่มีต่อสังคม (Media Effect Study) ในยุคสมัยแรก (1920 – 1930) ทฤษฎีที่เชื่อในพลังอำนาจอันมหาศาลของสื่อ (Powerful Media) ที่เชื่อว่าสื่อมวลชนอันสมัยใหม่มีพลังอำนาจที่จะเปลี่ยนแปลงความรู้ ทศนคติและการกระทำของ

บุคคลและสังคม ดังนั้นหากบุคคลมีการเปิดรับสื่อมากเท่าใด (Media exposure) ก็จะมีความคิดเห็นและการกระทำไปในทิศทางเดียวกับที่สื่อได้โน้มน้าวชักนำเอาไว้ ยุคสมัยที่ 2 (1950 – 1970) ทฤษฎีสื่อมีอิทธิพลอันจำกัด (Limited Effect paradigm) ยุคสมัยนี้พื้นภาวะสงคราม เป็นช่วงเวลาที่ปกติ ผู้คนเริ่มคุ้นเคยกับสื่อ จึงได้มีการทดสอบประสิทธิภาพของสื่อมวลชนอันชัด และพบว่าสื่อมิได้ทรงพลังอำนาจอย่างที่คิด หากทว่าสื่อมีอิทธิพลอันจำกัด เนื่องจากผู้รับสารนั้นมีลักษณะเลือกใช้สื่อนี้จึงเป็นที่มาของแนวคิดใหม่เรื่อง Cuses & Gratifications Approach นอกจากนั้นในงานวิจัยของงานชิ้นนี้ยังได้พบตัวละครตัวใหม่ที่ได้แสดงมานานแล้วคือ **สื่อบุคคล**

ยุคสมัยที่ 3 (1970 – ปัจจุบัน) ยุคสมัยนี้เป็นยุคที่สื่อโทรทัศน์กำลังขยายกว้างสื่อโทรทัศน์เป็นสื่อที่มีลักษณะพิเศษกว่าสื่อชนิดอื่น ๆ คือ มีทั้งภาคเคลื่อนไหวและเสียง จึงดูสมจริงสมจังมากจนสามารถโน้มน้าวได้ง่าย เป็นสื่อที่ใช้อยู่ในบ้าน (domestic media) ที่มีอิทธิพลในการโน้มน้าวอย่างมหาศาล แม้จะไม่มีอิทธิพลเท่ายุคแรก แต่ก็สามารถเป็นผู้กำหนดวาระสนใจให้แก่สังคม (Agenda Setting) สามารถสร้างสถานภาพให้แก่บุคคล (Status Conferral) สร้างภาพลักษณ์ให้แก่บุคคล องค์กร และสถาบันต่าง ๆ (Image Building) นอกจากนี้ยังพบว่าอิทธิพลของสื่อ นั้น มิใช่ อิทธิพลอย่างฉับพลันในระยะสั้น เช่น ความเชื่อในยุคแรก หากแต่อิทธิพลของสื่อ นั้นเป็นอิทธิพลในระยะยาว มีลักษณะแบบค่อยเป็นค่อยไปทำหน้าที่อบรม บ่มเพาะบุคคล และที่สำคัญคือสื่อเป็นตัวการสร้างโลกแห่งความจริงทางสังคมรอบล้อมตัวบุคคลเอาไว้ สื่อจึงเป็นกลไกทางวัฒนธรรมที่สำคัญที่สุดในโลกสมัยใหม่ หากผู้ใดได้ครอบงำสื่อก็เท่ากับผู้นั้นเป็นผู้สร้างสรรคความเป็นจริงและวัฒนธรรมในสังคมนั่นเอง สื่อจึงเท่ากับเป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างพลังของคนแต่ละกลุ่ม (Empowerment)

แนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อการพัฒนา เริ่มต้นจากแนวคิดเรื่องการพัฒนาสังคมให้ทันสมัย ต่อด้วยแนวคิดเรื่องการพัฒนาเพื่อพึ่งพาและลงท้ายด้วยแนวคิดเรื่องการพัฒนาที่ถือเอาประชาชนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา โดยเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน ส่วนแนวคิดเรื่อง **การสื่อสาร** นั้นเชื่อในศักยภาพของการสื่อสาร การไม่เชื่อถือในอำนาจของการสื่อสารจนกระทั่งมาถึงยุคการทบทวนพลังอำนาจใหม่ของการสื่อสาร และแนวคิดเรื่องประชาชนสามารถใช้สื่อเพื่อเสริมพลังตนเอง (Empowerment) แนวคิดประการที่สาม คือ แนวคิดเรื่อง **การสื่อสารเพื่อการพัฒนา** เป็นการผสมผสานระหว่างสองแนวคิดข้างต้น ดังนั้น แนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อพัฒนาในระยะแรก จึงมุ่งเน้นนำสื่อมวลชนมาใช้เปลี่ยนแปลงปัจเจกและบุคคลให้ทันสมัย ในยุคที่สองเป็นเรื่องการเลือกใช้สื่อประเภทต่าง ๆ และในยุคสุดท้ายก็จบลงด้วยแนวคิดเรื่องการใช้สื่อแบบมีส่วนร่วม

บทบาทของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา นั้น กาญจนา แก้วเทพ (2543) ได้อ้างถึง สำนักคิด Culturalist ที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมการสื่อสารและอุดมการณ์ พบว่าการไหลเวียนของข่าวสารมีลักษณะไม่เสมอภาคระหว่างประเทศที่พัฒนาแล้ว ซึ่งอยู่ในซีกโลกทางเหนือกับประเทศที่ด้อยพัฒนาในซีกโลกทางใต้ และพบว่าจะมีแต่ข่าวจากประเทศศูนย์กลางเท่านั้นที่ไหลไปสู่ประเทศรอบนอก และกลายเป็นอุปสรรคที่กีดกันมิให้สภาพไหลเวียนของข่าวสารระหว่างประเทศด้อยพัฒนา เช่น ประเทศไทย และประเทศมาเลเซีย ล้วนรับข่าวสารเรื่องสหรัฐอเมริกาจาก CNN ด้วยกัน แต่ไม่มีการแลกเปลี่ยนข่าวสารระหว่างสองประเทศนี้

ส่วนสำนัก Political Economy นักวิชาการ เช่น Schiller ได้พยายามแสดงผลงานวิจัยที่พิสูจน์ให้เห็นว่า การขูดรีดเอาเปรียบทางด้านเศรษฐกิจการเมืองระหว่างประเทศนั้น แยกไม่ออกจากการครอบงำด้านการสื่อสารและวัฒนธรรม ดังนั้นประเทศศูนย์กลางจึงต้องทำให้ประเทศรอบนอกมาพึ่งพาตนเอง ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและด้านผลผลิตของสื่อ และเนื่องจากการสื่อสารเป็นสินค้าด้านอุดมการณ์ ดังนั้นเมื่อประชาชนในโลกที่สามเปิดรับข่าวสารและความบันเทิงจากโลกตะวันตก จึงรับเอามาตรฐานค่านิยม และอุดมการณ์ต่าง ๆ ของโลกตะวันตกมาด้วย ในทางกลับกัน เมื่อประชาชนในโลกที่สามตกอยู่ภายใต้ค่านิยมอุดมการณ์ของโลกตะวันตก ก็ต้องเสียเงินใช้จ่ายซื้อสื่อจากโลกตะวันตกมากขึ้น

การปรับเปลี่ยนความหมายของการพัฒนา มีแนวคิดอันหลากหลาย จากนักคิดหลายคน แต่จุดเริ่มต้นพื้นฐานของทุกแนวคิดในกระบวนทัศน์นี้ คือ สังคม ชุมชน หมู่บ้าน จะพัฒนาให้เป็นแบบใดนั้นขึ้นอยู่กับ การถูกกำหนดโดยสังคมแต่ละแห่ง ซึ่งไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน กระบวนทัศน์ใหม่นี้ได้ลดลักษณะที่เป็นสากล (Universalistic) ของแนวคิดการพัฒนาให้น้อยลง และเพิ่มสัดส่วนของลักษณะ “ที่เป็นท้องถิ่น” (Localistic) ให้มากขึ้น

นอกจากนี้ แม้แต่วิธีการที่จะบรรลุเป้าหมายก็จะมีลักษณะ “สูตรใครสูตรมัน” นักพัฒนาทั้งภาครัฐและภาคเอกชน รวมทั้งประชาชนกลุ่มต่าง ๆ กำลังแสวงหาแนวทางใหม่ในการพัฒนา นักวิชาการนักวิจัยก็ได้เกาะติดศึกษาวิจัยปรากฏการณ์ใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้น เช่น วิธีการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของประชาชน การพัฒนาจากล่างขึ้นบน (Bottom – up Approach) นักวิชาการแนวนี้พบว่านอกจากเนื้อหาสาระทางวิชาการของการพัฒนาจะเปลี่ยนไปเป็นแบบใหม่แล้ว เช่น เปลี่ยนจากการเป็นความทันสมัยก้าวหน้า เป็นการย้อนกลับไปรากเหง้าภูมิปัญญาดั้งเดิม แม้แต่เครื่องมือในการศึกษาก็เปลี่ยนไปจากการเป็นการวิจัยเชิงปริมาณเป็นการเน้นวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เช่น การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม การศึกษาวัฒนธรรมชุมชน การศึกษาบทบาทของศาสนา ประเพณีในโครงการพัฒนาด้วยวิธีวิจัยด้านมนุษยวิทยา เป็นต้น

E. Roger (1976 อ้างอิงในกาญจนา แก้วเทพ 2543) เห็นว่า กระบวนการทัศน์ใหม่ในการพัฒนาต้องมีการกระจายข่าวสารข้อมูล ประชาชนต้องมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ในการพัฒนาตัวเอง และการวางแผนการพัฒนาต้องมีการกระจายอำนาจ (decentralization) ต้องเน้นการใช้ทรัพยากรจากท้องถิ่นมาใช้ในกระบวนการพัฒนา ทั้งยังต้องมีการประสานวัฒนธรรมประเพณีเข้ากับระบบสมัยใหม่ เพราะความทันสมัยต้องหมายถึงการผนวกประสานทั้งความคิดใหม่และความคิดเก่าเข้าด้วยกัน โดยแต่ละท้องถิ่นจะต้องมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป

Mare Nerfin (1977 อ้างอิงในกาญจนา แก้วเทพ 2543) ได้นำเสนอกระบวนการทัศน์ใหม่ที่เขาเรียกว่า Another Development ไว้ดังนี้ คือ ต้องเป็นการพัฒนาที่สนองความต้องการของประชาชนเป็นหลัก เป็นการพัฒนาที่มาจากแกนกลางของแต่ละสังคม เป็นการพัฒนาที่พึ่งพาความแข็งแกร่ง และอาศัยทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นแรงงานบุคคล วัตถุ รวมทั้งภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของสังคมนั้น ๆ เป็นการพัฒนาที่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีเหตุผล นำเอาเทคโนโลยีมาใช้อย่างระมัดระวังให้สอดคล้องกับสภาพสังคม และวัฒนธรรมของท้องถิ่น และที่สำคัญ คือ เป้าหมายของการพัฒนาต้องครอบคลุมมิติทุกด้านของสังคม (Based on Structural Transformations)

ค่านิยมใหม่และบทบาทใหม่ของการสื่อสารในการพัฒนา ในช่วงยุคสมัยของการแสวงหาค่านิยมใหม่ ๆ และบทบาทใหม่ ๆ ของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา กานจนา แก้วเทพ (2543) ระบุว่า มีนักวิชาการมากมายได้เสนอแนวคิดไว้ เช่น Singhal และ Rogers (1989) กล่าวว่า บทบาทของการสื่อสารเพื่อพัฒนาจะเป็นอย่างไร ย่อมขึ้นอยู่กับนิยามของการพัฒนาว่ามุ่งเน้นประเด็นใด ส่วนทัศนะของการสื่อสารที่จะเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาแนวใหม่ว่าต้องมีลักษณะหลากหลายเป็นการสื่อสารขนาดเล็ก สร้างและใช้อยู่ในท้องถิ่นเอง ยืดหยุ่นได้ มีการแลกเปลี่ยนบทบาทระหว่างผู้ส่งสาร ผู้รับสาร และเน้นการสื่อสารแนวนอนในทุกระดับของสังคม ทัศนะของ Somavice (1977, 1981) เห็นว่า การสื่อสารเป็นความต้องการอย่างหนึ่งของมนุษย์เป็นสิทธิอย่างหนึ่งของชุมชน เป็นโฉมหน้าหนึ่งของกระบวนการศึกษา และงานการสื่อสารต้องเกี่ยวข้องกับเรื่องสิทธิและหน้าที่ที่พึงปฏิบัติ

F.J. Berrigan (1979) เริ่มจากมองข้อเท็จจริงว่า ในปัจจุบันการดำเนินงานพัฒนาของประเทศโลกที่สามส่วนใหญ่ยังอยู่ในรูปแบบของการวางแผนจากส่วนกลาง (Central Planning) ในกรณีเช่นนี้การสื่อสารจะต้องเล่นบทบาทเป็นช่องถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารทั้งหมดให้ประชาชนได้รับรู้การวางแผนของรัฐ เป็นตัวสร้างรอยเชื่อมต่อของการสื่อสารในแนวนอน ต้องมีวิถีทางแห่งการสื่อสาร การสื่อสารจะทำหน้าที่เป็นตลาดเสรีทางความคิด (Platform) ในการเปิดรับฟังทัศนะทาง

เลือก ข้อคิดเห็นใหม่ ๆ จากชุมชน และเป็นกลไกในการเร่งกระบวนการพบปะแสดงความคิดเห็น การรับฟังข้อเสนอแนะและกระบวนการตัดสินใจ (Speeding up)

Reyes Metta (1977, 1981 อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ 2543) ได้รวบรวมนิยามใหม่ ๆ ของการสื่อสาร เพื่อการพัฒนาให้มีลักษณะเป็นรูปธรรม เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติได้มากยิ่งขึ้น ด้วยการออกแบบในรูปของแบบจำลอง ที่เรียกว่า “Communication Model with Active Social Participation” โดยจำแนกองค์ประกอบสำคัญของแบบจำลองการสื่อสารใหม่ เรื่อง **การจัดระบบทางสังคม** สำหรับการสื่อสาร **ตัวสื่อ** (Media) ได้แก่ เครื่องมือต่าง ๆ ที่ใช้ในการสื่อให้เป็นไปตามระบบทางสังคม **กระบวนการสื่อสารระดับชาติ** ที่ต้องการให้ผู้รับสารได้รับรู้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับภาพรวมของสถานการณ์ระดับประเทศอย่างต่อเนื่อง สม่่าเสมอ **กระบวนการสื่อสารนานาชาติ** เนื่องจากโลกปัจจุบันมีการเชื่อมโยงตั้งแต่ระดับชุมชน ระดับชาติ และระดับโลกทั้งหมด จึงต้องมีองค์กรที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงข่าวสารและข้อมูลทั้งหลายที่ทำงานตามหลักกฎหมายของชาติและของโลก **เนื้อหา** **หาสาร** เป็นข่าวสารที่เป็นจริง ไม่บิดเบือน สามารถให้ภาพการวิเคราะห์สถานการณ์ที่ถูกต้องเป็นจริง **ผู้รับสาร** ก็ต้องมีการศึกษาอย่างเพียงพอ รู้เท่าทันเนื้อหาของข่าวสาร ควรให้การศึกษาเรื่องข่าวสารแก่ผู้รับสาร เพื่อให้เป็นนาย ไม่ใช่เป็นเหยื่อของการสื่อสาร นอกจากนี้ **ผู้รับสารต้องมี** **การรวมกลุ่มกัน** มีการศึกษาเพื่อการสื่อสาร มีกระบวนการเข้าถึง มีองค์กรด้านกฎหมายที่ก่อตัวขึ้น เพื่อสนับสนุนการใช้สิทธิของผู้รับสารที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการรับ-ส่งข่าวสาร มีหน่วยงานประเมินผลและปรับปรุงการใช้สื่อ

คุณลักษณะการสื่อสารชุมชน (กาญจนา แก้วเทพ 2543) ลักษณะของการสื่อสารชุมชน เป็นการสื่อสารแบบสองทาง ผู้ส่งสารและผู้รับสารมีปฏิกริยาโต้ตอบกันตลอดเวลา **ทิศทาง** การไหลของข่าวสารมีหลากหลายมาจากทุกทิศทาง **เป้าหมาย**ของการสื่อสารมีหลายแง่มุม เช่น เพื่อถ่ายทอดข่าวสารข้อมูลและโน้มน้าวชักจูงใจ เพื่อเป็นช่องทางแสดงออกซึ่งตัวตนของชุมชน และเพื่อพัฒนาความเป็นตัวเองของบุคคล การสื่อสารชุมชนเกิดขึ้นและดำเนินการเพื่อตอบสนองตามความต้องการของประชาชน **ส่วนหน้าที่ของการสื่อสาร** Windahl et al (1992 อ้างอิงในกาญจนา แก้วเทพ 2543) ระบุว่า การสื่อสารเพื่อชุมชนมีหน้าที่ในการแสดงออก หน้าที่ทางสังคม หน้าที่ในการให้ข้อมูลข่าวสารและหน้าที่ในการควบคุมปฏิบัติการ Berrigan F.J. (1979 อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ 2543) ได้เพิ่มเติมคุณสมบัติบางประการที่การสื่อสารชุมชนน่าจะมี คือ เน้นการปรับปรุงสื่อให้เหมาะสมสำหรับประโยชน์การใช้งานของชุมชนเป็นสื่อที่คนในชุมชนสามารถเข้าถึง (Access) ได้ตลอดเวลา และประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในหลาย ๆ บทบาท เป็นสื่อที่แสดงออกของชุมชนเอง มิใช่ให้ผู้อื่นมาทำให้ชุมชนและสื่อชุมชนจะปรับเปลี่ยนลักษณะของการเป็น

เครื่องถ่ายทอดข่าวสารจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งมาเป็นเวทีสำหรับแลกเปลี่ยนข่าวสารและทัศนะของทุกคน

ในกรณีของไทย ลักษณะการสื่อสารชุมชน ควรมีระดับความยากง่ายที่เหมาะสมกับระดับและความสามารถของชาวบ้าน เนื้อหาของสื่อ ต้องเน้นปัญหาเร่งด่วน หรือปัญหาในชีวิตประจำวันของคนในสังคมนั้น ๆ มีกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ มีวิธีการนำเสนอสิ่งที่เป็นปัญหาหรือสภาพที่ก่อให้เกิดปัญหา กระตุ้นให้ผู้รับสารช่วยกันคิด แก้ปัญหา เนื้อหาของสื่อควรเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประสบการณ์และชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน สื่อจะต้องมีบทบาทช่วยผลักดันให้เกิดการเกิดการแลกเปลี่ยนความคิด ประสบการณ์ และมีกิจกรรมทำอย่างต่อเนื่อง มีความน่าสนใจ และสื่อควรมีส่วนช่วยให้ผู้รับสารสามารถประเมินตนเองได้ (กาญจนา แก้วเทพ 2543)

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม เป้าหมายของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อกระตุ้นให้ชุมชนมองเห็นคุณค่าของตัวเอง สร้างความมั่นใจว่าตนเองสามารถใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ได้ สร้างทักษะในการสร้างสื่อให้กับชุมชน ให้ชุมชนได้แสดงความรู้สึก ปัญหา วิธีการวิเคราะห์ปัญหา รวมทั้งวิธีแก้ปัญหาจากทัศนะของชุมชน ช่วยยกระดับความมีสติและความรับผิดชอบให้กับทั้งชุมชนหรือชุมชนอื่น ๆ เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น

ผลงานวิจัยเกี่ยวกับสื่อบุคคลและการสื่อสารระหว่างบุคคล

สื่อบุคคลมีบทบาทในการสื่อสารเพื่อพัฒนา โดยเฉพาะบทบาทในเรื่องการสื่อสารระหว่างบุคคลนั้น อาจจะแบ่งพิจารณา โดยใช้เรื่องขอบเขตของชุมชนเป็นเกณฑ์แบ่งแยกได้เป็น 2 ประเภท คือ ส่วนที่ 1 สื่อบุคคลที่เป็นบุคคลภายนอก ได้แก่ เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐ เจ้าหน้าที่จากองค์กรพัฒนาเอกชน ตลอดจนนักการตลาด พ่อค้าเร่จากภาคธุรกิจเอกชน ฯลฯ ส่วนที่ 2 สื่อบุคคลที่เป็นคนในชุมชนเอง ได้แก่ ผู้นำชุมชน พระสงฆ์ ผู้อาวุโส เป็นต้น (กาญจนา แก้วเทพ 2543)

ปริมาณงานวิจัย เรื่อง สื่อบุคคลภายนอก (พ.ศ. 2520 – 2540) ปรากฏงานวิจัยจำนวน 9 เรื่อง ได้แก่ เรื่องบทบาทของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรต่อการยอมรับนวัตกรรมในการทำนาดำของชาวเขาเผ่ากระเหรี่ยงในเชียงใหม่ ของชัยฤกษ์ ไตลังคะ (2525) เรื่องคุณสมบัติอันพึงประสงค์ของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร จากทัศนะของเกษตรกรในโครงการเกษตรจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ของบุญธรรม มั่งทอง (2525) เรื่องคุณลักษณะของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมที่มีความสัมพันธ์ต่อการยอมรับวิทยากรแผนใหม่ในการเพาะเลี้ยงกุ้งทะเลของสมาชิกสหกรณ์นิยม ตำบล

โคกขาบ จังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งเป็นผลงานวิจัย ของพิมพ์จันทร์ ใจวงศ์ (2526) เรื่องการศึกษาการเปิดรับข่าวสารและการแสวงหาข่าวสารการรับสมัครงานของผู้สมัครเป็นอาสาพัฒนาชุมชนกระทรวงมหาดไทย ของเสมอสุข อุไรสวัสดิ์ (2528) ผลงานเรื่องบทบาทของพฤติกรรมการสื่อสารระหว่างบุคคลในการดำเนินการประชาสัมพันธ์ที่มีต่อทัศนคติต่อ กฟผ. ศึกษาเฉพาะกรณี อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี ของพัชนี มะลิขาว (2529) ผลงานวิจัยเรื่องลักษณะของเจ้าหน้าที่พัฒนาที่ดินที่เกษตรกรพึงประสงค์ในการเผยแพร่ข่าวสารและความรู้การศึกษาเปรียบเทียบเกษตรกรใน 4 พื้นที่ ของกฤตยา สุขสมสถาน (2533) เรื่องกระบวนการหาข่าวของอาสาสมัครในโครงการเกษตรและการพัฒนาชนบท หน่วยสันติภาพอเมริกาประจำประเทศไทย ของพิมพ์ใจ สุรินทร์เสรี (2534) เรื่องคุณลักษณะของพัฒนาการในทัศนะของผู้นำท้องถิ่นและชาวบ้านในอำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี ของชนัทธกรณ์ โพธิ์ปิ่น (2535) และกรรณา เดชาตวงศ์ ณ อยุธยา (2538) ได้ทำการวิจัยเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมการสื่อสารความทันสมัยและความน่าเชื่อถือของเจ้าหน้าที่กับทัศนคติที่มีต่อการพัฒนาเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยว ตัวอย่างของชาวปราสาทอำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา

กาญจนา แก้วเทพ (2543) ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับผลงานวิจัยดังกล่าวทั้ง 9 เรื่อง ว่ากลุ่มเป้าหมายของงานพัฒนาของสื่อบุคคลจากภายนอกทั้งหมด จะเป็นประชากรที่อยู่ในภาคเกษตรในชุมชนทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการทำนา การเลี้ยงกุ้ง การสร้างเขื่อน เป็นต้น และสื่อบุคคลภายนอกที่ศึกษาส่วนใหญ่จะเป็นบุคคลของรัฐ ซึ่งมุ่งค้นหา “คุณลักษณะที่เหมาะสม” การแสวงหาข่าวสารของสื่อบุคคลภายนอก และบทบาทของสื่อบุคคลภายนอกในงานสื่อสารเพื่อพัฒนา ดังนั้นยังมีประเด็นที่มีได้ศึกษาและเป็นข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยในอนาคต เช่น ควรขยายการศึกษาสื่อบุคคลภายนอกไปยังกลุ่มอื่น ๆ เช่น นักพัฒนาองค์กรเอกชน พ่อค้าเร่ (Salesman) นักการเมืองท้องถิ่น เป็นต้น ด้านปริมาณทลส่วนใหญ่จะศึกษาในมิติด้านเศรษฐกิจของภาครัฐเป็นส่วนใหญ่ ยังมิได้ขยายปริมาณทลไปยังปริมาณทลอื่น ๆ เช่น สาธารณสุข คมนาคม การเมือง ธุรกิจ ศาสนา วัฒนธรรม และการศึกษา เป็นต้น ในเรื่องคุณสมบัติของสื่อบุคคล ผลการวิจัยที่ผ่านมาพบคุณสมบัติใหญ่ ๆ 2 ประการ คือ ความไว้วางใจ และความน่าเชื่อถือ ยังไม่มีการศึกษาเจาะลึกในแง่กระบวนการสร้างสรรค์คุณสมบัติทั้งสองประการ โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ

ผลงานวิจัยในส่วนที่สอง สื่อบุคคลที่เป็นคนในชุมชน มีผลงานวิจัยจำนวน 17 เรื่อง ได้แก่ เรื่องบทบาทครูในการเผยแพร่ข่าวสารเรื่องการรักษาความสะอาด ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ ของนิธิ สตะเวทิน (2524) เรื่องการเปรียบเทียบคุณสมบัติของ “ผู้นำโดยธรรมชาติ” จากการสรรหาของตำรวจตระเวนชายแดนกับประชาชนในหมู่บ้านที่เป็นเขตแทรก

ซึ่มของคอมมิวนิสต์ กิ่งอำเภอเสนานิคม จังหวัดอุบลราชธานี ของมนูเนตร โกมลทัต (2524) เรื่อง บทบาทของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาท้องถิ่น : ศึกษากรณีโครงการสหบาลข้าว หมู่บ้านท่าสว่าง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ของกรณีการ โอโมเถ (2525) เรื่องบทบาทการสื่อสารระหว่างบุคคลที่มีผลต่อการยอมรับการเข้าเป็นสมาชิกสหกรณ์โคนมหนองโพ จังหวัดราชบุรี ของกันยา สุนทรา รักษา (2525) เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมการชุบชีบกับความร่วมมือในการพัฒนา : ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านพระเพลิง ตำบลนกออก อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา ของบุญศรี ปราภณศักดิ์ (2525) เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมการสื่อสารกับความทันสมัยของผู้นำท้องถิ่น ของบุษบา สุธีธร (2527) เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนบุคคลกับการสื่อสาร เพื่อแสวงหาข่าวสารเกี่ยวกับงานในต่างประเทศ ศึกษาเฉพาะกรณีคนงานจะเดินทางไปทำงานกลุ่มประเทศตะวันออกกลาง ของวรรณพร เนตรอำนาจ (2527) เรื่องอิทธิพลของหมู่บ้านที่มีต่อการพัฒนาสาธารณสุขขั้นมูลฐาน : การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของผู้นำใน 3 หมู่บ้านของจังหวัดบุรีรัมย์ ของอนันต์ ลิขิตประเสริฐ (2527) เรื่องบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนากับการเข้าร่วมโครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองของชาวบ้านห้วยยาง จังหวัดอุดรธานี ของพูนทรัพย์ สิทธิพรหม (2532) เรื่องความคิดเห็นของเกษตรกรผู้นำต่อการได้รับความรู้ทางเกษตรจากสื่อมวลชน อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ของพรพิมล ปิยพันธุ์ (2533)

ลาวัลย์ อินทรารักษ์ (2533) ศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างความศรัทธาที่มีต่อพระสงฆ์ ทศนคติ และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านแม่สอย ตำบลแม่สอน อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ เรื่องความตระหนักของช่างขอในฐานะนักสื่อสารเพื่อการพัฒนาของสมฤทธิ์ ฤาชัย (2534) เรื่องปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดในการเปิดรับข่าวสารของผู้นำความคิดเห็นและผู้ตามความคิดเห็น : ศึกษากรณีอำเภอหันคา จังหวัดชัยนาท ของธิดิพนธ์ ระลอกแก้ว (2537) เรื่องการศึกษาผลการรับข่าวสารที่มีต่อความคิดเห็นของผู้นำท้องถิ่น โครงการพัฒนาลำน้ำเก่าและลำน้ำบัง จังหวัดสกลนคร และนครพนม ของชลิตา ทุกข์สุญ (2539) เรื่องการแสวงหาข้อมูลข่าวสารเพื่อมาทำงานในเมืองของแรงงานต่างถิ่น ในจังหวัดชลบุรี ของประไพศรี สุทธิโพธิ์ (2539) เรื่องการสื่อสารกับการสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มเด็กปัมในกรุงเทพมหานคร ของ สกลกานต์ อินทรไทร (2539) และพรณนิภา วงษ์มิตร (2540) ศึกษาเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนากับการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการธรรมรักษิณเวศ

งานวิจัยที่เกี่ยวกับสื่อบุคคลภายในทั้ง 17 เรื่องนั้น กาญจนา แก้วเทพ (2543) ให้ข้อสังเกตว่า สื่อบุคคลที่เป็นคนในชุมชนนั้น จะมีสถานภาพที่หลากหลายกว่าสื่อบุคคลภายนอกที่มี การศึกษามาแล้วทั้ง 9 เรื่อง ความหลากหลายดังกล่าวนี้สอดคล้องตามแนวคิดเรื่อง “ผู้นำทาง

ความคิด” (Opinion Leader) ที่แปรเปลี่ยนไปตามประเด็นเรื่อง ส่วนวิธีวิจัยใช้วิธีวิจัยทางปริมาณเพียงอย่างเดียว ผลการวิจัยจากงานวิจัยทั้งหมดที่ศึกษาสื่อบุคคลในแง่มุมต่าง ๆ นั้น สามารถจำแนกประเภทได้ในลักษณะที่คล้ายคลึงกับสื่อบุคคลภายนอก คือ ศึกษาในเรื่องบทบาทของสื่อบุคคลที่มีต่อการสื่อสารพัฒนา คุณลักษณะของสื่อบุคคลในชุมชน การเปิดรับข่าวสารของสื่อบุคคลในชุมชน สื่อบุคคลในฐานะแหล่งข่าวสารของผู้แสวงหาข่าวสาร และหัวข้อวิจัยอื่น ๆ เช่น การสื่อสารแบบ “ซุบซิบนินทา” โดยการพลิกมุมมองใหม่ว่าเป็นรูปแบบการสื่อสารที่ควบคุมกฎเกณฑ์ทางสังคม เพื่อควบคุมให้ผู้ถูกกระซิบระวังการกระทำดังกล่าว ซึ่งส่งผลทางอ้อมให้คนส่วนใหญ่ไม่เลียนแบบการกระทำที่ถูกซุบซิบนั้น ผู้วิจัยได้เสนอให้มีการค้นหาเครือข่ายภายในของการสื่อสารในชุมชน เพราะช่วยให้เห็นว่าบุคคลใดเป็นศูนย์กลางของการติดต่อเป็นสะพานเชื่อมโยงระหว่างกลุ่มย่อยในชุมชน เพื่อนำเอาเครือข่ายดังกล่าวมาใช้ประโยชน์ในการเผยแพร่ข่าวสารเพื่อพัฒนา

กาญจนา แก้วเทพ (2543) ให้ข้อเสนอแนะ สื่อบุคคลมีความสำคัญมากที่สุดในเรื่องการสื่อสารเพื่อพัฒนา แต่งานวิจัยที่ผ่านมายังกำหนดหัวข้อและทิศทางค่อนข้างจำกัดมาก กล่าวคือมีการศึกษาบทบาทของสื่อบุคคลที่อยู่ภายใต้แบบจำลอง Modernistic และ Transmission Model เท่านั้น น่าจะมีการวิจัยที่ขยายบทบาทของสื่อให้กว้างออกไป เช่น บทบาทในการปลูกสำนึกของชุมชน บทบาทของแหล่งองค์รวมของความรู้ เป็นต้น ส่วนการวัดคุณสมบัติของสื่อบุคคลโดยเฉพาะผู้นำนั้น มักมีการนำเอาเกณฑ์ เรื่อง “ความทันสมัย” ซึ่งเป็นเกณฑ์ประยุกต์มาจากแบบจำลองของ Modernistic ซึ่งอาจจะไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นผู้นำที่แท้จริงของสังคมชนบทไทย ควรมีการวิจัยโดยใช้ทัศนะแบบ Indigenous perspective กล่าวคือ ค้นหาว่าคนในชนบทไทยมีเกณฑ์ในการเลือกที่จะเป็นผู้นำได้อย่างไรบ้าง และยังมีกลุ่มสื่อบุคคลจำนวนมากที่ยังมิได้ผนวกเข้ามาในกระบวนการพัฒนาชุมชน เช่น กลุ่มครู ศิลปินพื้นบ้าน ช่างฝีมือ พ่อค้าในชุมชน ควรมีการศึกษากระบวนการสื่อสารเพื่อการพัฒนาของบุคคลเหล่านี้ รวมทั้งศึกษากระบวนการเครือข่ายการสื่อสารของชุมชน และเมื่อชุมชนต้องเผชิญกับโลกภายนอกบรรดาสื่อบุคคลที่เป็นผู้นำชุมชนย่อมมีการปรับประสานตนเองในแง่มุมของการสื่อสาร จึงจะมีงานวิจัยเพื่อการศึกษากระบวนการดังกล่าว

กระบวนการคิดของมนุษย์

ความหมายของการคิด การคิดเป็นกระบวนการทางสมองมี 2 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ การคิดอย่างมีจุดมุ่งหมายกับการคิดไปเรื่อย ๆ อย่างไม่มีจุดมุ่งหมาย (ทศนา เขมมณี และคณะ 2540 : 2) การคิดอย่างมีจุดมุ่งหมายเป็นกระบวนการทางสมองที่เกิดขึ้นเมื่อมีสิ่งเร้าที่เป็นปัญหา ความต้องการหรือความสงสัยมากระตุ้น ทำให้จิตและสมองนำข้อมูลหรือความรู้ที่มีอยู่มาหาวิธีการที่มีประสิทธิภาพเพื่อจะแก้ปัญหาความต้องการ หรือความสงสัยนั้นลดน้อยลงไปหรือหมดไป

เหตุของการคิด ต้นเหตุของการคิด คือ สิ่งเร้าที่เป็นปัญหาที่เป็นความต้องการหรือที่ชวนสงสัย สิ่งเร้าที่เป็นปัญหา เป็นสิ่งเร้าประเภทสถานการณ์ เหตุการณ์ หรือสภาวะที่มากกระทบแล้ว ต้องกระทำการสิ่งใดที่จะทำให้อาการนั้นลดน้อยลงไปหรือหมดไป แต่ไม่อาจทำได้ด้วยวิธีง่าย ๆ จึงทำให้อยู่ในสภาพตึงเครียดไม่ได้ ไม่มีทางเลือก ไม่มีวิธีการในการปฏิบัติ สภาพการณ์อยู่ในอันตราย หรือสภาพการณ์สู่ทางไม่ดี เป็นต้น จึงจำเป็นต้องคิด (Have to think) เพื่อแก้ปัญหานั้น **สิ่งเร้าที่เป็นความต้องการ** เป็นความต้องการสิ่งที่ดีขึ้น ดีกว่าเดิม เช่น ทำได้เร็วขึ้น ทำได้ง่ายขึ้น ลงทุนน้อยลง ผิดพลาดน้อยลง ปลอดภัยมากขึ้น เป็นต้น จึงต้องการการคิด (Want to think) มาเพื่อทำให้ความต้องการหมดไป **สิ่งเร้าที่ชวนสงสัย** เป็นสิ่งเร้าแปลก ๆ ใหม่ ๆ ที่มากกระตุ้นให้สงสัย อยากรู้ หรืออาจเกิดจากบุคลิกภาพประจำตัวที่เป็นผู้อยากรู้อยากเห็น ช่างคิดช่างสงสัย เมื่อกระทบสิ่งเร้าก็เกิดความสงสัย ทำให้ต้องการคำตอบจึงต้องการการคิดเพื่อข้อสงสัย

ผลของการคิด ผลของการคิด คือ คำตอบ หรือวิธีการที่มีประสิทธิภาพ เพื่อนำไปแก้ปัญห หรือทำให้ความต้องการหรือความสงสัยลดน้อยลงไปหรือหมดไป ผลการคิด ได้แก่

1. บทสรุป หรือคำตอบที่ต้องการ
2. แผนปฏิบัติงาน หรือขั้นตอนในการปฏิบัติงาน
3. แนวคิดใหม่ ๆ ความรู้ใหม่ ๆ ทางเลือกใหม่ ๆ สิ่งประดิษฐ์ใหม่ ๆ
4. วิธีการในการแก้ปัญหา
5. ข้อตัดสินใจ
6. ความเข้าใจที่สามารถอธิบายได้
7. การทำนาย หรือคาดการณ์สิ่งที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต

คุณค่าของการคิด การคิด ทำให้สามารถตอบคำถามบางประเภทได้ การคิด ทำให้ได้วิธีการที่มีประสิทธิภาพในการแก้ปัญหาหรือลดความต้องการ ซึ่งดีกว่าวิธีการที่ปล่อยไปตาม

ธรรมชาติ (เป็นไปตามการสุ่ม) หรือวิธีลองผิดลองถูก **การคิดที่มีคุณภาพ** จะให้ผลของการคิดที่มีประสิทธิภาพ ช่วยลดเวลาในการแก้ปัญหา ลดการใช้ทรัพยากรในการแก้ปัญหา และช่วยให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างถูกต้อง **การคิดที่ดี** ช่วยให้มีการดำเนินชีวิตที่ดี ถูกต้อง และมีคุณค่า

แนวคิดเรื่องกลไกทางสมองกับการพัฒนาความคิดของมนุษย์

สมอง เป็นอวัยวะหนึ่งของร่างกายที่เป็นศูนย์รวมของระบบประสาท และเป็นศูนย์กลางในการควบคุม และจัดระเบียบการทำงานทุกชนิดของร่างกาย สมองจึงเป็นอวัยวะที่สำคัญมาก ความรู้เรื่องสมองทำให้มนุษย์รู้ว่าเราจะไม่สามารถติดอะไรได้เลย ถ้าสมองเราไม่ทำงานแล้ว ความคิดต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมาได้ก็เป็นผลมาจากการทำงานของเครื่องจักรที่อยู่ในสมองเราที่เป็นเซลล์ เป็นเนื้อเยื่อที่เราเรียกว่า เซลล์ประสาท เซลล์พวกนี้ทำให้เรารับรู้สัมผัสต่าง ๆ ได้ ทำให้เราเรียนรู้ได้ ทำให้เราเก็บความจำได้ แล้วจากข้อมูลที่เป็นความจำ ก็มาเป็นการเรียนรู้ของเรานั่นเอง ทำให้เรามีความรู้สึกต่อสิ่งต่าง ๆ ที่เข้าไปสู่ประสาทสัมผัส ทำให้เราตัดสินใจและทำให้เรามีพฤติกรรมตอบสนองออกมา (นัยพินิจ คชภักดี, 2534 : 4-5)

สมองของมนุษย์ ประกอบด้วยเซลล์สมองประมาณร้อยล้านล้านเซลล์ (พัชรวิทย์ เกตุแก่นจันทร์, 2542 : 7) ซึ่งเป็นจำนวนที่ไม่แตกต่างกันระหว่างทารกแรกเกิดกับผู้ใหญ่ แต่ในผู้ใหญ่ เซลล์สมองจะมีขนาดใหญ่และยาวกว่า และจะมีจำนวนเดนไดรต์ (dendrite) ของเซลล์สมองมากขึ้น ทำให้การเชื่อมโยงระหว่างเซลล์สมองมากขึ้น โดยเซลล์เซลล์หนึ่ง ๆ จะเชื่อมโยงไปยังเซลล์สมองเซลล์อื่น ๆ อีกสองหมื่นห้าพันเซลล์เพื่อส่งข่าวสารกัน โดยกระแสประสาทจะเกิดปฏิกิริยาเรียก synapse สุดแต่ว่าจะเป็นด้านรับ – ส่งสัมผัสต่าง ๆ เช่น ปฏิกิริยาการเคลื่อนไหวกล้ามเนื้อ ความรู้สึกนึก ความจำ อารมณ์ทั้งหลาย ฯลฯ จึงผสมผสานกันขึ้นกลายเป็นการเรียนรู้นำไปสู่การปรับตัวอย่างเฉลียวฉลาดของมนุษย์แต่ละคน (พัชรวิทย์ เกตุแก่นจันทร์, 2542 : 9)

การฝึกทักษะการคิดและลักษณะการคิด

ทักษะการคิด คือ ความสามารถในการคิดที่เป็นพื้นฐานของการคิดระดับสูง ทักษะของการคิดมีมากมายหลายทักษะ เช่น การจำแนก การแยกแยะ การขยายความ การสรุป การคิดริเริ่ม

ลักษณะการคิด คือ รูปแบบของการคิดที่ประกอบด้วยทักษะการคิดหลาย ๆ ทักษะ ลักษณะของการคิดแต่ละลักษณะประกอบด้วย ทักษะการคิดที่แตกต่างกัน ทำให้จุดมุ่งหมายของการคิดแตกต่างกันไป ลักษณะการคิด ได้แก่ การคิดกว้าง การคิดละเอียดลึกซึ้ง การคิดไกล เป็นต้น ทักษะการคิดและลักษณะการคิดที่สำคัญ ที่มักใช้เป็นประจำในชีวิตประจำวัน ได้แก่

1. **การคิดคล่องและคิดหลากหลาย** เป็นความสามารถที่จะคิดในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือในสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง ได้ผลการคิดจำนวนมาก รวดเร็ว ตรงประเด็น และมีความหลากหลาย สามารถแตกแยกเป็นหลายแขนง หลายกลุ่ม หลายลักษณะ หลายประเภทหรือหลายรูปแบบ

2. การคิดวิเคราะห์และคิดผสมผสาน

การคิดวิเคราะห์ เป็นการแบ่งหรือแยกแยะสิ่งที่สนใจ หรือสิ่งที่ต้องการศึกษา ออกเป็นส่วนย่อย ๆ หรือออกเป็นแง่มุมต่าง ๆ แล้วทำการศึกษาสวนย่อย ๆ นั้นอย่างลึกซึ้ง การวิเคราะห์จะทำให้เกิดความเข้าใจหรือความรู้เกี่ยวกับสิ่งที่น่าสนใจ หรือสิ่งที่ต้องการศึกษาได้มากขึ้น และสามารถค้นพบสิ่งต่าง ๆ เกี่ยวกับเรื่องนั้นได้ง่ายขึ้น

การคิดผสมผสาน เป็นการรวมความรู้ย่อย หรือผลจากการวิเคราะห์ให้เป็นข้อมูลใหม่ ข้อสรุปใหม่ กระบวนการใหม่ หรือสิ่งประดิษฐ์ใหม่ เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในรูปแบบใหม่ได้มากขึ้น

3. **การคิดริเริ่ม** เป็นการคิดที่ให้การคิดที่มีความแปลกใหม่แตกต่างไปจากความคิดของคนทั่ว ๆ ไป มีลักษณะหรือมุมมองไม่เหมือนผู้อื่น เป็นการนำความรู้เดิมมาดัดแปลงให้เป็นความคิดใหม่ ซึ่งไม่ซ้ำกับใคร

4. **การคิดละเอียดรอบคอบ** เป็นการคิดที่ให้การคิดที่มีรายละเอียด ทั้งส่วนที่เป็นหลักของเรื่องที่คิด และส่วนที่เป็นองค์ประกอบย่อยของหลักที่คิด รวมถึงการคิดที่ชัดเจน โดยสามารถอธิบายเรื่องที่ตนเองคิด หรือยกตัวอย่างที่สอดคล้องกับเรื่องที่ตนเองคิดได้ และในกรณีการคิดเกี่ยวกับการปฏิบัติจะสามารถบอกขั้นตอนการปฏิบัติได้

5. **การคิดอย่างมีเหตุผล** เป็นการคิดที่อ้างอิงหลักฐาน มาสนับสนุนเพื่อให้ได้ข้อสรุปที่ถูกต้อง โดยสามารถอ้างหลักฐานและอธิบายหรือบอกความสัมพันธ์ระหว่างหลักฐานที่อ้างกับข้อสรุปได้

6. **การคิดกว้างและรอบคอบ** หมายถึง การคิดที่ครอบคลุมถึงสิ่งที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง ที่คิดในทุกด้านทุกแง่มุมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้น ไม่ติดเฉพาะเรื่องที่มาเกี่ยวข้องกับตัวเอง หรือ เรื่องที่เป็นผลประโยชน์ของตัวเอง

7. **การคิดไกล** หมายถึง การคิดถึงสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ซึ่งอาจเป็นผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำในปัจจุบัน หรือเป็นจุดประสงค์ หรือจุดมุ่งหมายที่ต้องการให้เกิดขึ้นในอนาคต

8. **การคิดลึกซึ้ง** หมายถึง การคิดที่ทำให้เกิดความเข้าใจอย่างถูกต้อง และลึกซึ้งเกี่ยวกับเรื่องที่คิด โดยสามารถเข้าใจสภาพต่าง ๆ ที่ซับซ้อน ทั้งในภาพรวมและส่วนประกอบย่อยของเรื่องที่ได้คิดได้

9. **การคิดดี คิดถูกทาง** หมายถึง การคิดที่ตรงจุดมุ่งหมาย คิดในแง่ที่ดี ที่เป็นประโยชน์ต่อตนเอง ต่อส่วนรวม ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

กระบวนการคิดรูปแบบต่าง ๆ กระบวนการคิด หมายถึง รูปแบบการคิดที่มีขั้นตอนของการคิดเป็นลำดับขั้น ในแต่ละขั้นตอนของการใช้ทักษะการคิดหรือลักษณะการคิดหลาย ๆ แบบมาประกอบกัน การคิดที่เป็นกระบวนการคิดมีอยู่หลายรูปแบบที่สำคัญ ได้แก่

การคิดริเริ่มสร้างสรรค์ (Creative Thinking) เป็นกระบวนการคิดที่ให้ผลของการคิดที่เป็นสิ่งแปลกที่มีคุณค่า มีประโยชน์ เช่น สิ่งประดิษฐ์แบบใหม่ วิธีดำเนินการแบบใหม่ กระบวนการผลิตใหม่ แนวคิดใหม่ ทางเลือกใหม่ เป็นต้น

การคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical Thinking) เป็นกระบวนการคิดที่ใช้ในการแก้ปัญหาหรือแสวงหาความรู้ มีกระบวนการหรือขั้นตอนตามลำดับ คือ ขั้นปัญหา ขั้นตั้งสมมติฐาน ขั้นรวบรวมข้อมูล และขั้นสรุป ในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการ ต้องใช้ความคิดที่เป็นทักษะ การคิด หรือลักษณะการคิดในหลาย ๆ แบบประกอบกัน

การคิดเลียนแบบอริยสัจ เป็นการคิดที่เลียนแบบกระบวนการคิดของอริยสัจของพุทธศาสนาในอริยสัจ 4 ประกอบด้วย 2 ส่วน คือส่วนที่เป็นเนื้อหา ซึ่งเป็นเรื่องที่เป็นความจริงที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของทุกคนกับส่วนที่เป็นวิธีการแห่งปัญญา ซึ่งเป็นระบบที่แก้ไขปัญหาด้วยเหตุผลเป็นระบบวิธีแบบอย่าง ซึ่งวิธีการแก้ปัญหาใด ๆ ก็ตามที่จะมีคุณค่า และสมเหตุสมผลจะต้องดำเนินไปในแนวเดียวกันเช่นนี้ (พระราชวรานี 2528 : 112-113)

การคิดทางคณิตศาสตร์ เป็นการคิดในเรื่องของนามธรรมที่เกี่ยวข้องกับการใช้เหตุผลและมีระบบ มีลำดับขั้นตอนการคิด 4 ขั้นตอน คือ การระลึกได้ การคิดพื้นฐาน การคิดวิเคราะห์ และการคิดสร้างสรรค์

การคิดทางบริการและการจัดการ คือ การคิดที่มุ่งสู่ความสำเร็จของการปฏิบัติงานองค์การ ซึ่งประกอบด้วย การวางแผน การจัดระบบงาน การจัดคนเข้าทำงาน การสั่งการ และการควบคุม ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวจะต้องใช้ความคิดแตกต่างกัน

คุณค่าของกระบวนการคิด

กระบวนการคิด เป็นลำดับการคิดเพื่อแก้ปัญหา หรือแสวงหาความรู้ที่เริ่มตั้งแต่ปัญหาจนสามารถได้คำตอบหรือวิธีการที่ทำให้ปัญหาลดลงหรือหมดไป การปฏิบัติทางการคิดตามลำดับขั้นตอนของการคิดแต่ละแบบ ช่วยให้การคิดในเรื่องต่าง ๆ มีประสิทธิภาพมากขึ้น และประสบความสำเร็จในการคิดได้มากขึ้น

คนไทยต้องเรียนรู้ที่จะ “คิด” การพัฒนาประเทศไม่ได้ขึ้นอยู่กับกลไกแบบความเจริญจากประเทศที่เจริญแล้วว่า “ลอกแบบ” ได้เหมือนกันเพียงใด แต่การพัฒนาประเทศให้เจริญไปสู่ทิศทางใดนั้น ขึ้นอยู่กับ “ฐานคิด” ของคนในประเทศที่สอดคล้องกับความเจริญที่เราต้องการจะไปเป็นสำคัญ ที่ผ่านมามีประเทศที่มีปัญหาหลากหลายด้าน การพัฒนาประเทศเป็นไปอย่างยากลำบากปัญหาสำคัญเนื่องจากสังคมไทยขาด “นักคิด” ที่ทำหน้าที่ในการนำความคิดของคนในประเทศ นำแนวทางการพัฒนาอย่างมีเป้าหมายที่ชัดเจนและขาดประชาชนที่ “คิดเป็น” ดังนั้นหากเราต้องการให้ประเทศไทยพัฒนาไปได้ ไม่เสียเปรียบ ไม่ถูกหลอกง่าย และสามารถคิดสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ได้ เราจำเป็นต้องให้คนไทย “คิดเป็น” คือรู้จักวิธีการคิดที่ถูกต้อง เมื่อข้อมูลเข้ามาปะทะเพื่อนำไปสู่การตัดสินใจที่ถูกต้องอย่างไม่มีผิดพลาด

การที่คนในประเทศจะสามารถคิดเป็นนั้น จำเป็นต้องได้รับการเปิดทาง และแนะแนวให้มีความสามารถในการคิดครบ 10 มิติ นั่นคือ Institute Of Future for Development

มิติที่ 1 ความสามารถในการคิดเชิงวิพากษ์ (Critical Thinking) หมายถึง การไม่เห็นคล้อยตามเหตุผลหรือข้อกล่าวอ้าง แต่ท้าทายข้ออ้างและโต้แย้งข้อเสนอนั้น โดยเห็นว่า น่าจะมีโอกาสพิจารณาทางเลือก เหตุผลอื่นสมมติฐานอื่นมากกว่าเพียงยอมรับในทันทีต่อสิ่งเดิมที่เคยคิดไว้ ซึ่งอาจทำให้เราสามารถได้ข้อสรุปอื่นที่อาจจะแตกต่างออกไปก็ได้

มิติที่ 2 ความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์ (Analytical Thinking) หมายถึง ความสามารถในการสืบค้นข้อเท็จจริงเพื่อตอบคำถามเกี่ยวกับบางสิ่ง โดยการตีความ (interpretation) และทำความเข้าใจ (understanding) กับองค์ประกอบของสิ่งนั้นและองค์ประกอบอื่นที่สัมพันธ์กัน รวมทั้งเชื่อมโยงความสัมพันธ์เชิงเหตุและผล (causal relationship) ทำให้ขัดแย้งกันระหว่างองค์ประกอบเหล่านั้นด้วยเหตุผลที่หนักแน่นน่าเชื่อถือ

มิติที่ 3 ความสามารถในการคิดเชิงสังเคราะห์ (Synthesis – Type thinking) หมายถึง ความสามารถในการรวมองค์ประกอบที่แยกส่วนกัน มาหลอมรวมภายใต้โครงร่างใหม่อย่างเหมาะสม

มิติที่ 4 ความสามารถในการคิดเชิงเปรียบเทียบ (Comparative Thinking) หมายถึง การค้นหาความเหมือนและความแตกต่างขององค์ประกอบตั้งแต่ 2 องค์ประกอบขึ้นไป เพื่อใช้ในการอธิบายเรื่องหนึ่งบนพื้นฐานของอีกเรื่องหนึ่งที่มีมาตรฐาน (criteria) บางอย่างซึ่งสามารถนำมาใช้เทียบกันได้และเพื่อรู้ถึงความแตกต่างระหว่างของสองสิ่ง

มิติที่ 5 ความสามารถในการคิดเชิงมโนทัศน์ (Conceptual Thinking) หมายถึง ความสามารถในการประสานข้อมูลทั้งหมดที่อยู่เกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งได้อย่างไม่ขัดแย้ง แล้วนำมาสร้างเป็นกรอบความคิดใหม่ขึ้นมา ที่นำเอามาใช้เป็นเลนส์การมองโลกในการตีความข้อมูลหรือสิ่งต่าง ๆ ตามกรอบความคิดนี้ได้ หรือเพื่อสร้างความเป็นกรอบความคิดใหม่ โดยสามารถสื่อความหมายเป็นเชิงนามธรรมได้

มิติที่ 6 ความสามารถในการคิดเชิงสร้างสรรค์ (Creative Thinking) หมายถึง การขยายขอบเขตความคิดออกไปจากกรอบความคิดเดิมที่มีอยู่เป็นความคิดเชิงบวก กล่าวที่จะฝ่าวงล้อมออกไปสู่แนวทางใหม่ ๆ ที่ไม่เคยมีมาก่อน เปรียบเสมือนการฝ่าวงล้อมจากสิ่งเก่า ๆ การแหวกผ่านประเพณีที่เรายึดถือปฏิบัติอยู่

มิติที่ 7 ความสามารถในการคิดเชิงประยุกต์ (Applicative Thinking) หมายถึง ความสามารถในการนำสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่เดิมไปใช้ประโยชน์ในวัตถุประสงค์ใหม่ได้ สามารถเปลี่ยนจากนามธรรมเป็นรูปธรรมที่ใช้ประโยชน์ได้จริง และสามารถปรับใช้สิ่งที่มีอยู่เดิมให้เข้ากับบุคคล สถานที่ เวลา หรือเงื่อนไขใหม่ได้อย่างเหมาะสม

มิติที่ 8 ความสามารถในการคิดเชิงกลยุทธ์ (Strategative thinking) หมายถึง ความสามารถในการกำหนดแนวทางที่ดีที่สุด ภายใต้เงื่อนไขข้อจำกัดต่าง ๆ เพื่อบรรลุเป้าหมายที่ต้องการออกไปในมุมที่เป็นรูปธรรมเฉพาะเจาะจง

มิติที่ 9 ความสามารถในการคิดเชิงบูรณาการ (Integrative Thinking) หมายถึง ความสามารถในการเชื่อมโยงเรื่องในมุมต่าง ๆ เข้ากับเรื่องหลักได้อย่างเหมาะสม

มิติที่ 10 ความสามารถในการคิดเชิงอนาคต (Futuristic Thinking) หมายถึง ความสามารถในการคาดการณ์และประมาณการการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคต โดยใช้เหตุผลทางตรรกวิทยา สมมติฐาน ข้อมูลและความสัมพันธ์ต่าง ๆ ในอดีตและปัจจุบัน เพื่อคาดการณ์ทิศทางหรือขอบเขตทางเลือกที่เหมาะสม อีกทั้งมีพลวัตรสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

ในยุคของการล่าอาณานิคมในอดีตที่บีบให้ประเทศไทยต้องปรับตัวให้ทันสมัยเพื่อความอยู่รอดของประเทศอย่างตั้งตัวไม่ทัน ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยน “หน้าฉาก” กล่าวคือ ระบบ

ต่าง ๆ ที่มีความทันสมัยเพื่อให้เป็นที่ยอมรับของต่างประเทศโดยที่ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลง “หน้าฉาก” ด้วยกล่าวคือ ไม่ได้เปลี่ยนที่รากฐานความคิดของคนในประเทศให้พร้อมกับสิ่งใหม่ ๆ ที่ได้รับการหยิบยื่นให้อย่างมีจุดยืนที่รากฐานความคิดของคนในสังคม ถ้าคนในสังคมของเรารู้จักวิธีคิดทั้ง 10 มิติ ก็จะช่วยให้สังคมไทยไม่ถูกหลอกได้โดยง่าย รู้จักคิดไตร่ตรองอย่างละเอียดรอบคอบก่อนตัดสินใจ สามารถคิดสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ที่เหมาะสมสำหรับคนไทยยุคอนาคต

กระบวนการทางปัญญา ก่อนที่จะคิดได้ แก้ปัญหาได้ และตัดสินใจได้อย่างถูกต้อง ศาสตราจารย์นายแพทย์ ประเวศ วะสี ได้แนะนำให้ใช้กระบวนการทางปัญญา 9 ประการ ดังต่อไปนี้

1. **ฝึกสังเกต** สังเกตในสิ่งที่เราเห็น หรือสิ่งแวดล้อม เช่น ไปดูนก ดูผีเสื้อ หรือในการทำงาน การฝึกสังเกตจะทำให้เกิดปัญญามาก โลกทรรศน์ และวิธีคิด สติ – สมาธิ จะเข้าไปมีผลต่อการสังเกต และสิ่งที่สังเกต

2. **ฝึกบันทึก** เมื่อสังเกตอะไรแล้ว ควรฝึกบันทึก โดยจะวาดรูปหรือบันทึกข้อความ ถ่ายภาพ ถ่ายวิดีโอ ละเอียดมากขึ้นตามวัยและตามสถานการณ์ การบันทึกเป็นการพัฒนาปัญญา

3. **ฝึกการนำเสนอต่อที่ประชุมกลุ่ม** เมื่อมีการทำงานกลุ่ม เราไปเรียนรู้อะไรมา บันทึกอะไรมา จะนำเสนอให้เพื่อนหรือครูรู้เรื่องได้อย่างไร ก็ต้องฝึกการนำเสนอ การนำเสนอได้ดีจึงเป็นการพัฒนาปัญญาทั้งของผู้นำเสนอและของกลุ่ม

4. **ฝึกการฟัง** ถ้ารู้จักฟังคนอื่นก็จะทำให้ฉลาดขึ้น โบราณเรียกว่า พหูสูต บางคนไม่ได้ยินคนอื่นพูด เพราะหมกมุ่นอยู่ในความคิดของตัวเอง หรือมีความตั้งใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง จนเรื่องอื่นเข้าไม่ได้ ฉันทะ สติ สมาธิ จะช่วยให้ฟังได้ดีขึ้น

5. **ฝึกปุจฉา – วิสัชนา** เมื่อมีการนำเสนอและการฟังแล้วฝึกปุจฉา – วิสัชนา หรือถาม – ตอบ ซึ่งเป็นการฝึกใช้เหตุผล วิเคราะห์ ทำให้เกิดความแจ่มแจ้งในเรื่องนั้น ๆ ถ้าเราฟังครูโดยไม่ถาม – ตอบ ก็จะไม่มีความแจ่มแจ้ง

6. **ฝึกตั้งสมมติฐานและตั้งคำถาม** เวลาเรียนรู้อะไรไปแล้ว เราต้องสามารถตั้งคำถามได้ว่า สิ่งนี้คืออะไร สิ่งนั้นเกิดจากอะไร อะไรมีประโยชน์ ทำอย่างไรจะสำเร็จประโยชน์อันนั้น และมีการฝึกการตั้งคำถาม ถ้ากลุ่มช่วยกันคิดคำถามที่มีคุณค่าและมีความสำเร็จก็อยากได้คำตอบ

7. **การฝึกค้นหาคำตอบ** เมื่อมีคำถามแล้วก็ควรไปค้นหาคำตอบจากหนังสือจากตำรา จากอินเทอร์เน็ต หรือไปคุยกับคนเฒ่าคนแก่ และแต่ละธรรมชาติของคำถาม การค้นหาคำ

ตอบต่อคำถามที่สำคัญจะสนุกและทำให้ได้ความรู้มาก ต่างจากการท่องหนังสือโดยไม่มีคำถาม บางคำถาม เมื่อค้นหาคำตอบทุกวิถีทางจนหมด แล้วก็ยังไม่พบ แต่คำถามยังอยู่ และมีความสำคัญ ต้องหาคำตอบต่อไปด้วยการวิจัย

8. การวิจัย การวิจัยเพื่อหาคำตอบเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ทุกระดับ การวิจัยจะทำให้ค้นพบความรู้ใหม่ ซึ่งจะก่อให้เกิดความภูมิใจ สนุก และมีประโยชน์มาก

9. เชื่อมโยงบูรณาการ ให้เห็นความเป็นทั้งหมดและเห็นตัวเอง ธรรมชาติสรรพสิ่งล้วนเชื่อมโยง เมื่อเรียนรู้อะไรมาอย่าให้ความรู้ที่แยกเป็นส่วน ๆ แต่ควรที่จะเชื่อมโยงเป็นบูรณาการให้เห็นความเป็นทั้งหมด ในความเป็นทั้งหมดจะมีความง่าย และมีมิติอื่นผุดบังเกิด (emerge) ออกมาเหนือความเป็นส่วน ๆ และในความเป็นทั้งหมดนั้นมองให้เห็นตัวเองเกิดการรู้ตัวเองตามความเป็นจริง ว่าสัมพันธ์กับความเป็นทั้งหมดอย่างไร อริยธรรมอยู่ที่ตรงนี้ คือ การเรียนรู้ตัวเองตามความเป็นจริง ว่าสัมพันธ์กับความเป็นทั้งหมดอย่างไร ดังนั้น ไม่ว่าการเรียนรู้อะไร ๆ ก็มีมิติทางจริยธรรมอยู่ในนั้นเสมอ มิติทางจริยธรรมอยู่ในความเป็นทั้งหมดนั่นเอง ต่างจากการเอาจริยธรรมไปเป็นวิชา ๆ หนึ่งแบบแยกส่วนแล้วก็ไม่ค่อยได้ผล

ในการบูรณาการความรู้ที่เรียนรู้มาให้ความเป็นทั้งหมดและเห็นตัวเองนี้ จะนำไปสู่อิสรภาพและความสุขอันล้นเหลือ เพราะหลุดพ้นจากความบีบคั้นของความไม่รู้การไตร่ตรองนี้ จะโยงกลับไปสู่วัตถุประสงค์ของการเรียนรู้ที่ว่าเพื่อลดตัวกู - ของกู และเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ อันจะช่วยกำกับให้การแสวงหาความรู้เป็นไปเพื่อวัตถุประสงค์ดังกล่าว มิใช่เป็นไปเพื่อความกำเริบอหังการ - มมังการ และเพื่อรบกวนการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ

10. ฝึกการเขียนเรียบเรียงทางวิชาการ ถึงกระบวนการเรียนรู้และความรู้ใหม่ ที่ได้มา การเรียบเรียงทางวิชาการเป็นการเรียบเรียงความคิดให้ประเด็นขึ้น ทำให้ค้นคว้าหาหลักฐาน ที่มาอ้างอิงความรู้ให้ถี่ถ้วนแม่นยำขึ้น การเรียบเรียงทางวิชาการจึงเป็นการพัฒนาปัญญาของตนเองอย่างสำคัญ และเป็นประโยชน์ในการเรียนรู้ของผู้อื่นในวงกว้างออกไป

การคิดแม้จะเป็นกระบวนการภายในที่เรามองไม่เห็น แต่เราก็สามารถที่จะทราบถึงความคิดของบุคคลได้จากกระบวนการตอบสนองภายนอกที่เกิดขึ้น ซึ่งได้แก่ พฤติกรรมหรือภาษาพูดที่เป็นผลมาจากความคิดที่เกิดขึ้นในตัวบุคคล การคิดของมนุษย์เกิดขึ้นตลอดเวลาทั้งในขณะที่ตื่นและขณะที่หลับ สมองเป็นส่วนสำคัญที่สุดในการคิดของมนุษย์ เพราะสมองเป็นศูนย์กลางควบคุมการทำงานของร่างกาย และเป็นศูนย์กลางของความรู้สึกนึกคิด สมองแต่ละส่วนทำหน้าที่ควบคุมพฤติกรรมต่าง ๆ เช่น การเรียนรู้ การจำ การรับรู้ การคิดหาเหตุผล เป็นต้น การคิดของบุคคลอาจจะคิดเพียงเชื่อมโยงสิ่งต่าง ๆ เข้าด้วยกัน โดยไม่มีจุดหมายของการคิดจนกระทั่งการคิดอย่าง

มีเหตุผล ซึ่งมีความสำคัญต่อความสำเร็จในชีวิตของบุคคล โดยเฉพาะความคิดสร้างสรรค์ที่จะมีส่วนที่บุคคลได้ก่อให้เกิดการพัฒนาการทั้งในตนเอง และพัฒนาสังคมรอบตัวด้วยซึ่งผลที่ได้บางครั้งก่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมโลกอย่างกว้างขวาง การคิดอีกประการหนึ่งซึ่งมนุษย์ใช้เสมอในชีวิตประจำวัน คือการคิดแก้ปัญหาตั้งแต่ปัญหาง่าย ๆ จนกระทั่งปัญหาใหญ่ ๆ ระดับประเทศ ซึ่งต้องอาศัยทักษะและการฝึกฝนเป็นพื้นฐานเพื่อให้การแก้ปัญหาเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งต้องอาศัยทักษะและการฝึกฝนเป็นพื้นฐานเพื่อให้การแก้ปัญหาเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดผลสมความมุ่งหมาย ซึ่งกระบวนการคิดแก้ปัญหาในแต่ละสาขาก็มีวิธีคิดที่รายละเอียดแตกต่างกันไป แต่หลักใหญ่จะคล้ายกัน วิธีคิดในศาสนาพุทธเป็นวิธีคิดแก้ปัญหาที่เก่าแก่มาก ได้แก่ วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ (พระราชาธรมณี, 2532) ซึ่งเป็นความคิดที่กำจัดวิชาและบรรเทาตัณหาในยุคต่อ ๆ มาเกิดวิธีอื่น ๆ เช่น วิธีคิดตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ วิธีคิดทางคณิตศาสตร์ และวิธีคิดทางการบริหารและการจัดการศึกษาในเรื่องกระบวนการคิดจึงต้องศึกษาทั้งกระบวนการทำงานของสมองที่เกี่ยวข้องกับการคิดและลักษณะการคิดแบบต่าง ๆ เพื่อที่จะสามารถพัฒนาวิธีการคิดของมนุษย์ให้เกิดประโยชน์สูงสุด

การคิดเป็นพฤติกรรมที่มีลักษณะเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของมนุษย์ และมีรูปแบบที่ซับซ้อน เป็นผลมาจากกระบวนการทางสมอง ไวนัคเก (Vinacke 1967) ให้คำจำกัดความของการคิดว่า “เป็นการจัดระบบและรูปแบบใหม่ของประสบการณ์ที่ผ่านมาแล้วให้เข้ากับสภาพการณ์ปัจจุบัน”

การคิดมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับกิจกรรมภายในอย่างอื่นโดยเฉพาะ การจำ การรับรู้ และเชาวน์ปัญญา นักจิตวิทยาได้กล่าวถึงลักษณะเหล่านี้โดยรวม ๆ ว่าการรู้คิด (cognition) เมื่อการรับรู้ (perception) ซึ่งเน้นความสัมพันธ์ของการตอบสนองต่อสิ่งเร้าในขณะนั้น การคิดจะเกี่ยวข้องกับประสบการณ์ในอดีต การคิดและการรับรู้ก็ไม่สามารถแยกออกจากกัน การคิดจึงเป็นการปรุงแต่งขั้นสูงต่อการรับรู้

ฮัมฟรี (Humphrey 1963) ได้สรุปข้อความรู้จากงานวิจัยเกี่ยวกับความคิด ดังนี้

1. การคิดเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์ประสบ จำได้ และต้องการแก้ปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่ง
2. ปัญหาเป็นสภาพการณ์ที่มนุษย์ถูกสกัดกั้นไม่ให้ไปถึงเป้าหมายที่ต้องการ
3. การคิดเป็นกระบวนการของการผสมผสานลักษณะต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาเข้าด้วยกัน

4. การคิดเกี่ยวข้องกับประสบการณ์ในอดีต แต่นักจิตวิทยายังไม่อาจสรุปได้อย่างชัดเจนว่า ประสบการณ์เหล่านี้นำมาใช้ในการคิดอย่างไร

5. กิจกรรมการคิดทุกอย่างเกี่ยวข้องกับ “การลองผิดลองถูก” ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์
6. แรงจูงใจเป็นสิ่งสำคัญในการคิด
7. ภาษาไม่สามารถเทียบได้กับความคิด แต่ภาษามีส่วนสำคัญอย่างมากในการคิด
8. ส่วนประกอบต่างชนิดกันจำนวนมาก มีส่วนเกี่ยวข้องกับการตอบสนองต่อสถานการณ์ที่เป็นปัญหา ซึ่งได้แก่ ภาพในใจ กิจกรรมทางกล้ามเนื้อ การพูด และความคิดรวบยอด เกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ

ประเภทของการคิด การคิดแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. **การคิดโดยไม่มีจุดมุ่งหมาย** (undirected thinking) หรือเรียกว่า ความคิดแบบเชื่อมโยง (associated thinking) เป็นการคิดที่ไม่มีจุดมุ่งหมาย เป็นอิสระจากการถูกกำหนดด้วยเงื่อนไขภายนอก

1.1 การคิดเชื่อมโยงเสรี (free associative thinking) เมื่อได้รับสิ่งกระตุ้นสิ่งหนึ่ง เราอาจจะคิดสิ่งต่าง ๆ อิกมาย สิ่งที่มาเชื่อมโยงกับสิ่งเร้านั้นไม่จำกัดขอบเขต ซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) นักจิตวิทยาวิเคราะห์เชื่อว่าการคิดแบบเสรีเป็นการระบายความต้องการที่อยู่ภายใต้จิตไร้สำนึก (Unconscious) การวิเคราะห์ผลจากการคิดแบบเชื่อมโยงเสรี จะช่วยให้เข้าใจปัญหาที่ฝังลึกอยู่ในจิตใจของคนได้

1.2 การคิดเชื่อมโยงควบคุม (controlled association) การคิดจะถูกจำกัดตามที่กำหนดเงื่อนไข เช่น ผู้คิดอาจได้รับคำสั่งให้บอกคำที่อยู่ในกลุ่มเดียวกันกับคำที่ได้ยิน เช่น คำว่า ดินสอ จะต้องต่อด้วยคำว่า “ปากกา” เพราะอยู่ในกลุ่มเครื่องเขียน

1.3 การฝันเฟื่อง (fantasy) เป็นการฝันกลางวัน (day dreaming) การฝันเฟื่องเป็นการสะท้อนความปรารถนาของมนุษย์ โดยเหตุที่ความปรารถนานั้นในสภาพความเป็นจริงไม่ได้รับการตอบสนอง หรือเป็นความปรารถนาที่ไม่มีทางเป็นไปได้จริงได้ เช่น ผู้ที่อยากเป็นดาราดังระดับโลก ก็จะมีถึงภาพตนเองเล่นบาสเกตบอล เล่นลูก และทำแตรในท่าต่าง ๆ ที่ผาดโผน ผู้ที่อยู่ในที่คุมขังก็มักจะนึกภาพตนเองเป็นนักบินออกไปได้ หรือเป็นซูเปอร์แมนสามารถเหาะได้แหวกกรงขังออกไปได้

นักจิตวิทยาได้ให้ความหมายนิยามฝันของคนเป็นสื่อในการศึกษาลักษณะบุคลิกภาพ โดยเฉพาะความปรารถนาที่ซ่อนเร้นอยู่ภายใน เทคนิคที่ใช้เรียกว่าเทคนิคการฉายภาพ (projective technique) ซึ่งมีการเสนอภาพที่มีลักษณะคลุมเครือให้ผู้ได้รับการทดสอบตอบสนองโดยการตีความภาพที่เห็น หรือบอกเล่าเรื่องราวจากภาพที่เห็น

1.4 การฝัน (dream) หรือการฝันกลางคืน (night dreaming) การฝันเป็นการคิด เชื่อมโยงในขณะหลับ มีความสมจริงมากบางครั้งฝันเป็นเรื่องราวติดต่อกันในขณะฝัน ผู้ฝันจะไม่ ทราบว่าเป็นความฝัน มนุษย์มีความเชื่อในเรื่องความฝันมาแต่โบราณ ทุกชาติทุกภาษาต่างมีคำ อธิบายเกี่ยวกับความฝันและการฝัน เช่น ชาวอียิปต์เชื่อว่าการฝันเป็นการติดต่อกับเทพเจ้า และ เรื่องราวที่ฝันคือสิ่งที่เทพเจ้าต้องการบอกกับผู้ฝัน ชาวจีนเชื่อว่าการฝันคือการท่องเที่ยวของ วิญญาณ ซึ่งแยกออกจากร่างของผู้ฝัน และความฝันก็เป็นประสบการณ์ของวิญญาณ ส่วนชาว ไทยเชื่อว่าการฝันเป็นการรับรู้เหตุการณ์ในอนาคตที่แฝงมาในรูปของความฝัน จึงต้องมีการทำนาย ฝัน

นักจิตวิทยาวิเคราะห์ เช่น ฟรอยด์ อธิบายว่าการฝันเป็นการแสดงออกถึงความปรารถนาที่เกิดจากแรงผลักดันที่อยู่ในจิตใต้สำนึก เพราะความปรารถนานั้นไม่ได้รับการตอบ สอนในยามตื่น ความฝันจึงเป็นวิถีทางหนึ่งจะทำให้เข้าใจความต้องการที่ซ่อนเร้นของคนเราได้

ผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับทฤษฎีของฟรอยด์ก็มี เช่น ฮอลล์ (Hall, 1953) กล่าวว่าการฝันคือ การคิดในขณะหลับ คนเรามีความคิดเกี่ยวกับตนเอง ความคิดเกี่ยวกับผู้อื่นที่เกี่ยวข้องกับตนเอง ความคิดเกี่ยวกับโลกที่ตนอาศัยอยู่ ความคิดเกี่ยวกับความปรารถนาและข้อห้าม ตลอดจนความ คิดเกี่ยวกับปัญหาและความขัดแย้งต่าง ๆ การคิดถึงสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นในขณะที่ตื่นและขณะหลับ ก็ จะเป็นการฝัน หากผู้ฝันคิดว่าตนเองเป็นผู้มีความสามารถมาก ก็อาจจะฝันว่าตนเองประสบความสำเร็จ อย่างยิ่งใหญ่ คิดว่าบิดาตนเป็นคนชั่วร้ายก็อาจฝันว่า บิดาแสดงพฤติกรรมชั่วร้ายกับตน ใน ทรรศนะของฮอลล์ การฝันคือการคิด อยากรู้ว่าความคิดของคนเป็นอย่างไร ก็ต้องวิเคราะห์ความ ฝันของคนผู้นั้น

2. การคิดอย่างมีจุดหมาย (the goal – directed thinking) เป็นการคิดที่เกิดขึ้น เมื่อเราต้องการคำตอบหรือวิถีทางที่สมเหตุสมผลในการแก้ปัญหา การคิดชนิดนี้มีเป้าหมายที่ชัด เจน จอห์น ดิวอี้ (John Dewey) นักจิตวิทยาและนักการศึกษาชาวอเมริกาเรียกความคิดชนิดนี้ว่า reflective thinking การคิดชนิดนี้ ได้แก่ การคิดวิเคราะห์ วิจัย (critical thinking) และการคิดริเริ่มสร้างสรรค์ (creative thinking) การคิดวิเคราะห์เป็นการค้นหาเหตุผลในเรื่องต่าง ๆ ซึ่ง การคิดชนิดนี้ก็คือการคิดแก้ปัญหา (problem solving) ส่วนการคิดสร้างสรรค์เป็นการคิดเพื่อหา ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่าง ๆ นำไปสู่การประดิษฐ์สิ่งแปลกใหม่ รวมถึงการค้นพบวิธีแก้ปัญหาได้ สำเร็จ หรือแม้แต่ทฤษฎีหรือวิธีการใหม่ ๆ ที่ก่อให้เกิดประโยชน์อย่างมหาศาลต่อมนุษยชาติ

กระบวนการคิดมีขั้นตอน ดังนี้

1. การเตรียมตัวแก้ปัญหา (preparation) เป็นขั้นที่ผู้แก้ปัญหาทำความเข้าใจกับลักษณะของปัญหา รวบรวมข้อมูล ประสพการณ์ในอดีตเพื่อเชื่อมโยงกับปัญหาเป็นการระบุปัญหาให้แจ่มชัด

2. การฟักตัวของความคิด (incubation) เป็นขั้นที่ผู้แก้ปัญหาหยุดพักความคิดไว้ โดยที่กระบวนการคิดอาจจะดำเนินต่อไป ซึ่งผู้คิดอาจไม่รู้ตัว ระยะฟักตัวของความคิดจะกินเวลาเท่าใดก็ได้แล้วแต่ลักษณะของปัญหาและผู้แก้ปัญหา

3. การพบทางออกของปัญหา (illumination) เป็นขั้นที่ผู้แก้ปัญหาค้นพบวิธีแก้ปัญหา อาจจะเป็นความคิดที่ผุดขึ้นมาทันทีทันใดที่เรียกว่าเป็น การรู้แจ้ง (insight) ดังเช่น อาร์คิมิดีส (Archimedes) นักปราชญ์ชาวกรีก ค้นพบวิธีซึ่งโลหะทองคำในมงกุฎของพระราชา ในขณะที่เขาลงแช่น้ำในอ่างที่มีน้ำเต็ม และน้ำล้นออกมา เขาตะโกนว่า “ยูเรกา ยูเรกา” หมายความว่า ฉันพบแล้ว

4. การตรวจสอบวิธีแก้ปัญหา (verification) เป็นขั้นที่ผู้แก้ปัญหาทำการตรวจสอบวิธีแก้ปัญหา ซึ่งอาจมีรายละเอียดอย่างอื่นเพิ่มเติม แล้วเลือกวิธีแก้ปัญหาที่ดีที่สุดได้

กระบวนการแก้ปัญหา การแก้ปัญหาคืออาศัยการคิดที่มีเป้าหมาย นักจิตวิทยาหลายคนได้พยายามศึกษาวิจัยเพื่อค้นหาวามนุษย์มีกระบวนการแก้ปัญหาอย่างไร

จอห์น ดิวอี้ (John Dewey, 1910) นักปราชญ์ชาวอเมริกันได้ลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในกระบวนการคิดแก้ปัญหาของมนุษย์ดังนี้

ขั้นที่ 1 เหตุการณ์ที่เริ่มแรกคือการเสนอปัญหา (presentation of the problem) อาจทำได้ด้วยการสื่อสารทางภาษาหรืออาจใช้วิธีการอื่น

ขั้นที่ 2 กำหนดขอบเขตของปัญหาและแยกลักษณะที่สำคัญของปัญหาเพื่อทำให้ปัญหาชัดเจนขึ้น (definition of the problem)

ขั้นที่ 3 เสนอวิธีการแก้ปัญหา ด้วยการตั้งข้อสมมติฐาน (formulation of hypotheses) ที่คาดว่าอาจจะใช้ในการแก้ปัญหานั้นได้ วิธีการแก้ปัญหาในขั้นนี้ อาจจะเสนอได้หลายวิธี

ขั้นที่ 4 ดำเนินการตรวจสอบ (verification) ข้อสมมติฐานที่ตั้งไว้ ซึ่งมีหลายข้อ จนกระทั่งสามารถพบวิธีการแก้ปัญหาที่ถูกต้อง หรือพบวิธีการที่ดีที่สุด

ลำดับเหตุการณ์แก้ปัญหาที่ ดิวอี้เสนอไว้ เราจะเห็นได้ว่าขั้นที่ 2 ถึงขั้นที่ 4 เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายในตัวบุคคลที่แก้ปัญหาทั้งสิ้น ฉะนั้นในการศึกษาวิจัยของจิตวิทยาหลายคน

เพื่อค้นหากระบวนการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น ผู้วิจัยจึงกำหนดให้ผู้รับการทดลองแก้ปัญหาที่กำหนดไว้ แล้วพุดออกมาดัง ๆ ผู้วิจัยบันทึกคำพูดไว้แล้วนำมาวิเคราะห์สรุปกระบวนการที่เกิดขึ้น

นักวิเคราะห์กระบวนการคิดชื่อ วอลลัส (Wallas, 1962) ได้เสนอกระบวนการแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์ไว้ว่า แบ่งได้เป็น 4 ขั้นตอน คือ

ขั้นที่ 1 ขั้นเตรียมการ (preparation) เป็นขั้นที่ผู้แก้ปัญหาทำความเข้าใจกับลักษณะต่าง ๆ ของปัญหา และเริ่มต้นก่อความขึ้นมา แบบแผนของสิ่งเร้าที่เป็นปัญหาจะไปกระตุ้นความคิดเชื่อมโยงกับสิ่งต่าง ๆ ความเชื่อมโยงระยะแรกเป็นความคิดที่ค่อนข้างอิสระ แล้วความคิดนี้จะถูกกำหนดให้แคบลงด้วยตัวปัญหาที่จะต้องแก้ไข ความคิดบางอย่างถูกตัดทิ้งไป เหลือไว้เพียงส่วนหนึ่งที่ดีว่าตรงเป้า ผู้แก้ปัญหาเริ่มตรวจสอบความคิดที่เหลือไว้ให้ถี่ถ้วนขึ้น โดยปกติขั้นเตรียมการจะเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว และความคิดของผู้แก้ปัญหาจะไปสู่ความคิดขั้นต่อไป จนกระทั่งแก้ปัญหาขั้นนั้นได้

ขั้นที่ 2 ขั้นพัก (incubation) เป็นขั้นที่ผู้แก้ปัญหาพักความคิดเกี่ยวกับวิธีการแก้ปัญหา ในขั้นนี้มีการผันแปรมากที่สุด เกี่ยวข้องกับลักษณะและระยะเวลาของการพักความคิด ขั้นนี้อาจสิ้นสุดเพียงช่วงเวลาสองสามนาที หลายวัน หลายอาทิตย์ หลายเดือน หรือแม้แต่หลายปี เป็นขั้นที่ปล่อยปัญหาทิ้งไว้ ผู้แก้ปัญหาไม่ได้ใส่ใจที่จะแก้ปัญหานั้น จนกระทั่งหลังจากนั้นเมื่อเกิดปัญหานั้นขึ้นมาอีกก็จะพบวิธีแก้ปัญหาก็อาจพบทันที หรืออย่างน้อยก็ไปได้ไกลกว่าตอนที่หยุดพักความคิด

ขั้นที่ 3 ขั้นพบวิธีแก้ปัญห (illumination) การพบทางแก้ปัญหานี้ อาจจะเป็นความคิดที่ผุดขึ้นมาทันทีทันใด ในขณะที่บุคคลทำกิจกรรมอย่างอื่นไม่เกี่ยวข้องกับปัญหานั้นเลยก็ได้ เป็นการรู้แจ้ง (insight) เป็นประสบการณ์ที่เรียกว่า “อ้อ! รู้แล้ว” เช่น อาร์คิมิดีส (Archimedes) นักคณิตศาสตร์ชาวกรีก ค้นพบวิธีชั่งโลหะทองในมงกุฎของพระราชินี Hiero ขณะที่เขากำลังอาบน้ำ น้ำล้นออกมา เขาตะโกนด้วยความยินดีว่า “ยูเรกา ยูเรกา” หมายความว่า พบแล้ว เราเรียกประสบการณ์เช่นนี้ว่า การรู้แจ้ง (insight)

ขั้นที่ 4 ขั้นตรวจสอบ (verification) เป็นการตรวจสอบวิธีการแก้ปัญหามาในขั้นที่ 3 อาจเป็นการทดสอบในรายละเอียดที่เฉพาะเจาะจง หรืออาจเป็นการประยุกต์วิธีการให้เหมาะสมกับปัญหา เมื่อทดสอบแล้วผู้แก้ปัญหาก็เลือกวิธีการแก้ปัญหาคือวิธีที่ดีที่สุดไว้

ดันเคอร์ วิเคราะห์กระบวนการแก้ปัญหาแล้วสรุปว่า การแก้ปัญหประกอบด้วยกระบวนการที่ต่อเนื่องสัมพันธ์กันสามขั้นตอน ซึ่งส่งผลต่อกัน ดังนี้

ขั้นที่ 1 การสร้างนิสัยทั่วไป (general range) เมื่อบุคคลเริ่มแก้ปัญหา จะจัดรวบรวมแนวทางหรือข้อมูลทั่ว ๆ ไป ที่น่าจะเป็นสิ่งที่จะช่วยในการแก้ปัญหาสิ่งที่คิดในขั้นนี้เป็นเรื่องกว้าง ๆ ไม่เจาะจง

ขั้นที่ 2 การเลือกวิธีทางบางอย่างที่คิดว่าจะนำไปสู่การแก้ปัญหาได้ (functional solution) เป็นการจัดระบบสิ่งที่ทำไว้ในขั้นแรก ตัดสิ่งที่คิดว่าไม่ตรงเป้าหมายออกไป

ขั้นที่ 3 การเลือกวิธีที่เฉพาะเจาะจง (specific solution) เป็นการคัดเลือกวิธีการที่ตัดไว้ในขั้นตอนที่สองอีกครั้ง แล้วตรวจสอบวิธีที่คิดว่าเหมาะสม ถ้าวิธีการนั้นถูกต้องก็เป็นอันว่าแก้ปัญหาได้

การเลือกได้วิธีการที่เหมาะสมในขั้นสุดท้ายเราจะเห็นว่าขั้นที่ 1 และขั้นที่ 2 ส่งผลต่อมาถึงขั้นสุดท้าย ถ้าวิธีการที่เหมาะสมไม่ปรากฏในขั้นแรกเมื่อมาถึงขั้นสุดท้ายก็จะได้วิธีการนั้น ลักษณะของการคัดเลือกจะค่อย ๆ ลดจำนวนวิธีแก้ปัญหาให้แคบลงตามลำดับ

อุปสรรคของการแก้ปัญหา ประสบการณ์เดิมของบุคคล อาจเป็นทั้งสิ่งที่ส่งผลทางลบต่อการแก้ปัญหา ถ้าส่งผลทางบวกก็ช่วยให้แก้ปัญหาได้เร็วขึ้น ถ้าส่งผลทางลบก็ขัดขวางการแก้ปัญหา อุปสรรคของการแก้ปัญหของบุคคลที่มีผลมาจากความล้มเหลวในความสามารถของการแก้ปัญหาค้างก่อน ๆ ซึ่งเกิดจากอุปสรรคดังนี้ คือ

1. การยึดติดอยู่กับการใช้งานสิ่งของบางอย่าง โดยทั่วไปคนมักจะยึดติดกับสิ่งที่เรากำหนดของสิ่งหนึ่งใช้เพื่อประโยชน์อย่างหนึ่ง และยึดมั่นว่ามันจะต้องใช้อย่างนั้น ยากที่จะเปลี่ยนไปใช้เพื่อประโยชน์อย่างอื่น เช่น ซามมีไว้สำหรับตักแกง ถ้าใช้สำหรับต้มน้ำแทน แก้วก็จะเป็นเรื่องแปลกและใช้สิ่งของไม่ถูกหน้าที่ แต่ถ้าในกรณีจำเป็นจริง ๆ ก็เชื่อว่าสามารถใช้ประโยชน์ได้

2. การใช้วิธีการเดิมแก้ปัญหาจนเกิดเป็นนิสัย แม้ว่าจะมีวิธีการที่ง่ายกว่าก็ไม่ลองทำ อุปสรรคในการแก้ปัญหา ทั้งการใช้สิ่งของและการใช้วิธีเดิม ล้วนเป็นความคิดเก่าที่เคยยึดอยู่ ทำให้เป็นอุปสรรคในการพัฒนาความคิดแปลกใหม่เพื่อแก้ปัญหาด้วย

ประเภทของการคิดวิจารณ์ญาณ (พรชูลี อาชวอำรุง 2543)

การคิดวิจารณ์ญาณ (Critical Thinking) มีลักษณะดังต่อไปนี้

- คิดเกี่ยวกับการคิดเพื่อที่จะชัดเจน ตรงเผง ถูกต้อง เกี่ยวเนื่องและคงเส้นคงวา และยุติธรรม
- สงสัยอย่างสร้างสรรค์
- บ่งชี้และกำหนดความอคติ ที่สุ่มานะ และความคิดด้านเดียว
- การเรียนรู้โดยการนำตนเองอย่างลุ่มลึกและเป็นเหตุเป็นผล

- มีความตระหนักว่าท่านรู้อะไรและไม่รู้อะไร

การคิดอย่างไม่มีการวิจารณ์ (Uncritical Thinking) มีลักษณะดังนี้

- ความคิดซึ่งอยู่ในขอบเขตและอัตราแห่งตน ความปรารถนาเงื่อนไขสังคม ทิฐิมาณะความประทับใจซึ่งไร้เหตุผล
- ข้อตกลงเบื้องต้นที่ไม่ใส่ใจผู้อื่นและยึดมั่นถือมั่นในตน หลักฐานน้อยหรือความคงเส้นคงวาที่ต่อเนื่อง
- การละเลยหลักการเชิงปรัชญาตามลักษณะนิสัย โดยการยึดมั่นถือมั่นอัตราของตน

การคิดวิจารณ์อย่างอ่อน (Weak Sense Critical Thinking)

- ยึดถือหลักปรัชญาถ้าเข้ากันได้กับผลประโยชน์ของตน
- ไม่คำนึงถึงข้อตกลงเบื้องต้น ความเกี่ยวเนื่องเหตุผล หลักฐาน นัยยะ และความคงเส้นคงวาในกรณีที่ไม่เข้ากันกับผลประโยชน์ของตน
- การคิดอย่างมีทักษะ ซึ่งได้รับแรงจูงใจจากผลประโยชน์ การยึดอัตราแห่งตัวตน การยึดเอาพื้นฐานที่พรอคพอกมากกว่าจะคิดตามสัจธรรม หรือความเป็นเหตุเป็นผลเชิงปรนัย

การคิดวิจารณ์อย่างแข็ง (Strong Sense Critical Thinking)

- ยึดถือหลักปรัชญาได้ว่าจะมีผลประโยชน์หรือมีอุดมการณ์อย่างไร
- มีความเข้าใจอย่างถ่องแท้เกี่ยวกับความเห็น ซึ่งเป็นปฏิบัติและอุทิศความคิดให้ขึ้นอยู่กับสัจธรรมมากกว่าผลประโยชน์ส่วนตน
- คงเส้นคงวากับการนำไปใช้ให้เข้ากับมาตรฐานเชิงวิชาการ ใช้มาตรฐานขั้นสูงของหลักฐาน สำหรับตนเองเหมือนกับที่ใช้กับฝ่ายตรงข้าม
- พิจารณาความเห็นทุก ๆ ความเห็นอย่างเอาใจเขามาใส่ใจเรา และประเมินความเห็นเหล่านั้น โดยมาตรฐานทางวิชาการ ทั้งนี้ได้คำนึงถึงความรู้สึกส่วนตัวส่วนตัวหรือผลประโยชน์ส่วนตนหรือความรู้สึกส่วนตนและผลประโยชน์ส่วนตนของเพื่อนฝูงหรือภาคของตน

แนวโน้มการคิดวิจารณ์

1. แสวงหาข้อความของเรื่องหรือคำถามที่ชัดเจน
2. แสวงหาเหตุผล
3. พยายามที่จะประมวลข้อมูลให้ได้ดีที่สุด

4. ใช้และกล่าวถึงแหล่งที่น่าเชื่อถือ
5. นำเอาสถานการณ์ทั้งหมดทั้งปวงเข้ามาสู่การพิจารณา
6. พยายามคงไว้ซึ่งความเกี่ยวเนื่องกับประเด็นหลัก
7. ระลึกอยู่เสมอถึงปัญหาหลัก หรือปัญหาที่เกิดขึ้นตั้งแต่แรกเริ่ม
8. มองหาทางเลือก
9. เปิดใจให้กว้าง

9.1 พิจารณาความเห็นของผู้อื่นอย่างเอาจริงเอาจังมากกว่าความเห็นของตน
(dialogical thinking)

9.2 ใช้เหตุผลจากสิ่งที่มีมาก่อน ซึ่งไม่เห็นด้วย โดยไม่ปล่อยให้การไม่เห็นด้วยนั้น
มาเกี่ยวข้องกับการใช้เหตุผลของตน (suppositional thinking)

9.3 เลื่อนการพิจารณาตัดสินเมื่อหลักฐานและเหตุผลยังไม่พอเพียง กำหนดจุด
ยืนหรือเปลี่ยนจุดยืนเมื่อหลักฐานและเหตุผลเพียงพอที่จะปฏิบัติเช่นนั้น

10. มีจุดยืน (และเปลี่ยนจุดยืน) เมื่อหลักฐานและเหตุผลไม่เพียงพอ
11. แสวงหาความตรงเผงให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะสามารถทำได้
12. จัดการในลักษณะที่เป็นระเบียบ เกี่ยวกับส่วนทั้งหมดของเรื่องราวที่ซับซ้อน
13. ใช้ความสามารถในการคิดวิจารณ์ญาณของตน
14. มีความละเอียดอ่อนต่อความรู้สึก ระดับความรู้และระดับความสามารถของผู้อื่น

ความชัดเจน CLARITY	อธิบายต่อได้หรือไม่ แสดงให้เห็นได้ไหมว่าหมายความว่าอย่างไร ยกตัวอย่างได้ไหม
ความแม่นยำ ACCURACY	เราจะตรวจสอบได้อย่างไร เราจะพิสูจน์ได้อย่างไรว่าเป็นจริง เราจะตรวจสอบได้อย่างไรว่าเป็นความจริงโดยการวิจัย
ความตรงเผง PRECISION	ทำให้เฉพาะเจาะจงมากกว่านี้ได้หรือไม่ คุณให้รายละเอียดมากกว่านี้ได้หรือไม่ คุณทำให้ตรงเผงกว่านี้ได้ไหม
ความเกี่ยวเนื่อง RELEVANCE	สัมพันธ์กับปัญหาอย่างไร ใช้เป็นพื้นฐานของคำถามได้อย่างไร ช่วยในการพิจารณาปัญหาได้อย่างไร
ความนุ่มลึก DEPTH	ปัจจัยอะไรทำให้เรื่องนี้เป็นปัญหาที่ยาก อะไรเป็นความซับซ้อนของคำถามนี้ อะไรเป็นปัญหาอุปสรรคที่ต้องการจัด
ความกว้าง BREDATH	เราจำเป็นต้องพิจารณาปัญหาจากแง่มุมอื่นหรือไม่ เราจำเป็นต้องพิจารณาประเด็นความเห็นอื่น ๆ หรือไม่ เราจำเป็นต้องพิจารณาเรื่องนี้ด้วยวิธีการหรือแนวทางอื่นหรือไม่
ตรรก LOGIC	เมื่อพิจารณาร่วม ๆ กันแล้วใช้ได้หรือไม่ ย่อหน้าแรกเข้ากับย่อหน้าสุดท้ายได้หรือไม่ ข้อที่กล่าวไว้เป็นผลจากหลักฐานหรือไม่
นัยสำคัญ SIGNIFICANCE	แน่ใจว่าเรื่องนี้เป็นปัญหาสำคัญที่สุดที่ต้องพิจารณา เรื่องนี้คือความคิดหลักที่ควรเน้นหรือ ในบรรดาข้อเท็จจริงทั้งหมด ประการใดสำคัญที่สุด

กระบวนการคิดเป็นเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมที่ยั่งยืน

คิดเป็น (Khit – pen) เป็นกระบวนการคิดสู่การปฏิบัติที่เกิดขึ้นจากหลักการและแนวคิดของนักการศึกษาไทย ผู้ก่อตั้งทฤษฎีการคิดเป็น คือ ศาสตราจารย์ ดร.โกวิท วรพิพัฒน์ ซึ่งได้เริ่มนำทฤษฎีนี้มาใช้ในวงการศึกษานอกโรงเรียน เมื่อ พ.ศ. 2515 ภายหลังได้นำมากำหนดเป็น จุดมุ่งหมายที่สำคัญของการศึกษาไทยทุกระดับชั้นในปัจจุบัน

การคิดเป็น เป็นกระบวนการที่สอดคล้องเหมาะสมกับวิถีการดำรงชีวิตในสังคมไทยที่เป็นสังคมชาวพุทธ นักการศึกษาไทยพยายามนำมาพัฒนาการจัดการศึกษาไทยและสร้างเอกลักษณ์ความเป็นไทย จนเป็นที่ยอมรับและเกิดเป็นเป้าหมายของการจัดการศึกษาไทย และเป้าหมายในการพัฒนาประเทศแบบมนุษยนิยมที่เน้นคุณภาพ ทั้งนี้เพราะการคิดเป็นเน้นเรื่องการตัดสินใจ กำหนดวิถีชีวิตของตนเอง และการมีส่วนร่วมพัฒนาสร้างสรรค์สังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่ทรงอำนาจ โดยเฉพาะเมื่อผสมผสานด้วยจุดมุ่งหมายอันแน่วแน่ด้วยความมุ่งมั่น และความปรารถนาอันแรงกล้าแล้ว จะคิดผลักดันให้เกิดการกระทำ และเหตุผลสุดท้ายก็คือความสำเร็จตามเป้าหมายที่มุ่งหวังไว้ บรรลุถึงปรัชญาในการดำรงชีวิตได้ในที่สุด และการคิดกับการแสวงหาเป้าหมายอันเป็นปรัชญาในการดำรงชีวิตเพื่อให้ชีวิตมีคุณค่า จึงเป็นสิ่งที่ต้องดำเนินควบคู่กันไปกับชีวิต มนุษย์ที่จะนำพาชีวิตของตนไปพบกับความสุข อันเป็นปรัชญาขั้นสูงสุดในการครองชีวิตของมนุษย์ในสังคม

ศาสตราจารย์อุ๋นตา นพคุณ ได้สรุปความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับการ**คิดเป็น**ว่า ประกอบด้วยความเชื่อพื้นฐาน 4 ประการ คือ (อ้างอิงในโกวิท วรพิพัฒน์ 2544)

1. มนุษย์ทุกคนต้องการความสุข
2. การใช้ข้อมูล 3 ด้าน พร้อมกันประกอบการแก้ไข
3. การคิดเพื่อตัดสินใจแก้ปัญหา
4. มนุษย์มีเสรีภาพในการตัดสินใจกำหนดชะตาชีวิตของตน

จากความเชื่อประการแรกที่ระบุว่า **มนุษย์ทุกคนต้องการความสุข** การคิดเป็น เป็นการคิดเพื่อแก้ปัญหาเนื่องจากเป็นการคิดมีจุดเริ่มที่ตัวปัญหา ซึ่งอาจสลับซับซ้อนและเกี่ยวโยงถึงปัจจัยต่าง ๆ สำหรับสังคมไทยเป็นสังคมพุทธศาสนา ความทุกข์หรือปัญหาของมนุษย์นั้น เกิดขึ้นเพราะความยึดมั่นถือมั่น คำสอนในพุทธศาสนาในเรื่องการดับทุกข์ที่ได้ผลมากก็คืออริยสัจ 4 ซึ่งเมื่อตนแก้ปัญหาได้ก็จะมีสุขขึ้น

ความเชื่อว่าการใช้ข้อมูลทั้ง 3 ด้าน คือ ด้านตนเอง ด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งด้านวิชาการพร้อมกันประกอบการแก้ปัญหา เพราะการคิดโดยอาศัยข้อมูลเพียงด้านเดียวหรือด้าน

ใด ๆ ที่ไม่ครบ 3 ด้าน ยังไม่ถือว่าบุคคลผู้นั้น เป็นคนที่คิดได้สมบูรณ์แบบ ทั้งนี้เพราะ**ข้อมูลด้านตนเอง** (Information of Self) ต้องการให้บุคคลพิจารณาเฝ้ามองตนเอง และแก้ไขทุกข์ด้วยตนเอง ข้อมูลด้านนี้ต้องการให้บุคคลพิจารณาจุดอ่อน จุดแข็ง ข้อดีข้อเสียของตนเองอย่างจริงจังว่าจะตัดสินใจทำอะไรได้

ความเชื่อด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม (Information on Society and Environment) เชื่อว่ามนุษย์มีได้อยู่โดดเดี่ยว เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคม (Social Animal) ข้อมูลด้านนี้จึงถูกกำหนดขึ้น เพื่อให้บุคคลได้ใช้ความนึกคิดคำนึงถึงสิ่งที่อยู่ภายนอกกาย ถ้านึกถึงผู้อื่น ชุมชน ตลอดจนสภาพแวดล้อมสังคมส่วนรวม ทั้งนี้เพราะถ้าบุคคลได้ใช้ข้อมูลด้านตนเองเพียงด้านเดียว ก็จะเป็นคนเห็นแก่ตัว ใจแคบ การตัดสินใจจากข้อปัญหา ได้แก่ ตนเองและผู้อื่น แต่คนเราจำเป็นต้องอยู่ร่วมกับคนอื่น ดังนั้นอิทธิพลของสังคมและสิ่งแวดล้อมจึงกระทบต่อตัวมนุษย์เสมอ สิ่งแวดล้อมของมนุษย์ประกอบด้วยปัจจัยที่แตกต่างกันไป แต่ก็ส่งผลกระทบต่อชีวิตมนุษย์ทุกคน และในทางกลับกัน ผลที่กระทบต่อมนุษย์ส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมของมนุษย์ด้วย ข้อมูลด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมนี้ อาจแยกออกได้เป็นข้อมูลด้านสังคมและจิตใจ (Society – Psychological) และข้อมูลด้านกายภาพ (Physical) มนุษย์โดยทั่วไปเจริญเติบโตขึ้นมาด้วยกระบวนการสังคมประกิต (Socialization) ดังนั้นมนุษย์ถูกกำหนดว่าพฤติกรรมบางอย่างนั้น ควรเป็นอย่างไร ถูกต้องเหมาะสมหรือไม่ จากอิทธิพลของสังคมในลักษณะนี้การตัดสินใจของคนเรา จึงอาศัยการพิจารณาข้อมูลทางสังคมและข้อมูลทางกายภาพ อันได้แก่ ภูมิอากาศ ดิน ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น

ข้อมูลด้านวิชาการ (Technical or Book Knowledge) ข้อมูลด้านวิชาการในความหมายของการคิดเป็น หมายถึง ข้อมูลและความรู้อันมหาศาลที่มนุษย์ได้สะสมรวบรวมไว้เป็นเนื้อหาวิชาต่าง ๆ เป็นหลักสูตร เป็นศาสตร์ แนวคิดเรื่องการคิดเป็น เป็นความสำคัญว่าแม้มนุษย์จะเข้าใจตนเอง เข้าใจสังคม และสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างดี แต่ถ้าขาดข้อมูลทางวิชาการแล้ว อาจตัดสินใจผิดพลาด เกิดผลเสียหายในการดำรงชีวิต และการแก้ไขปัญหา เพราะปัจจุบันโลกเปลี่ยนแปลงไปเร็วมาก มนุษย์และสังคมเปลี่ยนไปเพราะความก้าวหน้าทางวิชาการถูกนำมาใช้ประกอบการตัดสินใจ เพื่อให้ได้คำตอบที่ดีที่สุดในการดำรงชีวิต

ความเชื่อพื้นฐานเรื่องการใช้ข้อมูลทั้ง 3 ด้าน พร้อมกันประกอบการแก้ปัญหา เป็นลักษณะเด่นของการ “คิดเป็น” การกำหนดให้ใช้ข้อมูลด้านต่าง ๆ วิเคราะห์และหาหนทางแก้ปัญหา และเพื่อป้องกันมิให้บุคคลใช้ข้อมูลพิจารณาปัญหาจากมิติใดมิติหนึ่งเพียงมิติเดียว เช่น การคิดด้านตนเอง คิดแต่ว่าสังคมและคนอื่นเขาจะมีความคิดเห็นอย่างไร หรือคิดแต่ว่าวิชาการ

กำหนดไว้เช่นนี้ โดยไม่มีการประยุกต์ดัดแปลงให้สอดคล้องกับสังคมและกำลังความสามารถของตนเอง

การคิดเพื่อตัดสินใจแก้ปัญหา การคิดของมนุษย์มีหลายแบบ เช่น การคิดแบบสร้างสรรค์ คิดแบบวิพากษ์วิจารณ์ การคิดแบบผลคูณ การคิดแบบต่อเนื่อง การคิดเป็น มีลักษณะที่เด่นและสำคัญ คือ การคิดเพื่อแก้ปัญหาเป็นการใช้อำนาจแห่งความนึกคิด และสติปัญญาบุคคลมาวิเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ แสวงหาทางเลือกเพื่อตัดสินใจกระทำหรือไม่กระทำ ดังนั้นลักษณะการวิเคราะห์แก้ปัญหา และการแสวงหาทางเลือกเพื่อแก้ปัญหาแทนการจวนต่อโชคชะตา จึงเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญของปรัชญาการ “คิดเป็น”

เสรีและอำนาจการตัดสินใจกำหนดชะตาชีวิตของตนเอง อันเป็นความเชื่อพื้นฐานประการสุดท้ายของการคิดเป็นนั้นมาจากคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยตรง และปรัชญาการศึกษาสำนักมนุษยนิยม คือ ศาสนาพุทธสอนว่าปัญหาหรือความทุกข์ของมนุษย์เกิดขึ้นมา ตามกระบวนการแห่งเหตุผลและทุกข์ปัญหาเหล่านี้แก้ไขได้โดยใช้หลักอริยสัจ 4 ส่วนในสังคมตะวันตก ปรัชญาสำนักมนุษยนิยม เชื่อว่ามนุษย์เป็นสัตว์โลกที่มีอิสระอย่างแท้จริง พฤติกรรมของมนุษย์นั้น ไม่ได้ถูกควบคุมหรือถูกกำหนดขึ้นเพราะอำนาจจากภายนอกหรือการยั่วยุจากภายใน แต่พฤติกรรมของมนุษย์เป็นผลที่เกิดจากการตัดสินใจของมนุษย์เอง มนุษย์เรามีความสามารถในการตัดสินใจเลือกวิถีทางและแนวทางดำเนินชีวิตของตนเอง

กล่าวโดยสรุปได้ว่าความเชื่อพื้นฐานของการคิดเป็นมาจากธรรมชาติของมนุษย์ที่มีความสุขเป็นยอดของความปรารถนา และคนเราจะมีความสุขที่สุดเมื่อตัวเองสามารถปรับตัวเข้ากับสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมได้อย่างผสมกลมกลืนทั้งทางด้านวัตถุ กาย และใจ แต่การที่คนเราจะผสมกลมกลืนกับสังคมและสิ่งแวดล้อมได้ต้องเกิดจากการกระทำดังต่อไปนี้ คือ

1. ปรับปรุงตัวเองให้เข้ากับสังคมและสิ่งแวดล้อม
2. ปรับปรุงสังคมและสิ่งแวดล้อมให้เข้ากับเรา
3. ปรับปรุงทั้งตัวเราและสิ่งแวดล้อมทั้งสองด้านให้ผสมกลมกลืนกัน
4. หลีกสังคมและสิ่งแวดล้อมหนึ่งไปสู่สังคมและสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมกับตน

ทั้งนี้ บุคคลสามารถดำเนินการข้อใดข้อหนึ่งหรือเพื่อให้ตัวเอง และสิ่งแวดล้อมผสมกลมกลืนกัน อันจะยังประโยชน์สุขแก่ตนเองได้เป็นสุข ซึ่งจะเป็นเช่นนี้ได้บุคคลนั้นต้อง**คิดเป็น** เพราะการคิดเป็น ทำให้บุคคลแก้ปัญหาได้ คนที่มีแต่ความจำ ย่อมไม่สามารถดำเนินการตามข้อใดข้อหนึ่งในสี่ประการนี้ได้ เพราะไม่รู้จักรักตัวเอง ไม่รู้จักสังคมและสิ่งแวดล้อมอย่างถ่องแท้

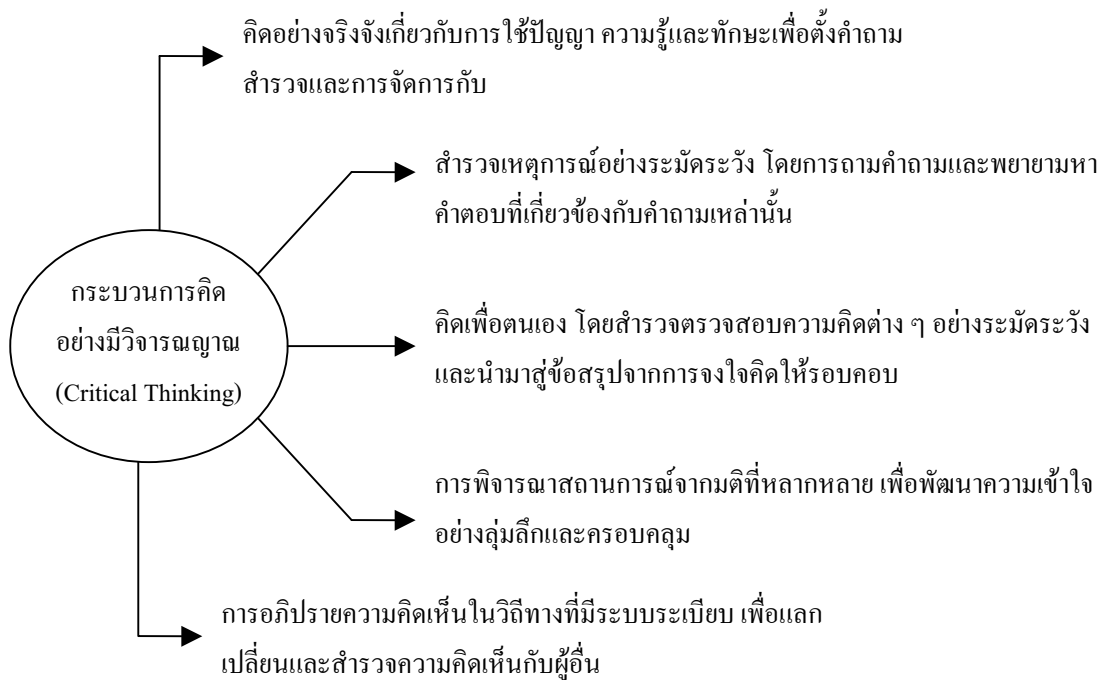
นับตั้งแต่เกิดวิกฤติเศรษฐกิจและสังคมปี พ.ศ. 2545 เป็นต้นมา สถานภาพการพัฒนาประเทศยังคงดำเนินไปอย่างช้า ๆ แม้ว่ารัฐจะมีนโยบายสนับสนุนโครงการต่าง ๆ เพื่อกระจายงบประมาณไปสู่ชุมชน ท้องถิ่นอย่างมหาศาลแล้วก็ตามก็ไม่สามารถฟื้นเศรษฐกิจและความบอบช้ำทางสังคมขึ้นมาได้ สถานการณ์เช่นนี้บ่งบอกให้รู้ถึงความทรงจำของภาพที่ดงามแห่งการพัฒนาฯ ในอดีตตั้งแต่แผน 1 ถึงแผน 8 เป็นเพียงมายาคติที่คนในชาติรวมหัวกันสร้างขึ้นเพื่อหลอกตัวเอง บทเรียนในอดีต 40 กว่าปี เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504-2512 แผน 1-2 เป็นจุดเปลี่ยนของวิถีชุมชน พ.ศ. 2512-2521 แผน 3-4 ปฏิบัติเขียว บริโภคนิยม เข้าป่าเข้าเมือง พ.ศ. 2521-2531 แผน 5-6 วิกฤติน้ำมัน แผนแก้ชนบทยากจน ช่วง พ.ศ. 2531-2540 แผน 6-7 เศรษฐกิจฟองสบู่ บั่นราคา หลอกตัวเอง พ.ศ. 2540-2550 แผน 8-9 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติคืนกลับสู่ฐานราก พัฒนาคน พัฒนาชุมชน

จากการศึกษางานวิจัยและแผนพัฒนาฯ อย่างละเอียดทุกแง่มุม ทำให้เห็นสังขรณ์ว่า “เงินแก้ปัญหาความยากจนไม่ได้” ที่ผ่านมามีพัฒนาแผน “เงินนำหน้า ปัญญาตามหลัง” การพัฒนาที่ถูกทางและยั่งยืน จำเป็นต้องใช้ “ปัญญานำหน้า” ดังนั้น การพัฒนา “ระบบคิด” เพื่อช่วยให้คน “คิดเป็น” คิดเป็นระบบ คิดแบบเชื่อมโยงได้ก็ทำให้เกิดปัญญา สามารถใช้พลังแห่งปัญญานำพาประเทศให้พ้นวิกฤติและยืนหยัดอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรี

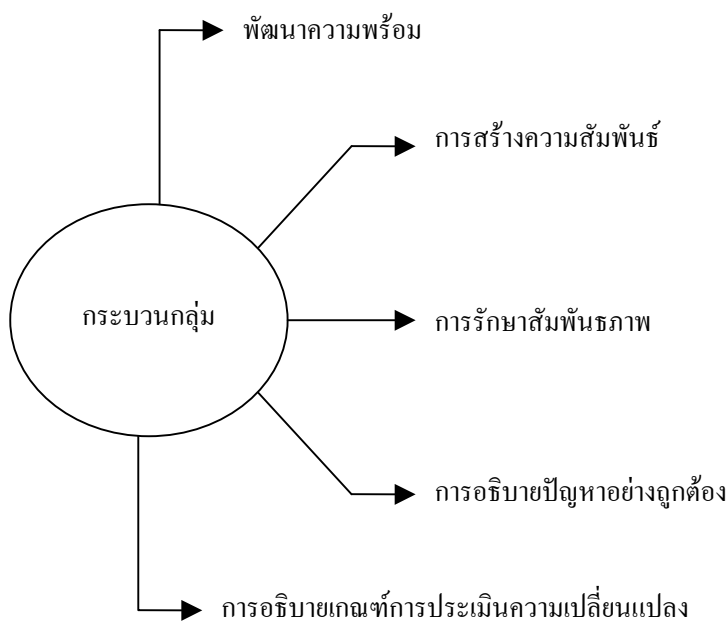
จากการศึกษาวรรณกรรมวิจัยที่หลากหลายเป็นจำนวนมากในด้านแนวคิดทฤษฎีด้านการพัฒนา การพัฒนาชุมชน แนวคิดในนิมิตของชุมชน ด้านบทบาทของการศึกษาเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน กระบวนการเรียนรู้เพื่อชุมชน แนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อพัฒนาการใช้สื่อแบบมีส่วนร่วม ผลงานวิจัยด้านสื่อบุคคลและการสื่อสารระหว่างบุคคล ตลอดจนเรื่องกระบวนการคิดของมนุษย์ แนวคิดทฤษฎีในการฝึกทักษะการคิด และลักษณะการคิดต่าง ๆ เป็นต้น สามารถนำมาหลอมรวมเป็นกรอบแนวคิด (Frame Work) เพื่อใช้ในโครงการวิจัยเรื่องการคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ โดยใช้กระบวนการกลุ่มได้ดังต่อไปนี้

กรอบแนวคิดทฤษฎี (Conceptual Frame Work)

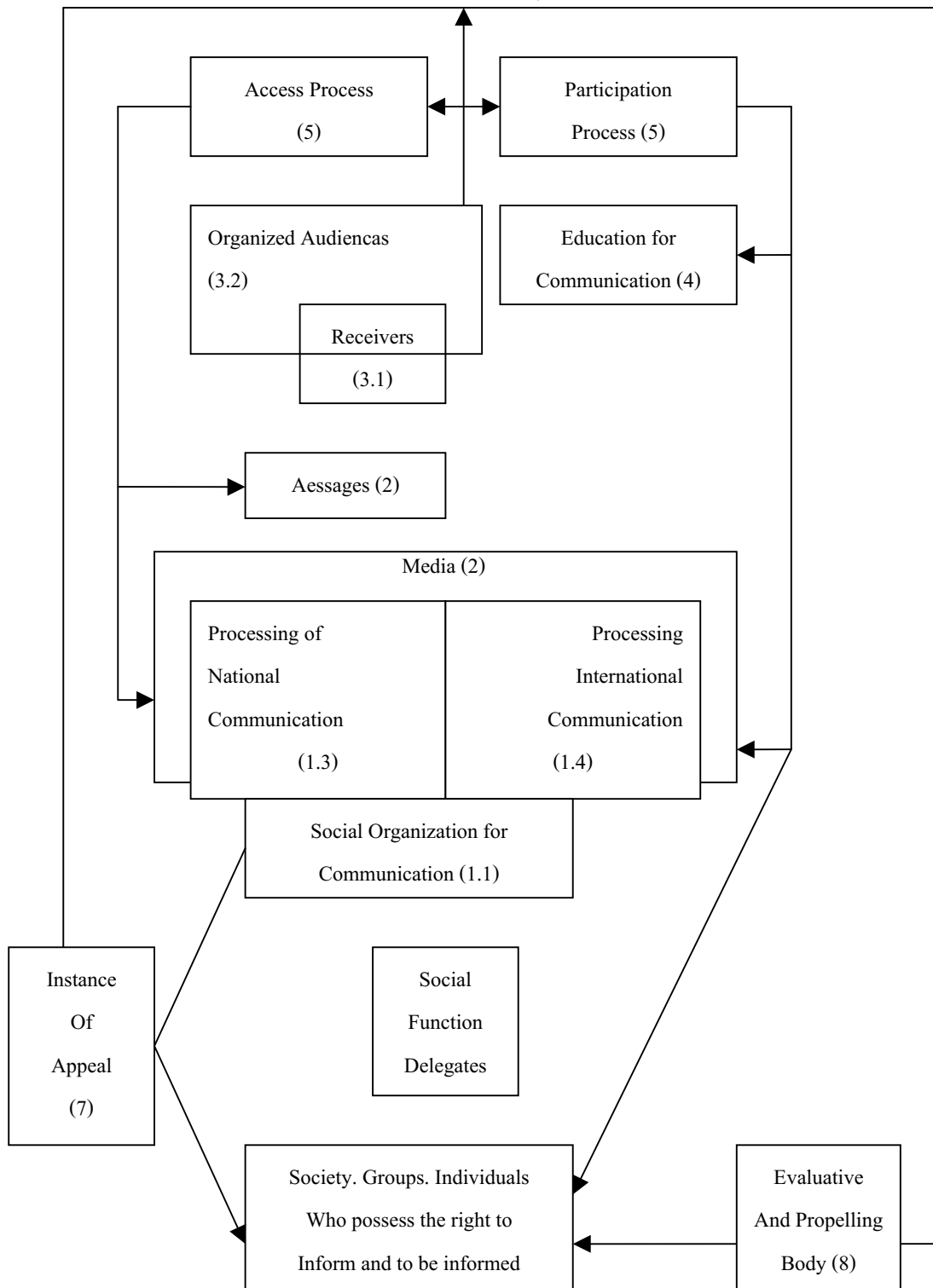
แผนภูมิกระบวนการคิดอย่างมีวิจารณญาณ Chaffee (1994 อ้างถึงใน พรชูลี อาชวบำรุง 2543)

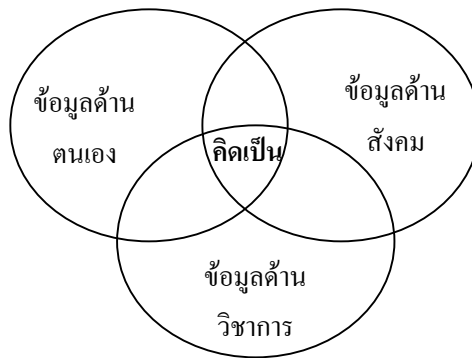
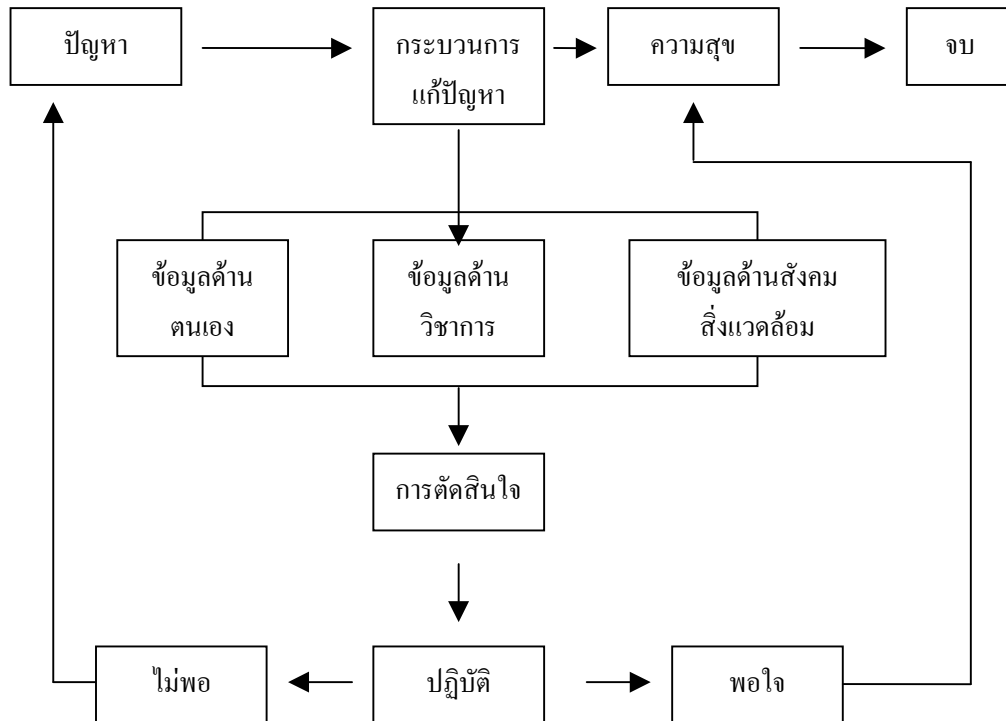
แผนภูมิกรอบคิดการพัฒนาโดยใช้กระบวนการกลุ่ม Merle M. Ohisen (อ้างถึงในพรณพิศ วาณิชยการ 2528)

จากมิติหลาย ๆ ด้านของค่านิยมใหม่ของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาที่ได้กล่าวไปแล้ว นั้น Reyes Metta (1977, 1981) ได้แปรแนวคิดดังกล่าวให้มีลักษณะรูปธรรม เพื่อนำไปสู่แนวทางการปฏิบัติได้มากยิ่งขึ้นด้วยการออกแบบในรูปของแบบจำลองที่เรียกว่า “Communication Model with Active Social Participation” ดังนี้ (อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ 2543)

แผนภูมิแสดง “การคิดเป็น” (KHIT – PEN) (โกวิท วรพิพัฒน์ 2544)

เรียนรู้ คิด ลงมือทำ นำไปใช้ในชีวิต

เพื่อความสมดุลความคิด ความรู้ ชีวิต และสังคม สิ่งแวดล้อม
ดำรงชีวิตด้วยความพอใจ เห็นคุณค่าในตนเองและผู้อื่น พบความสุข
หากไม่พอใจ ทบทวนใหม่ คิดใหม่ ตัดสินใจใหม่ โดยอาศัยฐานข้อมูลที่ดี
และเพิ่มข้อมูลที่ดีให้พอเพียงสำหรับการตัดสินใจใหม่อีกครั้ง
คิดเป็น เป็นกระบวนการคิดวิจัยพัฒนาชีวิตและสังคมสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน

บทที่ 3

สภาวะพื้นฐานของชุมชน

สุจิตรา บุญรัตพันธุ์ (2541 : 7) และ พรเพ็ญ วรสิทธิ์ (2541 : 10) มีความเห็นสอดคล้องตรงกันว่า “สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในประเทศหรือในเมืองต่าง ๆ นั้น ส่วนหนึ่งจะขึ้นอยู่กับลักษณะภูมิประเทศที่สถานที่นั้นตั้งอยู่ ลักษณะของประชากรที่อาศัยอยู่ รวมทั้งลักษณะและสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของคนในประเทศ หรือเมืองนั้น ๆ”

ด้วยเหตุนี้ในการศึกษาเรื่องการคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ของประชาชนชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก จึงจำเป็นต้องศึกษาถึงลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น ในบทนี้จะนำเสนอข้อมูลพื้นฐานของจังหวัดพิษณุโลกโดยสังเขป เสนอข้อมูลพื้นฐานของชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก และข้อมูลพื้นฐานของโรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก มิตรภาพที่ 73 เพื่อประกอบในการศึกษาและวิเคราะห์ด้านพฤติกรรมการรับข้อมูลข่าวสาร ทัศนคติในการรับข้อมูลข่าวสารและระบบคิดของคนในชุมชน

ลักษณะพื้นฐานของจังหวัดพิษณุโลก

จังหวัดพิษณุโลกเป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ในเขตภาคเหนือตอนล่าง ซึ่งประกอบด้วย 8 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดกำแพงเพชร สุโขทัย อุตรดิตถ์ พิษณุโลก พิจิตร เพชรบูรณ์ นครสวรรค์ และอุทัยธานี

ศูนย์ข้อมูลท้องถิ่น สำนักวิจัย สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม ได้รายงานการวิจัยโครงการประเมินสถานภาพองค์ความรู้ จังหวัดพิษณุโลก (2541) ซึ่งเป็นโครงการที่ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ในรายงานนี้ได้เสนอข้อมูลด้านต่าง ๆ ของจังหวัดพิษณุโลกอย่างละเอียดถึง ทั้งในด้านสภาพภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์การเมือง การปกครอง การตั้งถิ่นฐาน พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ และการประเมินสภาพปัจจุบัน ปัญหา โอกาส ข้อจำกัด และวิสัยทัศน์ในการพัฒนาจังหวัดพิษณุโลก สรุปเฉพาะสาระที่เป็นลักษณะทั่วไปของจังหวัดพิษณุโลกได้ดังนี้

จังหวัดพิษณุโลก มีพื้นที่ 10,815.85 ตารางกิโลเมตร หรือ 6,759,909 ไร่ คิดเป็นเนื้อที่ร้อยละ 2.0 ของประเทศ ร้อยละ 6.3 ของภาคเหนือ และร้อยละ 15.9 ของภาคเหนือตอนล่าง ตั้ง

อยู่ระหว่างตำแหน่งละติจูดที่ 16 องศา 21 ลิปดา 23 ฟลิปดาเหนือ ถึง 17 องศา 44 ลิปดา 31 ฟลิปดาเหนือ และระหว่างลองจิจูดที่ 99 องศา 52 ลิปดา 27 ฟลิปดาตะวันออกถึง 101 องศา 4 ลิปดา 34 ฟลิปดาตะวันออก ห่างจากกรุงเทพมหานครไปทางเหนือตามทางหลวงหมายเลข 11 ประมาณ 377 กิโลเมตร อาณาเขตทิศเหนือติดต่อกับอำเภอน้ำปาด จังหวัดอุตรดิตถ์ และประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว บริเวณตำบลบ่อภาค อำเภอชาติตระการ มีอาณาเขตติดต่อกับแขวงไชยบุรีเป็นแนวเขตแดนยาวประมาณ 24 กิโลเมตร ทิศใต้ติดต่อกับอำเภอเมือง จังหวัดพิจิตร ทิศตะวันออกติดต่อกับอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย และอำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ ทิศตะวันตกติดต่อกับอำเภอศรีสำโรง จังหวัดสุโขทัย และอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย และอำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ ทิศตะวันตกติดต่อกับอำเภอศรีสำโรง จังหวัดสุโขทัย และอำเภอพรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร

จังหวัดพิษณุโลกแบ่งการบริหารการปกครองออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ การบริหารราชการส่วนภูมิภาค และการบริหารราชการส่วนท้องถิ่น ส่วนภูมิภาคระดับจังหวัดมีราชการ ส่วนภูมิภาคประจำจังหวัดพิษณุโลก 35 หน่วยงาน ระดับอำเภอ แบ่งการปกครองออกเป็น 9 อำเภอ 93 ตำบล 912 หมู่บ้าน อำเภอ 9 อำเภอในจังหวัดพิษณุโลก ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอวังทอง อำเภอพรหมพิราม อำเภอบางกระทุ่ม อำเภอบางระกำ อำเภอวัดโบสถ์ อำเภอนครไทย อำเภอชาติตระการ และอำเภอเนินมะปราง

1. ลักษณะภูมิอากาศ จังหวัดพิษณุโลกมีฝนตกชุกสลับกับแห้งแล้ง มีลมมรสุมพัดผ่าน มี 3 ฤดู คือ ฤดูฝนได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งพัดมาจากมหาสมุทรอินเดีย เริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม ปริมาณน้ำเฉลี่ยปีละ 1,375 มิลลิเมตร ฤดูหนาวได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งพัดความหนาวเย็นมาจากประเทศจีน เริ่มต้นฤดูหนาวปลายเดือนตุลาคมถึงเดือนกุมภาพันธ์ อุณหภูมิเฉลี่ยประมาณ 19 องศาเซลเซียส และฤดูร้อนได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงใต้พัดอากาศร้อนจากบริเวณความกดอากาศสูงในทะเลจีนใต้เป็นลมร้อนขึ้น เริ่มตั้งแต่ปลายเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนเมษายน อุณหภูมิเฉลี่ยประมาณ 32 องศาเซลเซียส

2. ลักษณะภูมิประเทศ ซึ่งจังหวัดพิษณุโลกมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มแบบคูกะทะ พื้นที่เขตอำเภอเมือง อำเภอวัดโบสถ์ อำเภอบางกระทุ่ม และบางส่วนของอำเภอวังทองกับอำเภอเนินมะปรางที่มีลักษณะลาดเทลงมาจากทางทิศเหนือ ทิศตะวันออกและทิศตะวันตก มีเขตที่ราบหุบเขาในนครไทยและที่ราบหุบเขาชาติตระการ ซึ่งเป็นที่ราบดินตะกอนที่อุดมสมบูรณ์บริเวณสูงสุดอยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเล 1,980 เมตร ตอนกลางของจังหวัดมีแม่น้ำน่าน แม่น้ำยมไหล

ผ่าน พื้นดินอุดมสมบูรณ์จากตะกอนแม่น้ำที่พัดพามาสะสม พื้นที่ส่วนใหญ่ใช้ในการเกษตร การประมง และการเลี้ยงสัตว์ ได้รับน้ำจากโครงการชลประทานเขื่อนนเรศวรที่กั้นแม่น้ำน่านที่อำเภอพรหมพิราม มีโครงการชลประทานที่กำลังดำเนินการอยู่อีก 4 โครงการ คือ โครงการแก่งหลวง โครงการอุตรดิตถ์ โครงการแควน้อย และโครงการน้ำเข็ก ส่วนบริเวณที่ลาดเป็นเนินเขา และภูเขาในเขตอำเภอนครไทย อำเภอชาติตระการ และบางส่วนของอำเภอเมือง อำเภอวัดโบสถ์ อำเภอวังทอง อำเภอเนินมะปราง ค่าความสมบูรณ์ของดินมีระดับต่ำ มีลักษณะเป็นป่าไม้ ราษฎรทำไร่เลื่อนลอย เพาะปลูก และเลี้ยงสัตว์ ภูมิประเทศของจังหวัดเป็นภูเขาประมาณร้อยละ 40 เป็นที่ลาดเนินเขาและเป็นที่ราบลุ่มร้อยละ 60 บริเวณที่ต่ำสุดอยู่ต่ำกว่าระดับน้ำทะเลประมาณ 40 เมตร

3. ทรัพยากรธรรมชาติ จำแนกเป็นทรัพยากรน้ำ ดิน ป่าไม้ แร่ธาตุ น้ำมัน และก๊าซธรรมชาติ

3.1 ทรัพยากรน้ำ จังหวัดพิษณุโลกได้รับแหล่งน้ำ 4 แหล่ง คือ ปริมาณน้ำฝน แหล่งน้ำผิวดิน แหล่งน้ำใต้ผิวดิน และแหล่งน้ำชลประทาน แหล่งน้ำผิวดินเกิดจากแม่น้ำสายหลัก 4 สาย คือ แม่น้ำยมที่เกิดจากเทือกเขาผีปันน้ำแล้วไหลลงมาทางใต้ของจังหวัดแพร่และสุโขทัย ผ่านอำเภอบางระกำซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของจังหวัดแล้วไหลออกนอกเขตของจังหวัดทางตอนใต้ของอำเภอบางกระทุ่ม แม่น้ำน่านเกิดจากทิวเขาผีปันน้ำ ทิวเขาหลวงพระบาง และทิวเขาเพชรบูรณ์ไหลผ่านจังหวัดน่าน อุตรดิตถ์ ผ่านอำเภอพรหมพิราม อำเภอเมืองบรรจบกับแม่น้ำยมที่อำเภอบางกระทุ่มแล้วไหลลงสู่จังหวัดพิจิตร แม่น้ำแควน้อยเกิดจาก ทิวเขาหลวงพระบางและทิวเขาเพชรบูรณ์ ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัดพิษณุโลกแล้วไหลลงมาทางตะวันตกเฉียงใต้ผ่านที่หุบเขาแควน้อยทางตอนเหนือของอำเภอนครไทย ไหลผ่านอำเภอวัดโบสถ์บรรจบกับแม่น้ำน่านที่อำเภอเมือง ส่วนแม่น้ำวังทองหรือแม่น้ำเข็กเกิดจากทิวเขาเพชรบูรณ์ทางตะวันออกเฉียงใต้ของจังหวัดพิษณุโลกผ่านอำเภอวังทองแล้วไหลออกไปทางทิศใต้ของอำเภอบางกระทุ่ม

แหล่งน้ำใต้ดินมีสองบริเวณใหญ่ ๆ คือ บริเวณที่เป็นเนื้อหินปูนที่เกิดจากตะกอนลำน้ำและตะกอนเชิงเขาของที่ราบลุ่มแม่น้ำน่าน แม่น้ำยม บริเวณลานตะพักลำน้ำและเนินตะกอนรูปพัด ส่วนแหล่งน้ำใต้ดินอีกบริเวณหนึ่งคือบริเวณที่เป็นเนื้อหินละเอียดบริเวณภูเขาทางทิศตะวันออกของจังหวัด

แหล่งน้ำชลประทาน จังหวัดพิษณุโลกในปัจจุบันมีโครงการชลประทานขนาดใหญ่ 2 โครงการ คือ เขื่อนนเรศวรซึ่งตั้งอยู่อำเภอพรหมพิรามและโครงการส่งน้ำบำรุงรักษาพลาย

ชุมพล ตำบลพลายชุมพล อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก นอกจากนี้ยังมีโครงการชลประทานขนาดกลางอีกสองโครงการ คือ โครงการประตุน้ำวัดตายม และทางระบายน้ำวังน้ำใส

ปริมาณน้ำฝน จากสถิติของกรมอุตุนิยมวิทยาได้สรุปสภาพภูมิอากาศในช่วง 30 ปี (พ.ศ. 2504-2533) มีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยตลอดปี 1,351.9 มิลลิเมตร ในระหว่างเดือนสิงหาคม และเดือนกันยายน เฉลี่ย 257.1 และ 241.4 มิลลิเมตร ตามลำดับ ปริมาณฝนตกน้อยที่สุดในเดือนธันวาคม เฉลี่ย 5.5 มิลลิเมตร

ปริมาณน้ำฝน ณ สถานีพิษณุโลก พ.ศ. 2535 เฉลี่ยตลอดปี 1,129.7 มิลลิเมตร พ.ศ. 2536 เฉลี่ยตลอดปี 948.6 มิลลิเมตร พ.ศ. 2537 เฉลี่ยตลอดปี 1,555.3 มิลลิเมตร พ.ศ. 2538 ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยตลอดปี 1,653.3 มิลลิเมตร

ความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำทำให้เกิดปัญหาน้ำท่วมได้ทุกปี ในช่วงฤดูฝนน้ำหลากล้นฝั่งท่วมบ้านเรือนราษฎร เรือกสวนไร่นาเสียหายเป็นประจำทุกปี ปัจจุบันความรุนแรงจากน้ำท่วมลดน้อยลง เพราะป่าไม้ถูกทำลายไปมาก แต่จะเกิดอุทกภัยใหญ่ทุกครั้งที่พายุพัดผ่าน

3.2 ทรัพยากรดิน ดินในจังหวัดพิษณุโลกเป็นดินที่เหมาะสมกับการปลูกพืชไร่ ทำนา ปลูกพืชผักผลไม้ จากการสำรวจและศึกษาเรื่องการทำแผนปฏิบัติการและการจัดลำดับ การลงทุน เพื่อแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของจังหวัด พบว่าดินในจังหวัดพิษณุโลกมี 4 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มดินไร่ กลุ่มดินนา กลุ่มดินคละ และพื้นที่ภูเขาและที่สูง ร้อยละ 45.8 เป็นกลุ่มดินคละพบมากในอำเภอชาติตระการ นครไทย วังทอง และเนินมะปราง รองลงมากลุ่มดินนามีร้อยละ 28.2 ของพื้นที่ทั้งหมด เป็นดินที่เกิดจากการทับถมของตะกอนถ้ำน้ำในยุคปัจจุบัน พบตามบริเวณสองฝั่งแม่น้ำยมและแม่น้ำน่านในเขตอำเภอเมืองพิษณุโลก กลุ่มพื้นที่ภูเขาและที่ราบสูงพบตามที่สูงชันมาก เนินเขาและเทือกเขามีร้อยละ 19.0 มีในอำเภอนครไทยและชาติตระการ กลุ่มสุดท้ายคือ กลุ่มดินไร่มีประมาณร้อยละ 7.0 พบมากตามริมฝั่งแม่น้ำน่าน ในอำเภอพรหมพิราม อำเภอเมือง อำเภอ บางกระทุ่ม และอำเภอบางระกำ กลุ่มดินนาดินไร่จัดเป็นกลุ่มดินที่มีความอุดมสมบูรณ์สูง กลุ่มดินคละมีความอุดมสมบูรณ์ปานกลาง และกลุ่มดินพื้นที่ภูเขาและที่ราบสูงเทือกเขาและที่ชันมีความสมบูรณ์ต่ำ

3.3 ป่าไม้ ข้อมูลจากกรมป่าไม้ (2538) ทำให้พบว่า จังหวัดพิษณุโลกมีทรัพยากรป่าไม้ร้อยละ 22.25 จำแนกเป็นพื้นที่ป่าในเขตป่าสงวนแห่งชาติ 13 ป่า คิดเป็นร้อยละ 66.23 ของพื้นที่ป่าทั้งหมด มีอุทยานแห่งชาติ 3 แห่ง คือ อุทยานแห่งชาติทุ่งแสลงหลวง อุทยานแห่งชาติภูหินร่องกล้า และอุทยานแห่งชาติน้ำตกชาติตระการ รวมพื้นที่ร้อยละ 27.52 ของพื้นที่ป่าทั้งหมด มีเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าอีก 1 แห่ง คือ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูเมืองภูทอง ร้อยละ 4.50 ของพื้นที่ป่าทั้ง

หมด นอกจากนี้ยังมีวนอุทยานเขตห้ามล่าสัตว์ป่าและสวนรุกขชาติ จำนวน 7 แห่ง ได้แก่ วนอุทยานแห่งชาติภูแดงร้อน วนอุทยานแห่งชาติภูสอยดาว วนอุทยานแห่งชาติเจ็ดแคว วนอุทยานแห่งชาติเขาค้อหนอง เขตห้ามล่าสัตว์ป่าผา-ท่าพล เขตห้ามล่าสัตว์ป่าหนองน้ำขาว และสวนรุกขชาติสกุณทยาน มีพื้นที่รวมทั้ง 7 แห่ง ร้อยละ 1.75 ของพื้นที่ป่าทั้งหมด

ปัญหาสำคัญ ก็คือ การบุกรุกทำลายป่าทำให้พื้นที่ป่าลดน้อยลงทุกปี เกิดปัญหาธรรมชาติที่ขาดความสมดุล เกิดความแห้งแล้งอัตราเฉลี่ยของการบุกรุกทำลายป่าระหว่างปี พ.ศ. 2536-2538 เฉลี่ยป่าไม้ถูกทำลายปีละ 6,562.5 ไร่

3.4 แร่ธาตุ แร่ธาตุที่พบ ได้แก่ แร่หินปูน และทองคำ พบที่อำเภอเนินมะปราง และอำเภอวังทอง พบแร่ควอตซ์และแร่ถ่านหินที่อำเภอเมือง ปัจจุบันมีการทำเหมืองแร่เชิงพาณิชย์ 4 ประเภท คือ หินปูน แร่ควอตซ์ ถ่านหิน และหินอ่อน

3.5 น้ำมันและก๊าซธรรมชาติ มีการสำรวจพบแหล่งน้ำมันดิบ ที่บ้านปรือ-กระเทียม ตำบลบึงกอก และที่วัดแตง ตำบลซุดแสงสงคราม ในอำเภอบางระกำ อัตราไหลของน้ำมันและก๊าซธรรมชาติสูงพอที่จะทำการผลิตเชิงพาณิชย์ได้

4. ประชากรและชาติพันธุ์ ข้อได้เปรียบทางสภาพภูมิศาสตร์และศักยภาพด้านต่าง ๆ ของจังหวัดพิษณุโลก ทำให้เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาด้านการศึกษา สังคม เศรษฐกิจ และการเมือง พิษณุโลกจึงกลายเป็นเมืองใหญ่ที่มีประชากรเพิ่มมากขึ้นทุกปี สุจิตรา เปลี่ยนดวง (2539 : 10) กล่าวถึงประชากรในจังหวัดพิษณุโลกว่า “ประชากรมีทั้งเป็นคนพื้นเมืองเดิม อพยพมาจากภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คนต่างด้าว ได้แก่ จีน ญวน และมีชนกลุ่มน้อยที่อาศัยอยู่ตามภูเขาในเขตติดต่อกับจังหวัดเพชรบูรณ์และอุตรดิตถ์ และประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว คือ ชาวเขาเผ่าม้ง เย้า และลีซอ” แต่ในรายงานการวิจัยโครงการประเมินสถานภาพองค์ความรู้จังหวัดพิษณุโลก (2541 : 198) ระบุว่า “ชาติพันธุ์ของประชาชนในจังหวัดพิษณุโลกส่วนใหญ่มีเชื้อสายไทย จีน อินเดีย ลาว และชนชาวเขา” สำนักงานสถิติจังหวัด (2540) รายงานว่าจังหวัดพิษณุโลกมีจำนวนประชากรเมื่อสิ้นปี พ.ศ. 2540 จำนวน 865,408 คน เป็นชาย 430,951 คน หญิง 434,457 คน จำนวน 222,407 บ้าน ความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่โดยเฉลี่ย 79.42 คนต่อตารางกิโลเมตร นอกเขตเทศบาล ความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่โดยเฉลี่ย 71.32 คนต่อตารางกิโลเมตร ส่วนในเขตเทศบาล ความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่โดยเฉลี่ย 4,841.94 คนต่อตารางกิโลเมตร

ในด้านการกระจายตัวของประชากรในเขตเมือง ในเขตเทศบาลเมืองในปัจจุบันมีพื้นที่ 18.5 ตารางกิโลเมตร มีประชากรทั้งสิ้น 89,576 คน มีตำบลที่อยู่ในเขตเมืองและชนเมือง 16

ตำบล ได้แก่ ตำบลในเมือง หัวรอ อรัญญิก สมอแข ท่าทอง บึงพระ บ้านกว้าง บ้านคลอง ท่าโพธิ์ จอมทอง ดอนทอง ปากโทก วัดจันทร์ พลายชุมพล วังทอง และวังพิกุล และการกระจายตัวของเมืองได้กระจายขยายไปทางด้านตำบลอรัญญิก บึงพระ ท่าทอง บ้านคลอง และวัดจันทร์ (รายงานการวิจัยโครงการประเมินสถานภาพองค์ความรู้จังหวัดพิษณุโลก 2541 : 93)

5. การสื่อสารและคมนาคม จังหวัดพิษณุโลกมีบริการการติดต่อสื่อสารที่เป็นปัจจัยพื้นฐานในการประกอบธุรกิจ และการติดต่อสื่อสารทั่วไปที่มีอยู่หลายทาง เช่น บริการไปรษณีย์ และโทรคมนาคม บริการไปรษณีย์โทรเลข บริการด้านโทรศัพท์ ในปี 2539 มีจำนวนชุมสายทั้งหมด 16 แห่ง มีเลขหมายทั้งสิ้น 16,140 เลขหมาย มีโทรศัพท์มือถือ 11 และสถานีถ่ายทอดสัญญาณของสถานีโทรทัศน์ทุกช่อง ได้แก่ ช่อง 3 ช่อง 5 ช่อง 7 ช่อง 9 และไอทีวี มีสถานีวิทยุทั้งสิ้น 11 สถานี มีหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นที่จัดจำหน่ายเป็นรายฉบับ จำนวน 9 ฉบับ และมีผู้สื่อข่าวของหนังสือพิมพ์จากส่วนกลางประจำอยู่ภายในจังหวัดทุกฉบับ

6. เศรษฐกิจ การเกษตร การอุตสาหกรรม การบริการ การเงินธนาคาร สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2538 : 1-35) ได้รายงานสภาพทั่วไปของจังหวัดพิษณุโลกในด้านต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วสรุปได้ว่า จังหวัดพิษณุโลกเป็นจังหวัดที่มีรายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปีสูงเป็นอันดับที่ 8 ของภาคเหนือ และเป็นอันดับที่ 46 ของประเทศ ในปี 2538 มีมูลค่าผลิตภัณฑ์รวม (GPP) เท่ากับ 27,485 ล้านบาท รายได้เฉลี่ยต่อหัวต่อปีเท่ากับ 34,530 บาท มีโครงสร้างเศรษฐกิจสาขาที่สำคัญ 3 สาขา คือ สาขาเกษตรกรรม ร้อยละ 20.27 อุตสาหกรรม ร้อยละ 21.32 และบริการร้อยละ 58.40

สำนักงานเกษตรจังหวัดพิษณุโลก (2540 ; 1-18) รายงานการใช้พื้นที่ในการผลิตพืชเศรษฐกิจ ผลผลิตทางการเกษตร การปศุสัตว์ การประมง ไว้อย่างละเอียด สรุปได้ว่า จังหวัดพิษณุโลกใช้พื้นที่ในการทำกิจกรรมประเภทที่ร้อยละ 64.35 ที่ไร่ร้อยละ 29.01 ไม้ผลร้อยละ 4.58 พืชผักร้อยละ 2.06 ไม้ดอกไม้ประดับใช้เพียงร้อยละ 0.02 ส่วนพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ ได้แก่ ข้าวนาปี ทำนาปรัง ข้าวโพด ถั่วเหลือง อ้อย มันสำปะหลัง และถั่วเขียว รวมผลผลิตด้านการเกษตรในปี 2539-2540 รวมมูลค่า 7,254 ล้านบาท สาขาปศุสัตว์มีมูลค่าเป็นอันดับที่สองที่มีโอกาสขยายตัวสูงมาก โดยเฉพาะในเขตอำเภอนครไทยและชาติตระการ สัตว์เศรษฐกิจของจังหวัด ได้แก่ ไคร้อยละ 75.75 สุกรร้อยละ 16.86 น่านร้อยละ 3.61 ไก่ร้อยละ 3.02 เป็ดร้อยละ 0.75 และกระบือเลี้ยงเพียงร้อยละ 0.01 สาขาประมงมีผลผลิตการจับสัตว์น้ำ จำนวน 6,129.81 ตัน มูลค่า 128.73 ล้านบาท มีมูลค่าในการผลิตเพิ่มขึ้นทุกปี แหล่งผลิตสัตว์น้ำผลิตได้มากที่สุดที่อำเภอ

บางระกำร้อยละ 32.93 อำเภอเมืองร้อยละ 28.04 อำเภอพรหมพิรามร้อยละ 14.42 และอำเภอบางกระทุ่มร้อยละ 12.27

สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดพิษณุโลก (2539) รายงานผลการผลิตทางอุตสาหกรรม สรุปได้ว่า มีมูลค่าการผลิต 5,861,286 ล้านบาท ในปี พ.ศ. 2538 คิดเป็นร้อยละ 21.32 ของมวลผลิตภัณฑ์รวมของจังหวัด ประเภทอุตสาหกรรม ได้แก่ อาหาร ยา และเครื่องดื่มร้อยละ 39.67 วัสดุก่อสร้างร้อยละ 35.21 การบริการร้อยละ 9.44 ไม้และผลิตภัณฑ์จากไม้ร้อยละ 0.61 เคมีและพลาสติกร้อยละ 0.42 โลหะและอโลหะ 0.39 และอื่น ๆ อีกร้อยละ 7.19

ด้านการเงิน การคลังและการธนาคาร โครงการประเมินสภาพองค์ความรู้จังหวัดพิษณุโลก (2541 : 205) เสนอรายงาน สรุปได้ว่า ธนาคารในปี 2539 มีจำนวนทั้งสิ้น 33 แห่ง ยอดเงินบาท 916,182.29 ล้านบาท และมีสินเชื่อทั้งสิ้น 18,461.56 ล้านบาท ปี 2540 เงินภาษีที่เก็บได้ทั้งสิ้น 924.83 ล้านบาท จำแนกเงินภาษีบุคคลธรรมดาร้อยละ 48.03 ภาษีนิติบุคคลร้อยละ 14.06 การค้าร้อยละ 0.02 มูลค่าเพิ่มร้อยละ 28.03 ธุรกิจเฉพาะร้อยละ 9.16 และอื่น ๆ ร้อยละ 6.15 ภาษีอากรแยกตามอำเภอร้อยละ 86.89 เก็บได้จากอำเภอเมืองที่เหลืออีกร้อยละ 13.11 เก็บได้จากอำเภอต่าง ๆ ดังนี้ พรหมพิรามร้อยละ 3.94 วังทองร้อยละ 3.15 บางระกำร้อยละ 2.51 บางกระทุ่มร้อยละ 1.44 นครไทยร้อยละ 1.20 ชาติตระการร้อยละ 0.47 และเนินมะปรางร้อยละ 0.40

7. การศึกษา โครงการประเมินสถานภาพองค์ความรู้จังหวัดพิษณุโลก (2541 : 207-211) ได้รายงานสภาพปัจจุบันปัญหาทางการศึกษาของจังหวัดพิษณุโลก ในด้านระบบการศึกษาระดับการศึกษา และการจัดการศึกษาในลักษณะอื่น ๆ สรุปได้ว่า จังหวัดพิษณุโลกจัดการศึกษาทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียนในระดับต่าง ๆ ตลอดจนมีการจัดการศึกษาพิเศษที่สอนผู้มีความบกพร่องด้านหูหนวก เป็นไป รวมทั้งโรงเรียนกวดวิชาและเปิดสอนอาชีพสถานที่ศึกษาธรรมกับบาลี ศูนย์ดูแลเด็กเล็กเฉพาะการศึกษาในระบบโรงเรียนและการศึกษานอกระบบโรงเรียนมีจำนวนสถานศึกษา รวมทั้งสิ้น 1,123 แห่ง ร้อยละ 48.35 เป็นสถานศึกษาในระบบโรงเรียน จำนวนครูอาจารย์มีจำนวนทั้งสิ้น 11,220 คน ร้อยละ 84.72 เป็นครูอาจารย์ในระบบโรงเรียนสามารถจัดการศึกษาให้กับนักศึกษาทั้งสิ้น 222,245 คน นักเรียนนักศึกษาคิดเป็นร้อยละ 25.68 ของประชากรทั้งจังหวัดเป็นผู้ที่อยู่ในระบบโรงเรียนร้อยละ 82.17อยู่นอกระบบโรงเรียนร้อยละ 17.83

8. ด้านสาธารณสุข จากรายงานประจำปีของสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดพิษณุโลก (2539 : 1-92) ได้รายงานจำนวนสถานพยาบาล สถานะทางสาธารณสุขและปัญหาด้านสาธารณสุข สรุปได้ว่า ในจังหวัดพิษณุโลกมีสถานพยาบาลทั้งสิ้น 142 แห่ง มีเตียงรักษาพยาบาลคนไข้ได้ทั้งหมด 2,436 เตียง อัตราส่วนเตียงต่อประชากร 1 ต่อ 355.26 คน จำแนกเป็น

โรงพยาบาลของรัฐ 4 แห่ง โรงพยาบาลเอกชน 7 แห่ง โรงพยาบาลประจำอำเภอ 8 แห่ง สถานีอนามัยและบริการสาธารณสุข 132 แห่ง ในอำเภอมีโรงพยาบาลเฉพาะทาง 2 แห่ง ได้แก่ โรงพยาบาลตา และโรงพยาบาลรังสีรักษา สัดส่วนของบุคลากรทางแพทย์ต่อประชากรในปี 2539 ปรากฏว่าแพทย์หนึ่งคนต่อประชากร 6,992 คน ทันตแพทย์ 1 คนต่อประชากร 37,820 คน เภสัชกร 1 คนต่อประชากร 25,213 คน พยาบาลวิชาชีพ 1 คนต่อประชากร 1,499 คน พยาบาล 1 คนต่อประชากร 1,991 คน พนักงานอนามัย 1 คนต่อประชากร 4,982 คน และผดุงครรภ์ 1 คนต่อประชากร 3,410 คน

สถานะทางด้านสาธารณสุขอยู่ในระดับดี อัตราการตายของมารดาต่อการเกิดไม่มี อัตราการตายของทารกตอนเกิดและอายุต่ำกว่า 5 ปี ต่ำกว่าเกณฑ์ อนามัยแม่และเด็ก ด้านการดูแลสุขภาพมีครรภ์ก่อนคลอดและหลังคลอดเป็นไปได้อย่างดีสูงกว่าเกณฑ์ แต่น้ำหนักของทารกแรกเกิดมากกว่า 3,000 กรัม มีเพียงร้อยละ 53.66 ต่ำกว่าเป้าหมายที่วางไว้ว่าต้องมีปริมาณเกินร้อยละ 70 สภาพทางด้านสาธารณสุขทั่วไปประชาชนมีส่วนร่วม มีน้ำดื่มที่สะอาด เพียงพอ โรคสำคัญ 10 อันดับแรก ได้แก่ โรคหัวใจ อุบัติเหตุ โรคระบบทางเดินลมหายใจ มะเร็งทุกชนิด ความดันโลหิตสูง และหลอดเลือดในสมอง เลือดเป็นพิษ โรคทางระบบประสาท โรคเบาหวาน ภาวะแทรกในการตั้งครรภ์การคลอดการอยู่ไฟ และโรคเกี่ยวกับตับ

9. วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โครงการประเมินสถานภาพองค์ความรู้จังหวัดพิษณุโลก (2541 : 214-215) ได้จำแนกประเภทของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจังหวัดพิษณุโลก สรุปได้ว่า จังหวัดพิษณุโลกมีเทคโนโลยีพื้นบ้านที่สามารถพัฒนาเป็นเทคโนโลยีระดับสูงได้ เทคโนโลยีพื้นบ้าน ได้แก่ การแปรรูปอาหารที่ผลิตได้ในท้องถิ่น เช่น การตากแห้ง การหมักดอง การแปรรูปอาหารด้วยการทำแหนม หมูยอ น้ำปลา เต้าเจี้ยว การหล่อพระ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีเทคโนโลยีทางการเกษตร เช่น การทำไร่นาสวนผสม การขยายพันธุ์พืช การเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อ การทำฟาร์มโคนม เป็นต้น เกษตรอุตสาหกรรมโดยใช้เทคโนโลยีทางวิทยาศาสตร์การอาหาร เช่น โรงน้ำตาล การทำผลไม้บรรจุกระป๋อง การใช้ก๊าซชีวภาพและพลังงานในการพัฒนาเตาอบแสงอาทิตย์ การทำเตาถ่านประหยัดพลังงาน การทำปุ๋ยชีวภาพจากเปลือกกล้วย เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการผลิตเครื่องจักรกลการเกษตรและการผลิตชิ้นส่วนโดยใช้ภูมิปัญญาชาวบ้าน มีโรงงานผลิตชิ้นส่วนอุตสาหกรรมไฟฟ้า และการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค

10. วัฒนธรรมและศาสนา จากการศึกษาแบบรายงานการศึกษาส่วนภูมิภาคสถิติ (รศ.ภ) ปีการศึกษา 2540 เขตการศึกษา 7 (2540 : 6) ที่รายงานต่อกระทรวงศึกษาธิการ ในด้านวัฒนธรรมและศาสนา สรุปได้ว่า จังหวัดพิษณุโลกเป็นจังหวัดที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาว

นานกว่า 200 ปี มีสถานภาพที่เป็นปึกแผ่นมั่นคงทั้งทางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ การทหาร การศึกษา ศาสนา และศิลปวัฒนธรรม เพราะพิษณุโลกเคยมีฐานะเป็นเมืองราชธานี (เมืองหลวง) เมืองมหาอุปราชา เมืองเอกอุ และเมืองประเทศราช ทำให้จังหวัดพิษณุโลกได้รับและหลอมรวมวัฒนธรรมทวารวดี ลพบุรี สุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี กรุงรัตนโกสินทร์ อาณาจักรล้านนา อาณาจักรศรีโคตรบูร (อีสาน) ตลอดจนอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากประเทศอินเดียและประเทศจีน ก่อให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมอย่างหลากหลาย ปัจจุบันจังหวัดพิษณุโลกมีแหล่งข้อมูลวัฒนธรรมดังนี้ คือ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ 1 แห่ง พิพิธภัณฑสถานเมือง 1 แห่ง ศูนย์วัฒนธรรม 5 แห่ง โบราณสถาน 21 แห่ง พิพิธภัณฑสถานของเอกชน 1 หลัง พิพิธภัณฑสถานของวัด 2 แห่ง รวมทั้งสิ้น 31 แห่ง มีบุคลากรทางวัฒนธรรมทุกระดับ มีการใช้วัฒนธรรมเป็นสื่อและพื้นฐานในการพัฒนาคุณภาพชีวิต มีการศึกษา ค้นคว้า วิจัย อนุรักษ์ และเผยแพร่วัฒนธรรมของจังหวัดอย่างต่อเนื่อง

ด้านศาสนา จังหวัดพิษณุโลกนับถือศาสนาพุทธร้อยละ 99.37 นอกจากนี้ยังมีนับถือศาสนาอื่น ๆ เช่น ศาสนาคริสต์ ร้อยละ 0.22 ศาสนาอิสลามร้อยละ 0.10 และศาสนาอื่น ๆ ร้อยละ 0.29 (สุภาภรณ์ สงวนให้ 2525 : 6)

11. ทรัพยากรบุคคล ชุมชน และภูมิปัญญาท้องถิ่น ทรัพยากรบุคคล ชุมชน และภูมิปัญญาท้องถิ่นของจังหวัดพิษณุโลกนั้น โครงการประเมินสถานภาพองค์ความรู้จังหวัดพิษณุโลก (2541 : 223-226) ได้ประมวลทรัพยากรบุคคลที่มีคุณค่าต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตครอบครัว ชุมชน ไร่อย่างละเอียด จำแนกออกเป็น 5 ด้าน คือ ทรัพยากรบุคคลด้านการเมือง การปกครอง ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม การศึกษาและสาธารณสุข ด้านศิลปวัฒนธรรมและศาสนา ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ชุมชน และภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้ มีทั้งในระดับชุมชน หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด ภาค ระดับชาติ และระดับภูมิภาคเอเชีย

12. การท่องเที่ยว โครงการประเมินสถานภาพองค์ความรู้จังหวัดพิษณุโลก (2541 : 226-230) ได้ศึกษาวิจัยทัศนและยุทธศาสตร์ในการพัฒนาสี่แยกอินโดจีนในด้านการท่องเที่ยว มีข้อค้นพบประเด็นที่น่าสนใจมากมาย สรุปได้ว่า จังหวัดพิษณุโลกมีแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญประมาณ 20 แห่ง แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี 12 แห่ง และแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ 8-10 แห่ง มีข้อมูลพื้นฐานทางสถิติเชิงมูลค่าการท่องเที่ยว ช่วงปี 2535-2537 และช่วงปี 2538-2540 ที่แสดงให้เห็นว่ามีนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศเข้าเมืองพิษณุโลกเพิ่มขึ้นทุกปี ทำรายได้ให้จังหวัดเป็นจำนวนมหาศาล เช่น ในปี 2535 มีนักท่องเที่ยวเข้าเมืองพิษณุโลก 1,034,203 คน เป็นนักท่องเที่ยวชาวไทย 935,436 คน

เป็นชาวต่างประเทศ 99,026 คน มีรายได้เข้าจังหวัด 2,075 ล้านบาท ในปี 2537 จำนวนนักท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นร้อยละ 3.98 จำนวนนักท่องเที่ยวในปี 1,356,183 คน ในปี พ.ศ. 2538 จำนวนนักท่องเที่ยว 1,452,132 คน มีรายได้จากการท่องเที่ยวประมาณ 2,992.47 ล้านบาทต่อปี ในปี พ.ศ. 2539 จำนวนนักท่องเที่ยว 1,724,524 คน เป็นชาวไทยร้อยละ 82.89 เป็นชาวต่างประเทศร้อยละ 17.11 จังหวัดมีรายได้จากการท่องเที่ยวในปีนี้เป็นเงิน 3,871.76 ล้านบาท

วิสัยทัศน์การพัฒนาจังหวัดใน 5-10 ปีข้างหน้า ชาวจังหวัดพิษณุโลกได้ระดมสมองจากนักวิชาการ ข้าราชการ นักธุรกิจ ที่มีความสามารถในจังหวัดประมาณ 50 คน ระดมกำลังวางแผนประชุมสัมมนาและจัดทำเอกสาร จำนวนทั้งสิ้น 5 ฉบับ เป็นเอกสารวิเคราะห์วิสัยทัศน์ในการพัฒนาจังหวัดพิษณุโลกใน 5-10 ปีข้างหน้า มีการประชุมผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านเกี่ยวกับเอกสารจำนวนนี้ถึง 3 ครั้ง มีประเด็นต่าง ๆ เพิ่มเติมจนเหมาะสมกลมกลืน แล้วนำเอกสารทั้ง 5 ฉบับเสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เพื่อนำเสนอต่อคณะรัฐมนตรีต่อไป

สภาวะพื้นฐานของเทศบาลนครพิษณุโลก

งานประชาสัมพันธ์ กองแผนงานและวิชาการเทศบาลเมืองพิษณุโลก (2540) ได้จัดทำหนังสือ “สารนารัฐเทศบาลเมืองพิษณุโลก” เผยแพร่แก่ประชาชนมีจุดประสงค์เพื่อให้ใช้เป็นคู่มือในการติดต่อกับหน่วยงานต่าง ๆ ในสังกัดเทศบาล ในหนังสือเล่มนี้มีประวัติของเทศบาล กรอบนโยบายในการพัฒนาตามโครงการพัฒนาเมืองหลักของคณะเทศมนตรี พ.ศ. 2540-2544 รวมทั้งเรื่องการจัดตั้งชุมชนย่อยในเขตเทศบาล มีสาระที่เป็นสภาวะพื้นฐานของเทศบาลเมืองพิษณุโลก ที่มีส่วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับชุมชนย่อยทั้งสองชุมชนที่จะศึกษาต่อไป สรุปได้ดังนี้

1. **ประวัติเทศบาลนครพิษณุโลก** เทศบาลนครพิษณุโลกเดิมประกาศเป็นสุขาภิบาล เมื่อปีเถาะ พ.ศ. 2458 และหลังจากประเทศไทยเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตย เมื่อ พ.ศ. 2475 ตามพระราชบัญญัติจัดระเบียบบริหารราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2476 จึงได้ประกาศพระราชกฤษฎีกายกเขตสุขาภิบาลเมืองพิษณุโลกเป็นเทศบาลเมืองพิษณุโลก เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2478 ตรงกับวันอังคาร ขึ้น 15 ค่ำ ปีกุน มีเขตในพื้นที่ขณะนั้นเพียง 5.85 ตารางกิโลเมตร

การบริหารงานเทศบาลนครพิษณุโลก เป็นราชการบริหารส่วนท้องถิ่น โดยรัฐบาลได้มอบอำนาจให้ประชาชนในท้องถิ่นได้ปกครองตนเอง เทศบาลนครพิษณุโลกได้เจริญก้าวหน้า

อย่างรวดเร็ว ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเพิ่มของประชากร และการขยายตัวของอาคารที่อยู่อาศัย จึงได้ขออนุมัติขยายเขตจากเดิม 5.85 ตารางกิโลเมตร เป็น 18.26 ตารางกิโลเมตร เมื่อวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2512 และประกาศราชกิจจานุเบกษา เล่ม 86 ตอนที่ 17 ลงวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2512

เทศบาลนครพิษณุโลก มีแม่น้ำไหลผ่านกลางเมือง แบ่งเขตเทศบาลออกเป็นสองฝั่ง คือ ฝั่งทิศตะวันออกของแม่น้ำน่าน มีพื้นที่ 13.05 ตารางกิโลเมตร มีประชากรหนาแน่น เพราะเป็นย่านธุรกิจ การค้า การบริการ การสื่อสาร และการขนส่ง ส่วนพื้นที่ฝั่งตะวันตกมีพื้นที่ประมาณ 5.21 ตารางกิโลเมตร ส่วนใหญ่เป็นที่ตั้งของสถานที่ราชการและสถานศึกษา เช่น ศาลากลางจังหวัด ศาลจังหวัด ที่ว่าการอำเภอเมืองพิษณุโลก โรงเรียนจ่านกร้อง โรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม ซึ่งตั้งอยู่ในพระราชวังจันทร์ ค่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช วิทยาลัยอาชีวศึกษา และสถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม เป็นต้น

สถานที่ตั้งอาคารสำนักงานเทศบาลนครพิษณุโลก ตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน ตรงกันข้ามสถานีตำรวจภูธรอำเภอเมืองพิษณุโลก ถนนบรมไตรโลกนารถ ลักษณะอาคารสำนักงานเป็นตึกแบบเก๋ารูปตัวยู ด้านข้างซ้ายขวาเป็นอาคารชั้นเดียว อาคารกลางเป็นสองชั้น เดิมเคยใช้เป็นสุสาน สถานที่คับแคบจึงได้แยกงานป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย สำนักปลัดเทศบาล ไปอยู่ที่สำนักงานใหม่ ซึ่งตั้งอยู่ถนนบรมไตรโลกนารถข้างโรงเรียนเทศบาลวัดท่ามะปราง

2. กรอบนโยบายและแนวทางพัฒนา (พ.ศ. 2540-2544) คณะเทศมนตรีชุดปัจจุบัน ซึ่งประกอบด้วย นายกเทศมนตรี 1 คน เทศมนตรี 4 คน ประธานสภาเทศบาล 1 คน รองประธานสภาเทศบาล 1 คน และสมาชิกสภาเทศบาลอีก 12 คน รวมทั้งสิ้น 24 คน ได้กำหนดกรอบนโยบายในการพัฒนาทั่วไป เช่น เร่งรัดการพัฒนาและปรับปรุงสาธารณูปโภคในเขตเมือง ซึ่งมีทั้งการก่อสร้างถนนคอนกรีตเสริมเหล็กและถนนแอสฟัลท์ แก้ไขปัญหาการจราจร ติดตั้งระบบไฟฟ้าสาธารณะ ปรับปรุงระบบการผลิตและระบบจำหน่ายน้ำประปา เร่งรัดการก่อสร้างระบบระบายน้ำ ปรับปรุงการวางผังเมือง สนับสนุนการจัดการด้านสิ่งแวดล้อม ด้านการป้องกันและแก้ไขปัญหาน้ำเสีย ระบบบำบัดน้ำเสีย ระบบกำจัดขยะ ปรับปรุงสวนสาธารณะและเพิ่มพื้นที่สีเขียวในเขตเทศบาลเมืองให้มากขึ้น ด้านการบริหารจัดการ มีการสนับสนุนการฝึกอบรมบุคลากรเทศบาล เร่งรัดพัฒนารายได้และเทศพาณิชย์ ปรับปรุงพัฒนาการบริการประชาชน ส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย และเผยแพร่ประชาสัมพันธ์กิจการงานเทศบาล

ด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คณะเทศมนตรีชุดนี้ได้วางกรอบนโยบายไว้ดังนี้ คือ ขยายโอกาสทางการศึกษาให้กับโรงเรียนในสังกัดเทศบาลที่มีความพร้อมจากชั้นประถมศึกษา

ปีที่ 6 ถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 พัฒนาคุณภาพการเรียนการสอนในโรงเรียนสังกัดเทศบาล ซึ่งปัจจุบันมีจำนวน 5 โรง คือ โรงเรียนเทศบาลวัดน้อย (เทศบาล 1) โรงเรียนเทศบาลวัดคูหาสวรรค์ (เทศบาล 2) โรงเรียนเทศบาลวัดท่ามะปราง (เทศบาล 3) โรงเรียนเทศบาลวัดธรรมจักร (เทศบาล 4) และโรงเรียนเทศบาลวัดพันปี (เทศบาล 5) มีโรงเรียนที่สามารถขยายโอกาสเปิดสอนนักเรียนได้ถึงระดับมัธยมศึกษาปีที่ 3 2 โรงเรียน คือ โรงเรียนเทศบาลวัดธรรมจักร และโรงเรียนเทศบาลวัดพันปี โรงเรียนเทศบาลทั้ง 5 โรง สังกัดกองการศึกษาเทศบาลเมืองพิษณุโลก

ผลจากการสัมภาษณ์ นายจรรยา บุญเกิด ผู้อำนวยการกองการศึกษาเทศบาลเมืองพิษณุโลก เมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน 2543 ได้ข้อเท็จจริงบางประเด็นที่มีแนวโน้มว่าจะสามารถสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ได้แก่ ประชาชนในชุมชนย่อยอื่น นอกเหนือจากชุมชนประชาธิปไตยและชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก ซึ่งอยู่ในเขตเทศบาลเมืองได้โดยอาศัยความร่วมมือจากบุคลากรทางการศึกษา จากกองการศึกษา สำนักงานเทศบาลเมืองพิษณุโลก และบุคลากรจากโรงเรียนเทศบาลทั้ง 5 โรง เพราะปัจจุบันมีบุคลากรทางการศึกษาในกองการศึกษา รวมทั้งสิ้น 22 คน ประกอบด้วย นักบริหารการศึกษาระดับ 8 จำนวน 1 คน นักบริหารการศึกษาระดับ 7 จำนวน 1 คน ศึกษาพิเศษระดับ 5 จำนวน 2 คน สารวัตรนักเรียนระดับ 6 จำนวน 1 คน เจ้าหน้าที่สนับสนุนการระดับ 6 จำนวน 1 คน เจ้าหน้าที่สนับสนุนการระดับ 4 จำนวน 1 คน และยังมีเจ้าหน้าที่ธุรการ 3 คน เจ้าหน้าที่พิมพ์ดีด 2 คน เจ้าหน้าที่พนักงานการเงินและบัญชี 2 คน และลูกจ้างประจำอีก 6 คน นับเป็นกำลังที่เข้มแข็งสามารถบริหารจัดการและติดตามดูแลการจัดการศึกษาของโรงเรียนในสังกัดเทศบาลอย่างทั่วถึง

ส่วนบุคลากรทางการศึกษาที่สังกัดตามโรงเรียนเทศบาลต่าง ๆ เฉลี่ยครูหนึ่งคนต่อจำนวนนักเรียน 24 คน จำแนกได้ดังนี้ โรงเรียนเทศบาล 1 มีครู 27 คน นักเรียน 681 คน โรงเรียนเทศบาล 2 ครู 26 คน นักเรียน 807 คน โรงเรียนเทศบาล 3 ครู 34 คน นักเรียน 401 คน โรงเรียนเทศบาล 4 ครู 46 คน นักเรียน 931 คน และโรงเรียนเทศบาล 5 ครู 16 คน นักเรียน 372 คน รวมจำนวนครูทั้งสิ้น 149 คน นักเรียนทั้งสิ้น 3,192 คน

สถานภาพเด็กนักเรียนในโรงเรียนเทศบาลทั้ง 5 โรง ส่วนใหญ่มาจากครอบครัวที่ขาดแคลนฐานะยากจน เด็กที่มีฐานะดีจะไปเรียนโรงเรียนที่มีชื่อเสียงที่สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัด ผู้ปกครองของเด็กส่วนใหญ่ค้าขายร้อยละ 50 รับราชการทหารและรับราชการร้อยละ 30 และรับจ้างทั่วไปอีกร้อยละ 30 โรงเรียนต้องจัดบริการอาหารเสริม คือ นมและอาหารกลางวัน

สถานภาพของครูที่สังกัดโรงเรียนเทศบาล จบการศึกษาปริญญาตรีและสูงกว่า ปริญญาตรี มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมตั้งแต่ระดับปานกลางถึงระดับดี มีความพร้อมในการสอน และพึงพอใจที่จะเลือกอยู่ในสังกัดเทศบาลมากกว่าอยู่ในสังกัดสำนักงานการประถมศึกษาแห่งชาติ เนื่องจากได้รับผลประโยชน์ในด้านการพัฒนาศึกษาอบรม ได้รับสวัสดิการด้านการเดินทางโดยจ่ายเพียงครึ่งราคา และได้รับบำนาญเพิ่มจากปกติถึงร้อยละ 25 ส่วนความก้าวหน้าในหน้าที่การงานก็เป็นตามระเบียบเช่นเดียวกับข้าราชการครูที่สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาแห่งชาติทุกประการ ประกอบกับโรงเรียนเทศบาลที่มีความเจริญและสะดวกสบาย ข้าราชการครูที่สังกัดเทศบาลจึงปฏิบัติหน้าที่ด้วยความสะดวก และตั้งแต่ปี พ.ศ. 2522 เป็นต้นมาไม่ปรากฏการวิ่งเด่นโยกย้าย เว้นแต่ย้ายตามครอบครัวไปปฏิบัติราชการในท้องที่อื่น

ด้านงบประมาณ โรงเรียนในสังกัดเทศบาลจะได้รับงบประมาณสองทาง คือ จากงบประมาณแผ่นดิน จะได้รับงบประมาณทุกอย่างเหมือนโรงเรียนในสังกัดสำนักงานการประถมศึกษาแห่งชาติ เช่น นม อาหารกลางวัน หนังสือ สมุด เสื้อผ้า และวัสดุรายหัว ซึ่งปัจจุบันให้รายละเอียด 200 บาท นอกจากนี้ยังได้งบประมาณจากเทศบาลเป็นค่าสาธารณูปโภคต่าง ๆ ตลอดจนค่าวัสดุ ครุภัณฑ์ และค่าใช้สอย

เฉพาะงบประมาณที่ห้องสมุดได้รับนอกจากได้รับจากสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดปีละประมาณ 7,000 บาท เหมือนโรงเรียนสังกัดประถมศึกษาจังหวัดทั่วไปแล้ว โรงเรียนสังกัดเทศบาลจะได้งบประมาณสนับสนุนให้ห้องสมุดอีกปีละ 100,000 บาท โดยให้ปีละ 1 โรงหมุนเวียนกันไปอย่างทั่วถึง

ด้วยงบประมาณที่ได้รับการจัดสรรอย่างเพียงพอ ทำให้ครูอาจารย์สังกัดโรงเรียนเทศบาลมีโอกาสฝึกอบรมบ่อยครั้ง ทั้งเป็นการอบรมที่กองการศึกษาจัดขึ้นเอง และส่งไปร่วมประชุมสัมมนาร่วมกับหน่วยงานอื่น เช่น การอบรมเพื่อพัฒนาการเรียนการสอน การสร้างสื่อและอุปกรณ์ การส่งเสริมความรู้พื้นฐาน เช่น คอมพิวเตอร์ ภาษาอังกฤษ เป็นต้น ค่าใช้จ่ายในการอบรมหรือประชุมสัมมนาของกองการศึกษา สำนักงานเทศบาลเมืองพิษณุโลก เป็นผู้รับผิดชอบทั้งหมด

ด้านพฤติกรรมการอ่านของนักเรียนโรงเรียนเทศบาล แม้ว่าผลสัมฤทธิ์ด้านการเรียนกลุ่มวิชาต่าง ๆ จะผ่านการประเมินในเกณฑ์ดี และมีค่าเฉลี่ยไม่แพ้โรงเรียนระดับดีในสังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัด แต่เมื่อดูพฤติกรรมการอ่านของเด็กโดยทั่วไปแล้ว พบว่าเด็กส่วนใหญ่ไม่รักการอ่าน ส่วนสาเหตุที่เด็กไม่รักการอ่านนั้นอาจเป็นเพราะถูกครูบังคับให้อ่านในสิ่งที่ไม่อยากอ่าน พ่อแม่ผู้ปกครองไม่มีเวลาเอาใจใส่ดูแล ขาดตัวอย่างที่ดี ครูก็ไม่สามารถทำตัวเป็นแบบอย่างที่ดีได้ ตลอดจนปัญหาที่ห้องสมุดไม่มีหนังสืออ่านที่เหมาะสมซึ่งปัญหานี้ผู้อำนวยการกอง

การศึกษา นายจรรยา บุญเกิด ยอมรับว่าต้องมีการปรับปรุงแก้ไข และส่งเสริมให้เยาวชนรักการอ่านเป็นการเร่งด่วนต่อไป

นอกจากการจัดการศึกษาดังรายละเอียดข้างต้นแล้ว การพัฒนาบุคลากรภาพชีวิตของประชาชนในเขตเทศบาลที่คณะเทศมนตรีวางนโยบายไว้อีกด้านหนึ่ง ก็คือ การส่งเสริมสุขภาพอนามัยของประชาชนด้วยการบริการราคาถูก หรือบริการแบบให้เปล่า สนับสนุนการบริการสาธารณสุขขั้นพื้นฐาน ปัจจุบันเทศบาลเมืองได้มีสถานบริการสาธารณสุข ตั้งอยู่ที่ถนนประชาอุทิศ ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างชุมชนประชาอุทิศและชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก สถานบริการสาธารณสุขเทศบาลเมืองพิษณุโลกแห่งนี้ได้รับงบประมาณจากเทศบาลปีละประมาณ 100,000 บาท และจะได้รับงบประมาณจากโรงพยาบาลพุทธชินราชเพิ่มอีกปีละ 100,000 บาท เนื่องจากสถานบริการสาธารณสุขแห่งนี้เป็นตัวกรอง (O.P.D.) คนไข้ ได้แก่ โรงพยาบาลใหญ่ เป็นการแบ่งเบาภาระของโรงพยาบาลพุทธชินราชในแง่ที่ไม่ต้องรับคนไข้ไว้ดูแลเองทั้งหมด

ผลจากการสัมภาษณ์พยาบาลวิชาชีพ รักษาการหัวหน้าสถานบริการสาธารณสุข เทศบาลเมืองพิษณุโลก เมื่อวันที่ 30 พฤศจิกายน 2541 พบว่า คนไข้ที่มาใช้บริการส่วนใหญ่เป็นประชาชนจากชุมชนประชาอุทิศและชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก อีกส่วนหนึ่งมาจากชุมชนอื่น ๆ ในละแวกใกล้เคียง เช่น ชุมชนไชนานุภาพ ชุมชนบ้านคลอง ชุมชนหลังศาล เป็นต้น คนไข้ส่วนใหญ่จะเดินมา มีจำนวนน้อยที่โดยสารรถประจำทางและมีพาหนะมาเอง ผู้สูงอายุมาใช้บริการบ่อยที่สุดเพราะใกล้บ้าน ยาราคาถูกกว่าร้านขายยาและพยาบาลใจดี บางคนให้เงินค่ารถกลับบ้านและแบ่งอาหารให้กลับไปรับประทาน ส่วนประชาชนทั่วไปนิยมมาใช้บริการเพราะมีบัตรสงเคราะห์ ไม่ต้องเสียเงิน หมอและพยาบาลแนะนำดี รักษาโรคตามอาการแล้วหายเร็ว

ปัจจุบันสถานบริการสาธารณสุขแห่งนี้ มีพยาบาลวิชาชีพ 4 คน ลูกจ้างประจำ 2 คน ลูกจ้างชั่วคราว 4 คน พนักงานขับรถ 1 คน รวมทั้งสิ้น 11 คน เคยมีแพทย์ประจำ แต่เมื่อปีที่ผ่านมา นายแพทย์ผู้นี้ลาศึกษาต่อ สัปดาห์ละประมาณ 2-3 วัน จะมีแพทย์จากสาธารณสุขจังหวัดมาตรวจรักษา แม้ว่าสถานบริการสาธารณสุขนี้จะประสบปัญหาด้านขาดบุคลากรทางการแพทย์ แต่ก็ได้ทำให้ความนิยมหมดไป แต่กลับมีคนไข้ใหม่เพิ่มขึ้น ในระยะครึ่งปีหลังระหว่างเดือนกรกฎาคม - กันยายน 2541 มีคนไข้ใหม่ 531 ราย และระหว่างเดือนตุลาคม - ธันวาคม 2541 มีคนไข้ใหม่ 406 ราย

นอกจากงานตรงรักษาตามอาการของโรคแล้ว ภายในสถานบริการแห่งนี้ยังมีงานควบคุมโรคติดต่อทางน้ำ งานสุขภาพจิต งานโรคไม่ติดต่อ งานรับส่งผู้ป่วยต่อ งานอนามัยโรงเรียน

ที่ให้บริการนักเรียนทั้งระดับประถมศึกษาและระดับมัธยมศึกษา ทั้งสังกัดเทศบาล สังกัดสำนักงาน การประถมศึกษาจังหวัด และสังกัดกรมสามัญศึกษา

งานประชาสัมพันธ์ กองแผนงานและวิชาการ เทศบาลเมืองพิษณุโลก (2540 : 13-17) ได้ระบุว่า โครงการสำคัญยิ่งอีกโครงการหนึ่งของเทศบาลเมืองพิษณุโลก คือ โครงการพัฒนาเมืองหลักเป็นโครงการที่กระทรวงมหาดไทยและสำนักงานให้ความช่วยเหลือระหว่างประเทศออสเตรเลีย (AIDAB) ร่วมกับหน่วยงานต่าง ๆ และบริษัทที่ปรึกษาร่วมกันดำเนินการ ทำการศึกษาความเป็นไปได้โครงการพัฒนาเมืองหลักรอบที่สอง ประกอบด้วยเทศบาลที่เป็นเมืองหลัก 8 แห่ง คือ พิษณุโลก นครสวรรค์ อุตรธานี ชลบุรี สุราษฎร์ธานี หาดใหญ่ ภูเก็ต และราชบุรี วัตถุประสงค์ของโครงการมีเพื่อแก้ไขปัญหาความไม่เพียงพอของสิ่งสาธารณูปการปรับปรุงระบบบริหารและการเงิน การคลังของเมืองหลัก เพิ่มขีดความสามารถในการดำเนินการและบำรุงรักษาสิ่งสาธารณูปโภค และสาธารณูปการต่าง ๆ และสร้างสภาพการณ์ที่เอื้ออำนวยต่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจ และสร้างงานในเมืองหลักเหล่านี้ มีโครงการพัฒนา 6 โครงการ คือ โครงการระบบกำจัดขยะ (PT-SW-1) โครงการระบบระบายน้ำด้านตะวันออกของเมือง (PT-D-1) โครงการระบบระบายน้ำพื้นที่กลางเมือง (PT-D-2) โครงการระบบประปา (PT-WS-1) โครงการระบบถนนสายหลักด้านทิศใต้ และโครงการระบบสะพานข้ามแม่น้ำและถนนเชื่อมต่อ (PT-RB-4) เฉพาะโครงการระบบสะพานข้ามแม่น้ำและถนนเชื่อมต่อตามแผนพัฒนาเมืองหลักเป็นโครงการใหญ่ที่ใช้งบประมาณดำเนินการทั้งสิ้น 218,000,000 บาท เป็นโครงการก่อสร้างถนนขนาด 6 ช่องจราจร พร้อมท่อระบายน้ำและสะพานข้ามแม่น้ำขนาด 4 ช่องถนน 2 ช่องจราจร (กว้างสุดไม่เกิน 6 ช่องจราจร) ปรับปรุงทางแยกรวมความยาว 2,000 เมตร ความก้าวหน้าของโครงการนี้ได้มีประกาศกฤษฎีกาเวนคืนอสังหาริมทรัพย์โดยประกาศใช้ราชกิจจานุเบกษา และมีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 9 ตุลาคม 2539 ขณะนี้อยู่ระหว่างเตรียมการดำเนินการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์

โครงการระบบสะพานข้ามแม่น้ำน่านและถนนเชื่อมต่อโครงการมีผลกระทบโดยตรงต่อประชาชนชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก และชุมชนประชาอุทิศ เนื่องจากแนวสะพานใหม่ขนาดใหญ่พุ่งตรงมาจากฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่านผ่านแม่น้ำน่านมาลงกลางพื้นที่ชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก และผ่านกลางระหว่างชุมชนวัดจันทร์ตะวันตกกับชุมชนประชาอุทิศ ตัดออกจากชุมชนไชยานุภาพบรรจบกับทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 11 อันเป็นเส้นทางคมนาคมจากภาคกลางสู่ภาคเหนือ การพัฒนาครั้งสำคัญนี้ก่อเกิดความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่สุด ที่กระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนวัดจันทร์ตะวันตกและชุมชนประชาอุทิศ เริ่มต้นตั้งแต่รับรู้เรื่องโครงการ การรังวัดปักแนวถนน

ตลอดจนการเวนคืน แนวถนนจะผ่านที่ดิน ที่อยู่อาศัยของใครมาน้อยเพียงใดย่อมเกิดผลกระทบทั้งสิ้น

ปัจจุบันเทศบาลนครพิษณุโลกได้จัดรูปแบบการปกครองท้องถิ่น โดยมุ่งหวังให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารและการพัฒนาให้มากที่สุด จึงได้ดำเนินการจัดตั้งชุมชนย่อยภายในเขตเทศบาลเมืองขึ้นรวมทั้งสิ้น 43 ชุมชน ชุมชนวัดจันทร์ตะวันตกจัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2538 เป็นชุมชนเก่าแก่ชุดแรกที่จัดขึ้นเพราะเทศบาลมองเห็นความพร้อมและความสามัคคีของหมู่คณะว่าสามารถมีส่วนร่วมในการบริหารการปกครองส่วนท้องถิ่นได้

พระราชบัญญัติเทศบาล พ.ศ. 2496 มาตรา 11 “เทศบาลนคร ได้แก่ ท้องถิ่นชุมนุมชนที่มีราษฎรตั้งแต่ห้าหมื่นคนขึ้นไป โดยราษฎรเหล่านี้อยู่นานแน่นเฉลี่ยไม่ต่ำกว่าสามพันคนต่อหนึ่งตารางกิโลเมตร ทั้งนี้มีรายได้พอควรแก่การที่จะปฏิบัติหน้าที่อื่นต้องทำตามพระราชบัญญัตินี้ และซึ่งมีพระราชกฤษฎีกายกฐานะเป็นเทศบาลนคร พระราชกฤษฎีกานั้นให้ระบุชื่อและเขตของเทศบาลไว้ด้วย” ในปัจจุบันเทศบาลเมืองพิษณุโลกมีจำนวนประชากรตามข้อมูลเมื่อวันที่ 30 พฤศจิกายน 2541 ทั้งสิ้น 90,314 คน มีพื้นที่ในความรับผิดชอบ จำนวน 18.26 ตารางกิโลเมตร และความหนาแน่นของราษฎรเฉลี่ยจำนวน 4,946.002 คนต่อตารางกิโลเมตร

ส่วนสถิติรายได้จริงไม่รวมเงินอุดหนุน 3 ปีงบประมาณย้อนหลังมีดังนี้

ปีงบประมาณ 2539 จำนวน 172,239,239.66 บาท

ปีงบประมาณ 2540 จำนวน 179,269,556.94 บาท

ปีงบประมาณ 2541 จำนวน 192,520,982.73 บาท

เทศบาลเมืองพิษณุโลกเป็นหนึ่งใน 12 เทศบาลเมืองที่มีคุณสมบัติเข้าหลักเกณฑ์การเปลี่ยนแปลงสถานะจากเทศบาลเมืองเป็นเทศบาลนคร ซึ่งตามรัฐธรรมนูญใหม่ของไทย เทศบาลจะมีอำนาจบทบาทหน้าที่มากขึ้นกว่าเดิมมาก โดยเฉพาะกับการขยายพื้นที่เขตเทศบาลออกไปจากเดิม ซึ่งอาจจะยุ่งยากในขั้นตอนของการดำเนินการ แต่คงไม่เกินความสามารถของคณะผู้บริหารที่เข้ามาทำงาน เทศบาลจะมีอำนาจหน้าที่ที่คล้ายคลึงกับเทศบาลเมือง แต่มีความแตกต่างที่เห็นได้ชัด คือ จะต้องมีความสมาชิกเทศบาลเพิ่มมากขึ้นจากเทศบาลเมืองมี 18 คน เทศบาลนครจะมี 24 คน และจำนวนเทศมนตรีจะมีถึง 4 คน เพื่อให้การทำงานครอบคลุมและรวดเร็วมากขึ้น ที่สำคัญที่สุดคณะผู้บริหารและเจ้าหน้าที่พนักงานเทศบาลทุกคนจะต้องทำงานหนักและมากขึ้นตามไปด้วย

ศักยภาพของชุมชนเทศบาล

ชุมชนย่อย หมายถึง ชุมชนในเขตเทศบาลที่มีประชาชนอาศัยอยู่ร่วมกันโดยมีสภาพพื้นที่หรือภูมิศาสตร์ร่วมกัน เช่น แนวเขตถนน ตรอก ซอย อาคารเรือนเป็นแถวเดียวกัน เช่น หมู่บ้านจัดสรรต่าง ๆ คณะผู้บริหารเทศบาลชุดปัจจุบันให้ความสำคัญของการมีชุมชนเป็นอันมาก ทั้งนี้เพื่อให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนา รวมทั้งได้รับการดูแลช่วยเหลือจากเทศบาลเมืองพิษณุโลกอย่างทั่วถึงและรวดเร็ว ปัจจุบันมีชุมชนย่อยในเขตเทศบาลเมืองพิษณุโลกถึง 43 ชุมชนที่ผ่านมาทางเทศบาลได้เข้าไปดำเนินโครงการหรือกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อคนในชุมชนมากมาย อาทิ การสงเคราะห์ผู้มีรายได้น้อย การจัดทำบัตรสุขภาพ การฝึกอบรมวิชาชีพ การอบรมป้องกันยาเสพติดที่จะระบาดในชุมชน การจัดงานชุมชนสัมพันธ์ การปรับปรุงและพัฒนาคุณภาพชีวิต การส่งเสริมทักษะการบริหารงานชุมชน เป็นต้น

บทบาทและหน้าที่ของเทศบาลนั้นจะมีลักษณะเหมือนกับการทำงานของรัฐบาลกลางเกือบทุกประการ มีภาระในการดูแลเรื่องสาธารณูปโภค ไฟฟ้า น้ำประปา ถนน สิ่งแวดล้อม สุขภาพชีวิตของประชาชน การศึกษา วัฒนธรรม การท่องเที่ยวสนันทนาการต่าง ๆ ให้กับประชาชนทุกคน ซึ่งเป็นผู้ที่เลือกตั้งคณะผู้บริหารเข้ามาทำงาน ผลแห่งความสำเร็จจะต้องสามารถพัฒนาท้องถิ่นให้มีการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้นกว่าเดิม

การทำงานตามแนวนโยบายหลักที่ทางคณะผู้บริหารให้ไว้กับประชาชน โดยเฉพาะในพื้นที่ของชุมชนย่อยต่าง ๆ นั้น มุ่งเน้นให้ประชาชนได้รับความสะดวกสบายมากขึ้นกว่าเดิม ถนนทุกสายจะต้องเป็นสีดำ ไฟฟ้าต้องมีครบและมีแสงสว่าง น้ำประปาต้องใสสะอาดและไหลแรงทั่วทุกพื้นที่ การทำงานในพื้นที่ของชุมชนถ้าได้รับความร่วมมือด้วยดีแล้ว ความหมายของพิษณุโลกเมืองน่าอยู่ก็จะเป็นจริงได้ ซึ่งจะดูจากสภาพแวดล้อมของชุมชน คุณภาพชีวิตของคนในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นเด็กจนถึงคนชราจะต้องมีวงจรการดำเนินชีวิตที่ดี มีศักยภาพที่จะปกครองตนเองได้ในระดับหนึ่ง โดยมีคณะกรรมการชุมชนทำงานแก้ไขปัญหาเล็ก ๆ น้อย และมีเทศบาลเป็นพี่เลี้ยงที่จะคอยช่วยเหลือและแก้ไขปัญหาใหญ่ ๆ ให้

ในปีงบประมาณ 2542 เทศบาลได้กระจายเงินงบประมาณชุมชนหลายด้านเพื่อพัฒนาพร้อม ๆ กันทุกเรื่องทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา และสิ่งแวดล้อมที่เอื้อประโยชน์ต่อประชาชนในชุมชน ศักยภาพความพร้อมของเมืองพิษณุโลกที่เกิดจากผู้บริหารระดับท้องถิ่น ทำให้มีองค์กรจากต่างประเทศหลายองค์กรให้ความสนใจ และส่งผู้เชี่ยวชาญในด้านการพัฒนาเมืองเข้ามาให้ความช่วยเหลือ เช่น โครงการร่วมมือไทย – เยอรมัน (GTZ) ที่เข้ามาช่วยเหลือด้านการกำจัดขยะแบบฝังกลบ องค์กรยูนิเซฟที่เข้ามาพัฒนาด้านการจัดการศึกษาของโรงเรียนเทศบาลเมือง

พิษณุโลก และล่าสุดคือการได้รับความร่วมมือจากกลุ่มเวิร์ลด์แบงก์โดยประเทศญี่ปุ่นได้ส่งผู้เชี่ยวชาญมาร่วมเป็นพี่เลี้ยงในการวางแผนยุทธศาสตร์พัฒนาเมืองในระยะ 5 ปีข้างหน้า

สภาวะพื้นฐานของชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก

ชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก เป็นชุมชนหนึ่งในเขตเทศบาลนครพิษณุโลก ที่จัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 9 สิงหาคม พ.ศ. 2537 เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่าน ห่างจากสำนักงานเทศบาลเมืองพิษณุโลกไม่ถึง 1 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับชุมชนประชาอุทิศทางทิศเหนือ ส่วนทิศใต้ติดต่อกับหมู่ที่ 10 ตำบลวัดจันทร์ตะวันตก ทิศตะวันออกติดกับถนนวังจันทร์ ซึ่งเป็นถนนเลียบริมฝั่งแม่น้ำน่าน และทิศตะวันตกติดกับถนนไชนาภาพที่ตัดออกสู่ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1 อันเป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งสายหลักจากภาคกลางสู่ภาคเหนือ

ชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก เป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีราษฎรมาตั้งถิ่นฐานทำกินมาหลายชั่วอายุคน เพราะบริเวณนี้เป็นแหล่งอุดมสมบูรณ์ ที่มีดินดำน้ำชุ่มเหมาะแก่การทำไร่ ทำนา และเพราะปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหาร ในฤดูน้ำหลากในหน้าฝน น้ำจากแม่น้ำน่านจะไหลบ่าท่วมพื้นที่เป็นบริเวณกว้างอยู่ระยะหนึ่งจึงลดลงเนื่องจากน้ำไหลลงสู่ทางตอนใต้ ทำให้บริเวณริมฝั่งแม่น้ำมีพื้นดินอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากกระแสน้ำได้พัดพาซากพืชและซากสัตว์มาทับถมไว้ บริเวณนี้จึงเหมาะแก่การปลูกพืชผักล้มลุกประเภทต่าง ๆ เช่น ผักสวนครัว ข้าวโพด ถั่วลิสง มันแกว ชาวบ้านนิยมใช้เวลาว่างช่วงนี้จับจองพื้นที่ริมแม่น้ำปลูกพืชผักกันอย่างเป็นล่ำเป็นสัน ที่เหลือจากรับประทานก็เก็บขายแลกเปลี่ยนกับสินค้าที่จำเป็นอย่างอื่น

ผลจากการศึกษาเอกสารรายงานการวิจัยโครงการประเมินสถานภาพองค์ความรู้จังหวัดพิษณุโลก (2541 : 13-15, 183) ประกอบการสัมภาษณ์เชิงลึกได้ข้อค้นพบเกี่ยวกับลักษณะทางกายภาพ ซึ่งเป็นโครงสร้างพื้นฐานของชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก

1. ลักษณะทางกายภาพ ชุมชนวัดจันทร์มีลักษณะทางกายภาพจำแนกได้ดังนี้

1.1 **สภาพภูมิประเทศ** ชุมชนวัดจันทร์มีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่ม ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำน่าน ระดับสูงต่ำของพื้นที่ไม่เท่ากัน บางตอนลาดต่ำเป็นแอ่งน้ำ ทุ่งนา บริเวณริมแม่น้ำไหลลงไป เป็นดินอ่อน ยุบตัวได้ง่าย ระบายน้ำได้ดี บางตอนเป็นพื้นดินเตี้ย ๆ ที่มีความลาดชันเพียงเล็กน้อย หากไม่สังเกตจะมองเห็นเป็นที่ราบเสมอกัน เว้นแต่ในฤดูน้ำหลากฝนตกหนัก มีน้ำท่วมขังจึงจะเห็นระดับของพื้นดินที่สูงต่ำไม่เท่ากันชัดเจน เป็นแหล่งน้ำและดินที่อุดมสมบูรณ์

1.2 ลักษณะภูมิอากาศ มีฝนตกชุกสลับกับแห้งแล้ง มีลมมรสุมพัดผ่านอุณหภูมิลดลงเฉลี่ยต่อปี 27.32 องศาเซลเซียส ปริมาณฝนตลอดปี 1330 มิลลิเมตร ความชื้นสัมพัทธ์เฉลี่ยตลอดปีร้อยละ 72 มี 3 ฤดู คือ ฤดูฝนเริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม ฤดูหนาวเริ่มตั้งแต่เดือนตุลาคมถึงเดือนกุมภาพันธ์ และฤดูร้อนเริ่มตั้งแต่ปลายเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนเมษายน

1.3 ดินและสภาพดิน สภาพดินเป็นกลุ่มดินนาและดินไร่ ซึ่งเป็นลักษณะของดินตามริมฝั่งแม่น้ำในเขตอำเภอเมืองพิษณุโลก จัดเป็นกลุ่มดินที่มีความอุดมสมบูรณ์สูง เพราะเกิดจากการทับถมของตะกอนถ่านน้ำยุคเก่าและยุคปัจจุบัน เป็นดินที่เหมาะสมแก่การทำนา ทำไร่ เช่น ปลูกข้าว ปลูกผลไม้ ประเภทมะม่วง ขนุน น้อยหน่า ละมุด และกล้วย สภาพดินมีการระบายน้ำดี

1.4 แหล่งน้ำ เดิมพื้นที่บริเวณนี้ใช้ในการเกษตร เช่น ทำนา เลี้ยงสัตว์ อาศัยแหล่งน้ำฝนจากธรรมชาติเป็นหลัก เนื่องจากไม่สามารถใช้แหล่งน้ำจากชลประทานได้ เพราะอยู่ห่างไกลคลองส่งน้ำ นอกจากนี้ก็อาศัยแหล่งน้ำใต้ดิน ซึ่งมีปริมาณมากตามบริเวณที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำน่าน สามารถขุดบ่อน้ำมาใช้เพื่อการเกษตรได้

2. สภาพพื้นฐานของชุมชน เนื่องจากเป็นชุมชนที่เริ่มบุกเบิกแผ้วถางที่ทางแล้วจับจองเป็นกรรมสิทธิ์กันมานานแล้ว ชาวบ้านรุ่นแรก ๆ ที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานจึงพยายามช่วยเหลือตัวเองทุกวิถีทาง และหาหลักประกันความปลอดภัยมั่นคงให้แก่ตนเองมากที่สุดด้วยวิถีทางของปัจเจกชนในวัฒนธรรมของชาวบ้านที่พึ่งพาตนเองไปพร้อม ๆ กับการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน โดยรวมกลุ่มกันดำเนินกิจการต่าง ๆ ของชุมชนเพื่อให้อยู่รอดท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่เข้ามาพร้อม ๆ กับการพัฒนาประเทศ

3. ลักษณะประชากร ชุมชนวัดจันทร์ตะวันตกเป็นชุมชนที่มีประชากรอาศัยอยู่กระจัดกระจายเป็นบริเวณกว้าง จำนวนบ้านเรือนตั้งอยู่บนถนนสามสาย คือ ถนนวังจันทร์ ถนนประชาอุทิศ และถนนไชยานุภาพ ทั้งอยู่ครอบคลุมบริเวณหลังวัดจันทร์ตะวันตกอีกกลุ่มหนึ่ง จำนวนครัวเรือนที่เป็นบ้านเรือนราษฎรจริง ๆ ไม่รวมอพาร์ทเมนต์ และหมู่บ้านจัดสรรมีจำนวนทั้งสิ้น 166 ครัวเรือน 231 ครอบครัวยุค มีประชากร 1,086 คน เป็นชาย 507 คน หญิง 579 คน ประกอบอาชีพค้าขาย รับจ้างทั่วไป ทำนา รับราชการ เลี้ยงสัตว์ ส่วนใหญ่มีที่ดินและบ้านเป็นของตนเอง ที่เช่าบ้านอยู่และอาศัยผู้อื่นอยู่มีจำนวนน้อย สรุปข้อมูลด้านประชากร อาชีพและกรรมสิทธิ์ในที่ดินได้ดังตารางต่อไปนี้

ประชากรชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก จำแนกตามอายุ อาชีพ และกรรมสิทธิ์ในที่ดิน

จำนวนคน / ครัวเรือน / ครอบครัว และอัตราส่วนร้อยละ								
อายุ	จำนวน	ร้อยละ	อาชีพ	ครัวเรือน	ร้อยละ	กรรมสิทธิ์ในที่ดิน	ครอบครัว	ร้อยละ
0-5 ปี	94	8.65	ค้าขาย	40	24.09	เป็นของตนเอง	202	87.44
6-10 ปี	86	7.91	รับจ้าง	82	49.39	เช่าที่ปลูก	1	0.43
11-15 ปี	112	10.31	ทำนา	6	3.61	เช่าอาศัย	9	3.89
16-20 ปี	121	11.14	รับราชการ	35	21.08	เป็นผู้อาศัย	17	7.35
21-30 ปี	209	19.24	เลี้ยงสัตว์	3	1.80	อื่น ๆ	2	0.86
31-40 ปี	178	16.39						
40-60 ปี	192	17.67						
60 ปีขึ้นไป	94	8.65						
รวม	1086	100		166	100		231	100

จากตารางพบว่า จำนวนประชากรที่เป็นเด็กที่ควรอยู่ในวัยเรียน คือ อายุระหว่าง 0-20 ปี มีถึงร้อยละ 38.01 ส่วนคนวัยทำงานที่มีอายุตั้งแต่ 21-60 ปี มีร้อยละ 53.3 และผู้สูงอายุมีร้อยละ 8.65 ส่วนด้านอาชีพพบว่า มีราษฎรประกอบอาชีพรับจ้างสูงถึงร้อยละ 49.39 รองลงมาคือ ค้าขายร้อยละ 1.80 นอกจากนี้ยังพบว่าในชุมชนวัดจันทร์ตะวันตกมีผู้มียกรรมสิทธิ์ในที่ดินของตนเองสูงถึงร้อยละ 87.44 ผู้เช่าอาศัยร้อยละ 3.89 อื่น ๆ และเช่าที่ปลูกอีกเพียง 3 ครอบครัว รวมกันแล้วคิดเป็นร้อยละ 1.29

4. ลักษณะทางด้านเศรษฐกิจ ชุมชนวัดจันทร์ตะวันตกเดิมมีพื้นที่ทำไร่ ทำนา เป็นบริเวณกว้าง พื้นดินอุดมสมบูรณ์ แหล่งน้ำจากฝนและแหล่งน้ำใต้ดินมีเพียงพอทำให้ได้ผลผลิตเพียงพอในการยังชีพ ทั้งยังสามารถขายข้าวเปลือกแลกเปลี่ยนเป็นสินค้าที่จำเป็นอย่างอื่นได้ พืชเศรษฐกิจที่สำคัญ นอกจากข้าวแล้วยังมีหน่อไม้ มันประเภตต่าง ๆ เช่น มันเชือก หรือ มันทำช้าง และมันเส้า น้ำผึ้ง และต้นโตนด ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก นอกจากทำนาแล้ว ยังมีอาชีพทำน้ำตาลสดและน้ำโตนดกันทุกครัวเรือน เพราะบริเวณนี้เต็มไปด้วยป่าตาล พื้นที่รกร้างไปด้วยไม้ยืนต้นนานาชนิด ทั้งไม้เนื้ออ่อนและไม้เนื้อแข็ง ที่สามารถนำมาก่อสร้างอาคารบ้านเรือน ทำเครื่องใช้ไม้สอย ไม้ไผ่ที่มีหนาแน่น ตัดขายให้ผู้มีที่อยู่อาศัยในเรือนแพ นำไปทำแพอาศัยได้ลำละ 5-10 บาท

นอกจากนี้ในทุ่งนายังอุดมสมบูรณ์ด้วยพันธุ์ปลานานาชนิด ชาวบ้านขายได้ทั้งปลาสด ปลาเค็ม และปลาร้า ในแม่น้ำน่านเป็นแหล่งปลาที่ไม่มีวันหมดสิ้น ชาวบ้านสามารถทำขายได้ทั้งปลาได้อย่างเป็นกอบเป็นกำ เป็นสินค้าที่ขายดี เพราะเป็นปลาแม่น้ำ เนื้อหวาน รสชาติดี เป็นที่นิยมของผู้บริโภค

เนื่องจากชุมชนวัดจันทร์ตะวันตกมีทุ่งนากว้างขวาง สามารถใช้เป็นพื้นที่เลี้ยงสัตว์ประเภทหมู ไก่ เป็ด และวัว ควายได้เป็นอย่างดี นอกจากชาวบ้านจะเลี้ยงเองแล้ว ยังมีพวกแขกอินเดียมาเช่าที่ทำฟาร์มเป็นพื้นที่เลี้ยงควายเป็นการเพิ่มรายได้ให้แก่ชุมชน และปุ๋ยจากมูลค่าช่วยให้พื้นดินอุดมสมบูรณ์ สร้างความสมดุลให้แก่ระบบนิเวศ ชาวบ้านยังสามารถนำมูลสัตว์เหล่านี้มาทำปุ๋ย บำรุงสวนผัก สวนผลไม้ให้เจริญงอกงามได้อีกด้วย

บริเวณริมฝั่งแม่น้ำที่อุดมสมบูรณ์ด้วยปุ๋ยที่กระแสน้ำพัดพามาทับถมไว้ในฤดูน้ำหลาก พอน้ำลดระหว่างเดือนธันวาคมถึงเดือนพฤษภาคม ชาวบ้านนิยมปลูกพืชหมุนเวียนบริเวณริมแม่น้ำได้อย่างสะดวก เพราะอยู่ใกล้แม่น้ำตักรดเป็นผักปลอดสารพิษที่ขายได้ราคาดี ชาวบ้านเพียงแต่ถอนล้างน้ำไว้ก็จะมีคนมารับซื้อ เป็นพืชผักที่ได้รับความนิยมสูง

นอกจากนี้ผลผลิตจากตาลโตนดที่ได้เป็นน้ำตาลสดหรือนำมาเคี่ยวเป็นน้ำตาลปี๊บ ทำเป็นถัวย ๆ ก็ได้รับความนิยมสูง เนื่องจากเป็นน้ำตาลธรรมชาติ ปราศจากการขัดสีและใส่วัตถุเจือปน กลายเป็นสินค้าพื้นบ้านที่ขายได้ราคาดี เป็นที่นิยม ชาวบ้านหาขายตามตลาดและแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ เช่น ในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร หรือหาขายตามถนนก็จะขายได้หมดทุกวัน

ชาวบ้านเก่าแก่ยังรู้วิธีการทำกระแช่ที่ได้จากการหมักน้ำตาลสดที่ขายไม่หมด หรือไม่อยากขาย แต่อยากแปรรูปเป็นสินค้าประเภทอื่นที่มีรายได้ดีกว่าด้วยการนำน้ำตาลหมักทิ้งไว้ในโอง ด้วยวิธีการอย่างง่าย ๆ คือ นำเปลือกมะเกลือมา่างไฟจนหอมเหลือง หั่นเป็นชิ้นเล็ก ๆ ใส่ลงไปน้ำตาลสด ปิดฝาทิ้งไว้ประมาณ 7 วัน ก็จะได้กระแช่ที่มีรสชาติดีจำหน่าย ขวดละ 5-10 บาท ปัจจุบันราคาสูงขึ้นกว่าสมัยก่อนมาก

ลักษณะความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรทางเศรษฐกิจคงสภาพเช่นนี้นับร้อยปี แม้ทรัพยากรบางส่วน เช่น ป่าจะถูกทำลายบ้างก็ยังไม่ถึงขั้นรุนแรง เนื่องจากไม่มีผู้แย่งกันใช้มากนัก ความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญเกิดขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. 2505 เมื่อรัฐได้ตัดถนนประชาอุทิศ ต่อจากหน้าโรงเหล้าไปถึงสามแยกวัดจันทร์ตะวันตก เชื่อมต่อกับถนนวังจันทน์ที่ตัดเลียบริมแม่น้ำ และด้านแยกทางขวาดัดถนนผ่านชุมชนทั้งสามสาย มีผลกระทบต่อประชาชนที่อาศัยทำกินอย่างสงบในละแวกนั้นทันที เมื่อมีนายทุนเข้ามาในพื้นที่และมองเห็นว่าบริเวณนี้จะกลายเป็นทำเลทอง

ในไม่ช้า เนื่องจากอยู่ใกล้ความเจริญ เส้นทางคมนาคมสะดวก ประกอบกับกลุ่มนักธุรกิจนายทุน เหล่านี้รู้แผนการพัฒนาเมืองล่วงหน้าว่าเมืองจะขยายออกทางตำบลวัดจันทร์และตำบลบ้านคลอง จึงได้ทุ่มทุนกว้านซื้อที่ดินครั้งใหญ่ ชาวบ้านที่เคยอาศัยตั้งรกรากยุคก่อน ๆ ก็ล้มตายไปมาก เหลือแต่คนรุ่นหลังที่มีวัฒนธรรมกึ่งชนบทกึ่งเมือง ประกอบกับในระยะหลังพื้นที่ทำเกษตรกรรมแห้งแล้ง มีน้ำไม่เพียงพอ บางปีฝนตกน้อย และนาบริเวณนี้อยู่ห่างคลองส่งน้ำ อาศัยเพียงน้ำฝนกับแหล่งน้ำใต้ผิวดินใช้ในการเพาะปลูก ซึ่งไม่เพียงพอ ประสบความเดือดร้อนจนต้องขายวัวควายที่เคยใช้งานไป และเปลี่ยนเป็นใช้รถไถด้วยเครื่องจักรแทน พื้นดินที่แห้งแล้งอยู่แล้วยิ่งบอบช้ำหนักกว่าเก่า เพราะขาดปุ๋ยบำรุง หลายครอบครัวทิ้งทุ่งนาร้างเข้าไปหางานทำในเมืองใหญ่ เมื่อประสบโอกาสมีนายทุนเสนอราคาที่ดินให้สูงกว่าปกติ หลายตระกูลจึงเทขายให้นายทุนกันอย่างไม่มียั้งคิด บางตระกูลขายที่ทั้งแปลงจำนวนหลายสิบไร่ด้วยราคาเพียงไม่กี่พันบาท ได้เงินก้อนมาแบ่งปันกัน ซื้อรถจักรยานยนต์ หรือรถยนต์ใช้ ถ้าไม่พอก็ขายที่แปลงที่เหลือจนหมด ใช้ชีวิตแบบเศรษฐกิจใหม่จนเงินทองที่ได้มาหมดไปอย่างรวดเร็ว เมื่อเงินหมด หมดที่ดิน คนกลุ่มนี้ายหน้าไปจากแผ่นดินชุมชนวัดจันทร์ตะวันตกตั้งแต่นั้น

ผลของการพัฒนาครั้งสำคัญนี้ชาวบ้านที่หลุดพ้นวังวนของความผันผวนทางเศรษฐกิจที่รุกคืบเข้ามาทุกทิศทางให้ทัศนะในเรื่องความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่นี้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“สมัยก่อน ทำนาได้ข้าวมาก็เอาลงเรือไปขายลงที่ทำเรือเขียว ไปขึ้นที่ทำเรือแดง ผึ่งโน้น สีข้าวที่โรงสีบ้านผู้ใหญ่ เรือข้ามปากที่โรงสีก็มี นั่งเรือข้ามปากกันทุกวัน”

“หน่อไม้จี้ หน่อเดียวต้มได้ตั้งหม้อใหญ่ ปู ปลาหาได้ทั้งในนา ทั้งในน้ำ กินกันไม่หมด เหลือขายได้ คนชอบซื้อ”

“เรือดูดทราย ดูดทรายริมตลิ่งไปขาย ตลิ่งพังหมด เดียวนี้ไม่มีแล้วที่ปลูกหอม ผักชี”

“ถนนเข้ามา รถเข้ามา คนเก่าหายไป คนใหม่เข้ามา ไม่ถึง 40 ปีหรอก วูบ ๆ วาบ ๆ จนไม่รู้อะไรเป็นอะไร”

หลังจากเหตุการณ์พัฒนานานสามสายนี้แล้ว เศรษฐกิจของชุมชนวัดจันทร์ตะวันตกก็เปลี่ยนโฉมหน้าไป ทุ่งนาร้างถูกแผ้วถางถมทับกลายเป็นที่จัดสรร หมู่บ้านจัดสรร ที่เคยประกอบอาชีพเกษตรกรรมก็หันไปทำมาหากินแบบอื่น ๆ เช่น ค้าขาย รับจ้าง เป็นอาชีพที่ไม่ถนัด แต่ก็ต้องกัดฟันทำ เพราะไม่มีทางเลือกอื่น

ที่ดินที่ยังไม่เปลี่ยนมือหรือยังคงเหลือไว้ให้ลูกหลานซึ่งมีไม่มากนัก ปัจจุบันชาวบ้านจะไม่ขายให้ใคร แบ่งให้ลูกหลานเป็นแปลงเล็กแปลงน้อย เพื่อสร้างที่อยู่อาศัยอยู่ในบริเวณเดียว

กัน ถ้าเป็นบ้านเรือนสมัยก่อนนิยมสร้างเป็นบ้านไม้ใต้ถุนสูง ใช้วัสดุก่อสร้างที่คงทนถาวร ถ้าเป็นบ้านสมัยใหม่ส่วนใหญ่จะเป็นตึกหรือห้องแถวสองชั้น สามชั้นปลูกอย่างประหยัดเนื้อที่ ใช้วัสดุประเภทอิฐ หิน ดิน ทราบ เป็นไม้เฉพาะวงกบประตูหน้าต่างเท่านั้น แม้โครงสร้างหลังคาซึ่งเดิมใช้ไม้เนื้อแข็ง แต่ปัจจุบันใช้โครงสร้างที่เป็นเหล็กแทน เนื่องจากไม้กลายเป็นวัสดุที่หายาก

ชาวบ้านที่ยังมีที่ดินเหลืออยู่ก็มิได้ทำไร่ ทำนาดังเดิม ผู้มีอาชีพทำนามีจำนวนน้อย ที่ยังคงทำอยู่ก็คือ น้ำตาลสด และน้ำตาลจากต้นตาลโตนด ซึ่งปัจจุบันเหลือน้อยลงทุกวัน เพราะชาวบ้านนิยมโค่นมาทำบ้านเรือนและเครื่องใช้ ซึ่งขายกันต้นละประมาณ 200-400 บาท เท่านั้น ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ติดถนนมักประกอบอาชีพค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ผู้ใช้แรงงานส่วนใหญ่รับจ้าง ก่อสร้าง แบกหาม รับจ้างบริการทั่วไป รายได้ไม่แน่นอน มีรายจ่ายมากกว่ารายรับ ไม่มีเงินออม มีภาระหนี้สิน แหล่งเงินกู้ที่สำคัญ คือ ญาติพี่น้อง พ่อค้านายทุน และธนาคารพาณิชย์ สัดส่วนการใช้จ่ายในครอบครัวประมาณร้อยละ 70 หมดไปกับค่าอาหาร ที่เหลืออีกร้อยละ 30 เป็นค่าเล่าเรียนบุตร ค่าพาหนะในการเดินทาง ค่ายารักษาโรค ค่าเสื้อผ้า และของฟุ่มเฟือยอย่างอื่นแทบไม่มีเลย ค่าใช้จ่ายเพื่อพักผ่อนท่องเที่ยวมีน้อยมาก ส่วนใหญ่ชาวบ้านทั่วไปจะหาความสำราญจากรายการโทรทัศน์

5. ลักษณะทางด้านสังคม ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนวัดจันทร์ตะวันตกกลุ่มปู่ย่าตายายจะรักใคร่สามัคคีกันมาก พี่พาทอาศัยช่วยเหลือเกื้อกูลกันได้แทบทุกเรื่อง ไม่ว่าจะเป็นงานบุญงานแต่ง งานบวช งานศพ ตลอดจนการขอแรงปักดำ เกี่ยวข้าว ชาวบ้านจะลงแรงหมุนเวียน ช่วยกันจนเสร็จฤดูเก็บเกี่ยว เป็นการใช้แรงงาน ช่วยเหลือกันโดยมิได้คิดมูลค่าเป็นเงินตรา แต่เป็นธรรมเนียมของผู้ให้वानหรือเจ้าของไร่นา ที่ต้องจัดหาอาหารทั้งคาวหวานเลี้ยงจนอิ่มหน้าสำราญเป็นพิเศษ อาหารที่นำมาประกอบส่วนใหญ่เป็นผักในนา ปลาในหนอง มันกระซากหรือมันเส้าที่มีชุกชุม หามาทำขนมหวานรับประทานได้

สังคมของชาวบ้านยุคก่อนพัฒนาและก่อสร้างถนน รูนุกเบิกมีตระกูลใหญ่ประมาณ 12 ตระกูล แต่ละตระกูลจะรู้จักมักคุ้นกันเป็นอย่างดี ไม่มีการแก่งแย่งอำนาจหรือทรัพยากรกันแต่ประการใด ต่างเคารพในสิทธิ์ของกันและกัน การใช้ทรัพยากรก็ใช้วิธีแบ่งกันกินแบ่งกันใช้ โดยถือว่าป่าและแม่น้ำเป็นสมบัติของส่วนรวม จะมีทะเลาะเบาะแว้งกันบ้างในกรณีรุกล้ำเขตแดนที่ดินของกันและกัน คนรุ่นเก่า ๆ จึงแก้ปัญหาด้วยการปลูกพืชยืนต้น ประเภทต้นตาลเป็นแนวเขตแดนของตน เพื่อป้องกันการบุกรุกถ่วงล้ำ ที่ดินแปลงใดไม่มีหลักปักแดนหรือไม่ยืนต้นเป็นที่สังเกตก็มักถูกเพื่อนบ้านรุกล้ำเข้ามาครั้งละเล็กน้อย จนเมื่อครั้งวัดตรวจสอบบางรายพบว่าที่ดินของตนหายไปโดยรอบหลายไร่ เกิดเป็นกรณีพิพาทที่ต้องอาศัยผู้อาวุโสช่วยไกล่เกลี่ย เป็นที่สังเกตว่าที่ดิน

จำนวนหลายร้อยไร่ที่ชาวบ้านทั้ง 12 ตระกูลที่ชุมชนวัดจันทร์ตะวันตกนั้นไม่มีใครในละแวกใกล้เคียงไม่รู้จัก เนื่องจากแต่ละตระกูลสะสมบารมีและมีเครือญาติบริวารแตกแขนงออกไปมากมาย เช่น ตระกูล “คมคง” คนรุ่นปู่เป็นผู้ใหญ่บ้านเป็นที่นับถือของคนทั่วไป มีที่ดินไม่มากนัก เป็นตระกูลที่นิยมส่งบุตรหลานเรียนหนังสือ ปัจจุบันในตระกูลนี้รับราชการมาก ตระกูล “มีสุขโช” มีที่ดินมากมายหลังวัดจันทร์ตะวันตกจนถึงชุมชนประชาอุทิศ ตระกูล “อยู่บ้านคลอง” มีที่ดินในชุมชนวัดจันทร์ตะวันตกเป็นผืนกว้างไปจดตำบลบ้านคลอง ตระกูล “เขี้ยววัดจันทร์” มีที่ดินมหาศาลและเป็นตระกูลเดียวที่ยังคงรักษาผืนนาไว้ได้มากที่สุด นอกจากนี้ยังมีตระกูล ดีอ่ำ ลอยพูน เอมกมล มิ่งภูนา หอมกลิน หม่นมัน ศิลปศาสตร์ และตระกูลมีสัตย์ ทุกตระกูลใหญ่ทั้ง 12 ตระกูล ต่างแข่งขันกันส่งบุตรหลานเรียนหนังสือและรับราชการ ปัจจุบันบุตรหลานของคนในตระกูลเหล่านั้นยังคงอาศัยอยู่ในชุมชน เป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้าน ลูกหลานหลายคนซึ่งเป็นคนรุ่นหลังยังคงสืบทอดเจตนารมณ์ของบรรพบุรุษ ทำประโยชน์ให้แก่ชุมชน และริเริ่มกิจกรรมเชิงสร้างสรรค์ในชุมชนได้หลายกิจกรรม เนื่องจากชาวบ้านศรัทธาในบรรพบุรุษของคนในตระกูลใหญ่เหล่านี้ อันเป็นอาณิสสที่ตกทอดมาถึงลูกหลาน

ลักษณะทางด้านสังคมของชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก จึงมีลักษณะเป็นปึกแผ่นมั่นคง ผังรากลึกและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ดังตัวอย่างในการสนทนากลุ่มต่อไปนี้

“รู้จักกันหมด ใครเป็นใคร พวกผู้ใหญ่ปรองดองกันดี เด็ก ๆ อาจทะเลาะมีเรื่องกันบ้าง แต่ไม่รุนแรง ผู้ใหญ่ห้ามก็เชื่อฟัง”

“อยู่กันเหมือนพี่น้อง ตอนนั้นไปโรงเรียนลำบากต้องเดินลัดป่าไปเป็นทางแคบ แต่ขี่จักรยานได้ มีอยู่ไม่กี่คัน พวกพี่ ๆ ที่โต ๆ ให้น้อง ๆ ข้อนหน้า ข้อนหลัง เทียวละ 3 คนขึ้นไปทั้งที่เชิงสะพานนครสวรรค์ ให้เดินต่อไปเอง แล้วปั่นกลับมารับพวกที่รออยู่หรือยัง เดินไปไม่ถึง”

“ตามอย่างกัน บ้านโน้นให้ลูกเรียน บ้านนี้ก็ต้องการให้เรียน อยากให้ลูกหลานสบาย ไม่ต้องทำอะไร ทำนา”

ส่วนคนที่เข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนในภายหลัง ส่วนหนึ่งเป็นข้าราชการ และพนักงานรัฐวิสาหกิจ ซึ่งไม่มีปัญหาในการปรับตัว และมีวิถีชีวิตแบบคนในสังคมเมืองที่ไม่จำเป็นก็ไม่ได้เกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันมากนัก ส่วนผู้ที่เข้ามาอยู่อาศัยในครอบครัวเดิม ซึ่งอาจเกี่ยวข้องเป็นญาติเป็นเขย เป็นสะใภ้ ที่มีภูมิลำเนาอยู่ที่อื่น ก็จะไม่แสดงบทบาทในสังคม เพียงแต่เฝ้าสังเกตและพยายามมีส่วนร่วมเท่าที่จำเป็น

6. ลักษณะความสัมพันธ์ในชุมชน จำแนกได้ดังนี้

6.1 ความสัมพันธ์ภายในชุมชน ภายในชุมชนจะมีกลุ่มคนที่เป็นเครือญาติกันอยู่หลายตระกูล เดิมเคยอาศัยพึ่งพากันระหว่างตระกูลใหญ่ ๆ ทั้ง 12 ตระกูลดังกล่าวแล้ว แต่ภายหลังเมื่อบ้านเมืองเปลี่ยนแปลง ที่ดินที่เป็นสมบัติของตระกูลถูกเปลี่ยนมือ สมาชิกรุ่นหลัง ๆ ของแต่ละตระกูลเรียนต่อในระดับที่สูงขึ้น หรือขายที่ได้ แล้วย้ายออกไปตั้งถิ่นฐานที่เมืองอื่น ทำให้สายสัมพันธ์ระหว่างตระกูลอ่อนตัวลง ขาดการพึ่งพากันอย่างเก่า เพราะความเจริญด้านปัจจัยต่าง ๆ มีเพิ่มขึ้น คนสามารถช่วยตัวเอง แม้ป่วยไข้อาการหนักก็มีหมอที่โรงพยาบาลคอยช่วยเหลือทันทั่วที่ไม่ต้องพึ่งพาหมอแผนไทยอย่างในสมัยก่อน

สภาพของชาวบ้านในชุมชนวัดจันทรตะวันตก ในปัจจุบันมีลักษณะคล้ายสังคมของคนเมืองมากขึ้น ทุกคนตั้งใจเรื่องการทำมาหากิน มีชีวิตที่ดูเร่งร้อน ไม่ค่อยใส่ใจในเรื่องของผู้อื่น จะยังมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันก็เฉพาะคนเก่า ๆ ที่มีอายุ 50-60 ปีขึ้นไป ที่ยังมีภูมิหลังและอดีตร่วมกันพอจะรื้อฟื้นความสัมพันธ์ต่อกันไป

6.2 ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน ชุมชนวัดจันทรตะวันตกที่เคยเป็นชุมชนปิดในอดีต กลายเป็นชุมชนเปิดมีถนนสามสายเป็นเส้นทางเชื่อมสู่ชุมชนภายนอก กระนั้นชาวชุมชนวัดจันทรตะวันตกแท้ ๆ ก็ยังรักจะอยู่อย่างสันโดษ มักจะเป็นฝ่ายปັกหลักอยู่กับที่รอผู้เข้ามาเยือนมากกว่าจะเป็นฝ่ายไปเยือนเขา ทั้งนี้อาจเป็นเพราะพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมที่ยึดมั่นอยู่ในกรอบและเคยพึ่งพาตนเองมาช้านาน จนกลายเป็นเกียรติภูมิที่ชาววัดจันทรตะวันตกไม่ยอมให้สูญเสียไปง่าย ๆ ดังจะเห็นได้ว่าใครที่จะเข้ามาขอบโดยผลประโยชน์ด้านใดก็ตามมักจะพบท่าทีเมินเฉยเหมือนไม่รับรู้จนนักการเมืองหลายคนเข็ดขยาดและไม่กล้าลงพื้นที่นี้ นอกจากจะใช้กลยุทธ์ให้คนในชุมชนเป็นตัวเชื่อมประสานและค่อย ๆ ชักนำเข้าโดยใช้งานบุญเป็นสื่อ

เทศบาลเมืองพิษณุโลกพยายามใช้กลไกในการสานความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน โดยการจัดประชุมสังฆจร เมื่อวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2541 ผู้นำชุมชนและคณะกรรมการชุมชนร่วมกับคณะเทศมนตรีก็ได้มาประชุมสังฆจรที่โรงเรียนวัดจันทรตะวันตก คณะกรรมการชุมชนวัดจันทรตะวันตกมาร่วมประชุม ส่วนหนึ่งทำหน้าที่ในฐานะเจ้าภาพอย่างดี สมบูรณ์แบบทุกอย่าง มีการจัดข้าวปลาอาหาร รายการบันเทิงต้อนรับคณะที่สังฆจรมาอย่างตระหนักในหน้าที่ แต่ถ้าไปประชุมที่ประชุมอื่นจะไปเฉพาะผู้นำชุมชนกับเลขานุการชุมชนเพียงสองคนเท่านั้น หากเทศบาลเชิญประชุมก็มักมีผู้นำชุมชนไปประชุมเพื่อฟังเรื่องราวเพียงผู้เดียว เป็นการปฏิบัติตามหน้าที่อย่างสงวนท่าที มิได้ผลิผลไปตามกระแสสังคม

ความคิดเห็นของชาวบ้านในการปฏิบัติตนลักษณะนี้ปรากฏในการให้สัมภาษณ์
ของผู้นำชุมชนและคณะกรรมการบริหารชุมชนดังตัวอย่าง

“ประชุมทุกเดือน ส่วนมากพูดเรื่องเก่า ๆ สร้างความคุ้นเคยกันมากกว่า ความจริง
พวกเรารู้จักกันมาตั้งนานแล้ว”

“พวกเราชอบประชุมแบบชาวบ้าน นั่งมั่ง ยืนมั่งก็ได้ กินข้าวเสร็จแล้วมาคุยกัน
บอกว่าใครทำอะไร เมื่อไร ไม่ชอบพิธีรีตอง”

“ประชุมสัญจรที่ไหน ขออะไรเราก็จัดให้ทุกครั้ง เดือนก่อนจัดแจ้งกระบอกตาลไป
ไซ้”

6.3 ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับรัฐ รัฐเข้ามาเกี่ยวข้องในชุมชนในรูปของ
การพัฒนาลักษณะต่าง ๆ ด้านสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ เริ่มตั้งแต่โครงสร้างด้านพื้นฐาน
เกี่ยวกับไฟฟ้า ประปา ท่อระบายน้ำ ถนนหนทาง ด้านสาธารณสุขอนามัยเกี่ยวกับการกำจัดขยะ
การดูแลหญิงมีครรภ์ทั้งก่อนและหลังคลอดบุตร เป็นต้น ประชาชนชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก
สามารถรวมพลังและผลักดันให้เกิดการพัฒนาในสิ่งที่ชุมชนต้องการได้ตลอดเวลา โดยมีการติดต่อ
ประสานงานกับหน่วยงานของรัฐอย่างเป็นระบบโดยอาศัยฝีมือของผู้มีความรู้ มีความสามารถในการ
ชุมชนเป็นผู้ติดต่อ ซึ่งสืบเนื่องจากชุมชนนี้มีตระกูลดั้งเดิมอยู่หลายตระกูลที่ยังมีชื่อเสียงและเป็นที่
เคารพนับถือของคนทั่วไปทั้งภายในและภายนอกชุมชน ลักษณะการพัฒนาในชุมชนเป็นการ
พัฒนาที่ได้มาตามคำร้องอย่างเป็นขั้นตอนแล้วใช้วิธีเข้าประสานงานในเชิงรุกเพื่อเร่งให้เกิดผลใน
เชิงปฏิบัติโดยเร็ว อาจมีการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์กันบ้างในกรณีที่นักการเมืองท้องถิ่นเข้ามาส
ร้างความสัมพันธ์โดยแอบแฝงมาในหน่วยงานของรัฐ

ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับรัฐจึงเป็นความสัมพันธ์ตามปกติที่ชุมชนรับ
นโยบายของรัฐมาดำเนินการเพื่อให้บังเกิดผลต่อส่วนรวม เป็นสัมพันธ์ภาพที่ตรงไปตรงมา ไม่มี
อะไรซับซ้อนตามพื้นฐานวัฒนธรรมเดิมของชุมชน

7. ภาวะผู้นำในชุมชน สืบเนื่องจากชุมชนวัดจันทร์ตะวันตกเป็นที่รวมกลุ่มของ
ตระกูลใหญ่ ๆ ดังกล่าวมาแล้ว รูปแบบของผู้นำในชุมชนนี้มีลักษณะแตกต่างกับชุมชนประชาธิปไตย
เกือบโดยสิ้นเชิง นับตั้งแต่ก่อตั้งชุมชนเมื่อวันที่ 9 สิงหาคม พ.ศ. 2537 มีการเลือกประธานชุมชน
ให้ทำงานวาระละ 2 ปี ตั้งแต่ตั้งชุมชนมาปัจจุบันยังเข้าสู่สมัยที่สาม ประธานชุมชนยังคงเป็นคน
เดิม เป็นคนที่ชาวบ้านเลือกจากบุคคลที่เป็นที่เคารพนับถือของคนในสังคม มีลักษณะพิเศษ คือ
เป็นผู้มีอาวุโส มีประสบการณ์มาก มาจากตระกูลใหญ่ในชุมชน มีฐานะทางเศรษฐกิจดี เป็นที่พึ่ง
ของชาวบ้านได้ ผ่านการบวชเรียนเลื่อมใสในพุทธศาสนา มีน้ำใจกว้างขวาง เสียสละ มีความ

สามารถในการตัดสินใจ มีคุณธรรม เข้มแข็ง เด็ดขาด เป็นผู้นำชาวบ้านได้ เป็นคนกว้างขวาง มีสัมพันธภาพที่ดีกับชาวบ้าน และมีความสามารถในการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานหรือบุคคลภายนอกได้เป็นอย่างดี

ทักษะของชาวบ้านที่มีต่อภาวะผู้นำในชุมชนปรากฏดังตัวอย่างต่อไปนี้

“เป็นคนเก่าแก่ที่รู้จักใจชาวบ้านดี มีฐานะเป็นคนกว้างขวาง”

“รู้จักเข้าวัดเข้าวา เข้ากันได้ทั้งกับพระภิกษุสงฆ์”

“มีความรู้ดีหน่อยก็ได้เปรียบเขา เราไม่ได้อยู่แต่พวกเราเหมือนก่อน”

“คนเก่งบ้านเรามีเยอะ เป็นที่พึ่งได้มีตั้งหลายคน ถึงเวลาก็ระดมมาช่วยกันทำงานได้”

จากแนวคิดดังกล่าวชุมชนวัดจันทร์ตะวันตกจึงมีกลุ่มผู้นำที่มีบุคลิกลักษณะหลากหลาย ทั้งประเภทยึดหยุ่น เด็ดขาด นุ่มนวล โผงผาง นักเลง และธรรมะธรรมโม แต่ส่วนใหญ่จะเป็นบุคคลเก่าแก่ หรือเป็นคนรุ่นใหม่ที่เกิดในตระกูลเก่าแก่ที่ต้องเป็นคนพื้นบ้านเท่านั้น

ในระหว่างกลุ่มผู้นำมีความขัดแย้งกันในเรื่องแนวคิดและกระบวนการทำงาน บางครั้งมองจากภายนอกเหมือนรุนแรงพร้อมจะแตกหัก แต่ลึก ๆ ในความเป็นจริง ๆ พวกเขายังปรองดองกันได้ เพราะสายใยความสัมพันธ์เก่า ๆ ดังคำอธิบายข้อเท็จจริงในการสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“ตอนเด็ก ๆ ทะเลาะกันทุกวัน ตกเย็นก็ไปเที่ยวเล่นในเมืองด้วยกัน”

“เคยขึ้นเสียงกันตั้งแต่หนุ่ม ๆ สาว ๆ บางครั้งแกล้งก็ยังล้อมั่ว”

“ไม่มีอะไรกันหรอก คนละรุ่น นั่นก็น้องเพื่อนผม”

ด้วยเหตุนี้เองการพัฒนาต่าง ๆ ในชุมชนนี้จึงมักรัดหน้าไปพร้อมๆ กัน ในหลายจุดเนื่องจากผู้นำเหล่านี้มีขอบเขตพื้นที่รับผิดชอบดูแลเป็นส่วน ๆ ไป เช่น ถ้าถนนประชาอุทิศเป็นเขตดูแลของใคร ถนนไชยานุภาพเป็นของใคร ถนนวังจันทร์หรือในวัดใครจะเข้ามาเป็นตัวหลักในการรับผิดชอบ และงานในลักษณะใดที่จำเป็นต้องระดมผู้รู้ผู้สามารถมาทำงานร่วมกันหลาย ๆ ฝ่าย

ภาวะผู้นำในชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก ประกอบด้วยบุคคลทั้งชายหญิง มีอายุระหว่าง 41-71 ปี มีอาชีพตั้งแต่ทำสวน ทำไร่ ทำนา ค้าขาย รับจ้าง พนักงานรัฐวิสาหกิจ ข้าราชการ ข้าราชการบำนาญ และเป็นแม่บ้าน มีตำแหน่งเป็นผู้ใหญ่บ้าน เป็นกำนัน เป็นข้าราชการ และเป็นประชาชนชาวบ้านธรรมดา

8. กลุ่ม ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มและชนชั้น บทบาทของเครือญาติและสายเลือดใน 12 ตระกูลใหญ่ ในชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก มีการจำแนกกันอย่างชัดเจนว่าใครเป็นสมาชิกของกลุ่มเครือญาติและใครไม่ใช่ ความสัมพันธ์ของสมาชิกในกลุ่มเครือญาติมีความหมายสองระดับคือ ระดับแรก หมายถึง เครือญาติทางสายโลหิต และอีกระดับหนึ่ง คือ การเข้ามาเกี่ยว

ดองเป็นเครือญาติ เช่น เป็นเขย เป็นสะใภ้ เป็นบุตรบุญธรรม ระบบเครือญาติในชุมชนวัดจันทร์ ตะวันตกจึงเป็นเหมือนการรวมญาติหรือรวมตระกูลใหญ่เข้าด้วยกัน เนื่องจากลูกหลานของคนในตระกูลแต่งงานกัน เป็นวิธีการควบคุมกำลังคนทางหนึ่งที่มีให้แตกกระจายออกไปนอกกลุ่ม บทบาทของกลุ่มเครือญาติสามารถกำหนดเครือข่ายของแรงงาน สามารถระดมแรงงาน และความช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ ได้อย่างทันท่วงที เมื่อต้องการความสัมพันธ์ของระบบเครือญาติในชุมชนนี้ มักปรากฏให้เห็นเสมอว่าตระกูลนี้ชอบทำงานร่วมกับตระกูลนี้ และไม่ถูกกับตระกูลนั้น จึงพยายามหลีกเลี่ยงไม่ทำกิจกรรมร่วมกัน

นอกจากนี้กลุ่มเครือญาติที่มีพลังเหนียวแน่นที่สุดในชุมชนนี้แล้ว แม้แต่กลุ่มอุปถัมภ์ก็ยังโยงใยสัมพันธ์กับคนในกลุ่มนี้ เนื่องจากกลุ่มตระกูลใหญ่บางตระกูลมีฐานะดี สามารถช่วยเหลือจนเจือชาวบ้านที่เดือดร้อนเรื่องเจ็บป่วย เรื่องคดีความ และเรื่องเงินทองในคราวจำเป็นได้ ทำให้ผู้ได้รับความช่วยเหลือเกิดความจงรักภักดี ยอมอยู่ใต้อำนาจของผู้อุปถัมภ์ เช่น ในการทำกิจกรรมพัฒนา ถ้าผู้อุปถัมภ์ไม่นำหน้า ไม่สั่งคนพวกนี้จะไม่ทำ วางเฉยไม่ให้ความร่วมมือ และอาจประพฤติตนเป็นลี้วล้อบริวารที่คอยต่อต้านด้วยวาจาที่สร้างความเสื่อมศรัทธาให้ฝ่ายที่มีเจ้านายหรือผู้ใหญ่ของตน

ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในปัจจุบัน เปลี่ยนโฉมหน้าไปมาก เนื่องจากผู้อุปถัมภ์เองก็มีขีดจำกัดด้านความช่วยเหลือ ไม่สามารถเป็นฝ่ายให้ได้ตลอดไป โดยมีได้มีแรงงานหรือสิ่งใดตอบแทน นอกจากความชื่นชมเพียงประการเดียว ทักษะของผู้อุปถัมภ์ที่จึงเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลาดังตัวอย่างในการสนทนากลุ่มต่อไปนี้

“สมัยปู่ย่าตายาย เราช่วยเหลือใครเขาก็จะพยายามแทนคุณ

เอาน้ำพักน้ำแรงมาแลก พ่อแม่ตาย ลูกยังมารับใช้”

“ช่วยคนก็ต้องให้ทั่วถึง ไม่งั้นคนที่เราไม่ช่วยก็กลายเป็นศัตรู”

“คนรุ่นใหม่เปลี่ยนไปมาก คิดแต่จะรับ อย่างวันเกิดเคยจัดเลี้ยงแจกของขวัญ

ปีที่แล้วไม่สบายไม่ได้จัด ทอยยกกันมาต่อว่าทุกวัน”

คิดแต่จะรับ อย่างวันเกิดเคยจัดเลี้ยงแจกของขวัญ

ปีที่แล้วไม่สบายไม่ได้จัด ทอยยกกันมาต่อว่าทุกวัน”

สังคมที่เปลี่ยนไปทำให้ผู้คนชื่นชมในมูลค่ามากกว่าคุณค่า และนี่คือที่มาของระบบอุปถัมภ์อีกรูปแบบหนึ่งที่กลุ่มนักการเมืองท้องถิ่นเป็นผู้สร้างให้เกิดขึ้นโดยผ่านคนกลางที่มีความคล่องตัวในการติดต่อประสานคนกลางนี้ เป็นผู้รับอุปถัมภ์จากนักการเมือง พ่อค้า หรือนักธุรกิจรายใหญ่เข้ามาติดต่อกับกลุ่มบุคคลที่ยอมรับความอุปถัมภ์ โดยใช้เงินตราแลกเปลี่ยนทางหนึ่ง ให้

ความช่วยเหลือในรูปแบบต่าง ๆ อีกทางหนึ่ง เช่น ฝากลูกเข้าเรียน ช่วยให้พ้นคดีความ ช่วยงานศพ เป็นต้น

ลักษณะของกลุ่มความสัมพันธ์ในแนวคิดดังกล่าวมาแล้ว เกิดขึ้นหลายลักษณะ นอกจากเกิดจากผู้รับประโยชน์กับผู้ได้ประโยชน์แล้ว ยังมีความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับข้าราชการ หรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ ความสัมพันธ์อย่างหลังนี้อบอุ่นมั่นคง และดำเนินไปด้วยดี โดยเฉพาะถ้าข้าราชการเหล่านั้นเป็นบุตรหลานของคนในชุมชน ความสัมพันธ์ในแนวคิดก็จะกลายเป็นความสัมพันธ์ในแนวนอนทันที ตัวอย่างความสัมพันธ์แบบนี้เกิดขึ้นเมื่อรัฐระดมอาสาสมัครตามโครงการรณรงค์ผู้ไม่รู้หนังสือ มีข้าราชการและอาสาสมัครเข้าไปสอนหนังสือชาวบ้านหลายกลุ่ม แต่กลุ่มที่ชาวบ้านต้อนรับและให้ความร่วมมืออย่างดี คือ กลุ่มข้าราชการที่เป็นบุตรหลานของตระกูลใหญ่ดั้งเดิมในชุมชน ดังคำบอกกล่าวของชาวบ้านดังนี้

“คนแปลกหน้าเข้ามาไม่รู้ว่าเป็นใคร สู้คนในไม่ได้ เคยเห็นแกั้ววิ่งเล่นตั้งแต่เด็ก”

“เขามาช่วยสอนหนังสือจนมีดคำ ตอนเขากลับไม่มีอะไรให้

นอกจากข้าวหลาม ปลาปิ้ง”

เพราะพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่มีวิถีชีวิตแบบชนบทที่ต้องดูแลปกป้องตนเองให้ปลอดภัย ในยุคที่ความเจริญยังเข้าไปไม่ถึง ทำให้ความสัมพันธ์ตามแนวนอนแตกตัวอย่างง่ายดาย ในชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก จึงมีกลุ่มความสัมพันธ์ที่มีฐานมาจากคนที่มีอุดมคติร่วมกัน และมีผลประโยชน์ร่วมกัน เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มงานบุญ เป็นต้น กลุ่มเหล่านี้บางกลุ่มรวมตัวกันขึ้นตามวิถีวัฒนธรรมของชาวบ้าน บางกลุ่มเกิดขึ้นเพราะรัฐยื่นมือเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเหล่านี้มีแกนกลาง มีสมาชิกของกลุ่มและมีการประกอบกิจกรรมของกลุ่ม เช่น กลุ่มแม่บ้านที่เกิดขึ้นจากการจัดตั้งของเทศบาลวางแนวกิจกรรมไว้ให้ว่าทำอะไรบ้าง แต่กลุ่มแม่บ้านในชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก ซึ่งมีประธานกลุ่มของชุมชนเป็นประธาน กลุ่มของแม่บ้านทั้งหมดที่สังกัดเทศบาลทั้ง 23 ชุมชน จึงสามารถสร้างเครือข่ายงานโยยสัมพันธ์ทั้งภายนอกและภายในชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ปรากฏทัศนคติของแม่บ้านในการสนทนากลุ่ม ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“ประธานกลุ่มเก่งมาก รู้จักคนข้างนอกเยอะ เดือนหน้านัดรวมตัวกัน ทำขนมเปียกปูน สูตรพิเศษที่ต้อนรับนายกรัฐมนตรี”

“เดือนก่อน เขาก็เชิญผู้เชี่ยวชาญจากข้างนอกมาสอนทำดอกไม้จากขนมปัง”

“งานไหนก็ไม่สนุกเท่างานกาชาด ไปโชว์ผัดไทยขาย ผัดกันจนไหล่โยก”

กลุ่มในแนวนอนอีกกลุ่มที่มีบทบาทต่อชุมชนมาก คือ กลุ่มคณะกรรมการบริหารชุมชนที่มักจะจับกลุ่มเสวนากันอย่างไม่เป็นทางการและวางแผนปฏิบัติงานกันอย่างรอบคอบ ไม่มีการแบ่งหน้าที่ชัดเจนนัก แต่ทุกคนเข้าใจตรงกันว่างานนี้ต้องช่วยกันเต็มที่ เช่น การช่วยแก้ปัญหาโรงเรียนขาดงบประมาณ โดยการจัดงานมิตราพบอล คนกลุ่มนี้ช่วยกันจำหน่ายบัตร ช่วยให้ผู้คนในครอบครัว ญาติมิตร ชาวบ้าน พ่อค้า นักธุรกิจ ข้าราชการ ศิษย์เก่าโรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก คณะครู และนักเรียนมาช่วยกันจนทำงานเสร็จ สามารถหาเงินสมทบให้แก่โรงเรียนได้เกินความคาดหมาย

9. พื้นฐานทางวัฒนธรรมของชุมชน ชุมชนวัดจันทร์ตะวันตกเป็นชุมชนที่มีความเชื่อและทัศนคติชีวิตแบบชาวพุทธที่เชื่อในเรื่องบาป บุญ นรก สวรรค์ และกฎแห่งกรรม ตั้งแต่บรรพบุรุษ ชาวบ้านจะทะนุบำรุงพุทธศาสนา สร้างวัดจันทร์ตะวันตกขึ้นมาจากน้ำพักน้ำแรง ระดมคนทั้งชุมชนมาช่วยกุฏิ ศาลา หลายตระกูลรื้อบ้านเป็นหลัง ๆ มาสร้างเป็นกุฏิถวายวัด จนกระทั่งวัดเป็นวัดโดยสมบูรณ์ ชาวบ้านก็ยังเห็นว่าเนื้อที่วัดคับแคบ จึงบริจาคที่ดินโดยรอบให้แก่วัดอีกจำนวนหลายไร่ ด้วยความเชื่อบุญกุศลจะส่งสนองให้ลูกหลานก้าวหน้า และคนในครอบครัวอยู่ดีมีสุขและพ้นภัย ค่านิยมเช่นนี้ได้หมดไปตามยุคสมัย ท่ามกลางกระแสการต่อต้านและวิพากษ์วิจารณ์ศาสนาอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน แต่ชาวบ้านมิได้หวั่นไหวยังคงทำบำรุงศาสนาเรื่อยไป เห็นได้ชัดเจนจากแรงศรัทธาในการร่วมกันก่อสร้างอุโบสถมูลค่าประมาณ 6 ล้านบาท ส่วนหนึ่งได้จากการสมทบทุนของชาวบ้าน และเป็นผู้ลงแรงออกเรียบอกรับบุญญาติมิตร ร่วมกับพ่อค้า นักธุรกิจก่อสร้างที่เป็นญาติมิตรของคนในชุมชน ช่วยกันดำเนินการก่อสร้างจนแล้วเสร็จในเวลาอันรวดเร็ว แม้จะอยู่ในภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจก็มิได้มีอุปสรรค อุโบสถดังกล่าวได้ฝังลูกนิมิตยกช่อฟ้าเมื่อเดือนเมษายน 2541 ด้วยการร่วมมือจากชาวบ้านอย่างแข็งขัน

ชาวบ้านบอกทำบุญที่เป็นบุญใหญ่ ๆ ตามค่านิยมของคนในตระกูลใหญ่ในสมัยนั้น เช่น ในเทศกาลเข้าพรรษาชาวบ้านจะริบมาจองกัณฑ์เทศน์มหาชาติทั้ง 13 กัณฑ์ ฟังเทศน์จนครบคาถาพัน เพราะถือว่าได้อานิสงส์สูงสุด นิยมทำบุญตักบาตรและทำอาหารมาถวายพระ ฟังเทศน์ในช่วงเทศกาลเข้าพรรษา เพราะเชื่อว่าได้กุศลแรง ในยามปกติชาวบ้านจะเอาใจใส่เรื่องการทำมาหากินมากกว่าเข้าวัด คงใช้วิธีตักบาตรในตอนเช้า ซึ่งผู้ตักบาตรส่วนมากเป็นผู้สูงอายุ

ชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก ส่วนหนึ่งยังคงเชื่อเรื่องโชคลาง ไสยศาสตร์ แต่ไม่ถึงกับมกมาย ไร้เหตุผล เช่น เชื่อว่าการทำบุญกลางบ้านทุกปีในวันเทศกาลสงกรานต์ จะช่วยบรรเทาโชคร้ายและช่วยให้การล้มตายหายไปได้ ในพิธีการปั้นตุ๊กตาแทนตัว มีพิธีสงฆ์สวดมนต์เย็นฉันทเพลวันรุ่งขึ้น แล้วสวดชัยยันโต โยงสายสิญจน์ไปยังแพใหญ่ที่ชาวบ้านแต่ละครัวเรือนนำกระหวะตะเคาะ

เคราะห์มาวางรวมกันไว้ พอสดจบกั้ตัดด้วยสายสิญจน์ปล่อยแพให้ลอยไปตามแม่น้ำ เป็นพิธีกรรมแบบฮินดูสมพุทธ สถานที่ประกอบพิธี คือ ท่าโรงมอญ ซึ่งอยู่ที่ถนนประชาอุทิศ ซอย 9 เป็นบ้านของพ่อค้านายทุนที่มีชื่อเสียงในชุมชน เหตุที่จัดพิธีบริเวณนี้เพราะมีทำน้ำ ชาวบ้านสามารถลงปล่อยแพได้สะดวก

ส่วนพื้นฐานทางวัฒนธรรมก็มีลักษณะคล้ายคลึงกับคนไทยทั่วไป ดังได้กล่าวมาแล้ว ในลักษณะพื้นฐานทางวัฒนธรรมของชาวชุมชนประชาอุทิศ

10. ปัญหาและความต้องการของชุมชน ผลจากการสัมภาษณ์และสนทนากลุ่มหลายครั้ง หลายกลุ่มตามเป้าหมายในการวิจัย พบปัญหาดังนี้

10.1 เด็กในวัยเรียนต้องการพักอาศัยกับครอบครัวที่มีพ่อแม่พร้อมหน้า ไม่อยากให้พ่อแม่และคนในครอบครัวจากไปทำงานไกล ๆ ต้องการเรียนสูง ๆ มีงานทำดี ๆ มีเงินช่วยเหลือครอบครัว

10.2 ผู้สูงวัยต้องการอยู่ร่วมกับลูกหลาน มีสุขภาพดี และสามารถทำงานได้ตามกำลัง อยากให้รัฐจัดหางานให้ผู้สูงอายุทำบ้าง จะได้ไม่เป็นภาระแก่บุตรหลาน

10.3 กลุ่มแม่บ้านต้องการกองทุนกู้ยืมเพื่อการศึกษาของบุตร ต้องการทุนประกอบอาชีพเสริมรายได้ให้แก่ครอบครัว ต้องการให้มีการฝึกอบรมด้านอาชีพจนสามารถประกอบอาชีพได้

10.4 ผู้ใช้แรงงานต้องการให้รัฐบาลสร้างงานในภูมิภาคหรือในเมืองใหญ่ ๆ ช่วยเหลือคนตกงาน จ้างงานอย่างเป็นธรรม และได้เงินชดเชยจากนายจ้างกรณีถูกออกจากการงาน หลายรายต้องการฝึกอบรมเสริมทักษะด้านวิชาชีพ เพื่อเปลี่ยนเข้ามาประกอบอาชีพอิสระแทนการเป็นลูกจ้างรายวัน ต้องการอุปกรณ์ในการประกอบอาชีพ เช่น เครื่องมือด้านเกษตร พันธุ์พืชผัก จักรเย็บผ้า รถเข็น เป็นต้น

10.5 ผู้นำครอบครัวซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้ใช้แรงงานต้องการให้รัฐให้ความช่วยเหลือด้านการสร้างงานและฝึกอบรมวิชาชีพระยะสั้นตามกลุ่มสนใจ ให้ทุนกู้ยืมเพื่อประกอบอาชีพ และใช้จ่ายเพื่อการศึกษาบุตร ต้องการให้รัฐเข้ามาบริการด้านโครงสร้างพื้นฐานให้ดีกว่านี้ เช่น ทำท่อระบายน้ำและถนนทุกซอยให้ดี อย่าให้มีฝุ่นและน้ำท่วมขัง ให้รัฐช่วยจัดหาภาชนะไว้รองน้ำฝนไว้ดื่มแทนน้ำประปาที่ยังไม่สะอาดและขุ่นมากในบางวัน ให้รัฐช่วยขุดเจาะบ่อบาดาลเพื่อนำน้ำมาใช้ในการเพาะปลูก

10.6 กลุ่มผู้บริหารชุมชน ต้องการให้รัฐแก้ปัญหาโครงสร้างพื้นฐานทุกอย่างในชุมชนให้ได้มาตรฐาน เช่น ให้ติดไฟทุกเสาไฟฟ้า ขยายเขตไฟฟ้าให้ทั่วถึง สร้างทางระบายทุกซอยใน

ชุมชน ควรมีสถานที่พักผ่อนของชุมชน มีที่อ่านหนังสือภายในชุมชน มีสาธารณสุขมาให้ความรู้แก่ชาวบ้านเรื่องสุขอนามัย เรื่องการแพร่กระจายของเชื้อโรค เรื่องอันตรายของการทำลายทรัพยากร แม่น้ำ และป่า เรื่องการกำจัดขยะและการรักษาความสะอาด ด้านการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม กลุ่มผู้นำชุมชนและคณะกรรมการบริหารชุมชนเห็นว่าการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน รัฐควรใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือ โดยการชี้แจงให้ชาวบ้านเข้าใจและปฏิบัติตามพระราชบัญญัติ ประถมศึกษา ชักจูงให้เห็นความสำคัญของการศึกษาและการติดตามข่าวสารที่มีประโยชน์ โดยการอ่านหนังสือพิมพ์และฟังข่าวจากหอกระจายข่าวประจำชุมชน

นอกจากนี้หากรัฐมุ่งกระจายอำนาจให้แก่ชุมชนจริงก็ควรสนับสนุนให้คณะกรรมการชุมชน รวมทั้งผู้ทรงคุณวุฒิในชุมชนได้มีโอกาสเปิดโลกทัศน์ไปศึกษาดูงานพัฒนา หรือ จัดประชุมสัมมนาเพื่อยกระดับจิตใจและปลูกฝังให้ชาวบ้านรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า ช่วยกันรักษาสาธารณสมบัติ และชักจูงกันเข้าวัดโดยไม่ต้องรอเทศกาลเข้าพรรษา

นอกจากปัญหาทั้ง 6 ประการดังกล่าวมาแล้ว ประชาชนบางกลุ่มยังให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่าต้องการให้มีตู้โทรศัพท์สาธารณะบริเวณตลาดในย่านชุมชน ต้องการตู้ไปรษณีย์ขนาดมาตรฐาน ต้องการร้านขายหนังสือ และร้านค้าชุมชนที่จำหน่ายสินค้าราคาถูกกว่าร้านขายปลีก

ปัญหาและความต้องการทางด้านจิตใจ ทุกคนต้องการความรัก ความอบอุ่นภายในครอบครัว ต้องการมีงานทำ มีรายได้ที่เป็นธรรม ต้องการความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ต้องการมีชีวิตที่ดีไม่ลำบากยากจนอย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ดังตัวอย่างจากการให้สัมภาษณ์ต่อไปนี้

“ไม่ได้หวังอะไรมาก แค่ออยู่พอกัน ไม่ต้องกู้ยืมใครก็พอแล้ว”

“คนในบ้านว่างงานตั้งหลายคน เป็นหลักอยู่คนสองคน ทำเท่าไรก็ไม่พอ”

“มีเด็ก ๆ กับคนแก่เยอะ พ่อแม่ทิ้งไปทำงานกรุงเทพฯ นาน ๆ มาที

เด็ก ๆ ติดยากันงอมแงม”

11. คุณภาพชีวิตของประชาชนในชุมชน จำแนกตามปัจจัยต่อไปนี้

11.1 ความสมบูรณ์ด้านร่างกายและสติปัญญา ชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่ทุกเพศ ทุกวัยที่มีฐานะค่อนข้างขาดแคลน สุขภาพไม่ค่อยแข็งแรง เด็กและคนสูงอายุมักขาดสารอาหารที่จำเป็นต่อร่างกาย สตรีมีครรภ์ไม่ได้บำรุงรักษาสุขภาพทั้งก่อนคลอดและหลังคลอด ทำงานหนักหักโหม มีบุตรยาก ทำให้ร่างกายทรุดโทรม มีโรคภัยไข้เจ็บ กลุ่มผู้ใช้แรงงานนิยมเสพของมึนเมา รับประทานอาหารไม่เป็นเวลา พักผ่อนไม่เต็มที่ สูบบุหรี่ และกินอาหารสุก ๆ ดิบ ๆ ประเภทกับแก้ม การปรุงอาหารไม่ถูกอนามัย นิยมใช้ผงชูรสในการประกอบอาหาร ไม่มีโอกาส

พัฒนาทางด้านสติปัญญาและศึกษาเล่าเรียน ลักษณะที่อยู่อาศัยขาดความเป็นระเบียบ ไม่ถูกสุขลักษณะ ถูกรบกวนจากแมลงและยุง จนเด็กต้องนอนอ่านหนังสือในมุ้ง โรคภัยไข้เจ็บหากอาการไม่หนักมักอาศัยแพทย์แผนไทย ซึ่งมีอยู่ทุกแขนง เช่น ผู้ใหญ่บ้านเป็นแพทย์ประจำตำบล มีหมอแผนไทยจำนวน 6 คน รักษาโรคทั่วไป เช่น ออกหัด ร้อนใน เป็นตานขโมย มีหมอดำยาที่มียานวดแผนไทย นึ่งท้องอยู่ไฟ หมอรักษาโรคกระดูก โรคตาแดง และหมอน้ำมนต์พ่น กวาดคอเด็ก เป็นช่าง ไอคอปเป็นเม็ดยาข้าวไม่ได้ เป็นต้น ปัจจุบันแพทย์แผนไทยทั้ง 6 คนนี้ อายุ 70 ปีขึ้นไป บางรายอายุ 80 ปี แล้วยังรักษาโรคได้ ชาวบ้านรักษากันมานาน ปัจจุบันแม้คนยุคใหม่หากเป็นลูกหลานของคนในท้องถิ่นก็ยังนิยมใช้บริการของแพทย์แผนโบราณ

คุณภาพชีวิตด้านสติปัญญา ชาวบ้านส่วนใหญ่เลี้ยงลูกตามบุญตามกรรม ไม่ได้มีการฝึกคิด ฝึกอ่านในระยะ 5 ปีแรก ซึ่งถือว่าเป็นช่วงที่เด็กมีพัฒนาการมากที่สุด เด็ก ๆ ส่วนหนึ่งสงบเสงี่ยม ส่วนหนึ่งก้าวร้าว ขาดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ไม่ค่อยมีเหตุผล เด็ก ๆ ในชุมชนส่วนใหญ่ไม่ค่อยสดชื่น ขาดความกระตือรือร้น ไม่มีระเบียบ แต่มีความอดทนสูง ซึ่งนิสัยและคุณลักษณะเหล่านี้มีปรากฏในคนวัยทำงาน แม่บ้าน และผู้นำครอบครัว ที่มีฐานะค่อนข้างต่ำถึงปานกลาง

11.2 ความสมบูรณ์ด้านจิตใจและอารมณ์ พื้นฐานทางด้านจิตใจและอารมณ์ของชาวบ้านมักไม่คงที่ แม่บ้านอารมณ์มักแปรปรวน หงุดหงิดง่ายและใจน้อย ผู้นำครอบครัวและผู้ใช้แรงงานส่วนหนึ่งมักมองโลกในแง่ร้าย เพราะรู้สึกว่าจะไม่ได้รับความเป็นธรรมจากสังคม ไม่มีความเสมอภาค ผู้สูงอายุมีความเครียดสูง บางรายมีอาการทางประสาทอ่อน ๆ เกิดภาพหลอน วิตกกังวล ท้อแท้ และสิ้นหวังหมดกำลังใจ

11.3 ความสมบูรณ์ด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม แม้ชาวบ้านส่วนใหญ่จะประสบปัญหาด้านการครองชีพ แต่ลักษณะที่ปรากฏจากการสังเกตพบว่าชาวบ้านทั่วไปทุกเพศทุกวัย มีมารยาทดี มีใจโอบอ้อมอารี มีใจเมตตา พยายามปรับตัวให้เป็นไปตามกฎระเบียบของสังคม เคารพผู้อาวุโสและยกย่องคนมีความรู้ แต่ไม่ค่อยเข้าใจในหน้าที่และสิทธิ รวมทั้งกฎระเบียบต่างๆ ของสังคม ลักษณะเด่นที่ปรากฏคือความเป็นไทย คือ ขอบอิสระ สันโดษ ไม่ชอบความขัดแย้ง และการทะเลาะวิวาท พังข่าวสารจากบุคคลมากกว่าประเภทอื่น ชอบเสียงเล่าลือและการซุบซิบนินทา ซึ่งพฤติกรรมเหล่านี้กลายเป็นกลไกควบคุมความประพฤติของคนในสังคมมิให้กระทำความผิด เพราะกลัวคำนิโทษ และกลัวตกเป็นข่าวโจ่ง กิจกรรมทางสังคมและกิจกรรมทางศาสนาทุกคนจึงมีส่วนร่วมและพยายามปรับตัวให้เหมือนกับคนส่วนใหญ่ แม้บางครั้งไม่เห็นด้วยก็จะไม่ได้แย้ง

11.4 ความสมบูรณ์ด้านปัจจัยที่จำเป็นในการดำรงชีพ ชาวบ้านส่วนใหญ่มีที่อยู่อาศัยเป็นของตนเองที่มั่นคงปลอดภัย มีอาหารรับประทาน แม้จะเป็นอาหารที่ไม่ถูกสุขลักษณะ

และมีสารอาหารไม่ครบถ้วน แต่ก็ประทังชีวิตได้ เด็กนักเรียนได้อาศัยอาหารกลางวันและนมที่โรงเรียนเป็นอาหารเสริม หญิงมีครรภ์ขาดการบำรุงครรภ์ เสื้อผ้ามีใช้แม้จำนวนน้อยและค่อยสะอาด ยารักษาโรคชาวบ้านมักซื้อยากินเอง และไปหาหมอพื้นบ้านมากกว่าไปโรงพยาบาล เพราะเพื่อขั้นตอนและรอนานเสียเวลาทำมาหากิน

เครื่องอำนวยความสะดวกอื่น ๆ แทบทุกบ้านมีวิทยุ โทรทัศน์ ตู้เย็น ชาวบ้านส่วนใหญ่ใช้รถจักรยาน รถจักรยานยนต์เป็นพาหนะ ผู้สูงวัยจะนั่งรถโดยสารประจำทางที่จอดรอผู้โดยสารบริเวณสี่แยก ครอบครัวที่มีฐานะดีซึ่งส่วนใหญ่เป็นข้าราชการ นักธุรกิจ และพนักงานรัฐวิสาหกิจ จะมีเครื่องอำนวยความสะดวกเพิ่มขึ้น

คุณภาพชีวิตของประชาชนในชุมชนวัดจันทร์ตะวันตกมีสภาพที่ไม่สมบูรณ์ทั้ง 4 ด้าน ส่วนใหญ่เจ็บไข้ ยากจน และขาดการศึกษา ถึงแม้จะมีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ แต่บางส่วนก็ไม่สามารถนำมาใช้ได้ ส่วนที่นำมาใช้ได้ก็มักจะนำมาใช้อย่างฟุ่มเฟือย เกิดประโยชน์ไม่คุ้มค่า เช่น การตัดไม้มาเผาถ่านขายเป็นการทำลายระบบนิเวศ และทำให้เกิดมลภาวะฝุ่นฟุ้งกระจาย อากาศร้อนและแห้งแล้ง

เด็กในวัยเรียนส่วนใหญ่ประสบปัญหาทางเศรษฐกิจ เด็กที่ทำงานในบางกลุ่มมีความสนใจและต้องการเป็นช่างวิชาชีพ แต่การศึกษาเฉพาะทางด้านนี้มักต้องใช้ทุนสูง เด็กเป็นผู้ได้รับผลกระทบโดยตรงจากครอบครัวที่ยากจน เด็กยากจนยังไม่สามารถเข้าถึงบริการของรัฐ หลายรายถูกทอดทิ้งเป็นเด็กกำพร้า ครอบครัวแตกแยก เด็กเหล่านี้มีอัตราเสี่ยงสูงที่จะถูกทำร้าย และตกเป็นเหยื่อของอาชญากรรมทุกประเภท สถิติปัญญาไม่ดี ผลการเรียนต่ำ สังคมภายนอกมีสิ่งยั่วยุให้เด็กออกไปสูบบุหรี่ ดื่มสุรา สื่อบุคคลถ่ายทอดค่านิยมที่ไม่ถูกต้องให้เด็กเลียนแบบ ผู้ปกครองไม่มีเวลาเอาใจดูแล เด็กจึงออกแสวงหาด้วยตนเองหรืออาจถูกเพื่อนชักจูงนำไปในทางที่เหมาะสม

กลุ่มแม่บ้านเป็นผู้ที่ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดมากที่สุดกลุ่มหนึ่ง มีความต้องการประกอบอาชีพสูงมาก ที่ทำงานนอกบ้านส่วนใหญ่ก็ยังต้องทำงานบ้านเอง ดูแลบุตร และสุขภาพไม่ดี ไม่ความปลอดภัยด้านสุขวิทยาและอนามัย ความปลอดภัยด้านสุขวิทยาและอนามัย ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินน้อย สภาพแวดล้อมทางครอบครัวไม่มี มักมีปากเสียงทะเลาะวิวาทกันภายในบ้าน

กลุ่มผู้ใช้แรงงานจำนวนหนึ่งเป็นเด็กที่อยู่ในวัยเรียน มักได้รับอันตรายจากการก่อสร้าง การติดเชื้และบาดเจ็บ เกิดภาวะร่างกายและจิตใจที่อยู่ในสภาพของการเปลี่ยนแปลง มีอารมณ์ฉุนเฉียว รุนแรง เสพของมีเงินมาและสิ่งเสพติดเพื่อกระตุ้นให้มีเรี่ยวแรงทำงานได้มากขึ้น

ผู้นำครอบครัวประสบความรุนแรงกับปัญหาในครอบครัวมากขึ้น ผู้เป็นพ่อแม่ไม่ค่อยมีส่วนร่วมในการอบรมเลี้ยงดูบุตร คร่ำเคร่งในการทำงานไม่มีเวลาพูดคุยกันระหว่างสมาชิกในครอบครัว หลายครอบครัวผู้นำมิได้ตระหนักถึงความสำคัญด้านการศึกษาของบุตรหลาน มิได้ทำตัวเป็นแบบอย่างที่ดี ไม่มีเวลาเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน และไม่มีเวลาเข้าวัดปฏิบัติศาสนา

ผู้สูงอายุขาดแคลนอาหารบริโภคที่มีคุณค่า ลูกหลานเอาใจใส่น้อยลงเพราะมีภาระในการทำมาหากิน มีโรคภัยไข้เจ็บประจำตัวมาก คนหนึ่งมีโรคตั้งแต่ 1 ชนิด ถึง 3 ชนิด บางรายมีโรคประจำตัว 3 โรค เช่น เบาหวาน ความดันโลหิตสูง และไขมันในเลือด สุขภาพจิตเสื่อมโทรม รู้สึกท้อแท้สิ้นหวัง

คุณภาพชีวิตของชาวบ้านสะท้อนออกมาทางแนวคิดและทัศนะบางประการที่ได้จากการสัมภาษณ์ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“ไม่มีของดี ๆ กิน แรงก็ไม่มี ป่วยน้อยก็กลายเป็นป่วยมาก”

“เงินทุนไม่มี หนี้รันทนขวาง ทำอะไรก็ไม่ได้ ชดช้องไปทุกอย่าง”

“บ้านเมืองดีขึ้น แต่เราแย่ลง เปลี่ยนแปลงไปหมด แต่ลำบากกว่าเดิม”

“ป่าไม้หายหมด อากาศร้อน ฝุ่นก็เยอะ ที่พักผ่อนไม่มี”

องค์ประกอบด้านมาตรฐานการดำรงชีวิต ด้านภาวะและการเปลี่ยนแปลงของประชากรด้านระบบสังคมวัฒนธรรม และกระบวนการพัฒนาด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ส่งผลกระทบถึงกันและกันที่เป็นความเปลี่ยนแปลงทั้งดีขึ้นและเลวลง ทั้งสองด้านนี้ล้วนส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของชาวบ้านอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

สภาวะพื้นฐานของวัดจันทร์ตะวันตก

วัดจันทร์ตะวันตกเป็นวัดที่ตั้งอยู่ในชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก ด้านหน้าวัดหันสู่แม่น้ำน่าน มีถนนเลียยมแม่น้ำ คือ ถนนวังจันทร์ที่ตั้งต้นที่เชิงสะพานนครวัดตัดกับถนนพระร่วง ที่เชิงสะพานเอกาทศรถ ผ่านหน้าโรงเรียนพลตำรวจ ผ่านหน้าวัดจันทร์ตะวันตกและทอดยาวไปเชื่อมต่อกับถนนสายที่มุ่งไปสู่มหาวิทยาลัยนครสวรรค์ ด้านทิศใต้ของวัดติดกับหมู่ที่ 10 ตำบลวัดจันทร์ ซึ่งเป็นหมู่บ้านแรกที่อยู่นอกเขตเทศบาล โดยมีกำแพงวัดกั้นไว้ ทิศตะวันตกเป็นที่อยู่อาศัยของชาวบ้าน ชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก ส่วนทางทิศเหนือมีประตูออกสู่ถนนไชยานุภาพ และทางทิศเหนือของวัดเป็นที่อยู่อาศัยของชาวบ้านที่ประกอบอาชีพรับจ้าง เป็นแหล่งเสื่อมโทรม ซ่องสุ่มสิ่งผิดกฎหมายต่าง ๆ

วัดจันทร์ตะวันตกเป็นวัดเก่าแก่ที่มีมานานนับร้อยปี เป็นวัดประจำชุมชนที่ชาวบ้านลง
ทุนลงแรงก่อสร้างมาทุกขั้นตอน เริ่มต้นด้วยกุฏิหลังเดียวท่ามกลางป่ารกครึ้ม ต้นไม้ที่ขึ้นบริเวณนั้น
ส่วนใหญ่ คือ ต้นจันทร์ชนิดต่าง ๆ บางชนิดมีเนื้อ ดอก และผลหอม ใช้ทำยาไทยและปรุงเครื่อง
หอมได้ จันทร์หอมที่มีมากเป็นต้นไม้ขนาดเล็กลง ขอบขึ้นตามป่า จันทร์ขาว เป็นไม้พุ่มขนาดเล็กลง
ขอบขึ้นตามป่าดงดิบ จันทร์กะพ้อที่มีดอกหอม สีขาวคล้ายดอกพยอม และจันทร์โอ ที่มีขนาด
ใหญ่มาก มีผลใหญ่รูปร่างเหมือนโกลีเส่น รสชาติของผลอร่อย ชาวบ้านนิยมเก็บผลมารับประทาน
เหตุที่บริเวณนั้นอุดมไปด้วยต้นจันทร์นานาชนิด จึงได้ชื่อว่า “วัดจันทร์” ภายหลังทางราชการใช้
ว่า “วัดจันทร์” ทำให้ผิดเพี้ยนไปทั้งความหมายของคำและประวัติที่มาของชุมชน

วัดจันทร์ตะวันตกเกิดขึ้นจากศรัทธาของชาวบ้านที่ต้องการมีวัดเป็นศูนย์รวมของจิต
ใจ และประกอบศาสนกิจ จึงได้ร่วมแรงกันพัฒนาเรื่อยมาจนมีกุฏิเพิ่มขึ้น มีพระภิกษุสามเณรมา
บวชและจำพรรษามากขึ้น มีศาลาการเปรียญที่เคยใช้เป็นสถานที่ศึกษาของเด็กนักเรียนก่อนจะ
ขยายขยายมาตั้งเป็นโรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก

วัดจันทร์ตะวันตกมีบทบาทสำคัญต่อชุมชนมาทุกยุคทุกสมัย เริ่มตั้งแต่เป็นศูนย์รวม
ทางจิตใจ เป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเป็นสถานที่บวชเรียนของกุลบุตร เป็นที่พบปะ
สนทนาแลกเปลี่ยนทัศนะประสบการณ์ในวันพระ เป็นที่รวมกลุ่มบุญในเทศกาลเทศน์มหาชาติ
เป็นสถานที่ศึกษาแห่งแรกของชุมชนที่เป็นการศึกษาในระบบโรงเรียนโดยใช้สถานที่วัด พระสงฆ์
มีบทบาทในการอบรมสั่งสอนคุณธรรม จริยธรรมแก่เยาวชนและฆราวาส รับนิมนต์ไปทำพิธีบิณฑบาต
ความเดือดร้อนให้ชาวบ้าน เจริญพุทธมนต์เพื่อความเป็นสิริมงคลในงานขึ้นบ้านใหม่ เปิดกิจการ
งานมงคลต่าง ๆ จนปัจจุบันบทบาทของวัดจันทร์ตะวันตกก็ได้ลดน้อยลง แต่กลับให้บริการแก่ชุม
ชนเพิ่มขึ้น ดังปรากฏตัวอย่างในการสัมภาษณ์ชาวบ้านดังนี้

“แต่ก่อนเดินทางไปมาลำบาก ถนนไม่มีก็ได้วัดจันทร์เป็นที่พึ่ง คนเฒ่าคนแก่มาทำ
บุญกันที่นี่”

“เด็ก ๆ เคยข้ามฟากไปเรียนฝั่งโน้น หน้าฝนลำบาก น้ำเชี่ยว เด็กจมน้ำตายปีละ
หลายคน เจ้าอาวาสให้ใช้ศาลาวัดเรียน ท่านเต็มใจช่วยเหลือทุกอย่าง”

“เดี๋ยวนี้ใครมาขอใช้สถานที่จัดงาน เลือกลง ลอยกระทง งานบวช งานศพ ทำบุญ
100 วัน ได้ทั้งนั้น ตอนนี้ศรีสุคติใช้เป็นที่พักคนแก่ ทุกวันพุธ ตั้งแต่เช้าถึงเที่ยง คน
เฒ่าออกกำลังกาย ร้องเพลง เล่นเกมกันสนุก”

“โบสถ์นี้ก็ชาวบ้านช่วยกัน คนข้างนอกที่เขาศรัทธา เจ้าอาวาส นายช่างที่รับเหมาก่อ
สร้างชวนพรรคพวกมาช่วยกันจัดการทั้งเงินทั้งแรง 6 ล้านบาท เสร็จเมื่อปีกลาย”

ปัจจุบันวัดจันทร์ตะวันตกมีพระภิกษุจำพรรษา 15 รูป มีสามเณร 2 รูป ไม่มีเด็กวัด แต่ออาศัยชาวบ้านที่ศรัทธาช่วยเข้มรดใส่ปันโตและอาหารที่ชาวบ้านใส่บาตรในตอนเช้ามาส่งที่ศาลาการเปรียญทุกวัน พระที่มามีบวชส่วนใหญ่มาจากที่อื่น เห็นว่าวัดนี้มีบรรยากาศสงบเงียบเหมาะแก่การจำพรรษา

ในเทศกาลเข้าพรรษาที่ชาวบ้านนิยมของกันที่เทศน์มหาชาติกันมาช้านานแล้วนั้น ปัจจุบันก็ยังคงมีอยู่ แม้กลุ่มคนจะลดน้อยลง และการตกแต่งกันที่เทศน์จะเป็นแบบประหยัตรวบรัดลงไปบ้าง แต่สาระสำคัญอันเป็นหัวใจของการเทศน์มหาชาตินั้นยังคงอยู่และดูเหมือนจะได้รับการพัฒนาขึ้น เพราะชาวบ้านจะเสนอให้เจ้าอาวาสนิมนต์พระนักเทศน์ชื่อดังจากวัดต่าง ๆ มาเทศน์ในกันที่ใหญ่ ๆ ชาวบ้านบางกลุ่มกลับไปแล้วหมั่นเวียนมาใหม่ ช่วงเย็น ๆ คนจะน้อยลง แต่พอจบครบคาถาพัน ตอน 4-5 ทุ่ม ชาวบ้านจะมาชุมนุมกันอีกครั้ง เพื่อเอาน้ำมนต์ไปอาบกินเพื่อให้เกิดสิริมงคล

ความคิดเห็นของเจ้าอาวาสต่อการอ่านของชาวบ้าน เจ้าอาวาสเห็นว่าเยาวชนและชาวบ้านในปัจจุบันไม่ค่อยให้ความสำคัญกับหนังสือ เพราะมีสื่ออย่างอื่นน่าสนใจและดึงดูดใจมากกว่าพระสงฆ์ ควรได้รับการสนับสนุนให้มีบทบาทช่วยเหลือสังคม ส่วนนี้ได้เพราะพระสงฆ์มีความพร้อมเรื่องเวลาที่จะอุทิศตัวเพื่อโน้มนำปลูกฝังความคิดให้แก่ประชาชนและเยาวชนได้เพราะมีศรัทธาเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว

สภาพปัจจุบันของวัดอาจจะยังไม่พร้อมด้านสื่อประเภทหนังสือและบุคลากรด้านบรรณารักษศาสตร์ แต่หากหน่วยงานใดประสงค์จะใช้สถานที่ของวัดเป็นแหล่งส่งเสริมการอ่านของคนในชุมชนก็ไม่ขัดข้องแต่ประการใด ยินดีให้ใช้สถานที่ได้ตลอดเวลา ขอเพียงช่วยส่งครุมาช่วยดูแลเป็นพี่เลี้ยงในเรื่องการจัดระบบหนังสือในระยะแรก เมื่อพระภิกษุเข้าใจวิธีการแล้วภาระหน้าที่ด้านบรรณารักษ์ก็ควรเป็นภิกษุ สามเณร เพราะว่างจากภารกิจ ทั้งยังจะได้ใช้หนังสือพัฒนาการเรียนรู้ของศาสนบุคคลไปพร้อม ๆ กับชาวบ้าน

ปัญหาของวัดแทบทุกวันในปัจจุบันอาจเหมือนกันด้วยเหตุที่ในจังหวัดพิษณุโลกมีวัดในพุทธศาสนาากเกินไป โครงการประเมินสถานภาพองค์ความรู้จังหวัดพิษณุโลก (2541 : 219-222) กล่าวถึงเรื่องศาสนาและวัดในจังหวัดพิษณุโลก สรุปได้ว่าจังหวัดพิษณุโลกมีวัดมากเกินไป มีจำนวนวัดทั้งสิ้น 492 วัด มีสำนักสงฆ์ 306 สำนัก มีที่พักสงฆ์ 184 แห่ง มีวัดร้าง 9 วัด จึงทำให้วัดเล็ก ๆ เกิดปัญหาขาดการประสานความร่วมมือในการพัฒนาศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศาสนพิธี และศาสนบุคคลร่วมกัน ขาดงบประมาณสนับสนุนจากทางราชการ

สภาพของวัดจันทร์ตะวันตกและสถานภาพของพระสงฆ์ภายในวัดจึงอยู่ได้ด้วยศรัทธาของชาวบ้าน แม้กระทั่งปัจจัยในการดำรงชีวิตของพระสงฆ์ก็ต้องอาศัยเงินบริจาคของชุมชนในท้องถิ่น และผู้มีจิตศรัทธาในพระพุทธศาสนา ดังทัศนะของเจ้าอาวาสต่อไปนี้

“ถ้าคนไม่ศรัทธาทำบุญ พระก็อด วัดนี้จึงมีไชของพระ แต่เป็นของชาวบ้านทุกคน ใครจะใช้สถานที่ทำอะไรได้ทั้งนั้น ขอให้เกิดประโยชน์ แต่พระสงฆ์จะทำประโยชน์ได้มากขึ้น หากรัฐบาลส่งเสริมให้พระสงฆ์ได้ศึกษาเล่าเรียน ไม่เฉพาะแต่ในเรื่องของสงฆ์ แต่ต้องเรียนรู้และก้าวทันตามโลกตามสมัยให้ทันด้วย จึงจะสอนคนได้”

วัดจันทร์ตะวันตกในปัจจุบันตั้งอยู่ในเนื้อที่ประมาณ 15 ไร่ มีกฎ 6 หลัง มีศาลาการเปรียญ เมรุเผาศพ และอุโบสถที่สวยงามเป็นสง่าริมถนนไฮยานุภาพ สภาพภายในวัดร่มรื่นสะอาดตา มีไม้ใหญ่แผ่กิ่งก้าน แต่ต้นจันทน์ถูกทำลายไปหมดแล้ว ลบร่องรอยประวัติศาสตร์ของ “วัดจันทร์” ไปโดยสิ้นเชิง

สภาวะพื้นฐานของโรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก มิตรภาพที่ 73

เดิมโรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตกรวมอยู่กับโรงเรียนวัดจันทร์ตะวันออก เมื่อ พ.ศ. 2480 คณะครู ประชาชน และผู้ปกครองนักเรียนได้รวมตัวกันทำเรื่องขอย้ายสถานที่เรียนของนักเรียนที่อาศัยอยู่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่านให้ย้ายมาเรียนที่ศาลาการเปรียญวัดจันทร์ตะวันตก เนื่องจากการเดินทางข้ามแม่น้ำไปเรียนลำบากมาก โดยเฉพาะในฤดูน้ำหลากเด็กนักเรียนประสบอุบัติเหตุจมน้ำตายปีละหลายคน และได้รับอนุญาตให้ย้ายมาได้ เมื่อ พ.ศ. 2482 โดยชาวบ้านช่วยกันหาวัสดุอุปกรณ์การเรียน เช่น โต๊ะ เก้าอี้ กระดานดำให้ ในปีแรกมีครูผู้สอน 2 คน คือ ครูใหญ่ 1 คน และครูน้อย 1 คน จนถึงปี พ.ศ. 2490 จึงได้ครูน้อยเพิ่มมาอีก 1 คน จนถึงปี พ.ศ. 2496 ศาลาการเปรียญชำรุด ครูใหญ่ขณะนั้นจึงขอความร่วมมือจากชาวบ้านช่วยกันก่อสร้างศาลาการเปรียญขึ้นใหม่ เมื่อสร้างเสร็จก็ใช้เรียนตลอดมาจนถึง พ.ศ. 2515 ทางราชการมีความประสงค์จะแยกโรงเรียนออกเป็นเอกเทศ ชาวบ้านจึงช่วยกันสำรวจที่ดินสร้างโรงเรียนใหม่และเห็นพ้องตรงกันว่าห่างจากวัดจันทร์ตะวันตก ไปทางทิศเหนือมีวัดร้างอยู่วัดหนึ่งชื่อ **วัดร้างเงิน** ขณะนั้นเป็นที่ว่างเปล่าร้างรกรากอาศัยทำกิน มีเนื้อที่ประมาณ 15 ไร่ จึงได้ย้ายมาสร้างอาคารเรียนใหม่ที่วัดร้างแห่งนี้ โดยใช้เงินทุนมูลนิธิมิชชั่นไทยอเมริกา สมทบกับงบประมาณแผ่นดินและเงินบริจาคจากประชาชนจนได้อาคารชั้นเดียวยกพื้นสูง 1 เมตร

ในปีเดียวกัน มีนักเรียนเพิ่มมากขึ้น ครูใหญ่และชาวบ้านช่วยกันหาเงินมาสร้างอาคารชั่วคราวขึ้นอีก 1 หลัง ทางทิศใต้ของอาคารแรก เดิมตั้งใจจะใช้เป็นโรงอาหาร แต่เมื่อสถานที่เรียนไม่พอจึงประยุกต์ใช้เป็นห้องเรียน เป็นอาคารกว้าง 6 เมตร ยาว 10 เมตร ปัจจุบันรื้อถอนไปแล้ว ในปีต่อมาได้ครุมาสอนเพิ่มอีก 5 คน รวมทั้งสิ้น 8 คน

ปีการศึกษา 2517 ได้ขออนุมัติสอนถึงระดับประถมศึกษาตอนปลาย แต่อาคารเรียนไม่เพียงพอ คณะกรรมการการศึกษา และชาวบ้านในชุมชนนำโดยผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 10 ตำบลวัดจันทร์ได้รวบรวมเงินสร้างอาคารเรียนชั่วคราว 1 หลัง ได้อาคาร 2 ห้องโถง 1 ห้องพัสดุ โดยชาวบ้านร่วมแรงกันก่อสร้างใช้เงินทั้งสิ้น 24,765 บาท ใช้เรียน 1 ปี ก็ได้เงินงบประมาณอีก 24,924 บาท สร้างต่อเติมอาคารชั่วคราวนี้ได้ห้องเรียนอีก 3 ห้อง ภายหลังอาคารหลังนี้ได้รื้อถอนไปแล้ว เพราะชำรุด

ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2519 ได้เปิดอบรมลูกเสือชาวบ้านที่โรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก มิตรภาพที่ 73 ประธานลูกเสือชาวบ้านรุ่นนั้นได้บริจาคเงินของรุ่นประมาณ 7,000 บาท ต่อมาประปาให้โรงเรียน ต่อมาอีก 2 ปี เมื่อวันที่ 30 ตุลาคม พ.ศ. 2521 คณะรองผู้กำกับลูกเสือสำรองจำนวน 5 คน ได้รวบรวมเงินต่อไฟฟ้าให้โรงเรียนในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2522 ได้สร้างป้ายชื่อโรงเรียนใช้เงินงบประมาณ 10,000 บาท ทำพิธีเปิดป้าย เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2522 ระหว่าง พ.ศ. 2523 – พ.ศ. 2534 โรงเรียนได้รับงบประมาณในการก่อสร้างอาคารเรียนอีก 3 หลัง โรงฝึกงานแบบ กรมสามัญ 1 หลัง ส้วม 2 หลัง

ในปี พ.ศ. 2535 ได้เปิดสอนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ปี พ.ศ. 2537 – 2538 ได้รับงบประมาณก่อสร้างสนามวอลเลย์บอลและสนามบาสเกตบอล ได้เข้าโครงการเรียนรู้ด้วยการทำงาน มูลนิธิช่วยนักเรียนที่ขาดแคลนในพระบรมราชินูปถัมภ์ ในปี พ.ศ. 2538 และเป็นโรงเรียนเป้าหมายปฏิรูปการศึกษาโรงเรียนในอุดมคติในปี พ.ศ. 2539

ตั้งแต่ พ.ศ. 2482 จนถึงปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงผู้บริหารโรงเรียนครั้งสำคัญ 6 ครั้ง ปัจจุบัน นายบัญญัติ กรเวช ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการโรงเรียน ระดับ 8 มารับตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ ระดับ 7 เมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม พ.ศ. 2536 เคยมีประสบการณ์ในตำแหน่งผู้บริหารมาแล้วประมาณ 25 ปี ผ่านการฝึกอบรมหลักสูตรฝึกอบรมทวนอาสาศาสตร์ป้องกันภัยฝ่ายพลเรือน หลักสูตรผู้บริหารโรงเรียนปฏิรูปการศึกษา และหลักสูตรผู้บริหารโรงเรียนขยายโอกาสเพื่อการพัฒนาฝีมือแรงงาน มีภาระรับผิดชอบด้านการสอนในปีการศึกษาปัจจุบัน จำนวน 5 ชั่วโมงต่อสัปดาห์ และในปีการศึกษาปัจจุบันดำรงตำแหน่ง ประธานกลุ่มโรงเรียน และประธานของกลุ่มโรงเรียน สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอเมืองพิษณุโลก

ศักยภาพของโรงเรียน

โรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก มิตรภาพที่ 73 เป็นโรงเรียนเก่าแก่ที่มีอายุประมาณ 60 ปี มีประวัติการก่อตั้ง การก่อสร้างที่แสดงให้เห็นถึงพลังของชุมชนอย่างต่อเนื่อง จนอาจกล่าวได้ว่า ความสำเร็จส่วนต่างเกิดจากความร่วมมือของชุมชน และด้วยเหตุที่โรงเรียนตั้งอยู่ในเขตเทศบาล ตรงบริเวณรอยตะเข็บระหว่างเมืองกับชนบท เขตบริการของโรงเรียนจึงมิได้มีเป้าหมายเฉพาะเด็ก ในเขตเทศบาลเหมือนโรงเรียนที่มีชื่อเสียงบางโรงของสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัด แต่เขต บริการของโรงเรียนนี้จำเป็นต้องขยายไปยังชนบทหรือชานเมืองรอบนอกในท้องที่หมู่ที่ 8 หมู่ที่ 9 หมู่ที่ 10 และหมู่ที่ 1 ตำบลวัดจันทร์ตะวันตกอีกด้วย

ผลจากการศึกษาวิเคราะห์ศักยภาพของโรงเรียนดังต่อไปนี้

1. **บุคลากร** ปัจจุบันโรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก มิตรภาพที่ 73 มีครู 28 คน นักเรียน 407 คน นักการภารโรง 1 คน ในจำนวนครูอาจารย์ 28 คน จำแนกเป็นผู้บริหารโรงเรียน 1 คน ผู้ช่วยผู้บริหารโรงเรียน 1 คน ข้าราชการครูสายปฏิบัติการสอน 26 คน จำแนกตามเพศเป็นเพศชาย 3 คน หญิง 25 คน มีอายุเฉลี่ย 48 ปี ข้าราชการครูเฉลี่ย 25 ปี จำแนกตามวุฒิการศึกษาจบปริญญาตรี 24 คน คิดเป็นร้อยละ 85.71 ปริญญาโท 2 คน ร้อยละ 7.14 และต่ำกว่าปริญญาตรี 2 คน ร้อยละ 7.14 ส่วนวุฒิการศึกษาจำแนกตามวิชาเอกได้ดังนี้ วิชาเอกประถมศึกษา 8 คน คิดเป็นร้อยละ 30.76 ภาษาไทย 5 คน ร้อยละ 19.23 ภาษาอังกฤษ 3 คน ร้อยละ 11.53 คณิตศาสตร์ 2 คน ร้อยละ 7.69 วิทยาศาสตร์ 2 คน ร้อยละ 7.69 บรรณารักษศาสตร์อีก 2 คน ร้อยละ 7.69 อีก 4 คน ที่เหลือจบภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ บริการการศึกษา บ้านและชุมชน วิชาเอกละ 1 คน วิชาเอกละ ร้อยละ 3.84

2. **อาคารสถานที่** ปัจจุบันโรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก มิตรภาพที่ 73 มีอาคารเรียน ตามแผน จำนวน 3 หลังมี 17 ห้องเรียน ใช้เป็นห้องเรียนจริง 15 ห้อง ใช้เป็นห้องพิเศษ 2 ห้อง คือ ห้องวิทยาศาสตร์ และห้องปฏิบัติการทางภาษา มีอาคารประกอบคือ อาคารมิตรภาพ ให้รั้วถอน แต่คงอนุรักษ์ไว้จำนวน 5 ห้อง มีโรงอาหาร สนามบาสเกตบอล สนามวอลเลย์บอล และสนาม ฟุตบอลที่ยังไม่ได้มาตรฐาน

สภาพแวดล้อมของโรงเรียน สภาพบรรยากาศในห้องเรียนมีการถ่ายเทอากาศระดับดี มาก สภาพความมั่นคงแข็งแรงอยู่ในระดับดีมาก ความร่มรื่น ความสะอาด การตกแต่งบริเวณโรงเรียนอยู่ในระดับปานกลาง ต้องปรับปรุงในเรื่องฝุ่นละออง เนื่องจากถนนในโรงเรียนเป็นถนนลูกรัง

แสงสว่างในห้องเรียนอยู่ในระดับดี ส่วนความสะอาดของห้องเรียน ความมีระเบียบ และการจัดตกแต่งห้องเรียนเพื่อการเรียนรู้อยู่ในระดับพอใช้

ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก พบว่าโรงเรียนมีโทรทัศน์ 3 เครื่อง โทรทัศน์ 1 เครื่อง เครื่องอัดสำเนา 1 เครื่อง เครื่องพิมพ์ดีด 1 เครื่อง และเครื่องขยายเสียง 1 ชุด ปัญหาที่โรงเรียนประสบก็คือ ด้านสาธารณูปโภค ขาดภาชนะรองรับน้ำฝนไว้ดื่ม นักเรียนและครูเติมน้ำประปาซึ่งไม่เพียงพอ น้ำใช้ก็ไม่เพียงพอและแหล่งน้ำใช้ได้จากน้ำประปาอย่างเดียว ไม่มีบ่อน้ำหรือน้ำบาดาลสำหรับใช้ในงานด้านเกษตร หรือวิชาการพื้นฐานอาชีพของนักเรียน

นอกจากนี้ยังมีปัญหาด้านคุณภาพของห้องปฏิบัติการของภาษาและห้องวิทยาศาสตร์ ซึ่งมีจำนวนอย่างละ 1 ห้อง อุปกรณ์ภายในห้องไม่เพียงพอ นักเรียนและครูเข้าไปใช้ในระดับปานกลาง ความชำนาญของบุคลากรอยู่ในระดับน้อยถึงปานกลาง การจัดระบบสะดวกในการใช้และยังขาดห้องปฏิบัติการคอมพิวเตอร์

3. เอกสารหลักสูตร สื่อ และวัสดุครุภัณฑ์ มีเอกสารหลักสูตรและเอกสารประกอบการสอนในทุกกลุ่มประสบการณ์ ได้แก่ หนังสือหลักสูตร ที่เกี่ยวกับการใช้หลักสูตร คู่มือครู แนวการสอน คู่มือประเมินผลการเรียน หนังสือค้นคว้าประกอบการสอน หนังสือเรียนตามที่กระทรวงศึกษากำหนด หนังสือค้นคว้าสำหรับนักเรียน **หนังสืออ่านประกอบ หนังสือส่งเสริมการอ่าน** หนังสือเหล่านี้ เฉพาะหนังสือหลักสูตรและคู่มือครูมีเพียงพอ ครุณาไปใช้ได้อย่างสะดวก แต่หนังสือสำหรับค้นคว้าอ่านประกอบและส่งเสริมการอ่านมีไม่เพียงพอ นักเรียนต้องการใช้มาก

สื่อและอุปกรณ์การเรียนการสอนที่มี ได้แก่ เครื่องฉายข้ามศีรษะ เครื่องบันทึกเสียง โทรทัศน์ เครื่องฉายสไลด์ เครื่องเล่นวีดิทัศน์

4. งานโครงการเพื่อประกันโอกาสและคุณภาพการศึกษา มีโครงการทุนการศึกษา โครงการเกณฑ์เด็กในเกณฑ์บังคับเข้าเรียน โครงการแนะแนวการศึกษา โครงการเตรียมความพร้อมก่อนการประถมศึกษา โครงการปฏิรูปการศึกษา โครงการพัฒนาการเรียนการสอนระดับประถมศึกษา โครงการปฏิรูปการศึกษา โครงการพัฒนาการเรียนการสอนระดับประถมศึกษา และระดับมัธยมศึกษาทุกกลุ่มวิชา นอกจากนี้ยังมีงานนิเทศภายใน ห้องสมุดโรงเรียนและจัดมุมหนังสือ งานส่งเสริมคุณธรรมและศาสนา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ประชาธิปไตยและวินัยนักเรียน สหกรณ์โรงเรียน โครงการสุขภาพอนามัย งานควบคุมป้องกันโรคเอดส์ กิจกรรมแม่ไม่ม้วยไทย โครงการอาหารกลางวันและอาหารเสริม โครงการเกษตรแบบธรรมชาติเพื่อช่วยเหลือชุมชน

ผลจากการประกันคุณภาพการศึกษา ทำให้บุคลากรของโรงเรียนได้รับเกียรติภูมิดังนี้ คือ ผู้บริหารโรงเรียนได้รับรางวัลจริยธรรมดีเด่นระดับชาติ อาจารย์สอนภาษาไทยระดับมัธยม

ศึกษาได้รับรางวัลครูภาษาไทยดีเด่นระดับอำเภอ อาจารย์สอนวิชางานอาชีพได้รับรางวัลดีเด่นระดับอำเภอ และนักเรียนได้รับรางวัลจากการประกวดเรียงความเรื่องยาเสพติดระดับอำเภอ ได้รับรางวัลงานประดิษฐ์ถาดสารพัดประโยชน์ระดับกลุ่มโรงเรียน และรางวัลกรวยดอกไม้ระดับอำเภอ

นอกจากนี้ยังมีโครงการดีเด่นที่ดำเนินการอย่างได้ผลดียิ่ง 4 โครงการ คือ โครงการทุนการศึกษา โครงการแนะแนวการศึกษา โครงการนิเทศภายใน และโครงการปฏิรูปการศึกษา

5. ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ขอบข่ายงานของโรงเรียนวัดจันทร์ ตะวันตก มิตรภาพที่ 73 มีหลายด้าน เช่น งานด้านหลักสูตรและการนำหลักสูตรไปใช้ งานการเรียนการสอน งานวัสดุประกอบการเรียนการสอน งานสื่อการสอน งานวัดผลประเมินผล งานบริหารกิจการนักเรียน งานบริหารบุคลากร งานบริหารการเงินและพัสดุ และการบริหารงาน ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

งานความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ปรากฏในแผนพัฒนาการศึกษาตามแนวทางการปฏิรูปการศึกษา ปีงบประมาณ 2540-2544 ของโรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก ระบุจุดมุ่งหมายไว้ว่างานด้านความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนนั้นต้องการให้ครู ผู้ปกครอง และนักเรียนเข้าใจซึ่งกันและกัน เพื่อประโยชน์ด้านการเรียนการสอน เพื่อสร้างแนวทางให้ชุมชนสนใจโรงเรียนและช่วยเหลือสนับสนุนกิจการของโรงเรียน เพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

สาระสำคัญของกิจกรรมและแผนการดำเนินงานตลอดปีมีการแบ่งความรับผิดชอบกันอย่างชัดเจน เช่น การประชุมกรรมการศึกษา ผู้อำนวยการโรงเรียนรับผิดชอบ งานพัฒนาชุมชน ให้อาจารย์ที่เป็นคนในท้องถิ่น เป็นลูกหลานของตระกูลเก่าแก่ที่ชาวบ้านเคารพนับถือเป็นผู้รับผิดชอบ งานบำเพ็ญประโยชน์ให้อาจารย์ที่มีเครือข่ายกว้างขวางสามารถติดต่อสัมพันธ์กับบุคคลภายนอกหลายฝ่ายเป็นผู้รับผิดชอบ ส่วนกิจกรรมประเพณีวัฒนธรรมซึ่งจัดในวันสำคัญต่าง ๆ ตลอดทั้งปี แบ่งหน้าที่เป็นกลุ่มย่อย ๆ โดยมีหัวหน้ากลุ่มร่วมกันรับผิดชอบจนเกิดการร่วมมือกันทั้งครู เด็ก และชาวบ้านในกิจกรรมวันสำคัญ ได้แก่ วันวิสาขบูชา วันไหว้ครู วันเข้าพรรษา วันอาสาฬหบูชา วันออกพรรษา วันปิยมหาราช งานกฐิน งานเทศน์มหาชาติ วันลอยกระทง วันเอดส์โลก วันพ่อและวันแม่แห่งชาติ วันรัฐธรรมนูญ วันส่งท้ายปีเก่าต้อนรับปีใหม่ วันมาฆบูชา วันคล้ายวันเกิดของบุคคลสำคัญในชุมชน รวมทั้งงานบุญต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน

ศักยภาพการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนและชุมชน

การทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนแบ่งออกเป็น 6 ด้าน ดังนี้

1. **ด้านการให้บริการชุมชน** โรงเรียนได้วางแผนกำหนดการให้บริการแก่ชุมชนโดยแบ่งความรับผิดชอบกันให้บริการด้านความรู้และวิชาการแก่ชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น มอบหมายให้ความรู้ในเรื่องการประกอบอาชีพเกี่ยวกับงานช่าง การเกษตรแบบธรรมชาติ การทำอาหารคาวหวาน การประดิษฐ์สิ่งของ การเย็บผ้า เสริมสวย การถนอมอาหาร การเลี้ยงไก่ การเพาะพันธุ์ไม้ผลและไม้ประดับ โดยได้รับความร่วมมือจากผู้เชี่ยวชาญภายนอกชุมชน เช่น จากสถาบันพัฒนาฝีมือแรงงาน จากสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล จากโรงเรียนสารพัดช่าง จากกลุ่มแม่บ้าน เป็นต้น ในการฝึกอบรมจะใช้สถานที่ของโรงเรียนในวันเสาร์อาทิตย์หรือช่วงปิดภาคเรียนครั้งละ 3-5 วัน ตามความยากง่ายของหลักสูตร นอกจากนี้บุคลากรของโรงเรียนที่รับผิดชอบด้านโรงเรียนกับชุมชนยังได้ทำการสำรวจความต้องการของประชาชนและความเป็นไปได้ในการจัดการฝึกอบรมให้ความรู้ในเรื่องที่พวกเขาต้องการ บางเรื่องมีการขยายผลโดยมีชาวบ้านจากชุมชนอื่นมาร่วมสังเกตการณ์และหางานอบรมด้านใดชาวบ้านต้องการให้อบรมเพิ่มหรืออบรมซ้ำ โรงเรียนก็จะทำหน้าที่ติดต่อประสานผู้ฝึกอบรมและผู้เข้าอบรมดำเนินการให้จนเป็นที่พอใจ

2. **ด้านการรับความช่วยเหลือสนับสนุนจากชุมชน** มีการเชิญผู้ปกครองมาประชุมในวันพบผู้ปกครองเพื่อสร้างความคุ้นเคยให้ผู้ปกครองได้มีโอกาสเข้ามาเยี่ยมชมชั้นเรียนและโรงเรียนรวมทั้งรับรู้ข่าวสารและปัญหาต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ในการทำงานร่วมกัน ด้านการอบรมดูแลและสนับสนุนการศึกษาเล่าเรียนของเด็ก เชิญผู้ปกครองมาร่วมกิจกรรมในวันสำคัญ เช่น วันปีใหม่ วันแม่ วันไหว้ครู เชิญชาวบ้าน ผู้ปกครองเข้ามาเยี่ยมชมโรงเรียนที่ได้รับความสนับสนุนจากบุคคลต่าง ๆ ในชุมชน เผยแพร่ข่าวสารนโยบายและการปฏิบัติงานของโรงเรียน การขอสนับสนุนด้านต่าง ๆ จากชุมชน เช่น ด้านบุคลากรด้านงานช่างฝีมือ อาชีพต่าง ๆ เพื่อช่วยสอนวิชาการงานพื้นฐานอาชีพแก่นักเรียนระดับมัธยม การจัดทำโครงการเพื่อขอการสนับสนุนจากชุมชน การจัดให้มีการยกย่องผู้มีส่วนช่วยเหลือโรงเรียน และการรายงานการได้รับความช่วยเหลือจากชุมชนเสนอให้หน่วยงานต้นสังกัดทราบ ดังคำอธิบายในการสัมภาษณ์คณะครูโรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก ตัวอย่างมีดังนี้

“เชิญมาประชุมใหญ่ของโรงเรียนทุกปี ชาวบ้านส่วนใหญ่มา ที่ไม่มาก็ไม่เคยมาเลย ไม่สนใจเด็ก เจอกันที่ตลาดถามว่าทำไมไม่ไปประชุม เขาก็บอกหน้าตาเฉยว่าเสียเวลาทำมาหากิน”

“กิจกรรมวันแม่ หรือการมอบเกียรติบัตร ชาวบ้านจะชอบมาก รีบมา แต่งตัวดี ตัดผ้าตัดผมใหม่ เราจะเชิญผู้บริหารระดับสูงมามอบให้”

3. ด้านกรรมการโรงเรียน เป็นงานด้านการให้ความรู้ ความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ของกรรมการโรงเรียนที่ต้องทำงานร่วมกับโรงเรียน ดังนี้

3.1 คณะกรรมการโรงเรียนต้องเข้าไปมีส่วนร่วมกับโรงเรียนในการกำหนดแผนพัฒนาโรงเรียนทั้งระยะสั้นและระยะยาวให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ แผนพัฒนาการศึกษาของสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ และความต้องการของท้องถิ่น

ปัจจุบันงานด้านนี้ประสบปัญหาเนื่องจากคณะกรรมการโรงเรียนส่วนใหญ่มีการศึกษาน้อย เช่น จบชั้นประถมศึกษา มัธยมศึกษา ประกาศนียบัตรวิชาชีพ ข้าราชการที่เกษียณอายุราชการไปแล้ว จึงขาดประสบการณ์ด้านการจัดการศึกษา และมักไม่เข้าใจเนื้อหาสาระอันเป็นประเด็นสำคัญในการพัฒนาการศึกษาและการพัฒนาท้องถิ่น โรงเรียนกำลังเร่งดำเนินการสร้างเสริมความเข้าใจในด้านนี้อย่างจริงจัง

3.2 ให้ความเห็นชอบแผนปฏิบัติการประจำปีของโรงเรียน เป็นหน้าที่สำคัญที่คณะกรรมการจะต้องให้ความเห็นชอบ โรงเรียนจะนำนโยบายแม่บทและพัฒนาโรงเรียนมาใช้ทำกรอบในการปฏิบัติงานประจำปีของงานบริหารโรงเรียนประถมศึกษา 6 งาน คือ งานวิชาการ งานบุคลากร งานกิจการนักเรียน งานธุรการ งานการเงินและพัสดุ งานบริหารสถานที่ และงานประชาสัมพันธ์ เพื่อให้บรรลุสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้ในนโยบายแม่บทและแผนพัฒนาโรงเรียนก่อนที่โรงเรียนจะนำแผนปฏิบัติการดังกล่าวไปใช้ จะต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการโรงเรียนก่อน

3.3 ให้คำปรึกษาเสนอแนะแนวทาง และมีส่วนร่วมในการบริหารการเงินและงบประมาณของโรงเรียน การแสวงหาและให้ความสนับสนุนด้านการเงิน วัสดุ ครุภัณฑ์ อุปกรณ์ต่าง ๆ ตลอดจนวิทยากรภายนอกและภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดกิจกรรมเสริมสร้างการพัฒนาการของนักเรียนทุกด้านทั้งในและนอกโรงเรียน

คณะกรรมการโรงเรียนมีส่วนร่วมบริหารการเงินและงบประมาณของโรงเรียน โดยการให้คำปรึกษาเสนอแนะแนวทางการใช้เงินให้บังเกิดผลคุ้มค่า ตลอดจนมีส่วนร่วมในการแสวงหาเงิน วัสดุอุปกรณ์มาช่วยพัฒนากิจการของโรงเรียนด้วย และการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาการโดยจัดวิทยากรภายในท้องถิ่น หรือผู้เชี่ยวชาญในสาขาต่าง ๆ ทั้งในและนอกท้องถิ่น เช่น จัดหาช่างปูน ช่างเชื่อม ช่างไฟฟ้าให้โรงเรียน

3.4 รับทราบความก้าวหน้าการดำเนินงานตามแผนงานของโรงเรียนภาคเรียนละ 1 ครั้ง กรรมการโรงเรียนมีบทบาทหน้าที่รับผิดชอบการดำเนินงานของโรงเรียน ดังนั้นเพื่อรับทราบ

ความก้าวหน้าของผลการดำเนินงานของโรงเรียน โรงเรียนจะต้องรายงานผลการดำเนินงานให้คณะกรรมการโรงเรียนทราบอย่างน้อยภาคเรียนละ 1 ครั้ง

3.5 ประสานงานกับองค์กรท้องถิ่นภาครัฐและเอกชน และเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เพื่อการพัฒนาโรงเรียน และให้มีการใช้บริการจากโรงเรียน ให้โรงเรียนเป็นแหล่งวิทยาการของชุมชน และร่วมพัฒนาชุมชนและท้องถิ่น คณะกรรมการโรงเรียนมีบทบาทที่สำคัญในการเสริมสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างโรงเรียนกับชุมชน หรือองค์กรท้องถิ่น เพื่อโรงเรียนจะได้รับการสนับสนุนจากชุมชนและองค์กรนั้น ไปสู่ความสำเร็จในการพัฒนาโรงเรียน

3.6 แต่งตั้งที่ปรึกษาและหรือคณะกรรมการเพื่อดำเนินงานอย่างใดอย่างหนึ่งตามที่คณะกรรมการโรงเรียนมอบหมาย นอกจากคณะกรรมการโรงเรียนแล้ว ประชากรในชุมชนอีกจำนวนมากที่ต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาโรงเรียน เพื่อต้องการให้ท้องถิ่นของตนเจริญ แต่ไม่สามารถเข้ามาเป็นกรรมการโรงเรียนได้ เนื่องจากระเบียบกระทรวงศึกษาธิการดังกล่าวแล้วมีข้อจำกัดในอัตราส่วนของคณะกรรมการ คณะกรรมการโรงเรียนจึงต้องช่วยกันสรรหาบุคคลดังกล่าวมาแต่งตั้งเป็นที่ปรึกษา หรือคณะกรรมการเพื่อช่วยดำเนินงานและมอบหมายภาระหน้าที่ให้ช่วยรับผิดชอบได้ตามศักยภาพของผู้นั้น

4. **ด้านสร้างเสริมความสัมพันธ์กับชุมชนและหน่วยงานอื่น ๆ** งานสร้างความสัมพันธ์เป็นงานที่ละเอียดอ่อน ปัจจุบันโรงเรียนวางแผนการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนไว้อย่างรอบคอบ โดยมอบหมายให้ครูที่เป็นคนในท้องถิ่นดำเนินการจัดกิจกรรมร่วมกับชุมชน ทางด้านศาสนา งานประเพณีต่าง ๆ การพัฒนาท้องถิ่น งานด้านสังคม ตลอดจนได้ให้ความช่วยเหลือแก่ชุมชนและหน่วยงานอื่นตามโอกาสอันควร หลังจากดำเนินงานเสร็จสิ้นในแต่ละปี จะประเมินผลความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เพื่อพิจารณาปรับปรุงแก้ไขในด้านที่มีปัญหา

5. **ด้านจัดตั้งกลุ่ม ชมรม สมาคม** ปัจจุบันคณะครูอาจารย์ส่วนหนึ่งที่ทำงานด้านชุมชนสัมพันธ์ได้ศึกษาระเบียบที่เกี่ยวข้องในการจัดตั้งชมรม สมาคม และมูลนิธิที่จะเกิดประโยชน์ต่อชุมชนโดยการวางแผนการจัดตั้งชมรมขึ้นได้หลายชมรม ได้แก่ ชมรมอาสาพัฒนาชุมชน สมาคมศิษย์เก่า และอำนวยความสะดวกแก่ผู้ก่อตั้งโดยการบริการด้านสถานที่ในการประชุมจัดหาภูมิลำเนา และทำหน้าที่ให้คำแนะนำปรึกษาในกรณีที่เกิดปัญหา

6. **ด้านการประชาสัมพันธ์** เป็นงานที่โรงเรียนได้ดำเนินการมาอย่างต่อเนื่องด้วยการจัดพิมพ์เอกสารเผยแพร่ข่าวสาร ผลงานของโรงเรียน โดยการนำนักเรียนร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน เช่น رونรงค์ป้องกันยาเสพติด การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การป้องกันโรคเอดส์ การรักษาความ

สะอาด เป็นต้น โดยให้นักเรียนเดินรณรงค์ไปตามถนนที่มีบ้านเรือนประชาชนหนาแน่น และย่านชุมชน

นอกจากนี้กิจกรรมของนักเรียนหลายอย่างที่ทำในชุมชนก็เป็นการประชาสัมพันธ์ให้ชาวบ้านได้มองเห็นชัดเจนว่าโรงเรียนสอนบุตรหลานของพวกเขาเป็นอย่างไร เช่น กิจกรรมการจัดทำกระทงใบตองขายที่วัดจันทร์ตะวันตก เพื่อนำเงินสมทบเป็นค่าปัจจัยในการดำรงชีวิตของพระสงฆ์ กิจกรรมในงานเทศน์มหาชาติที่เปิดโอกาสให้เด็กและประชาชนได้ร่วมกันตกแต่งสถานที่ ทำความสะอาดบริเวณวัด และปฏิบัติธรรม ฟังเทศน์ร่วมกับผู้ปกครอง นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมพัฒนาในรูปแบบต่าง ๆ ที่คณะครูและนักเรียนร่วมจัดทำกับชาวบ้านโดยมีคณะกรรมการโรงเรียนช่วยประสานดำเนินการ เช่น การจัดงานมิตรภาพบอล ซึ่งเป็นงานยิ่งใหญ่ประจำปีที่บรรดาศิษย์เก่าและประชาชนทั่วไปทั้งนอกชุมชน ในชุมชน รวมทั้งผู้มีอิทธิพล นักการเมืองท้องถิ่น ตลอดจนพ่อค้า นักธุรกิจ พร้อมใจกันเข้ามาใช้สถานที่และสร้างความสัมพันธ์ต่อกันที่โรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก มิตรภาพที่ 73 การฝึกเด็กนักเรียนให้รู้จักทำงาน ช่วยงานต่าง ๆ เช่น ดูแลการจราจร การจัดจำหน่ายคูโปง การจัดทำอาหาร การเสิร์ฟอาหาร การต้อนรับ ตลอดจนการทำหน้าที่สวัสดิการ ล้วนเป็นภาพที่สะท้อนให้เห็นว่าผลผลิตทางการศึกษามีคุณภาพหรือไม่เพียงใด

ลักษณะการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนที่เกิดขึ้นอย่างราบรื่นตลอดมานั้น ส่วนหนึ่งเกิดจากพื้นฐานด้านวัฒนธรรมที่ชาววัดจันทร์ตะวันตกให้คุณค่าแก่การศึกษา แม้ระยะหลังชุมชนจะมีบทบาทน้อยลงเนื่องจากสภาวะสังคมที่เปลี่ยนไป แต่ก็มิได้หมายความว่าชาวบ้านมิได้สนใจเรื่องการศึกษาข้อเท็จจริงในเรื่องนี้ปรากฏในทัศนะของชาวบ้านดังนี้

“โรงเรียนเดี๋ยวนี้มีครบทุกอย่าง ไม่เหมือนเมื่อก่อนมีแต่ศาลา ฝนฟ้าคะนองก็ต้องช่วยกันหาเสื้อหาผ้ามากัน ช่วยกันคนละไม้ละมือ”

“เรื่องการพัฒนา ปรับที่ก่อสร้าง ช่างแถวนี้มีเยอะแยะก็รวมตัวกันได้ ถึงไม่ว่างก็ต้องว่างถ้าโรงเรียนขอให้ช่วย”

“ระยะหลัง ๆ ไม่ค่อยได้เข้าไปในโรงเรียน แต่ถ้าครูเขาเชิญไปประชุมก็ไปทุกครั้ง ครูเขาจะให้ช่วยดูแลเรื่องเรียนของเด็ก ๆ ก็ดีนะ”

ส่วนทัศนะของคณะครูโรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก มิตรภาพที่ 73 ที่มีต่อชุมชน ปรากฏคำให้สัมภาษณ์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“คนแถวนี้ ไปรู้จักเขาหนัก ๆ ไม่ได้ คนวัดจันทร์ไม่ชอบรู้จัก ถ้าจะมาประชุมเขาก็มาเอง เขาตัดสินใจเองได้ว่าควรทำอะไร เมื่อไร”

“โรงเรียนกำลังลงดวงใจของพวกเขาไว้ ลูกหลานเขามาเรียนกับเราจำเป็นเร่งด่วนเรื่องอะไร เขาก็ระดมกำลังกันมาช่วยได้ทุกครั้ง”

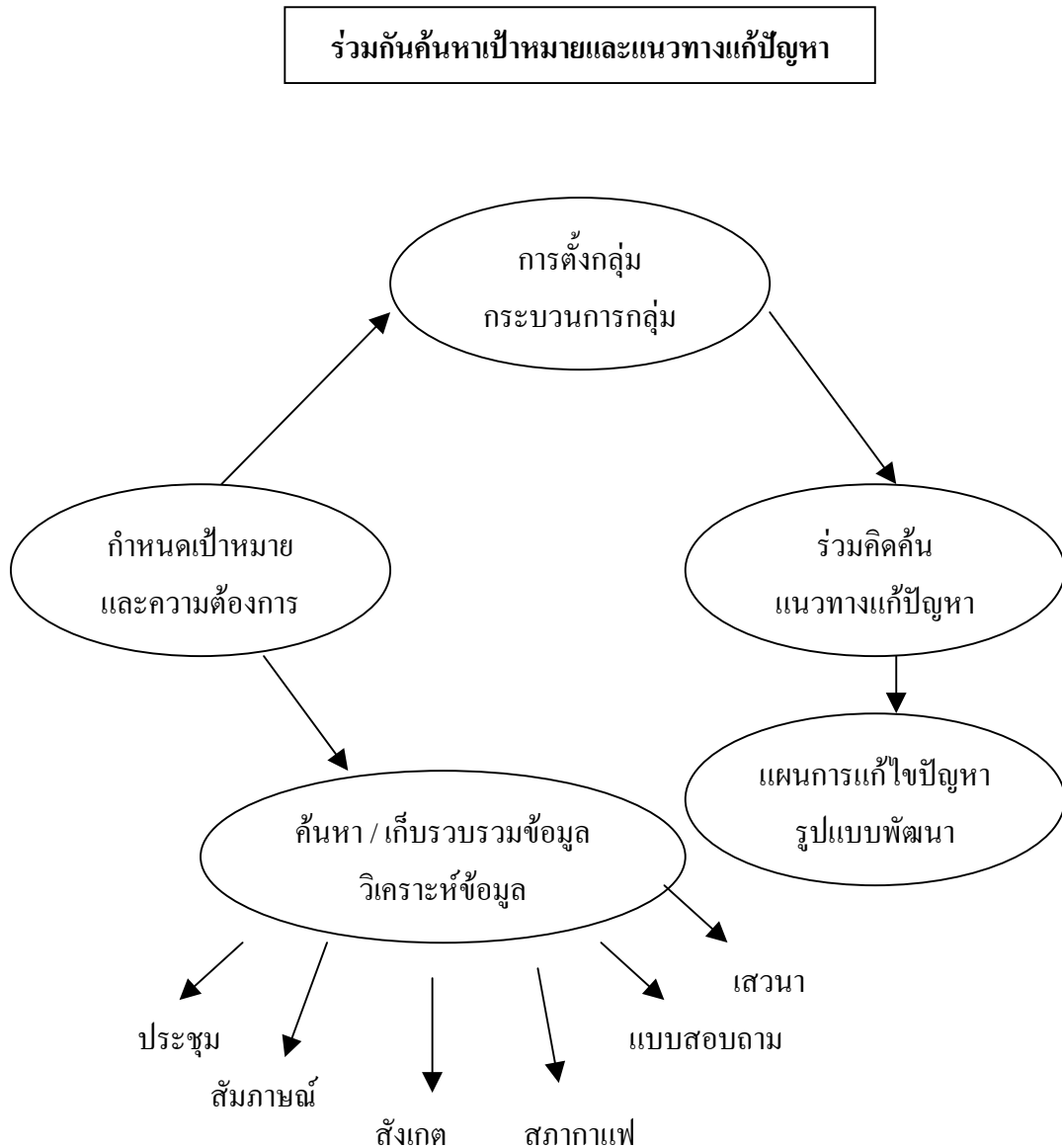
“โรงเรียนจัดอบรมเกษตรกรรมตามแนวธรรมชาติ ชาวบ้านมากันล้นห้อง เขาตื่นตัวอยากรู้อยากทดลองของใหม่ ๆ นี่ก็กำลังรวมตัวกันจัดกลุ่มเป็นกลุ่ม ๆ จะให้โรงเรียนอบรมให้อีกหลายเรื่อง”

ศักยภาพการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนที่มีรากฐานมั่นคงมาเป็นเวลานาน ประกอบกับความพยายามในการเรียนรู้และปรับตัว ปรับกระบวนการทัศน์ของคนรุ่นเก่าให้สอดคล้องกับแนวทางการจัดการศึกษาแบบใหม่ที่เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการเรียนการสอนของชุมชน ชาวบ้านส่วนหนึ่งเริ่มตระหนักในบทบาทและความสำคัญของตนเอง แต่ยังมีข้อจำกัดที่ติดอยู่กับค่านิยมดั้งเดิมที่ชาวบ้านมักเกรงใจและให้เกียรติข้าราชการ จึงมักคล้อยตามความคิดเห็นของข้าราชการไปโดยปริยาย โดยมีได้ใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านเท่าที่ควร

พฤติกรรมการรับข้อมูลข่าวสาร

การเรียนรู้ของชุมชนในยุคปัจจุบันไม่ได้จำกัดเฉพาะเรื่องการค้นหาศักยภาพของตนเองเท่านั้น หากยังต้องเรียนรู้สภาพสังคมและความเปลี่ยนแปลงรอบข้าง ทั้งยังต้องปรับตัวให้ทันสมัยทันเหตุการณ์ด้วยการรับข้อมูลข่าวสารที่ใหม่ประดังเข้ามาทุกทิศทาง จนบางครั้งทำให้รู้สึกเหมือนถูกท่วมทับด้วยข้อมูลข่าวสารจนยากจะแยกแยะ คัดกรองว่าเรื่องใดเชื่อถือได้หรือไม่เพียงใด

ในการจัดทำกิจกรรมเพื่อเพิ่มทักษะความรู้ความสามารถในการพินิจถ่วงถ่วงยังไม่สามารถกระทำได้ หากยังไม่รู้ข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนในเรื่องพฤติกรรมการรับข้อมูลข่าวสาร บรรยายภาศในการคิด ระดับของความคิด กระบวนการกลุ่ม เครือข่ายชุมชนในการดำเนินงานโครงการ ตลอดจนแผนการแก้ไขปัญหาหรือรูปแบบการพัฒนาที่ร่วมคิดค้นโดยประชาชนในชุมชน เนื่องจากโครงการนี้เน้นการให้ประชาชนเรียนรู้ด้วยตนเอง มีส่วนร่วมในการหาข้อมูล รวบรวมข้อมูล และร่วมกันแก้ปัญหาด้วยตนเอง ในการศึกษาประเด็นสำคัญดังกล่าวข้างต้น จึงได้กำหนดกระบวนการวิจัยและเทคนิคการวิจัย ดังแผนภูมิต่อไปนี้

กระบวนการเรียนรู้และร่วมกันคิดค้นหาแนวทางการแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง ตามแผน
ภูมิต่างกล่าว เน้นกระบวนการสำคัญ 3 อย่าง คือ “การประชุม การเสวนา และการถกเถียง” เป็น
เครื่องมือสำคัญตั้งแต่การกำหนดเป้าหมาย การจัดตั้งกลุ่ม การเก็บและรวบรวมข้อมูล การ
วิเคราะห์ข้อมูล ทุกขั้นตอนใช้เวทีเสวนา ถกเถียง เปิดโอกาสให้สมาชิกในแต่ละกลุ่มได้แสดงความ
คิดเห็นอย่างเท่าเทียม ทำให้คนในกลุ่มเป้าหมายทุกกลุ่ม คือ กลุ่มครู นักเรียน ผู้ปกครอง แม่บ้าน
ผู้ใช้แรงงาน ตลอดจนภูมิปัญญาชาวบ้าน แก่นนำชุมชน นักวิจัย ผู้ช่วยนักวิจัย และผู้เชี่ยวชาญ
จากภายนอกได้ร่วมกันใช้ปัญญา และใช้กระบวนการที่เป็นระบบในการกำหนดรูปแบบการพัฒนา

วิธีการศึกษาเพื่อให้ได้ข้อมูลเบื้องต้นด้านพฤติกรรมการรับ การส่งข่าวสาร และด้านอื่น ๆ ที่จำเป็นต่อการกำหนดรูปแบบการจัดกิจกรรมพัฒนาระบบคิด เริ่มดำเนินการตั้งแต่เดือน พฤษภาคม 2544 – กรกฎาคม 2544 โดยทีมวิจัยได้ใช้วิธีการฝังตัวอยู่ในชุมชน ใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสนทนาที่ไม่เร่งรีบ เพื่อนำเข้าสู่ประเด็นร่วมกันค้นหา เก็บและรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล และแสวงหาแนวทางในการแก้ปัญหา ทั้งนี้ทีมวิจัยมีฐานะเข้าร่วม แนะนำ กระตุ้น ให้ใช้กระบวนการมีส่วนร่วม โดยให้น้ำหนักไปลงที่การอธิบาย และซักจูง ใช้ความยืดหยุ่นในการเรียนรู้ชุมชน มีทัศนคติและพฤติกรรมที่กลมกลืนกับชุมชน สร้างความคุ้นเคย และเชิญชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรม ร่วมแสดงทัศนะ และเสนอมุมมองอย่างอิสระ โดยการเริ่มสนทนาจากสิ่งที่เป็นรูปธรรม จดบันทึกข้อมูลทันที และเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมตรวจสอบข้อมูลได้ตลอดเวลา วิธีการเช่นนี้เป็นงานวิจัยที่ไม่ติดขัดกับระเบียบแบบแผนทางวิชาการมากนัก เพราะมุ่งสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้แก่คนในชุมชน โดยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบบค่อยเป็นค่อยไปอย่างเป็นธรรมชาติ และใช้อิทธิพลของกลุ่มผลักดัน ขับเคลื่อนให้เกิดริ้วขบวนการคิดการพูด และการเปิดเผยทัศนะ จนทำให้ประชาชนในกลุ่มต่าง ๆ มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร โดยการจับกลุ่มพูดคุยกัน จากการเก็บข้อมูลในพื้นที่หลายครั้ง ทั้งระยะห่างครั้งละประมาณ 1-2 สัปดาห์ เพื่อดูความเปลี่ยนแปลงในรายละเอียดของข้อมูลข่าวสารที่ประชาชนนิยมนำมาวิพากษ์วิจารณ์กัน ปรากฏผลดังต่อไปนี้

1. พฤติกรรมการรับข้อมูลข่าวสารของกลุ่มนักเรียน ลักษณะของข้อมูลข่าวสารที่กลุ่มนักเรียนนำมาแลกเปลี่ยนกันนั้น เป็นเรื่องส่วนตัวของกันและกัน เป็นเรื่องที่อยู่ในวงแคบ ๆ และเป็นไปในเชิงลบ เข้าทำนอง “จับกลุ่มนินทา” ซึ่งพบมากในกลุ่มนักเรียนหญิง มักพูดในประเด็นผู้ชาย ซึ่งจะเป็นที่สนใจและขยายวงกว้างออกเร็วมาก นอกนั้นก็จะเป็นเรื่อง “ความรัก ความใคร่” ของวัยรุ่นที่เริ่มต้นด้วยการเข้ามาพูดคุย เกี้ยวพาราสี และตามด้วยจับมือถือแขน ส่วนที่ขอบวิพากษ์วิจารณ์รองลงมาก็คือเรื่องรอบ ๆ ตัว เรื่องใครไปไหน ไปทำอะไร ทำแล้วดีร้ายอย่างไร มีกิจกรรมอะไรในสังคมที่ตนเองได้ไปร่วม และภาคภูมิใจอยากคุยอยากบอก โดยเฉพาะเรื่องไปเที่ยว ไปเปิดหูเปิดตา เรื่องซื้อของใหม่ ๆ เป็นประเด็นที่พูดถึงกันมาก เรื่องการแต่งตัว เรื่องการเล่นการกิน การทำงานอดิเรกก็มีการพูดกันเป็นเรื่องประจำวัน เรื่องภายในบ้าน เรื่องความรัก และกามารมณ์ของผู้ใหญ่และคนใกล้ตัว เรื่องความทุกข์ร้อนภายในครอบครัว

การรับข้อมูลข่าวสารของกลุ่มนักเรียนนั้น พบว่าจะรับข่าวสารจากบุคคลที่ใกล้ชิด เช่น เพื่อน ครู พ่อแม่ เพื่อนบ้าน และญาติพี่น้องที่ออกไปทำงานนอกบ้าน นอกชุมชน หรือต่างจังหวัด เมื่อรับข่าวสารจากเพื่อน ๆ มักจะหยุดวิพากษ์วิจารณ์ ได้แย้งและแสดงความคิดเห็นเสริม เช่น กรณีที่เพื่อน ๆ เล่าลืมน่าพิชชาของแก้วติดยา แก้วโกรธมาก ปฏิเสธว่า “ไม่ติด ๆ” “ไม่ใช่ ๆ” แต่

ไม่ได้บอกเหตุผลว่าเพราะอะไร เมื่อถูกรุมมาก ๆ แก้วก็ร้องไห้ เพราะอับจนถ้อยคำที่จะถกเถียงกับเพื่อน ๆ หรือกรณีที่พี่สาวของปิงปองที่กลับมาจากกรุงเทพฯ แล้วมีผู้ชายตามมาด้วย เพื่อน ๆ ที่อยู่บ้านใกล้เรือนเคียง นำมาขยายผลว่า “พี่สาวของปิงปอง มีผัวแล้ว พาผัวมานอนด้วย” ปิงปองจะยื่นหน้าถามว่า “แล้วเป็นยังไง ... ใครเตือนร้อน แม่เธอไม่เคยมีผัวหรือไง”

ลักษณะการโต้ตอบ ตอบแยะ และชวนทะเลาะเช่นนี้เกิดขึ้นบ่อยในวงการสนทนา และการโต้เถียงจะยืดเยื้อพัวพันไปยังเรื่องที่ตกค้างอยู่ในใจของแต่ละฝ่าย ถ้าเป็นเด็กผู้ชายบางรายถึงขั้นชกต่อยกัน นักเรียนหญิงรุนแรงมากที่สุดเพียงแค่ผลัก หรือไม่อีกรายที่ต้องการยุติเรื่องราว ก็จะเดินหนีไป บรรยากาศเช่นนี้ไม่เป็นประชาธิปไตยมากนัก เพราะแม้ว่าทุกคนได้คิด ได้พูด ได้ใช้สิทธิของตนในการแสดงความคิดเห็นและวิพากษ์วิจารณ์ แต่เด็ก ๆ ยังไม่ยอมรับการโต้แย้ง การท้วงติง และการเสนอแนะอันเป็นหัวใจของความเป็นประชาธิปไตย จึงน่าจะปลูกฝังการติดตามวิถีทางของระบอบประชาธิปไตยเพิ่มขึ้นได้

2. พฤติกรรมการรับข้อมูลข่าวสารของกลุ่มแม่บ้าน ลักษณะของข่าวสารข้อมูลที่กลุ่มแม่บ้านนำมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันนั้น เข้าทำนอง “เรื่องของชาวบ้านคืองานของฉัน” เพราะนอกจากจะพูดคุยเรื่องทั่ว ๆ ไปในชีวิตประจำวันแล้ว ยังชอบยกประเด็นของคนอื่น ๆ มาพูดคุยและวิพากษ์วิจารณ์อย่างออกรส หลายรายพูดถึงปัญหาหนัก ๆ แต่สีหน้าก็มิได้เคร่งเครียดตาม เช่น เรื่องสามีนอกใจ หันเหประเด็นเป็นเรื่องการจับผิด และพฤติกรรมบางอย่างที่ชวนซ้ำของสามีตนที่หาช่องทางจะออกจากบ้าน และกลับเข้าบ้าน เป็นที่น่าสังเกตว่ากลุ่มแม่บ้านเป็นกลุ่มที่มีโอกาสปะทะ สังสรรค์กันภายในกลุ่ม และมีโอกาสได้พบปะกับกลุ่มบุคคลภายนอกมาก มีธรรมชาติในการรวมกลุ่มและพัฒนากลุ่มค่อนข้างดี มีการปล่อยข่าวแล้วตรวจสอบข่าว แก้อ้าว และเปลี่ยนแปลงข่าวสารให้น่าตื่นเต้น เป็นประจำมีหลายเรื่องราวที่มักมีการ “ตอกไข่ใส่สี” เพิ่มเติมเรื่องราวให้มีรสชาติ น่าสนใจ น่าติดตามไม่แพ้ละครทีวีที่กำลังติดกันงอมแงม และเมื่อพูดไปแล้ว จะผิดถูกอย่างไรก็ได้สนใจติดตามมากนัก

เกี่ยวกับประเด็นคำถามของคณะวิจัยที่ถามว่า ให้ความเชื่อถือในเรื่องราวข่าวสารที่ได้ยินได้ฟังแค่ไหน อย่างไร ก็ได้รับคำตอบว่า

“ถ้าเป็นเรื่องที่เราบอก ทางเราแจ้งว่าให้ทำอย่างโน้นอย่างนี้ ก็เชื่อได้ว่าจริง”

“กรรมการชุมชนเรามีเรื่องราวมาบอกเกี่ยวกับเรื่องเงินกู้บ้าง เรื่องเจ็บไข้ได้ป่วยบ้าง หมอจะมาตรวจวันนั้นวันนี้ ก็เป็นไปตามนัดทุกครั้ง เชื่อได้”

“คนแปลกหน้า พ่อค้า แม่ค้าใหม่ ผ่านเข้ามาขายของ ปกติก็ซื้อเป็นประจำแถว ๆ นี้ดีกว่า ได้ของสดของดี ไม่ค่อยไว้วางใจพวกนี้ แต่ถ้าเป็นพวกหอม กระเทียม รสผลไม้วานมา เลือกดูก่อนจึงซื้อ...”

“ลูก ๆ มาบอกว่าครูให้ช่วยกันทำกระทงขายหน้าวัด เขาจะเอาอะไรก็ช่วยหาให้เขา”

“หลวงพ่อบอก จะยกช่อฟ้าวันเข้าพรรษา ให้ไปช่วย ๆ กันหน่อย”

กลุ่มแม่บ้านเป็นกลุ่มที่มีพลังมาก รวมตัวกันเร็ว ส่งข่าวถึงกันเร็ว ลงมือช่วยกันโดยไม่เกี่ยงงอน ใครหยิบจับอะไรได้ก็ทำ โดยไม่ต้องแบ่งหน้าที่ เห็นจากงานบุญที่วัดจันทร์ฯ กลุ่มผู้หญิงจะไปดำเนินงานตามจุดต่าง ๆ แม้กระทั่งการลำเลียงข้าวปลาอาหารหลังจากพระฉันเสร็จลงมาให้ญาติโยมรับประทาน มีการโต้แย้งกันบ้างขณะประกอบกิจกรรมร่วมกัน แต่ไม่รุนแรง ได้ปะทะהלั้ล้างกัน จะเชื่อถือและเชื่อฟังพระสงฆ์ ครู และผู้นำชุมชน รวมทั้งกรรมการชุมชน ซึ่งเป็นคนในพื้นที่และเป็นคนที่เกิดในตระกูลใหญ่ที่พวกเขาเคยเคารพนับถือมาก่อน นอกจากจะเชื่อพระสงฆ์ เชื่อครู เชื่อผู้อาวุโสในชุมชนและผู้บริหารชุมชนแล้ว แม่บ้านเชื่อลูกแทบทุกเรื่อง อะไรที่ลูกบอกมักสรุปว่าจริงเสมอ ดังนั้นช่องทางในการจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาการคิด หากผ่านโรงเรียนผ่านชุมชน งานของพวกเขา ก็จะเป็นต่อพุ่งตรงไปสู่กลุ่มแม่บ้านทันที และกลุ่มแม่บ้านจะสามารถส่งต่อไปยังบุคคลอื่น ๆ ทั้งในครอบครัวและคนใกล้ชิด

3. พฤติกรรมการรับข้อมูลข่าวสารของผู้ใช้แรงงาน กลุ่มแรงงานเป็นกลุ่มที่รับข่าวสารค่อนข้างจำกัด อยู่ในแวดวงของพวกเขาเอง ไม่เคยมีเวลาเสวนากับคนกลุ่มอื่น จะไปจะมา ก็รีบร้อน เพราะมักมีรถมารับไปทำงานนอกชุมชน บางรายเย็นจด ๆ จ้อง ๆ รอรถมารับหน้าร้านขายกับข้าวสำเร็จรูป มองเหมือนจะซื้อแต่ไม่ซื้อ ถามว่า “ไม่ซื้อหรือร้านนี้อร่อยนะ คนฝั่งโน้นยังข้ามสะพานมาซื้อเลย ถูกดีด้วย 10 บาท ได้เต็มถุง” เขาตอบว่า “ถุงตั้ง 10 บาท ซื้อผักไปผัดได้ตั้งกะทะใหญ่” บางคนบอกว่า “ซื้อไปก็ไม่พอกิน ที่บ้านมีเด็กหลายคน กำลังกินกำลังนอนทั้งนั้น ทำกินเอง 20-30 บาท ก็กินกันได้ทั้งวัน”

ลักษณะเรื่องราวที่พวกเขาถ่ายทอด เล่าสู่กันฟังในทำนองปรับทุกข์ หรือระบายความคับข้องใจนั้น หนักอึ้งประเด็นเดียว คือ เรื่อง “ทำงานหนัก ได้เงินน้อยไม่พอใช้ เป็นหนี้เยอะ เหนื่อยลำบาก อยากสบายบ้าง” ส่วนทางออกในการแก้ปัญหา ก็มีลักษณะไม่สร้างสรรค์ เช่น “เลขเด็ด เลขล๊อค ผันนำโชค” หรือไม่ก็ “อยากไปทำงานเมืองนอก เงินดี” ขณะที่พูด แหวดาก็ไม่ได้บอกความแน่ใจว่าแล้วจะ “ดี” อย่างที่คิดหรือไม่

กลุ่มผู้ใช้แรงงานหาเวลารวมตัวกันยาก เพราะจะออกทำงานแต่เช้ากลับมืด พอถึงบ้านก็ยุ่งเรื่องข้าวปลาอาหาร และจะเข้านอนหิวค่ำ มีบางกลุ่มที่ว่างงาน กลัดกลุ้ม ก็นั่งชดเหล้า

ขาวหรือไม่กี่จำพวกน้ำตาลเมา เมาแฉ่จนพูดจาไม่ค่อยรู้เรื่อง เกิดอารมณ์พาล ชวนทะเลาะ บางกลุ่มก็เฮฮา ตีเกราะเคาะไม้ ร้องรำทำเพลง พวกเขาบอกว่า “กลุ่ม ! ไม่รู้จะทำอะไร” อาศัยของมันเมาปลอบประโลมใจ เบิกบานชั่วขณะ แล้วกลับทุกข์หนักกว่าเดิมในตอนเช้า เพราะเงินจะซื้อข้าวสารไม่มี ระดับการคิดของกลุ่มนี้ถูกกดทับด้วยความแร้นแค้น ไม่อยากคิดอ่านอะไร อยู่ไปวัน ๆ ขอเพียงให้มีงานทำ มีข้าวกิน และมีเหล้ากินก็พอแล้ว แม้ส่วนหนึ่งจะมีสำนึกดี ๆ เช่น อยากส่งลูกเรียนสูง ๆ มีงานดี ๆ ทำ จะได้ไม่ลำบากเหมือนพ่อกับแม่ ก็ดูจะเป็นการคาดหวังที่เลือนลอย อยากที่จะกลายเป็นแนวทางนำสู่การปฏิบัติ เพราะลูกหลานของบุคคลกลุ่มนี้เมื่อจบการศึกษาภาคบังคับ ก็พร้อมที่จะทำงานตามอย่างพ่อแม่ทันที คนกลุ่มนี้หากใครบอกว่ามีงานดี ๆ ที่ไหนทำ เขาก็พร้อมที่จะไป เชื่อว่าเป็นจริง แต่เขาก็โชคดีที่ขาดเงิน จึงรอดพ้นจากความเสี่ยงอันตรายจากการถูกหลอกได้ ส่วนเรื่องการซื้อข้าวของ การดำรงชีวิตอยู่ในสังคม ยากที่ใครจะมาหลอกเขาได้ เพราะความลำบากสอนให้พวกเขาระวัง เพียงแต่ไม่ได้ยังคิดเรื่องการเก็บหอมรอมริบ มีเท่าไรใช้หมด จะปรากฏความเดือดร้อนหลายรายกู่หนี้ยืมสินชานาภายหลัง จึงมีอาชญากรรมคนกลุ่มนี้ขาดวิจารณญาณในการคิด เพียงแต่ความคิดของพวกเขาจำกัดอยู่ในบางเรื่องที่ใกล้ตัว และมีความหมายแก่ปากท้องของคนในครอบครัว

4. พฤติกรรมการรับข้อมูลข่าวสารของกลุ่มผู้ปกครอง กลุ่มผู้ปกครองนักเรียนมีหลายระดับ มีความแตกต่างในด้านฐานะความเป็นอยู่และการศึกษา สนใจเรื่องอาชีพและบุตรหลานของตน มีความวิตกกังวลในพิสัยต่าง ๆ ที่กำลังเกิดอยู่ในสังคม และใกล้ตัวลูกหลานเข้ามาทุกที เนื่องจากประเด็นที่น่าเสวนาเป็นประเด็นทั่ว ๆ ไป แต่ผู้ปกครองอยู่ในภาวะที่ห่วงใยผู้ปกครองตน จำแสดงออกมาอย่างชัดเจน ลักษณะการแสดงความคิดเห็นตรงไปตรงมา เปิดเผย มีแง่มุมวิพากษ์วิจารณ์ตรง ๆ ถึงต้นเหตุของปัญหาหรือเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิด แต่มิได้วิจารณ์ลึกลงไปในสาระว่าควรทำอย่างไร หากมีสัญญาณหนึ่งที่ผู้ปกครองส่งสารให้ทราบ ว่า ลูกหลานคือบุคคลสำคัญที่สุด พวกเขาฟังลูกหลานเล่า ฟังแล้วเชื่อตาม โดยบางครั้งมิได้ตรวจสอบข้อเท็จจริง

5. พฤติกรรมการรับข้อมูลข่าวสารของกลุ่มครู กลุ่มครูจะมีความระมัดระวังในการรับข่าวสาร และถ่ายทอดข้อมูลเป็นพิเศษ ข้อมูลข่าวสารใดที่รับโดยตรงมาจากทางราชการครูจะบอกชาวบ้านได้อย่างมั่นใจและไม่ลังเล เพราะเชื่อว่าข่าวเหล่านั้นผ่านการกลั่นกรองมาดีแล้ว ประเด็นอื่น ๆ ที่ผู้นำมาพูดคุย ได้แก่ ภาระงานที่เพิ่มขึ้น การปฏิรูปการศึกษา บทบาทของครูที่ต้องใกล้ชิดชุมชนมากขึ้น ปัญหาตัวนักเรียน ปัญหาการจัดทำหลักสูตรให้สอดคล้องกับชุมชน รวมทั้งปัญหาความคับข้องใจในชีวิต ซึ่งจะระบายออกมาอย่างเบาบาง คำพูดของครูจะเป็นที่เชื่อถือของคนแทบทุกกลุ่ม

ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนเกี่ยวกับระบบคิด และการคิดเชิงวิเคราะห์ของประชาชน

ผลจากการเสวนา และจัดวงสนทนาแบบสภากาแฟ หลายครั้งในช่วงเวลา ตั้งแต่เดือน พฤษภาคม 2544 – กรกฎาคม 2544 เพื่อสำรวจและฟังความคิดเห็นเชิงวิเคราะห์ของประชาชน กลุ่มต่าง ๆ โดยการตั้งประเด็นพูดคุยเกี่ยวกับทัศนะหรือความคิดเห็นที่พวกเขามีต่อ**สื่อบุคคล**ต่าง ๆ ปรากฏผลดังนี้

1. **ทัศนคติที่มีต่อพ่อค้าเร่** ทัศนะที่หลากหลายของคนในชุมชน แสดงให้เห็นถึงระดับความคิดที่ต่างมีมุมมองตามพื้นฐานความรู้และประสบการณ์ของตน เช่น **กลุ่มผู้ใช้แรงงาน** จะมองว่าน่าสงสาร น่าเห็นใจ เป็นผู้ทำงานสุจริต ต้องอดทนสูง อย่าไปดูถูกเขา ส่วน**กลุ่มผู้หญิง**ที่เป็นแม่บ้านที่ไม่ค่อยมีเงิน หรืออยู่ในฐานะปานกลาง ก็มักจะรำคาญถูกพ่อค้าเร่ตามตื้อให้ซื้อสินค้า **กลุ่มเด็กนักเรียน** มองว่าเป็นอาชีพที่เหน็ดเหนื่อย หาเช้ากินค่ำ ทนแดด ทนฝน ลำบาก ไม่มีหลักแหล่ง ไม่น่าไว้วางใจ **กลุ่มครู** มองว่าเป็นอาชีพที่ต้องใช้ความสามารถหลายด้าน ทั้งด้านการพูด การปรับตัว ความกล้าและการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ของที่ขายอาจเสื่อมคุณภาพ ราคาไม่เป็นธรรม ต้องเลือกซื้ออย่างระวัง **กลุ่มผู้ประกอบการ** เห็นว่าต้องระวังถ้าเป็นคนแปลกหน้า อาจหลอกขาย หรือเป็นสายให้โจร ส่วนกลุ่มสุดท้าย คือ **กลุ่มพระสงฆ์** มองว่าพ่อค้าเร่ก็มีหัวใจเหมือนเรา อย่าไปดูถูกเขา เขาต้องทำเพื่อความอยู่รอด เป็นตัวอย่างที่ดีของคนต้องสู้

ลักษณะความคิดต่าง ๆ ที่แสดงออกมาตรง ๆ แสดงให้เห็นว่าคนที่มีการศึกษาดี จะเลือกวิธีซื้อของโดยการคิด ใคร่ครวญมากขึ้น ส่วนกลุ่มแม่บ้านที่ซื้อรำคาญ ขี้เบื่อ อาจรอดพ้นจากการเป็นเหยื่อ หรืออาจตกเป็นเหยื่อได้ ในขณะเดียวกันเท่า ๆ กับความรู้สึกสงสารเห็นใจ และชอบความสะดวกสบายที่บอกว่า

“...เขามาขายให้ถึงหน้าบ้าน ไม่ต้องไปตลาด...”

โดยเฉพาะกลุ่มพระสงฆ์ที่ไม่ค่อยมีโอกาสไปใช้สอยที่ร้านค้าในตลาด หรือห้างสรรพสินค้าใหญ่ ๆ จึงมักเป็นกลุ่มเป้าหมายของพ่อค้าเร่อีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งหากไม่ได้รับการพัฒนาด้านการเชิงวิเคราะห์ กลุ่มคนหลาย ๆ กลุ่มอาจขาดการยั้งคิดในการจับจ่ายใช้สอย โดยอาจมองสินค้าที่ต้องการซื้อเพียงผิวเผิน แล้วตัดสินใจผิดพลาด เสียเงินทอง เสียความรู้สึก และเสียใจในภายหลังได้

2. **ทัศนคติที่มีต่อเด็กและเยาวชน** ระดับความคิดที่แสดงออกผ่านทัศนะต่าง ๆ ข้างต้น มีช่วงชั้นที่แตกต่างกัน **กลุ่มผู้ใช้แรงงาน** ที่มองว่า “อยากกลับไปเป็นเด็กอีกครั้ง เด็กเดี๋ยวนี้

สนุกกันเหลือเกิน” คงไม่อาจตีความว่าเป็นการแสดงทัศนะอย่างไรได้ยิ่งสา หากมีนัยแห่งการ ประชดประชันอยู่ในที่ เพราะแนวคิดต่อ ๆ มาที่บอกว่า “อยากลอง อยากรู้ ชอบท้าทาย ยิ่งห้าม เหมือนยิ่งยุ” แสดงให้เห็นถึงความคิดที่เกิดจากการสังเกต และวิเคราะห์ พฤติกรรมของเยาวชนได้ อย่างถูกต้องตรงตามหลัก จิตวิทยา ทั้ง ๆ ที่พวกเขาบางคนอาจไม่เคยจับตำราจิตวิทยา **กลุ่มผู้ใหญ่ แม่บ้าน หรือผู้อาวุโส** ที่มองว่าเด็ก “ไม่มีสัมมาคารวะ ... เดินข้ามหัวผู้ใหญ่ ...” เป็นแนว ความคิดที่เกาะติดอยู่กับประเพณีวัฒนธรรมดั้งเดิมของไทยที่มองเห็นว่า “ให้วุ่นไม่เป็น” นั้นไม่น่า รัก ไม่อ่อนน้อม ส่วน**กลุ่มพระสงฆ์**ที่มีความคิดเหมือนกับผู้อาวุโสหรือแม่บ้านที่อยู่ในวัยเลขกลาง คนว่า “เด็กจะดีไม่ได้ อยู่ที่พ่อแม่” และคิดอย่างผู้มีจิตเมตตา “ปลูกฝังสิ่งดี ๆ ให้เขา ... ให้โอกาส เขา” เป็นวิธีคิดที่เปี่ยมด้วยคุณธรรม แล้วเข้าถึงความจริงว่าครอบครัวเป็นศูนย์รวมของทุกเรื่องราว ทั้งร้ายและดี ส่วน**กลุ่มผู้นำชุมชน และกลุ่มผู้ปกครองนักเรียน** มองเด็กว่า “อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ไม่เหมือนเดิม แต่ฐานะของบ้านแย่กว่าเดิม” หรือ “เอาแต่แต่งตัวตามแฟชั่น ไม่มองพ่อแม่ ...” หรือ “ตัวดีพอ พูดอะไรก็ไม่ฟัง ตามเพื่อนอย่างเดียว” **กลุ่มครู** มองว่า “พ่อแม่ไม่มีเวลาเอาใจใส่ลูก ทำให้ ลูกหันไปพึ่งสิ่งอื่น” หรือ “นำเสนอสาร ต้องเติบโตในสังคมที่มีการแข่งขันทุกอย่าง ...” รวมทั้ง “อยาก ให้ผ้าขาวผืนน้อย กลายเป็นผ้าขาวผืนใหญ่” ที่แสดงความคาดหวังเชิงปรัชญาที่ล้าลึก โดยมีได้ บอกวิธีว่าควรปฏิบัติอย่างไร ตอนท้าย ๆ ที่บอกว่า “นำเสนอสารพ่อแม่ที่มีลูกวัยรุ่นตอนนี้” เหมือนท้อ แท้ แต่ยังมองเห็นสาเหตุของปัญหาว่า “น่าเป็นห่วง เพราะถูกมอมเมาจากสื่อต่าง ๆ รอบตัว”

กลุ่มเด็ก เป็นกลุ่มที่กล่อมถ่อมตัวเองอย่างกล้าหาญว่า “เด็กกล้าคิด กล้าทำ ตัดสินใจ เร็ว” และ “เด็ก ๆ มีโอกาสดีขึ้น ฉลาดขึ้น” และมองตัวเองว่า “แก้ปัญหาเก่ง ... เรียนรู้ได้เร็ว ฉลาด กว่าพ่อแม่ ...” ภาพสะท้อนจากทัศนะของเด็กที่มองตัวเองนั้น เขามองไม่เห็นปัญหา ขณะที่คนรอบข้างมองว่าพวกเขามีปัญหา นับว่าเป็นประเด็นที่แหลมคมที่ควรนำมาพิจารณาอย่างยิ่งว่า ปัจจุบัน เด็กไทยคิดอย่างไร และมีวิธีแก้ปัญหาให้ตัวเองอย่างไร วิธีการแก้ปัญหาและการตัดสินใจ ในการ กระทำแต่ละครั้งนั้น ผ่านการกลั่นกรองและหยุดคิดนานแค่ไหน ระดับการคิดของเด็กจึงเพียงคิดได้ แต่ยังไม่ถึงขั้น “คิดเป็น” ซึ่งกระบวนการ “คิดเป็น” ต้องอาศัยพลังจากกลุ่มอื่น ๆ ช่วยเสริมต่อให้ สมบูรณ์โดยเฉพาะพลังจากผู้ปกครองและคณะครูอาจารย์ ผู้ที่คาดหวังและวาดฝัน โดยมีข้อเสนอแนะอยู่กลาย ๆ ว่า “คนใกล้ ๆ ตัว ควรแนะนำพวกเขาบ้าง พูดใส่หูบ่อย ๆ” รวมทั้งความคิดวิตก ด้วยตระหนักในสาเหตุของปัญหาว่า

“น่าเป็นห่วง อบายมุข เครื่องล้อตามีเยอะ”

วลีหรือประโยคที่หลุดออกมาเป็นทัศนะที่เปิดเผยเช่นนี้ แสดงให้เห็นว่าคนกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน มีความนึกคิด และมองเหตุการณ์รอบตัวอย่างเข้าใจ ในความเปลี่ยนแปลงของสังคมและ

ยุคสมัย แม้บางวลีจะหลุดออกมาอย่างไม่หวังให้มีการแก้ไข แต่แสดงการรับรู้ในปัญหาร่วมกัน และคงไม่ลำบากนักในการแสวงหาความร่วมมือ เพื่อใช้เป็นเครื่องมืออบรมลูกหลานแทนพวกเขา

3. **ทัศนคติที่มีต่อครู** แม้วันเวลาจะเปลี่ยนไปมาก วิทยาการเปลี่ยนไป ข้อมูลข่าวสารเดิมเข้ามาแปลกใหม่ทุกเวลา แต่คุณค่าของครูในสายตาของคนทั่วไปดูจะยังดีอยู่ ไม่ว่าจะเป็นทัศนคติของ**ผู้ปกครอง** หรือ**พระสงฆ์**ที่มองว่า “ครูต้องทำหน้าที่หนักขึ้น” หรือ “เป็นกำลังสำคัญในการสร้างคนให้แก่ชาติ” รวมทั้งคำชมที่ว่า “ครูผู้ดีกว่าสมัยก่อน มีประสบการณ์เพิ่มขึ้น ทุ่มเทให้เด็กมากขึ้น” ฯลฯ ล้วนระบุว่า “ครูสำคัญและมีความหมายต่อลูกหลานของเขา” แม้จะมีบางความคิดที่กว้าง ๆ ไปได้ว่า “ครูประพฤติในทางที่ไม่เหมาะสม” หรือ “เป็นนักธุรกิจรายย่อย” นั้น เป็นความคิดเห็นของ **กลุ่มผู้ใช้แรงงาน** ซึ่งบางครั้งก็มองครูในอีกแง่มุมหนึ่ง ซึ่งจะปฏิเสธไม่ได้ว่าไม่เป็นความจริง ส่วน**กลุ่มแม่บ้าน**บางคนบอกว่า “ชอบครู อยากเป็นครู ครูดีทุกคน” และ “รักลูกศิษย์เหมือนลูกของตัวเอง” ยิ่งเป็นทัศนคติที่ทำให้ภาพของครูดี และสง่างามยิ่งขึ้นด้วยทัศนคติที่หลากหลายของเด็ก ๆ ที่บอกว่า “ครูเหมือนพ่อแม่” หรือ “เคารพนับถือเป็นแบบอย่าง”

4. **ทัศนคติที่มีพระสงฆ์ นักเรียน** คนรุ่นใหม่ วัยรุ่น และ**ผู้ใช้แรงงาน** มองพระอย่างระมัดระวังยิ่งขึ้น เนื่องจากที่เหมือนไม่ไว้วางใจ ไม่เคารพ วิพากษ์สงฆ์แรง ๆ และตรงไปตรงมา เช่นนี้หากมองผิวเผินอาจน่าตระหนกในความคิดที่คนไทยนำพระสงฆ์มาวิพากษ์วิจารณ์ แต่หากมองได้ลึกพบว่าบางคนพูดตาม ๆ กัน เพราะฝังหัวจากข่าวสารที่พบเห็นทางสื่อมวลชนเป็นประจำ ทั้งที่ตามความเป็นจริงแล้ว เป็นอย่างที่คุณไปวัดหลาย ๆ วัด ยืนยันว่า “พระเมืองนี้ดีทั้งนั้น” **กลุ่มครู**ที่มีการศึกษาได้ร่ำเรียนมาสูง และมองเห็นทางเลือกในการปฏิบัติก็ยังมองเห็นว่า “พระสงฆ์ยังเป็นที่พึ่งทางใจได้” เช่นเดียวกันกับ**กลุ่มแม่บ้าน**บอกว่า “ยุ่งยังไงก็ต้องใส่บาตร ...” **ผู้ปกครอง** นักเรียนก็เป็นกลุ่มที่ยังมีแนวคิดที่ว่า “เป็นบุคคลที่ควรเคารพเพราะสละทางโลกแล้ว”

ประเด็นที่น่าสังเกตอย่างยิ่งก็คือ**ความกล้า**ในการวิพากษ์วิจารณ์ แม้จะไม่ได้มีเหตุผลประกอบคำวิจารณ์ของพวกเขาต่อนักก็ตาม ความรู้ ความสามารถจะไม่บังเกิดผล หากคนเราขาดความกล้าที่จะคิด ไม่กล้าพูด และไม่กล้าทำ คนที่กล้าแสดงออกในเรื่องที่ขัดต่อความเชื่อและวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมเช่นนี้ น่าจะเชื่อได้ว่า เขากล้าและใจกว้างพอที่จะยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่นได้เช่นเดียวกัน

5. **ทัศนคติที่มีต่อผู้ใช้แรงงาน** ในสายตาของคนแทบทุกกลุ่มมองว่าอาชีพกรรมกร หรือ**ผู้ใช้แรงงาน**นั้น เป็นอาชีพที่ลำบาก เหน็ดเหนื่อย ต้องอดทนต่อสภาวะรอบข้างที่ถูกกดขี่ และดูแคลนจากสังคมถูกเอารัดเอาเปรียบจากนายจ้าง และถูกมองอย่างเวทนาสงสาร เพราะ “ไม่เคยได้พัก ไม่มีวันหยุด หยุดก็อด” พวกที่คิดเช่นนั้นคงมิได้คิดถึงกฎหมายแรงงานที่ให้การคุ้มครองแรง

งานไทย โดยกำหนดให้มีวันหยุดสัปดาห์ละ 1 วัน และให้สวัสดิการให้การคุ้มครองในภาวะที่ตกงานหรือประสบอุบัติเหตุ กลุ่มเด็กนักเรียนมองอยู่ใช้แรงงานอย่างน่าสงสารและเห็นอกเห็นใจพร้อมกับสำนึกในบุญคุณ เช่น “ไม่มีพวกเขา เราก็ไม่มีที่เรียน” หรือกลุ่มผู้ประกอบการที่หลายคนเป็นผู้ใช้แรงงานอยู่ว่า “เป็นคนมีน้ำใจ ช่วยอะไรได้ เขาก็จะช่วย” กลุ่มครูบอกว่า เป็นอาชีพที่ต้องใช้ความสามารถเฉพาะตัวสูง ทำงานไม่เลือก ทำงานหนัก แต่รายได้น้อย กลุ่มแม่บ้าน มองอย่างเห็นใจและสงสารบอกว่า “ส่วนใหญ่ ไม่มีใครรวย ... ทำงานหนักใช้แรงงานตลอดวัน เหนื่อย มอมแมม ลำบาก”

แม้มุมในการมองที่หลากหลายตามสภาพความเป็นจริงที่ปรากฏให้เห็น สะท้อนให้เห็นถึงความเข้าใจในชีวิตและสภาพสังคม มีความเข้าใจในตนเองและผู้อื่นดี ทั้งรู้จักแยกแยะ เหตุผลดีชั่ว มีมุมมองที่ขัดแย้งกัน ชี้นำประเด็นที่ควรถกเถียง และลงเอยด้วยความรู้สึกที่เห็นอกเห็นใจ

6. ทศนคติที่มีต่อชายไทย ทศนคติที่กลุ่มคนในชุมชนมองผู้ชายต่างไปจากการมองในอดีตมาก โดยเฉพาะในประเด็นที่ออกมาแรง ๆ จากปากนักเรียนวัยรุ่นถึงขั้นว่า “ติดป้ายเตือนบุคคลอันตราย !” หากเด็กยังมองออกว่าอันตรายจากผู้ชายคือ “มั่งง่าย มือไว ใจเร็ว” เป็นสิ่งควรระวังก็คาดหวังได้ว่าเด็กเหล่านี้จะเอาตัวรอดจากภัยด้านนี้ได้ ความคิดรุนแรงพรู้ออกมาจากกลุ่มแม่บ้านที่เริ่มมองเห็นบทบาทของชายไทยเปลี่ยนไป และเห็นว่า “คุ้มครองลูกเมียไม่ค่อยได้ .. ไม่อยู่บ้าน” หรือตอกย้ำถึงพฤติกรรมของชายที่ “ติดเหล้า ติดยา ติดผู้หญิงที่ไม่ใช่เมีย” สอดคล้องกับทัศนะของนักเรียนที่บอกว่า “ทำให้แม่ร้องไห้ ใจดำกับลูก ๆ” แต่ส่วนหนึ่งยังเห็นว่า “เป็นหลักเป็นที่พึ่งของครอบครัว ... ทำมาหากินเลี้ยงครอบครัว ... กล้าหาญ แข็งแกร่ง และอดทน” ในสายของผู้ประกอบการที่มีบุตรหลานอยู่ในวัยรุ่นว่า ผู้ชายไทย “ทำตัวเกินฐานะ โกหกเก่ง พูดคล้อง ฉวยโอกาสรังแกผู้หญิง” ส่วนกลุ่มครู มองประเด็นนี้ได้กว้างกว่ากลุ่มอื่น ๆ เช่น “ถึงรูปไม่หล่อ แต่ก็เป็นคนดี ... มองให้ดี บางทีไม่ใช่ชายแท้ ... กตขี้นหญิงเหมือนเดิม ลดบทบาทความรับผิดชอบในครอบครัวลง ... เก่ง มีความสามารถ แต่ชอบเอาเปรียบหญิง” เหล่านี้เป็นทัศนะของครู ผู้หญิง ส่วนครูผู้ชายซึ่งมีจำนวนน้อยมากมองภาพด้านดีว่า “ไม่ดู ไม่ดี หาเงินให้ลูก ๆ ใช้” และ “เป็นหลัก เป็นที่พึ่งของครอบครัว” หรือเป็นหลักที่ “แข็งแรง อดทนมากกว่าผู้หญิง”

หากสภาพความเป็นจริงไม่รุนแรงพอ ทัศนะเหล่านี้คงไม่หลั่งไหลออกมาจนสามารถมองเห็นความกล้าหาญในการคิด และการระบายความอัดอั้นที่โถมทับอยู่ในหลายครอบครัว ทั้ง ๆ ที่เป็นเรื่องควรปิดบังแต่พวกเขากลับเปิดเผย

7. ทศนคติที่มีต่อหญิงไทย ทัศนะที่กลุ่มต่าง ๆ มองหญิงไทยในภาพรวม ที่มีได้เจาะจงเฉพาะกลุ่มผู้หญิงในชุมชน แต่หลายส่วนสะท้อนปัญหาและสภาพของชุมชนออกมาชัด

เจน เช่น **กลุ่มผู้ปกครอง** ที่มองว่า “อ่อนต่อโลก เรียนไม่สูง ยิ่งถูกหลอกง่าย ...” และ “ไม่หวังตัว ชอบโชว์สัดส่วน ... ไม่เหมาะ” แต่ผู้หญิงก็ยังคงบทบาทความเป็นแม่บ้านอย่างดี **กลุ่มแม่บ้าน** เห็นว่า “ทำงานได้ทั้งในบ้านและนอกบ้าน” และ “ยังเป็นกุลสตรี” ที่ “เรียบร้อย น่ารัก เอาอกเอาใจเก่ง” **กลุ่มนักเรียน** มองผู้หญิงทั้งในฐานะที่ตนเองเป็นหญิงและมีแม่ว่า “กล้าตัดสินใจ เป็นผู้นำครอบครัวได้ ไม่แพ้ชาย” ทั้งยัง “ทำงานเก่ง ขยัน อดทนมากกว่าชาย ...” **กลุ่มผู้ใช้แรงงาน** กลับมองว่าผู้หญิงเดี๋ยวนี “ไม่เหมือนสมัยก่อน ไม่รักนวลสงวนตัว ... ไม่เป็นแม่บ้านแม่เรือน ไม่มีเวลาดูแลครอบครัว” และ “ไม่เรียบร้อย ไม่น่ารักเหมือนเดิม” แถมด้วยบางครั้ง “คิดมาก ซ้ำหึง ซ้ำระแวง และอารมณ์ร้าย” ภาพผู้หญิงดีขึ้น ชัดเจนขึ้น ในมุมมองเขา **กลุ่มครู** ที่บอกว่า “มีความสามารถรอบตัว ออกไปสู่ออกนอกได้ ไม่แพ้ชาย ... มีบทบาทมากขึ้น เก่งขึ้นมาก แต่ไม่วายถูกกดขี่จากเพศชาย” มีทัศนคติที่ปกป้องถึงความรับผิดชอบอันหนักหน่วงของหญิงด้วยการบอกว่า “ไม่ใช่ช่างทำหน้า แต่เป็นเท้าทั้งสี่”

ทัศนคติอันหลากหลายที่สะท้อนออกมาโดยผ่านกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน แสดงให้เห็นถึงความสามารถในการคิดระดับพื้นฐานในสิ่งที่คุ้นเคย และเกี่ยวข้องกับลักษณะคิดดังกล่าวออกมาอย่างฉับไว เหมือนมีประเด็นค้างค้ำอยู่ในใจและพร้อมที่จะระบายออกมา ส่วนวิธีการนำความคิดออกมานั้น หลายคนนั่งฟังเฉย ๆ ในตอนแรก แต่เมื่อถูกกระตุ้นด้วยกลุ่มหรือบุคคลใกล้เคียง ๆ ก็ทำให้มีอาการอยากพูด อยากเสริมต่อ โดยพูดจากประสบการณ์ของตนเอง และโดยการอาศัยข้อมูลจากสภาพแวดล้อม รวมทั้งอาจฟังมาจากข่าวสารทางสื่อต่าง ๆ

มีบรรยากาศที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่ง คือ ท่าทีในการรวมกลุ่ม เพื่อแสดงความคิดเห็น ตอนแรก ๆ จะไม่ค่อยพูด ต้องอาศัยเชิญชวนให้คนพูดเก่ง ๆ พูดนำ ก็จะมีคนกล้าเสริม กล้าพูด กล้าถกเถียง และวิพากษ์วิจารณ์กันอย่างสนุก บางครั้งออกนอกประเด็นไปถึงเรื่องราวของคนในชุมชนที่มีพฤติกรรมน่าพูดถึง แต่ก็พูดด้วยท่าทีที่ระมัดระวัง เพราะไม่แน่ใจว่าจะมีใครได้แย้งตนหรือไม่ หากมีคนโต้แย้ง และเขาจำนนด้วยเหตุผลก็จะแอบหลบไปสักครู่ แล้วกลับมาพร้อมกับเปิดประเด็นใหม่ที่ค้างคาใจอยู่ ทำให้การพูดคุยมีรสชาติและขยายวงกว้างออกไป ในบรรยากาศเช่นนี้เอื้อต่อการจัดกิจกรรมเสริมความคิดในรูปแบบต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี

กระบวนการกลุ่มและเครือข่ายชุมชนในการดำเนินงานโครงการ

ผลจากการจัดประชุมเสวนาหลายครั้ง รวมทั้งใช้วิธีการพูดคุย สนทนา สอบถามหลาย ๆ ทาง เพื่อตรวจสอบข้อมูลให้ได้เที่ยงตรง สรุปข้อค้นพบในเรื่องกระบวนการกลุ่มและเครือข่ายชุมชนในการดำเนินโครงการดังนี้

1. **ได้เทคนิควิธีในการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาปัญญา** สร้างทักษะและความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณได้ จากการจัดประชุมสัมมนาการศึกษาดูงานร่วมกับประชาชนในชุมชนอื่น ๆ หรือศึกษาดูงานที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม นอกจากนี้ในวันที่มีกิจกรรมของชุมชน เช่น วันประชุมกลุ่ม วันทำงานกลุ่ม คนในชุมชนมีโอกาสนพบปะ พูดจา สนทนา และเปลี่ยนความคิดเห็นกัน มีการโต้แย้ง และคล้อยตามเมื่อจำนนด้วยเหตุผล บางเรื่องบางประเด็น มีการถกเถียงกันรุนแรง แต่หนักด้วยเหตุผลมีความซิงซัง และใช้ถ้อยคำโน้มน้าว ซึ่งกว่าจะลงเอยได้ก็ต้องชัดเจนในเหตุผล และทุกคนยอมรับ นับว่าเป็นการสร้างปัญญาของสมาชิกในกลุ่มให้เกิดการเรียนรู้ รับรู้ และฉลาดขึ้น

1.1 **ได้เทคนิควิธีการประชุม** คณะกรรมการชุมชนจัดประชุมบ่อยมาก มีทั้งวาระประจำและวาระจร ในการประชุมทุกครั้ง ได้ผลเป็นเรื่องสำคัญอยู่ 2 เรื่อง คือ **เรื่องระดมความคิดเพื่อแก้ปัญหาเฉพาะเรื่อง** โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของเหตุผล และความเป็นไปได้ เช่น การประชุมเรื่องเงินกองทุนชุมชนที่มีผู้แสดงความจำนงขอยืมกู้เป็นจำนวนมาก จะมีวิธีการของคนให้เหลือน้อยลงได้อย่างไร คณะกรรมการก็ใช้วิธีหาข้อมูลที่จะเอียดและเป็นปัจจุบัน เช่น คนที่ขอกู้ 30,000 บาท นั้นมีหนี้เก่าที่ยังไม่ชำระ จะทำอย่างไร ผลปรากฏว่าหลังวันยื่นกู้ เขาได้นำเงินก้อนหนึ่งไปชำระหนี้เก่าทั้งหมดแล้ว จึงมีสิทธิ์กู้ได้ แต่จำนวนเงินที่ต้องการลดลงเหลือเพียงครึ่งเดียว ทั้งนี้เพื่อแบ่งให้ได้จำนวนผู้กู้มากระจาย ส่วนเรื่องสำคัญที่ได้จากการประชุมของคณะกรรมการแต่ละชุดอีกเรื่องหนึ่งก็คือ **เรื่องการแบ่งความรับผิดชอบ** เช่น เมื่อสมาชิกในชุมชนจำนวนมากยื่นแบบแสดงความจำนงขอกู้เงินก้อนนี้ ผลของการประชุมมีการแบ่งฝ่ายกันทำงานขอยล่เอียดลงในอีกชั้นหนึ่ง เช่น ฝ่ายตรวจสอบหลักฐาน ฝ่ายตรวจสอบข้อเท็จจริง ฝ่ายอนุมัติเงินกู้ ฝ่ายติดตามการใช้คืน เป็นต้น

วิธีการนี้เป็นความร่วมมือในการยอมรับบทบาทหน้าที่และความคิดเห็นของกันและกัน เตรียมใจให้เปิดกว้างและฝึกคิดอย่างละเอียดรอบคอบ

1.2 **เทคนิควิธีการประสานภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้สากล** ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีมากมาย สมาชิกบางคนในชุมชนปลูกพืชผัก ได้ทดลองใช้ปุ๋ยธรรมชาติหรือทดลองทำขนมขาย เป็นขนมไทย ๆ ที่ห่อใบตอง ใช้ไม้กลัดมัดด้วยตอก ดัดแปลงเป็นบรรจุในห่อที่ดูสวยงามมองเห็นชิ้นส่วนของขนมชัดเจน แม้จะขัดกับหลักนิเวศวิทยา ด้วยการใช้กล่องพลาสติกใส่แทนใบตอง ก็ยังเห็นวิธรรอยของความพยายามที่จะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย หากแต่ยังขาดความรู้เชิงวิชาการที่เกิดจากการไม่รู้เท่าทันว่ามลภาวะที่เป็นพิษ ซึ่งจะเกิดตามมานั้นไม่คุ้มกับสิ่งที่ได้กระทำลงไป

1.3 เทคนิคการสร้างวิทยากร ชาวบ้านจะคัดเลือกนักวิชาการของชาวบ้านเข้ารับการอบรมในเรื่องที่จำเป็นแก่การดำเนินชีวิตของคนในชุมชน เช่น การอบรมด้านสาธารณสุข เพื่อให้คำแนะนำช่วยเหลือผู้เจ็บป่วยในเบื้องต้น มีการถ่ายทอดสิ่งที่ได้เรียนรู้ต่อ ๆ ให้ผู้ที่ไม่ได้เข้ารับการอบรม จนชาวบ้านมีความรู้ด้านสาธารณสุขเพิ่มขึ้น แสดงให้เห็นถึงความสามารถในการขยายผล โดยลงทุนแต่น้อย แต่ได้คุณภาพตามต้องการ นับว่าเป็นการใช้วิจารณ์ญาณระดับปฏิบัติจริง เพื่อให้เกิดประโยชน์จริง

กรณีที่เทศบาลนครพิษณุโลกนำคณะ อสม. ทุกชุมชนในจังหวัดพิษณุโลก จำนวนเกือบ 500 คน ไปศึกษาดูงานด้านสาธารณสุขเป็นเวลา 1 สัปดาห์ ทำให้ อสม. ของชุมชนทุกคนที่ได้ไปทัศนศึกษาครั้งนี้เห็นแบบอย่าง วิธีการทำงานด้านสาธารณสุขของเทศบาลต่าง ๆ ที่ปฏิบัติแล้วเกิดผลดี สมาชิก อสม. ชุดนี้ได้ถ่ายทอดความรู้ไปปรับใช้กับการบริการด้านอื่น ๆ ในชุมชน โดยตลอดเวลาที่มีการถ่ายทอดเล่าประสบการณ์ และสิ่งที่ได้พบเห็นมีประเด็นคำถามจากผู้ร่วมประชุมทยอยถามมากมาย ความสามารถในการตั้งคำถามเป็นความสามารถที่บ่งบอกว่าคนนั้นคิดอย่างไร ฉลาดหลักแหลมหรือไม่

2. กระบวนการพัฒนาการเรียนรู้ของชุมชน หัวใจของการรวมกลุ่ม คือ กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากสมาชิกของชุมชนอยู่ในสภาพที่เท่าเทียมกัน แม้ในลำนีกลึก ๆ คนบางกลุ่มอาจรู้สึกถึงความไม่เท่าเทียมก็ด้วยความรู้สึกเจียมตัว เจียมใจของตนเอง ยอมรับสภาพของความเปราะบางของตน ทั้งตระหนักว่ากลุ่มผู้บริหารชุมชน และคณะกรรมการที่ชุมชนจัดตั้งขึ้นนั้นมีความรู้ความสามารถเหนือกว่าตน ตนจึงอยู่ในฐานะยอมจำนน และยอมรับผลการตัดสินใจของกลุ่มด้วยดี แม้จะมีเสียงบ่นอย่างไม่สมหวังว่า

“เรายื่นกู้ขอแค่หมื่นเดียว ได้แค่ 5,000 ...”

“ลู่ชม ... ยังได้ 3,000 แกะบ่นเอาอะไรอีก ...” มีเสียงท้วงติง

ผสมกับความคิดเห็นของอีกคนที่จับกลุ่มคุยกันต่อไปว่า

“ได้ไป 3,000 ก็ดีแล้ว แกะสามล้อ เดียวนี้คนไม่ชอบนั่ง ได้ไปมาก ๆ จะไม่มีจ่ายคืน”

ป่าล้มโอทีเป็นกรรมการร่วมพิจารณา เรื่องการจัดสรรเงินให้ชาวบ้านตามโครงการช่วยเหลือของรัฐบาล อธิบายเหตุผลสั้น ๆ เสริมว่า

“บางคนก็ขอ 20,000 ก็ได้ตั้ง 18,000 ตัดไปนิดหน่อย เพราะเรารู้ว่าเขามีกำลังจ่ายคืน ... ตามดูกันทุกคน ... ตามดูถึงบ้าน ... ไม่ได้ตัดสินใจคนเดียว ... อยากช่วยเหลือให้ทั่วถึง เงินมันน้อยก็ต้องแบ่ง ๆ กันไป ...”

ชาวบ้านในชุมชนจะแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกันตลอดเช้า ๆ เย็น ๆ ระหว่างเวลาที่มาหาซื้อข้าวปลาอาหารบริเวณสี่แยกวัดจันทร์ หลายรายที่พอมีเวลาวางก็แวะเวียนมานั่งคุยเล่นที่ร้านขายผลไม้ น้ำส่ายและชอบยื่นคุยประเภทบอกเล่าความเป็นไปของเหตุการณ์ชนิดวันต่อวัน ที่ร้านขายของชำของพี่เล็ก ขณะยืนรอเพื่อจับจ่ายกับข้าว บางครั้งก็ย้ายไปคุยกันหน้ารถเข็นขายกับข้าวสำเร็จรูปของน้ำใจ ส่วนพวกผู้ชายก็ชอบนั่งเก้าอี้หัวไลน์สนทนากันบริเวณร้านซ่อมมอเตอร์ไซด์ใกล้ ๆ ร้านพี่เล็ก ซึ่งเป็นที่พักข่าวหลายคน นั่งนาน ๆ และคุยกันถูกคอ ขยายประเด็นที่คุยกันออกไป มีการส่งกาแฟ น้ำส้มจากรถเข็นมาดื่มในรายที่เป็นผู้หญิง ส่วนผู้ชายจะมีเหล้าขาวเป็นตัวกระตุ้นให้การสนทนาออกรส

ประสบการณ์พัฒนากลุ่ม ไม่ได้เจาะจงว่าจะจะเป็นกลุ่มหญิงหรือกลุ่มชาย หลายครั้งพบว่าชาวบ้านทั้งชายทั้งหญิงและคนสูงวัยนั่งหรือยืนคุยกันอย่างสนิทสนม **เป็นความสัมพันธ์แนวราบที่เอื้อต่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้** และตรวจสอบข้อมูลซึ่งกันและกัน ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงความตั้งใจที่เข้าใจถึงสาเหตุของปัญหา และวิธีการแก้ปัญหา หากมีเรื่องใดที่ข้องใจ ไม่เข้าใจ ก็กล้าที่จะถามกันดัง ๆ ให้ได้ยินกันทั่ว ๆ ไปว่า เรื่องมันเป็นอย่างไร เมื่อได้รับคำชี้แจงที่มีเหตุผลเพียงพอ ก็มีได้ต่อแยะ

ระยะหลัง ๆ ที่มีโครงการต่าง ๆ ของรัฐบาลหนุนช่วยด้านการเงิน เพื่อฟื้นฟูความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น โดยมุ่งเน้นให้ชาวบ้านนำเงินกู้ไปประกอบอาชีพหมุนเวียนให้ความช่วยเหลือกันตามควรนั้น ชาวบ้านตื่นตัวในการรับข่าวสารจากกันมากขึ้น เมื่อมีโอกาสสนทนากับคนอื่น ๆ ที่รู้จักซึ่งอยู่ภายนอกชุมชนของตน ก็มีการไต่ถามว่า ... ที่นั่นเขาทำกันอย่างไร ได้เงินกู้มากน้อยแค่ไหน ให้หลักเกณฑ์ในการตัดสินใจอย่างไร หากมีจุดใดที่ชาวบ้านรู้สึกว่ามีช่องโหว่ หรือไม่เป็นธรรม พวกเขาก็จะรีบทักท้วง และเรียกร้องสิทธิของตน

คณะกรรมการชุมชนก็ใช้วิธีการแก้ปัญหา โดยการประชุมระดมความคิดเห็น ปรีกษาสมาชิก เพื่อปรับแนวปฏิบัติร่วมกัน

“เราพูดกันรู้เรื่อง” ประธานชุมชนบอก “บอกเหตุบอกผลกันตรง ๆ

ใครมีปัญหาไม่เข้าใจก็มาพูดคุยกัน ...”

“คนได้น้อยก็หงุดหงิดเป็นธรรมดา” กรรมการอีกคนเสริม

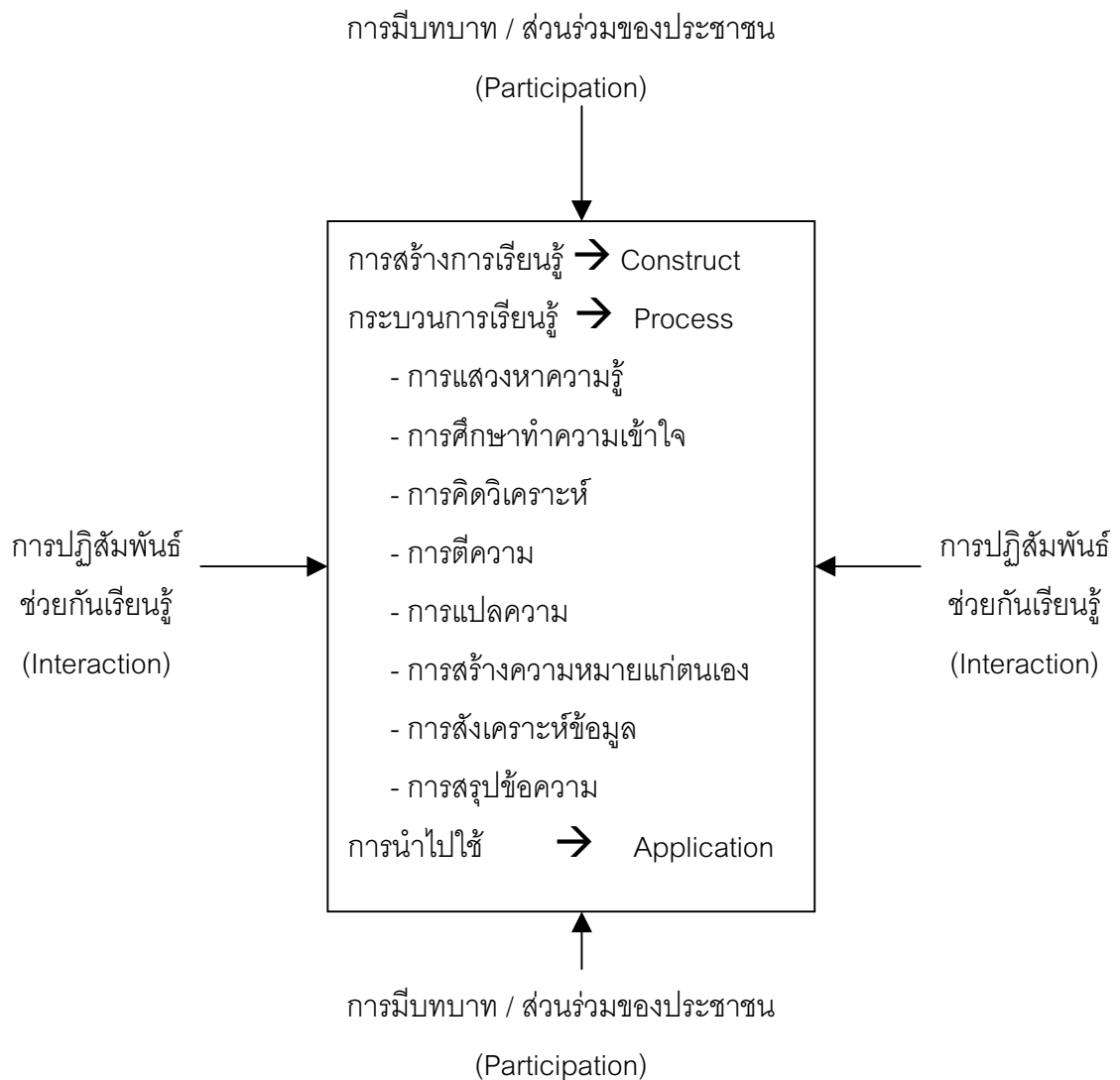
“บ่นไปสักพักก็หยุด ...”

ลักษณะเช่นนี้เป็นการคิดบริหารแบบมองปัญหาหลายด้าน ใช้วิธีแก้ปัญหาโดยการให้ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและยุติปัญหาโดยการอธิบายเหตุผล ปรับใช้กฎระเบียบ และวิธีปฏิบัติมาเป็นข้อตกลงกัน นับเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่นำไปสู่การสร้างบรรยากาศในการคิด

คณะวิจัยได้ศึกษากระบวนการเรียนรู้ของประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนวัดจันทร์ฯ ทุกกิจกรรม นับตั้งแต่การตั้งกลุ่ม การพัฒนากลุ่ม และการพัฒนาระบบคิด การแก้ปัญหาเป็นกระบวนการ หมายถึง เป็นขั้นตอนที่เป็นไปตามธรรมชาติ เช่น แต่ละกลุ่มจะจัดประชุมเป็นประจำอย่างน้อยเดือนละ 1-2 ครั้ง ประชาชนในกลุ่มต่าง ๆ มีกิจกรรมการเรียนรู้หลายรูปแบบ ได้แก่ การประชุม การสัมมนา การอบรม การศึกษาดูงาน ซึ่งเป็นไปอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ ก่อให้เกิดการศึกษาค้นคว้า วิเคราะห์ปัญหา ประเมินข้อดีข้อเสียของตนเองและของกลุ่ม จากการศึกษาบทเรียนนอกพื้นที่ ทำให้ได้ระบบความรู้ที่นำไปสู่การพัฒนาที่ไม่หยุดยั้งของชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ โดยเฉพาะกลุ่มผู้นำชุมชน และกลุ่มคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานที่ประกอบด้วยบุคคลหลากหลายความคิดและต่างวงการได้รับความรู้จากความเป็นจริง ทั้งทางด้านเนื้อหา กิจกรรม จากประสบการณ์การทำงานในกลุ่ม ได้เรียนรู้จากการบริหารจัดการกลุ่ม ได้เรียนรู้จากข้อมูลข่าวสารในสังคม ได้ฟังจากโอวาทของพระสงฆ์อย่างสม่ำเสมอ โดยเฉพาะช่วงเทศกาลเข้าพรรษาที่มีพระธรรมเทศนาที่พระสงฆ์ในวัดจันทร์ฯ ยกมาสาธก กล่อมเกล่าจิตใจ โดยอาศัยธรรมะจากพระพุทธศาสนาที่มีแง่มุม อันเป็นเหตุเป็นผลควรแก่การไตร่ตรอง ทำให้เกิดจิตสำนึกในการเสียสละ มีจิตเมตตาปรานีต่อผู้อื่น มีใจเป็นธรรม มีความกตัญญู มีความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและส่วนรวม ผลแห่งการเรียนรู้ของสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ ที่มีความสนิทสนม และมีสายสัมพันธ์ด้านสายเลือด และสายใยแห่งมิตรภาพที่เคยเอื้ออาทรต่อกันมายาวนาน ทำให้เกิดพลังงานอำนาจประดุจแม่เหล็กที่ดึงดูดร้อยรัดจิตใจของสมาชิกให้เกาะเกี่ยวกันอย่างเหนียวแน่นจนทุกคนเกิดความรู้สึกและตระหนักในคุณค่าของความสามัคคี อันก่อให้เกิดสมรรถภาพของผู้นำและสมาชิกกลุ่ม

ลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ของประชาชนในชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก สรุปเป็นแผนภาพได้ดังนี้

ผลจากการจัดเสวนากลุ่มผู้นำชุมชนและคณะครูอาจารย์

ผลจากการจัดเสวนาอย่างไม่เป็นทางการหลายครั้งกับกลุ่มผู้นำชุมชน และคณะครูอาจารย์พบว่า บุคคลสองกลุ่มนี้ให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่เชื่อมโยงกับกระแสสังคม และมีการรวมกลุ่มกันปรึกษาหารือกันในเรื่องต่าง ๆ เป็นประจำ เพื่อปรับตัวตามพลวัตที่เกิดขึ้น ในขณะเดียวกันก็ได้สะท้อนถึงสาระสำคัญของความเป็นชุมชนไป บุคคลในกลุ่มเหล่านี้ต่างพยายามขยายมุมมอง โดยมิได้เลือกให้ความสนใจเฉพาะเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แต่มองในมุมกว้างต่อทุกเรื่องราวที่เข้ามามีผลกระทบต่อชุมชนของเรา

“ช่วยกันดูแลรักษา แล้วแก้ปัญหาให้กันเอง” คณะกรรมการชุมชนคนหนึ่งกล่าว เมื่อมีการพูดถึง คนทำผิดกติกาที่กู้เงินสวัสดิการไปแล้วไม่ส่งคืนตามสัญญา

“บางรายลูกกู้ไป แต่แม่มาใช้คืนให้”

“... เขากลับขำลือต่อ ๆ กันไป กลัวไปว่าถ้าไม่ทำตามกติกาจะเสียคน ...”

ประเด็นที่เกี่ยวกับ**ข้อมูลข่าวสาร**ต่าง ๆ ที่หลังไหลเข้ามาในชุมชนนั้น เนื่องจากประชาชนในชุมชนส่วนใหญ่ที่เป็นคนดั้งเดิมจะรู้จักสนิทสนมกันอย่างดี แม้สังคมจะเปลี่ยนไป ข้อมูลข่าวสารจากบุคคลต่าง ๆ จะเข้ามาทุกวัน แต่คนในชุมชนจะเลือกรับเฉพาะข่าวสารที่เกี่ยวข้องและใกล้ตัวเท่านั้น เช่น ข่าวจากครูที่โรงเรียนเรื่องการอบรมกลุ่มแม่บ้าน เรื่องการถนอมอาหารในท้องถิ่น เรื่องการทำอาหารบางอย่าง เช่น ขนมเปียกปูน ผัดไทย เมี่ยงคำ ข่าวสารที่ออกจากปากครู และกลุ่มผู้นำชุมชนจะเป็นข่าวสารที่ประชาชนเชื่อถือได้ในทันที เพราะบุคคลเหล่านี้เป็นคนที่เขาเชื่อถือได้ หลายครั้งที่ชาวบ้านได้รับข่าวสารจากบุคคลภายนอก เช่น นักการเมืองท้องถิ่น หรือพ่อค้าเร่ชาวบ้านจึงเชื่อว่าคำแนะนำที่ได้รับการชี้แนะจากผู้มีความรู้ อย่างครู น่าจะเชื่อถือได้มากกว่า

ประเด็นที่เกี่ยวกับ**บรรยากาศในการคิด** หรือการแสดงความคิดเห็นของประชาชนพบว่าทุกคนในชุมชนมีเสรีภาพในการคิด ในการพูด การแสดงความคิดเห็นต่าง ๆ รวมทั้งการพูดที่หลายครั้งนำผลเสียหาย หรือมีการวิพากษ์วิจารณ์ในทางลบ โดยมีได้ตรวจสอบข้อมูลให้แน่ชัด

เช่นกรณีมีลูกสาวบ้านหนึ่งไปเรียนภาคพิเศษ กลับบ้านดึก เดินจูงมอเตอร์ไซด์เข้าบ้าน มีผู้ชายเดินตามมาด้วย ก็ถึงขั้นเล่าลือกันว่าลูกสาวบ้านนี้

“จะเหลือรื้อ กลับมากับผู้ชายสองต่อสอง”

“มันเรียนกันจนดึก ๆ อีกหน่อยก็มีเด็ก”

ฯลฯ

ลักษณะการเปิดเรื่องสนทนาประสาชาวบ้านที่ชอบสนใจข่าวสารประเภทข่าว ๆ จะขยายวงกว้างออกไปเรื่อย ๆ ก็มักจะไปกองรวมกันที่ร้านค้าในชุมชน ซึ่งกลายเป็น “แหล่งพักข่าว” หากไม่ประสงค์จะฟังเวทีแถลงข่าวสด ๆ ก็ไปปรากฏดังได้ที่ร้านขายของชำที่ตั้งอยู่บริเวณสี่แยกวัดจันทร์ฯ ที่นั่นกลายเป็นศูนย์รวมข่าวไปในพริบตา มีสารพัดเรื่อง เช่น

“เป็นไง... เซ้านั่งหมันหน้าบูด”

“ผิวมันไม่กลับ 2 คีนแล้ว ไปตั้งแต่เย็นวันศุกร์”

“มีคนเจอผิวมันใกล้ ๆ สถานีรถไฟ เดินอยู่กับเด็ก ...”

“... ได้ข่าวว่าไปติดนักร้อง เด็กรุ่นลูก ...”

เรื่องที่เปิดประเด็นเหมือนไต่ถามทุกข์สุข และห่วงใยเพื่อนบ้านก็กลายเป็นอาหารปากอันโอชะที่บรรดาแม่บ้านที่ว่างจากงานแอบมาทำหน้าที่เป็นผู้สื่อข่าวแทบทุกเช้า

ประเด็นที่ให้สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมทุกกิจกรรม คณะผู้นำชุมชนจะใช้วิธีประสานงาน โดยให้คณะกรรมการ ซึ่งเป็นคนในท้องถิ่น ไปส่งข่าวเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน โดยใช้วิธีการบอกต่อ หรืออาจใช้วัดเป็นสถานที่ส่งข่าวเช่นกันในวันพระกลางเดือนและวันพระปลายเดือน รวมทั้งในงานศพก็นิยมส่งข่าวสารถึงกันได้อย่างทั่วถึงและรวดเร็วมาก โดยเฉพาะถ้าเป็นกิจกรรมเกี่ยวกับงานบุญ งานบ้าน สมาชิกในชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมกันอย่างเต็มที่

“เราทางเดินทักกันบนถนนทำบุญกลางบ้าน นิมนต์พระ มาช่วยกันทำกับข้าว พริบตาเดียวก็เสร็จ ...”

“กับข้าวทุกอย่างทำเองหมด ไม่เคยสั่งที่อื่น ...”

“เดินที่ที่กางไว้เต็มถนน พอพระกลับเดินที่ก็หายไปจากถนน”

ต่อคำถามที่ว่า ทำไมจึงกวาดเก็บได้รวดเร็วนัก ก็ได้รับคำตอบว่า

“เราแบ่งงานกันทำ ... แต่บางทีคนไม่มีหน้าที่ก็มาช่วย จะได้เสร็จ ๆ ขึ้นปล่อยไว้นาน คนผ่านไปมาได้สะดวก เขาจะว่าเอา”

ประเด็นที่เป็นความภูมิใจที่บ่งบอกถึงความยั่งยืนของชุมชน ปรากฏว่าสิ่งที่ชาวบ้านภูมิใจมากก็คือการสืบต่อหรือการส่งผ่านวัฒนธรรมหรือกิจกรรมของชุมชนจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง สถาบันหลักที่มีหน้าที่ในการสืบทอดที่สำคัญ ได้แก่ สถาบันครอบครัว และสถาบันการศึกษา โดยเฉพาะโรงเรียนจะถ่ายทอดค่านิยมและวัฒนธรรมอันดีงามไปยังเยาวชน ซึ่งเป็นเด็กในชุมชน และเด็กเหล่านี้จำนวนไม่น้อยที่ไปร่วมกิจกรรมของชุมชน โดยที่โรงเรียนเป็นผู้กำหนดให้ทำบทบาทหน้าที่ เช่น ในวันลอยกระทง เด็ก ๆ รับรู้ข่าวสารจากครูว่าเป็นวันสำคัญ ต้องจัดหาวาสุดจําพวกใบตอง ดอกไม้ กล้วยเทียน มาจัดทำกระทงขายที่หน้าวัด ซึ่งอยู่ติดกับแม่น้ำน่าน เด็กยังรับรู้และเชื่อว่าการทำกระทงขาย และได้เงินไปสมทบสร้างโบสถ์ สร้างวิหารนั้นเป็นการทำบุญและสร้างกุศลที่ควรทำตามที่ได้รับบอกเล่าจากครอบครัวและครูจากโรงเรียน

คุณครูประจำชั้นบอกว่า

“เด็ก ๆ เขาหาวาสุดมาเอง ใบตองมีทุกบ้าน ใครไม่มีก็หาอย่างอื่นทำกระทงใบตองเป็นทุกคนทั้งหญิงทั้งชาย สวยมาก สวยน้อยเป็นอีกเรื่อง...”

“ตอนไปขาย... เขาคอยจ้องว่าใครจะซื้อกระทงของเขา... บางคนทำได้หลายกระทง”

“ครูสอนบ้าง เขาออกแบบเองบ้าง ... หัดให้เขาคิด ...” ครูสอนวิชาการงานพื้นฐานอาชีพเสริม

ประเด็นการพึ่งพาภูมิปัญญาของตนที่ออกดอกเป็นความคิด พบว่าคนในชุมชนสามารถนำภูมิปัญญาที่ดีและมีประโยชน์มาสร้างสรรค์ต่อยอดให้เกิดประโยชน์ยิ่งขึ้น เช่น การรักษาโรคโดยแพทย์พื้นบ้านหรือหมอกกลางบ้านที่ใช้สมุนไพรในการรักษาโรค โรงเรียนก็ขยายผลโดยให้เด็กปลูกพืชผักที่เป็นสมุนไพร ที่นอกจากจะใช้เป็นยาแล้วยังใช้บริโภคได้ด้วย เช่น มะยม นอกจากจะใช้ด้านรักษาโรคเบาหวานได้แล้ว ยังนำผลไปรับประทานสด ๆ ได้ วิตามินซีสูง หรือหากดกมากก็นำไปดองไว้รับประทานหรือขายได้

“ใครเป็นเบาหวาน รักษายาไหนก็ไม่หาย เอาก้านมะยมจำนวนเท่าอายุบวกหนึ่ง ต้มกิน น้ำตาลก็จะลด”

“แต่อย่ากินมากนักนะ” ครูอีกคนเตือน “เดี๋ยวท้องเสีย”

ประเด็นการมองแบบองค์รวม มีบางเหตุการณ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงการมองหลายแง่มุมในสัดส่วนที่พอเหมาะ และสมเหตุสมผล แม้บางอย่างบางเรื่องจะยังมองไม่ครบถ้วน เช่น ในแง่มุมมองเศรษฐกิจการบริหารการปกครอง แต่ก็ได้แสดงให้เห็นถึงความพยายามที่จะปิดจุดอ่อนของชุมชน และยังเป็นการช่วยป้องกันปัญหาล่วงหน้า โดยเฉพาะปัญหาที่ทับถมทับซ้อนกันอยู่ เช่น ปัญหายาเสพติด ปัญหาผู้สูงอายุ ซึ่งเมื่อได้รับข่าวสารจากบุคคลภายนอกซึ่งเป็นบุคคลจากภาครัฐ คือ เจ้าหน้าที่ของกรมประชาสัมพันธ์ที่มีโครงการพัฒนาสุขภาพจิตของคนวัยชรา โดยมีกิจกรรมบำบัดในรูปแบบของกิจกรรมสันตนาการที่มีการออกกำลังกายพูดคุยสนทนา บอกเล่าข่าวสาร คนวัยสูงอายุก็จะเข้าร่วมกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอ และมีจำนวนไม่น้อยที่เดินทางไปศูนย์บริการที่ตั้งอยู่ไม่ไกลนัก บางรายเดินไป บางรายนั่งรถเมล์ บางรายมารวมกันและมีรถของคณะกรรมการชุมชน รถยนต์ของครู หรือเพื่อนบ้านไปส่ง

ประเด็นการให้ความสำคัญกับสมาชิกในชุมชน ในประเด็นนี้โรงเรียนได้พยายามให้คุณค่าและความสำคัญแก่นักเรียนเพิ่มขึ้น โดยมุ่งให้นักเรียนเป็นศูนย์กลางในการเรียน และเปิดโอกาสให้เด็ก ๆ ได้แสดงความคิดเห็น

“เด็ก ๆ กล้าขึ้น ... กล้าพูดกับครู มีเรื่องอะไรที่บ้านก็แย้งกันเล่าให้ครูฟัง...”

คำพูดของครูชั้นอนุบาลข้างต้นได้รับการเสริมกล่าวจากครูชั้นมัธยมว่า

“ให้ออกหน้าชั้นบ่อย ๆ แรก ๆ ก็กลัว เดี่ยวนี้แย้งกันออกไปพูด”

ครูที่สอนระดับประถมศึกษาสรุปสั้น ๆ ว่า

“ชอบเล่า ชอบคุยกันในชั้น เอาเรื่องแปลก ๆ มาเล่าสู่กันฟัง พี่ชายคนนั้นไปอยู่กรุงเทพฯ กลับมาเป็นผู้หญิงมานอนด้วย ที่เป็นเรื่องวิชาความรู้ ไม่ค่อยชอบพูดถึงหรอก”

ครูบรรณารักษ์ที่วางตัวเป็นกันเองกับเด็ก จนเด็กนอนกลิ้งบนพื้นกระดานที่เย็นอย่างสบายใจ เล่าให้ฟังว่าเด็กบางคนนอนหนุนตักกันได้ดั้นไม้ เด็กผู้ชายนอนคว่ำหน้าบนตักนักเรียนหญิง นักเรียนหญิงก็นั่งถักไหมพรมหน้าตาเฉย เมื่อถูกครูเตือนว่าทำตัวไม่เหมาะสม เด็กผู้ชายกล้าตอบสวนมาว่า

“ครูก็คิดมากไปเอง ผมนอนเล่นเฉย ๆ ไม่เห็นเป็นไร เพลินดีออก”

ครูบรรณารักษ์เล่าต่อให้ฟังว่า ฝ่ายเด็กผู้หญิงก็นั่งถักไหมพรมต่อไป ไม่ว่าอะไร ครูก็เลยต้องใช้วิธีการบอกว่า

“เธอทั้งคู่นั่นแหละ ... ไปช่วยครูยกกล่องหนังสือหน่อย ครูมีอะไรดี ๆ ให้เธอดูด้วย”

เกี่ยวกับการดูแลตนเองนั้น เป็นประเด็นเด่นที่ชุมชนต้องช่วยตัวเองจนสุดความสามารถในกิจกรรมทุกด้าน ได้ริเริ่มกระทำการต่าง ๆ ด้วยตัวเอง ได้เรียนรู้วิธีการจัดการบริหารภายในชุมชนอย่างดี แม้ว่าหลายเรื่องยังจำเป็นต้องพึ่งพาสถาบันอื่น ๆ ในภาครัฐ เช่น ด้านสาธารณสุข ชาวบ้านรับรู้ข่าวสารว่า **“การป้องกันสำคัญกว่าการรักษา”** ก็พยายามประสานงานกับองค์กรภายนอก ได้แก่ ศูนย์บริการสาธารณสุขเทศบาล ซึ่งตั้งอยู่ริมของชุมชน ให้ช่วยดูแลสุขภาพของเด็กนักเรียน โดยให้บริการถึงสถานที่ ไม่ต้องยุ่งยาก นำเด็กมายังสถานพยาบาล

ประเด็นที่เป็น**หลักของความสมดุล**ยังเป็นปัญหาอยู่ เนื่องจากกระแสบริโภคนิยมทำให้ประชาชนมีความต้องการในด้านต่าง ๆ มากขึ้น คนบางกลุ่มใช้เสรีภาพอย่างเต็มที่ โดยไม่คำนึงถึงการรักษาระเบียบวินัย การหวังให้ได้เงินมาก ๆ ด้วยการทำงานหนัก ซึ่งเมื่อทำไม่ไหว ก็หันไปพึ่งยากระตุ้นบางชนิด เป็นความไม่สมดุลระหว่างการใช้แรงงานและการใช้ความคิด

ผลของการจัดเสวนากลุ่มผู้นำชุมชนและคณะครูอาจารย์ ทั้งในประเด็นที่เกี่ยวกับ **ข้อมูลข่าวสาร** ที่แสดงให้เห็นชัดเจนว่า บุคคลในชุมชนมีแนวโน้มที่จะเชื่อถือข่าวสารจากบุคคลที่มีประวัติน่าเชื่อถือ เคยพูดความจริงที่มีประโยชน์ และผ่านการตรวจสอบจากบุคคลหลาย ๆ คนแล้วว่า “เชื่อถือได้” โดยไม่ได้ขึ้นอยู่กับคุณวุฒิด้านการศึกษา หรือฐานะที่เหนือกว่าแต่ประการใด รวมทั้ง **บรรยากาศในการคิด** ตลอดจนการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ เป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงบรรยากาศของความเป็นประชาธิปไตย ซึ่งไม่เพียงแต่หยั่งรากอยู่ภายในรั้วโรงเรียน หากยังลุกลามแผ่ขยายมาถึงบ้านและครอบครัว

สืบเนื่องจากผลการวิจัยระยะแรกในเรื่อง “การอ่านเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต” ที่ได้ข้อสรุปว่าประชาชนในชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก มีตระกูลใหญ่ 14 ตระกูล มีอำนาจเชิงอุปถัมภ์แก่ผู้ที่มีฐานด้อยกว่า แต่มิได้เป็นไปในเชิงกดขี่หรือเอารัดเอาเปรียบ หากแต่ได้ให้ความอนุเคราะห์ทุกเรื่องที่ร้องขอ นับตั้งแต่เรื่องปากท้องไปถึงเรื่องขึ้นโรงขึ้นศาล ด้วยเหตุใดหากกิจกรรมใดที่เกิดจากการ

ชักชวน ชี้นำจากบุคคลในตระกูลใหญ่ทั้ง 14 ตระกูลนี้ จะได้รับความร่วมมือด้วยดี ดังเห็นได้จากเหตุการณ์ครั้งหนึ่ง เมื่อมีรถขายสินค้าจากพ่อค้าเร่มาขายสินค้าต่าง ๆ เต็มคันรถ และมีการโฆษณาเชิญชวนว่า

“ใครซื้อน้ำยาล้างจานชั้นโลห์ 3 ขนาด จะมีสิทธิ์จับฉลากเลือกซื้อสินค้าที่ถูกใจด้วย
ราคาพิเศษ 1 ชิ้น”

สินค้าราคาพิเศษดังกล่าว ได้แก่ เครื่องปั่นขนมปัง เต่าไมโครเวฟ พัดลม หม้อหุงข้าว ฯลฯ ป้าบุญยืนอยากได้เต่าไมโครเวฟใจแทบขาด จับฉลาก 2 ครั้ง ยังไม่ได้ กลายเป็นพัดลมกับหม้อหุงข้าว แกก็บอกว่า

“ไม่รู้จะเอาไปทำไมอีก มีแล้ว... ไม่ได้ไมโครเวฟก็ไม่เอา”

หนึ่งในคนขายซึ่งมากัน 2 คน ก็คะยั้นคะยอว่า “ป้าลองจับฉลากอีกครั้ง” ป้าบุญยืนอดอดอยอยู่พักหนึ่งจึงล้วงลงไปจับฉลากในถังพลาสติกสีแดงที่คนขายทำที่เป็นเขย่า ๆ พอแกจับได้จะคลี้ออกดู คนขายก็รีบฉกไปจากมือ แล้วแสดงท่าทางตื่นเต้น พร้อมกับบอกว่า

“เห็นไหม ... ได้แล้ว ไมโครเวฟจริง ๆ...”

ราคาไมโครเวฟที่ป้าบุญยืนควักเงินซื้อยังไม่พอ ต้องขอยืมลูกสาวที่ยืนเชียร์อยู่ข้าง ๆ รวมกับของเพื่อนบ้านที่นึ่งขายผักสวนครัวอยู่ในบริเวณนั้น รวมกันแล้วได้ 2,900 บาท ด้วยราคาที่ทำให้ป้าบุญยืนภาคภูมิใจว่า “ซื้อได้ใน**ราคาพิเศษ**” เพราะหากซื้อที่อื่นผู้ขายบอกว่าราคา 4,900 บาท ลดไปตั้งสองพัน

ขณะที่ป้าบุญยืนนั่งดูปลุกคำขึ้นชมกับวัตถุชิ้นใหม่อยู่ที่สี่แยกนั้นเอง ครูสอนวิชาคหกรรมที่เป็นที่เคารพรักของคนในชุมชนอย่างมากก็ขับรถผ่านมา เห็นคนยืนมุงดูอะไรอยู่ก็แวะมาดู

เมื่อฟังหลายคนแย้งกันแล้ว ครูคนนั้นชี้เบรียลงไปว่า

“รู้ไหม ขนาดนี้เขาซื้อกัน 2,500 เท่านั้น แกถูกหลอกแล้ว ไหน... พวกมันไปไหนแล้ว”

ขณะที่เกิดเหตุการณ์นี้ ... รถขายสินค้านั้นได้เหยียบคันเร่ง เลี้ยวโค้งหายลับไปนานกว่า 10 นาทีแล้ว

ป้าบุญยืนยังคงคำครวญที่เสียรู้และถูกหลอก แกกล่าวซ้ำ ๆ เหมือนตอกย้ำเตือนสติตัวเองว่า

“น่าจะถามครู... เสียก่อน ๆ ๆ”

สิ่งเหล่านี้คือพื้นฐานทางจิตใจและความผูกพันที่คนในชุมชนมีต่อกัน ให้เกียรติเคารพกันในด้านความคิด ความรู้ และประสบการณ์ จริงอยู่แม้ว่ามองจากภายนอก ชุมชนวัดจันทร์เหมือนชุมชนเมืองทั่วไป คือต่างคนต่างอยู่และทำมาหากินไปวัน ๆ แต่ลึก ๆ แล้ว พบว่า พวกเขา

ปรารถนาที่จะรักษาความรู้สึกเก่า ๆ ที่เคยมีมาแต่ในอดีต ให้คงอยู่เพื่อเป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจให้
เคร่งครัดในยุคนี้อีกที่ถูกรบกวนด้วยข้อมูลข่าวสารที่มีทั้งจริงและเท็จ จนยากจะแยกแยะได้เช่นนี้

นอกจากนี้ยังพบร่องรอยความพยายามที่จะสร้างชุมชนขึ้น โดยมีการเคลื่อนไหว และ
การพัฒนาเชิงวัตถุที่เป็นรูปธรรมปรากฏเพิ่มขึ้น หากแต่ไม่ได้จบตาไว้แต่เพียงสิ่งที่ปรากฏเฉพาะ
เปลือกนอกเพียงผิวเผิน ลึกลงไปยังปรากฏจิตวิญญาณที่มีสมองและหัวใจ ที่พร้อมพัฒนาด้าน
ปัญญาความคิดควบคู่ไปกับการพัฒนาทางวัตถุที่นับวันจะขยายตัวเพิ่มขึ้น

รูปแบบการพัฒนาระบบคิดที่สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของชุมชน

ขั้นตอนนี้คณะวิจัยได้ใช้เทคนิค A.I.C. (Appreciation Influence Control) เพื่อระดม
ความคิด วางแผน และทำงานร่วมกัน โดยมุ่งหวังให้กลุ่มเป้าหมายทั้ง 5 กลุ่ม รวมทั้งแกนนำชุมชน
ผู้บริหารท้องถิ่น คณะกรรมการศึกษาพื้นฐาน นักวิชาการ และภูมิปัญญาชาวบ้าน เพื่อให้

- 1) ได้แสดงออกถึงการรับรู้ เห็นคุณค่า เข้าใจ เห็นใจ ยอมรับ และชื่นชม
ในเป้าหมายร่วมกัน
- 2) มีปฏิสัมพันธ์โดยการคิดสร้างแผนกลวิธีที่จะบรรลุเป้าหมายร่วมกัน
- 3) ควบคุมจัดการนำกลวิธีมาทำแผนปฏิบัติการ (Action Plan)

สืบเนื่องผลจากการศึกษาวิจัยด้านวัฒนธรรมและพฤติกรรมรับข้อมูลข่าวสาร ระบบ
คิด และระดับการตัดสินใจเชิงวิเคราะห์ของคนในชุมชนและกลุ่มเป้าหมายทั้ง 5 กลุ่ม กระบวนการ
กลุ่มและเครือข่ายชุมชนในการดำเนินการ ทั้งผลการจัดเสวนากลุ่มผู้นำชุมชนและคณะครู
อาจารย์ออกมาชัดเจน ประชาชนในชุมชนสนใจรับฟังข้อมูลข่าวสารใน**ระดับปกติ** สนใจพูดคุยใน
เรื่องใกล้ตัว เรื่องที่เป็นปัญหาเฉพาะหน้า สนใจเรื่องของเพื่อนบ้านหรือเรื่องคนอื่นมาก มีความ
กระหายอยากรู้ อยากเห็น อยากร่วมวงพูดคุยเพื่อขยายประเด็นและสอดแทรกความคิดเห็นของตน
เมื่อมีจังหวะ กลุ่มคนเหล่านี้มีข้อจำกัดเรื่องเวลาที่มาร่วมกิจกรรม เนื่องจากต้องประกอบอาชีพ
ต้องทำมาหากิน ต้องดิ้นรนต่อสู้เพื่อปากเพื่อท้อง จึงมุ่งแก้ปัญหาเฉพาะเรื่องปากท้องก่อนเป็น
อันดับแรก เรื่องอื่น ๆ ที่นอกเหนือออกไปประชาชนเห็นว่าปัจจุบันมีหลายหน่วยงาน และมีองค์กร
หลากหลายที่เข้ามาดูแลชุมชนอยู่ ใครมีหน้าที่ต้องดูแลรับผิดชอบเรื่องใดก็ควรตั้งใจทำในเรื่องนั้น
ๆ ให้ดีที่สุด

ชุมชนวัดจันทร์ แม้จะเป็นชุมชนเปิด แต่ก็ยังมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ มีความ
สามัคคีกันในหมู่คณะ ซึ่งถือเป็นลักษณะเด่นในทางสังคม วัฒนธรรมของชุมชนแห่งนี้มีการปก

ครองแบบพึ่งพา สถาบันผู้สูงอายุและสถาบันสงฆ์มีบทบาทหนุนเสริมอยู่เบื้องหลัง และผลักดันให้สถาบันการศึกษาออกหน้า โดยที่มีครูเป็นกรรมการชุมชนจำนวนมาก แนวทางการปฏิบัติของสมาชิกจึงค่อนข้างมีระเบียบ มีหลักวิชา ผนวกกับมีความประนีประนอมยืดหยุ่นตามควรแก่กรณี เมื่อมีปัญหาเฉพาะหน้าก็จะใช้วิธีประชุมปรึกษาหารือ โดยเชื่อมความคิดของทุกคนเป็นข้อมูลประกอบการตัดสินใจในการดำเนินการ

สถาบันทางศาสนาที่เคยมีบทบาทสำคัญร่วมกันจัดการศึกษาในยุคต้น ๆ ภายหลังขาดการสานต่อทางบุคคล ทำให้สถาบันศาสนาลดบทบาทลง แต่ยังคงเป็นศูนย์รวมการสืบทอดประเพณี วัฒนธรรม พิธีกรรมทางศาสนา และเป็นศูนย์กลางในการจัดกิจกรรมเวทีชาวบ้าน เนื่องจากความเหมาะสมของพื้นที่

วิถีชีวิตที่ใกล้ชิดธรรมชาติ อันมีแม่น้ำน่านทอดผ่านด้านข้าง บริเวณโดยรอบชุมชนยังอุดมด้วยแมกไม้ สวนพืชผัก ประกอบความเอื้ออาทรต่อกันที่ผูกพันมายาวนานนับ 100 ปี ผ่านยุคแห่งการเริ่มต้น ความรุ่งเรือง และความวิกฤติ ผ่านการฟื้นฟูมาหลายยุคหลายสมัย จนกลั่นมาเป็นองค์ความรู้ที่ชาวบ้านมีต่อสิ่งแวดล้อม ระบบสังคมในปัจจุบัน (Cloni) ห้องเรียนธรรมชาติที่เคยอยู่กลางทุ่งนา กลางป่า และกลางลำน้ำ เป็นเสมือนห้องทดลองของชุมชน ในอดีตที่พวกเขาเคยเฝ้าสังเกต ติดตาม จะเกิดความเข้าใจในระบบนิเวศ ตระหนักถึงความสัมพันธ์และความอุดมสมบูรณ์ คนที่เคยอยู่รวมกันอย่างถ้อยทีถ้อยอาศัยพึ่งพาซึ่งกันและกัน ก็คลายเกลียวลง เพราะความเปลี่ยนแปลงของสังคม กระนั้นยังคงมีภูมิปัญญาดังกล่าวมาแล้ว ในเรื่องการประสานภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ากับความรู้สากล ทำให้สามารถนำมาใช้ในการพัฒนาชุมชน โดยการรวมกลุ่มตามความถนัด และตามความสนใจ

เฉพาะประเด็นที่เกี่ยวกับรูปแบบการพัฒนาระดมความคิดที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนนั้น ประชาชนมีความเห็นตรงกันทุกกลุ่มเป้าหมาย รวมทั้งความคิดเห็นของกลุ่มผู้นำชุมชน และคณะครูอาจารย์ที่เห็นด้วยว่า ปัจจุบันไม่สามารถใช้ห้องเรียนธรรมชาติ กลางทุ่ง กลางป่า กลางแม่น้ำ ได้ดังในอดีต แต่มีโอกาสดังเดิมที่ในการเปิดประตูห้องเรียน ในโรงเรียนวัดจันทร์ฯ ให้เป็นเหมือนห้องทดลองทางการศึกษา เพื่อพัฒนาระบบคิด ประกอบกับรัฐบาลมีนโยบายเร่งรีบในการปฏิรูปการศึกษา โรงเรียนจึงพร้อมที่จะขอรับความประสงค์นี้ และรับมาดำเนินการพัฒนาเยาวชน ซึ่งเป็นบุตรหลานของคนในชุมชน

ตัวอย่างหลากหลายทัศนะของคณะครู และคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ในเรื่องรูปแบบการพัฒนาระบบคิด เช่น

“กระบวนการคิดจะได้ผลเพียงวิธีเดียว คือ เปิดโอกาสให้ได้เรียนรู้ ได้ทำหลักสูตร

สอนเด็กให้คิดเป็น”

“คนทุกกลุ่มควรได้ฝึกคิด แต่ต้องเลือกเรื่องให้คิด บรรยาการการคิดจะเกิดขึ้น

ทั่ว ๆ ไม่เฉพาะแต่ในโรงเรียน”

“อย่าลืมว่าพวกแม่บ้านมีอิทธิพลต่อคนในครอบครัวมาก เช่นเดียวกับเด็กและหัวหน้าครอบครัว

“พากันไปศึกษาดูงาน เปิดหูเปิดตา ได้ดูโน่นดูนี่ แปลก ๆ ไป นำให้คนเราเกิดความคิดได้”

“การอบรมให้ความรู้ก็สำคัญ จะได้มั่นใจว่าคิดได้ คิดเป็น”

“ต้องมีการพูดคุยกันในรายละเอียดมากมาย เห็นด้วยว่าบทบาทนี้โรงเรียนต้องรับเหมาไป”

“ไม่ใช่ผูกขาดนะ ทุกฝ่ายต้องช่วยกันด้วย”

“ถ้าเห็นตรงกันว่า ให้โรงเรียนทำงานนี้ ก็ต้องช่วยกันกำหนดทิศทางการดำเนินงาน และวิธีการดำเนินงานที่ชัดเจน”

“ควรมีการกระจายข่าวให้ทุกคนทราบอย่างทั่วถึง ทั้งในระดับโรงเรียน ในชุมชน และภายนอกชุมชนว่าจะทำอะไรก่อน มีขั้นตอน มีกระบวนการอย่างไร”

“แนวคิดจะเป็นอย่างไรต้องฟังผู้เชี่ยวชาญหลายด้าน เช่น จะนำทฤษฎีของใครมาใช้”

“ผู้ประสานงานจะต้องทำหน้าที่สำคัญให้ได้ ต้องเชื่อมโยงผู้เชี่ยวชาญจากภายนอกทำงานเสริมให้ครูในชุมชน อีกทั้งต้องเชื่อมโยงประสานเนื้อหาสาระต่าง ๆ ให้เกิดองค์ความรู้ ในเชิงระบบ และต้องประสานงานกับผู้เชี่ยวชาญกับประเด็นที่ต้องการทำ เพื่อให้การดำเนินงานอยู่ในสถานการณ์ที่เป็นจริง”

“โรงเรียนมีพร้อมทุกอย่าง ทั้งด้านสถานที่และบุคลากร ส่วนครูต้องรู้เรื่องการวิจัย”

“ในชั้นเรียนอยู่แล้ว เรื่องหลักสูตรต้องมีการวิเคราะห์ถึงความเป็นไปได้ว่าจะจัดเรื่อง “ระบบคิด” เข้าไปในลักษณะใด”

กลุ่มชาวบ้าน อันประกอบด้วยกลุ่มแม่บ้าน ผู้ปกครอง และผู้ใช้แรงงาน ต่างเห็นสอดคล้องกับกลุ่มครูว่า แม้สถาบันครอบครัวจะเป็นจุดเริ่มต้นในการฝึกให้คนคิดเป็นก็ตาม แต่โรงเรียนมีผู้มีความรู้ มีเทคนิควิธีการกระบวนการ รวมทั้งกิจกรรมต่าง ๆ อย่างหลากหลายอยู่แล้ว โดยเฉพาะในการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษา ชาวบ้านทั้งสามกลุ่มมีทัศนะในเรื่องการจัดรูปแบบการพัฒนากระบวนการคิดดังนี้

“ไม่มีเวลาร่วมทำอย่างจริงจังหรอก ต้องทำมาหากิน”

“มาคุยกันครึ่งสองครึ่งก็พอได้ ให้มาทุกวันอาทิตย์ไม่ไหว ต้องทำงานจนมีดค่า ถึงบ้านก็หัวถึงหมอน”

“ครูนั้นแหละ ทำเองเถอะ เรื่องอะไรก็ทำได้ทั้งนั้น ครูเก่ง ๆ ตั้งเยอะ”

“พวกฉันมันไม่แก่แล้ว ดัดยาก ไม่ก็วันก็ตาย สอนเด็ก ๆ ดีกว่า มันโตขึ้นทุก ๆ วัน จะได้ไม่ถูกหลอก”

กลุ่มเด็กนักเรียน เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่หนูเสริมว่า

“เรื่องคิด เรื่องวิจารณ์ ฟังดูก็น่าสนุก ครูจะให้ช่วยค้น ช่วยหาเรื่องอะไร พวกเราก็ทำได้ อยากให้คนทุกกลุ่มคิดเรื่องเดียวกัน จะได้รู้ว่าใครคิดอย่าง”

นักการศึกษาที่ร่วมประชุมด้วยในวันนั้น สนับสนุนความคิดของนักเรียนว่า

“การคิด การวิจารณ์ จะสนุก ถ้ามีหลักคิด มีทฤษฎีว่าเราจะคิดอย่างไร เพราะเหตุใด จึงต้องคิดเช่นนั้น ผมชอบแนวคิดที่ทีมวิจัยเสนอ เข้าท่ามาก เป็นทฤษฎีของคนไทย ดร.โกวิท วรพิพัฒน์ ใช้หลักคิดง่าย ๆ 3 ด้าน คือ ข้อมูลด้านตัวเอง ด้านสังคม และสิ่งแวดล้อม และด้านวิชาการ คิด 3 ด้านพร้อม ๆ กัน ... ไม่ต้องเรียนสูง ใคร ๆ ก็คิดได้ คิดเป็น ...”

ครูได้แย้งด้วยน้ำเสียงเรียบ ๆ ว่า

“ก่อนจะลงลึกถึงตัวบุคคลด้านการคิด น่าจะฝึกคิดง่าย ๆ ก่อน ถ้าให้ดี ก็จับเป็นกลุ่ม ๆ กลุ่มย่อย ๆ หากคนที่รู้ดี มีความรู้มาช่วยบอกช่วยสอน จะช่วยให้มั่นใจ...”

แม่บ้านที่เป็นทั้งผู้ปกครองนักเรียนในโรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก และเป็นกรรมการชุมชนด้วยนั้น เสนอความเห็นอย่างจริงจังว่า

“ฉันว่าโรงเรียนจัดให้เด็ก แล้วลองจัดให้ชาวบ้านฝึกดูบ้าง ตอนนี้พวกเราก็รวมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนแล้ว ถึงแก่แล้วยังอยากเรียนอยากฝึกกับเขาบ้างเหมือนกัน... แต่ต้องยืดหยุ่นนะ กำหนดเวลาแน่นอนไม่ได้ ตามสะดวกนะ ได้แน่ ไม่ต้องบอกล่วงหน้าหรอก...”

บรรยากาศในการแสดงความคิดเห็นดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง หลายคนหันมาจับกลุ่มคุยกัน กลายเป็นกลุ่มเล็ก ๆ เกิดขึ้นในกลุ่มใหญ่ มีการทบทวนประเด็นสำคัญว่าจะสรุปผลอย่างไร ผู้มีประสบการณ์คนหนึ่งท้วงติงว่า

“ประเด็นสำคัญไม่ได้อยู่ที่การเลือกทางออกที่ถูก แต่ขึ้นอยู่กับทางเลือกทางออกที่เป็นไปได้ และการที่พวกเราทุกคน เข้าใจตรงกัน แล้วร่วมกันทำมากกว่า...”

รูปแบบการพัฒนาระบบคิดที่เปิดเวทีให้มีการเสวนา ถกเถียง และแสดงความคิดเห็น โดยใช้เทคนิค A.I.C. ตลอดครึ่งวันพฤหัสบดีที่ 3 พฤษภาคม 2544 สรุปผลได้ดังนี้

1. การจัดกิจกรรมเพิ่มทักษะ ความรู้ความสามารถในการพินิจถั่นกรอง ต้องจัดให้กับกลุ่มเป้าหมายทุกกลุ่ม คือ กลุ่มนักเรียน กลุ่มครู กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผู้ปกครอง และกลุ่มผู้ใช้งาน โดยมอบให้โรงเรียนและทีมวิจัย เป็นผู้ประสานกับผู้เชี่ยวชาญด้านต่าง ๆ คัดสรรเรื่องกำหนดกระบวนการวิจัยและเทคนิคการวิจัย

2. กำหนดให้กิจกรรม ศึกษาดูงาน และการอบรม ประชุม สัมมนา และกิจกรรมให้ความรู้ด้านการคิด เป็นกลุ่มย่อย ๆ เป็นกิจกรรมเสริม 3 กิจกรรม ก่อนที่จะมีการฝึกทักษะการคิด จากเรื่องที่คุณเชี่ยวชาญคัดสรรมาให้วิพากษ์วิจารณ์อีกจำนวนหนึ่ง โดยใช้ทฤษฎีในการคิดอย่างเป็นระบบ

3. พัฒนาการ**คิดเป็น** และความสามารถในการทำงานกลุ่ม ให้นักเรียนระดับมัธยมศึกษา โรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก ควบคู่ไปกับการสอนเนื้อหาสาระตามหลักสูตรปกติ

บทที่ 4

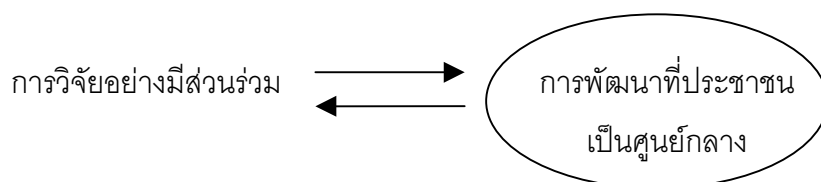
การจัดกิจกรรมเพิ่มทักษะความรู้ความสามารถในการพินิจถั่นกรอง

ผลจากการใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) และเทคนิค A.I.C. ในการระดมความคิด เพื่อวางแผนการทำงานร่วมกัน ทำให้ได้รูปแบบการพัฒนาระบบคิดที่สอดคล้องกับความต้องการของประชาชนในชุมชน ดังปรากฏรายละเอียดในหน้า 213-217 สรุปรูปแบบกิจกรรมที่ต้องทำแผนพัฒนา (Action Plan) ได้ 2 ลักษณะ คือ

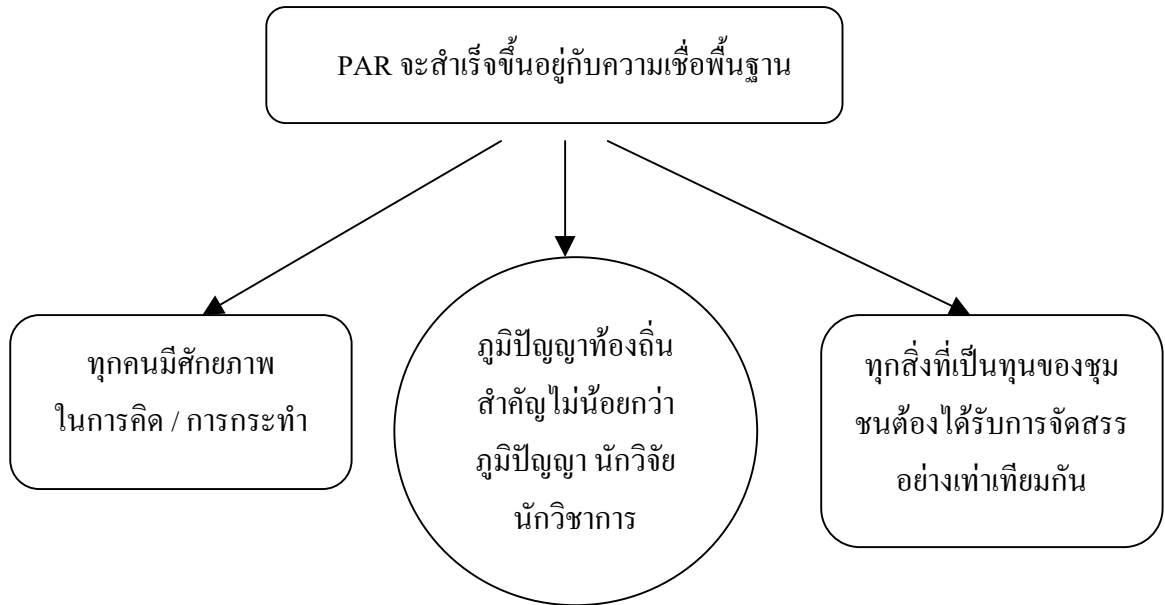
1. กิจกรรมเสริมทักษะความคิด
 - 1.1 การศึกษาดูงาน
 - 1.2 การอบรมประชุมสัมมนาทางวิชาการในแขนงต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง
 - 1.3 การให้ความรู้แบบกลุ่มย่อย
2. กิจกรรมเพิ่มทักษะความรู้ความสามารถในการพินิจถั่นกรอง
 - 2.1 กระบวนการคัดสรรเรื่องเพื่อฝึกคิด
 - 2.2 กระบวนการฝึกคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical Thinking)
 - 2.3 กระบวนการจัดทำหลักสูตรเสริมระบบคิด

ทั้งนี้กิจกรรมเสริมทักษะการคิดและกิจกรรมเพิ่มทักษะความรู้ ความสามารถในการพินิจถั่นกรอง ต้องจัดกระทำให้แก่งกลุ่มเป้าหมายทั้ง 5 กลุ่ม คือ กลุ่มครู นักเรียน แม่บ้าน ผู้ปกครอง และผู้ใช้แรงงาน ยกเว้นเรื่องกระบวนการจัดทำหลักสูตรเสริมระบบคิดที่จัดกระทำให้แก่งกลุ่มนักเรียน ระดับมัธยมศึกษา โรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตกเพียงกลุ่มเดียว

เพื่อให้การดำเนินงานและกระบวนการจัดกิจกรรมในรูปแบบต่าง ๆ เป็นไปอย่างมีระบบ คณะวิจัยจึงได้ดำเนินการ โดยมีฐานคิดว่าต้องเป็นการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม และเป็นการพัฒนาที่ประชาชนเป็นศูนย์กลางในลักษณะ ดังนี้

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังเชื่อว่าความสำเร็จของโครงการ ตั้งอยู่บนความเชื่อพื้นฐาน 3 ประการ ดังแผนภูมิ

ด้วยความเชื่อดังกล่าว ประกอบกับการได้ค้นพบศักยภาพและทุนของชุมชนวัดจันทร์ ตะวันตกว่ามีฐานรากอันเหนียวแน่น อันเป็นช่องทางนำไปสู่การพัฒนาได้ ซึ่งจะเป็นรายละเอียดในมิติต่าง ๆ ดังที่ได้นำเสนอไว้ในบทที่ 3 สามารถสรุปศักยภาพของชุมชนด้วยการวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรคด้วยวิธี “SWOT Analysis” ได้ดังนี้

จุดแข็ง (Strengths = S)

- เป็นชุมชนเก่าแก่นับร้อยปี / มีภูมิปัญญาชาวบ้าน
- มีความสัมพันธ์เหนียวแน่นในการรวมกลุ่ม เช่น วัด โรงเรียน สถานีนามัย
- มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ / ระบบอุปถัมภ์
- พื้นฐานทางเศรษฐกิจดี มีที่ดินเป็นของตนเอง
- มีความภูมิใจในท้องถิ่น
- แก้ปัญหาด้วยการปรึกษาหารือ
- มีบรรยากาศในการคิดและแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร
- มีหน่วยงานภายนอกเข้ามาพัฒนา
- เป็นชุมชนชนานเมืองที่มีการติดต่อสัมพันธ์กับภายนอก

จุดอ่อน (Weaknesses = W)

- ผลของการพัฒนาทำให้กลายเป็นชุมชนเปิด ต่างคนต่างอยู่
- รับวัฒนธรรมสมัยใหม่ บริโภคข่าวสารโดยมิได้คัดกรอง
- สนใจเฉพาะเรื่องการทำมาหากิน โดยไม่มีเวลาให้ชุมชน
- สื่อประเภทต่าง ๆ ทะลักเข้ามาในชุมชนจนยากจะแยกแยะ
- ชอบการพูดคุยวิพากษ์วิจารณ์ประเภท “เรื่องชาวบ้านคืองานของฉัน”

โอกาส (Opportunities = O)

- มีโรงเรียน มีวัด ตั้งอยู่ในชุมชน
- มีกลุ่มต่าง ๆ ที่สามารถเชื่อมโยงกับภายนอกได้
- มีบุคคลภายนอกเข้ามามีปฏิสัมพันธ์กับคนในชุมชน
- มีเครือข่ายแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านอาชีพและการศึกษา
- ประชาชนส่วนใหญ่พร้อมที่จะเรียนรู้และให้ความร่วมมือ

อุปสรรค (Threats = T)

- ถูกท่วมทับด้วยข้อมูลข่าวสาร
- ไม่มีเวลาในการพัฒนาความคิดเชิงวิจารณ์ญาณ
- ติดนิสัยเรียบง่าย อยู่อย่างสบายอย่างไรก็ได้
- คนบางกลุ่มคิดว่าการศึกษาคือเรื่องของปัญญาชน

ผลของการวิเคราะห์ชุมชนข้างต้นได้ชี้ช่องทางให้เห็นทางพัฒนา ซึ่งเมื่อมองเงื่อนไขและศักยภาพในส่วนที่เป็นจุดแข็งและโอกาสดังมีสัญญาณบ่งบอกว่าท้องถิ่นสามารถพัฒนาตนเองได้ แม้ว่าจะมีวัฏขบวนของความเปลี่ยนแปลงทางด้านวัสดุ และการสื่อสารเข้ามาในชุมชนทุกทิศทางก็ตาม แต่ยังมีพลังเหนียวรั้งมิให้หลุดไปกระแทกจนบอบช้ำเกินไป เนื่องจากยังมีภูมิปัญญาชาวบ้าน ยังมีพระสงฆ์ ยังมีผู้อาวุโส ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือกันมานาน ... ดังปรากฏทัศนะที่ได้จากการสัมภาษณ์ เมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม 2544 ประธานชุมชนวัดจันทร์ตะวันตกได้ตอกย้ำในประเด็นการพัฒนาระดับคิดว่า

“...เหมือนต่างคนต่างอยู่ก็จริง แต่รวมตัวกันได้เร็ว บอกข่าวกันปากต่อปาก เร็วกว่าไปนั่งพิมพ์เดินแจก... คนที่นี่ยากเป็นคนฉลาด ยากเป็นคนเก่ง... สนใจเรื่องแปลก ๆ ใหม่ ๆ ใครไปรู้เรื่องอะไรมาจากข้างนอกก็นำมาบอกต่อ บอกให้ทำอะไรก็ช่วยกันทำทุกอย่าง... ใครว่างตอนไหนก็ทำตอนนั้น... แต่ถ้าเรียกประชุม ส่วนมากทิ้งงานมานะ

อย่างป่าล้มไอนั่งชายผักก็ฝากคนข้าง ๆ ให้ช่วยขายให้ รีบมาประชุมก่อน... เขาอยาก
รู้กันว่าประชุมเรื่องอะไร...”

จากคำให้สัมภาษณ์ของผู้นำชุมชน ซึ่งเป็นผู้มีอิทธิพลเหนือจิตใจของคนในพื้นที่ ทำให้
มั่นใจได้ว่า งานที่จะเริ่มพัฒนาต่อไปคงไม่ต้องเริ่มต้นจากศูนย์ แต่เป็นการต่อยอดจากฐานเดิมที่
ชุมชนมีอยู่ เพราะแม้ว่าชุมชนจะมีจุดอ่อนบางประการ อันอาจเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา แต่หาก
ถือเอาจุดอ่อนมาเป็นจุดแข็ง ก็จะช่วยให้งานพัฒนาง่ายขึ้น ทั้งยังเป็นเรื่องที่ประชาชนในชุมชนทำ
เองได้ โดยไม่ต้องพึ่งพานักวิชาการ เช่น การที่ชุมชนกลายเป็นชุมชนเปิด มีเส้นทางคมนาคมพาด
ผ่านหลากหลาย หรือความเจริญทางเทคโนโลยีที่ทำให้ข่าวสารทะลักเข้ามาทุกทิศทาง เหล่านี้หาก
ได้นำข่าวสารข้อมูลที่เข้ามาในชุมชนมาวิเคราะห์วิจารณ์ก็จะช่วยให้เรื่องราวดูสมจริง และเป็นจริง
โดยมีจำเป็นต้องปั้นแต่ง โดยเฉพาะประเด็นที่เป็นจุดอ่อนอย่างยิ่งเรื่องการขบขุดคุ้ย ขอบวิพากษ์
วิจารณ์ที่น่าจะเป็นโจทย์ใหญ่ที่ต้องหาคำตอบว่า การวิพากษ์วิจารณ์จะช่วยพัฒนาการคิดได้อย่างไร
ในประเด็นนี้เป็นเรื่องที่สอดคล้องกับหลักจิตวิทยา กล่าวคือ เมื่อคนเราขบคุ้ย ขอบวิพากษ์
วิจารณ์เรื่องชาวบ้านอันเป็นธรรมชาติของมนุษย์ เราก็นำเรื่องที่คัดสรรแล้วจากผู้เชี่ยวชาญมาให้
วิพากษ์วิจารณ์กัน จะเกิดทักษะในการคิดและช่วยให้มีความสามารถในการคิดอย่างมีวิจ
ญาณได้ ทั้งนี้เป็นการจับ “จุดอ่อนมาเป็นจุดแข็ง” โดยที่ผู้เรียนรู้ไม่รู้สึกรู้ว่าถูกบังคับ ถูกครอบงำ
จากนักวิชาการ ทั้งยังเกิดความพึงพอใจในกระบวนการเรียนรู้ ชนิดที่ค่อย ๆ เป็นไป ดังที่ผู้อำนวยการ
โรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตกเคยให้สัมภาษณ์กับทีมวิจัยต่อประเด็นคำถามที่ว่า “คิดอย่างไร ถ้า
เราจะใช้วิธีที่ชาวบ้านชอบ คือ การวิพากษ์วิจารณ์มาใช้ในห้องเรียน และขยายผลสู่ชุมชนในการ
พัฒนาระบบคิด” ผู้อำนวยการโรงเรียนซึ่งมีฐานะเป็นนักวิจัยในพื้นที่ได้ให้ความคิดเห็นว่า

“น่าจะทำได้ง่าย... เพราะเป็นการต่อยอดจากรากฐานเดิมที่ชุมชนมีอยู่ เพียงแต่เรา
ค่อย ๆ ใส่ความรู้ลงไป เลือกรื่องดี ๆ ให้เขาฝึกคิดอย่างต่อเนื่อง ทำซ้ำ ๆ จนเกิด
ทักษะ ก็คิดได้ คิดเป็น... แต่... ต้องฝึกกับชาวบ้านหลาย ๆ กลุ่ม ไม่ใช่ทำกับเด็กกลุ่ม
เดียว ยอมรับว่าเด็กมีอิทธิพลต่อพ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ก็จริง แต่พ่อแม่มักมีอิทธิพลต่อ
ลูก ครูก็มีอิทธิพลต่อนักเรียน มันถ่วงโยงเป็นท่อนส่งผ่านถึงกันได้หมด...”

เมื่อถามว่า “ในความเห็นของท่าน คิดว่าควรทำอย่างไร การพัฒนาการคิดจึงได้ผล” ก็
ได้รับคำตอบที่พร่งพรูออกมาอย่างต่อเนื่องว่า

“...ถ้าจะให้ได้ผลเร็ว มันก็ต้องมีหลาย ๆ ท่อ แต่ละท่อเชื่อมต่อกัน ที่ผมยกตัวอย่างให้
เห็นเป็นรูปธรรมนะครับว่า เหมือนท่อประปาท่อเล็ก ๆ ท่อเดียว คนใช้ก็มาก ทั้งใช้กิน
ใช้อาบ ล้างรถ รดต้นไม้ น้ำก็จะพาลไม่ไหล แม้จะไหลบ้างก็อาจจะไม่แรงพอ คนใช้ก็

หงุดหงิดไม่ทันใจ ก็ต้องเริ่มตั้งแต่วางแผน วางท่อ หาท่อที่ใหญ่และคงทน เอาท่อใหญ่ มาวางไว้ในโรงเรียน จากท่อใหญ่จะแยกออกไปทางไหน ถึงไหน ก็ต้องมานั่งวางแผน กัน...”

ด้วยวิธีคิดและวิธีการทำงานของทีมวิจัยในการแสวงหาคำตอบที่เป็น “ระบบเปิด” เพราะชีวิตกับสังคมประกอบด้วยมิติที่หลากหลาย การดำเนินการวิจัยในครั้งนี้ เรากำลังขับเคลื่อน ตัวมาสู่ยุคของการพัฒนาที่เรียกว่า “การพัฒนาเพื่อพัฒนาตนเอง การพึ่งตนเอง และการพัฒนาที่ยั่งยืน” จากคำให้สัมภาษณ์ผู้นำชุมชน และผู้นำทางการศึกษาที่มีบทบาทสำคัญอยู่ในโรงเรียน และชุมชน แสดงให้เห็นชัดว่ายุคนี้เป็นยุคที่มีความเคลื่อนไหวทางความคิด ทั้งยังมีการทบทวน ความผิดพลาด ความล้มเหลวของแนวความคิดและพร้อมที่จะถอดบทเรียนมาพัฒนาชุมชนได้อย่างรอบคอบ

กิจกรรมเพิ่มทักษะความรู้ความสามารถในการคิดพินิจถลันกรอง ทั้งสองลักษณะจึงขับเคลื่อนโดยกระบวนการต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 กระบวนการจัดทำแผนปฏิบัติการ (Action Plan)

เพื่อให้พัฒนาระบบคิดเป็นไปตามความต้องการของชุมชน คณะวิจัยได้เชิญผู้เกี่ยวข้องหลายฝ่ายเข้าร่วมทำแผนปฏิบัติการ ผู้เข้าร่วมประชุม ได้แก่

1. ประธานชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก
2. รองประธานชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก
3. กรรมการชุมชนฯ ฝ่ายการศึกษา
4. กรรมการชุมชนฯ ฝ่ายประชาสัมพันธ์
5. ผู้อำนวยการโรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก
6. ผู้ช่วยผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการ โรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก
7. เจ้าอาวาสวัดจันทร์ตะวันตก
8. ผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษา และด้านพัฒนาหลักสูตรจากสถาบันราชภัฏ 2 คน
9. ตัวแทนจากกลุ่มเป้าหมายทั้ง 5 กลุ่ม ๆ ละ 1 คน รวม 5 คน
10. ภูมิปัญญาชาวบ้าน 2 คน
11. ศิษยานุศิษย์ ฝ่ายการศึกษาเทศบาลนครพิษณุโลก 2 คน
12. กรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน 2 คน

จำนวนผู้ได้รับเชิญประชุม 20 คน ทีมวิจัยและนักศึกษาที่เข้าสังเกตการณ์อีก 12 คน รวม 32 คน เป็นการประชุมอย่างเป็นทางการที่สถาบันราชภัฏพิษณุโลกสงคราม เมื่อวันที่ 11

พฤษภาคม 2544 ภายใต้หัวข้อ เรื่อง “กระบวนการจัดทำแผนปฏิบัติการเพื่อพัฒนาระบบคิด” เริ่มด้วยการระดมความคิด วางแผนการทำงานร่วมกันว่าภายใต้กรอบคิดของรูปแบบการพัฒนาที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน ทั้งสองลักษณะ คือ กิจกรรมที่เป็นการเสริมทักษะและกิจกรรมที่เป็นการเพิ่มทักษะความรู้ความสามารถในการพินิจถ่วงถอง โดยร่วมพิจารณาว่ากิจกรรมใด มีเป้าหมาย มีวิธีการอย่างไร จัดที่ไหน ฯลฯ กระบวนการประชุมครั้งนี้ใช้เทคนิค A.I.C. (Appreciation Influence Control) เป็นตัวเร่งให้เกิดกระบวนการสร้างภาพฝันร่วมกันว่า การจัดกิจกรรมที่พึงปรารถนาที่ทุกคนต้องการร่วมกัน ควรเป็นอย่างไร แล้วช่วยกันสร้างแนวทางการพัฒนา ตลอดจนกำหนดขั้นตอนหรือสร้างแนวปฏิบัติ (Action Plan) ดังแผนภูมิต่อไปนี้

ขั้นตอนตามกระบวนการ A.I.C.

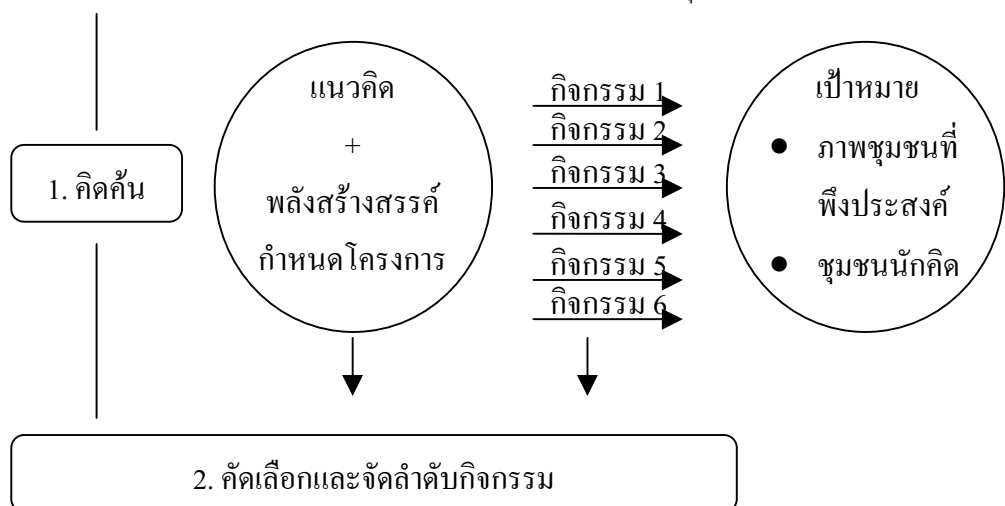

ขั้นตอน A = Appreciation : สร้างภาพฝันร่วมกัน

- วิเคราะห์สภาพชุมชนที่เอื้อต่อการคิด
- สร้างภาพชุมชนนักคิดที่พึงปรารถนา

ขั้นตอน I = Influence : ร่วมกันสร้างแนวทางพัฒนาชุมชน

ขั้นตอน C = Control : สร้างแนวปฏิบัติ (Action Plan)

กิจกรรม : _____

กิจกรรม	เป้าหมาย	วิธีการ	สถานที่ / เวลา	ผลที่ได้รับ	งบประมาณ	ผู้รับผิดชอบ	หมายเหตุ

การจัดทำแผนปฏิบัติการดำเนินไปด้วยดี มีบรรยากาศของการถกเถียง ชี้แจง แสดงเหตุผล และให้รายละเอียดตามประสบการณ์และภูมิหลังของแต่ละคน คณะวิจัยทำหน้าที่คอยกระตุ้นให้ทุกคนมีส่วนร่วมได้แสดงความคิดเห็น และคอยระดมความคิดให้อยู่กรอบ A.I.C. ที่ได้นำเสนอไว้อย่างชัดเจนตอนเริ่มประชุม การนำความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมประชุม ได้มีการบันทึกสามแบบ คือ บันทึกด้วยแถบบันทึกเสียง ด้วยการจับบันทึกข้อมูล และนำเสนอด้วยเครื่องฉาย 3 มิติ เพื่อให้มองเห็นทั่วถึงเป็นการเปิดโอกาสให้ตรวจสอบ แก้ไขได้ทันที่

ผลของการจัดทำแผนปฏิบัติการด้วยวิธีการดังกล่าว แม้จะใช้เวลาเต็มวันในการอภิปราย ถกเถียง หักล้างกันด้วยเหตุผลที่ใช้เวลายาวนาน ก็ผ่อนคลายลงได้ด้วยบรรยากาศที่เป็นกันเองและประนีประนอม การหยุดพักรับประทานอาหาร ฟังเพลงที่ไพเราะ และได้เปลี่ยนอิริยาบถบ่อย ๆ เปลี่ยนวิธีการนำเสนอโดยการนำวิทัศน์เกี่ยวกับสถานที่ท่องเที่ยว ชุมชนตัวอย่างหรือวิทัศน์เรื่อง 108 ภูมิปัญญาไทย อันเป็นสารคดีที่จัดทำโดยสถาบันราชภัฏพระนครก็เป็นการช่วยกระตุ้นให้เกิดความคิดเชิงบูรณาการมากขึ้น

ป้าสมใจชอบใจชุด 108 ภูมิปัญญาไทยมากถึงขนาดขอชุดซ้ำ และเร่งเร้าว่า

“ฉันอยากไปดูเขาทำอะไรต่ออะไรพวกนี้แหละ เปลยวน แม่ฉันก็รักได้ แต่ลูกหลานทำไม่เป็นแล้ว คนไทยนี่เก่งจัง แค่เปลยวนนอนเล่น ๆ ก็ส่งออกขายได้ พวกแขกอินโดมาเลเซีย พวกนี้ตัวโต ๆ ก็ต้องทำเปลให้ใหญ่... ดูชียายดีจนทำไม่ทัน...”

ครูที่เป็นกรรมการชุมชนฝ่ายการศึกษาเสริมว่า

“เราไม่ต้องไปไกลนักก็ได้ ใกล้ ๆ ก็มี จะดูอะไรละ เอาผักตบชวามาจากสวนแถว ๆ บ้านคลองนี้ ก็ส่งออกถึงญี่ปุ่น พวกกรองเท้าแตะใส่ในบ้าน ทำเท่าไร ก็ไม่พอขาย...”

เจ้าอาวาสกับภูมิปัญญาชาวบ้านมีความเห็นคล้าย ๆ กัน คือ “ทุกคนต้องร่วมมือกันทำอะไรให้ทำจริง การคัดเลือกคนไปทำงานใดก็ต้องดูความเหมาะสม เรื่อง วางแผนต้องรอบคอบถี่ถ้วน ทุกชั้นทุกตอน”

เรื่องการประชุมสัมมนา กรรมการศึกษาชั้นพื้นฐานเสนอว่า “เราไม่ต้องจัดเองทั้งหมดก็ได้ อาศัยไปร่วมประชุมกับเขา...” ความคิดนี้ได้รับการสนับสนุนจากอาจารย์จากสถาบันราชภัฏที่เชิญมาในฐานะผู้เชี่ยวชาญทางการศึกษา ในทันทีว่า “ผมเห็นด้วยว่าถ้าเราไปร่วมประชุมกับเขา ประหยัดงบประมาณได้มาก ไม่ต้องลำบากเรื่องจัดงานเอง เพียงแต่ต้องรู้โปรแกรมดี ๆ ล่วงหน้าว่าที่ไหนมีอะไร ทำหนังสือไปขอร่วมประชุมกับเขา จำนวนครั้งจะไม่มากนัก สมทบทุนค่าอาหารกลางวัน ค่าอาหารว่างไปบ้าง ผมคิดว่าเขาไม่ขัดข้อง หลายแห่งเขาประกาศเชิญชวนผู้สนใจเข้าร่วมประชุมกับเขาอยู่แล้ว”

“อาจจะทำเองบ้างในบางเรื่อง...” ศิษยานิเทศก์ฝ่ายการศึกษา เทศบาลนครพิษณุโลก มีมุมมองต่างออกไปโดยขยายความคิดว่า “เรื่องเล็ก ๆ ที่เกี่ยวกับรูปแบบการคิด การคิดสรรเรื่อง กระบวนการฝึกคิด จะใช้ทฤษฎีไหน ฝึกอย่างไร เอาเรื่องอะไรมาฝึก... อาจจำเป็นต้องมีการอบรมเชิงปฏิบัติการให้กับทีมงานที่ลงพื้นที่ และต้องเชิญผู้เชี่ยวชาญมาให้ความรู้ มาชี้แนวทางเป็นเรื่องๆ ไป”

“จะทำอะไรก่อนหลัง... Action plan ต้องชัด ต้องดูความเป็นไปได้ และความเกี่ยวเนื่องกันด้วย อะไรควรทำก่อน อะไรทำทีหลัง หรืออะไรที่ควรทำพร้อม ๆ กันได้...” อาจารย์อีกคนหนึ่งจากสถาบันราชภัฏ ชี้แนะเรื่องแผนปฏิบัติการ

ผู้อำนวยการโรงเรียนวัดจันทร์ฯ หันไปหารือกับผู้ช่วยฝ่ายวิชาการ ก่อนจะเสนอประเด็นว่า “เรื่องหลักสูตรเสริมที่จะทำนั้น โรงเรียนสนับสนุนเต็มที่ด้านการจัดการเรียนการสอน แต่เรื่องขั้นตอนกระบวนการสร้างหลักสูตรต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญหรืออาจารย์จากราชภัฏมาช่วย คงต้องเตรียมการอย่างดีก่อนนำไปใช้ ผมคิดว่าระยะแรกทดลองใช้กับเด็กมัธยมดีกว่า ใช้ห้องใดห้องหนึ่งก่อนแล้วค่อยขยายผล เพราะงานนี้เราไม่ได้ทำหลักสูตรเสริมอย่างเดียว ต้องทำกับคนทุกกลุ่ม”

“ในหลักสูตรทุกระดับจะมีเรื่องการอ่าน การฟังอย่างมีวิจารณญาณอยู่แล้ว” ผู้ช่วยฝ่ายวิชาการเสริม “ถ้าช่วยทำให้ตรงนี้ชัดขึ้น เน้นย้ำด้านแบบฝึกทักษะการคิดก่อน ใช้กับเด็กที่อาจารย์อัดสอน ม.2 ม.3 ก็ได้”

ผลการจัดทำแผนปฏิบัติการ

การจัดทำแผนปฏิบัติการได้ผล 7 ประการ สรุปได้ดังนี้

1. เกิดบรรยากาศในการคิดที่เอื้อต่อการดำเนินงานตามโครงการ ได้เครือข่ายกับบุคคลภายนอกชุมชน ได้ประสานสัมพันธ์กับบุคคลหลายฝ่ายที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นนักคิดแบบประชาธิปไตย คือ การยอมรับเหตุผลของกันและกัน จนได้ผลของการคิดเชิงสร้างสรรค์ที่ต่อเนื่องหลายแง่มุมที่สามารถเชื่อมโยงเอื้อประโยชน์ต่อกัน

2. ได้สร้างภาพฝันร่วมกัน ด้วยคาดหวังว่าชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก จะเป็นชุมชนเมืองที่ไม่เติบโตอย่างผลิผลามเร่งรีบเกินไป ประชาชนจะบริโภคข้อมูลข่าวสารอย่างระมัดระวังและยังคิด โดยมีการตรวจสอบแหล่งข้อมูลอย่างรอบคอบหลาย ๆ ด้าน มีบรรยากาศในการแสดงความคิดเห็น และมีเวทีให้เกิดการเรียนรู้ เรื่องการคิดอย่างพินิจถ่วงรอบคอง ดังที่ประธานชุมชนสรุปสั้น ๆ ว่า

“เราหวังว่าชุมชนวัดจันทร์ จะไม่ก้าวพรวดพราดจนสะดุดขาตัวเอง ไม่ตื่นข่าว ไม่เชื่อข่าวลือ จนทำให้ตนเองและคนอื่นเสียเปรียบ เสีย การจับกลุ่มพูดคุยที่มีอยู่แล้วก็อยากให้เป็นมรรคเป็นผล โรงเรียน ร้านค้า วัดวา เป็นที่แลกเปลี่ยนเรื่องราวข่าวสาร อยากให้มีคนช่วยคิดอ่าน... อย่าให้คิดฟุ้งซ่าน... คิดให้ทันคน ทันสมัย”

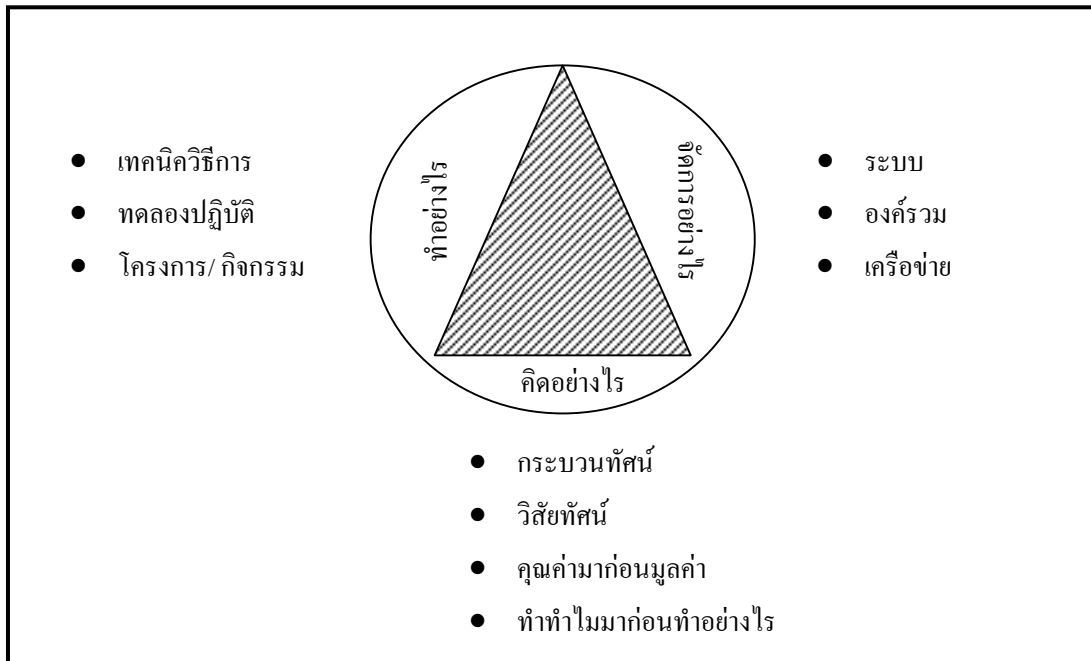
3. การนำนักศึกษาจากสถาบันราชภัฏจำนวนหนึ่งเข้าศึกษา สังเกตการณ์ เป็นการเรียนรู้นอกห้องเรียนจากการปฏิบัติการจริง ทำให้ได้รับประสบการณ์ตรงที่สามารถประยุกต์ใช้ในวันหน้า และนำความรู้ที่ได้ช่วยเหลือคณะวิจัยในฐานะผู้ช่วยนักวิจัยได้อีกทางหนึ่ง

4. ตัวแทนกลุ่มเป้าหมายทั้ง 5 กลุ่ม คือ ตัวแทนครู ผู้ปกครอง แม่บ้าน ผู้ใช้แรงงาน และนักเรียน รวมทั้งกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน บางคนมีท่าทีสงบเงียบ ไม่กล้าแสดงความคิดเห็น แต่เมื่อเห็นความเป็นกันเอง และการพูดคุยอย่างไม่ถือตัวของผู้เข้าร่วมประชุม ตลอดจนการที่ผู้จัดการประชุมพยายามเปลี่ยนการประชุมแบบเป็นทางการให้อ่อนตัวลง จนมีบรรยากาศเหมือนการสนทนาอย่างไม่เป็นทางการ ทำให้บรรยากาศที่เคร่งขรึมคลายตัวลง จนมีการพูดคุยอย่างเป็นธรรมชาติ นอกจากนี้การใช้สื่อวีดิทัศน์นำเสนอสั้น ๆ ในช่วงที่หลายคนกำลังคิด เรื่องที่นำเสนอทำให้บางคนคิดออก คิดได้ การยกย่องให้เกียรติโดยการเรียกชื่อ เรียกนาม ให้ช่วยออกความคิดการทำความเข้าใจถึงภูมิหลังว่า แต่ละคนมีผลงาน มีความรู้ความสามารถโดดเด่นอย่างไร ก็มีสวนช่วยกระตุ้นให้คนเหล่านั้นเกิดความเชื่อมั่นในตนเอง และกล้าพอที่จะพูดในสิ่งที่ตนคิด ยิ่งถ้าความคตินั้นเป็นที่ยอมรับก็ยิ่งทำให้การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นมีความหมายยิ่งขึ้น

5. ได้บทเรียนจากการประชุมเชิงปฏิบัติการว่า ผู้จัดประชุมจะต้องมีการจัดเตรียมการทุกด้านอย่างละเอียดรอบคอบ ทั้งด้านเอกสาร วัสดุอุปกรณ์ อาหาร อาคารสถานที่ แสง เสียง และด้านบุคลากร ที่จะทำหน้าที่ต่าง ๆ เช่น ใครจะทำหน้าที่เชิญผู้เข้าร่วมประชุม ใครจัดการด้านสถานที่ วัสดุอุปกรณ์ ใครจัดการด้านเอกสารข้อมูล ใครเป็นผู้บันทึก / และจัดบันทึกการประชุม ใครทำหน้าที่เป็นพิธีกรประจำวัน ใครดำเนินการประชุม นอกจากนี้ยังมีบางประเด็นที่ทีมวิจัยต้องเตรียมข้อมูลไว้ล่วงหน้า เพื่อนำเสนอในกรณีที่มีปัญหา เช่น เรื่องการศึกษาดูงานได้จัดเตรียมวิทยุทัศนภาพนิ่ง ภาพถ่าย สถานที่ ชุมชนที่เป็นแบบอย่างด้านต่าง ๆ ไว้นำเสนอช่วงรับประทานอาหาร ก่อนการประชุมในแต่ละเรื่อง การเตรียมเพลงประเภทบรรเลงโดยไม่มีเนื้อร้อง ที่มีท่วงทำนองผ่อนคลายให้ผู้เข้าร่วมประชุมได้ฟังระหว่างหยุดพัก ตลอดจนการเตรียมผู้จัดบันทึกการประชุมไว้ 2-3 คน เพื่อเติมเต็มและตรวจสอบความถูกต้อง

บทเรียนจากการจัดประชุมครั้งนี้ ทำให้รู้ว่าเมื่อมีบุคคลหลายฝ่ายมาพบกัน ระดมความคิดเห็น เขาคิดอย่างไร และทีมวิจัยจะนำกระบวนการทัศน วิสัยทัศน์ เหล่านั้นมาทำอย่างไร นำมาจัดการอย่างไร เป็นเทคนิควิธีการที่ได้ทดลองปฏิบัติ และเรียนรู้อย่างเป็นระบบ เป็นองค์รวม มีเครือข่าย มีคุณค่ามากกว่ามูลค่า และทำให้ตระหนักคำว่า “**ทำทำไม มาก่อนทำอย่างไร**”

6. ผลของการทำแผนปฏิบัติการ ไม่เพียงแต่ผลได้แผน แต่ยังทำหลุดพ้นจากวิธีคิดแบบพึ่งพา มาเป็นการพึ่งตนเอง หลุดพ้นจากวัฒนธรรมอุปถัมภ์ เข้าสู่วัฒนธรรมข้อมูลความรู้ หลุดพ้นจากวัฒนธรรมการเรียนรู้แบบรับมาเรียนรู้แบบรุก ด้วยการสืบค้น สืบหา วิจัย แสวงหา พัฒนาองค์ความรู้ใหม่ด้วยตนเอง หลุดพ้นจากวิธีคิด และวิธีการคิดแบบแยกส่วน มาเป็นการคิดแบบเชื่อมโยง หรือบูรณาการ เป็นการจัดการแบบผนึกกำลัง (Synergy) ซึ่งก่อให้เกิดผลทวีคูณ และคนในชุมชนจะเกิดความภูมิใจในศักยภาพที่แท้จริงของตนเอง มีอย่างน้อยที่สุดสามอย่าง เรื่อง ที่ชุมชนได้เริ่มเรียนรู้ คือ คิดอย่างไร ทำอย่างไร และจัดการอย่างไร ดังภาพและแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิแสดงให้เห็นถึงผลพวงที่ชุมชนจะได้รับหลายประการ มีสามเรื่องที่สัมพันธ์เป็นเรื่องเดียวกันที่ชุมชนได้เริ่มเรียนรู้ และจุดเริ่มต้นการเรียนรู้ที่สำคัญที่สุด คือ “ความคิด” ดังที่ตัวแทนครูที่ทำหน้าที่เป็นทั้งกรรมการฝ่ายศึกษาในชุมชน กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

“...พอกันทีกับการนั่งท่องคาถา “อิตตahi อิตตโนนาโถ” มาช่วยกันทำให้เป็นจริงดีกว่า เปลี่ยนความคิดนั้นเปลี่ยนไม่ง่าย แต่ก็ไม่ง่าย... เพราะคนจำนวนมากเปลี่ยนได้แล้ว และพึ่งตนเองได้แล้ว... สำคัญที่การเรียนรู้ การเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดปัญญา แล้วทุกอย่างจะเปลี่ยน...”

7. ได้แผนปฏิบัติการ (Action Plan) สรุปได้ดังนี้

7.1 กิจกรรมเสริมทักษะการคิดพินิจถ่องแท้ มี 3 กิจกรรม คือ การศึกษาดูงาน การอบรม ประชุม สัมมนาทางวิชาการ และการให้ความรู้แบบกลุ่มย่อย

กิจกรรมที่ 1 การศึกษาดูงาน ที่ประชุมวางแผนให้มีการศึกษาดูงานรวม 7 ครั้ง เพื่อเปิดโลกทัศน์และสร้างวิสัยทัศน์ อันจะส่งผลโดยตรงและทางอ้อมต่อระบบคิดของคนในชุมชน ทั้งนี้เพราะความเชื่อพื้นฐานที่ว่าการศึกษาจากของจริงเป็นสิ่งล้ำค่า ดังภูมิปัญญาชาวบ้านคนหนึ่งกล่าวสั้น ๆ ว่า “สิบปากว่า ไม่เท่าตาเห็น” การกำหนดวันเวลา สถานที่ และเรื่องที่ต้องการไปศึกษา เป็นความเห็นร่วมกันของผู้เข้าร่วมประชุมที่พูดเสนอความคิดในฐานะเป็นตัวแทนของกลุ่มต่าง ๆ โดยการเสนอสถานที่และเหตุผลที่จำเป็นต้องไปศึกษาหลายแห่ง โดยมีความคิดที่ตรงกันว่า “ศึกษาอย่างหลากหลาย มีเป้าหมายเพื่อเรียนรู้” พื้นที่ศึกษาแต่ละพื้นที่ จึงมีจุดเด่นต่างกัน เช่น ด้านการท่องเที่ยว ด้านวัฒนธรรม ด้านอาชีพ ด้านการศึกษา และด้านการแก้ปัญหาวิกฤติ ดังรายละเอียดในตารางกิจกรรมที่ 1

กิจกรรมที่ 1 : โครงการศึกษาดูงาน

ลำดับที่	วัน เดือน ปี	เรื่อง / สถานที่
1	25 เม.ย.-1 พ.ค. 44	- หมู่บ้านตัวอย่าง ที่คีรีวงค์ อำเภอพรหมพิราม จังหวัดนครศรีธรรมราช
2	10 พ.ค. 44	- การทำน้ำตาลสด ที่อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก
3	6 มิ.ย. 44	- เครื่องปั้นดินเผา ที่อำเภอศรีมามาศ จังหวัดสุโขทัย
4	24 มิ.ย. 44	- การจัดการท่องเที่ยว ที่ภูหินร่องกล้า อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก
5	12 ก.ค. 44	- การทำกล้วยตาก และการทำสวนสมุนไพร ที่อำเภอบางกระทุ่ม จังหวัดพิษณุโลก
6	24 ก.ค. 44	- การทอดผ้า ที่บ่อภาค อำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก
7	31 ก.ค. 44	- การทอดผ้า รฐกิจชุมชน ที่ป่าแดง อำเภอดงพวนหิน จังหวัดพิจิตร

กิจกรรมที่ 2 : โครงการอบรม ประชุม สัมมนาทางวิชาการ

ลำดับ	วัน เดือน ปี	จำนวนวัน	เรื่อง / สถานที่
1	7-9 เม.ย. 44	3	- เทคนิคการสร้างเครื่องมือและการวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัย ห้องสิริราชภัฏ สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม
2	24-25 ก.ค. 44	2	- การประชุมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการ พัฒนาท้องถิ่น” ห้องสิริราชภัฏ สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม
3	26-27 ก.ค. 44	2	- การประชุมสัมมนา เรื่อง “สังคมแห่งการเรียนรู้ : การประยุกต์ สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต” คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร
4	15-17 ส.ค. 44	3	- ฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง “บทบาทของกรรมการชุมชน ต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน” โรงแรมอมรินทร์ลา구나 จังหวัดพิษณุโลก
5	24-25 ส.ค. 44	2	- การประชุมสัมมนา เรื่อง “การพัฒนาเครือข่ายกลุ่มสตรี เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน” ห้องประชุมนนทรี สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม
6	29-30 ส.ค. 44	2	- การประชุมสัมมนา เรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์กับสมุนไพร ในงานสาธารณสุข” โรงพยาบาลบางกระทุ่ม อำเภอบางกระทุ่ม จังหวัดพิษณุโลก

กิจกรรมที่ 3 : โครงการการให้ความรู้แบบกลุ่มย่อย

ลำดับ	เรื่อง	จำนวนครั้ง	กลุ่มเป้าหมาย
1	• “ปั้นแต่งชีวิตด้วยคิดเป็น” ตามทฤษฎีของ ดร.โกวิท วรพิพัฒน์	5	• กลุ่มครู • ผู้ใช้แรงงาน • กลุ่มนักเรียน • แม่บ้าน • ผู้ปกครอง
2	• ความสามารถในการตั้งคำถาม - กระบวนการคิดของมนุษย์	5	• ครู • นักเรียน • แม่บ้าน • ผู้ปกครอง • ผู้ใช้แรงงาน
3	• ความสามารถในการคิดคล่อง - กระบวนการคิดคล่อง	5	• ครู • นักเรียน • แม่บ้าน • ผู้ปกครอง • ผู้ใช้แรงงาน
4	• ความสามารถในการคิดวิเคราะห์ - กระบวนการคิดวิเคราะห์	5	• ครู • นักเรียน • แม่บ้าน • ผู้ปกครอง • ผู้ใช้แรงงาน
5	• ความสามารถในการคิดอย่างมีเหตุผล - กระบวนการคิดอย่างมีเหตุผล	5	• ครู • นักเรียน • แม่บ้าน • ผู้ปกครอง • ผู้ใช้แรงงาน
6	• ความสามารถในการคิดลึกซึ้ง - กระบวนการคิดลึกซึ้ง	5	• ครู • นักเรียน • แม่บ้าน • ผู้ปกครอง • ผู้ใช้แรงงาน
7	• ความสามารถในการคิดอย่างมี วิจารณ์ญาณ - กระบวนการคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณ	5	• ครู • นักเรียน • แม่บ้าน • ผู้ปกครอง • ผู้ใช้แรงงาน

แผนปฏิบัติการ

กิจกรรมเพิ่มทักษะความรู้ความสามารถในการพินิจถั่นกรอง

กิจกรรมที่ 4 : กระบวนการคัดสรรเรื่องเพื่อฝึกคิด

ลำดับ	เรื่อง	กระบวนการคิด	กลุ่มเป้าหมาย
1	• “การตั้งคำถาม” โดยใช้ข้อมูล 3 ด้าน - ด้านตนเอง - ด้านสังคม / สิ่งแวดล้อม - ด้านวิชาการ	• สิ่งเร้าที่เป็นปัญหา • สิ่งเร้าที่เป็นความต้องการ • สิ่งเร้าที่ชวนสงสัย • ใช้ทฤษฎี “คิดเป็น” ของ ดร.โกวิท วรพิพัฒน์	• ครู • นักเรียน • แม่บ้าน • ผู้ปกครอง • ผู้ใช้แรงงาน

ลำดับ	เรื่อง	กระบวนการคิด	กลุ่มเป้าหมาย
2	<ul style="list-style-type: none"> การคิดคล่อง เรื่อง “ประโยชน์ของก้อนอิฐ” 	<ul style="list-style-type: none"> คิดได้หลากหลาย ได้ผลการคิดจำนวนมาก รวดเร็ว ตรงประเด็น ใช้ทฤษฎี “คิดเป็น” ของ ดร.โกวิท วรพิพัฒน์ 	<ul style="list-style-type: none"> ครู นักเรียน แม่บ้าน ผู้ปกครอง ผู้ใช้แรงงาน
3	<ul style="list-style-type: none"> การคิดวิเคราะห์ เรื่อง “ถ้าท่านจะซื้อรถยนต์ท่านจะดูอะไรบ้าง” 	<ul style="list-style-type: none"> แยกแยะสิ่งที่คิดเป็นส่วนย่อย ๆ แล้วศึกษา ส่วนย่อย ๆ น้อยอย่างลึกซึ้ง ใช้ทฤษฎี “คิดเป็น” ของ ดร.โกวิท วรพิพัฒน์ 	<ul style="list-style-type: none"> ครู นักเรียน แม่บ้าน ผู้ปกครอง ผู้ใช้แรงงาน
4	<ul style="list-style-type: none"> การคิดอย่างมีเหตุผล เรื่อง เชื้อไหม คำไขของศรีไพร ใจพระ เรื่อง “เลขทะเบียนรถยนต์” 	<ul style="list-style-type: none"> เป็นการคิดที่อ้างอิงหลักฐานและอธิบายได้ ใช้ทฤษฎี “คิดเป็น” ของ ดร.โกวิท วรพิพัฒน์ 	<ul style="list-style-type: none"> ครู นักเรียน แม่บ้าน ผู้ปกครอง ผู้ใช้แรงงาน
5	<ul style="list-style-type: none"> การคิดลึกซึ้ง เรื่อง “คำเก็บตกชวนคิดที่ติดท้ายรถบรรทุก” 	<ul style="list-style-type: none"> เป็นการคิดที่ทำให้เข้าใจถูกต้อง ลึกซึ้ง เกี่ยวกับเรื่องที่คิด เข้าใจสภาพต่าง ๆ ที่ซับซ้อน ทั้งในภาพรวม และในส่วนประกอบ ใช้ทฤษฎี “คิดเป็น” ของ ดร.โกวิท วรพิพัฒน์ 	<ul style="list-style-type: none"> ครู นักเรียน แม่บ้าน ผู้ปกครอง ผู้ใช้แรงงาน
6	<ul style="list-style-type: none"> คิดอย่างมีวิจารณ์ญาณ เรื่อง “การประหยัดที่ไม่ประหยัด” 	<ul style="list-style-type: none"> เป็นกระบวนการคิดที่มีการพิจารณาไตร่ตรองอย่างละเอียด รอบคอบ ด้วยการประมวลข้อมูลรอบด้าน พิจารณากลับกรองทุกมิติ ใช้ทฤษฎี “คิดเป็น” ของ ดร.โกวิท วรพิพัฒน์ 	<ul style="list-style-type: none"> ครู นักเรียน แม่บ้าน ผู้ปกครอง ผู้ใช้แรงงาน

ลำดับ	เรื่อง	กระบวนการคิด	กลุ่มเป้าหมาย
7	<ul style="list-style-type: none"> การคิดอย่างมีวิจารณญาณ เรื่อง “คนวัยทำงานเครียดเล็กน้อย ร้อยละ 68.30 เครียดมาก ร้อยละ 30 เครียดจนทนไม่ได้ ร้อยละ 1.67” 	<ul style="list-style-type: none"> เป็นกระบวนการคิดที่มีการพิจารณาไตร่ตรองอย่างละเอียด รอบคอบ พิจารณากลับกรองทุกมิติ ใช้ทฤษฎี “คิดเป็น” ของ ดร.โกวิท วรพิพัฒน์ 	<ul style="list-style-type: none"> ครู นักเรียน แม่บ้าน ผู้ปกครอง ผู้ใช้แรงงาน
8	<ul style="list-style-type: none"> การคิดอย่างมีวิจารณญาณ เรื่อง “อำนาจเงิน” 	<ul style="list-style-type: none"> เป็นกระบวนการคิดที่มีการพิจารณาไตร่ตรองอย่างละเอียด รอบคอบ พิจารณากลับกรองทุกมิติ ใช้ทฤษฎี “คิดเป็น” ของ ดร.โกวิท วรพิพัฒน์ 	<ul style="list-style-type: none"> ครู นักเรียน แม่บ้าน ผู้ปกครอง ผู้ใช้แรงงาน

กิจกรรมที่ 5 : กระบวนการฝึกคิดอย่างมีวิจารณญาณ

แผนปฏิบัติการกำหนดให้นำเรื่องที่ได้คัดสรรแล้วในกิจกรรมที่ 4 มาฝึกทักษะในการคิดอย่างมีวิจารณญาณให้แก่กลุ่มเป้าหมายทั้ง 5 กลุ่ม คือ ครู นักเรียน แม่บ้าน ผู้ปกครอง และผู้ใช้แรงงาน โดยใช้ “การสนทนากลุ่ม” (Focus Group Discussion : FGD)

กิจกรรมที่ 6 : กระบวนการจัดทำหลักสูตรเสริมระบบคิด

แผนปฏิบัติการกำหนดให้เชิญผู้เชี่ยวชาญด้านต่าง ๆ เช่น ด้านการศึกษา ด้านการพัฒนาหลักสูตร ภูมิปัญญาชาวบ้าน นักจิตวิทยา นักสังคมวิทยา นักพัฒนาชุมชน ตัวแทนประชาชนในพื้นที่และคณะครูอาจารย์ที่เกี่ยวข้องเข้าร่วมประชุมเชิงปฏิบัติการ จัดทำหลักสูตรเสริมระบบคิด โดยทดลองใช้กับนักเรียนที่เรียนวิชาภาษาไทย ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2

ในเรื่องหลักสูตรเสริมที่กำหนดไว้ในแผนปฏิบัติการ คณะผู้จัดทำได้ตั้งข้อสังเกตว่า ปัจจุบันหลักสูตรกลางได้พยายามสอดแทรกลักษณะการคิดอย่างมีวิจารณญาณไว้ทุกรายวิชา เพียงแต่ผู้สอนอาจมองข้ามและมีได้นำไปใช้ จึงไม่บรรลุจุดประสงค์ ดังนั้นควรให้ความสำคัญในเรื่องนี้ โดยจัดทำเป็นหลักสูตรเสริมที่มีรายละเอียดต่าง ๆ ประกอบด้วย 1) จุดมุ่งหมาย 2) โครงสร้างเนื้อหา 3) การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน 4) ประเมินผล 5) เป็นโครงสร้างที่กลมกลืนกับวัฒนธรรมและความต้องการของชุมชน การออกแบบยืดหยุ่นและใช้เวลาไม่มาก 6) เป็นหลักสูตร

เสริม “เฉพาะกิจ” จัดหลักสูตรเพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะกับผู้เรียนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยมุ่งเน้นให้เกิดทักษะและความสามารถในการพินิจถ้อยแถลง

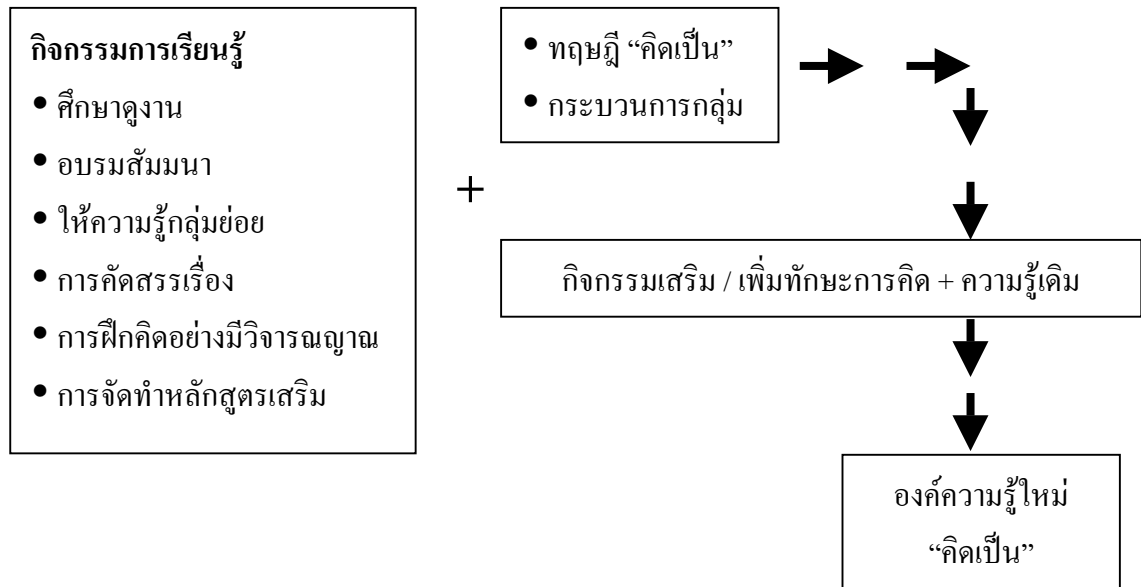
การทำแผนพัฒนาแล้วเสร็จสามารถใช้ปฏิบัติการได้ทุกกิจกรรม เนื่องจากได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ทีมวิจัยยังประกอบด้วย บุคลากรที่มีประสบการณ์เฉพาะด้าน เช่น ด้านการศึกษา ด้านจิตวิทยา ด้านพัฒนาชุมชน ด้านภาษาและการสื่อสารสามารถหลอมรวมความรู้และประสบการณ์หลายมิติเข้าด้วยกัน กลายเป็นเรื่องชีวิตกับสังคมทั้งหมดที่ต้องใช้ระบบการศึกษาเข้าช่วยแก้ปัญหา

หนึ่งในการปฏิบัติตามแผนที่กำหนดไว้มีสองรายการในกิจกรรมย่อยที่ได้ปฏิบัติไปแล้วหนึ่ง เนื่องจากเป็นความต้องการของชุมชน ซึ่งมีเพียงรายการเดียวที่เป็นการเดินทางไกลเป็นเวลาหลายวัน คือ การเดินทางไปศึกษาดูงานชุมชนตัวอย่างที่ศรีวังค์ อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราช ระหว่างวันที่ 25 เมษายน ถึง วันที่ 31 พฤษภาคม กับอีกรายการหนึ่ง ซึ่งเกิดขึ้นก่อนทำแผนปฏิบัติการตั้งแต่ระยะแรกของการรับรู้เรื่องได้รับอนุมัติให้ดำเนินงานตามโครงการสถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม โดยสำนักวิจัยและบริการศึกษาได้จัดการประชุมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง “เทคนิคการสร้างเครื่องมือและการวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัย” ระหว่างวันที่ 7 – 9 เมษายน 2544 คณะวิจัยเห็นว่าเป็นเรื่องมีประโยชน์ จึงได้จัดนักศึกษา ซึ่งกำหนดให้เป็นผู้ช่วยนักวิจัยในพื้นที่โครงการ และนักวิจัยชาวบ้านมีโอกาสเข้าร่วมประชุมเป็นเวลา 3 วัน ทำให้ได้รับความรู้ที่สามารถปฏิบัติได้ด้วยคามมั่นใจยิ่งขึ้น เป็นการเตรียมความพร้อมและพัฒนา นักวิจัย เพื่อเป็นฐานตั้งต้นและสานต่อในกิจกรรมวิจัยภาคสนามต่อไป

2. รูปแบบและขั้นตอนการจัดกิจกรรมเพิ่มความรู้ความสามารถในการพินิจถ้อยแถลง

การจัดกิจกรรมเพิ่มความรู้ความสามารถในการพินิจถ้อยแถลงให้กับกลุ่มเป้าหมายทั้ง 5 กลุ่ม ตามทฤษฎีคิดเป็นของ ดร.โกวิท วรพิพัฒน์ ร่วมกับการให้การเรียนรู้ด้วยกระบวนการกลุ่ม (Group Process) ตามแผนภูมิต่อไปนี้

กระบวนการจัดกิจกรรมเพิ่มความรู้ความสามารถในการพินิจถั่นกรอง

จากแผนภูมิปฏิบัติการนำสู่การดำเนินกิจกรรมวิจัย 6 กิจกรรม โดยมีรูปแบบ ขั้นตอน และกระบวนการจัดกิจกรรมตามลำดับ ดังนี้

กิจกรรมที่ 1 การศึกษาดูงาน

ในแผนปฏิบัติการกำหนดให้มีการศึกษาดูงานรวมทั้งสิ้น 7 ครั้ง (ดูรายละเอียดในแผนปฏิบัติการหน้า 229) ในการไปศึกษาดูงานแต่ละครั้ง ใช้ขั้นตอนตามวิธีการของ PAR คือ ให้ชาวบ้านและกลุ่มเป้าหมายมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นว่า ใครควรไปศึกษาดูงานที่ใด เพราะเหตุใด ผู้วิจัยเป็นเพียงผู้จัด (Facilitator) คอยกระตุ้นส่งเสริมให้ชาวบ้านได้อภิปราย ได้ถกเถียง ได้แย้ง โดยดูแลแนะนำให้เป็นไปอย่างราบรื่น ภายใต้ความเชื่อว่า “ชาวบ้านเป็นผู้มีเหตุผล มีความรู้ และเป็นมืออาชีพ” ดังคำสรุปของประธานชุมชนที่บอกต่อทีมวิจัยและทุกคนอย่างชัดเจนว่า

“... ถ้าจะไปดูเพื่อกลับมาพัฒนา... ก็ต้องพากลุ่มผู้นำชุมชน ถ้าจะไปเปิดหูเปิดตา กลับมาช่วยกันคิดอ่านสร้างงานการศึกษา ก็ต้องอาศัยครู ผู้รู้ในชุมชน แต่ถ้าไปดูงานด้านอาชีพ... ใครสนใจเรื่องไหนก็ไปดูเรื่องนั้น เกลี่ยกันให้ได้ไปทั่ว ๆ ทุกคน... ไปดูแล้วกลับมาอย่าให้เหมือนเดิม...”

ทุกคนที่เข้าร่วมกิจกรรมและมีโอกาสเดินทางไปศึกษาดูงานตามสถานที่ต่าง ๆ เข้าใจในหลักการ กรอบแนวคิด และวิธีการทำงานร่วมกันว่า เป็นการเตรียมความพร้อมในการเรียนรู้

แบบสร้างสรรค์ความรู้ (Constructivism) จากสถานการณ์จริง โดยอาศัยสถานการณ์จริงเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดความอยากรู้ เกิดปัญหา เกิดความสงสัย และเกิดความต้องการ ซึ่งสิ่งเร้าจากภายนอกที่ได้พบเห็นในโลกอื่น ในชุมชนอื่นที่แตกต่างไปจากชุมชนของตน จะเป็นแรงจูงใจให้เกิดริ้วขบวนของการคิด

เริ่มต้นตั้งแต่ความตื่นเต้นที่ได้เปลี่ยนสถานที่ ได้มีโอกาสไปพบเห็นสิ่งใหม่ที่แปลกตา ก็ทำให้หลายคนตื่นตัว กระฉับกระเฉง และพร้อมที่จะให้ความร่วมมือในประเด็นต่าง ๆ ที่ทีมวิจัยกำหนดเป็นกรอบศึกษาให้ร่วมกันพิจารณาว่าเหมาะสมหรือไม่ มากไป น้อยไป หรือมีประเด็นใดควรแก้ไข เพิ่มเติม จะสามารถสรุปเป็นแนวทางการศึกษาดูงานได้ดังความคิดเห็นของสมาชิกที่เข้าร่วมกิจกรรมดังต่อไปนี้

“ต้องดูหลายอย่าง สิ่งที่เราเห็นเป็นอย่างไร ไม่เข้าใจก็ต้องถาม สุดท้ายแต่ว่าใครสนใจเรื่องไหน ที่สำคัญก็คือเราอยากรู้ สภาพที่เป็นมา สภาพที่เป็นอยู่ และสภาพที่จะเป็นไปในอนาคต... สิ่งเหล่านี้จะบอกเราได้ว่า เขาทำอะไร และทำอย่างไร จึงทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงได้... ดูเขาดูเรา ดูแล้วคิด... คิดให้ดี ๆ หลายครั้ง แบบคิดใหม่ ทำใหม่นั่นแหละ”

ผลของการศึกษาดูงาน

เนื่องจากสถานที่ศึกษาดูงานมีหลายลักษณะ เช่น การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์การอาชีพ ที่มีลักษณะแบบในครัวเรือนและเป็นธุรกิจชุมชน คณะวิจัยเปิดโอกาสให้สมาชิกในกลุ่มเป้าหมายเลือกวันเวลา และสถานที่ได้ตามใจชอบ ส่วนผลของความคิดที่เกิดขึ้น และเปลี่ยนแปลงไปนั้น ขับเคลื่อนไปพร้อม ๆ กับลัทธิที่เคลื่อนออกจากชุมชน ดังบทสนทนาระหว่างการเดินทางต่อไปนี้

“ใครมีกล้องถ่ายรูป ถ่ายให้ฉันด้วยนะ จะเอาไปอวดพวกที่บ้าน”

“ฉันอยากซื้ออาหารทะเล พวกกุ้งแห้ง ปลาหมึก พวกนี้แพงไหม คงถูกกว่าบ้านเรานะ”

“ลูกสาวสั่งให้ซื้อพวกเปลือกหอยสวย ๆ ไปฝาก”

“ทำลายธรรมชาตินะ ไปส่งเสริมซื้อมาก็เท่ากับยุให้ไปฆ่าเขา พวกหอยนี่นะ

ใบประกาศยังห้ามฆ่าห้ามกิน มันหลายชีวิต บาปกรรมหนัก แม่เมตตาให้มันก็ไม่รับ เพราะมันกัมหน้าติดดินตลอด...”

“เทศน์เหมือนพระเลยนะ แก่ สาธุ !”

ความคุ้นเคย ความสัมพันธ์ภายในกลุ่มเกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ ยิ่งได้กินได้นอนร่วมกัน ความสัมพันธ์ก็ยิ่งทวีคูณ เป็นผลทางอ้อมที่ช่วยให้บรรยากาศในการพูดคุยเป็นไปอย่างสนุกสนาน

มีสาระของความคิดเห็น มีประเด็นที่ยกมาได้แย้ง และถกเถียงกัน มีทั้งฝ่ายสนับสนุนและฝ่ายค้าน เกิดขึ้น เปลี่ยนสภาพโดยสสารให้กลายเป็นเวทีไปได้โดยอัตโนมัติ

เมื่อได้ลงศึกษาดูงานในพื้นที่หลาย ๆ พื้นที่ ชาวบ้านแต่ละกลุ่มได้ประเมินผลตนเอง ที่ ได้จากการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ร่วมกับผู้เชี่ยวชาญด้านการประเมินผลที่ตกลงร่วมกัน 5 ประการ ดังนี้

1. การดำเนินการเป็นไปตามแผนงานหรือไม่ อย่างไร มีการปรับเปลี่ยนอย่างไร เหตุใดจึงจะต้องปรับเปลี่ยน
2. กลุ่มเป้าหมายแต่ละกลุ่มได้มีส่วนร่วมในกระบวนการศึกษาดูงานครั้งนี้หรือไม่ อย่างไร
3. ข้อมูล / ความรู้อะไรบ้างที่เกิดขึ้นจากการศึกษาดูงานครั้งนี้
4. มีปัญหา อุปสรรคที่พบบ้างหรือไม่ อย่างไร
5. ข้อเสนอแนะ และข้อคิดเห็นอื่น ๆ ที่เกิดขึ้น หรือค้นพบในการศึกษาดูงาน

ประเด็นแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่กำหนดเป็นกรอบในการศึกษาดูงาน ปรากฏผลดังนี้

การดำเนินการศึกษาดูงานเป็นไปตามวัตถุประสงค์ และตามแผนที่กำหนดไว้ มีเพียงรายการเดียวที่ดำเนินการล่วงหน้า เนื่องจากสมาชิกที่ได้รับการคัดเลือกให้ไปศึกษาดูงาน มีเวลาว่างตรงกันในช่วงนั้น คือ การเดินทางไปศึกษาดูงานระหว่างวันที่ 25 เมษายน 2544 – 1 พฤษภาคม 2544 อันเป็นการเดินทางศึกษาดูงานระยะไกลเป็นเวลาหลายวัน ซึ่งได้รับประโยชน์แฝงในด้านการศึกษามิทัศน์ และเป็นการเปิดโลกทัศน์ที่ทำให้ตื่นตัวตลอดเส้นทางได้เรียนรู้วิถีชีวิต วัฒนธรรมของผู้คนที่แตกต่างไปจากที่เคยพบเห็นจุดประกายความมีชีวิตชีวาและความกระตือรือร้นให้เกิดขึ้นทุกระยะทุกจุดที่หยุดพักระหว่างทาง

“ฉันอยากลงเล่นน้ำทะเล คลื่นแบบนี้เล่นได้ล่ะ” กรรมการชุมชนฝ่ายสาธารณสุขพูดดัง ๆ โดยไม่ได้ตั้งใจว่าพูดกับใคร “เขาบอกว่าน้ำทะเลรักษาสุขภาพ ทำให้หายปวดเมื่อย ใครเป็นโรคผิวหนังก็หายหมด ใครรู้ตัวว่าอ้วนก็ลงไปให้คลื่นช่วยนวดเอาให้...”

“ลมมันแรง แดดก็จัด มิน่าคนทางใต้ตัวถึงดำ แต่ดูเขาแข็งแรงนะ ดูชิตะโกลนเสียงดังได้ตั้งนาน ไม่ยักกะเหนื่อย...” สมาชิกอีกคนหนึ่งตั้งข้อสังเกตเรื่องลมฟ้าอากาศ และการพูดจาของชาวใต้ที่ชายหาด “สระบัว” อันเป็นจุดที่ทีมวิจัยได้นำคณะไปทัศนศึกษานอกเส้นทาง ก่อนไปหมู่บ้าน

บ้านคีรีวงค์ เนื่องจากทุกคนบอกว่า “อยากเห็นทะเล... ให้เต็มตา ขออาบน้ำทะเลก่อน สมองจะได้ไปรงคิดอะไร ๆ ได้ดีขึ้น”

จนเมื่อถึงหมู่บ้านคีรีวงค์ อำเภอพรหมพิราม จังหวัดนครศรีธรรมราช สมาชิกก็ได้เห็นหมู่บ้านที่อยู่ในหุบเขา ร่มเย็นด้วยแมกไม้ มีลำธารใสเย็นไหลผ่าน เห็นการพัฒนาชุมชนที่เริ่มต้นจากวิกฤต โดยที่ถูกตัดขาดจากโลกภายนอก ผจญภัยกับน้ำป่าที่ไหลบ่ามาทุกทิศทาง พร้อมทั้งจะฝังทุกสรรพสิ่งภายในพริบตา ชาวบ้านยึดหยัดสู้ เพราะรู้ว่าถึงเวลาที่ต้องช่วยตัวเอง จึงร่วมใจกันสร้างสะพาน ทำถนน สร้างเขื่อน นำทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาแปรรูปในลักษณะต่าง ๆ โดยให้ชาวบ้านรวมตัวกันเป็นกลุ่ม ๆ ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมสร้าง ร่วมวางแผน จนเกิดกลุ่มต่าง ๆ หลายกลุ่ม ตามความสนใจและความถนัด เช่น กลุ่มย้อมผ้า กลุ่มสมุนไพร จนปัจจุบันสินค้าจากคีรีวงค์ติดตลาด มีผู้สั่งซื้อจนผลิตไม่ทัน

ข้อมูลด้านประวัติชุมชน ความอับจนที่เกิดจากวิกฤตน้ำป่า การฟื้นฟูปศุภผลด้วยการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านผสมผสานกับวิทยาการสมัยใหม่ ทำให้หมู่บ้านห่างไกลกลายเป็นเพชรในหุบเขา ชาวบ้านที่เดินทางไปศึกษาดูงานฟังเรื่องราวอย่างตื่นตื่นพร้อมกับมีประเด็นคำถามพรั่งพรูออกมาไม่ขาดสาย

- ได้ทุนจากไหน รัฐบาลเข้ามาช่วยบ้างไหม
- ทำอย่างไรถึงขายดีอย่างนี้ ใครช่วยโฆษณาให้
- การท่องเที่ยวได้ผลไหม อยากให้ใคร ๆ มาดูแบบอย่าง
- การย้อมผ้าทำได้ยังไง ต้นไม้อะไรที่ย้อมผ้าได้ คนตัด คนย้อม คนขายได้ค่าแรงได้ส่วนแบ่งอย่างไร

- ใครเป็นคนคิดเอาเปลือกมังคุดมาทำเป็นสบู่ เป็นยาสระผม ฯลฯ

ชาวบ้านมีจุดเด่นที่ช่างซักช่างถาม ผลจากการไปศึกษาดูงานในที่อื่น ๆ อีก 6 แห่ง ก็ไม่แตกต่างกัน กล่าวคือ เมื่อมี “อะไร” ให้เห็นได้ว่าจะเป็นการทำน้ำตาลสดที่วัดโบสถ์ การทอผ้า ที่ป่าแดง หรือการทำเครื่องปั้นดินเผาที่คีรีมาศ การทำกล้วยตาก สวนสมุนไพรที่บางกระทุ่ม เมื่อมีคนมาอธิบายหรือบอกเล่าเรื่องราว พอมีจังหวะพวกเขาก็จะซักถาม เป็นที่น่าสังเกตว่าคำถามมีลักษณะหลากหลาย ทั้งในเรื่องที่เกี่ยวข้องและเรื่องที่สงสัย รวมทั้งความเป็นไปได้หลายประเด็นที่สะท้อนให้เห็นว่า โดยธรรมชาติแล้วทุกคนอยากรเรียนรู้และกระหายใคร่รู้ โดยเฉพาะการเรียนรู้ที่เป็นสถานการณ์จริง เช่น

- น้ำตาลสดนี้ใส่ยากันบูดไหม เก็บได้กี่วัน ทำไมใส่ขวดแก้ว ไม่ใส่ขวดพลาสติก

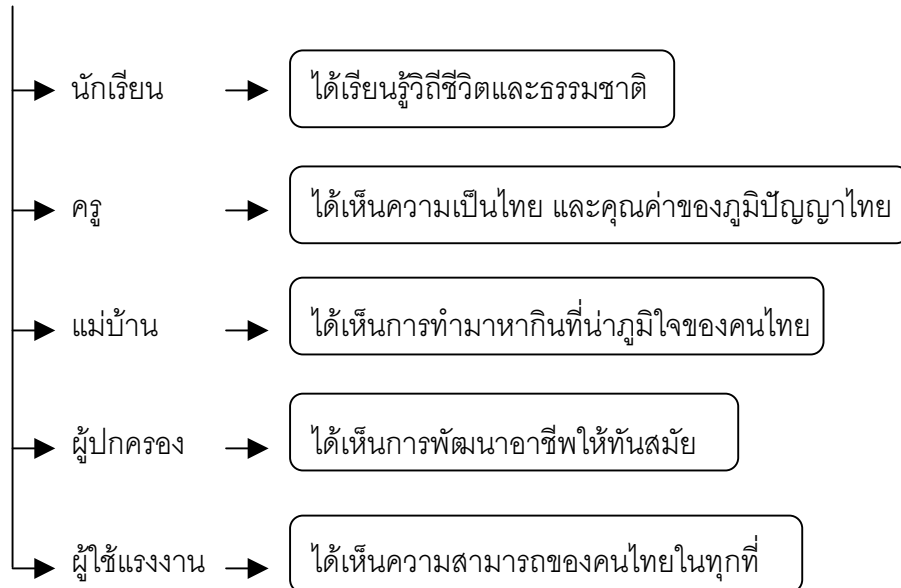
- เครื่องปั้นดินเผาพวกนี้แตกง่าย ส่งออกได้ไหม ... ใครเป็นคนออกแบบ
- ใช้ดินที่ไหน ดินทั่วไปปั้นได้ไหม มีการแย่งดินกันบ้างไหม
- เรื่องท่อผ้ามาส่งรวมกันที่ร้านจัดการอย่างไร ราคาทุนเท่าไร
- ใครเป็นคนออกแบบลายผ้า ลายแบบไหนขายดี ส่งไปขายที่อื่นบ้างไหม ฯลฯ

ตัวอย่างคำถามข้างต้น แสดงให้เห็นชัดเจนว่า เมื่อมีสิ่งเร้ามากระทบ ทำให้คนเกิดความสนใจ สงสัย ใครรู้ ซึ่งความสนใจ สงสัย ใครรู้ เป็นบ่อเกิดของคำถาม และการตั้งคำถามทุกคำถามเกิดจากความคิดที่ได้รับการกลั่นกรองจากเจ้าของความคิดนั้น เพราะก่อนจะถามคนที่คิดจะถามจะต้องมีเรื่องหรือความคิดบางอย่างอยู่ในใจ โดยเฉพาะการถามต่อหน้าผู้คนจำนวนมาก ไม่ใช่เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ง่าย ๆ หากไม่มีแรงบันดาลใจมากพอ คำถามต่าง ๆ ก็จะถูกกลืนหายไป ดังนั้นการที่ชาวบ้านกล้าพูดกล้าถาม แสดงให้เห็นว่าเขาพร้อมจะเรียนรู้ ต่อจากนั้นบรรยากาศของการแสดงความคิดเห็น ถกเถียงโต้แย้งกัน โดยการนำเหตุผลมาหักล้างกันก็เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในขณะที่เดินทางกลับ...หลายคนยังมีควันหลงมาพูดคุยต่อกันในชุมชน ซึ่งเป็นการสร้างบรรยากาศในการวิพากษ์วิจารณ์ให้ขยายขอบเขตกว้างขวางยิ่งขึ้น

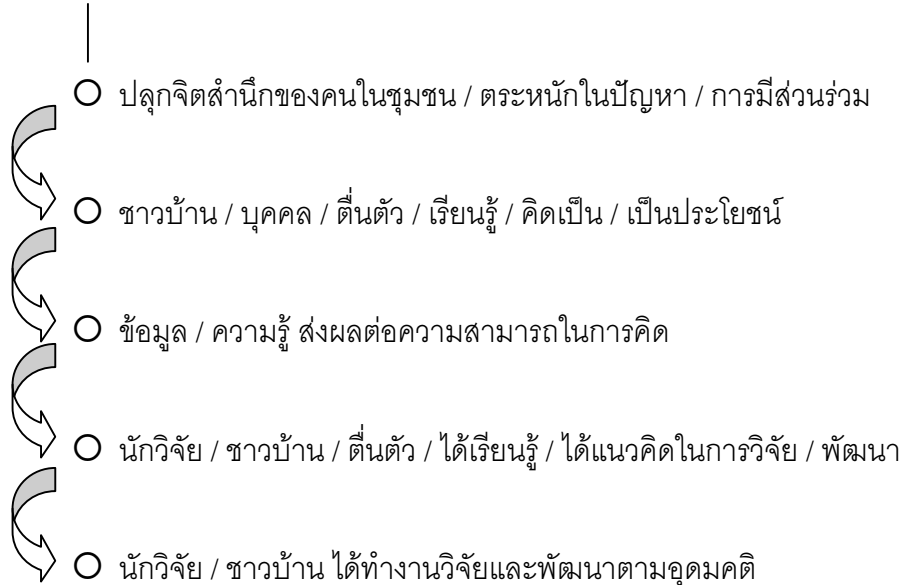
ได้ศึกษาดูงานด้านต่างๆ	เห็นแบบอย่างมากมายหลายพื้นที่
เหมือนเรียนรู้ “เส้นทางลัด” จัดการดี	ความคิดเกิดก่อทั่วทุกที่ไป

จากการที่คณะวิจัยได้พยายามให้กลุ่มเป้าหมายทุกกลุ่มได้ศึกษาดูงานอย่างทั่วถึง โดยให้เลือกสถานที่ได้ตามใจชอบ และเห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อตนเองหรือชุมชนในวันหน้า ในที่สุดก็ได้กลุ่มบุคคลคละกันไป เนื่องจากได้มีการกำหนดประเด็นศึกษา เพื่อประเมินผลในด้านการศึกษาดูงานไว้ 5 ประการ ดังกล่าวข้างต้น หลังการศึกษาดูงานทุกครั้งได้เก็บข้อมูลจากการตอบคำถามแบบปลายเปิด ประกอบกับการสังเกตและการสัมภาษณ์ สรุปข้อคิดเห็นอันเป็นผลของการศึกษาดูงานของกลุ่มต่างๆ ได้แผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิสรุปผลการศึกษาดูงานของกลุ่มต่าง ๆ

แผนภูมิสรุปอนิสงส์ของการศึกษาดูงาน

แผนภูมิสรุปผลที่ได้จากการศึกษาดูงานแสดงให้เห็นชัดเจนว่า กลุ่มเป้าหมายได้เรียนรู้โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ด้วยการสัมผัสของจริง ชีวิตจริง ขอบเขตของความรู้ขยายเพิ่มขึ้นหลายด้าน เช่น ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ด้านวัฒนธรรม ด้านภาษา ภูมิปัญญาชาวบ้าน และความเป็นอยู่ที่แตกต่างกัน ได้สัมผัสความมหัศจรรย์ของธรรมชาติ และการดำรงชีวิตที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติ ทั้งเป็นแหล่งอาหาร การประกอบอาชีพ และการท่องเที่ยว ทั้งยังได้เห็นถึงการปรับตัวของผู้คน ท่ามกลางวิกฤต หรือความเปลี่ยนแปลง เพื่อให้สามารถดำรงชีพอยู่ได้

ที่น่าประทับใจอย่างยิ่งก็คือ เมื่อโครงการศึกษาดูงานสิ้นสุดลง ครู นักเรียน และแม่บ้านหลายคนหยิบเครื่องปั้นดินเผาชุดเล็กที่ทำเป็นชุดประกอบอาหาร ชุดรับแขก ชุดน้ำชา ฯลฯ ออกมาพิจารณาศึกษาลักษณะและประโยชน์ โดยที่นักเรียนได้เขียนออกมาเป็นรายงานที่สมบูรณ์ โดยสอดแทรกอารมณ์ความรู้สึก และความคิดเห็นลงไปด้วย ผู้ปกครองนักเรียน และผู้ใช้งานที่ไปศึกษาดูงานด้านการท่องเที่ยว การทอผ้า สวนสมุนไพร ได้นำตัวอย่างการทำของที่ระลึกและพันธุ์พืช พันธุ์ยากลับมาเพาะชำ เป็นการเร่งรากของความคิดด้วยกระบวนการคิดของพวกเขาเอง เป็นบทเรียนแบบบูรณาการที่รวมความสัมพันธ์หลายมิติเข้าด้วยกัน จนทำให้เกิดความเข้าใจ คิดได้ คิดเป็น สามารถเชื่อมโยงความรู้ต่าง ๆ ที่ได้พบเห็นเข้าด้วยกันได้เป็นอย่างดี นับเป็นมิติใหม่ของการเรียนรู้ที่ส่งเสริมให้ได้เห็น ได้สัมผัสด้วยตัวเอง

กิจกรรมที่ 2 โครงการอบรมประชุมสัมมนาทางวิชาการ

ด้วยแรงผลักดันจากคนในชุมชนที่ต้องการพัฒนาตนเอง เนื่องจากได้รับเชื้อที่เป็นพลังในการคิดจากการศึกษาดูงานมาใหม่ ๆ จึงอยากเติมไฟให้แรงขึ้น และโหมกระพืออย่างต่อเนื่อง ประกอบกับอิทธิพลของข้อมูลข่าวสารจากสื่อประเภทต่าง ๆ ที่สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของกระบวนการความคิด และพัฒนาบุคลากรด้วยการจัดประชุมในรูปแบบต่าง ๆ จนทำให้ร่วมมือกันทำแผนปฏิบัติการและกำหนดให้การอบรมประชุมสัมมนาทางวิชาการเป็นกิจกรรมเสริมความรู้ ความสามารถในการพินิจถวิลกรอง

เช่นเดียวกับการไปศึกษาดูงาน ชาวบ้านทุกกลุ่มนำแผนปฏิบัติการมาวางไว้ตรงหน้า แล้วพิจารณาว่าใครอยากไปที่ใด ทีมวิจัยมีหน้าที่อธิบายเชื่อมโยง ดูแลให้การตัดสินใจไปอบรมเป็นไปตามความเหมาะสม เช่น กลุ่มแม่บ้านเห็นพ้องต้องกันว่าควรไปประชุมเรื่อง “การพัฒนาเครือข่ายกลุ่มสตรีเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน” ระหว่างวันที่ 23-24 สิงหาคม 2544 ซึ่งสำนักวิจัยและบริการศึกษา สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม เป็นผู้จัดพิจารณากลุ่มแม่บ้านแล้ว คนกลุ่มอื่น ๆ ก็สมัครไปได้ เพราะระยะทางใกล้ ไปกลับสะดวก และทีมวิจัยสามารถประสานงานกับผู้

จัด ขอเข้าร่วมรายการได้ประมาณ 50 คน ปรากฏว่ามีนักเรียน ครู และผู้ปกครองไปร่วมประชุมด้วย รวมจำนวนทั้งสิ้น 27 คน นอกจากนี้รายการประชุมอื่น ๆ ตามแผนปฏิบัติการที่กำหนดไว้ทั้งสิ้น 6 รายการ ก็ทำให้ผู้อยู่ในกลุ่มต่าง ๆ ตัดสินใจว่าจะไปที่ใด ภายใต้เงื่อนไขว่าแต่ละกลุ่มจะต้องมีตัวแทนเข้าร่วมประชุมทุกครั้ง เพื่อเปรียบเทียบผลที่ได้จากกระบวนการนี้

ผลจากการอบรมประชุมสัมมนาทางวิชาการ

การประชุมครั้งแรก เป็นการเข้าร่วมประชุมของคณะวิจัยและนักศึกษา โปรแกรมวิชาภาษาไทย โปรแกรมวิชาการพัฒนาชุมชน จำนวน 20 คน นักวิจัยในชุมชน 5 คน รวมเป็น 25 คน ร่วมประชุมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง “เทคนิคการผลิตเครื่องมือและการวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัย” ที่สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม ระหว่างวันที่ 7-9 เมษายน 2544

ผลของการประชุมครั้งนี้ นักวิจัย และผู้ช่วยนักวิจัย ได้ความรู้และประสบการณ์เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะในเรื่องเทคนิควิธีการวิจัยที่ได้ให้ความรู้ ทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพดังความคิดเห็นของนักวิจัยที่ว่า

“เราทำวิจัยกับชาวบ้าน จะใช้หลักวิชามากคงไม่ได้ ต้องยืดหยุ่น ยิ่งถ้าเอาตัวเลขเป็นต้น ๆ มามาก ๆ คงไม่ไหว ... แต่เห็นด้วยว่าควรมีข้อมูลเชิงปริมาณมาประกอบบ้าง จะทำให้น่าเชื่อถือ...”

นักวิจัยชาวบ้านบอกว่า “ฉันเห็นตารางตัวเลขแล้วปวดหัว ดูเท่าไร ๆ ก็ไม่เข้าใจ แต่ถ้าให้พูดคุยกัน ฟังถ้อยฟังคำกัน ฉันเข้าใจ เก็บข้อมูลแบบไหน จดอย่างไร พอทำได้แต่ต้องมีพี่เลี้ยงนะงานนี้...”

การประชุมครั้งนี้ เป็นเชิงวิชาการที่ยากให้ไปสำหรับชาวบ้าน แม้แต่นักศึกษาที่มีพื้นฐานด้านการวิจัยมาบ้างแล้วก็ยังต้องใช้สมาชิกมาก

“ถ้าเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ แบบจับเข่าคุยกัน พวกผมผณัดอาจารย์กำหนดประเด็นคำถามเป็นกรอบชัด ๆ ให้ รับรองเอาผลมาให้ได้แน่นอน...” นักศึกษายืนยัน

จำเป็นอย่างยิ่งที่ทีมวิจัยต้องประเมินศักยภาพและข้อจำกัดของกิจกรรมวิจัยที่เป็นการอบรมประชุมสัมมนาทางวิชาการ เพื่อหนุนเสริมการดำเนินกิจกรรมของโครงการวิจัยให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง โดยการกำหนดแบบประเมินตนเอง / ประเมินผลที่ได้จากการประชุมสัมมนาแต่ละครั้ง ดังนี้ 1) มีกระบวนการอย่างไร 2) ประโยชน์ที่ได้รับคืออะไร 3) สามารถนำข้อมูลมาใช้วางแผน

/ ดำเนินการวิจัยได้หรือไม่ 4) ข้อสังเกตต่อโครงการระหว่างดำเนินกิจกรรม 5) การจัดกระบวนการมีส่วนร่วม

ผลจากการเข้าร่วมประชุมสัมมนาทางวิชาการ 6 ครั้งของกลุ่มเป้าหมายทั้ง 5 กลุ่ม โดยมีนักวิจัยเข้าร่วมสังเกตการณ์ทุกครั้ง ได้ผลตามแบบประเมิน 5 ประการ จำแนกตามกลุ่มเป้าหมายได้ดังนี้

กลุ่มนักเรียน เห็นว่าการประชุมสัมมนาเป็นเรื่องที่จัดสำหรับนักวิชาการและผู้ใหญ่ เด็กนักเรียนจึงไม่อาจรับประโยชน์ได้โดยตรง แต่ก็เกิดการเรียนรู้ว่าการจัดประชุมแต่ละครั้งต้องเตรียมการหลายด้าน

“ชอบการประชุมที่ มน. มีร้านค้ามาขายของเยอะเยอะ คนก็มาก สนุกดี ได้พูดกับพี่นิสิตด้วย เขาขายน้ำ ขายลูกชิ้น... ที่ราชภัฏก็จัดร้านดี แต่ไม่ค่อยมีสินค้าเด็ก ๆ มีแต่พวกผ้าไหม กระเป๋า รองเท้า น้ำพริก น้ำปลา ... ขายอะไรมั่ง หนูจดมาได้ตั้งเยอะ”

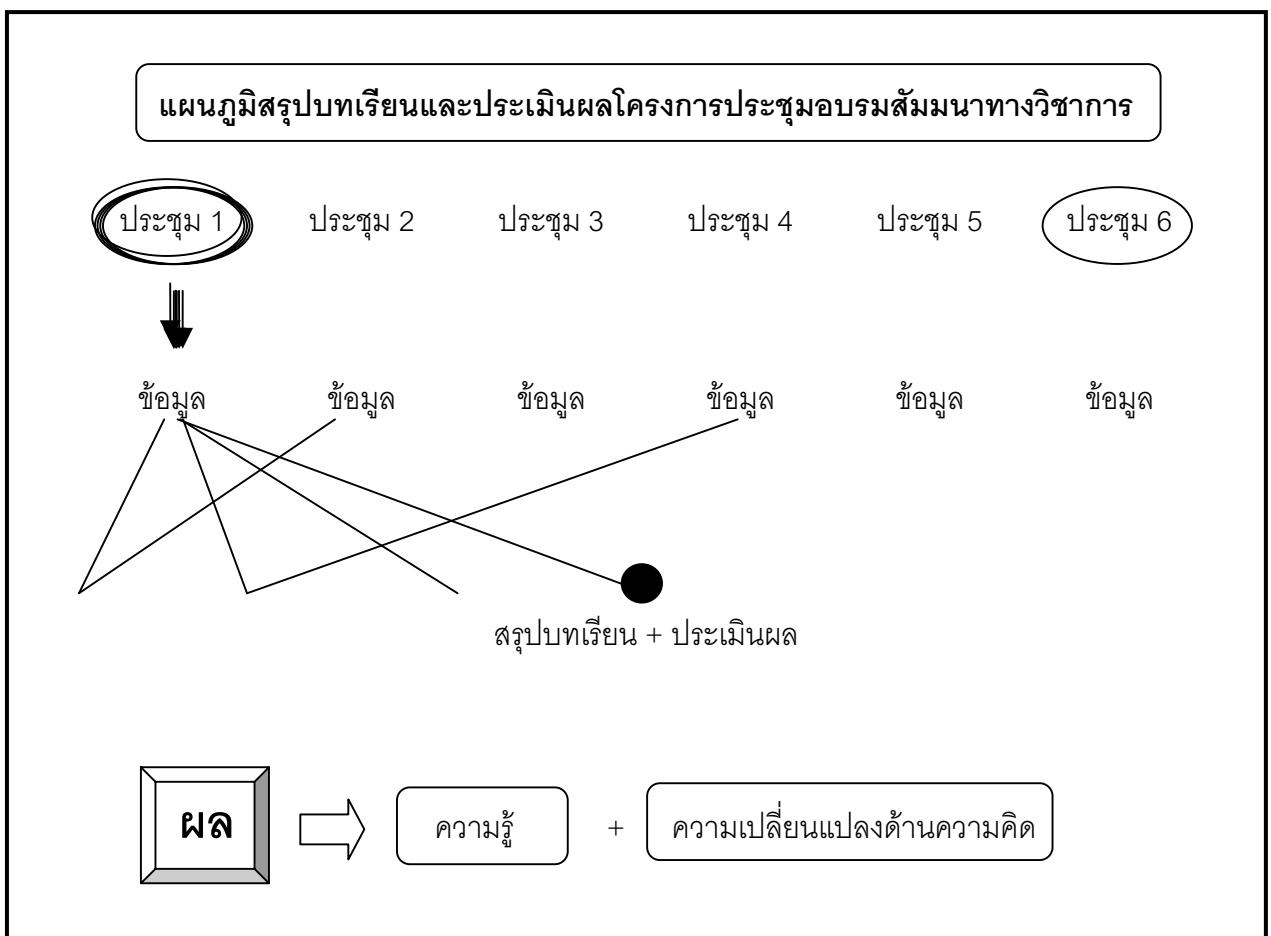
กลุ่มครู เป็นกลุ่มที่สนใจกิจกรรมนี้เป็นพิเศษ สรุปเป็นความคิดเห็นออกมาว่า “ไม่ค่อยมีโอกาสร่วมประชุม ไม่น่าเชื่อภายในเดือนสองเดือนได้ความรู้มากมาย... ได้เห็นวิธีการจัดประชุม มีหลายรูปแบบ ทำให้มีสีสัน และเปิดโอกาสให้ร้านค้า ผลิตภัณฑ์ของชาวบ้านได้มีที่จำหน่ายอย่าง ที่ มน. ที่ราชภัฏ ที่บางกระพุ่ม ... เป็นการ จัดแบบมีส่วนร่วม คือให้ผู้ร่วมประชุมได้ดู ได้เห็น ได้สัมผัส ได้ซื้อ ได้เสียเงิน และได้กลับมาทบทวนว่าคุ้มค่างับเวลาที่เสียไปไหม...”

กลุ่มแม่บ้าน เป็นกลุ่มที่กระตือรือร้นและให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีทุกอย่าง แม่บ้านบอกว่า “งานแบบนี้เราไม่ค่อยคุ้น เคยแต่ไปงานวัด งานศพ งานแต่ง แต่ดีนะเขาต้อนรับดี ร้านก็เป็นระเบียบ จัดสวย น่าซื้อ เอามารวม ๆ กันแบบนี้เหมือนตลาดเลย ของถูกด้วย แต่ไม่มีตั้งซื้อ...”

กลุ่มผู้ปกครอง บุคคลในกลุ่มนี้มีฐานะเป็นผู้ปกครองและบางคนเป็นกรรมการชุมชน ด้วย ความคิดเห็นของคนกลุ่มนี้สะท้อนออกมาว่า “ได้เปิดหูเปิดตา คนพูดเขาพูดดี ๆ ทั้งนั้น อย่างเรื่องชุมชนเข้มแข็งนี้ได้ยินบ่อย ๆ แต่ก็เหมือนยังไม่ชัด อย่างชุมชนเราปัญหาหนัก ๆ ไม่มี แต่ได้รู้วิธีแก้ปัญหาของชุมชนอื่น คือเป็นบทเรียนได้...”

กลุ่มผู้ใช้แรงงาน บุคคลในกลุ่มนี้ เมื่อปรากฏตัวในที่ประชุม วางตัวเรียบร้อย ตั้งอกตั้งใจฟัง คำพูดจากความรู้สึกของพวกเขาที่บอกว่า “เหมือนอยู่คนละโลก... โชคดีที่ได้มาเห็น ฟังไม่ค่อยรู้เรื่อง แอร์เย็น ๆ ง่วงนอน... คนจัดเขาเก่งมาก จัดได้ดี ทุกจุดให้คนยืดเส้นยืดสาย ดูโน่นดูนี้ อย่างพวกลูกชายไฟนีดี แก่ปวดเมื่อย ฟกขำมีหมด ไม่ต้องฟังหมอ เขาอธิบายชัดฟังแล้วเข้าใจ นี่ก็ซื้อพันธุ์ซื้อหน่อไม้ไปปลูกกัน...”

เสียงสะท้อนจากกลุ่มเป้าหมายทั้ง 5 กลุ่ม ทำให้ตระหนักว่ากระบวนการจัดกิจกรรม โดยให้ร่วมอบรมประชุมสัมมนาหลาย ๆ ครั้ง ทำให้เกิดความคิดในการเปรียบเทียบ รู้จักจำแนก แยกแยะว่าอะไรดี ไม่ดีอย่างไร รวมทั้งใจกว้างพอที่จะประเมินตนเองอย่างเป็นธรรม โดยที่ทุกกลุ่ม ยอมรับว่าได้เรียนรู้ เรื่องกระบวนการจัดประชุม ได้เห็นบรรยากาศที่หลากหลาย เห็นความกลม กลืนระหว่างงานวิชาการกับงานออกร้านแสดงสินค้าการสาธิตการผลิตสินค้า ซึ่งรวมมาไว้ในที่ เดียวกัน โดยไม่ต้องเสียเวลาไปศึกษาหลายแห่ง สามารถสรุปผลของการร่วมสรุปบทเรียนและ ประเมินผลได้ดังนี้

กรอบความคิดเดิมที่ได้จากการสำรวจทัศนคติของกลุ่มเป้าหมาย ผ่านเรื่องต่าง ๆ ดัง ปรากฏผลการวิจัยในหน้า 197-201 แสดงให้เห็นว่าแม้กลุ่มเป้าหมายจะสามารถคิดได้หลายเรื่อง แต่ในแต่ละเรื่องยังต้องอยู่ในวงจำกัด คือตามความคุ้นเคย คิดตามคนใกล้ตัว และคิดตามสื่อ หนังสือพิมพ์หรือสื่อโทรทัศน์ ผิดกับการคิดหลังจากการศึกษาดูงานและการร่วมอบรมประชุม สัมมนาทางวิชาการ กลุ่มเป้าหมายทุกกลุ่มมีโลกทัศน์กว้างขึ้น วิสัยทัศน์ในการมองโลก มองชีวิต

มองเหตุการณ์ก็เปลี่ยนไป กล่าวคือ คิดได้กว้างขึ้น คมชัดขึ้น เช่น การที่ได้ก ๆ มองว่า “ไม่มีสินค้าสำหรับเด็ก แต่จัดร้านดี ได้คุยกับพินิจ...” ครูสารภาพว่า “ไม่น่าเชื่อภายในเดือนสองเดือนได้ ความรู้มากมาย” แม่บ้านที่บอกว่า “เขาต้อนรับดี ร้านก็เป็นระเบียบ...” ผู้ปกครองที่จับประเด็นได้ว่า “ได้รู้วิธีแก้ปัญหาของชุมชนอื่น ... ถือเป็นบทเรียนได้” แม้แต่ความคิดของกลุ่มผู้ใช้แรงงานที่ไปประชุม เรื่อง สมุนไพรในงานสาธารณสุขที่บอกว่า “ฟังแล้วเข้าใจ... นี่ก็ซื้อพันธุ์ซื้อหน่อไปปลูกกัน...” สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงเปลี่ยนแปลงด้านกระบวนการคิดที่มีได้ควบคู่ไปกับสภาพที่จำเจ และคิดแล้วคิดอีก จนไม่รู้คำตอบแต่เป็นความคิด ที่มองเห็นแนวทางในการนำความรู้ นำประสบการณ์ที่ได้จากการอบรม ประชุม สัมมนาไปประยุกต์ใช้ในชีวิต

กิจกรรมที่ 3 โครงการให้ความรู้แบบกลุ่มย่อย

กิจกรรมการให้ความรู้แบบกลุ่มย่อย ใช้วิธีการของ PAR ที่มีลักษณะดังนี้

วิธีการของ PAR

- ☞ ทำกับกลุ่มชาวบ้าน / กลุ่มเป้าหมาย กลุ่มละ 6 – 10 คน
- ☞ วัสดุ อุปกรณ์ เหมาะกับสถานที่และความคุ้นเคย
- ☞ ให้ชาวบ้าน / กลุ่มเป้าหมาย มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นเต็มที่
- ☞ ผู้จัด (Facilitator) คอยกระตุ้น ดูแล แนะนำ ให้เป็นไปอย่างราบรื่น

กระบวนการให้ความรู้แบบกลุ่มย่อย เป็นกิจกรรมที่ต้องจัดกระทำกับกลุ่มเป้าหมาย ทั้ง 5 กลุ่ม คือ กลุ่มครู นักเรียน แม่บ้าน ผู้ปกครอง และผู้ใช้แรงงาน แต่ละกลุ่มต้องผ่านกระบวนการให้ความรู้แบบกลุ่มย่อย รวมทั้งสิ้น 7 เรื่อง ให้ความรู้แบบกลุ่มย่อย 35 ครั้ง แต่แต่ละครั้งใช้วัสดุ อุปกรณ์ เอกสารประกอบเหมือนจริง ต่างกันที่สถานที่ เช่น กลุ่มครู กลุ่มนักเรียน ใช้ที่โรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก ช่วงเวลาก่อนหรือหลังเลิกเรียน ซึ่งได้นัดหมายกันเป็นคราว ๆ ไป เพราะต้องใช้คนกลุ่มเดิมจึงสุดแล้วแต่ความสะดวกของคนส่วนใหญ่ว่าจะมาร่วมกิจกรรมได้พร้อมกันในช่วงเวลาใด ส่วนมากจะใช้เวลาช่วงเช้าก่อนเข้าชั้นเรียน และตอนพักเที่ยง ส่วนตอนเย็นนักเรียนและครูมักมีภาระต้องรีบกลับบ้าน เวลาที่ใช้ในแต่ละครั้งประมาณครึ่งชั่วโมง โดยทีมวิจัยได้ชักชวนและ

กำหนดรูปแบบกระบวนการให้เป็นไปอย่างเดียวกัน ทุกกลุ่มในแต่ละเรื่อง เพื่อเสริมทักษะและความรู้ความสามารถในการคิด

กลุ่มแม่บ้าน ผู้ปกครอง กลุ่มผู้ใช้แรงงาน จะใช้เวลากลางวันที่เป็นวันพระ หรือวันที่ทำกิจกรรมร่วมกันในชุมชน เช่น ในงานบุญ งานแต่ง ทีมวิจัยจะฉวยโอกาสขณะที่แม่บ้าน ผู้ปกครอง หรือผู้ใช้แรงงานกำลังทำงานร่วมกัน เช่น ห่อขนม เตรียมสถานที่ จัดดอกไม้ หรือขณะรอพระฉันเช้าหรือฉันเพล หรือบางครั้งใช้เวลาหลังเลิกงาน หลังอาหารค่ำ หรือตอนสมาชิกกำลังจับกลุ่มสนทนา หรือตอนตั้งวงดื่มสุรา โดยผู้วิจัยอาศัยความคุ้นเคยส่วนตัวเข้าไปร่วมวงและใช้วิธีการให้ความรู้แบบไม่เป็นทางการ โดยใช้เวลาแต่ละครั้งไม่นานเกินไป ซึ่งวิธีการเช่นนี้จะไม่สามารถกระทำได้นหากผู้จัดเป็นคนแปลกหน้า แต่ที่ดำเนินการได้อย่างราบรื่นก็เพราะความสัมพันธ์ส่วนตัวที่เกิดขึ้นระหว่างนักวิจัยกับสมาชิกในกลุ่มต่าง ๆ ที่ได้ร่วมกิจกรรมกันมาอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่การไปศึกษาดูงาน 7 ครั้ง และการเข้าร่วมประชุมสัมมนาอีก 6 ครั้ง ทำให้ความคุ้นเคยก่อตัวจนรู้สึกเหมือนญาติมิตร จึงได้รับความร่วมมือด้วยดี แม้ว่าจะเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ทุกคนร่วมทำแผนปฏิบัติการ แต่เวลาปฏิบัติจริงก็มีความยุ่งยากอยู่ไม่น้อย เนื่องจากบางกลุ่มมีเวลารว่างไม่ตรงกัน เลิกงานไม่เป็นเวลา ประกอบกับกิจกรรมให้ความรู้แบบกลุ่มย่อยต้องจัดให้กับกลุ่มเป้าหมายทั้ง 5 กลุ่ม ๆ ละ 7 ครั้ง รวม 35 ครั้ง ครั้งละประมาณครึ่งชั่วโมงถึงหนึ่งชั่วโมง นักวิจัยต้องเหน็ดเหนื่อยและใช้ความพยายามในการรวมกลุ่มคนให้ได้ตามเป้าหมาย ต้องจัดเตรียมวัสดุ อุปกรณ์ และสถานที่ที่เหมาะสม และคนแต่ละกลุ่มคุ้นเคย สร้างบรรยากาศให้ผ่านคลายเป็นธรรมชาติ ใช้วิธีการที่ยืดหยุ่น ประนีประนอม จนขับเคลื่อนกระบวนการให้ความรู้แบบกลุ่มย่อยได้ตามลำดับดังนี้

ลำดับที่ 1 เรื่อง “ปั้นแต่งชีวิตด้วยคิดเป็น” ตามทฤษฎีของ ดร.โกวิท วรพิพัฒน์ เพื่อให้รู้หลักในการคิดที่ถูกต้อง โดยใช้ข้อมูล 3 ด้าน ในการพิจารณาปัญหาหรือเรื่องราวข่าวสารต่าง ๆ ว่าควรเชื่อหรือไม่ ควรทำหรือไม่ หรือควรแก้ปัญหาโดยวิธีใดที่เหมาะสม ถูกต้องที่สุด ข้อมูล 3 ด้าน ได้แก่ ข้อมูลด้านตนเอง ข้อมูลสังคมและสิ่งแวดล้อม และข้อมูลทางวิชาการ ซึ่งต้องพิจารณาพร้อมกันทั้ง 3 ด้านอย่างละเอียดรอบคอบก่อนการตัดสินใจ ทีมวิจัยให้หลักคิดง่าย ๆ ดังกล่าวและฝึกให้แต่ละกลุ่มคิด โดยยกตัวอย่างสถานการณ์หรือเหตุการณ์จริงที่เกิดขึ้นในสังคม ในชีวิต และฝึกคิดตามทฤษฎี ปราบกฎผลจำแนกตามกลุ่มเป้าหมาย ได้ดังนี้

กลุ่มครู ยกเหตุการณ์ที่มีข่าวว่านายภ “ปวดหู... เยื่อหูอักเสบ” ได้รับการรักษาอย่างดีจากแพทย์ประจำตัว ไม่นานก็จะไปขับเครื่องบิน F16 ประชาชนวิตกกังวลว่านายภจะได้รับอันตราย มีเสียงท้วงติงห้ามปรามกัน แต่นายภฯ ไม่ฟังยังคงไปขึ้นเครื่องบิน F16 ทั้งนี้เพราะนายภฯ

คงคิดรอบคอบแล้วทั้งสามด้าน คือ ประการแรกข้อมูลด้านตนเอง หมอรับรองว่าปลอดภัย โรคหายเป็นปกติแล้ว ประการที่สอง สังคมกำลังจ้องดูว่านายยกฯ จะกล้าจริงไหม นักข่าวทั้งหลายกำลังจ้องจะทำข่าว กระแสคนใจกล้ามาแรง ประการสุดท้าย ข้อมูลทางวิชาการ นายยกฯ ศึกษาโครงสร้างของเครื่องบินอย่างดีแล้วว่า ความกดอากาศภายในเครื่องยอดเยี่ยมมาก เนื่องจากเขาสร้างมาเพื่อขับไล่โฉบเฉี่ยว แม้จะบินหวัดเฉยขึ้น ๆ ลง ๆ ก็จะไม่กระทบกระเทือนต่อสุขภาพของผู้รับเครื่องบิน จึงตัดสินใจแสดงความองอาจด้วยการขับ F16 โดยอาศัยการพิจารณาข้อมูลทั้งสามด้าน

กลุ่มนักเรียน ยกเหตุการณ์สมมุติว่า ถ้าคนเราไม่มีเงินแล้วไปปล้นธนาคาร เพื่อเอาเงินมาใช้ก็จะหนีไม่พ้นถูกตำรวจจับไปลงโทษ เพราะคิดเพียงด้านเดียวว่า ตนไม่มีเงิน อยากได้เงินไปปล้นธนาคาร ซึ่งไม่ถูกต้อง ไม่รู้ว่าการปล้นเงินของคนตั้งมากมาย และมีระบบรักษาความปลอดภัยแข็งแรง ยากจะไปปล้นได้สำเร็จ

กลุ่มแม่บ้าน ยกเรื่องที่เกิดขึ้นในชุมชนที่เป็นเรื่องรักสามเส้า หญิงสาวไปรักคนมีเจ้าของ แล้วไปตามหึงหวงถึงขั้นทำลายทรัพย์สินภรรยาเขา เขาแฉถึงความ โดยจับ ทั้งถูกปรับ ถูกขัง อับอาย ผู้ชายก็ทิ้งเพราะเที่ยวก้าวร้ายเขา เป็นตัวอย่างของเขาคิดเอาแต่ใจตนเอง ไม่คิดถึง คุณธรรม ศีลธรรม และไม่มีความรู้ด้านกฎหมาย

กลุ่มผู้ประกอบการ ยกตัวอย่าง เรื่อง การทำน้ำพริกของกลุ่มแม่บ้านต่าง ๆ ว่า เมื่อเห็นว่ารัฐบาลให้ทุนมาผลิตสินค้า หลายแห่งทำน้ำพริกอย่างเดียว ขายดีเป็นเทน้ำเทท่า ก็คิดทำตามอย่างเขา โดยไม่พิจารณาว่าตนเองมีฝีมือเพียงพอหรือไม่ ทำแล้วจะขายที่ไหน มีใครช่วยด้านการตลาด และยังไม่รู้เลยว่าตลาดชอบน้ำพริกอะไร เป็นการมองตามกระแส โดยมีได้พิจารณาให้รอบคอบทั้ง 3 ด้าน

กลุ่มผู้ใช้แรงงาน ยกเหตุการณ์ที่แรงงานถูกหลอกไปลอบแพในต่างแดนว่า เพราะจนจึงต้องการงานต้องการเงิน โดยไม่มีความรู้ ประเทศที่ตนจะไปในั้นเป็นอย่างไร ต้องการแรงงานประเภทไหน และคนที่จะไปต่างประเทศต้องทำอะไร การตัดสินใจไปตามคำชักชวนของคนที่คุ้นเคยกัน โดยไม่รู้เรื่องอื่น ๆ ก็เสียทั้งเงิน ทั้งเวลา

การยกเหตุการณ์หรือเรื่องราวข่าวสารที่พบเห็นมาฝึกคิดด้วยการค้นหาตัวเอง รวมทั้งเข้าใจสังคมและสภาพแวดล้อมที่ตนดำรงอยู่ ทั้งสามารถนำข้อมูลทางวิชาการมาประกอบการคิด การตัดสินใจ ดังตัวอย่างที่กลุ่มเป้าหมายทั้ง 5 กลุ่ม สามารถเชื่อมโยงข้อมูลทั้งสามด้านเข้าด้วยกันอย่างเข้าใจ แสดงให้เห็นว่าพวกเขา “คิดเป็น” ตามทฤษฎีของ ดร.โกวิท วรพิพัฒน์ แล้ว

เมื่อคณะวิจัยพยายามทดสอบโดยยกกรณีอื่น ๆ มาได้ช่วยกันระดมสมองคิดว่า ควรตัดสินใจอย่างไร เพราะเหตุใด ก็ได้รับคำอธิบายที่แสดงว่าเข้าใจในกระบวนการ “คิดเป็น” แม้ใน

กรณีอื่น ๆ ที่มีได้จำกัดอยู่ในวงแคบเพียงตัวอย่างหรือเหตุการณ์แต่ละกลุ่มยกมาตั้งประเด็นว่า “ญี่ปุ่นต้องการหญิงไทยไปเป็นแม่บ้าน ไปไหม” ก็ได้รับความคิดเห็นต่าง ๆ กัน เช่น

- ความรู้ก็น้อย พูดภาษาเขาก็ไม่เป็น ทำอะไรไม่เป็น ไปทำไม
- ค่าครองชีพสูง กาแฟถ้วยเป็นร้อย
- อากาศก็หนาว แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด มีพายุอีกต่างหาก
- บ้านเมืองก็เจริญ การศึกษาก็ดี ด้านสาธารณสุขก็เยี่ยม
- ใครจะรับประกันความปลอดภัย โดนแก๊งยาгуซ่าบังคับให้ขายตัวก็ช่วย

เมื่อปรากฏผลของการใช้กระบวนการ “คิดเป็น” ออกมาในเชิงสร้างสรรค์ และสามารถรู้จุดอ่อนจุดแข็งของตัวเอง รู้ว่าสิ่งแวดล้อมและสังคมนั้นมีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์และรู้ ความรู้ทางวิชาการเป็นสิ่งจำเป็น จึงต้องนำมาประกอบการตัดสินใจ เพื่อให้ได้คำตอบที่ดีที่สุดในการดำรงชีวิต ดังแม่บ้านคนหนึ่งกล่าวว่า

“ฉันว่าเรื่องดำรงตำราวิชาการอะไรพวกนี้เป็นเรื่องยาก คนแค่อ่านออกเขียนได้อย่าง พวกฉันจะเอาปัญญาที่ไหนเข้าใจ แต่พุดง่าย ๆ อย่างวันนี้ก็เข้าใจ คิดสามด้านพร้อม ๆ กัน อย่าง ครูว่าจะพลาดได้ยังไง... ดีจริง ๆ ฉันจะไปถามพ่อเด็กที่บ้านที่กินเหล้าทุกเย็น คิดรอบคอบสามด้าน แล้วยัง...”

ปฏิริยาในการเรียนรู้ของกลุ่มเป้าหมายแต่ละกลุ่มอาจแตกต่างกัน กลุ่มครูและนักเรียนเรียนรู้ได้เร็วกว่ากลุ่มอื่น ๆ เพราะมีบรรยากาศที่เอื้อต่อการคิดมากกว่า มีประสบการณ์สะสมมากกว่า เวลาที่ใช้ในการคิดก็น้อยกว่า แม้ประเด็นความคิดจะทันสมัยพอ ๆ กัน กลุ่มแม่บ้านมองเรื่องใกล้ตัวที่เกิดขึ้นจริงในชุมชน กลุ่มผู้ประกอบการมองลึกไปในเรื่องของการจัดการทำมาหากิน ส่วนผู้ใช้แรงงานมองเรื่องราวจากข่าวสาร เช่นเดียวกับครูและนักเรียน ลักษณะการแสดงความคิดเห็น มีท่าทียอมรับความคิดเห็นของกันและกัน และถูกอิทธิพลของกลุ่มชักนำให้พูด ประกอบผู้ที่ทำหน้าที่เป็นประธานของแต่ละกลุ่ม รับผิดชอบหน้าที่ จึงคอยกระตุ้นให้ทุกคนในกลุ่มมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น

ลำดับที่ 2 เรื่อง “ความสามารถในการตั้งคำถาม และกระบวนการคิดของมนุษย์” ใช้วิธีการของ PAR เช่นเดียวกับเรื่องลำดับที่ 1 มีจุดประสงค์เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายคุ้นเคยกับการคิด และฝึกคิดเรื่องต่าง ๆ รอบตัว มองสังคมและสิ่งแวดล้อม และใช้ความรู้ทางวัฒนธรรม ตั้งคำถามที่สงสัยให้มากที่สุดภายในเวลาที่จำกัดให้เพียงกลุ่มละ 20 นาที ทีมวิจัยจะหาผู้จดคำถามโดยไม่ต้องคำนึงถึงคำตอบ ทั้งนี้เพื่อเพิ่มทักษะในการคิดให้รวดเร็ว กว้างไกล และลึกซึ้งยิ่งขึ้น ปรากฏผลจำแนกตามกลุ่มเป้าหมาย ได้ดังนี้

กลุ่มครู ตั้งคำถามได้จำนวนมาก เป็นคำถามที่ใกล้ตัว ใกล้ตัว คำถามที่สงสัยสะท้อนให้เห็นถึงความต้องการ และปัญหาบางอย่างที่ตกตะกอนอยู่ในใจ เช่น เมื่อไรจะรวยเสียที เงินเดือนจะขึ้นไหม เศรษฐกิจไทยดีขึ้นจริงหรือ เผด็จการทางความคิดมีลักษณะอย่างไร การปฏิรูปการศึกษาใครได้ประโยชน์ บางคำถามเป็นเชิงปรัชญา เช่น เกิดมาทำไม อยู่เพื่อใคร

กลุ่มนักเรียน ลักษณะคำถามคล้าย ๆ กัน กลุ่มครูในชั้นเรียน เช่น ถามว่าวิชาคณิตศาสตร์จะสอบผ่านไหม ทำไมการบ้านจึงมากเหลือเกิน ทำไมต้องทำความสะอาดห้องเรียนทุกวัน ทำไมผู้ใหญ่ต้องทะเลาะกัน เป็นต้น แต่ละคำถามออกมารวดเร็วมาก เหมือนไม่ได้ยั้งคิดว่าควรถามหรือไม่ เป็นคำถามเรื่องใกล้ตัวและปัญหาที่พบเห็นในชีวิตประจำวัน

กลุ่มแม่บ้าน เริ่มต้นจะมีท่าที่ลังเล ไม่ค่อยกล้าตั้งคำถาม จนต้องกระตุ้นว่า ถามเรื่องอะไรก็ได้ที่สงสัย ที่ต้องการที่เป็นปัญหาจริง ๆ ในชีวิต จึงได้คำถามจำนวนหนึ่งที่วนเวียนเรื่องใกล้ตัว เช่น เมื่อไรจะสร้างสะพานเชื่อมบ้านเรากับฝั่งโน้น ทำไมผู้ชายชอบกินเหล้า แม้จะได้จำนวนคำถามน้อย แต่เป็นคำถามเชิงสร้างสรรค์ที่ผ่านการคิดอย่างระมัดระวัง

กลุ่มผู้ปกครอง ประเด็นคำถามครอบคลุมหลายเรื่อง เช่น ทำไมรัฐบาลไม่มาปลดหนี้ให้ชาวบ้านบ้าง การให้ทุนการศึกษาทำไมไม่ทั่วถึง คนไทยรวยขึ้นหรือจนลง ทำไมเด็กเดี๋ยวนี้จึงปกครองยาก เป็นคำถามกว้าง ๆ ที่ต้องมีการอธิบายรายละเอียดในคำตอบได้หลายแง่มุม แสดงให้เห็นถึงทักษะในการถาม

กลุ่มผู้ใช้แรงงาน แม้ชีวิตประจำวันจะเคร่งเครียด เหน็ดเหนื่อย แต่การตั้งคำถามมีอิสระ เช่น ทำไมคนไทยชอบมีเมียบ่อย ทำไมผู้หญิงเก่ง่ายตายช้า อะไรบ้างที่เป็นสวัสดิการของผู้ใช้แรงงาน ทำไมไม่มาดูแลครอบครัวของคนยากจนบ้าง ทำอย่างไรลูกหลานจะได้เรียนหนังสือ ทำไมไม่ถูกหวย เป็นต้น กลุ่มผู้ใช้แรงงานคิดคำถามได้จำนวนไม่น้อย เป็นคำถามที่คับข้องใจ และเป็นปัญหาด้านการดำรงชีพเป็นส่วนใหญ่

ลักษณะคำถามของกลุ่มเป้าหมายทั้ง 5 กลุ่ม เป็นคำถามที่เกิดจากความสงสัยเกิดจากความต้องการ และเรื่องที่เป็นปัญหา อันมีลักษณะหลากหลาย ครอบคลุมเรื่องของตนเอง เรื่องของสังคม และปัญหาทางวิชาการบางอย่างที่ยังไม่เข้าใจ กลุ่มเป้าหมายมีท่าทีให้ความร่วมมือด้วยดี และสนุกกับกิจกรรมนี้ เพราะใช้เวลาไม่มากนัก และเรื่องก็ไม่ยาก ประกอบกับมีตัวอย่างประกอบชัดเจน ทำให้เข้าใจและปฏิบัติได้ แม้ประเด็นคำถามจะธรรมดา ไม่แหลมคมนัก แต่เมื่อได้รับการชี้แนะว่าควรถามให้ครอบคลุม 3 ด้าน ตามทฤษฎี “คิดเป็น” ที่ฝึกฝนมาแล้ว ผลของการตั้งคำถามก็กว้างขึ้น

ลำดับที่ 3 ความสามารถในการคิดคล่อง : กระบวนการคิดคล่อง มีจุดประสงค์เพื่อฝึกกลุ่มเป้าหมายให้มีความสามารถในการคิดเรื่องใดเรื่องหนึ่งอย่างรวดเร็ว ได้ผลของการคิดจำนวนมาก ตรงประเด็น และมีความหลากหลาย เช่น กำหนดให้คิด เรื่อง “ประโยชน์ของก้อนอิฐ” ปรากฏผลจำแนกตามกลุ่มเป้าหมาย ดังนี้

กลุ่มครู คิดถึงประโยชน์ของก้อนอิฐได้จำนวนมาก สามารถแตกแขนงออกเป็นหลายกลุ่ม หลายลักษณะ เช่น ใช้ก่อสร้าง ใช้เป็นอาวุธ ใช้ในงานศิลปะ

กลุ่มนักเรียน คิดได้มากเท่าครู แต่มีความหลากหลายทางความคิด เช่น ใช้ทับกระดาด ใช้ปูทางเดิน ใช้ถ่วงแทนตุ้มน้ำหนัก

กลุ่มแม่บ้าน มองในด้านการก่อสร้าง เช่น สร้างบ้าน สร้างกำแพง สร้างผนังตึก ใช้แทนค้อนตอกตะปู ใช้ขึงหวายไมย

กลุ่มผู้ประกอบการ นอกจากเห็นประโยชน์เช่นเดียวกับแม่บ้านแล้ว ยังเห็นว่าใช้ประดับในตู้ปลา ใช้ปลูกกล้วยไม้ ใส่องวัตถุ ๆ ให้สูงขึ้น

กลุ่มผู้ใช้แรงงาน ตอบเร็วมาก ตอบเพราะคุ้นเคยกับวัสดุนี้ เช่น สร้างบ้าน สร้างกำแพง ให้ทำลวดลายประดับบ้าน ใช้ดอกไม้ลงดิน ใช้ขึงไล่สุนัข ใช้ปูทางเดิน

หลังจากให้คิดประโยชน์ของก้อนอิฐแล้ว กลุ่มเป้าหมายบางกลุ่มยังสนุกกับการคิดและอยากคิดต่อ เช่น กลุ่มแม่บ้าน คิดเรื่องอาหารที่ชอบรับประทาน มีมากมายเกือบ 50 ชนิด เมื่อคิดแล้วยังจำแนกได้ว่าเป็นประเภทใด เช่น แกง เนื้ ย่าง ยำ อาหารแต่ละอย่างยังสามารถอธิบายรายละเอียด วิธีปรุง เคี้ยวและวิธีรับประทานชนิดที่เรียกน้ำย่อยได้เป็นอย่างดี กลุ่มนักเรียนเมื่อทดลองให้คิดในประเด็นคำถามว่า เมื่อพูดว่า “พิษณุโลก” นึกถึงอะไรบ้าง นักเรียนแย่งกันตอบจนจดแทบไม่ทัน เช่น หลวงพ่อพุทธชินราช พระนเรศวร วัดจุฬา แม่น้ำน่าน เรือรบ สถานีรถไฟ กล้วยตาก สามล้อแดง ฯลฯ นักเรียนสามารถจำแนกประเภทได้ว่าอะไรเป็นธรรมชาติ อะไรเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดพิษณุโลก

ลำดับที่ 4 ความสามารถในการคิดวิเคราะห์และกระบวนการคิดวิเคราะห์ กิจกรรมนี้จัดขึ้นเพื่อเพิ่มความสามารถในคิดที่ต่อเนื่องจากการคิดคล่อง เป็นการฝึกให้รู้จักแยกแยะสิ่งที่สนใจออกเป็นส่วนย่อย ๆ แล้วศึกษาส่วนย่อย ๆ นั้นอย่างละเอียดลึกซึ้ง สมาชิกแต่ละกลุ่มมาประชุมกันอย่างไม่เป็นทางการ ใช้กระบวนการมีส่วนร่วม เช่นเดียวกับกิจกรรมลำดับที่ 1-3 ปรากฏผลจำแนกตามกลุ่มเป้าหมาย 5 กลุ่ม ได้ดังนี้

กลุ่มครู นำเรื่อง “การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น” มาคิดวิเคราะห์ โดยแยกแยะเป็นประเด็นย่อย ๆ เช่น ตั้งแต่หลักสูตรท้องถิ่นคืออะไร ทำไมต้องมีหลักสูตรท้องถิ่น การพัฒนาหลัก

สูตรท้องถิ่นทำอะไร อย่างไร ขั้นตอนในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น และรู้ได้อย่างไรว่าหลักสูตรท้องถิ่นที่พัฒนาดีแล้ว นอกจากเรื่องมีประเด็นย่อยละเอียดลงไปทีกลุ่มครูอภิปรายแสดงความคิดเห็นเชิงวิเคราะห์ในเรื่องลักษณะการออกแบบหลักสูตร 3 ประเภท คือ หลักสูตรที่เป็นเนื้อหา หลักสูตรที่เน้นผู้เรียน และหลักสูตรที่เน้นปัญหาสังคม การแสดงความคิดเห็นเป็นไปอย่างระมัดระวัง และพิจารณารายละเอียดรอบด้าน ดังความคิดเห็นของครูคนหนึ่งว่า

“การออกแบบหลักสูตรจะต้องจัดทำรายละเอียดที่มีจุดมุ่งหมาย โครงสร้างและเนื้อหาสาระ การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน และการประเมินผล”

กลุ่มนักเรียน ประเด็นที่กลุ่มนักเรียนนำมาคิดวิเคราะห์ คือ เรื่อง “เด็กเรียนอ่อน” ซึ่งมีการแยกแยะเป็นประเด็นย่อย ๆ ว่า เกิดจากสาเหตุอะไร และวิเคราะห์สาเหตุเล็ก ๆ อีกทอดหนึ่ง เช่น บอกว่าเด็กเรียนอ่อน เพราะเหตุผลหลายด้าน เช่น สมองไม่ดี เพราะขาดอาหาร หรือได้รับอุบัติเหตุกระทบกระเทือน หรือเพราะมีปัญหาทางบ้าน เช่น พ่อแม่แตกแยกกัน ความยากจน เป็นต้น นักเรียนบางคนยกตัวอย่างคนข้างเคียงที่เรียนหนังสืออ่อนมาประกอบการให้เหตุผลของตนว่า “สมองไม่ดี แกรมซ์เกียจ วัน ๆ ฟังแต่เพลง ดูทีวี การบ้านก็ไม่ทำ มาลอกเพื่อนที่โรงเรียน” หลังจากแสดงความคิดเห็นกันมากพอแล้ว เด็ก ๆ ช่วยกันสรุปว่า เด็กเรียนอ่อนนั้นเกิดจากหลายสาเหตุ

กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มแม่บ้าน นำเรื่อง “สามีนอกใจ” มาวิเคราะห์ หลายคนให้เหตุผลว่าเป็นเพราะนิสัย บางคนบอกว่าเป็นเพราะเทือกเถาเหล่ากอ โดยให้รายละเอียดว่า

“สายเลือดไม่ดี ปู่มันก็มีเมีย 3 คน พ่อมันก็มีเมียไม่รู้กี่คน ตัวมันจะดีได้ยังไง ที่มีใหม่คนสองคนนี่ น้อยไปนะ...”

แม่บ้านบางคนใจกว้าง มองที่ตัวภรรยาว่าคงบกพร่อง และมีการช่วยคิดแจจแจงว่า ผู้หญิงที่ถูกสามีนอกใจ บกพร่องเรื่องอะไรบ้าง เช่น “ขี้น ปากจัด ไม่ไว้หน้า ขี้น เจ้าอารมณ์ ปล่อยตัว ขี้นโรค ญาติเยอะ เอาใจคนไม่เป็น ขี้นแวง ทำกับข้าวไม่เป็น บ้านเรือนไม่เป็นระเบียบ ฯลฯ” นิสัยแต่ละอย่างแม่บ้านยังอธิบายละเอียดย่อย ๆ ลงไปได้อีก เช่น ไม่ไว้หน้าอย่างไร ก็มียกตัวอย่างกรณีด่าว่ากลางวงเหล้า ลำเลิกบุญคุณต่อหน้าญาติผัว เป็นต้น

กลุ่มผู้ปกครอง นำเรื่องการเลือกสถานที่เรียนให้ลูกหลานมาคิดพิจารณาให้ละเอียดถี่ถ้วนในเรื่อง ความมีชื่อเสียงของโรงเรียน และครูอาจารย์ ระยะเวลาไปเรียน ความสามารถของเด็ก ความพร้อมของผู้ปกครอง ผลการวิเคราะห์ถกเถียงกันในรายละเอียดหลาย ๆ ด้าน ทำให้ผู้ปกครองได้ข้อสรุปว่า...

“โรงเรียนบางแห่งต้องเสียค่าใช้จ่ายมาก ระยะทางไปกลับก็ไกล แม้ครูอาจารย์ที่สอนจะดี โรงเรียนมีชื่อเสียงมานาน ก็คงไม่ไหว ผู้ปกครอง พ่อแม่ หาเงินให้ไม่ได้...”

กลุ่มผู้ใช้แรงงาน นำเรื่อง “ผลเสียของการดื่มสุรา” มาวิเคราะห์ โดยยกตัวอย่างคนข้างเคียงที่เสียชีวิต ป่วย พิการ ครอบครัวแตกแยก ผู้ใช้แรงงานคนหนึ่งที่พักผ่อนนอกพรรษา แยกแยะรายละเอียดว่า

“ผิดศีลข้อ 5 ข้อเดียวก็จะพาลผิดศีลอีกหลายข้อ กินเมาแล้ว ก็เที่ยวต่อไป พอใจหญิงอื่น ผิดศีลข้อ 3 กลับถึงบ้านก็โกหกเมียว่าทำงานดี ผิดศีลข้อ 4 ซ้อมสุรา ไม่มีตั้งศีลจะซื้อเหล้าเหล่านารี ก็ไปหยิบฉวยทรัพย์สินของผู้อื่นไปขายไปจำหน่าย ผิดศีลข้อ 2 มีปัญหารุ่นวายก็ทำร้ายลูกเมีย... อย่างเป็นข่าวกันทุกวัน...”

ผลของการวิเคราะห์ที่ผู้จัดใช้กระบวนการกระตุ้นให้แต่ละกลุ่มช่วยกันกำหนดเรื่องขึ้นมา แล้วพิจารณารายละเอียดทุกแง่มุม ได้ผลของการคิดที่หลากหลาย และแตกต่างกันทั้งนี้ขึ้นอยู่กับประสบการณ์และภูมิหลังของแต่ละกลุ่ม เช่น กลุ่มครูที่มีประสบการณ์ด้านการอ่าน การฟัง และการรับข้อมูลข่าวสาร สามารถนำเรื่องที่ทันสมัย ทันเหตุการณ์มาวิเคราะห์ได้อย่างละเอียดถี่ถ้วน กลุ่มนักเรียนที่ยังมองโลกอยู่ในวงจำกัด ก็คิดประเด็นที่เป็นเรื่องใกล้ตัว เช่นเดียวกับกลุ่มแม่บ้าน ส่วนกลุ่มผู้ปกครองและผู้ใช้แรงงานที่มีบุคคลที่มีฐานะแตกต่างกัน ได้รับอิทธิพลจากเหตุผลของผู้นำเสนอเรื่องลำดับแรก ๆ ที่อภิปรายประกอบว่าเป็นเรื่องที่น่านำมาวิเคราะห์เพราะเหตุใด และร่วมวงอภิปรายแสดงความคิดเห็นต่อไปจนได้ข้อยุติ

ลำดับที่ 5 ความสามารถในการคิดอย่างมีเหตุผลและกระบวนการคิดอย่างมีเหตุผล กิจกรรมนี้มีจุดมุ่งหมายให้กลุ่มเป้าหมายสามารถอธิบายเหตุผลได้ว่า คิดเช่นนั้นเพราะอะไร ปรากฏผลจำแนกตามกลุ่มเป้าหมายได้ ดังนี้

กลุ่มครู คิดเรื่อง “การขึ้นเงินเดือนให้ข้าราชการครู” โดยให้เหตุผลว่าเงินเดือนครูไม่เคยขึ้นมา 10 กว่าปีแล้ว สังคมเปลี่ยนไป ค่าครองชีพสูงขึ้น ดังครูคนหนึ่งอธิบายว่า

“เดี๋ยวนี้ราคาทองบาทละ 7,000 กว่า ค่าไฟฟ้าก็สูงขึ้น ค่าน้ำก็แพงกว่าเดิม ค่าเสื้อผ้า อุปกรณ์การเรียนของลูก ๆ ก็แพงทุกอย่าง น้ำมันราคาแพง ข้าวสารก็แพง เดิมซื้อเป็นถัง ตอนนี้ซื้อเป็นถุง... ถ้าเปรียบกับข้าราชการอื่น ๆ ครูยังแย่มาก หนี้สินก็เยอะ เพราะเงินเดือนไม่พอใช้”

กลุ่มนักเรียน ยกเรื่อง “การเรียนพิเศษ” มาพิจารณา โดยช่วยกันให้เหตุผลว่า ตอนนี้ นักเรียนเรียนพิเศษกันมาก ยิ่งลูกคนมีเงินยิ่งเลือกที่เรียนได้ดีกว่า ทำให้คนที่ไม่ได้เรียนขาดความมั่นใจ และพูดคุยกับใครได้ไม่เต็มปาก แต่การเรียนพิเศษนั้น เด็กคิดด้วยเหตุผลง่าย ๆ ว่า

“ถ้าครูสอนดี เด็กตั้งใจเรียน หานั่งสือดี ๆ อ่าน ก็คงไม่ต้องเรียนพิเศษให้เสียเงินอีก”

กลุ่มแม่บ้าน นำเรื่อง “รักษาสุขภาพด้วยการรับประทานพืชผักพื้นบ้าน” โดยช่วยกันให้เหตุผลว่าพืชผักพื้นบ้าน เช่น ผักเพกา ยอดสะเดา ยอดกระถิน ชะอม ชีเหล็ก ฯลฯ ปลอดภัยและมีราคาถูก และยังมีความสมมติเป็นยา เช่น บำรุงโลหิต บำรุงสายตา ช่วยให้ขับถ่ายดี มีกากใย ทำให้ไม่อ้วน เป็นเหตุผลที่สมาชิกในกลุ่มช่วยกันคิด ช่วยกันสนับสนุน และหาเหตุผลเพิ่มเติมจนได้ข้อสรุปที่พอใจร่วมกันว่า ปู ยา ตา ยาย พวกเราแข็งแรงสุขภาพดี เพราะกินพืชผักพื้นบ้านเป็นหลัก

กลุ่มผู้ปกครอง นำเรื่อง “การอบสมุนไพร” มาหาเหตุผลว่ามีประโยชน์อะไร หรือโทษอย่างไร เพราะเหตุใด เหตุผลทางลบที่กล่าวว่า

“หลานสาวที่เป็นพยาบาล เตือนว่าให้ระวังโรคติดต่อ พวกหวัดไอจามใส่กัน โรคผิวหนังก็ง่ายแล้ว ใครเป็นก็ติดกันได้ง่าย... ความร้อนถ้าร้อนไม่พอเชื้อโรคก็ไม่ตาย แต่จะยิ่งโตอบมากเสีย น้ำ เกลือแร่ ในร่างกายออกมากจะเปลี่ย...”

ผู้ปกครองอีกส่วนหนึ่งแย้งด้วยเหตุผลว่า “แต่อบแล้วสบายตัว หายเครียด หายปวดเมื่อย นอนหลับสบาย แถมได้คุยกับคนโน้นคนนี้ รู้จักคนเยอะ”

กลุ่มผู้ใช้แรงงาน นำเรื่อง “ทำงานเมืองไทยดีกว่าไปเมืองนอก” มาเป็นประเด็นถกเถียงกัน แต่สมาชิกในกลุ่มทุกคนไม่ได้แยกเป็นสองฝ่าย หากแต่ช่วยกันหาเหตุผลว่าทำงานเมืองนอกดีอย่างไร ไม่ดีอย่างไร และทำงานเมืองไทยดีอย่างไร ไม่ดีอย่างไร ตัวอย่างความคิดและเหตุผล

“ไปเมืองนอกเหมือนได้เงินเยอะ แต่เสียเงินเยอะเหมือนกัน เบี้ยบำนาญทางจิปาตะเก็บค่าเงินไว้แต่ไม่ได้ใช้ ถ้าโชคร้ายก็ไม่มีเงินทำ แคมถูกโกงอีก พูดภาษาเขาก็ไม่ได้ เหมือนตายทั้งเป็น... อยู่บ้านเราได้เท่าใดกินเท่านั้น เป็นตายก็ได้เห็นหน้าลูกเมีย ญาติพี่น้อง...”

กลุ่มเป้าหมายทั้งห้ากลุ่ม สามารถให้เหตุผลประกอบการคิดได้ แม้เป็นเหตุผลที่ไม่ลึกซึ้งนัก แต่เห็นเหตุผลที่เป็นไปได้ ไม่เลือนลอย น่าสังเกตว่ากลุ่มแม่บ้านและกลุ่มผู้ปกครองมีพัฒนาการด้านการคิดดีขึ้นมาก คือ มีการอ้างอิง ปู ยา ตา ยาย หรือผู้รู้ เช่น พยาบาล มาประกอบการคิดที่ให้น้ำเชื่อถือยิ่งขึ้น

ลำดับที่ 6 ความสามารถในการคิดลึกซึ้ง และกระบวนการคิดลึกซึ้ง มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้กลุ่มเป้าหมายเกิดความเข้าใจอย่างถูกต้อง และลึกซึ้งในเรื่องที่คิด โดยสามารถเข้าใจสภาพต่าง ๆ ที่ซับซ้อน ทั้งในภาพรวมและส่วนประกอบ ปรากฏผลจำแนกตามกลุ่มเป้าหมาย 5 กลุ่ม ได้ดังนี้

กลุ่มครู คิดเรื่อง “ทำไมเด็กไม่ชอบอ่านหนังสือ” โดยขยายประเด็นการคิดออกไปหลายแง่มุม เช่น “เพราะมีสื่ออื่น ๆ ที่น่าสนใจกว่า เช่น ทีวี่ เกมคอมพิวเตอร์ พวกนี้แย่งเวลาไปหมด โลกสมัยใหม่อะไร ๆ ก็ต้องรวดเร็ว ชาวใหม่ ๆ เปลี่ยนแปลงทุกวัน นวัตกรรมด้านหนังสือที่ต้องใช้เวลาอ่าน ต้องมีใจรัก พ่อแม่ ผู้ปกครองต้องปลูกฝัง ครูต้องขักจูงดี ๆ ตั้งแต่ตัวเล็ก ๆ ให้เริ่มดูภาพ... อ่านให้ฟัง...”

กลุ่มนักเรียน คิดเรื่อง “การบ้านมาก” โดยเริ่มตั้งข้อสังเกตว่าระยะหลังที่มีการปฏิรูปการศึกษา ครูให้การบ้านมากขึ้น ทุกวิชามีการบ้านกลับไปคิด ไปทำ เด็กคิดว่า “ครูเตรียมการสอนมากกว่าเดิม ทำงานหนักขึ้น จึงอยาก让孩子ทำงานหนัก ๆ ทำการบ้านเยอะ ๆ จะได้เก่ง ครูต้องสอนให้เด็กเป็นศูนย์กลาง การบ้านที่เด็กทำเป็นการช่วยให้เด็กเข้าใจ เด็กต้องแบ่งเวลา ถ้าขยันก็ทำได้...”

กลุ่มแม่บ้าน คิดเรื่อง “หอย” โดยบอกว่า “เล่นแล้วก็ติด ก็หวังไปลม ๆ แล้ง ๆ แต่ดีกว่าไม่ได้หวังอะไร ตื่นเต้นกันวันหอยออก ที่ถูกก็ดีใจ ที่ยวบยาก็ดี ที่เสียไปเท่าไรแล้วก็ไม่ว่า ไม่เห็นใครเล่นหอยแล้วรวยสักคน ฐานะ แต่ยังไม่...”

กลุ่มผู้ประกอบการ คิดเรื่อง “ปลูกบ้านให้เช่า” ช่วยกันให้ความคิดเห็นว่าเป็นการลงทุนที่ได้ผลคุ้มค่า แม้จะใช้เวลายาวนาน... แม้จะกู้เงินมาปลูกบ้านก็ยังดี เพราะมีทางได้ค่าเช่ามาผ่อนธนาคารนานไป 10 ปี พอผ่อนหมดก็เก็บค่าเช่ากินไป ไม่ต้องรบกวนลูกหลาน

กลุ่มผู้ใช้แรงงาน คิดเรื่อง “บ้านเอื้ออาทร” ว่า “รัฐบาลฉลาดมาก ใจบุญ คิดให้บ้านคนจน ราคาที่พอสู้ได้ ไม่แพงเกินไป มีที่ซุกหัวนอนเป็นของตัวเองก็พอแล้ว คนเราที่สุด คือ บ้าน ถ้ามีบ้านแล้วก็มีหลักแหล่ง จะไปกินไปเที่ยวที่ไหนก็คิดกลัวไม่มีเงินผ่อนบ้าน ทำให้เราเก็บเงินได้และอุ่นใจ...”

การคิดลึกซึ้งที่กลุ่มเป้าหมายแต่ละกลุ่มช่วยกันคิด ช่วยกันเลือกเรื่อง และทำตามที่คณะวิจัยแนะนำ ได้ผลของการคิดที่หลากหลายที่ส่งสัญญาณว่า มนุษย์ทุกคนคิดได้ ขอเพียงมีเรื่องให้คิด โดยเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่หรือปัญหาที่เกิดขึ้น หรือเหตุการณ์ที่กำลังเป็นไปในสังคม คนบางกลุ่มที่ดูเหมือนยุ่งกับการทำมาหากิน แต่เนื่องจากการสื่อสารระหว่างบุคคล การพูดคุยแลกเปลี่ยนเรื่องราว ทั้งในเชิงปรึกษาหารือ ขอคำแนะนำที่ชาวบ้านกระทำเป็นประจำอยู่แล้ว เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมให้พวกเขาได้คิดลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ลำดับที่ 7 ความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณ และกระบวนการคิดอย่างมีวิจารณญาณ เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายคิด โดยพิจารณาไตร่ตรองอย่างละเอียด รอบคอบ ว่าด้วยการประมวลข้อมูลรอบด้าน ปรากฏผลจำแนกตามกลุ่มเป้าหมายได้ดังนี้

กลุ่มครู คิดเรื่อง “ลาออกก่อนเกษียณ” มาพิจารณา โดยดูว่า “ตัวเองอยู่ในสภาพใด สุขภาพดีไหม มีปัญหาด้านการเงินหรือไม่ ลาออกไปแล้วจะเอาเงินที่ได้ไปทำอะไร ไปทำอาชีพอะไร อาชีพนั้นเป็นที่ยอมรับของสังคมไหม ออกไปแล้วจะเหงาไหม ถ้าอยู่ต่อไปจะก้าวหน้ากว่าหรือไม่...”

ครูยกตัวอย่างคนที่ลาออกไปแล้ว แย่กว่าเดิม คือ เงินก้อนที่ได้ก็หมด สุขภาพจิตก็แย่ ทрудโทรมและแก้ตัวกว่าคนในวัยเดียวกัน ใช้เงินอย่างไม่ระวัง... ตัวอย่างคนที่ลาออกไปแล้ว ดูดีมีความสุข เพราะ

“เอาเงินไปตกแต่งบ้าน นอนอยู่มาก ใครชวนไปลงทุนอะไรก็ไม่เอา เดียวนี้แก้ไขความรู้ทางโหราศาสตร์ดูดวงให้ใครต่อใคร ก็ไม่เหงา มีคนไปหาทุกวัน แก่ช่วยคน ค่าดู ค่ายกครู 12 บาท ได้ก็เอาทำบุญ...”

กลุ่มนักเรียน คิดเรื่อง “เรียนต่อ” โดยช่วยกันพิจารณาว่าเป็นเรื่องสำคัญ “...แต่ใครจะเรียนต่อทางไหนก็แล้วแต่ถนัด และต้องดูหลายเรื่อง เช่น สมถะ การเงิน ความเป็นไปใน การประกอบอาชีพ ความก้าวหน้า ความต้องการของสังคม”

กลุ่มแม่บ้าน คิดเรื่อง “ประหยัดได้เท่ากับไม่ต้องหา” โดยมองว่า ปัจจุบันข้าวของแพง ถ้ากินอยู่ไม่ประหยัด ฝุ่นเพียก็ต่อล้าปากหาเพิ่มขึ้น แม่บ้านยกตัวอย่างประกอบมากมาย เช่น

- ให้ลูกหลานห่อข้าวไปกินที่โรงเรียน ประหยัดกันได้วันละ 10 บาท เดือนหนึ่งก็ได้ประหยัดได้ 200 – 300 บาท ไม่ต้องไปหาเพิ่ม
- เสื้อผ้าที่ป่า น้ำ อา ไม่ใช้ ยางดี ๆ อยู่ ลูกหลานใช้ต่อไป ชุดแพง ๆ ก็ไม่ต้องซื้อ
- ปลุกผักสวนครัว พริก พริก หอม พริก ข่า ตะไคร้ ประหยัดได้ตั้งแยะ ซื้อเขากำละบาท สองบาท หลายครั้งก็หลายบาท

กลุ่มผู้ประกอบการ คิดเรื่อง “การประกอบอาชีพ” พิจารณาร่วมกันว่า อาชีพที่ทำแล้ว ไม่เดือนร้อน ตัวเองมีความสุข รายได้ดี จะเป็นอาชีพอะไรก็ได้

“ไม่จำเป็นต้องเป็นข้าราชการก็ได้ ไม่ต้องไปไกลบ้าน อยู่บ้านตัวเอง ไม่ต้องเสียเงินเช่าเขา มีแผงลอยหรือรถเข็นสักคัน ขายของทีถนัด และมีความรู้ ที่สำคัญคือต้องซื่อสัตย์ รู้จักพูดจาดี กว่าต้องบากหน้าไปเป็นลูกจ้างเขาไกล ๆ ... ได้เท่าไรก็ไม่พอกิน...”

ผู้จ้างแรงงาน คิดเรื่อง “คนว่างงาน” ว่าเกิดจากเหตุหลายอย่าง เช่น เขาเลิกจ้าง เลิกงาน เงินน้อยไม่พอใช้ ถ้อยคำถือศักดิ์ เบื่องาน ผลที่ตามมาคือ “อารมณ์เสีย หงุดหงิด ขาดความมั่นใจ

ใจในตัวเอง...” ทางออกของคนว่างงานก็คือ “อย่าเลือกงาน หนักเอาเบา ผู้รู้จักหาช่องทาง อาจทำมาหากินด้วยตนเอง เช่น ค้าขาย รับจ้างปะทุนเสื้อผ้า...”

ผลของการคิดบ่อย ๆ และการฝึกคิดอย่างต่อเนื่อง ทำให้กระบวนการคิดของแต่ละกลุ่มดำเนินไปอย่างราบรื่น และใช้เวลาคิดในแต่ละเรื่องน้อยลง แต่ได้ผลของการคิดมากขึ้น

กิจกรรมที่ 4 กระบวนการคัดสรรเรื่องเพื่อฝึกคิด

กระบวนการคัดสรรเรื่องเพื่อฝึกคิด ได้แก่ กลุ่มเป้าหมายเพื่อเพิ่มทักษะและความรู้ความสามารถในการพินิจถ่วงถองให้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและมีความเข้มข้นขึ้นตามลำดับ กิจกรรมนี้จึงเป็นกระบวนการสำคัญที่ทีมวิจัยใช้เป็นเครื่องมือพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ของคนในชุมชน อันได้แก่ กลุ่มเป้าหมายกลุ่มเดิมทั้ง 5 กลุ่ม โดยใช้วิธีการวิจัยและพัฒนาแบบมีส่วนร่วม (PAR) เน้นกระบวนการศึกษา (Community Education Participation (CEP)) ดังแผนภูมิต่อไปนี้

การวิจัย / พัฒนาแบบมีส่วนร่วม (PAR)

- ☞ เน้นกระบวนการศึกษา CEP
- ☞ แลกเปลี่ยนความคิด / ประสบการณ์
- ☞ การสังเคราะห์เชิงวิภาษวิธี
- ☞ ชุมชนค่อย ๆ พัฒนาศักยภาพ
- ☞ เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง

กิจกรรมนี้เกิดขึ้นตั้งแต่ระยะวางแผนปฏิบัติการ โดยครั้งนั้นมีการรวมตัวกันทำกิจกรรมคัดสรรเรื่องกันอย่างหลวม ๆ พอให้ได้เค้าโครงโดยสังเขป โดยคณะกรรมการคัดสรรเรื่อง ซึ่งประกอบด้วยบุคคลหลายฝ่ายดังได้กล่าวมาแล้วในขั้นตอนที่ 1 เรื่องกระบวนการจัดทำแผนปฏิบัติการ หน้า 222 ในการพิจารณาคัดสรรเรื่องในครั้งนั้นได้ใช้กระบวนการ A.I.C. จนได้รายละเอียดในแผนพัฒนากิจกรรมที่ 4 เรื่องการคัดสรรเรื่องเพื่อฝึกคิด ดังรายละเอียดที่ได้นำเสนอไว้แล้วในหน้า

232-234 ดังนั้นในการดำเนินกระบวนการวิจัยกิจกรรมที่ 4 ที่จัดกระทำขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่งนั้น เพื่อ ยืนยันมติเดิม และเพิ่มเติมรายละเอียดให้สมบูรณ์จนสามารถนำไปใช้ปฏิบัติการได้จริง โดยทีม วิจัยได้เชิญบุคคลต่าง ๆ ที่เคยได้รับเชิญในการทำแผนปฏิบัติการเข้าร่วมที่สถาบันราชภัฏพิบูล สงคราม เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน 2544 เรื่อง “ร่วมกันคัดสรรเรื่องประเด็นปัญหาเพื่อพัฒนาการ คิด”

การประชุมครั้งนี้ใช้เวลาประมาณ 3 ชั่วโมง เน้นกระบวนการศึกษา (CEP) ด้วยวิธี แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์ โดยขยายรายละเอียดที่เคยกำหนดไว้ในแผนปฏิบัติ การในกิจกรรมที่ 4 ทั้ง 8 ประเด็นให้คมชัดและมีรายละเอียดกำกับไว้ชัดเจนว่า เรื่องใดใช้กระบวนการ คิดประเภทใด มีกิจกรรมอย่างไร ใช้เวลาเท่าไร เป็นต้น การตกลงกันดังกล่าวใช้การสังเคราะห์ เชิงวิภาษวิธีที่เปิดโอกาสให้สมาชิกทุกคนได้แสดงความคิดเห็น อธิบายเหตุผล ยกตัวอย่าง ชี้ให้เห็น ข้อดีข้อเสียด้วยการโต้แย้งถกเถียงจนเกิดกระบวนการอีกอย่างหนึ่งผลผสมผสานเข้ามานั้นคือ กระบวนการ “Dialogue discussion between people with different opinion”

ตัวอย่างกระบวนการดังกล่าวที่ผ่านปากของภูมิปัญญาชาวบ้านและนักการศึกษายุค ใหม่

“เรื่องการประหยัดที่ไม่ประหยัดนี้ไม่ต้องมีรายละเอียดกำกับหรอก เวลาที่ใช้ก็ไม่น่าจะ ตายตัว เพราะครูกับแม่บ้านคงคิดได้ไม่เท่ากัน...”

“ผมเห็นด้วยกับคุณลุง เรื่องไม่ต้องใส่รายละเอียด อย่างเรื่องเก็บตกที่อาจารย์ได้ กรุณาให้เด็ก ๆ ไปช่วยจดช่วยหากันมา แล้วให้พวกเราช่วยคัดเลือก ต้องขอบคุณทุกคนด้วยครับ หามาได้ตั้งเยอะแยะ ดี ๆ ทั้งนั้น... แต่เรื่องเวลาถ้าไม่กำหนดคงไม่ได้ ถ้าคิดในเวลาไม่เท่ากันแล้ว ผลที่ออกมาต่างกัน มันก็ตัดสินใจยาก เพราะอาจมีตัวแปรอื่น ๆ เข้ามาเกี่ยวข้อง...”

หรือบทสนทนาของแม่บ้านที่บอกว่า “ฉันชอบเรื่องเลขทะเบียนรถยนต์ ครูก็ช่างไปหา มานะ มันอาจดูม่งายไม่ทันสมัย แต่น่าสนุก คงถกเถียงกันได้เยอะ เรื่องเวลาฉันว่าต้องกำหนดให้ เท่า ๆ กัน เรื่องละกัณหาที่ก็ว่าไป แล้วแต่เห็นเหมาะสม...”

“ขึ้นอยู่กับความยากง่ายของเรื่อง” ศึกษานิเทศก์จากเทศบาลนครพิษณุโลก พูดต่อ “มาช่วยกันดูเรื่องเวลากันหน่อย เรื่องไหนจะใช้เวลาเท่าไร อย่างน้อยก็เรื่องละ 20-30 นาที จะให้เท่า ๆ กันทุกเรื่องคงไม่ได้”

“เรื่องที่เป็นนามธรรม ยาก ๆ เช่น เรื่องความเครียด เรื่องอำนาจเงินคงต้องใช้เวลาเป็นชั่วโมง” ผู้ช่วยผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการแสดงความเห็นเชิงโต้แย้งในประเด็นเรื่องเวลา “ส่วนเรื่องการจัดคำถาม การคิดคล่อง อาจใช้สัก 20-30 นาทีได้”

ผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษาที่ได้รับเชิญมากำชับว่า “ถ้าเราได้รายละเอียดในการดำเนินกิจกรรมครบถ้วนแล้ว อย่าลืมต้องนำไปทดลองก่อน การให้ความรู้แบบกลุ่มย่อย ทดลองทุกกลุ่ม หลังจากให้ความรู้แบบกลุ่มย่อย ๆ แล้ว นำไปทดลองให้คิดใหม่อีกครั้ง จะเห็นผลที่ออกมาว่าต่างกันหรือไม่ เพียงใด...”

ผลของการคัดสรรเรื่อง ได้รายละเอียดทุกเรื่องที่กำหนดไว้ครบถ้วน เนื่องจากผู้ที่เสนอประเด็นว่าควรคิดเรื่องอะไรบ้างนั้น ได้มอบให้ที่ประชุมในครั้งนั้นมอบหมายให้คณะกรรมการแต่ละเรื่องไปช่วยกันหาข้อมูลมานำเสนอในการประชุมครั้งนี้ ดังนั้นการประชุมครั้งนี้ หลังจากการประชุมยอมรับหลักการเดิมที่คงชื่อเรื่องไว้ทุกเรื่องแล้ว จึงให้คณะกรรมการแต่ละเรื่องซึ่งกำหนดให้เรื่องละ 2-4 คนขึ้นไป ดำเนินการได้นำเสนอรายละเอียดของเรื่อง โดยใช้เครื่องฉาย 3 มิติ และแจกเอกสารเพื่อให้ได้พิจารณาอย่างถี่ถ้วน มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์ที่หลากหลาย ด้วยวิธีการสังเคราะห์วิภาษวิธี มี Dialogue ที่ใช้เวลาค่อนข้างนาน จนในที่สุดก็นำไปสู่การ Consensus คือ เลือกสรรเรื่อง และนำความคิดเห็นที่หลากหลายมาสังเคราะห์จนตกลงกันได้ ดังนั้นจะนำเสนอรายละเอียดในกิจกรรมที่ 5 เป็นลำดับต่อไป

กิจกรรมที่ 5 กระบวนการฝึกคิดอย่างมีวิจารณญาณ

หลังจากการคัดสรรเรื่องเพื่อฝึกคิดได้เรียบร้อยแล้ว ที่ประชุมได้มอบหมายให้ทีมวิจัยจัดทำเอกสารที่จะใช้ในการฝึกคิดทั้ง 8 เรื่อง โดยให้พิมพ์ตัวโต ๆ ใช้คำอธิบายสั้น ๆ ง่าย ๆ ให้ชัดเจน และกำหนดระยะเวลาลงปฏิบัติการในสนามวิจัย โดยมีได้กำหนดตายตัวนัก เพียงแต่กำหนดช่วงเวลา แต่มีข้อแม้หรือเงื่อนไขว่าแต่ละเรื่องต้องฝึกในเวลาใกล้เคียงกัน กล่าวคือ กำหนดว่าเรื่องการจัดคำถามฝึกในสัปดาห์แรกของเดือนสิงหาคม 2544 เรื่อง การคิดคล่องต้องฝึกในสัปดาห์ที่ 2 ทะยอยฝึกเรื่องไป โดยไม่ทิ้งช่วงจนครบทั้ง 8 เรื่อง ภายในเวลา 2 เดือน หลังจากฝึกครั้งแรกต่อด้วยการให้ความรู้แบบกลุ่มย่อย ให้เวลาในการให้ความรู้แบบกลุ่มย่อยอีก 7 สัปดาห์ นับตั้งแต่สัปดาห์แรกของเดือนตุลาคม 2544 – สัปดาห์ที่สามของเดือนพฤศจิกายน 2544 เว้นว่าง 1

สัปดาห์ คือ สัปดาห์ที่ 4 ของเดือนพฤศจิกายน 2544 หลังจากนั้นอีก 8 สัปดาห์ นำแบบฝึกจากเรื่องที่คัดสรรแล้วทั้ง 8 เรื่อง ที่เคยฝึกไปครั้งแรกมาฝึกใหม่เป็นครั้งที่สอง ใช้เวลาอีก 8 สัปดาห์ ตั้งแต่สัปดาห์แรกของเดือนธันวาคม 2544 – ถึงสัปดาห์สุดท้ายของเดือนมกราคม 2545

นอกจากนี้ที่ประชุมยังเห็นพ้องต้องกันว่าการดำเนินการวิจัยในกิจกรรมที่ 5 ที่มุ่งเน้นการฝึกทักษะเพื่อเพิ่มความรู้ความสามารถในการพินิจลั่นกรองให้แก่กลุ่มเป้าหมายทั้ง 5 กลุ่มนั้น ใช้การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion : FGD) ซึ่งมีลักษณะและกระบวนการในการวิจัย ดังแผนภูมิต่อไปนี้

FGD

- ☞ เป็นการสื่อสารที่เน้นการสร้างปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มสมาชิก 6-10 คน
- ☞ ประกอบด้วยผู้ดำเนินรายการ (Facilitator หรือ Moderator และ ผู้ร่วมสนทนา Participants)
- ☞ ทุกคนได้แสดงความคิดเห็นอิสระ

กฎกติกา

- ☞ สร้างความเชื่อมั่นในกลุ่ม
- ☞ ยอมรับทุกคนเท่าเทียมกัน
- ☞ เป็นการมีส่วนร่วม
- ☞ พูดทีละคนเป็นธรรมชาติ ไม่แย่งกันพูด
- ☞ พูดในประเด็นที่ละประเด็น

วิธีการสนทนากลุ่ม : เลือกผู้ร่วมสนทนาแบบเจาะจงตามกลุ่มเป้าหมาย
5 กลุ่ม

- ☞ เรียกชื่อตามความสัมพันธ์และให้เกียรติ
- ☞ นั่งเก้าอี้หรือพื้นตามวัฒนธรรมเป็นวงกลม

- ☞ สถานที่เอื้อต่อการมีส่วนร่วม
- ☞ เหมาะกับบริบทชุมชน
- ☞ มีเครื่องบันทึกเสียง
- ☞ มีผู้จัดบันทึก
- ☞ ใช้เวลาไม่เกินชั่วโมงครึ่ง
- ☞ สนทนาเสร็จสรุปทันที

การออกแบบการสนทนากลุ่ม

1. กลุ่มลงสนาม

- ☞ ทีมวิจัยต้องทบทวนวัตถุประสงค์ / แนวทางการทำงาน
- ☞ เตรียมเอกสาร วัสดุ อุปกรณ์

2. เตรียมเก็บข้อมูล

- ☞ จัดสถานที่และที่นั่ง
- ☞ ทดสอบเครื่องมือ / อุปกรณ์

3. ดำเนินการ

- ☞ กล่าวทักทาย
- ☞ เริ่มสนทนา
- ☞ อุ่นเครื่องด้วยคำถามสบาย ๆ แบบปลายเปิด
- ☞ ถามแบบล้วงลึก (Probe) ให้มากที่สุด
- ☞ พยายามให้ทุกคนร่วมกันสรุป

4. ข้อควรคำนึง

- ☞ มีการยืดหยุ่น
- ☞ เสร็จการสนทนา ผู้ดำเนินรายการ ผู้จัดบันทึก
ต้องรวบรวมข้อมูลเพื่อการวิเคราะห์ต่อไป

ร่วมเหน็ดเหนื่อยทำแผนแสนสาหัส ร่วมเป็นกลุ่มคิดปฏิบัติทุกแห่งหน
ร่วมถกเถียงเสวนาทุกผู้คน ร่วมสรุปเหตุผลคิดไตร่ตรอง

ผลการจัดกิจกรรมเพิ่มทักษะความรู้ความสามารถในการพินิจลั่นกรอง

สืบเนื่องจากทีมวิจัยได้ใช้กระบวนการที่ส่งเสริมการเรียนรู้ที่ทุกฝ่ายเกี่ยวข้องโดยเริ่มต้นง่าย ๆ จากพื้นฐานที่สามารถเข้าใจร่วมกันได้และเพิ่มความซับซ้อนมากขึ้นตามลำดับ ทำให้ประชาชนหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยมากขึ้น ทั้งนี้เป็นแนวทาง Approach กับประชาชนมากกว่าเป็นเพียงวิธีการ ประกอบกับมีอุดมการณ์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย จึงทำให้ได้รับความร่วมมือทุกกิจกรรมดังคำพูดของกรรมการชุมชนฝ่ายการศึกษาที่มีฐานะเป็นผู้ปกครองว่า

“งานนี้ดี... ไม่ได้ผูกขาดโดยนักวิชาการและนักวิจัย ทุกคนได้มีส่วนร่วมทั่วถึง การปฏิบัติก็เป็นรูปธรรม เราเข้าใจตรงกันมาตั้งแต่ต้น ร่วมคิดร่วมทำกันมาตลอด จนรู้สึกเหมือนเป็นงานของตัวเอง...”

คำกล่าวข้างต้นเกิดขึ้นได้โดยการร่วมแลกเปลี่ยนและรับทักษะการรับรู้เกี่ยวกับปัญหาและกระบวนการทำความเข้าใจจะระหว่างทุกฝ่าย เพื่อร่วมกันเสริมสร้างพื้นฐานความเข้าใจ การอธิบายหาคำตอบ การสรุปบทเรียน หาแนวทาง และลงมือแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่องจากง่ายไปหายาก จากรูปธรรมไปหานามธรรม

เป็นปรากฏการณ์ที่ค่อนข้างประหลาดที่ชาวบ้านให้ความร่วมมือติดต่อกันไปเป็นเวลายาวนานและไม่ขาดตอน กลุ่มแม่บ้านดูจะกระตือรือร้นมาก จะเป็นฝ่ายนัดหมายสถานที่และเวลาในการสนทนาล่วงหน้าได้อย่างสม่ำเสมอ บางคนยังรับอาสาไปประสานงานนัดหมายกลุ่มอื่น ๆ ได้ อีก เช่น กลุ่มผู้ปกครอง กลุ่มผู้จ้างแรงงาน ส่วนกลุ่มครูและกลุ่มนักเรียนนั้นไม่ยุ่งยากนัก เนื่องจากอยู่เป็นที่ เป็นทาง รู้เวลาเรียนเวลาสอน ประกอบกับในการจัดสนทนากลุ่มทุกครั้งจะมีข้าวปลาอาหารเลี้ยงอย่างดี ตอบแทนน้ำใจชาวบ้านที่เสียสละเวลาให้เป็นการมากมายหลายครั้ง

เหนืออื่นใดคงเป็นความสัมพันธ์ส่วนตัวที่ผู้วิจัยคุ้นเคยกับคนในชุมชนจนพูดคุยเล่นพูดหัวกันได้ และรู้สึกเหมือนญาติมิตร ความเอื้อเฟื้ออาทรในทุกซอกซุข การไปร่วมงานต่าง ๆ ในชุมชนไม่ว่างานบุญ งานแต่ง งานตาย ความจริงใจที่หยิบยื่นให้กันอย่างสม่ำเสมอ ตั้งแต่ทำวิจัยระยะแรกยาวนานนับ 4-5 ปี ทำให้สัมพันธภาพขุ่นเกลียวแน่นสนิทจนไร้ช่องว่าง นักวิจัยบางคนเข้าไปช่วยเหลือด้วยการให้คำปรึกษาในปัญหาบางอย่างที่ชาวบ้านร้องขอ เช่น เรื่องการเงิน เรื่องการ

เรียนของบุตรหลาน เรื่องขึ้นโรงขึ้นศาล เหล่านี้คือที่มาของแรงดันที่ขับเคลื่อนกระบวนการวิจัยทุกขั้นตอน

ผลการฝึกคิดอย่างมีวิจารณญาณ จำแนกตามกลุ่มเป้าหมายได้ดังนี้

กลุ่มครู ใช้เวลาในการร่วมกิจกรรมด้วยดีทุกครั้ง ทั้งก่อนและหลังการให้ความรู้แบบกลุ่มย่อย ในการฝึกครั้งแรกครูแสดงความคิดเห็นค่อนข้างดีทุกเรื่องที่กำหนดให้ฝึก แต่ใช้เวลาไม่มาก มักจะขอตัวไปทำงานต่อ ภายหลังการให้ความรู้แบบกลุ่มย่อยใน 7 ครั้ง ครูสนใจเรื่องที่ฝึกครั้งสองมากขึ้น คิดได้มากขึ้น คมชัดขึ้น เช่น ประเด็นเรื่อง “จริงไหมคำใน ของ ศรีไพร ใจพระ” ใช้เวลาถกเถียงกันนาน และให้เหตุผลโดยยกตัวอย่างเชิงขัดแย้งมากกว่าคล้อยตาม และขัดแย้งโดยสิ้นเชิงในความเชื่อเรื่อง “ศรี” ที่ว่าคำใดมี “ศรี” รวมอยู่ด้วยจะไม่เป็นมงคล โดยครูคนหนึ่งสามารถอ้างจดหมายเหตุในรัชกาลที่ 5 ว่า

“คนจะดีชั่วอยู่ที่การกระทำ รัชกาลที่ 5 ยังบันทึกไว้ว่า แผ่นดินในประเทศไทยที่อุดมสมบูรณ์ยิ่ง มีสองแห่งคือ ศรีสำโรง กับ นครไชยศรี...”

กลุ่มนักเรียน เป็นกลุ่มที่ให้ความร่วมมือมาตั้งแต่ต้น เริ่มสนุกตอนที่ครูให้ไปนั่งจดข้อความที่เขียนไว้ทำยรถบรรทุก ได้นำมาวิพากษ์วิจารณ์รอบ เพื่อเก็บคะแนนในชั้นเรียนไปแล้ว ครั้งหนึ่ง พอถึงตอนทำกิจกรรมฝึกคิดจริง ๆ เด็กคิดได้ดีทุกเรื่อง แต่ในการฝึกคิดครั้งแรกความคิดของเด็กยังจำกัดอยู่ในวงแคบ ยังไม่ลึกและไม่ค่อยแตกฉาน เช่น คำถามก็ถามที่วกวนแต่เรื่องใกล้ตัว แต่ในการฝึกครั้งที่สอง หลังจากให้ความรู้แบบกลุ่มย่อยไป 7 ครั้ง เด็กคิดได้เร็ว ได้มาก และลึกซึ้งขึ้นทุกเรื่อง เช่น เดิมเคยคิดแต่ว่า “อยากรวย อยากมีเงิน เงินคืออำนาจ” แต่กลับคิดในเรื่อง “อำนาจเงิน” ได้ว่า “คนซื้อได้แต่วัตถุ ความสุข ความรัก ความจริงใจ หาซื้อไม่ได้...” หรือเรื่อง “ความเครียด” เด็กคิดได้เร็วมาก และสามารถอธิบายให้เหตุผลประกอบได้ บางคนอ้างอิงหลักฐานจากหนังสือ แสดงให้เห็นถึงความสามารถในการ “คิดเป็น” ตามทฤษฎีของ ดร.โกวิท วรพิพัฒน์ ดังที่เด็กคนหนึ่งกล่าวว่า

“เรื่องความเครียดนี้เธอ ฉันอ่านเจอในหนังสือใกล้หมอ เขาบอกไว้น่ากลัวเชียวว่าเดี๋ยวนี้คนเครียดมาก เพราะหวังมากแล้วไม่ได้ดังหวัง... พุดง่าย ๆ คือ ไม่ได้ดังใจก็เครียด รถซึ่งหนวกหูก็เครียด มีคนอื่นมาทำให้เครียด เขายังบอกวิธีจัดการความเครียดให้ด้วย...”

กลุ่มแม่บ้าน เป็นกลุ่มที่มีพัฒนาการสูงขึ้นมา สังเกตได้จากครั้งแรกที่ฝึกคิดชาวบ้านกลุ่มนี้ไม่ค่อยให้ความร่วมมือ โดยอ้างว่าติดธุระด่วนต้องทำโน่นทำนี่ แท้จริงแล้วเป็นเพราะขาดความมั่นใจ มิใช่ไม่มีน้ำใจ แต่หลังจากร่วมกิจกรรมต่าง ๆ กันหลายครั้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจกรรมให้ความรู้แบบกลุ่มย่อย โดยใช้วิธีการแบบง่าย ๆ ประเภท “พูดจาประสาชาวบ้าน” หลังจาก

นำเรื่องไปทดลองให้คิดเป็นครั้งที่สอง แม่บ้านคิดได้ดีขึ้น แม่ไม่มากและลึกซึ้งเท่ากลุ่มครู แต่นับว่าเข้าใจตนเอง เข้าใจสังคม และเข้าใจโลกดีขึ้น ดังจะเห็นได้จากคำพูดของแม่บ้านคนหนึ่งซึ่งแสดงความคิดเห็นเรื่องเลขทะเบียนรถว่า “เลขดีแค่ไหน ให้คนมาขับ ไม่ตกถนนก็ลงคลอง” ตลอดจนความคิดเห็นเรื่อง “อำนาจเงิน” ที่ยกตัวอย่างให้คนในกลุ่มได้ยินว่า “ยายแจ่มมันบ่นว่า แฟนมันไม่รัก เก็บเงินได้ก็ไปทำตังจุกให้โด่ง จนยืมไม่ได้... แฟนทิ้งไปแล้ว” ต่างกับความคิดตอนแรกที่บอก ว่า “เงินใครไม่ยากได้ ใครว่าไม่ดี ให้มาถ่มน้ำลายรดหน้าฉันได้ทุกวัน”

กลุ่มผู้ปกครอง สมาชิกในกลุ่มนี้ มีทั้งคนที่มีความรู้และชาวบ้านที่อ่านออกเขียนได้ แต่ความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดจนบางคนเป็นญาติกันทำให้พูดจาแสดงความคิดเห็นกันโดยไม่เกรงใจ ให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรมดี หากใครขาดหายไปก็มีการฝากอวยคำมาขออนุญาตหรือบอกเหตุผล เช่น “ลูกถูกรถชน” หรือ “แม่ป่วยหนัก” การคิดของคนในกลุ่มนี้ค่อนข้างดีทั้งสองครั้ง เหมือนได้รับอิทธิพลจากคนที่มีความรู้ในกลุ่ม แต่การคิดครั้งที่สองดีกว่าครั้งแรก เพราะผ่านการฝึกคิดมาหลายครั้ง โดยเฉพาะการให้ความรู้แบบกลุ่มย่อย ผู้ปกครองคนหนึ่งบอกว่า “อาจารย์คงสอนเด็กเก่งมากนะคะ พูดเรื่องยาก ๆ ให้ง่ายได้ ถ้ารู้ว่าเรียนหนังสือง่ายยังงี้ ฉันไปเรียนแข่งกับลูกนานแล้ว...”

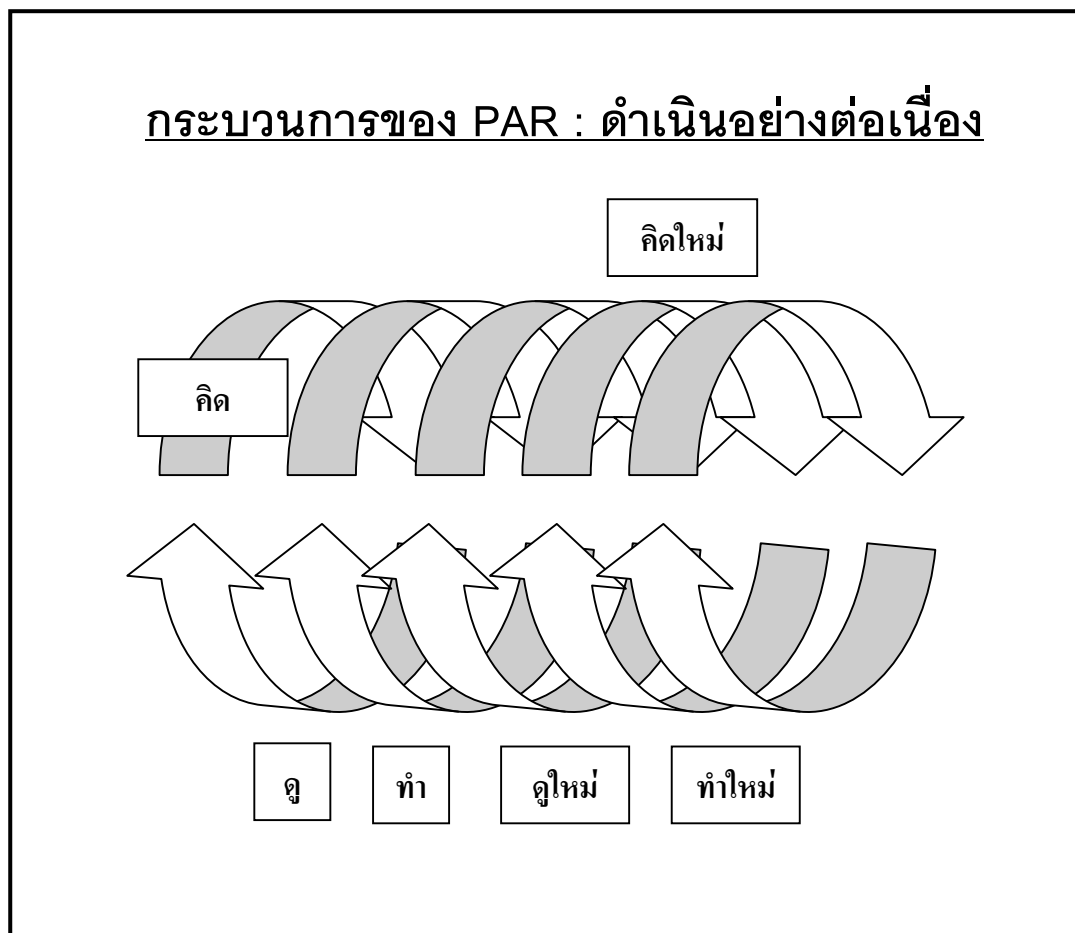
คำพูดที่บอกว่าเข้าใจ มีความรู้ลึกดีขึ้น สะท้อนให้เห็นได้จากการคิด การตั้งคำถาม ความแหลมคม และแง่มุมที่คิดได้ลึกซึ้งขึ้นกว่าเดิม เช่น เรื่องความเครียด คนในกลุ่มนี้สามารถคิดได้ว่าเป็นเพราะ “ไม่มีอำนาจในบ้าน การทำร้ายร่างกาย และปัญหาความสัมพันธ์กับญาติ” หรือเรื่อง “อำนาจเงิน” เดิมเคยคิดว่าเงินมีความหมายมาก แต่ตอนหลังคิดว่า “ฉันหาหมอกินยาเป็นกำมือ ยังนอนไม่หลับ”

กลุ่มผู้ใช้แรงงาน เป็นกลุ่มที่มีท่าทีเกรงอกเกรงใจและระมัดระวังตัวตั้งแต่ต้น เมื่อให้ร่วมทำกิจกรรมข้อใดก็ตั้งใจฟัง ตอนแรก ๆ เมื่อไม่เข้าใจ สงสัย จะไม่กล้าถาม หรือหันไปถามเพื่อนทั้ง ๆ ความคิดครั้งแรกไม่ค่อยสิ้นไหว บางครั้งสะดุด เพราะถูกเพื่อนเบรค แล้วพาลหยุดไม่กล้าคิดต่อ แต่ในการทดลองให้คิดครั้งที่สอง หลังจากให้ความรู้แบบกลุ่มย่อยไป 7 ครั้ง โดยทีมวิจัย ย้ำว่ากลุ่มอื่น ๆ ก็รู้เท่ากันรู้เรื่องเหมือนกันหมด ความรู้ที่ได้รับพวกเขابอกว่า “พวกผมมั่นใจขึ้น เข้าใจแล้วว่าทำไมคนเราต้องคิด 3 ด้าน ถ้าคิดแต่ตัวเองก็อาจเสียหายกับคนอื่น คนคิดแต่เรื่องคนอื่นตัวเองก็เดือดร้อน ส่วนเรื่องตำรับตำราผมไม่มีเวลาอ่านหรอก ได้แต่ฟังข่าว อย่างมากก็อ่านหนังสือพิมพ์... ฟังคนเขาพูดเขาวิจารณ์... ได้ความรู้เยอะเหมือนกัน”

ด้วยเหตุนี้เมื่อให้คิดวิเคราะห์ โดยนำเรื่องการซื้อรถยนต์ จากเดิมเดินหนีไม่อยากคิด กลับเป็นกลุ่มที่สามารถคิดแยกแยะได้รายละเอียดมากที่สุด ทั้งยังสามารถจำแนกเป็นประเด็นย่อย ๆ ได้มากมาย เช่น “ตัวถัง ประตู เครื่องยนต์ หม้อน้ำ พวงมาลัย เบรก โคมไฟหน้า พ.ร.บ.”

เรื่องความเครียด กลุ่มผู้ใช้แรงงานสามารถพูดขยายความอธิบายให้เหตุผลประกอบ ได้มาก เช่น “คู่สมรสมีขู้ คู่สมรสห่างเหิน ปัญหาทางเพศ การทำร้ายร่างกาย...” หรือความคิดเรื่อง อำนาจเงิน ที่ครั้งแรกเคยคิดว่า “ไปไหนก็ได้ ประเทศไหนก็ได้ ขอให้ได้เงินมาก ๆ” กลับคิดอย่าง สุขุมขึ้นว่า “อยู่ที่ไหนก็ไม่เหมือนบ้านเรา ถ้าไม่โลภมาก กินอยู่ประหยัด ถึงปากกัดตีนถีบก็มีความสุขได้ อยู่กับครอบครัวดีกว่า...”

กระบวนการของ PAR และการสนทนากลุ่มที่ผู้วิจัยใช้ฝึกทักษะเพื่อเพิ่มความรู้ความสามารถในการพินิจถ่วงนกรองดำเนินการอย่างต่อเนื่อง มีลักษณะดังแผนภูมิต่อไปนี้

จากแผนภูมิอธิบายได้ว่า การคิดเป็นกระบวนการทางสมองที่เกิดขึ้นเมื่อมีสิ่งเร้ามากระตุ้น ทำให้จิตและสมองเกิดการคิด เมื่อจิตหรือสมองคิดแล้วได้ผลของการคิด ซึ่งเป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพที่ช่วยให้ปัญหา ความต้องการ หรือความสงสัยหมดไป ดังนั้นการจัดสถานการณ์เพื่อให้เกิดการคิด หรือฝึกการคิด เป็นการจัดสิ่งแวดล้อม เพื่อพัฒนาสมองให้มีประสิทธิภาพในการคิด การคิดแล้วคิดอีก คิดหลาย ๆ ครั้ง ประกอบกับประสบการณ์เสริมด้านการดู และการลงมือกระทำลงมือปฏิบัติ ซ้ำ ๆ จะช่วยให้คนเราคิดได้ และได้ความคิดใหม่ และทำให้ระดับความคิดเปลี่ยนแปลงได้

ระดับการเปลี่ยนแปลงด้านความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณ

ระดับการเปลี่ยนแปลงด้านความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณของกลุ่มเป้าหมาย ก่อนและหลังการทดลองใช้รูปแบบกิจกรรม เปรียบเทียบผลการวิเคราะห์ สรุปได้ตามตารางต่อไป

ตารางแสดงระดับการเปลี่ยนแปลงความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณ

ระดับการคิด ก่อนการดำเนินการ (Input)	กระบวนการคิด โดยใช้กระบวนการกลุ่ม (Process)	ระดับการคิด หลังการดำเนินการ (Output)
1. ความสามารถในการตั้งคำถาม บทวิเคราะห์ กลุ่มเป้าหมายทั้ง 5 กลุ่ม จะตั้งคำถามวนเวียนในเรื่องของตนเอง และบุคคลในครอบครัวหรือคนใกล้ชิด ประเด็นคำถามส่วนใหญ่เป็นคำถามที่ทอดถ้อย สั้นห้วน เช่น เมื่อไรจะรวย ทำไมถึงจน งวดนี้จะถูกหวยไหม เลขเด็ดงวดหน้าคือเลขอะไร ทำอย่างไรจะอยู่อย่างสบาย ๆ ไม่ต้องทำงานหนัก ฯลฯ เป็นคำถามที่อยู่ในวงแคบจำกัด	1. กระบวนการคิดของมนุษย์ เริ่มต้นด้วย <ul style="list-style-type: none">● สิ่งเร้าที่เป็นปัญหา● สิ่งเร้าที่เป็นความต้องการ● สิ่งเร้าที่ชวนสงสัย 2. กิจกรรม (ใช้เวลา 30 นาที) ฝึกตั้งคำถามโดยใช้ข้อมูล 3 ด้าน คือ <ul style="list-style-type: none">● ข้อมูลด้านตนเอง● ข้อมูลด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม● ข้อมูลด้านวิชาการ	1. ความสามารถในการตั้งคำถาม บทวิเคราะห์ กลุ่มเป้าหมายทั้ง 5 กลุ่ม ใช้เวลาในการตั้งคำถามเร็วขึ้นในเวลาที่เท่ากัน สามารถถามคำถามได้เพิ่มขึ้น เช่น เดินถามได้ 18 คำถาม ในเวลา 30 นาที หลังจากผ่านกระบวนการคิด สามารถตั้งคำถามได้ 74 คำถาม ลักษณะคำถามหลากหลาย ครอบคลุมเรื่องราวที่เป็นเรื่องส่วนตัว เรื่องทั่วไป และเรื่องที่สงสัย

ระดับการคิด ก่อนการดำเนินการ (Input)	กระบวนการคิด โดยใช้กระบวนการกลุ่ม (Process)	ระดับการคิด หลังการดำเนินการ (Output)
<p>ข้อมูลด้านตนเองเป็นส่วนใหญ่ เป็นคำถามไม่สร้างสรรค์ และยาก จะหาคำตอบที่ถูกต้อง อย่างมีเหตุผล ได้ ใช้เวลาคิดนานก่อนจะถามออกมาได้ ได้จำนวนคำถามน้อยมาก โดยเฉพาะกลุ่มผู้ใช้แรงงาน กลุ่ม แม่บ้าน กลุ่มผู้ปกครอง กว่าจะค้น ความคิดออกมาได้ยากมาก คำถามที่ได้ส่วนใหญ่มาจากกลุ่มครู และนักเรียน</p>		<p>อยากรู้ เช่น เมื่อไรชีวิตจะหมด ปัญหา ทำไมเมืองไทยมีขโมยเยอะ ทำไมผู้ชายชอบเที่ยวนอกบ้าน ทำไมน้ำท่วมทุกภาคทุกปี เมื่อไร ประเทศไทยจะหมดหนี้ ระดับการคิดพัฒนาดีขึ้น ทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ กลุ่มเป้าหมายทุกกลุ่ม กล้าคิด กล้าถาม และมีความคล่องตัวในการคิด แตกฉานกว่าเดิม โดยเฉพาะกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผู้ปกครอง กลุ่มผู้ใช้แรงงาน คิดได้เร็วขึ้น ได้คำถามมากขึ้น</p>
<p>2. ความสามารถในการคิด คล่อง บทวิเคราะห์</p> <p>กลุ่มเป้าหมายทั้ง 5 กลุ่ม บอกได้แต่เพียงว่าใช้ก่อสร้างและใช้ ขว้างปา ลักษณะการคิดเป็นการติดตามประสบการณ์เดิมที่เคยพบเห็น และมองไม่เห็นความสำคัญว่าต้องไปคิดอะไรมากมาย เขาก็ใช้กันเท่านั้น ประโยชน์ใคร ๆ ก็รู้ “ไม่ก่อสร้าง ก็ขว้างหัวหมา”</p> <ul style="list-style-type: none"> ● เป็นการคิดในวงแคบ ● มีข้อจำกัดเรื่องความรอบรู้ ● คิดโดยใช้ประสบการณ์ส่วนตัวเท่านั้น 	<p>1. กระบวนการคิดคล่อง / คิด หลากหลาย ได้ผลการคิดจำนวนมาก รวดเร็ว ตรงประเด็น</p> <p>2. กิจกรรม (ใช้เวลา 20 นาที) “ให้บอกประโยชน์ของก้อนอิฐให้มากที่สุด” โดยให้ได้ผลของการคิดจำนวนมาก รวดเร็ว ตรงประเด็น มีความหลากหลาย ความสามารถ แยกแยะหลายรูปแบบ ผูกคิด โดยใช้ข้อมูล 3 ด้าน คือ</p> <ul style="list-style-type: none"> ● ด้านตนเอง ● ด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม ● ด้านวิชาการ 	<p>2. ความสามารถในการคิด คล่อง บทวิเคราะห์</p> <p>กลุ่มเป้าหมายสามารถบอกประโยชน์ของก้อนอิฐได้ 20 อย่าง เช่น สร้างบ้าน สร้างกำแพง สร้างเตา ใช้ตอกไม้ลงดิน ใช้แทนค้อน ตอกตะปู ใช้ทับกระดาก ใช้ประดับในตู้ปลา ใช้รองวัตถุให้สูงขึ้น ใช้ในงานศิลปะ ฯลฯ</p> <p>เป็นการคิดที่ได้ผลตามวัตถุประสงค์ของการคิดคล่อง คือคิดได้ 20 คำตอบในเวลาประมาณ 20 นาที ทุกกลุ่มยังสามารถอธิบายรายละเอียดประกอบได้ รวมทั้งแยกประเภทได้ว่า คำตอบไหนเป็นประเภทก่อสร้าง คำตอบใดเป็นอาวุธ คำตอบใดเป็นงานศิลปะ</p>

ระดับการคิด ก่อนการดำเนินการ (Input)	กระบวนการคิด โดยใช้กระบวนการกลุ่ม (Process)	ระดับการคิด หลังการดำเนินการ (Output)
		แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการด้านการ คิดที่เปลี่ยนไปอย่างเห็นได้ชัด
<p>3. ความสามารถในการคิดวิเคราะห์ บทวิเคราะห์</p> <p>เมื่อตั้งประเด็นเรื่องซื้อรถยนต์ขึ้นมา หลายคนไม่ยอมคิด แสดงออกด้วยการเดินหนีหรือนั่งเงียบไม่สนใจ โดยบอกสั้น ๆ ว่า “ไม่มีเงินเอาอะไรไปซื้อ” หรือ “รถแบบไหนก็ได้ ให้วิ่งได้ก็แล้วกัน ไม่ใช่ซื้อมาปลุกสระแห่นะ” บางคนบอกว่า “สีสวย ๆ ขับจิว” หรือ “รถกระบะดีกว่าบรรทุกของได้ นั่งได้หลายคน”</p> <p>ลักษณะการคิด เป็นการคิดบนพื้นฐานความเป็นไปได้ เมื่อเห็นว่า “ไม่มีปัญหาซื้อ” ก็เลิกคิด และเป็นการคิดถึงรถยนต์ แต่เพียงภายนอกที่มองว่าเป็นสมบัติของคนมีเงินเท่านั้น สำหรับชาวบ้านทั่วไป ขอเพียงให้ “วิ่งได้” ก็พอ ไม่ต้องคิดถึงองค์ประกอบอื่น กลุ่มเป้าหมายที่เป็นครู เป็นข้าราชการ หรือผู้ใช้แรงงานที่มีประสบการณ์ในการขับรถจะให้รายละเอียดเกี่ยวกับเครื่องยนต์และระบบความปลอดภัยได้</p>	<p>1. กระบวนการคิดวิเคราะห์ เป็นการแบ่งแยกหรือแยกแยะสิ่งที่สนใจออกเป็นส่วนย่อย ๆ แล้วศึกษาส่วนย่อย ๆ นั้นอย่างลึกซึ้ง</p> <p>2. กิจกรรม (ใช้เวลา 30 นาที) “ถ้าท่านจะซื้อรถยนต์จะต้องดูอะไรบ้าง”</p> <p>การฝึกวิเคราะห์มี 2 ขั้นตอน คือ</p> <ul style="list-style-type: none"> ● หัดแบ่งแยกหรือแยกแยะสิ่งที่สนใจหรือต้องการศึกษา ● ศึกษาส่วนย่อยที่แยกแยะอย่างลึกซึ้ง ● หลังจากคิดสองขั้นตอนแล้ว หาข้อสรุปให้ได้ 	<p>3. ความสามารถในการคิดวิเคราะห์ บทวิเคราะห์</p> <p>กลุ่มเป้าหมายทุกกลุ่มเข้าใจในวิธีการคิดแบบวิเคราะห์และมองเห็นประโยชน์ของการคิดด้วยวิธีนี้สามารถแยกแยะเรื่องรถยนต์ออกเป็นประเด็นย่อยตามสภาพที่มองเห็น เช่น ตัวถัง ประตู กระโปรงหน้า เครื่องยนต์ เครื่องปรับอากาศ หม้อน้ำ พวงมาลัย เบรก โคมไฟหน้า กันชน พ.ร.บ. เป็นต้น ส่วนลักษณะย่อย ๆ ตามสภาพที่เป็นความรู้สึกนึกคิด ได้แก่ ความสวยงาม ความปลอดภัย คุณภาพ ความเร็ว ความคงทน ความสะดวกสบาย เป็นต้น เมื่อแยกประเด็นย่อยพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้ว กลุ่มเป้าหมายทุกกลุ่มสามารถสรุปได้ว่า ถ้าจะซื้อรถยนต์สักคันก็ต้องศึกษาเปรียบเทียบรายละเอียดของรถแต่ละคันในแง่มุมต่าง ๆ เมื่อศึกษาทุกส่วนเรียบร้อยแล้วสามารถใช้เป็นข้อมูลในการตัดสินใจเลือกซื้อรถได้เป็นอย่างดี</p>

ระดับการคิด ก่อนการดำเนินการ (Input)	กระบวนการคิด โดยใช้กระบวนการกลุ่ม (Process)	ระดับการคิด หลังการดำเนินการ (Output)
<p>4. ความสามารถในการคิดอย่างมีเหตุผล บทวิเคราะห์</p> <p>กลุ่มเป้าหมายทุกกลุ่มมีท่าทีสนใจและตื่นตัว เมื่อมีรถคันใดผ่านมาก็เบ่งจ้องมองเลขทะเบียน บางรายคุ้นเคยกัน ก็บอกให้จดดู ใช้นิ้วนับเลขบ้าง บางรายคิดเลขเร็วก็บอกออกมาว่า รวมกันแล้วเหลือเศษเท่าใด มีการขอคำทำนายไปก็มีหลายราย มีท่าทีเชื่อถือ เพราะหันมาถามถึงวิธีแก้เคล็ด หากเศษเป็นเลข 7 โดยไม่สนใจตรวจสอบความเป็นไปได้ หรือเหตุข้อเท็จจริง มีกลุ่มผู้ใช้แรงงานที่ราคาญต่อการคิดประเด็นนี้ โดยบอกว่า “เงินจะกินยังไม่มี จะเลือกเลขทะเบียนมาทำอะไร”</p> <p>รายละเอียดข้างต้นชี้ให้เห็นว่าชาวบ้านคิดได้ระดับหนึ่ง แต่คิดลึกๆ ยังไม่ได้ รวมทั้งชื่อที่มีคำว่า ศรี ก็มีท่าทีไม่แน่ใจว่าเชื่อได้หรือไม่ โดยไม่หาคำตอบ</p>	<p>1. กระบวนการคิดอย่างมีเหตุผล เป็นการคิดที่อ้างอิงหลักฐานและอธิบายได้</p> <p>2. กิจกรรม (ใช้เวลา 30 นาที) เรื่อง “เชื้อไหมคำไชของ ศรีไพร ไจพระ เรื่อง เลขทะเบียนรถยนต์”</p> <p>3. เนื้อหา</p> <p>3.1 ศรีไพร ไจพระ พยากรณ์ทะเบียนรถยนต์ที่คนใช้กันทั่วไปว่าให้นำเลขทะเบียนทุกตัวมารวมกันและหารด้วย 9 เหลือเศษเท่าไรก็ให้ทำนาย ดังนี้</p> <p>เศษ 1 – เหนื่อย เศษ 2 – เศรษฐี เศษ 3 – เจ็บป่วย เศษ 4 – รับราชการดี เศษ 5 – การเงินดี เศษ 6 – ใ้หุ เศษ 7 – อุบัติเหตุ เศษ 8 – บริวารดี เศษ 9 – พอกินพอใช้</p> <p>3.2 ใครหรือสถานที่ใดก็ตามที่มีคำว่า “ศรี” รวมอยู่ด้วยจะเป็นอัมมงคล เช่น ศรีไพร ไจพระ ไม่ดี กำลังคิดจะเปลี่ยนชื่อที่ไม่คำว่า “ศรี” รวมอยู่ด้วย</p>	<p>4. ความสามารถในการคิดอย่างมีเหตุผล บทวิเคราะห์</p> <p>บังเอิญช่วงที่ทำกิจกรรมเรื่องนี้ มีรถยนต์ตกลงไปในแม่น้ำ ชาวบ้านวิพากษ์วิจารณ์เป็นทุนเดิมอยู่แล้วว่า “ขับอยู่บนสะพานดี ๆ หล่นลงไปได้อย่างไร” ชาวบ้านอีกคนเปิดประเด็นขึ้นมาว่า “เลขทะเบียนมันเศษ 7 ก็มีอุบัติเหตุหนัก ๆ แบบนี้แหละ เห็นมาหลายรายแล้ว” เรื่องนี้ได้รับความสนใจวิพากษ์วิจารณ์กันอย่างกว้างขวาง มีการยกตัวอย่างที่ประสบอุบัติเหตุแรง ๆ ตัวอย่างรถคนรวย รถข้าราชการ ว่าลงท้ายด้วยเลขอะไร และมองว่า ศรีไพร ไจพระ เสนอคำพยากรณ์ โดยผ่านการสำรวจตรวจสอบและได้ข้อมูลมาจากกรมขนส่ง เป็นเหตุผลที่น่าเชื่อถือได้ แต่คนในกลุ่มครู / ผู้ปกครอง และเข้าใจในเหตุผล รวมทั้งบางคนที่บ้านขเรียนมาก็แย้งว่าไม่น่าเชื่อ ไม่จริง เลขทะเบียนใครจะเลือกได้ทุกคน อุบัติเหตุจะเกิดหรือไม่อยู่ที่คนขับ ไม่ประมาท ก็จะไม่มีความอุบัติเหตุ</p> <p>ส่วนกรณีชื่อที่มีคำว่า “ศรี” รวมอยู่ด้วย ชาวบ้านทำท่าคิดเหมือนเห็นด้วย แต่ทุกคนก็ตอ้งยอมจำนนด้วยเหตุผลทางด้านวิชาการของ</p>

ระดับการคิด ก่อนการดำเนินการ (Input)	กระบวนการคิด โดยใช้กระบวนการกลุ่ม (Process)	ระดับการคิด หลังการดำเนินการ (Output)
		ครูคนหนึ่งบอกว่า วัดไทยส่วน ใหญ่ก็มีคำว่าศรีอยู่ด้วย รัชกาลที่ 5 ยังบันทึกไว้เลยว่า แผ่นดินที่อุดม สมบูรณ์ในประเทศไทยมีสองแห่ง คือ “ศรีสำโรง” (จังหวัดสุโขทัย) กับ “นครไชยศรี” (จังหวัดนครปฐม)
<p>5. ความสามารถในการคิดลึกซึ้ง บทวิเคราะห์</p> <p>กลุ่มเป้าหมายทุกกลุ่มคิดใน เรื่องนี้ว่าเป็นเรื่องอึดอัดใจ ไม่รู้ว่า จะระบายกับใคร ก็เขียนไว้ระบาย ไปตลอดทาง</p> <p>บรรยายภาศในการแสดงความ คิดเห็นค่อนข้างเจ็บ ไม่ค่อยมีคน กล้าพูด บางคนบอกว่า “เขียนเล่น สนุก ๆ อ่านแล้วอารมณ์ดี” ในเรื่อง นี้กลุ่มครู / ผู้ปกครองแสดงให้เห็น ถึงระดับการคิดที่มองลึกลงไปว่า เป็นความอัดอั้นตันใจของผู้มีอาชีพ ขับรถ ซึ่งเป็นการมองที่ค่อนข้างลึก แต่ประเด็นที่นำมาอธิบายขยาย ความไม่ดี และใช้เวลาคิดนาน ไม่ นึกสนุกกับการคิด ทั้งที่เนื้อหา น่า จะสนุก</p>	<p>1. กระบวนการคิดลึกซึ้ง เป็นการคิดที่ทำให้เกิดความเข้าใจอย่างถูกต้อง และลึกซึ้ง เกี่ยวกับ เรื่องที่คิด โดยสามารถเข้าใจสภาพ ต่าง ๆ ที่ซับซ้อน ทั้งในภาพรวม และในส่วนประกอบ</p> <p>2. กิจกรรม (ใช้เวลา 40 นาที) จงวิพากษ์วิจารณ์คำเก็บตก ชวนคิดที่ติดทำยรถบรรทุก</p> <p>3. เนื้อหา คำเก็บตกที่ชวนคิดที่ติดทำยรถ บรรทุก</p> <ul style="list-style-type: none"> ● เมาไม่ขับ จะกลับได้ไง ● หลทางยังหาเจอ หลงเธอ ซีเหลือทน ● สุขใจเมื่อไกลเมีย ● อยู่บ้านเมียด่า ออกมาจำ จับ ● กินลูกเดียว เทียวสองลูก ● หยาดเหงื่อทุกหยด เพื่อ อนาคตของน้องเมีย ● ขับไปเรื่อย ๆ เหนื่อยก็พัก 	<p>5. ความสามารถในการคิดลึกซึ้ง บทวิเคราะห์</p> <p>ในการฝึกทำกิจกรรมเรื่องนี้ บรรยายภาศผ่อนคลายและสนุก สนานมาก แต่ละคนในกลุ่มช่วยกัน แสดงความคิดเห็นร่วมกัน เสริม ได้ แย้ง และหาเหตุผลมาประกอบ อย่างจริงจัง เช่น มองว่า คำเก็บตก ตามรถบรรทุกนั้น สะท้อนให้เห็นถึง ความเป็นจริง และสิ่งที่อยู่ในใจของ คนขับรถที่ใช้ชีวิตส่วนใหญ่อยู่บน ถนนและมักจะแวะหา “เธอ” ที่ไม่ ใช่ “เมีย” เพราะฉะนั้น เธอจึงโดด เด่น จะมีความสำคัญว่าเมียเสมอ มีข้อถกเถียงกันมากต่อข้อความ “เหยียบเบรกคิดถึงเมีย เปลี่ยน เกียร์คิดถึงเธอ” ในประเด็นว่า ใคร สำคัญกว่า มีการอภิปรายแตกย่อย ไปถึงเรื่องน้ำมันเบรก น้ำมันเกียร์ และสภาพจริง ๆ ของรถที่ต้องใช้น้ำ มัน 2 ชนิดนี้มากน้อยแค่ไหน อย่าง ไร ชนิดไหนแพงกว่ากัน ชนิดไหน ขาดไม่ได้ จนมาถึงข้อสรุปว่า</p>

ระดับการคิด ก่อนการดำเนินการ (Input)	กระบวนการคิด โดยใช้กระบวนการกลุ่ม (Process)	ระดับการคิด หลังการดำเนินการ (Output)
	<ul style="list-style-type: none"> ● ขับเร็วด้วยแรงม้า ขับช้าด้วยแรงเต่า ● ไม่แรงอย่าแข่งเต่า ● ตอนนั้นหมดแรง แข่งได้เลย ● ขับเร็วชิดซ้าย ขับไวชิดขวา ● เหยียบเบรกดึงถึงเมีย เปลี่ยนเกียร์คิดถึงเธอ 	น้ำมันทั้งสองชนิดขาดไม่ได้เหมือนรถที่ต้องมีทั้งเบรกและเกียร์ แต่เบรกทำให้รถหยุดและปลอดภัย ส่วนเกียร์ทำให้รถวิ่งไป และอาจมีอันตราย
<p>6. ความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณ บทวิเคราะห์</p> <p>กลุ่มเป้าหมายทุกกลุ่มเสนอความเห็นว่าคุณสมบัติไม่โลกมาก ทำให้ประหยัดได้ การรู้จักประมาณในการบริโภค ไม่ฟุ่มเฟือย ไม่หลงตามยุค ไม่เอาอย่างเพื่อน คือการประหยัด ส่วนการประหยัดที่ไม่ประหยัด เช่น สวมเสื้อผ้าประหยัด มีรอยประรอยขาด คนเห็นก็ดูถูก ถ้าใส่ชิ้นเล็กชิ้นน้อย เพราะประหยัดผ้า ก็จะทำให้เกิดอันตราย</p> <p>แนวคิดข้างต้นแสดงให้เห็นถึงการคิดที่ยังไม่ตรงประเด็น คิดได้ตามสภาพที่มองเห็น และรู้สึกยังขาดความลุ่มลึกและแง่มุมที่หลากหลาย</p>	<p>1. กระบวนการคิดอย่างมี วิจารณญาณ (Critical Thinking)</p> <p>เป็นกระบวนการคิดที่มีการพิจารณาไตร่ตรอง อย่างละเอียดรอบคอบ ด้วยการประมวลข้อมูลรอบด้าน พิจารณา ถลันกรอง ทุกมิติ ตรวจสอบข้อมูลว่าถูกต้อง ตรงเผง ชัดเจน ลุ่มลึก มีความเกี่ยวเนื่อง ความกว้างขวาง และนัยสำคัญอย่างไร แล้วจึงประเมินเพื่อให้ได้ผลของการคิดรอบคอบที่สุด</p> <p>2. กิจกรรม (ใช้เวลา 1 ชั่วโมง)</p> <p>อภิปรายเรื่อง “การประหยัดที่ไม่ประหยัด”</p>	<p>6. ความสามารถในการคิดอย่าง มีวิจารณญาณ บทวิเคราะห์</p> <p>กลุ่มเป้าหมายบางกลุ่ม เปิดประเด็นด้วยการให้นิยามความหมายของการประหยัดอย่างไม่ประหยัดและมีประเด็นวิพากษ์วิจารณ์ที่หลากหลาย โดยจำแนกเป็นหมวดหมู่ เช่น เรื่องกิน ได้แก่ การล้างผักไม่สะอาด มีสารเคมีติดมาเป็นโรคได้ การรีบเคี้ยวอาหาร กระเพาะทำงานหนัก ท้องอืด กินอาหารที่เหลือจนต้องเสีย กินอาหารหมดอายุทำให้เสียชีวิต นอกจากนี้ยังมองในด้านการทำงานที่รีบร้อนแล้วเสียงาน การดำเนินชีวิตที่ขาดระเบียบ การประหยัดคำพูด ประหยัดแสงไฟ ประหยัดเสียง และประหยัดความคิด ทำให้เกิดผลและเสียหายตามมามากมาย</p>

ระดับการคิด ก่อนการดำเนินการ (Input)	กระบวนการคิด โดยใช้กระบวนการกลุ่ม (Process)	ระดับการคิด หลังการดำเนินการ (Output)
		<p>กิจกรรมฝึกวิจารณ์งานโดยใช้กระบวนการกลุ่มเรื่องนี้ได้ผลดีมาก บรรยากาศในการพูดคุยขยายวงกว้างออกไป สมาชิกช่วยกันมองปัญหาการประหยัดที่ไม่ประหยัดอย่างละเอียด สามารถชี้ให้เห็นความเสียหายที่เกิดตามมาอย่างคาดไม่ถึง นับเป็นการยกระดับการคิดที่ได้ผลที่ชาวบ้านเห็นประโยชน์ที่ได้รับจากการฝึกคิดรูปแบบนี้</p>
<p>7. ความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณ บทวิเคราะห์</p> <p>ความคิดเห็นปรากฏออกมาอย่างในลักษณะที่ระบุว่าคนวัยทำงานเครียด เพราะทำงานหนัก รายได้ไม่พอรายจ่าย ไม่มีเงินส่งให้ลูกเรียน ไม่พอเลี้ยงครอบครัว ความเครียดเหล่านี้ถือว่าเป็นเรื่องปกติของคนในยุคนี้ โดยเฉพาะยุคเศรษฐกิจตกต่ำ ในกรณีนี้ที่เครียดมาก กลุ่มเป้าหมายมองว่าเป็นเรื่องสุขภาพ เรื่องการพลัดพราก ส่วนที่เครียดจนทนไม่ได้ นั่นคือ “พวกผัวนอกใจ เมียมีซู้” เรื่องขึ้นโรงขึ้นศาล</p> <p>วิธีคิดดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านมีระบบคิดของตนเอง โดยคิดใกล้ตัวและเริ่มขยายขอบเขตไปถึงเรื่อง “เศรษฐกิจและสังคม นับว่าพัฒนาการระยะแรก ๆ มาก”</p>	<p>1. กระบวนการคิดอย่างมี วิจารณ์งาน</p> <p>เป็นกระบวนการพินิจลั่นกรองข้อมูลข่าวสาร โดยการคัดสรรอย่างเป็นระบบระเบียบ มีแนวทางและทิศทางที่ชัดเจน มีเหตุผลละเอียดเชิงวิเคราะห์ พิจารณารายละเอียดทุกประเด็นอย่างรอบคอบทุกด้าน</p> <p>2. กิจกรรม (ใช้เวลา 1 ชั่วโมง)</p> <p>3. เนื้อหา</p> <p>พิจารณาข้อมูลต่อไปนี้แล้ว แสดงความคิดเห็นว่าเป็นจริงหรือไม่ เพราะเหตุใด</p> <p>“คนวัยทำงานมีความเครียดเล็กน้อย ร้อยละ 68.30 เครียดมาก ร้อยละ 30 และเครียดจนทนไม่ได้ ร้อยละ 1.67”</p>	<p>7. ความสามารถในการคิด อย่างมีวิจารณญาณ บทวิเคราะห์</p> <p>ชาวบ้านเปลี่ยนวิธีมองและวิธีคิดแตกต่างไปจากก่อนดำเนินกิจกรรมฝึกคิดมาก กล่าวคือ เริ่มค้นหาสาเหตุเป็นลำดับแรก ว่าสาเหตุของความเครียดเกิดจากครอบครัว ชีวิตสมรส และการทำงาน ในเรื่องการทำงาน ความเครียดอาจผ่อนคลายได้ หากรู้จักวางแผนและจัดระเบียบในการทำงาน รวมทั้งรู้จักผ่อนคลายความเครียดด้วยการพักผ่อนและออกกำลังกาย</p> <p>กรณีที่เป็นความเครียดที่พบมาก ชาวบ้านเห็นว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับชีวิตสมรสและครอบครัว เรียงตามลำดับความรุนแรง ได้ดังนี้ คือ</p>

ระดับการคิด ก่อนการดำเนินการ (Input)	กระบวนการคิด โดยใช้กระบวนการกลุ่ม (Process)	ระดับการคิด หลังการดำเนินการ (Output)
		1) คู่สมรสมีไข้ 2) คู่สมรสห่างเหิน 3) ไม่รักคู่สมรส 4) ระแวงว่าคู่สมรสมีไข้ 5) คู่สมรสไม่รับผิดชอบ 6) คู่สมรสติดการพนัน 7) ปัญหาความสัมพันธ์กับญาติ 8) ปัญหาทางเพศ 9) การทำร้ายร่างกาย 10) ไม่มีอำนาจในบ้าน กลุ่มเป้าหมายที่คิดได้แตกฉาน หลากหลาย ลุ่มลึกที่สุด คือ กลุ่มครู รองลงมาคือกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผู้ปกครอง กลุ่มนักเรียน และกลุ่มผู้ใช้ แรงงาน
8. ความสามารถในการคิด อย่างมีวิจารณญาณ บทวิเคราะห์ เงินในสายตาของคนทุกกลุ่ม เห็นว่ายังมีความสำคัญ “เพราะ ขาดเงิน ก็ทำอะไรไม่ได้” บางคน ถามว่า คนมีเงินไม่ดีตรงไหน บาง รายเห็นว่า เพียง “มีข้าวกิน มีเตียง นอน มีครอบครัวที่อบอุ่นก็พอแล้ว” เรื่อยๆ ชิงนามธรรม ที่ สะท้อนให้เห็นคุณค่าแท้ และคุณ ค่าเทียมลักษณะนี้ ชาวบ้านยังมอง ไม่ลึก พวกเขาไม่เข้าใจว่ามีเงินแล้ว เสียหายอย่างไร เพราะทุกวันเขา ดิ้นรนก็เพื่อเงินตัวเงินตัวเดียว	1. กระบวนการคิดอย่างมี วิจารณญาณ กระบวนการคิด เริ่มต้นด้วย ปัญหาวงเป้าหมายในการคิด พิจารณาไตร่ตรอง จนได้ผลการคิด ที่รอบคอบ 2. ทักษะการคิดและลักษณะ การคิด ผนวกความคิดหลากหลายที่ ผ่านการฝึกมาแล้ว เช่น คิด วิเคราะห์ คิดลึกซึ้ง คิดละเอียดชัด เจน 3. กิจกรรม (ใช้เวลา 1 ชั่วโมง)	8. ความสามารถในการคิด อย่างมีวิจารณญาณ บทวิเคราะห์ กระบวนการกลุ่มมีส่วนผลักดัน ให้รู้ขอบออกมา แม้ทุกคนจะ ยอมรับว่า “เงินคือพระเจ้า” เงินมี อำนาจ “มีทองเขาเรียกว่าพี่” ล้วนชี้ ให้เห็นถึงความสำคัญและอำนาจ ของเงินตรา แต่เมื่อได้ฝึกคิดอย่างมี วิจารณญาณ ทำให้ทุกคนมองเห็น สังคม และยอมรับความจริงได้ หลังจากผ่านการโต้แย้ง ถกเถียง กันมาระยะหนึ่ง หลายคนเสริมต่อ เชิงล้อตามว่า “ฉันหาหมอกินยา เป็นกำมือ ยังนอนไม่หลับ” หรือ

ระดับการคิด ก่อนการดำเนินการ (Input)	กระบวนการคิด โดยใช้กระบวนการกลุ่ม (Process)	ระดับการคิด หลังการดำเนินการ (Output)
เท่านั้น ซึ่งเป็นลักษณะการคิดที่ผิว เผิน มองเฉพาะเปลือกนอก มิได้ แยกย่อยลึกถึงแก่นแท้	<p>4. เนื้อหา เรื่อง “อำนาจเงิน”</p> <ul style="list-style-type: none"> ● เงินซื้อทุกสิ่งได้จริงหรือ ● เงินซื้อบ้านได้ แต่ซื้อ ความอบอุ่นไม่ได้ ● เงินซื้อเตียงได้ แต่ซื้อการ นอนหลับไม่ได้ ● เงินซื้อนาฬิกาได้ แต่ซื้อ เวลาไม่ได้ ● เงินซื้อหนังสือได้ แต่ซื้อ ความรู้ไม่ได้ ● เงินซื้อตำแหน่งได้ แต่ซื้อ ใจที่ศรัทธาไม่ได้ ● เงินซื้อประกันภัยได้ แต่ ซื้อแหล่งความปลอดภัย ไม่ได้ ● เงินซื้อความใคร่ได้ แต่ซื้อ ความรักไม่ได้ ● เงินซื้ออาหารได้ แต่ซื้อ สุขภาพดีไม่ได้ ● เงินซื้อเลือดได้ แต่ซื้อชีวิต ไม่ได้ 	<p>“ลูกชายนั่งแยมผลาญเงินไปไม่รู้ เท่าไร แม่มันขายที่ให้มันไปเรียน กรุงเทพฯ ก็ไม่เห็นได้อะไรกลับมา ได้ข่าวว่าติดยา...” หรือคำพูดที่ว่า “ยายแจ่ว มันบ่นว่าแฟนมันไม่รัก เก็บเงินได้ก็ไปผาเจมูก ทำตั้งให้โด่ง จนยิ้มไม่ได้ แฟนทิ้งไปแล้ว...”</p> <p>ผลของการใช้กระบวนการกลุ่ม ทำให้ทุกกลุ่มได้ข้อสรุปว่า เงินไม่ใช่ ปัจจัยที่ทำให้คนมีความสุขเสมอ การขาดเงินจึงไม่อันตรายเท่ากับ ขาดความรักและความอาทรต่อกัน นับเป็นวิธีการคิดที่รู้จักแยกแยะว่า อะไรเป็นคุณค่าแท้ อะไรเป็นคุณค่า เทียม</p>

กิจกรรมที่ 6 กระบวนการจัดทำหลักสูตรเสริมระบบคิด

ในแผนปฏิบัติการกำหนดให้เชิญผู้เชี่ยวชาญด้านต่าง ๆ เช่น ด้านการศึกษา ด้านการ
พัฒนาหลักสูตร ภูมิปัญญาชาวบ้าน นักจิตวิทยา นักพัฒนาชุมชน ตัวแทนประชาชนในพื้นที่และ
คณะครูอาจารย์ที่เกี่ยวข้องเข้าร่วมประชุมเชิงปฏิบัติการ จัดทำหลักสูตรเสริมระบบความคิดโดย
ทดลองใช้กับนักเรียนที่เรียนวิชาภาษาไทย ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 และได้ตั้งข้อสังเกตว่าหลักสูตร
กลางได้พยายามสอดแทรกการคิดอย่างมีวิจารณญาณไว้ทุกรายวิชา เพียงแต่ผู้สอนอาจมิได้เน้น

ย้าเท่าที่ควร จึงไม่บรรลุจุดประสงค์ ดังนั้นควรให้ความสำคัญในเรื่องนี้ โดยจัดทำเป็นหลักสูตรเสริมที่มีรายละเอียดต่าง ๆ คือ 1) จุดมุ่งหมาย 2) โครงสร้างเนื้อหา 3) การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ การสอน 4) การประเมินผล 5) เน้นโครงสร้างที่กลมกลืนกับวัฒนธรรมและความต้องการของชุมชน การออกแบบยืดหยุ่นใช้เวลาไม่มาก และ 6) เป็นหลักสูตรเฉพาะกิจ จัดเพื่อผู้เรียนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง โดยมุ่งเน้นให้เกิดทักษะและความสามารถในการพินิจถ้อยคำ

เพื่อให้ได้หลักสูตรเสริมที่มีลักษณะดังกล่าว หลังจากการฝึกคิดอย่างมีวิจารณญาณเป็นครั้งที่สอง และเปรียบเทียบระดับการเปลี่ยนแปลงด้านความสามารถในการคิดครั้งแรกก่อนให้ความรู้แบบกลุ่มย่อยกับหลักการการให้ความรู้แบบกลุ่มย่อย ปรากฏผลออกมาชัดเจนว่ากลุ่มเป้าหมายทุกกลุ่มมีความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณดีขึ้น ทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ ดังรายละเอียดในตารางหน้า 274-284 เพื่อสานต่อความคิดที่กำลังงอกงามให้เติบโตในสมองที่เยาว์วัย ที่มีพื้นฐานด้านการคิดมาแล้วอย่างต่อเนื่อง จึงได้ริบดำเนินการอย่างทันท่วงที เพื่อมิให้เฟื่องมอดเชื้อ โดยครั้งนี้มีขอบเขตแคบลง กล่าวคือ เจาะจงสร้างหลักสูตรเสริมระบบคิดเพื่อใช้กับนักเรียนกลุ่มเดียวเท่านั้น โดยหวังผลว่านักเรียนกลุ่มนี้ ซึ่งเป็น “รุ่นพี่” ของโรงเรียนจะมีบทบาทหลักดันหนุนเสริมให้เกิดกระแสการคิดอย่างมีวิจารณญาณได้อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เพราะนักเรียนกลุ่มนี้มีบทบาทสำคัญในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ให้แก่โรงเรียน ไม่ว่าจะเป็นด้านการเป็นกรรมนักเรียน การมีหน้าที่ดูแลห้องสมุด ดูแลรั้วร้อม ดูแลความเรียบร้อยภายในโรงเรียน ตลอดจนการจัดบอร์ดนิทรรศการ การทำหน้าที่เป็น “หมอภาษา” ที่เป็นโครงการดีเด่นของโรงเรียน และได้รับงบประมาณในการดำเนินการ 14,000 บาท มีอาจารย์สุปราณี กัลปนารถ เป็นผู้รับผิดชอบโครงการ และฝึกเด็กนักเรียนกลุ่มนี้ให้ทำหน้าที่เป็น “หมอภาษา” เพื่อแก้ปัญหาการออกเสียงภาษาไทย ปัญหาการบริโภคข่าวสาร และการวิเคราะห์สาร การเลือกนักเรียนกลุ่มนี้เป็นกลุ่มเป้าหมายนั้น เป็นมติในที่ประชุมของโรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก มิตรภาพที่ 73 ที่เล็งเห็นว่าเด็กกลุ่มนี้เคยผ่านการอบรมมาแล้วหลายเรื่อง และสามารถนำความรู้ ความเข้าใจขั้นตอน ตลอดจนวิธีการไปใช้ปฏิบัติจริงในโรงเรียนและยังขยายผลไปสู่นักเรียน ผู้ปกครอง และคนกลุ่มอื่น ๆ ในชุมชนได้

ขั้นตอนกระบวนการจัดทำหลักสูตรเสริมระบบคิด

ประชุมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง “การจัดทำหลักสูตรเสริมระบบคิด” เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2545 ณ โรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก มิตรภาพที่ 73 ผู้เข้าร่วมประชุมประกอบด้วยบุคคลต่อไปนี้

- 1) ผู้อำนวยการโรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก มิตรภาพที่ 73
- 2) ผู้ช่วยผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการโรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก
- 3) อาจารย์โรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก จำนวน 10 คน

- 4) กรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน 2 คน
- 5) ภูมิปัญญาชาวบ้าน 2 คน
- 6) ประธานชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก
- 7) กรรมการชุมชนฝ่ายการศึกษา
- 8) กรรมการชุมชนฝ่ายประชาสัมพันธ์
- 9) ศึกษาานิเทศก์กองการศึกษาสำนักงานเทศบาลนครพิษณุโลก 2 คน
- 10) ผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษาจากสถาบันราชภัฏ 2 คน
- 11) คณะวิจัยที่ประกอบด้วยนักพัฒนาชุมชน นักจิตวิทยา นักภาษา นักการศึกษา และนักบริหารการศึกษา รวม 6 คน

การประชุมในภาคเช้าเป็นการอภิปรายโดยคณะผู้เชี่ยวชาญ 5 คน ประกอบด้วย ผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษาและการพัฒนาหลักสูตรจากสถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม ศึกษาานิเทศก์ฝ่ายการศึกษาเทศบาลนครพิษณุโลก กรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน และภูมิปัญญาชาวบ้านหลังจากการให้ความรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างผู้พูดกับผู้ฟังผ่านไปประมาณ 2 ชั่วโมง ก็ถึงเรื่องการปฏิบัติการจัดทำหลักสูตรเสริมระบบคิด ซึ่งได้มีการเสนอความคิดเห็นอย่างกว้างขวาง เช่น ผู้เชี่ยวชาญจากสถาบันราชภัฏบอกว่

“หลักสูตรเป็นผลผลิตของแต่ละช่วงเวลา การเปลี่ยนแปลงหลักสูตรที่ประสบความสำเร็จ จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงในตัวบุคคลที่เกี่ยวข้อง... ต้องทำเป็นกลุ่มอาศัยความร่วมมือจากกลุ่มต่าง ๆ ทุกระดับ... เป็นกระบวนการของการตัดสินใจเลือกจากทางเลือกที่มีอยู่ในหลาย ๆ ทาง... อย่างของเราจะใช้เด็กกลุ่มไหน ห้องไหนเป็นกลุ่มทดลอง คงไม่ต้องทำพร้อม ๆ กัน ทั้งโรงเรียน เพราะโครงการนี้ไม่ได้มีกิจกรรมเดียว...”

กรรมการชุมชนฝ่ายการศึกษา เสนอว่า “การออกแบบหลักสูตร ต้องเหมาะสมระหว่างวัสดุกับวิธีการ ควรจัดทำเอกสารเพิ่มเติมและเน้นโครงสร้างที่กลมกลืนกับวัฒนธรรมและความต้องการของสังคม”

อาจารย์สอนภาษาไทยจากโรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก ถามว่า “หลักสูตรเสริมระบบคิดที่จะใช้กับเด็ก ม.2 ในวิชาภาษาไทยนั้น ต้องเป็นหลักสูตรที่เน้นเนื้อหา เน้นตัวผู้เรียน หรือเน้นปัญหาสังคม”

ผู้อำนวยการโรงเรียนที่มีฐานะเป็นนักวิจัย ตอบแทนทุกคนว่า

“ในการคิดก็อย่าทิ้งทฤษฎีที่ฝึกมาแล้ว ต้องนำทฤษฎี “คิดเป็น” ไปใช้ด้วยทุกครั้ง มันจะพิจารณาทางใดทางหนึ่งคงไม่ได้ ต้องดูทั้งเนื้อหา ตัวผู้เรียน และเรื่องที่เป็นปัญหาอยู่ในสังคมของเราด้วย... ผมพูดอย่างนี้ไม่ทราบว่าถูกหรือเปล่า”

“คงต้องจัดทำหลักสูตรให้กับนโยบายการปฏิรูปการศึกษาด้วย” ผู้เชี่ยวชาญจากสถาบันราชภัฏอีกคนหนึ่งเสริม “การวางแผนเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้บรรลุวัตถุประสงค์ รายละเอียด 4 ด้าน ต้องชัดเจน คือ เรื่องจุดมุ่งหมาย โครงสร้างด้านเนื้อหาสาระ การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน และการประเมินผล หลักสูตรที่เราจะทำนั้นผมว่าเป็นหลักสูตรเฉพาะกิจ การออกแบบต้องยืดหยุ่น และไม่ควรรู้ใช้เวลามาก ยิ่งมติในที่ประชุมกำหนดให้ใช้วิชาภาษาไทย ระดับ ม.2 เท่านั้น ก็ยิ่งง่ายและเร็วขึ้นมาก นำหลักเกณฑ์ที่รู้ไปจัดทำในกลุ่มอาจารย์ที่สอนภาษาไทย แล้วเอามาดูกันอีกครั้งก็คงใช้ได้”

ศึกษานิเทศก์กองการศึกษาเทศบาลนครพิษณุโลก กล่าวทบทวนเรื่องมติในที่ประชุมว่า “อย่าลืมว่า เมื่อทุกคนในที่ประชุมมีความเห็นตรงกันว่า วิธีสร้างหลักสูตรเสริมระบบคิดตามหลักประชาธิปไตยในโรงเรียนให้นำแนวคิดเรื่อง “ช่วยครูฝึกประชาธิปไตยให้แก่เด็ก” และเรื่อง “กระบวนการกลุ่ม” ของ อาจารย์ ดร.พิศนา เขมมณี มาเป็นหลัก เอกสารนี้ผมจะมอบไว้ให้ใช้ศึกษากัน...”

อาจารย์ภาษาไทยได้นำเสนอแผนการสอนภาษาไทยที่เสริมระบบคิดของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 โดยเริ่มตั้งแต่การสร้างแบบสำรวจนิสัยการเรียน ซึ่งเท่ากับเป็นการฝึกให้นักเรียนรู้จักวิเคราะห์ตนเองให้ที่ประชุมร่วมกันพิจารณาว่าควรมีคำถามเรื่องใดบ้าง จำนวนก็ข้อจำแนกเป็นหมวดใหญ่ ๆ เกี่ยวกับการปฏิบัติในโรงเรียน เช่น 1) นิสัยในการเรียนทั่วไป 2) นิสัยในการอ่านและจดคำบรรยาย 3) การตั้งสมาธิ 4) การแบ่งเวลาในการเรียน ที่ประชุมเห็นด้วยในประเด็นย่อย ๆ ทั้ง 4 ข้อ และช่วยกันระดมความคิด สร้างคำถามตามลักษณะย่อยดังกล่าว ได้คำถามเกี่ยวกับนิสัยในการเรียนทั่วไป 20 ข้อ นิสัยในการอ่านและจดคำบรรยาย 5 ข้อ การตั้งสมาธิ 4 ข้อ การแบ่งเวลา 11 ข้อ รวม 40 ข้อ มีการเฉลยคะแนนแบบสำรวจนิสัยรักการเรียนแต่ละด้าน และนำคะแนนที่ได้ในแต่ละด้านมาแปรผล ลำดับต่อไปเป็นใบงานเรื่องสรุปนิสัยการเรียนของตน และเรื่องแผนการปรับปรุงผลการเรียน

ส่วนการทำแผนการสอน เพื่อเสริมระบบคิดของนักเรียนนั้น ได้นำหลักสูตรวิชาภาษาไทยมาพิจารณาในที่ประชุม โดยการแจกเอกสารและฉายภาพให้เห็น โดยใช้เครื่องฉาย 3 มิติ จนในที่สุดที่ประชุมมติคัดเลือกเรื่องมาทำแผนการสอนได้ดังนี้ (ดูรายละเอียดในภาคผนวกที่ 4)

1. **เรื่องการอ่านเพื่อวิเคราะห์วิจารณ์** ได้ช่วยกันกำหนดสาระสำคัญ จุดประสงค์ การเรียนรู้ เนื้อหา กิจกรรมการเรียนรู้ สื่อการเรียนรู้ และการวัดผลประเมินผล รวมทั้งกิจกรรม เสนอแนะ บันทึกผลหลังการสอน และมีภาคผนวกประจำแผนการสอน รวมทั้งแบบทดสอบก่อนเรียนและหลังเรียน

หนึ่งในส่วนที่เป็นกรณีตัวอย่างนั้น ที่ประชุมได้นำเรื่องต่าง ๆ มานำเสนอ ให้สมาชิก ร่วมกันพิจารณาว่า เรื่องเหมาะสมหรือไม่เพียงใด จำนวนเรื่องที่น่าเสนอมีจำนวนมาก ที่ประชุมได้ คัดเลือกไว้เป็นกรณีตัวอย่างให้ฝึกคิด 6 กรณี คือ กรณีของสุมาลี วีระ ลัดดา ชิงชัย จิตรา สุรพล ศึกษาในใบงานเรื่อง “ถ้าเป็นฉัน” โดยให้นักเรียนฝึกวิเคราะห์กรณีตัวอย่างและสรุปในตาราง

นอกจากนี้สมาชิกในที่ประชุมได้คัดเรื่อง เต่กับหนุ่ม และบทความที่เกี่ยวกับการใช้ ความคิดวิจารณ์ญาณ และแบบฝึกวิเคราะห์วิจารณ์ มีแบบสังเกตพฤติกรรมนักเรียน โดยกำหนด ให้สังเกตพฤติกรรมในด้านต่อไปนี้ คือ 1) ความสนใจ 2) การแสดงความคิดเห็น 3) การตอบคำ ถาม 4) การยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น 5) ความรับผิดชอบงานที่ได้รับมอบหมาย

ส่วนรายการที่ประเมิน ได้แก่ 1) การจับใจความสำคัญ 2) การตีความจากเรื่องที่อ่าน 3) การแสดงความคิดเห็นจากเรื่องที่อ่าน 4) การแสดงความคิดเห็นต่อเรื่องที่อ่าน 5) การวิเคราะห์ วิจารณ์เรื่องที่อ่าน

2. **เรื่องการฟังเพื่อวิเคราะห์วิจารณ์** ดำเนินการทำนองเดียวกับเรื่องการอ่าน เพื่อ วิเคราะห์วิจารณ์ แต่ต่างกันในเรื่องสาระสำคัญ จุดประสงค์การเรียนรู้ เนื้อหา กิจกรรมการเรียนรู้ การสอน สื่อการเรียนรู้ การวัดผล การประเมินผล กิจกรรมเสนอแนะ ข้อเสนอแนะ หัวหน้า สถานศึกษาหรือผู้แทนการสอน และมีบันทึกหลังการสอนของครู

ในภาคผนวกประจำแผนการสอนเรื่องการฟังเพื่อวิเคราะห์วิจารณ์ ประกอบด้วยเกม ชิงไหวชิงพริบ แบบทดสอบก่อนเรียน แบบเฉลยคำตอบ มีการจัดกระทำใบความรู้ เรื่อง การแยก ข้อเท็จจริงและข้อคิดเห็น และการฟังเพื่อวิเคราะห์วิจารณ์ โดยที่ให้ที่ประชุมช่วยกันคัดเลือกเรื่องที่ น่าเสนอต่อที่ประชุมด้วยเอกสาร และฉายภาพด้วยเครื่องฉาย 3 มิติ มติที่ประชุมเห็นชอบให้นำ เรื่อง “รศ.นพ.สมหวัง ด่านวิชัย...” และทำบทบรรยายประกอบบันทึกแถบบันทึกเสียง เรื่อง “จรรยา ช่าง”

การกำหนดแบบสังเกตพฤติกรรมนักเรียน คณะผู้จัดทำได้นำเสนอ โดยได้รับความ เห็นชอบจากที่ประชุมว่า ให้สังเกตพฤติกรรมการทำงานกลุ่มในด้านต่อไปนี้ คือ 1) รับฟังความคิด เห็นของสมาชิก 2) ความรับผิดชอบในการทำงานกลุ่ม 3) การเป็นผู้นำและผู้ตามที่ดี 4) การทำงาน อย่างมีขั้นตอน 5) มีความสามัคคีในหมู่คณะ 6) ทำงานเสร็จตรงเวลา

นอกจากนี้ยังมีแบบสังเกตพฤติกรรมการทำงานของนักเรียนเป็นรายบุคคลในด้านต่าง ๆ ดังนี้ คือ 1) ความรับผิดชอบ 2) สนใจใฝ่รู้ 3) ให้ความร่วมมือกับกลุ่ม 4) พังความคิดเห็นของผู้อื่น 5) มีมารยาทในการฟัง 6) มีมารยาทในการพูด 7) วางแผนการทำงานได้ 8) สรุปได้ 9) วิพากษ์วิจารณ์อย่างมีเหตุผล 10) สนุกสนานในการทำงาน 11) ประเมินตนเอง 12) เห็นคุณค่างานของตนและผู้อื่น

ผลการจัดทำหลักสูตรเสริมระบบคิด

1. หลักสูตร เรื่อง การอ่านเพื่อวิเคราะห์วิจารณ์

ครูผู้สอนนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 โรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก บันทึกผลหลังการสอน ดังนี้

1) ผลการสอน

1.1 สังเกตนักเรียนสนใจเข้าร่วมกิจกรรม และช่วยกันวิเคราะห์วิจารณ์ตัวอย่าง จับใจความสำคัญและตีความเรื่องที่อ่าน พร้อมแสดงความคิดเห็น ทำให้บรรยากาศในการเรียนสนุกสนาน และผ่านเกณฑ์การประเมินพฤติกรรมนักเรียน ส่วนการประเมินการอ่านเพื่อวิเคราะห์วิจารณ์อยู่ในระดับ 3 คือ ระดับดีทุกคน

1.2 ผลการทำแบบทดสอบก่อนเรียนและหลังเรียนเรื่องการอ่านเพื่อวิเคราะห์วิจารณ์แบบปรนัย จำนวน 10 ข้อ นักเรียนผ่านเกณฑ์ร้อยละ 70 ทุกคน

2) ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการเรียนการสอนและเทคนิคการสอน

การให้นักเรียนวิเคราะห์วิจารณ์ตัวละครหรือกรณีตัวอย่าง ทำให้นักเรียนเป็นคนมีเหตุผลมากขึ้น และนักเรียนผ่านเกณฑ์การประเมินทุกคน

2. หลักสูตรเรื่องการฟังเพื่อวิเคราะห์วิจารณ์

ครูผู้สอนบันทึกผลหลังการสอน ดังนี้

1) ผลการสอน

1.1 นักเรียนสนใจการเรียนรู้ดีขึ้น จับใจความสำคัญและตีความจากเรื่องที่กำหนดให้ได้ สามารถแยกข้อเท็จจริง รวมทั้งวิเคราะห์วิจารณ์เรื่องที่ฟังได้ ผ่านเกณฑ์การสังเกตพฤติกรรมนักเรียนระดับ 2 คือ ปานกลาง และผ่านการประเมินผลการปฏิบัติงานกลุ่มร้อยละ 70 ทุกคน

1.2 ผลการทำแบบทดสอบก่อนเรียนและหลังเรียน เรื่อง “การฟังเพื่อวิเคราะห์วิจารณ์” แบบปรนัย 10 ข้อ นักเรียนผ่านเกณฑ์ที่กำหนดร้อยละ 70 ทุกคน

2) ข้อคิดเห็นที่เกี่ยวกับการเรียนการสอนและเทคนิคการสอน

นักเรียนมีเจตคติที่ดีขึ้นในการเรียนภาษาไทย เพราะได้ร่วมกลุ่มกันคิด ทำให้ผ่านเกณฑ์การสังเกตพฤติกรรมนักเรียน และผ่านการประเมินผลการปฏิบัติงานกลุ่มทุกคน

ข้อสังเกตจากผู้เชี่ยวชาญ เรื่อง การใช้หลักสูตรเสริมระบบคิด คณะผู้เชี่ยวชาญด้านการประเมินผลมีความเห็นว่า “ผลการเรียน เรื่อง การฟังเพื่อวิเคราะห์หิวจรรย์พฤติกรรมนักเรียนไม่ดีเท่าพฤติกรรม เรื่อง การอ่านเพื่อการวิเคราะห์หิวจรรย์ ทั้งนี้อาจเกิดจากปัจจัยบางอย่าง อันเนื่องมาจากธรรมชาติของมนุษย์ที่มักไม่สนใจฟัง หรือขณะฟัง มีเรื่องอยู่ในสมอง ทำให้ความสนใจลดลง หรืออาจเป็นเพราะผู้ฟังพอใจเฉพาะเรื่องที่ตนเองชอบ ปฏิเสธเรื่องที่ไม่ชอบ โดยอาจแสดงออกอย่างเสแสร้งว่าสนใจทั้ง ๆ ที่ไม่สนใจจริงๆ”

ผู้เชี่ยวชาญอีกคนหนึ่งประเมินว่าที่ผลด้านการฟังไม่ดีนัก ในด้านพฤติกรรมของผู้เรียน “อาจเป็นเพราะการฟังไม่เหมือนการอ่าน คือ ฟังครั้งเดียว แต่การอ่านสามารถอ่านทบทวนซ้ำได้เท่าที่ต้องการ การฝึกทักษะและความสามารถในการฟังจึงต้องใช้เทคนิคการสอนและใช้สื่อที่น่าสนใจเป็นพิเศษ จึงสามารถดึงดูดความสนใจได้...”

อย่างไรก็ตามคณะผู้เชี่ยวชาญอันประกอบด้วย นักการศึกษา นักจิตวิทยา และนักวัดผลประเมินผล มีความเห็นตรงกันว่า “นักเรียนมีความสามารถในการคิดวิเคราะห์หิวจรรย์และมีวิจรรย์ญาณในการคิดลึกซึ้งกว้างขวางขึ้น ซึ่งดูได้จากการทำแบบฝึกหัด และสังเกตจากพฤติกรรมในขณะทำงานกลุ่ม ซึ่งอิทธิพลของกลุ่มช่วยผลักดันให้เด็กกล้าคิด และมีจิตใจเป็นนักประชาธิปไตย คือ รู้จักฟังความเห็นของผู้อื่น ยอมเปลี่ยนความคิดเห็นเมื่อพิจารณาว่าเหตุผลของผู้อื่นเหนือกว่า ถูกต้องกว่า...”

การทดลองใช้หลักสูตรเสริมระบบคิด อันเริ่มตั้งแต่การฝึกให้เด็กได้รู้จักตนเองโดยการสำรวจนิสัยการเรียนของตน โดยการพิจารณาคำถามที่ต้องใช้ความคิด 40 ข้อ คณะวิจัยได้สังเกตพฤติกรรมของนักเรียนทุกระยะ พบว่านักเรียนตอบคำถามอย่างระมัดระวัง นั่งตัวตรงไม่หันซ้ายหันขวา แสดงความเชื่อมั่นในความคิดของตน และใช้เวลาพิจารณาคำถามแต่ละข้ออย่างรอบคอบ ทั้งสามารถสรุป “นิสัยการเรียนของฉัน” สามารถระบุปัญหาและแนวทางแก้ไขได้ รวมทั้งสามารถวางแผนปรับปรุงผลการเรียนได้ โดยระบุวิชาที่ต้องปรับปรุง และสาเหตุพฤติกรรมของตนเองที่ต้องปรับปรุง พร้อมทั้งปณิธานว่าจะทำได้ตามที่ตั้งใจไว้ ภายหลังเมื่อคณะวิจัยได้ขอดูบันทึกการตรวจแผนการปรับปรุงผลการเรียนและข้อเสนอแนะของครู พบว่า นักเรียนเกินร้อยละ 80 สามารถทำตามที่ตั้งใจไว้ ส่วนผู้ที่ไม่สามารถทำตามที่ตั้งใจไว้ก็ระบุเหตุผลประกอบไว้เป็นข้อ ๆ

ดังได้กล่าวในตอนต้นแล้วว่า การจัดทำหลักสูตรเสริมระบบคิดครั้งนี้ ครูสามารถพัฒนาทักษะความรู้ความสามารถในการพินิจถ่องตามหลักสูตรปกติ เพียงแต่เสริมกิจกรรมเพื่อให้นักเรียนได้ฝึกคิดมากขึ้น เข้มขึ้นขึ้น โดยเฉพาะเฉพาะบางเรื่องที่เอื้อต่อการใช้ความคิดเชิงวิจรรณญาณ อาทิเช่น ในหลักสูตรเดิม นักเรียนต้องเรียน เรื่อง พระอภัยมณีตอนพบศรีสุวรรณกับสินสมุทร เพื่อกระตุ้นให้นักเรียนคิด ตอนวัดผลครูได้กำหนดคำถามให้วิพากษ์วิจารณ์ นิสัยใจคอ และความสามารถของสินสมุทร ให้พิจารณาเหตุผลที่อุศเรนตัดสินใจรบกับสินสมุทร และให้หาเหตุผลพิจารณาว่า พระอภัยมณีทำถูกหรือทำผิดในเรื่องนี้

เนื้อหาสาระและกิจกรรมที่ฝึกให้เด็กนักเรียนคิดอย่างรอบคอบที่บรรจุไว้ในหลักสูตรเสริมระบบคิด (ดูรายละเอียดในภาคผนวก 3) แม้จะใช้เวลาทดลองสอนเพียง 1 เดือน คือ ตั้งแต่ 10 กุมภาพันธ์ 2545 ถึง 10 มีนาคม 2545 แต่เนื่องจากกระบวนการคิดได้ยิ่งรำลึก ตั้งแต่เริ่มโครงการนี้ประมาณกลางเดือนเมษายน 2544 และได้รื้อน้ำพรวนดิน อย่างจดจ่อตลอดมา บางช่วงก็เพิ่มปุ๋ยให้ยาเร่งให้เจริญเติบโต การดำเนินการฝึกทักษะความคิดอย่างต่อเนื่องเช่นนี้ กระบวนการฝึกคิดอย่างมีวิจรรณญาณ และการให้ความรู้แบบกลุ่มย่อย นับว่าได้ผลชัดเจนที่สุด เนื่องจากใช้เวลาฝึกฝนหลายครั้ง ต่อเนื่อง และเข้มข้นขึ้นตามลำดับ จนมาถึงเรื่องการใช้หลักสูตรเสริมกับนักเรียนเพียงกลุ่มเดียว ก็เพื่อหวังให้โรงเรียนเปิดประตูสู่ชุมชน โดยใช้นักเรียนเป็นพาหนะนำเชื้อแห่งความคิดติดตัวออกไปสู่ครอบครัวและชุมชน

จนเมื่อโครงการนี้สิ้นสุดลงแล้ว ผู้วิจัยได้เข้าไปเยี่ยมโรงเรียนและได้พบนักเรียนกลุ่มนี้กำลังนั่งคุยกัน เรื่อง ตำรวจตั้งด่านดักจับผู้ขับรถบนถนนบริเวณสี่แยกวัดคูหาสวรรค์ พวกเขาเริ่มต้นล้อมวง นั่งคุยกันได้ต้นไม้ เปิดประเด็นสนทนาเหมือนที่ฝึกเรื่องการคิดอย่างมีวิจรรณญาณ เพียงแต่ไม่ได้เลือกประธาน ไม่ได้เลือกเลขานุการ แต่เป็นการรวมกลุ่มกันตามธรรมชาติ เมื่อคนหนึ่งพูด คนที่เหลือก็ฟัง มีการซักถาม ได้แย้ง ถกเถียง และหาเหตุผลมาหักล้าง จนได้ข้อสรุปของเรื่องนี้ ดังนี้

“ตำรวจเป็นสิบเลย ตั้งด่านตรวจคนขับรถ จับแหก คงรีบทำเป่าหาเงินเข้าเยอะ ๆ ฉันเห็นโดนแทบทุกคนเลยนะ” นักเรียนหญิงคนหนึ่งเริ่มเล่าเหตุการณ์ เพื่อนที่นั่งข้าง ๆ ขยายความต่อว่า “ส่วนใหญ่จับคนไม่สวมหมวกกันน็อค คนไม่มีใบขับขี่ ไม่มีป้ายวงกลม ทะเบียนไม่ต่อ วาจันเถอะ”

“ไปทางไหนก็เจอ เต็มตลาดเลยนะ แลทางแยก ทางโค้ง ถูกเรียกหมด หน้าชิดกันทั้งเมือง” นักเรียนอีกคนเปิดประเด็นต่อ แต่มีนักเรียนคนหนึ่งแย้งขึ้นมาช้า ๆ จนเพื่อน ๆ นั่งฟังอย่าง

ยอมจำนนว่า “อย่ามองตำราวจนแสบร้ายเกินไป ฉันไม่เห็นเขาจับคนทำถูกกฎหมายสักคน ที่โดนนั้น ผิดทั้งนั้น ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง ไม่เชื่อไปยีนดู”

เหตุผลของเขาทำให้อีกคนหนึ่งช่วยเสริมว่า “จริงด้วย คนเราก็แปลก เรื่องความปลอดภัยของตัวเองแท้ ๆ ต้องให้ตำรวจมาดูแลตักเตือน เรื่องหมวกกันน็อค เรื่องขับรถเร็ว ฝ่าไฟแดง ซ้อนสาม เลี้ยวปาดหน้า มัชนาโดนทั้งนั้นแหละ ปรับให้หนัก ๆ จะได้เข็ด... พวกนี้ทำให้ตำรวจต้องเหนื่อยเพิ่มขึ้น ยังทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน และตัวเองก็เดือดร้อน...”

ลักษณะการคิดเชิงวิจารณ์อย่างมีวิจารณ์ญาณเช่นนี้ นับว่าเป็นปรากฏการณ์ที่ดี เมื่อสอบถามจากครูผู้สอนก็ได้รับคำตอบว่า “การวิพากษ์วิจารณ์เป็นสัญชาตญาณของคนเราอยู่แล้ว เดียวนี้เด็ก ๆ เขาวิจารณ์เก่งขึ้นมาก มีหลักมีเกณฑ์ และเหมือนร้อนวิชา คิดเรื่องอะไรก็แล้วแต่ เขาจะบอกให้มอง 3 ด้าน...”

เมื่อถามว่า “โครงการสิ้นสุดลงแล้ว โรงเรียนยังคงสานต่อเรื่องการฝึกคิดหรือไม่” ก็ได้รับคำยืนยันจากครูหลายคนที่ย่อมวงสนทนากันในวันนั้นว่า “ทุกชั้นแม้แต่ชั้นเด็กเล็กก็จะมีเรื่องเล่า โดยเก็บมาจากข่าวสารที่ได้ยินได้ฟังมา แล้วให้เพื่อน ๆ ช่วยขยายความ ช่วยอธิบายและแสดงความคิดเห็น ถ้าเป็นเด็กโต ๆ ป.4-ป.6 หรือเด็กมัธยมก็ให้หาข่าวมาเสนอหน้าชั้น หรือหน้าเสาธง ทุกวัน พอเสนอแล้วครูก็จะนำข่าวนั้นมาให้นักเรียนในห้องของตนวิพากษ์วิจารณ์... บ่อยครั้งที่พวกเด็ก ๆ วิพากษ์ได้เอง โดยไม่ต้องพึ่งพาครู พวกเขาคิดได้ คิดเป็น และกล้าคิด เมื่อมั่นใจว่าไม่มีใครดูไม่มีใครว่า”

ดังนั้น จึงอาจสรุปได้ว่าการใช้หลักสูตรเสริมระบบคิดเป็น เหมือนการย่ำรอยตะปูให้ฝังลึกในเนื้อไม้ โดยหวังต่อไปว่าครูจะเป็นผู้ช่วยตอกย้ำให้ตะปูเหล่านั้นมิให้หลุดถอนแม้ผ่านกาลเวลาที่ยาวนาน

วิธีการใช้กระบวนการกลุ่มพัฒนาระบบคิดให้กับชุมชน

หลังจากคณะวิจัยได้ศึกษาวัฒนธรรมในการรับข้อมูลข่าวสาร และพฤติกรรมในการรับข้อมูลข่าวสารของกลุ่มเป้าหมายในชุมชน และทดลองใช้กิจกรรม 6 รูปแบบ จนปรากฏผลดังกล่าวแล้วในตอนต้น จากการสัมภาษณ์และสังเกตแบบมีส่วนร่วม ยังค้นพบว่าประชาชนชุมชนวัดจันทร์ตะวันตกมีความพยายามในการปรับตัวให้อยู่รอดด้วยดี ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงรอบด้าน โดยการจัดตั้งองค์กรหรือกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ขึ้นมากมายหลายกลุ่ม และพยายามพัฒนาบทบาทการทำงานในลักษณะประชาคม ระยะแรก ๆ ที่เข้าไปศึกษา ชาวบ้านยังไม่คุ้นตัวนัก แต่มีท่า

ที่สนใจ หลังจากคุ้นเคยและตระหนักในความจำเป็นที่ต้องเปลี่ยนแปลงระบบคิดบางอย่างเพื่อให้ทันต่อเหตุการณ์ และข้อมูลข่าวสารที่แพร่เข้ามาทุกสารทิศ ด้วยการคัดกรองเลือกข้อมูลข่าวสารที่เชื่อถือได้ อันเกิดประโยชน์ต่อตนเองและส่วนรวมแล้ว ชาวบ้านจึงค่อย ๆ พัฒนาระบบคิดแบบค่อยเป็นค่อยไปอย่างช้า ๆ แต่ต่อเนื่อง เพราะสอดคล้องหลักจิตวิทยาที่ว่า “มนุษย์เราต้องการความมีศักดิ์ศรี ความเท่าเทียม ต้องการยอมรับ และแสดงออกอย่างรู้ทันเหตุการณ์ และรู้เท่าทันโลก” ซึ่งแนวคิดนี้กลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการรวมกลุ่มและเกิดการเปลี่ยนแปลงระบบคิดใหม่ด้วยกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ อันบ่งบอกถึงความเข้มแข็ง หรือลักษณะเป็นประชาคม สามารถสรุปปัจจัยเงื่อนไขได้ดังนี้

1. โอกาสและเวทีที่เป็นแหล่งพบปะเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ตลอดจนการรวมกลุ่ม ภายใต้เงื่อนไขและบรรยากาศของความเท่าเทียม และในช่วงเวลาอันเหมาะสม ไม่กระทบต่อการทำมาหากินหรือการทำภารกิจในชีวิตประจำวัน

2. กระบวนการเรียนรู้และกระบวนการตัดสินใจในการทำงานร่วมกัน ในกลุ่มต่าง ๆ และระหว่างกลุ่ม ภายใต้เงื่อนไขของการมีส่วนร่วม มีการยอมรับ การให้เกียรติ และช่องทางในการมีโอกาสแสดงความคิดเห็น โดยไม่มีผู้ใดมาสะกดกัน

3. ลักษณะของความเป็นผู้นำและภาวะผู้นำในชุมชน ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า ลักษณะของชาวบ้านในชุมชนวัดจันทร์ยกย่องคนเก่าแก่ ผู้อาวุโส หรือลูกหลานของคนในตระกูล รวมทั้งให้เกียรติครูหรือราชการ ชื่นชมผู้มีความรู้และมีการศึกษาสูง จึงเป็นการง่ายหากกลุ่มบุคคลที่น่าเชื่อถือและยอมรับได้ โดยไม่ต้องใส่ใจในรายละเอียดมากนัก เช่น กรณีที่มีเชิญประชุม เพียงแต่บอกใครเรียกประชุมเรื่องอะไร เวลาใด พวกเขาพร้อมจะเข้าร่วมกิจกรรมทันที หากไม่ติดขัดภาระเร่งด่วนจริง ๆ

4. เครื่องมือหรือวิธีการติดต่อสื่อสาร นับเป็นปัจจัยสำคัญที่จะโน้มนำให้กระบวนการกลุ่มดำเนินไปได้ หรือหยุดชะงัก สืบเนื่องมาจากลักษณะดั้งเดิมของชาวชุมชนวัดจันทร์ที่มีประวัติอันดีงามมายาวนาน มีเกียรติภูมิที่เขาคณาภูมิใจหลายประการ เช่น ความเป็นปึกแผ่น ความอุดมสมบูรณ์ ความสันโดษ คนในชุมชนพึ่งพาอาศัยและเกื้อกูลกันมาไม่ขาดสาย การมีที่ดินเป็นของตนเอง อบอุ่นอยู่ท่ามกลางญาติมิตรและคนคุ้นเคย ทำให้การสื่อสารระหว่างบุคคลเป็นไปอย่างราบรื่น ชาวบ้านชื่นชมการเสนอข่าวสารที่ตรงไปตรงมา เปิดเผย ไม่ชอบการสื่อสารที่มีเลศนัยหรือซ่อนเร้นเจตนาที่ไม่ชัดเจน ตัวอย่างกรณี พ่อค้าเร่ขายขนมลอดช่องที่ขับรถปิกอัพผ่านเข้ามาในชุมชน เปิดเสียงเชิญชวนให้ซื้อด้วยถ้อยคำง่าย ๆ ช้า ๆ ว่า “ลอดช่องเจ้าเก่า ช่างสถานีรถไฟมาแล้ว หวานหอม อร่อย เย็นชื่นใจ ฤกษ์ละ 5 บาท” หลังข้อความนี้จะมีเพลงเปิดเบา ๆ เป็นสัญลักษณ์ของพ่อค้า

ตลอดทั้งรายนี้ ชาวบ้านนิยมรับประทานมาก เพราะคุณภาพดี สดคำโฆษณา ราคาเหมาะสม และปริมาณมาก ทั้งยังดูสะอาดน่าไว้วางใจ แถมคนขายใจดี ถ้าใครซื้อถึง 10 ถุง จะแถมให้อีก 1 ถุง เป็นสัญลักษณ์การขายแบบคนไทยที่มีน้ำใจ ใครจะขอน้ำแข็งใสมากใส่น้อย ใสถุง ใสแก้ว สั่งผิดสั่งถูกอย่างไรก็ยังยิ้มแย้มแจ่มใส ไม่พุดมาก แต่สื่อสารด้วยภาษากาย คือ ใช้ใบหน้าและส่ายมากกว่าคำพูด ตัวอย่างการสื่อสารที่ชาวบ้านไม่ชอบคือการขายขนมจีบซาลาเปาของพ่อค้าเร่ที่ขับสามล้อเครื่องมาขาย พร้อมทั้งปิดเครื่องขายเสียงดังลั่น เป็นเสียงผู้หญิงเสียงแหลมเล็กที่เริ่มต้นโฆษณาว่า “มาแล้ว ขนมจีบซาลาเปา เจ้าเก่า เจ้าเดิม มาบริการพ่อแม่พี่น้องทุกคนตรอกซอกซอย คุณพี่ คุณป้า คุณน้า คุณอา ไม่ต้องไปซื้อหาถึงตลาด เรามาแล้ว ๆ ถึงหน้าบ้านท่าน ด้วยบริการรวดเร็ว ย่อม ขนมจีบคำใหญ่ ๆ เนื้อหมูอัดแน่น ซาลาเปาแป้งนุ่ม มีทั้งไส้หวาน ไส้เค็ม ลูกโต ๆ คุณพ่อ บ้าน ลูกหลานไปโรงเรียนกลับมาซื้อได้... มาแล้วขนมจีบซาลาเปา เจ้าเก่า เจ้าเดิม มาแล้ว **ท่านที่ยินโบกมือรออยู่ข้างหน้า รอก่อนระคะ ของมันขายดี ก็ต้องอย่างนี้แหละ... ใจเย็น ๆ ... ได้รับประทานแน่ ...**”

ขณะที่ปล่อยเสียงโฆษณาดังลั่นนั้น มีชาวบ้านน้อยรายที่เรียกชื่อ หลายรายอยากกิน แต่ไม่เรียกชื่อ ถามว่าทำไมไม่เรียกชื่อ หลายคนตอบได้ความตรงกันว่า “บอกว่าคนรออยู่ข้างหน้าให้รอก่อน... ไม่เห็นมีใครรอซื้อสักคน โกหกกันชัด ๆ ...” บางรายบอกว่า “หนวหนู รำคาญเสียงนังผู้หญิงเสียงแหลมบาดหู”

ตรงกันข้ามกับรายที่ขายไถ่อย่าง สามีขับรถพร้อมทั้งเปิดเสียงโฆษณาขายไถ่อย่างลั่นเหมือนกัน แต่จะหยุดเป็นระยะ ๆ ที่จอดขาย จะเปิดเสียงเฉพาะตอนขับรถออกไป ภรรยาเจ้าเนื้อนั่งปิ้งไถ่หน้าเป็นมัน อยู่ที่กระบะท้ายรถปิกอัพ ไถ่เจ้านี้ขายชิ้นละ 3 บาท จนถึงชิ้นละ 30 บาท มีทั้งกระดูก คอ เครื่องใน เนื้ออก ปีก ตะโพก และน่องไก่ ถ้อยคำที่โฆษณามีทำที่ผ่อนคลาย เพราะเป็นเพลงที่มีเนื้อร้องง่าย ๆ ใช้คำซ้ำ ๆ ที่ฟังแล้วทำให้อารมณ์ดี และเห็นภาพ เช่น ตอนหนึ่งว่า

“ตื่นตั้งแต่เช้า หุงข้าวเสร็จแล้วปิ้งไก่... ไถ่ของพี่ พันธุ์เนื้อ

ไม่เชื่อชิมดูก็ได้.. ไถ่ครบไก่ ไถ่ขายถูก ๆ แถมกระดูกกับไม้เสียบไก่...”

ชาวบ้านชอบการสื่อสารแบบนี้ พวกเขาบอกว่า “เขาทำให้ชิม” บางคนบอกว่า “ฟังแล้วน่าสงสารตื่นแต่เช้าหุงข้าวเสร็จแล้วปิ้งไก่ นี่ก็เย็นมากแล้ว คงปิ้งกันทั้งวัน” หลายคนชอบใจความตรงไปตรงมา และโฆษณาแบบมีอารมณ์ขันที่บอกว่า “ไถ่ขายถูก ๆ .. แถมกระดูกกับไม้เสียบไก่”

จากตัวอย่างที่ยกมาพอสังเขปแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านรับสารอย่างพินิจ กลับมองโดยอาศัยวิถีคิดอย่างง่าย ๆ และมองบริบทของพ่อค้าเร่ ประกอบกับถ้อยคำที่ใช้สื่อสารว่า มี

ลักษณะสอดคล้องกลมกลืนและมีความเป็นไปได้เพียงไร นอกเหนือจากการสื่อสารเชิงโฆษณาสินค้าจากพ่อค้าเร่ ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ชาวบ้านนิยมนำมาตรวจสอบคุณภาพของสินค้าก็คือกระบวนการกลุ่ม ที่กระทำโดยการยื่นพุดคุยและสอบถามซึ่งกันและกันเกี่ยวกับสินค้าที่ผ่านเข้ามาขายในชุมชน

5. ความรู้สึกนึกคิดของประชาชนในเรื่องระบบคิดแบบพึ่งตนเองและการมีส่วนร่วม กระบวนการกลุ่มในชุมชนวัดจันทร์หลายกลุ่มเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ อาจเป็นคนจำนวนหนึ่งทำงานด้วยกัน กลุ่มที่เกิดขึ้นบางครั้งมี 2-3 คน บางครั้งมีถึง 20 คน ประสบการณ์สอนพวกเขาในการแบ่งกลุ่ม เพื่อให้มีส่วนร่วมอย่างทั่วถึงว่า

“จำนวน 5-6 คน จะทำงานได้ดี 20-30 ใหญ่ไป

ต้องแบ่งออกเป็นกลุ่มย่อย ๆ อีก 4-5 กลุ่ม”

คนส่วนมากในชุมชนเป็นสมาชิกของหลายกลุ่ม ในขณะเดียวกันทั้งที่บ้าน ที่โรงเรียน ที่ทำงานและในชุมชน และเมื่อคนอยู่รวมกันต่างคนต่างมีอิทธิพลต่อกัน มีปฏิริยาโต้ตอบกัน ในฐานะสมาชิกของกลุ่มที่เรียกว่า “กระบวนการกลุ่ม” ผู้คนภายในกลุ่มไม่สามารถหลีกเลี่ยงการมีอิทธิพลซึ่งกันและกันได้ ประเด็นที่ได้สังเกตพบคือบุคคลเหล่านั้นได้แสดงอิทธิพลต่อกันหลายลักษณะ เช่น บางคนเป็นเจ้าของความคิด บางคนสงบเงียบ สงวนท่าที บางคนชอบตกลงคะแนน บางคนขอเป็นผู้นำกลุ่ม บางคนประสานไกลเกลี้ยให้คนในกลุ่มสามัคคีกัน มีการผลักดันเป็นผู้นำ จนบางครั้งผู้นำจริงเป็นฝ่ายเงียบ นั่งฟังสมาชิกในกลุ่มพุดกัน แต่ถ้าปล่อยให้พุดแตกวงออกไป ก็เกิดธรรมชาติอย่างหนึ่งของการรวมกลุ่มใหญ่ ๆ มีจะแตกออกเป็นกลุ่มย่อย ๆ แม้จะได้แบ่งกลุ่มก็ตาม

ประเด็นสำคัญที่ค้นพบในกระบวนการกลุ่มขณะที่ทำกิจกรรมการวิจัย เพื่อเพิ่มทักษะในการพินิจถ่วงกรองข้อมูลข่าวสารร่วมกันก็คือสมาชิกภายในกลุ่มจะเปลี่ยนบทบาทของคนภายในกลุ่มได้ การเปลี่ยนแปลงบทบาทเกิดจากเหตุผลหลายประการ เช่น จุดหมายหรือภารกิจของกลุ่มที่เปลี่ยนไป สมาชิกบางคนขาดหายไป มีคนใหม่ทำหน้าที่แทน โดยไม่มีความตึงเครียดแต่ประการใด เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ต้องการเข้ากับคนอื่นได้ หรือต้องการความสัมพันธ์ส่วนตัวกับบุคคลอื่น อันเป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญในชีวิตและความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงานทั้งปวง

6. กิจกรรมที่ทำงานร่วมกันโดยใช้กระบวนการกลุ่ม คณะวิจัยได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับ “กระบวนการกลุ่ม” ของชาวบ้านด้วยการจัดกิจกรรมให้เกิดการเรียนรู้ เพื่อพินิจถ่วงกรองข้อมูลข่าวสารร่วมกัน เป็นการสร้างสถานการณ์หรือประสบการณ์ให้แก่สมาชิกกลุ่ม คณะวิจัยเรียกพฤติกรรมทั้งหมดนี้ว่า “การทำงานเป็นกลุ่ม” (Group Work) โดยกำหนดวิธีการทำงานว่า

“ทำงานช่วยเหลือ โดยเรานั่งอยู่ข้างห้อง ไม่สั่งการ และไม่ตัดสินทุกอย่างแทนสมาชิก” การทำกิจกรรมแต่ละครั้ง มิได้มีกฎระเบียบหรือข้อบังคับที่เขียนขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษรที่เกี่ยวกับการเป็นสมาชิก และหน้าที่ความประพฤติของสมาชิก แต่ปล่อยให้หน้าที่และความประพฤติของสมาชิกกลุ่มเป็นไป “แบบประเพณีของกลุ่ม” แบบประเพณีของกลุ่มที่พบ เช่น การแต่งกาย การพูดจา กิริยามารยาท ทักษะคิด ค่านิยม สิ่งเหล่านี้จะปรากฏออกมาให้เห็นชัดเจนจากการโต้แย้งหรือให้ข้อเสนอแนะ และได้สังเกตพบว่าสมาชิกภายในกลุ่มปฏิบัติตามประเพณีของกลุ่ม โดยมีได้มีความกดดันแต่ประการใด ทั้งนี้อาจเป็นเพราะความคุ้นเคย และความสัมพันธ์ที่ยาวนานของสมาชิกภายในกลุ่มอีกทางหนึ่ง

จุดรวมของกลุ่ม (Group Focus) เป็นประเด็นสำคัญที่ทีมวิจัยให้ความสำคัญมาก จึงได้กำหนดความสนใจหรือความมุ่งหมายกลุ่มกำหนดขึ้นไว้ว่าเป็นเรื่องใด เช่น ธุรกิจการงาน ข้อมูลข่าวสารการสังคม เหตุการณ์ทันสมัย จัดให้สมาชิกกลุ่มได้พบปะกันเพื่อดื่มกาแฟ ฟังเพลง เพื่อเปิดโอกาสให้พูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันได้ และเป็นหลักธรรมชาติที่คนเรามาพบกันแล้วต้องมีการทำอะไรสักอย่าง และบังเกิดผลบางอย่าง รวมทั้งผลต่อเนื่อง เช่น มิได้นัดดื่มกาแฟ ฟังเพลง เพียงครั้งเดียว แต่มีการนัดหมายครั้งต่อ ๆ ไป โดยเปลี่ยนบรรยากาศ เปลี่ยนสถานที่โดยดำรงความเป็นกลุ่มเดิมหรือขยายกลุ่มเพิ่มขึ้น แต่ยังปฏิบัติรวมกันเสมอ แท้จริงแล้วจุดรวมของกลุ่มทั้งหลายจะมีปัจจัยสำคัญ 2 ประการดังกล่าวแล้ว รวมอยู่ด้วยเสมอ นั่นคือ จุดมุ่งหมายที่กลุ่มกำหนดขึ้นตามความสนใจของสมาชิกในกลุ่ม และปฏิบัติต่อกันภายในกลุ่ม ทีมวิจัยรับผิดชอบในด้านการรักษาความสมดุลระหว่างปัจจัยทั้งสองประการนี้ไว้ และความสมดุลจะเกิดขึ้นได้โดยสมาชิกทุกคนในกลุ่มมีความรู้สึกได้ว่า พวกเขาแต่ละคนได้แสดงบทบาทต่าง ๆ หลายอย่าง และได้ชื่นชมในความสัมฤทธิ์ผลของตนเอง

นอกจากนี้จากการจัดกิจกรรมที่ให้ชาวบ้านทำงานร่วมกันโดยใช้กระบวนการกลุ่มจะบังเกิดผลได้ โดยมีปัจจัยเงื่อนไขต่อไปนี้เป็นบุคคลได้ประโยชน์จากการเป็นสมาชิกกลุ่ม ถ้าการเป็นสมาชิกนั้นได้สนองความต้องการของเขาได้บางประการ เขาจะมองหาบทบาทที่เขาจะแสดงได้ เขาต้องการเป็นกลุ่มและต้องการมีตำแหน่งหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่งในกลุ่ม ต้องการชื่นชมความตั้งใจของตนเอง ต้องการให้คนอื่นในกลุ่มยอมรับความคิดเห็นของเขา ถ้ากลุ่มไม่อาจสนองตามความประสงค์ของเขา แม้แต่ประการเดียว หรือไม่สามารถจัดให้เขามีบทบาทอันพึงพอใจได้ เขาก็จะเดินจากกลุ่มนั้นไป

7. ความสามัคคีและความร่วมมือกันระหว่างสมาชิกภายในกลุ่ม เนื่องจากกลุ่มเป็นหน่วยที่ไม่อยู่นิ่ง จะมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา แต่ในขณะเดียวกันกลุ่มคงรวมอยู่ด้วย

กัน และกลมเกลียวกัน ผลจากการศึกษาพบว่ากลุ่มที่อยู่กันอย่างเหนียวแน่นเป็นกลุ่มที่มีความรักใคร่ชอบพอกันและกัน มีลักษณะที่ดึงดูดซึ่งกันและกันให้กลุ่มรวมกันได้ กลุ่มที่มีความสามัคคีเหนียวแน่น จะอยู่ภายใต้เงื่อนไขต่อไปนี้ คือ 1) กลุ่มมีปฏิริยาโต้ตอบกันบ่อย 2) มีเจตคติคล้ายคลึงกัน 3) มีความสนใจและมีความหลังอย่างเดียวกัน 4) มีผลงานและมีประสบการณ์ร่วมกัน 5) มีผู้นำกลุ่มที่สามารถรักษาความกลมเกลียวของกลุ่มไว้ได้ 6) ไม่มีสมาชิกที่อารมณ์ร้ายคอยก่อวุ่น 7) มีภารกิจการทำงานที่ต้องอาศัยความร่วมมือและความสามารถของสมาชิกแต่ละคน 8) มีความตั้งใจและมุ่งมั่นที่จะช่วยให้งานสำเร็จ

ลักษณะของกลุ่มที่ผูกพันกันเหนียวแน่นภายใต้เงื่อนไขทั้ง 8 ประการ ดังกล่าว ปราภุชาติในกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มครู กลุ่มครู กลุ่มผู้ประกอบการซึ่งจะรวมตัวกันเหนียวแน่น แม้มีบางเรื่องขัดแย้งกันบ้างก็ได้เป็นอุปสรรคในการรวมกลุ่ม ส่วนกลุ่มผู้ใช้แรงงาน รวมกลุ่มกันได้ค่อนข้างยาก เพราะการขาดคนเชื่อมโยงข่าวสารและมีเวลาว่างไม่ค่อยตรงกัน ส่วนกลุ่มนักเรียนเป็นกลุ่มที่มีการเปลี่ยนแปลงบ่อย แต่รวมตัวกันได้ง่าย ดังคำพูดของแม่บ้านที่กล่าวถึงกลุ่มว่า “อยู่กันมานานมาก คั่นเคยกันเรียกหาให้วุ่นกันได้ทุกเรื่อง หลายเรื่อง ต้องช่วยกันจึงจะเสร็จ เช่น งานบุญ งานของชุมชนที่ทางราชการขอให้ช่วยทำในวันสำคัญ ๆ ... ในวันลอยกระทง วันแข่งเรือ ช่วยกันไปเชียร์จนหน้าแดงหน้าดำ หยุดคำหยุดช่ายก็ยอม... ไม่มีใครบ่น... รวมกลุ่มกันได้เร็วทุกกลุ่ม ... ใช้... บอกต่อปากต่อปาก...”

ผลของการใช้กระบวนการกลุ่มจัดรูปแบบกิจกรรมเพื่อพินิจถ่วงถ่วงข้อมูลข่าวสารร่วมกัน

การแปลงรูปทางความคิด (Transformation Think) คือ การเปลี่ยนแปลงวิธีคิด การปฏิบัติการมีส่วนร่วม และการลงมือปฏิบัติเพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาภายในกลุ่ม อันเกิดจากพื้นฐานความผูกพัน และความร่วมมือเต็มรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นผู้นำกลุ่ม สมาชิกภายในกลุ่ม หรือคณะทำงานทุกระดับต้องร่วมกันตัดสินใจ ร่วมกันแสดงความคิดเห็น และให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ผู้ประสานงานหรือทีมวิจัยได้นำวิธีการที่จำเป็นมาใช้เพื่อให้เกิดการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร เกิดการตั้งคำถามและการแสดงความคิดเห็นหลากหลาย ผ่านกระบวนการถ่วงถ่วงพินิจ โดยการวิพากษ์วิจารณ์บนพื้นฐานของข้อมูลรอบด้าน จนได้ข้อสรุปข้อยุติของกระบวนการคิดและการตัดสินใจ อันจะนำไปสู่การแก้ปัญหาที่ถูกต้อง การร่วมคิดเป็นวิธีการหนึ่งที่ทำลาย

อุปสรรคที่ขวางกั้นต่อความร่วมมือ เปิดประตูไปสู่แนวความคิดไกล และกระตุ้นให้เห็นคุณค่าของการคิดพินิจไตร่ตรอง ที่ขยายผลไปสู่การปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวัน

กระบวนการของการร่วมคิดเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดที่จะช่วยให้กระบวนการทุกขั้นตอนดำเนินไปได้ด้วยดี ทั้งนี้ผู้เข้าร่วมได้ตระหนักถึงมูลฐานที่สำคัญของนักวิจัยหรือผู้ประสานงานที่ได้ดำเนินการโดยใช้กระบวนการต่อไปนี้

1. การสร้างความร่วมมือ สมาชิกทุกคนที่เข้าร่วมต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของการร่วมคิด คือ

1.1 เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ไปในการปฏิสัมพันธ์ อันทำให้พวกเขามีโอกาสเสนอความคิดเห็นและข้อมูลต่าง ๆ มาทักที่สุด

1.2 กำจัดอุปสรรคที่มีต่อการสร้างความร่วมมือ โดยการแบ่งกลุ่มใหญ่ออกเป็นกลุ่มย่อย ๆ ในบางกรณีมีการเสนอความคิด ไม่ควรเปิดเผยชื่อเจ้าของแนวความคิด เนื่องจากผู้ที่อยู่ในสถานภาพที่ต่ำกว่า อาจไม่กล้าแสดงความคิดเห็น เมื่ออยู่ท่ามกลางบุคคลที่มีสถานภาพสูงกว่า

1.3 ให้ข้อมูลที่จำเป็นแก่ผู้เข้าร่วมให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ เพราะข้อมูลต่าง ๆ ย่อมนำมาซึ่งการเรียนรู้ และการใคร่ครวญพิจารณา

1.4 ผลักดันให้ผู้เข้าร่วมได้มีการค้นพบสิ่งใหม่ ๆ มากขึ้น อาจจะไปสู่ข้อมูลที่เพิ่มขึ้นตามไปด้วย

1.5 ส่งเสริมให้ผู้เข้าร่วมช่วยกันสรุปผลของความคิดที่ได้อภิปรายกัน หรือแสดงความคิดเห็นร่วมกัน จนกลายเป็นข้อสรุปของกลุ่ม มิใช่ของบุคคล

2. การนำเอาความคิดมาสร้างภาพให้เห็นจริง โดยการนำเอาข้อมูลที่ได้รับมาสร้างเป็นภาพให้เห็นชัด เพื่อช่วยสรุปแนวความคิด และจัดระเบียบข้อมูลได้ง่ายขึ้น

3. การทำให้สนุกสนาน เป็นการสร้างบรรยากาศผ่อนคลายในการประชุม

ปัจจัยเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องและมีปฏิสัมพันธ์กับพฤติกรรมในการพินิจถ่วงน้ำหนักข้อมูลข่าวสาร

ทีมงานวิจัย หรือคณะทำงานต้องรู้ถึงวิธีแก้ปัญหา รวมทั้งการนำเอากระบวนการที่มีคุณภาพมาใช้อย่างต่อเนื่อง หากไม่ได้ผลอาจจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนแผนงาน โดยการนำเอาเครื่อง

มือทางความคิดมาใช้ ลักษณะที่เป็นปัจจัยเงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง และมีปฏิสัมพันธ์กับพฤติกรรมในการพินิจกลั่นกรองของข้อมูลข่าวสาร ได้แก่

1. การทำให้สิ่งต่าง ๆ ดีขึ้น เช่น การพัฒนาความคิด การแก้ปัญหา โดยทีมวิจัยและคณะทำงานต้องมีความตื่นตัว กระจายรับรู้ และยอมรับในแนวความคิดต่าง ๆ

2. การสร้างความก้าวหน้า คณะทำงานพัฒนาแผนและกิจกรรมให้ก้าวหน้า และเหมาะสมกับสภาพของบุคคลแต่ละกลุ่ม โดยจัดให้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง และนำเอาความคิดที่สร้างสรรค์มาใช้

3. สร้างความเป็นเอกลักษณะในการตัดสินใจ ในการพัฒนากระบวนการกลุ่ม กระบวนการคิด และการตัดสินใจจำเป็นต้องพัฒนากระบวนการที่สนับสนุนให้มีการยอมรับและยอมรับในข้อตกลงของกลุ่ม

4. การจัดการแผนงาน คณะทำงานต้องเข้ามาทำงานในการจัดแผนงานตั้งแต่ต้น เพราะแผนงานเกี่ยวข้องกับการสื่อสาร และการติดตามผลการแสดงความคิดเห็น

5. การฝึกอบรม เป็นขั้นตอนการเรียนรู้ และเพิ่มทักษะด้านการคิด อันเป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการให้ข้อมูล การสร้างความชำนาญ และการให้ความรู้เฉพาะทาง

6. การสื่อสาร เปรียบเหมือนเส้นเลือดของการดำเนินงาน เพราะเป็นขั้นตอนในการนำเอาข้อมูล หรือความรู้ต่าง ๆ มาเผยแพร่ และจัดกิจกรรมให้แก่กลุ่มเป้าหมาย

7. เครื่องมือในการคิด ซึ่งมีความแตกต่างกันในขั้นตอนและการปฏิบัติ ได้แก่ 1) การระดมความคิด 2) การเขียนแนวความคิด 3) Mass Mapping ซึ่งเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ปัญหาและแก้ปัญหาที่เริ่มต้นด้วยการกำหนดปัญหา การระดมความคิดจากผู้เข้าร่วมประชุม ว่ามีปัจจัยใดบ้างที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับปัญหา โดยพยายามรวบรวมสิ่งสำคัญที่มองเห็นเด่นชัด และอยู่ใกล้กับปัญหามากที่สุด มาจัดหมวดหมู่หาแนวทางแก้ไขและนำไปปฏิบัติต่อไป

ถ้าอย่างกรณีที่ใช้เครื่องมือในการคิดด้วย Mass Mapping ในประเด็นที่หยิบยกมาเสวนาในกลุ่มผู้ปกครอง ซึ่งประกอบด้วยบุคคลหลายสถานภาพ เมื่อประสบปัญหาในการคิดเรื่อง “การป้องกันปัญหาสุขภาพจิตในผู้สูงอายุ” หลังใช้เครื่องมือในการคิดด้วยวิธีนี้แล้ว ได้ผลของการคิดที่องค์ประกอบของปัญหาสุขภาพจิตในผู้สูงอายุว่ามีหลักสำคัญ 3 ประการ คือ 1) การผดุง คือ การคงสภาพไว้ ชะลอความเสื่อม ด้วยการพักผ่อนเพียงพอ มีงานอดิเรกทำ มีเพื่อนในวัยเดียวกัน และมีเพื่อนต่างวัย มีอาหารที่เหมาะสม เช่น อาหารที่ย่อยง่าย มีโปรตีนพอประมาณ มีไขมันต่ำ มีการออกกำลังกายที่เหมาะสม เช่น ไม่หักโหมเกินไป ไม่เหนื่อยเกินไป 2) การปรับปรุง คนสูงอายุควรปรับปรุงจิตใจให้ผ่องใส ยึดหลักศาสนา ปรับตัวตามสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อม 3)

การบำรุง คือ สมองและร่างกาย ไม่ให้เจ็บป่วย เช่น ฝึกคิดลับสมองอยู่เสมอ สนใจในสิ่งรอบตัว เข้าร่วมกิจกรรมในชุมชน นอกจากนี้ก็ควรบำรุงร่างกายให้อยู่ในภาวะสมดุล ให้ดูแลตัวเองด้านการกิน การนอน การขับถ่าย และการพักผ่อน

การจัดรูปแบบกิจกรรม โดยคำนึงถึงปัจจัยเงื่อนไขและข้อจำกัดบางประการของกลุ่มเป้าหมาย ช่วยให้คณะทำงานมองเห็นภาพในการทำงานชัดเจนขึ้น อันเอื้อประโยชน์ต่อการจัดกิจกรรมในสังคมต่อไป

ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชนทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

ผลของการใช้กระบวนการกลุ่มพัฒนาระบบคิดให้กับชุมชนปรากฏผลทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ดังนี้

1. เกิดกลไกที่เอื้อให้มีการปฏิสัมพันธ์และการติดต่อสื่อสารที่ต่อเนื่อง

ตลอดเวลา มีการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร การเรียนรู้ ทักษะคิด ร่วมกันปรึกษาหารือเกี่ยวกับปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ปัจจัยเหล่านี้เป็นเงื่อนไขสำคัญของความเป็นปึกแผ่นของชุมชนที่ส่งผลต่อการร่วมมือในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนในภายหน้า

2. เกิดรากฐานการเรียนรู้ ได้ตระหนักว่าข้อมูลข่าวสารนั้น มาจากรอบทิศและอยู่รอบตัวทุกคนของบรรยากาศ ทั้งในครอบครัว ในโรงเรียน ในวัด ในเมือง และในธรรมชาติ เช่นเดียวกับผู้ให้การเรียนรู้ มิได้จำกัดเฉพาะครูอาจารย์ในโรงเรียน แต่มีผู้ให้การเรียนรู้ที่มากมายหลากหลาย ทั้งบุคคลในครอบครัว ผู้อาวุโส เพื่อนบ้านของพระสงฆ์ ครูช่าง พ่อค้า หมอพื้นบ้าน แม้กระทั่งต้นไม้ พืชพรรณธัญญาหาร ล้วนเป็นกระบวนการเรียนรู้ และถ่ายทอดได้ตลอดเวลา เพียงแต่รู้จักคิด รู้จักมองและค้นหาจะสามารถดำรงชีวิตและเลี้ยงชีพได้ รวมทั้งสามารถถ่ายทอดวิธีการ เทคนิคต่าง ๆ ที่ตนได้รู้สู่ชุมชนต่อไป

3. เกิดกระบวนการเรียนรู้ ในการศึกษาของชุมชนจะเกิดวิธีการศึกษาของชุมชนด้วยวิธีการหลายแบบ ทั้งการสอน การสังเกต การอ่าน การฟัง การอภิปราย การซักถาม การทดลองทำ การเลียนแบบ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและการคิดไตร่ตรอง นักเรียนและชาวบ้านสามารถนำวิธีการที่ใช้ในกิจกรรมวิจัยไปประยุกต์ใช้ให้เกิดความหลากหลาย มีประสิทธิภาพ และมีความยืดหยุ่นตามสถานการณ์ได้

4. เกิดกลุ่มผู้นำตามธรรมชาติ ที่มีความหลากหลายตามกิจกรรม ได้รู้ศักยภาพของคนที่มีทักษะด้านต่าง ๆ ต่างกัน แต่ค้นหาคุณสมบัติตามค่านิยมพื้นฐานได้ เช่น เป็นคนมีคุณ

ธรรม อดทน เสียสละ ซื่อสัตย์ นอกจากนี้ยังทำให้วิธีการทำงานของกลุ่มผู้นำทางด้านบริหาร การจัดการ อยู่ในลักษณะของการปรึกษาหารือ เพื่อแสวงหาความร่วมมือ และแก้ปัญหาาร่วมกัน โดยคำนึงถึงสัมพันธภาพเป็นสำคัญ

กระบวนการและผลที่เกิดขึ้นจากการทำงานร่วมกันระหว่างสถาบันการศึกษา โรงเรียน และชุมชน

กระบวนการและผลที่เกิดขึ้นจากการทำงานร่วมกันระหว่างสถาบันการศึกษา โรงเรียน และชุมชน เพื่อเสริมสร้างทักษะความรู้ ความสามารถในการคิด อย่างมีวิจารณญาณให้แก่ นักเรียน สืบเนื่องมาจากกระบวนการเสริมความรู้ ทั้งในรูปของการฝึกอบรม โดยการสังเกตการณ์ ตลอดจนการศึกษาดูงานทั้งภายในและภายนอกชุมชน การได้ศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการจัดงานที่หลากหลายที่สถาบันการศึกษา และหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและภาคเอกชนจัดขึ้น ทำให้ประชาชน ครูอาจารย์ และเด็กนักเรียน ได้บทเรียน ได้ประสบการณ์ และได้เรียนรู้ทางลัด นับว่าเป็นการเปิดวิสัยทัศน์ โลกทัศน์ อย่างได้ผล ที่เห็นได้ชัดเจนประการแรกก็คือ การเอาอย่างกัน แต่มิได้เอาอย่างมาทั้งหมด มีการปรับเปลี่ยนตามสภาพชุมชน เช่น กรณีเงินกู้กองทุนชุมชน ที่ชาวบ้านมีโอกาสเปิดโลกทัศน์ ได้รับรู้ข่าวสารจากการประชุมนอกสถานที่ ฟังความเคลื่อนไหวของชุมชนอื่น ๆ ตลอดจนแนวทางในการแก้ปัญหาของผู้คนที่ได้ผล ชาวบ้านก็นำวิธีคิดเหล่านั้นมาประยุกต์ใช้อาติ ในเรื่องการเข้าหุ้น ร่วมทุนกันของกลุ่มแม่บ้าน หมู่บ้านนาเมือง อำเภอชาติตระการ หรือบ้านบ่อภาคน้อย อำเภอชาติตระการ ที่ทอผ้าส่งจำหน่ายได้เป็นกอบเป็นกำ จนมีชื่อเสียงไปทั่ว ชาวบ้านในชุมชนวัดจันทร์จึงเริ่มก่อตัว และรวมตัวรวมทุนกัน ทำฟาร์มเพาะเห็ดฟาง แม้ยังไม่ปรากฏผลผลิตออกมาชัดเจนก็ได้แสดงให้เห็นถึงระบบคิดที่เปลี่ยนไปในทางดีขึ้น

กระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างสถาบันการศึกษา โรงเรียน และชุมชนวัดจันทร์นั้น ได้รับการประสานงานอย่างดี จากเครือข่ายคณะกรรมการชุมชน ซึ่งเป็นกลไกแรกของการขยายตัวทางด้านความคิด ระบบการศึกษาในโรงเรียน ซึ่งเดิมรัฐเกือบจะผูกขาดในการจัดการ แต่ด้วยความสามารถของคณะกรรมการบริหารชุมชนที่ฟังบุคลากรที่เป็นครูอาจารย์ในโรงเรียนมาทำงานด้านชุมชน โดยมอบหมายให้ทำหน้าที่สำคัญ และเป็นกลไกสำคัญในการเชื่อมประสานผูกโยงโรงเรียนกับชุมชนเข้าด้วยกัน ทำให้สิ่งที่เห็นห่างและเกือบจะหลุดมือไป กลายเป็นย้อนกลับมาสัมพันธ์กับวิถีการดำเนินชีวิต วิถีคิดในเรื่องระบบเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง และชุมชนท้องถิ่นอีกครั้งหนึ่ง

ปัจจุบันถือเป็นรอยต่อของการร่วมกันแสวงหาทางออกในการปรับเปลี่ยนระบบการศึกษาที่เป็นอยู่ ให้เป็นกลไกที่สำคัญในการจัดกระบวนการพัฒนาการเรียนรู้ของคนในชุมชนที่สามารถเชื่อมโยงกับสภาพความเป็นจริง เพราะสถาบันการศึกษาในชุมชน เช่น สถาบันราชภัฏ เริ่มมองเห็นความจำเป็นที่ต้องให้ความร่วมมือกับท้องถิ่นอย่างจริงจังมากขึ้น

บทที่ 5

บทสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

โครงการวิจัยเรื่อง “การคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ โดยใช้กระบวนการกลุ่ม ระยะที่ 2 และ 3” ดำเนินการระหว่างเดือนเมษายน 2544 ถึงเดือนกันยายน 2545 มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) สร้างรูปแบบในการคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ โดยใช้กระบวนการกลุ่ม 2) ศึกษาระดับความเปลี่ยนแปลงด้านความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณของกลุ่มต่าง ๆ ผลกระทบที่เกิดขึ้นและปัจจัยเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการฝึกคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical Thinking) 3) ศึกษากระบวนการและผลที่เกิดขึ้นจากการทำงานร่วมกันระหว่างสถาบันการศึกษา โรงเรียนกับกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ในการคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อเสริมทักษะและความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณ ให้แก่นักเรียน กลุ่มเป้าหมายมี 5 กลุ่ม คือ ครู นักเรียน ผู้ปกครอง แม่บ้าน และผู้ใช้แรงงาน

การดำเนินการวิจัยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) เป็นการวิจัยร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนศึกษาในพื้นที่ชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก มีกิจกรรมวิจัย 6 กิจกรรม คือ 1) การศึกษาดูงาน 2) การประชุมสัมมนา 3) การให้ความรู้แบบกลุ่มย่อย 4) การคัดเรื่องเพื่อฝึกคิด 5) การฝึกคิดอย่างมีวิจารณญาณ 6) การจัดทำหลักสูตรเสริมระบบคิด ปรากฏผลการวิจัย ดังนี้

1. ผลการวิจัยพบว่ากลุ่มเป้าหมายมีพฤติกรรมในการรับข้อมูลข่าวสารจาก**สื่อบุคคล** ทั้งภายในและภายนอกชุมชน แต่จะเชื่อถือสื่อในชุมชนมากกว่า ระดับความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณก่อนการทดลองใช้ รูปแบบกิจกรรมอยู่ในระดับค่อนข้างต่ำถึงปานกลาง ยกเว้นในกลุ่มครูซึ่งอยู่ในระดับดี หลังจากทดลองใช้รูปแบบกิจกรรมพัฒนาระบบคิดอย่างมีวิจารณญาณ ตามทฤษฎี “คิดเป็น” พบว่าระดับความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณของกลุ่มเป้าหมายทุกกลุ่ม เปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น ส่งผลกระทบต่อชุมชนทั้งระยะสั้นและระยะยาว เกิดความร่วมมือด้วยดีระหว่างสถาบันการศึกษา โรงเรียน และชุมชน ที่ต่อเนื่องดังนี้ คือ 1) เกิดกลไกที่เอื้อให้มีการปฏิสัมพันธ์และการติดต่อสื่อสารกันอย่างสม่ำเสมอ 2) เกิดรากฐานการเรียนรู้ เกิดกระบวนการเรียนรู้

2. ผลจากการใช้กระบวนการกลุ่ม พบว่ากระบวนการกลุ่มในชุมชนวัดจันทร์ตะวันตกเกิดขึ้นได้ด้วยปัจจัยเงื่อนไข 1) โอกาสและเวทีที่เป็นแหล่งแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ 2) กระบวนการเรียนรู้และกระบวนการตัดสินใจร่วมกัน 3) ลักษณะของความเป็นผู้นำและภาวะผู้นำในชุมชน 4) เครื่องมือ / วิธีการติดต่อสื่อสาร 5) ความรู้สึกนึกคิดของประชาชนในเรื่องระบบคิดแบบพึ่งตนเองและการมีส่วนร่วม 6) กิจกรรมที่ทำงานร่วมกันโดยใช้กระบวนการกลุ่ม 7) ความสามัคคีและความร่วมมือระหว่างสมาชิกภายในกลุ่มและด้วยปัจจัยเงื่อนไขทั้ง 7 ประการ ส่งผลให้เกิดการแปลงรูปทางความคิด (Transformation Think) เปลี่ยนแปลงวิธีคิด มีระดับความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณสูงขึ้น

อภิปรายผลการวิจัย

โครงการวิจัย เรื่อง “การคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์โดยใช้กระบวนการกลุ่ม ระยะที่ 2 และ 3” ซึ่งใช้ระยะเวลาดำเนินงาน 18 เดือน ตั้งแต่ 1 เมษายน 2544 – 30 กันยายน 2545 เป็นการวิจัยต่อเนื่องจากการวิจัยระยะที่ 1 เรื่อง “การอ่านเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในชุมชน” ซึ่งผลการวิจัยระยะแรกชี้ชัดว่าพฤติกรรมการอ่านของคนในชุมชนลดลงเพราะปัจจัยสิ่งแวดล้อมที่เป็นอุปสรรคหลายประการและแรงบันดาลใจจากสื่อประเภทต่าง ๆ คนจึงหันไปสนใจข้อมูลข่าวสารจากการบอกเล่าของคนใกล้ชิด และจากสื่อมวลชนเพิ่มขึ้นเมื่อมีเวลาว่างก็จะจับกลุ่มกันวิพากษ์วิจารณ์ข่าวสารข้อมูลที่ได้รับจากแหล่งต่าง ๆ โดยมีได้มุ่งหวังให้เกิดประโยชน์สร้างสรรค์แต่ประการใด โครงการวิจัยระยะที่ 2 และ 3 จึงมุ่งศึกษา สภาพพื้นฐานของชุมชนด้านวัฒนธรรมและพฤติกรรมการรับข้อมูลข่าวสาร ระบบคิดและระดับการคิดเชิงวิเคราะห์ของคนในชุมชนและกลุ่มเป้าหมาย 5 กลุ่ม อันได้แก่ กลุ่มครู กลุ่มนักเรียน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผู้ประกอบการ และกลุ่มผู้ใช้แรงงาน ศึกษารูปแบบการพัฒนาระบบคิดที่สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของชุมชน กระบวนการกลุ่มและเครือข่ายชุมชนการดำเนินโครงการ การจัดเสวนากลุ่มผู้นำและคณะครูอาจารย์

หลังจากศึกษาข้อมูลดังกล่าวแล้ว เป็นการจัดกิจกรรมในการเพิ่มทักษะความรู้ความสามารถในการพินิจถ่วงถองให้กับกลุ่มเป้าหมาย โดยใช้กิจกรรมหลายรูปแบบ เช่น กิจกรรมให้ความรู้แบบกลุ่มย่อย การอบรมเชิงปฏิบัติการ การประชุมสัมมนา การศึกษาดูงาน ฯลฯ ทั้งกิจกรรมเพิ่มทักษะความรู้ความสามารถในการพินิจถ่วงถอง โดยใช้ทฤษฎี “คิดเป็น” ของ ดร.โกวิท วรพิพัฒน์ ซึ่งเป็นกระบวนการคิดและแก้ปัญหา โดยใช้ข้อมูล 3 ด้าน ได้แก่ ข้อมูลด้านตนเอง

ข้อมูลด้านสังคมสิ่งแวดล้อม และข้อมูลด้านวิชาการ นอกจากนี้ยังทดลองฝึกทักษะการคิดด้วยกระบวนการคิดในลักษณะต่าง ๆ เช่น คิดคล่อง คิดหลากหลาย คิดวิเคราะห์ คิดริเริ่มสร้างสรรค์ คิดละเอียดรอบคอบ คิดอย่างมีเหตุผล คิดกว้าง คิดไกล คิดลึกซึ้ง คิดดี คิดถูกต้องทาง ลักษณะการคิดแบบต่าง ๆ ข้างต้นเป็นปัจจัยเสริมให้ประชาชนรู้จักคิดอย่างมีวิจารณญาณได้ในที่สุด

ผลจากการจัดเวทีประเมินผลกิจกรรม พบว่าระดับการเปลี่ยนแปลงด้านความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical Thinking) ของกลุ่มต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น เช่น เคยคิดในเรื่องตัวเองหรือคนใกล้เคียง วิพากษ์วิจารณ์อย่างไม่สร้างสรรค์ ขอเพียง “มันปาก” และ “อยากรู้ให้มากกว่าเดิม” ก็เปลี่ยนไป เป็นรู้เรื่องตัวเองชัดเจนขึ้นว่า ตนเป็นใคร จะทำอะไร ทำเพื่อใคร และทำอย่างไร เพราะเหตุใด จากเดิมที่เคยคิดเพียงว่า “เรื่องชาวบ้านคืองานของฉัน” ก็ขยายขอบเขตความคิดเพิ่มขึ้นว่า ทำไมชาวบ้านคนนั้นจึงเป็นอย่างนั้น เขาอยู่ในสภาพแวดล้อมอย่างไร ทำงานอยู่ในสังคมแบบไหน เข้าใจสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมดีขึ้น ชัดเจนขึ้น และรู้จักคิดว่า ถ้าตนพูดให้คนอื่นเสียหาย จะมีผลกระทบต่อเขาอย่างไร ประชาชนกลุ่มต่าง ๆ สามารถประยุกต์ความรู้ในเรื่องกระบวนการกลุ่ม การสร้างความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม การแสดงความคิดเห็นตามระบอบประชาธิปไตยไปใช้ในการวิพากษ์วิจารณ์ได้อย่างกลมกลืน แสดงให้เห็นถึงความสามารถในการเรียนรู้ และพร้อมจะเรียนรู้ไม่ว่าจะผ่านวัยเรียนมาแล้วก็ตาม โดยเฉพาะกลุ่มแม่บ้านซึ่งส่วนหนึ่งรวมกลุ่มครูและกลุ่มผู้ปกครองเข้าไปด้วย มีส่วนกระจายและสืบต่อความคิดที่ได้จากการจัดกิจกรรมกลุ่มไปสู่กลุ่มอื่น ๆ เช่น กลุ่มผู้อาวุโส พระสงฆ์ และบุคคลในครอบครัว

ส่วนความก้าวหน้าในการพัฒนาระบบคิด ซึ่งทุกฝ่ายในชุมชนให้ความเห็นตรงกันว่าโรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก มิตรภาพที่ 83 ต้องรับผิดชอบ สรุปได้ว่า **“ครูสามารถพัฒนาทักษะความรู้ ความสามารถในการพินิจถ้อยแถลงและพัฒนาหลักสูตรปกติ ส่วนกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อเสริมระบบคิดตามวิถีทางของระบอบประชาธิปไตยที่ได้ผลควรเป็นการทำงานหรือการฝึกปฏิบัติโดยใช้กระบวนการกลุ่ม”** นอกจากนี้ยังมีสาระสำคัญที่เกิดจากการร่วมพิจารณาจัดทำหลักสูตร เสริมระบบคิดที่เกิดจากการคิดถ้อยแถลงจากบุคคลที่เกี่ยวข้องหลายฝ่าย มีหลายเรื่องที่น่ามาปฏิบัติเพื่อให้บรรลุผล เช่น การพัฒนาหลักสูตรเสริมระบบคิดตามหลักประชาธิปไตย กระบวนการกลุ่มที่ดี หลักการเรียนรู้ และการสอนที่เน้นกระบวนการกลุ่ม วิธีการสอนที่ส่งเสริมกระบวนการกลุ่ม การนำความรู้ที่เกี่ยวกับกระบวนการกลุ่มไปใช้ในการสอน การบูรณาการการฝึกทักษะการคิด โดยใช้กระบวนการกลุ่มการเรียนการสอนเนื้อหาวิชา เทคนิคการแบ่งกลุ่ม การเตรียมการสอนโดยใช้กระบวนการกลุ่ม และบทบาทครูในการจัดการเรียนการสอนโดยใช้กระบวนการกลุ่ม นอกจากนี้ยังมีการจัดกิจกรรมฝึกทักษะเพื่อพัฒนาระบบคิดโดยใช้กระบวนการกลุ่มในการสอนเนื้อหาสาระต่าง ๆ

ด้านกระบวนการและผลที่เกิดขึ้นจากการทำงานร่วมกันระหว่างสถาบันการศึกษา โรงเรียน และชุมชน เพื่อเสริมสร้างทักษะความรู้ความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณให้นักเรียนนั้น ปรากฏว่าได้รับความร่วมมือจากหลายฝ่ายทั้งหน่วยงานราชการ สถานศึกษา องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น อันได้แก่ ฝ่ายการศึกษา เทศบาลนครพิษณุโลก คณะกรรมการชุมชน คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน รวมทั้งคณะครูอาจารย์และประชาชนในชุมชนผู้เป็นเจ้าของแหล่งการเรียนรู้ โดยการมีส่วนร่วมระดมความคิดในการค้นหาวិธีการจนได้พบวิธีการหลังจากพิจารณาทางเลือกที่หลากหลาย ร่วมกันประเมินศักยภาพ และพิจารณาคัดเลือกแหล่งการเรียนรู้ ร่วมกันหาแนวทางการทำงาน ช่วยกันส่งเสริมสนับสนุนและพัฒนากระบวนการเรียนรู้ อันได้แก่ **การพัฒนาหลักสูตรเสริมระบบคิด** ให้เกิดขึ้น และดำเนินไปตามเจตนารมณ์ที่ร่วมกันสร้างขึ้น มาร่วมค้นหาแนวทางด้วยการทำงานร่วมกันทุกฝ่าย เพื่อให้การพัฒนาหลักสูตรเสริมระบบคิดครั้งนี้บรรลุผล เช่น หาแนวร่วมเพิ่มเติม โดยพิจารณาผู้มีความสนใจในการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาร่วมกัน โดยการพูดคุย แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน เสนอแนวคิด ทักษะ เป็นต้น การเลือกคณะกรรมการดำเนินงาน การประชุมคณะกรรมการร่วมพิจารณาหาแนวทางพัฒนาบริหารจัดการเพื่อให้งานได้ผลดีที่สุด การจัดรวมสาระความรู้ กระบวนการเรียนรู้ สื่อเสริมต่าง ๆ จากการมีส่วนร่วมภาคเอกชน ประชาชน รัฐ องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น ประชาชนและสถาบันการศึกษาในท้องถิ่น ประชาสัมพันธ์เผยแพร่ให้สถานศึกษาและประชาชนทั่วไปทราบเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาหาข้อมูล เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต อันจะนำไปสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ การร่วมกันปรับปรุง ร่วมพัฒนา ร่วมประเมิน และการเข้าร่วมในเวทีประชาพิจารณ์เพื่อฟังสรุปเอกสาร และการปฏิบัติการ เป็นต้น

ผลทางอ้อมที่บ่งบอกถึงระดับความเปลี่ยนแปลงด้านความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณของนักเรียน ซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายและกิจกรรมอื่น ๆ อีก 4 กิจกรรม คือ การศึกษาดูงาน การประชุมสัมมนา การให้ความรู้แบบกลุ่มย่อย และการฝึกคิดอย่างมีวิจารณญาณ ช่วยทำให้นักเรียนมีพฤติกรรมเปลี่ยนไป ดังนี้

1. **นิสัรักษาความสะอาดเป็นระเบียบเรียบร้อย** ทั้งของตนเอง บ้านเรือน และโรงเรียน เช่น รู้จัดจ้ดบ้านเรียบร้อย น่ายู่ สร้างความอบอุ่นภายในบ้าน ขจัดขยะหรือสิ่งไม่จำเป็นออกจากบ้านเพราะเห็นว่า ไร้ประโยชน์และเป็นบ่อเกิดของโรค รักษาความสะอาดเรียบร้อยของห้องเรียน บริเวณโรงเรียน อุปกรณ์ เครื่องใช้ทุกอย่างไม่ให้ผู้พบเห็นวิพากษ์วิจารณ์ว่า ภูมิทัศน์ภายในโรงเรียนไม่เรียบร้อย ไม่ร่มรื่น

2. ปรับปรุงตนเองอย่างต่อเนื่อง นักเรียนกลุ่มเป้าหมายมีการปรับปรุง การทำงาน การเรียน การคิด ในด้านต่าง ๆ ให้ดีขึ้น เช่น การรักษาสุขภาพ การออกกำลังกาย การไม่สร้างภาระให้ผู้อื่น การรักษาวุฒิภาวะทางอารมณ์ เป็นต้น

3. ทำงานเป็นทีม ทุกคนยอมรับว่าไม่ได้เก่งทุกอย่าง หรือทำทุกอย่างได้ทั้งหมด ต้องร่วมกันทำงาน ช่วยกันคิด มีจิตใจเป็นนักประชาธิปไตย ไม่โกรธเมื่อถูกท้วงติง ได้แย้ง หลีกเลียง การปฏิบัติงานแบบ “ข้ามาคนเดียว” หรือ “ข้าเก่งคนเดียว” ให้ความสำคัญและยอมรับการแสดงความคิดเห็นของคนอื่น ให้เกียรติและปรับความสัมพันธ์กับเพื่อนร่วมงาน และบุคคลในครอบครัว

4. มุ่งเน้นกระบวนการ ฝึกนิสัยการทำงานที่ให้ความสำคัญกับสาระ และกระบวนการมากกว่าให้ความสำคัญกับรูปแบบ การเรียนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง โดยมุ่งให้ผู้เรียนได้ทำกิจกรรมตามขั้นตอน ผลที่ได้ก็คือผ่านการฝึกทักษะด้านการคิด มีคะแนนและคำชมของครูเป็นผลงาน

5. ศึกษาและฝึกฝนอยู่เสมอ ฝึกนิสัยให้เป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ ใฝ่รู้ ใฝ่เรียน แสวงหาแหล่งความรู้ใหม่ ๆ ฝึกฝนระบบคิดในสถานการณ์ต่าง ๆ เพื่อแก้ปัญหาจริง นำความรู้นั้นไปถ่ายทอดสืบต่อยังพ่อแม่และบุคคลอื่นได้

6. สร้างความเชื่อมั่นในตนเอง ฝึกการทำงานและการทำแบบฝึกหัดอย่างเป็นระบบ ทำอะไรต้องกำหนดเป็นแผน มีวิธีปฏิบัติที่ชัดเจน และปฏิบัติตามแผนเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมาย

7. การร่วมคิดร่วมทำ เปิดใจตัวเองให้กว้าง ยอมรับความช่วยเหลือเกื้อกูลจากผู้อื่น ร่วมคิดร่วมทำเพื่อให้งานหรือภาระที่ได้รับมอบหมายบรรลุผลอย่างดีและรวดเร็ว ขณะเดียวกันก็ ฝึกใจตัวเองให้เป็นจิตสาธารณะคือมุ่งประโยชน์ของส่วนรวม มีความรับผิดชอบในหน้าที่ของตน และร่วมรับผิดชอบในการทำหน้าที่ต่าง ๆ เช่น ร่วมเป็นคณะกรรมการต่าง ๆ ในโรงเรียนและนอกโรงเรียน

8. ทำให้ถูกต้องตั้งแต่เริ่มต้น (Right the First Time) การพยายามทำให้ถูกต้องทุกครั้ง ตั้งแต่เริ่มต้น ไม่ต้องลองผิดลองถูก หรือทำผิดพลาด ผิดขั้นตอนจนต้องไปตามแก้ปัญหาในภายหลัง ฝึกนิสัยให้เป็นผู้ยังคิด หยุดคิด พินิจนึก ไตร่ตรองอย่างรอบคอบก่อนลงมือทำอย่างถูกต้อง ด้วยความมั่นใจ

สรุปบทเรียนจากโครงการ

1. **ด้านงบประมาณ** ในภาวะวิกฤตเศรษฐกิจและสังคมไทยมีเม็ดเงินในการพัฒนาประเทศจำกัด ดังนั้นแนวทางในการใช้เงินงบประมาณที่ได้รับ เพื่อใช้ในกิจกรรมวิจัยที่มีลักษณะหลากหลาย จึงอยู่บนหลักการใช้อย่างประหยัดที่ไม่ให้เกิดความเดือดร้อนและเกิดผลเสียหลายต่อแผนการดำเนินงาน ซึ่งในบางเรื่องบางกิจกรรมใช้ร่วมกันก็ใช้ร่วมกัน บางเรื่องก็หลอมรวมกัน บางเรื่องหากเห็นว่าไม่มีความจำเป็นนัก และไม่คุ้มทุนก็อาจจะยกเลิกหรือปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมประหยัดพลังงาน แต่ได้ผลลัพธ์ใกล้เคียงกัน และในทำนองเดียวกัน บางกิจกรรมที่ดำเนินการไปแล้วได้ผลดีก็ต้องทำเพิ่ม บางกิจกรรมสามารถทำได้โดยไม่ต้องใช้งบประมาณมากนัก แต่ต้องอาศัยความรวดเร็วฉกฉวยโอกาสที่ชาวบ้านกำลังทำกิจกรรม เช่น การประชุมของคณะกรรมการชุมชน การจัดงานบุญกลางบ้านประจำปี ประเพณีการจัดกัณฑ์เทศน์มหาชาติ ฯลฯ คณะวิจัยเข้าไปสมทบทุนเพื่อเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ซึ่งประหยัดกว่าการจัดกิจกรรมเองหลายเท่า แต่สามารถเก็บข้อมูลได้อย่างเพียงพอ นับว่าเป็นการทำวิจัยอย่างสร้างสรรค์ ดำเนินการวิจัยต่อไปได้อย่างราบรื่น มีคุณภาพ และมีคุณค่าต่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนได้

2. **ขอบเขตของพื้นที่** เนื่องจากชุมชนวัดจันทร์เป็นชุมชนเมืองที่มีอาณาเขตแคบกว่าชุมชนในชนบท สามารถจัดกิจกรรมที่ไม่เป็นทางการได้บ่อย ๆ โดยมีต้องนัดหมายล่วงหน้า ในโอกาสที่สมาชิกมาชุมนุมกันด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของชาวบ้านที่อยู่ในเมืองที่เป็นตะเข็บของชนบทกับเมืองที่เรียกว่าชานเมือง จะมีความก้ำกึ่งกันระหว่างความเป็นเมืองกับความเป็นชนบท เพราะคนรุ่นเก่า ๆ ยังไม่หมด และคนรุ่นใหม่ที่สืบทอดวัฒนธรรมจากคนรุ่นเก่าซึ่งอยู่ในวัยกลางคน ยังคงอยู่ในพื้นที่ ดังนั้นแม้จะมีงานหลายด้าน มีเรื่องให้คิดหลายเรื่อง แต่ยังสามารถปลื้มตัวมาร่วมวงสนทนาได้ทุกครั้งที่การสนทนาเริ่มก่อตัว ขนาดของกลุ่มจะโตขึ้น ๆ อย่างรวดเร็ว และจะค่อย ๆ หายไปที่ละคนสองคนอย่างรวดเร็วเช่นกัน หากคณะวิจัยไม่รีบสานต่อ ดังนั้นกิจกรรมวิจัยในเมืองนักวิจัยต้องอยู่ในสภาพ**พร้อมใช้ได้ทันที** โดยเฉพาะกิจกรรมทางด้านการสอบถาม สัมภาษณ์ และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นด้วยวิธีการพูดคุยวงเล็ก ๆ ในเวลาจำกัด เมื่อได้ข้อมูลไม่สมบูรณ์ ต้องใช้วิธี “เฝ้า” และ “โฉบ” เข้าไปร่วมวงทุกครั้งที่เกิดวงสนทนายวันเกิดขึ้น

ส่วนที่เป็นกิจกรรมของชุมชนตามกรอบประเพณีท้องถิ่น ซึ่งท้องถิ่นต้องทำอยู่แล้ว ประชาชนจะมีเวลาทำกิจกรรมยาวนาน คณะวิจัยเก็บเกี่ยวข้อมูลได้อย่างเต็มที่ เช่น ในพิธียกช่อฟ้าเมื่อวันเข้าพรรษา ชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ทุกกลุ่มอยู่ในวัดจันทร์ ตั้งแต่โม่งเช้าถึงเที่ยงวัน มีบางกลุ่มที่กลับก่อน มีบางกลุ่มมาทีหลัง แต่ที่นั่นเหมือนจุดนัดพบ และเป็นประกาศิตจากสังคมว่าทุกคนต้องมารวมกันที่นั่น

3. ขนาดของกิจกรรมและความเป็นไปได้ของกิจกรรม กิจกรรมวิจัยมิใช่กิจกรรมพัฒนาที่หวังผลแบบหวานแห และเน้นคนเข้าร่วมกิจกรรมจำนวนมาก ๆ กิจกรรมวิจัยที่ใช้ตลอดโครงการนี้เน้นกลุ่มคนที่เป็นกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ปฏิบัติ ผู้มีความรู้ และสร้างความเปลี่ยนแปลงในชุมชนได้ จำนวนคนที่เข้าร่วมกิจกรรมแต่ละครั้งต้องมีเป้าหมายและทิศทางชัดเจน ไม่ใช่ใคร ๆ ก็เข้าร่วมได้ จำนวนผู้เข้าร่วมกิจกรรมจึงไม่มากนัก ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมฝึกอบรมการสัมมนา การศึกษาดูงาน หรือการประชุมกลุ่มย่อย การให้ความรู้กลุ่มย่อย ซึ่งใช้มากในกิจกรรมการวิจัยของโครงการนี้ แต่ครั้งใช้ประมาณไม่มาก แต่ได้ประโยชน์เกินคุ้ม

4. ประเด็นศึกษาปัญหาชุมชนและการออกแบบวิธีการวิจัย ปัญหาวิจัยที่ใช้ในโครงการนี้ปัญหาที่ชุมชนเป็นตัวกำหนดประเด็นศึกษา และประเด็นศึกษาจะเป็นตัวกำหนดกิจกรรมวิจัย และกำหนดกลุ่มคนเข้าร่วมกิจกรรมวิจัย ดังนั้น จึงมีการพิจารณาร่วมกันระหว่างทีมวิจัยว่า สภาพปัญหาอย่างนี้ จะต้องคิดหาประเด็นอย่างนี้ เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายได้นำความรู้ไปสู่การปฏิบัติจริงที่สามารถผลักดันการแก้ปัญหาได้ และอีกประเด็นหนึ่งก็ต้องใช้กิจกรรมวิจัยอีกแบบหนึ่ง จึงจะได้องค์ความรู้ออกมา หลังจากนั้นก็ร่วมกันพิจารณาความเหมาะสมของการใช้งบประมาณที่สอดคล้องกันด้วย

5. วัฒนธรรมชุมชน วงจรวัฒนธรรมของชุมชนในแต่ละชาติพันธุ์ในรอบ 1 ปี หรือในรอบฤดูกาลมีส่วนกำหนดกิจกรรมดำเนินการของโครงการวิจัย บางกิจกรรมของโครงการนี้สามารถดำเนินการภายใต้กิจกรรมทางวัฒนธรรมของชุมชน ไม่ต้องทำซ้ำซ้อนให้ชุมชนเบื่อหน่าย ดังนั้นทีมวิจัยจึงได้ศึกษาวงจรทางวัฒนธรรมของชุมชนอย่างละเอียดจนรู้ว่าชุมชนจะมีกิจกรรมต่าง ๆ กันเมื่อไร และทำกันอย่างไร ที่ไหน เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการกำหนดกิจกรรมของโครงการ

6. การประชาสัมพันธ์โครงการ บทเรียนจากการทำวิจัยระยะแรกสอนให้รู้ว่าการประชาสัมพันธ์โครงการเป็นเรื่องจำเป็นมาก หัวหน้าโครงการวิจัยต้องอธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องต่อไปนี้ให้ชัดเจน เพื่อให้ทีมวิจัยและประชาชนในชุมชนเฉพาะกลุ่มเป้าหมายเข้าใจในโครงการอย่างดี คือ

6.1 พัฒนาการของโครงการ อธิบายให้เห็นว่าโครงการมีความเป็นมาอย่างไร มีการพูดคุยอะไรกันบ้าง เมื่อไร มีกระบวนการพัฒนามาอย่างไร

6.2 เนื้อหาและความสำคัญ เน้นให้เห็นความสำคัญ ความจำเป็น ความต้องการในการดำเนินโครงการ คุณภาพของโครงการ ตลอดจนประโยชน์ที่ได้รับจากการดำเนินงานโครงการในชุมชน

6.3 กระบวนการวิจัย อธิบายกระบวนการวิจัยว่าได้สร้างกระบวนการเรียนรู้แก่ประชาชนอย่างไร ชุมชนมีขั้นตอนดำเนินการวิจัยอย่างไรบ้าง มีความเหมาะสมมากหรือไม่อย่างไร มีกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมหรือไม่อย่างไร มีหน่วยงาน องค์กรหรือกลุ่มอื่น ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องและมีการหนุนเสริมอย่างไร

6.4 การใช้งบประมาณ รายละเอียดงบประมาณแต่ละกิจกรรมของโครงการจะใช้อย่างไร ใช้ในลักษณะใด

6.5 ความเป็นไปได้ ขอความร่วมมือให้ทุกคน ทุกฝ่ายสนับสนุนเนื่องจากเมื่อโครงการนี้สำเร็จประโยชน์จะตกอยู่กับคนทุกคนในชุมชน ซึ่งเป็นประโยชน์เกื้อกูลและเป็นต่อตรงไปยังชุมชน สังคมท้องถิ่น และประเทศชาติ

6.6 บทบาทการหนุนเสริม ชี้แจงให้เห็นว่าแต่ละคนมีส่วนรับผิดชอบและมีบทบาทอย่างไรในการหนุนเสริมหรือปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม เพื่อให้โครงการนี้ประสบผลสำเร็จ

ปัจจัยที่ทำให้โครงการอยู่ต่อไปได้

ปัจจัยที่ทำให้โครงการอยู่ต่อไปได้หลังจากโครงการวิจัยยุติลงแล้ว มีดังนี้

1. **ปรัชญาของชุมชน** ชุมชนวัดจันทรให้ความสำคัญกับความเป็นมนุษย์ และวางมนุษย์ไว้ใจกลางแนวความคิด อันสืบเนื่องมาจากชุมชนวัดจันทรตะวันตกเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ เป็นชุมชนที่เกิดจากการรวมตัวของบุคคล เกิดเป็นกลุ่มคน กลุ่มสังคม เกิดเป็นละแวกบ้าน กลายเป็นชุมชนอย่างถาวร ประชาชนได้รับการปลูกฝังและสั่งสมด้านวัฒนธรรมมายาวนาน และมีกลไกในการตอบสนองความต้องการทั้งทางกาย ทางใจ และทางสังคมของบุคคลได้ตามความประสงค์ มีการควบคุมรักษาระเบียบ ค่านิยม และหลักการยึดเหนี่ยวให้กลุ่มมีความผูกพันที่มั่นคง มีความสมบูรณ์ทางกายภาพและทางจิตใจ

2. **การดูแลตนเอง** สมาชิกในชุมชนวัดจันทรมีความเคยชินในการดูแลตนเอง และช่วยเหลือกันเองมาตั้งแต่ระยะแรก ๆ ที่เริ่มมีกลุ่มคนมาตั้งถิ่นฐานตราบจนถึงปัจจุบัน ยังพยายามช่วยตัวเองอย่างสุดความสามารถในกิจกรรมทุก ๆ ด้าน ริเริ่มกระทำการต่าง ๆ ด้วยตัวเอง เช่น การทดลองแปรรูปน้ำตาลสดเป็นผลิตภัณฑ์รูปแบบอื่น ๆ การแปรรูปอาหาร การริเริ่มผลิตอาหารพื้นบ้านในรูปแบบที่ทันสมัย ตลอดจนการเรียนรู้ถึงวิธีการจัดการบริหารภายในชุมชนอย่างดี เพื่อให้ชุมชนสามารถยืนอยู่ได้โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพิงรัฐหรือสถาบันอื่น ๆ มากนัก

3. ความสมดุล ชุมชนวัดจันทรพิทยามรักษาความสมดุลในเรื่องต่าง ๆ เช่น ความสมดุลระหว่างการพัฒนาทางวัตถุและการพัฒนาจิตใจ ความสมดุลระหว่างการใช้เสรีภาพอย่างเต็มที่ของยุคใหม่กับการรักษาระเบียบวินัย ความสมดุลระหว่างการประชุมของเก่ากับของใหม่ให้เข้ากับบริบทของชุมชน โดยการรื้อฟื้นเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านออกมา แล้วใส่องค์ประกอบใหม่เข้าไปอย่างกลมกลืน เช่น การประชุมวงดนตรีมั่งคละ แตรวง เป็นต้น ความสมดุลระหว่างการใช้แรงงานและการใช้ความคิด ความสมดุลระหว่างการรับข่าวสารรอบทิศกับการพินิจถ่วงนกรอง เป็นต้น

4. เสรีภาพในชุมชน บรรยากาศในชุมชนวัดจันทร เป็นบรรยากาศที่เอื้อต่อการคิดและแลกเปลี่ยนประสบการณ์กันอย่างอิสระ ประชาชนมีโอกาสดแสดงความคิดเห็น พูด และกระทำสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างเต็มที่ หากการกระทำนั้น ๆ ไม่กระทบต่อปทัสฐานที่ดีงามของชุมชนส่วนรวม เปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนได้พัฒนาศักยภาพของตนด้วยการรวมกลุ่มกันคิด และทำกิจกรรมร่วมกัน ประชุมร่วมกันแสวงหาความรู้และแนวทางในการประกอบอาชีพได้ ค้นพบตัวเองและกระทำกิจกรรมหรืออาชีพต่าง ๆ อย่างสร้างสรรค์ อันเป็นทางหนึ่งในการสร้างเสริมชุมชนให้สามารถพัฒนาระบบคิด พัฒนาการรับข่าวสารด้วยการถ่วงนกรองพินิจพิจารณาอย่างรอบด้าน เพื่อมิให้ตกเป็นเหยื่อของข่าวสารหรือการโฆษณาชวนเชื่อที่ท่วมทับอยู่ในชุมชน

5. การให้สมาชิกมีส่วนร่วมในทุกกิจกรรม ชุมชนวัดจันทรมีชีวิตชีวาและแข็งแรง เพราะกิจกรรมของชุมชนที่เอื้อให้ทุกคนมีโอกาสพบปะสังสรรค์ พูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์เป็นประจำสม่ำเสมอ เช่น กลุ่มผู้สูงอายุที่พบกันเพื่อทำกิจกรรมร่วมกันที่วัดจันทรทุกเช้าวันพุธ กิจกรรมของชาวบ้านที่ใช้เวลาอยู่ในวัดตั้งแต่เช้าจนเกือบเที่ยง ๆ ทุกวันพระ ใช้วัดเป็นสถานที่พบปะ พูดคุย ประชุม และทำกิจกรรมร่วมกัน โดยกำหนดบทบาทหน้าที่ เพื่อให้ทุกคนมีพันธะหน้าที่ต่อชุมชนในทางใดทางหนึ่ง อย่างน้อยคนละหนึ่งบทบาท เพื่อสร้างจุดเชื่อมระหว่างสมาชิกกับชุมชน อันส่งผลให้เกิดความรัก ความผูกพัน และความเอาใจใส่ ห่วงใยกัน จนรู้ว่าชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต

6. ความยั่งยืนของชุมชน จุดเด่นของชุมชนวัดจันทร คือ การส่งผ่านชุมชนต่อกันเป็นทอด ๆ รุ่นรุ่นต่อไป ในขณะที่ยังรักษาหลักการที่ดีงามของชุมชนไว้ได้ ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องวัฒนธรรม การช่วยเหลือเกื้อกูล ประเพณีพื้นบ้าน เช่น การทำบุญกลางบ้าน รวมทั้งกิจกรรมอื่น ๆ ที่ชุมชนจัดให้มีขึ้น เป็นที่น่าสังเกตว่า ความร่วมมือและการสืบทอด การถ่ายทอดค่านิยมกิจกรรม และวัฒนธรรมอันดีงามไปสู่เยาวชนนั้น เป็นบทบาทของโรงเรียน บ้าน และวัด ที่มีมายาวนานนับ 100 ปี และมิได้เกิดขึ้นเพียงช่วงเดียว หรือยุคเดียว แต่ดำเนินมาทุกยุคทุกสมัยนับตั้งแต่เริ่มก่อตั้งก่อตัว เป็นชุมชนวัดจันทรตราบเท่าปัจจุบัน

7. การพึ่งพิงภูมิปัญญาของตนและการผสมผสานของความคิดที่หลากหลาย อีกปัจจัยหนึ่งที่เชื่อได้ว่าโครงการจะดำเนินต่อไปได้ก็คือ ลักษณะของชุมชนเป็นที่พึ่งตนเองทางปัญญา ไม่ได้รับมาจากข้างนอกเสมอไป ชาวชุมชนวัดจันทร์ดำเนินชีวิตโดยการพึ่งพาภูมิปัญญาของตนเองก่อน ทำตามบรรพบุรุษที่อบรมสั่งสอนด้วยวิธีการ “ทำให้ดู อยู่ให้เห็น” เป็นประสบการณ์ตรงที่คนรุ่นหลังได้รับและสืบทอดกันมาไม่ขาดสาย ในขณะเดียวกันก็ตระหนักว่าชุมชนไม่สามารถพึ่งพาภูมิปัญญาของตนเองในลักษณะสมบูรณ์เบ็ดเสร็จได้ เพราะขัดแย้งกับโลกแห่งความจริง เนื่องจากภูมิปัญญาของชุมชนที่จำกัด จึงผสมผสานความรู้ของตนเข้ากับความรู้จากภายนอก โดยหยิบยืมภูมิปัญญาที่ดี มีอยู่จำนวนมากจากข้างนอกมาใช้ และใช้ความคิดอย่างมีวิจรรณญาณต่อยอดให้ดีขึ้นกว่าเดิม เช่น ในกรณีที่ชาวบ้านสามารถกู้เงินกองทุนชุมชนได้รายละไม่เกิน 20,000 บาท มาเพื่อลงทุนทำเห็ดฟาง ถ้าแยกกันลงทุนเป็นรายบุคคลก็ไม่สามารถดำเนินการได้เพียงพอ ชาวบ้านศึกษาถึงปัญหาและอุปสรรค รวมทั้งข้อจำกัดที่มีโครงการปฐกษัตริ์ แลกเปลี่ยนพูดคุยกับกลุ่มคนนอกชุมชน จนทราบว่าหลายชุมชนชาวบ้านได้รับเงินกู้จำนวนใกล้เคียงกับชาวบ้านที่ชุมชนวัดจันทร์ แต่เขาดำเนินการได้โดยใช้วิธีการ**รวมทุน** และการบริหารจัดการในรูปแบบของกลุ่ม ชาวบ้านใช้แนวคิดนี้มาปรับเปลี่ยนวิธีการเดิมอย่างได้ผล

8. การมองแบบองค์รวม เนื่องจากชุมชนวัดจันทร์เป็นชุมชนเมืองที่ตั้งอยู่ชายขอบของเมือง ชาวบ้านส่วนใหญ่เข้าไปทำงานในเมือง ส่วนหนึ่งทำงานอยู่ในชุมชน อีกส่วนหนึ่งที่เข้ามาเกี่ยวข้องในชุมชนจนเกือบจะเป็นเนื้อเดียวกันก็คือ ชาวบ้านรอบนอกของชุมชนที่ยังคงใช้วัด โรงเรียน และสาธารณูปโภคต่าง ๆ ร่วมกับคนในชุมชน ความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่เกิดจากเครือข่ายชุมชนที่ขยายกว้างออกไป ทำให้ชาวบ้านได้เปรียบในด้านวิสัยทัศน์ และสามารถนำความคิดที่หลากหลายจากภายนอกชุมชนมาปรับให้สอดคล้องกับวิถีคิดหรือระบบคิดของตนได้ โดยใช้แนวคิดหลากหลายดังนี้มาประกอบในการสร้างชุมชน เพื่อปิดจุดอ่อนของชุมชน เช่น ชาวบ้านดั้งเดิมส่วนใหญ่มีการศึกษาน้อย แต่ได้เห็นตัวอย่างที่ดีของการส่งบุตรหลานเรียนสูง ๆ และได้มีโอกาสรับราชการ กลับมาทำประโยชน์ให้ท้องถิ่น เป็นความภาคภูมิใจของพ่อแม่วงศ์ตระกูล ก็เกิดความนิยมส่งบุตรหลานเรียนสูงขึ้น เรียนในสาขาวิชาที่หลากหลาย ซึ่งไม่จำเป็นต้องจบออกมาแล้วเป็นครูอย่างคนรุ่นก่อน ๆ

นอกจากนี้ ยังมีลักษณะที่แสดงให้เห็นว่าชุมชนมีหลักการมองแบบองค์รวม โดยคิดอย่างละเอียดรอบคอบในทุกมิติ ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ การบริหารการปกครอง การสาธารณสุข โดยเฉพาะในด้านสาธารณสุขนั้น ชาวบ้านเห็นว่าการรักษาโดยหมอพื้นบ้านนั้น ได้ผลดีเฉพาะบางโรค ปัจจุบันตัวยาสมุนไพรในการรักษาหายากกว่าเดิม หมอพื้นบ้านก็ชราภาพลง คนสืบทอด

แม้จะมีแต่ความนิยมก็สู้คนเก่าแก่ไม่ได้ ส่วนหนึ่งจึงพึ่งแพทย์แผนปัจจุบันด้วยอีกทางหนึ่ง เพราะเห็นว่าการรักษาได้ผลเร็ว แต่ก็มิได้ลบหลู่หรือละเลยเรื่องแพทย์แผนโบราณในฐานที่เคยใช้ได้ผลมาหลายยุคหลายสมัย หรือตัวอย่างกรณี บริเวณริมฝั่งแม่น้ำน่าน บริเวณหน้าวัดและบ้านพักอาศัยของชาวบ้านที่ถูกเรือดูดทรายไปขาย ทำให้เกิดภาวะ**ตลิ่งหาย หาดทรายขาด** ทำการเกษตรไม่ได้ ชำรายบ้านเรือนที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเกิดการทรุดตัวประกอบกับพื้นที่ริมแม่น้ำบางตอนลาดต่ำ ทำให้น้ำล้นตลิ่ง ไหลบ่าเข้ามาท่วมบ้านเรือน ชาวบ้านได้ตระหนักในปัญหานี้ และมองเห็นว่าธรรมชาติของปัญหามักจะเชื่อมโยงและทับซ้อนกันหลายปัญหาเสมอ จึงพยายามช่วยกันคิดจนเห็นรายละเอียดของปัญหา ตลอดจนวิธีการที่จะเชื่อมโยงความเข้าใจกับผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายให้ร่วมมือหาทางป้องกัน ซึ่งนับว่าเป็นวิธีคิดที่รอบคอบและรัดกุม สามารถป้องกันความผิดพลาดได้

9. รากเหง้าทางวัฒนธรรม รากเหง้าทางวัฒนธรรมมีความสำคัญอย่างมาต่อความอยู่รอดของโครงการวิจัยเรื่องนี้ เพราะชาวบ้าน พระสงฆ์ ทำงานร่วมกันได้ ความเป็นศิษย์เป็นครู ระหว่างครูกับชาวบ้าน และครูกับพระสงฆ์ ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับวัดที่เคยอาศัยวัดเรียนมาแต่อดีต ความร่วมมือของชาวบ้านในการสร้างโรงเรียน และค่านิยมที่ชาวบ้านยังศรัทธาในเรื่องการศึกษา ตลอดจนความเชื่อว่า ครูคือครู มีความรู้ มีภูมิปัญญา สามารถกล่อมเกลาลูกหลานให้รู้ดี คิดดีได้ นอกจากนี้ในการดำเนินการพัฒนาหลักสูตรเสริมระบบคิดที่เกิดขึ้นในโรงเรียนนั้น เกิดจากการสานต่อความคิดซึ่งกันและกันของบุคคลหลายฝ่าย ทั้งคนในชุมชนและคนภายนอกชุมชน อย่างต่อเนื่อง และเป็นไปในทิศทางเดียวกัน

ข้อสังเกตจากการดำเนินกิจกรรมวิจัยในโรงเรียนและในชุมชน บางกิจกรรมดูเหมือนจะทำไม่ได้ แต่เมื่อร่วมกลุ่มกันคิด และช่วยกันทำก็สามารถทำงานนี้สำเร็จ แม้ผู้ปกครองบางส่วนจะเห็นว่าการเรียนการสอนเป็นเรื่องของครู ดังนั้นการเริ่มต้นจากการเสริมหลักสูตรเกี่ยวกับเรื่องระบบคิด และวิธีคิดอย่างมีวิจารณญาณที่เน้นการวิพากษ์วิจารณ์บนพื้นฐานของข้อมูลรอบด้าน คือ ข้อมูลของตัวเอง ข้อมูลด้านสังคม สิ่งแวดล้อม และข้อมูลทางวิชาการ นอกจากสามารถบูรณาการในการเรียนการสอนรายวิชาต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดีแล้ว ยังมีเนื้อหา สาร และวิธีการที่สอดคล้องกับหลักจิตวิทยา เรื่องการชุบชีวิตจินตนาการที่พัฒนามาเป็นการวิพากษ์วิจารณ์โดยใช้พลังแห่งปัญญา จนเกิดเป็นความคิดอย่างมีวิจารณญาณ สามารถนำผลแห่งความคิดนั้นไปใช้แก้ปัญหาในชีวิตได้อย่างถูกต้อง

ข้อเสนอแนะ

ระบบการศึกษากับชุมชน เป็นเรื่องที่สถาบันการศึกษาในท้องถิ่น ควรมีบทบาทหนุนเสริม และสร้างองค์ความรู้ เพื่อเป็นฐานข้อมูล และตอบคำถามเรื่องภารกิจของสถานศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่นได้อย่างภาคภูมิ มีหลายประเด็นที่ยังมิได้ศึกษาอย่างลุ่มลึก อาทิ

- กลไกในการคืนโรงเรียนให้แก่ชุมชน
- กลวิธีในการปรับเปลี่ยนระบบการศึกษาเพื่อท้องถิ่น
- สื่อที่ส่งเสริมให้เกิดความคิดสร้างสรรค์
- กลไกในการฝึกทักษะให้คนไทยเรียนรู้ที่จะคิด
- ทัศนคติของครูในชุมชนที่มีต่อการปฏิรูปการศึกษา

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กมล สดประเสริฐ. (2541). รายงานการวิจัยประกอบร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ประเด็นระดับการประเมินการศึกษาคุณภาพและมาตรฐานการศึกษา : การศึกษาขั้นพื้นฐาน. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2543). **สื่อเพื่อชุมชน : การประมวลองค์ความรู้**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- การพัฒนาจังหวัด (กพอ.) พิษณุโลก, คณะกรรมการ. (2538). **ยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัด พิษณุโลก**. พิษณุโลก : โรงพิมพ์ตระกูลไทย.
- การวางแผนพัฒนาและสังคม, คณะอนุกรรมการ. (2538). **แผนพัฒนาคนและสังคมในช่วง แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544)**. กรุงเทพมหานคร : คณะอนุกรรมการวางแผนพัฒนาและสังคม, สำนักงาน คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ.
- การศึกษาระหว่างประเทศ, สำนักงาน. (2529). **เป้าหมายการศึกษา**. แปลโดย ชนิดา รัชทรัพย์เมือง กรุงเทพมหานคร : สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการแห่งชาติ ว่าด้วยการศึกษาสหประชาชาติ กระทรวงศึกษาธิการ.
- กิตศักดิ์ จรัสวิวัฒน์. (2515). **การพัฒนากำลังคนระดับกลางในประเทศไทยโดยโครงการ เงินกู้เพื่อพัฒนาอาชีพศึกษา พ.ศ. 2510-2514**. วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- โกวิท วรพิพัฒน์. (2544) **ต้นคิด – คิดเป็น**. กรุงเทพฯ กระทรวงศึกษาธิการ คณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. (2528). **ตัวชี้วัดสำหรับงานพัฒนาชุมชน** :
- ประสบการณ์จากนักพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- คณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. (2540 ก). **กระแสการพัฒนาศึกษา ของประเทศในภูมิภาคเอเชีย – แปซิฟิก**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงาน คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงานนายกรัฐมนตรี.
- คณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. (2540 ข). **ความสามารถในการแข่งขัน ระดับนานาชาติ พ.ศ. 2540**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษา แห่งชาติ, สำนักงานนายกรัฐมนตรี.

คณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. (2540 ค). **วิกฤติเศรษฐกิจกับการศึกษา :**

ทางออกเพื่อการพัฒนาประเทศ. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักนายกรัฐมนตรี.

คณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. (2538). **รายงานการสัมมนาทางวิชาการ**

เรื่อง การปฏิรูประบบการศึกษาในกระแสโลกาภิวัตน์. 20-21 มีนาคม 2538

ณ ห้องประชุมรัฐสภา กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษา

แห่งชาติ, สำนักนายกรัฐมนตรี ร่วมกับคณะกรรมการการศึกษา สภาผู้แทนราษฎร.

คณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. (2524). **รายงานการพิจารณาเรื่อง**

ปรัชญาและนโยบายการศึกษา. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักนายกรัฐมนตรี.

คณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. (2535). **รวมนโยบายการศึกษาของรัฐ**

ปี 2475 - 2535. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักนายกรัฐมนตรี.

คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. (2538). **แนวคิดและทิศทางการ**

การพัฒนาประเทศในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8

พ.ศ. 2540-2544. กรุงเทพมหานคร : เม็ดทรายพรินติ้ง.

คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, สำนักงาน. (2540). **สรุปผลงานวิจัยดีเด่นที่ได้รับรางวัล**

หม่อมงามจิตต์ บุรฉัตร ปี 2540. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ป.สัมพันธ์พาณิชย์.

เจริญผล สุวรรณโชติ. (2533). **การจัดการศึกษาให้สนองความต้องการของกำลังคน**

เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงเป็นสังคมอุตสาหกรรมใหม่. วิทยานิพนธ์ วปอ.

ฉันทนา จันทร์บรรจง. (2541). **รายงานการวิจัยประกอบร่างพระราชบัญญัติการศึกษา**

แห่งชาติ พ.ศ. ประเด็นการศึกษากับการพัฒนาคุณธรรม.

กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.

ชวาล แพรัตกุล. (2520). **เทคนิคการเขียนข้อทดสอบ.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา.

ชุติมา สัจจานนท์. (2529). **หนังสือเพื่อลูก.** กรุงเทพมหานคร : ชมรมเด็ก.

ชุบ ยอดแก้ว. (2536). **“การออมทรัพย์แบบพัฒนาครอบครัว”.** ในภูมิปัญญาชาวบ้านกับการ

พัฒนาชนบท เล่ม 1. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อมรินทร์พรินติ้งกรุ๊ฟ

ชูชีพ พุทธประเสริฐ. (2534). **การพัฒนารูปแบบการบริการแก่สังคมของวิทยาลัยครู**

- ภาคเหนือ.** ปริญญาโทศึกษาศาสตร์บัณฑิตมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร.
ฐะปะนีย์ นาครทรรพ. (2521). **สรุปผลการสัมมนาวรรณคดีไทย.** กรุงเทพมหานคร :
กรมศิลปากร.
- ณรุทธิ์ สุทธิจิตต์. (2532). **จิตวิทยาการสอนดนตรี.** กรุงเทพมหานคร : คณะครุศาสตร์,
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ถนอมวงศ์ ล้ายอดมรรณผล. (2529). **การอ่านให้เก่ง.** พิมพ์ครั้งที่ 5, กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์กระดาศา.
- ทวีชัย เสวตเศรณีและคณะ. (2530). **โครงการวิจัยและพัฒนาส่งเสริมการมีสุขภาพดี
ถ้วนหน้า.** (โครงการนครสวรรค์). กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหิดล
กระทรวงสาธารณสุข องค์การอนามัยโลก.
- ทิตนา เขมมณี. (2544). **ชุดเสริมประสิทธิภาพครู เล่มที่ 7 “ช่วยครูฝึกประชาธิปไตย
ให้แก่เด็ก”** สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธีรวัฒน์ นาคะบุตร และคณะ. (2544). **การคิดและการตัดสินใจ.** นครปฐม : สถาบันราชภัฏ
นครปฐม.
- นงเนตร ธรรมบวร. (2541). **รายงานการวิจัยประกอบร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ
พ.ศ. ประเด็นบทบาทของครอบครัวการศึกษา.** กรุงเทพมหานคร :
สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.
- นิศา สุวรรณประเทศ. (2540). **ประชากรกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต.** พิษณุโลก : ม.ป.ท.
- ประเทิน มหาจันทร์. (2530). **การสอนอ่านเบื้องต้น.** กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์.
- ฝ่ายนโยบายและแผนสำนักงานจังหวัดพิษณุโลก. (2540). **สรุปผลการสัมมนาเรื่องพิษณุโลก :
เมืองยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมภาคเหนือตอนล่าง.
พิษณุโลก.**
- พัชรินทร์ สิริสุนทร. (2543). **การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภูมิปัญญากับการพัฒนาชนบท
:**
กรณีศึกษาจังหวัดพิษณุโลก. พิษณุโลก : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- ไพฑูรย์ สีนลาวัฒน์. (2541). **รายงานการวิจัยประกอบร่างพระราชบัญญัติการศึกษา
แห่งชาติ พ.ศ. ประเด็นแนวนโยบายพื้นฐานการศึกษา.** กรุงเทพมหานคร :
สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.
- ภาควิชาภาษาไทย, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม. (2538)

- การอ่านเพื่อชีวิต. พิษณุโลก : โรงพิมพ์รัตนสุวรรณ 3.
- เยาวรัตน์ ปรปักษ์ขาม และคณะ. (2539). **โครงการบัณฑิตอาสาป้องกันและควบคุมโรคเอดส์ในโรงงานอุตสาหกรรมเขตกรุงเทพมหานคร รูปแบบความพยายามเพื่อนช่วยเพื่อน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน.
- ลำยอง สำเร็จดี และคณะ. (2542). **การอ่านเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตประชาชนในเขตเทศบาลพิษณุโลก : กรณีศึกษาชุมชนประชาอุทิศและชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- วาณี สุภาพวงศ์ศานต์. (2517). **เทคนิคการสอน**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์.
- วิจิต นันทสุวรรณ และจำนงค์ แรกพินิจ. (2541). **รายงานการวิจัยประกอบร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ประเด็นบทบาทของชุมชนกับการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.
- วิมลลักษณ์ ชูชาติ. (2540). **การนำเสนอรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้**. วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วีรสิทธิ์ สิทธิไตรย์ และโยธิน แสงดี. (2536). **การสนทนากลุ่ม : เทคนิคการวิจัยเชิงคุณภาพ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สมาคมวิจัยเชิงคุณภาพแห่งประเทศไทย.
- วุฒิชัย มูลศิลป์. (2525). "การปฏิรูปการศึกษา". ใน **ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 รัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2475**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์.
- ศิริวรรณ จาบทะเล. (2529). **ความคิดเห็นของบุคคลบางกลุ่มอาชีพที่มีต่อการศึกษาเพื่อความมั่นคงแห่งชาติ**. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศูนย์ข้อมูลท้องถิ่น, สำนักวิจัย, สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม. (2541) **รายงานวิจัยโครงการประเมินสถานภาพองค์ความรู้จังหวัดพิษณุโลก**. พิษณุโลก : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. (สกว.).
- สุจิตรา บุญยรัตพันธุ์. (2540). **รายงานการวิจัยคุณภาพชีวิตของคนในกรุงเทพมหานคร**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพเนตรการพิมพ์.
- _____. (2541). **รายงานการวิจัยคุณภาพชีวิตของคนในเขตเมืองภาคเหนือ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพเนตรการพิมพ์.
- _____. (2541). **รายงานการวิจัยคุณภาพชีวิตของคนในเขตเมืองภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพเนตรการพิมพ์.

- สุจิตรา เปลี่ยนดวง. (2539). รายงานการวิจัยเรื่องสื่อสิ่งพิมพ์ในฐานะสื่อประชาสัมพันธ์ที่มีบทบาทและอิทธิพลต่อการตัดสินใจไปลงคะแนนเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของประชาชนจังหวัดพิษณุโลก. พิษณุโลก : ม.ป.ท.
- สุภาวงศ์ จันทวานิช. (2540). วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งชาติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมาคมวิจัยเชิงคุณภาพแห่งประเทศไทย. สถาบันวิจัยสังคม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2538). การวิจัยเชิงคุณภาพกับการศึกษาผลกระทบทางสังคมและวัฒนธรรมของโครงการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- อมรวิชัย นาครทรรพ. (2541). ความจริงของแผ่นดินลำดับที่ 1. กรุงเทพมหานคร : โครงการการศึกษาไทยในยุคโลกาภิวัตน์.
- อดิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. และคณะ. (2537). พิมพ์ครั้งที่ 2. คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- อลิศรา ชูชาติ. (2538). ชุดวิจัยทางการศึกษานอกโรงเรียน เล่มที่ 7 การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม. กรุงเทพมหานคร : กรมการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ.